SPOMEN-CVIEĆE.



J. J. Strossmayer
Bishop

SPOMEN-CVIEĆE

IZ

HRVATSKIH I SLOVENSKIH DUBRAVA.

U VIENAC SAVILA

MATICA HRVATSKA.

SA SLIKOM BISKUPA J. J. STROSSMAYERA, 29 SLIKA U SLOGU I 18 UMJETNIČKIH PRILOGA.

ZAGREB 1900.

IZDANJE »MATICE HRVATSKE«.

NARODNOMU DOBROTVORU

BISKUPU

JOSIPU JURJU STROSSMAYERU

U SPOMEN

PEDESETGODIŠNJICE NJEGOVA BISKUPOVANJA

MATICA HRVATSKA.

O PEDESETGODIŠNJICI

BISKUPOVANJA

JOSIPA JURJA STROSSMAYERA.

I.

Hrvatski i slovenski književnici združiše se, da u »Matici Hrvatskoj« saviju jedan književni vijenac, iz koga ima prosjati jednodušna književnička sloga slovenskoga i hrvatskoga naroda. Uz njih pristaju umjetnici, koji će djelu podati sjaj i umnožiti mu ljepotu. Misao ih jedna svela, da proslave pedesetgodišnju slavu biskupovanja Josipa Jurja Strossmayera. Misao je ova krasan izraz one glavne ideje naroda hrvatskoga i slovenskoga, vodilice svega historijskoga života njihova u devetnaestom vijeku, da se obadva plemena slože i ujedine. Slovenci na krilima ljubavi donesoše svoje plodove književne i umjetničke. Smije se reći, da je ujedinjenje u ovoj književnoj radnji pravo ujedinjenje srdaca hrvatskoga i slovenskoga naroda. Slave svoga zajedničkoga dobrotvora!

*
*   *

Prije pedeset godina, dne 18. novembra g. 1849., donese službeni »Wiener Zeitung« imenovanje doktora filozofije i teologije Josipa Jurja Strossmayera za biskupa djakovačkog. Mladi dvorski kapelan i direktor u Augustineju tek u trideset i petoj godini proživio bio kroz dvije godine bečku i evropsku buru u Beču. Obasjao ga bio već sjaj velikoga govorničkoga dara u dvorskoj crkvi, ogrijevalo ga prijateljstvo najodličnijih Hrvata u Beču. Jelačić ban predložio ga za biskupa upravo u času, kada je bio na visini slave i moći. Za malo mjeseci potamni narodno naše i drugih naroda obzorje, utapahu se i nade Jelačićeve. Za dva mjeseca (28. januara god. 1850.) zabilježi tadanji banski viječnik Ivan Kukuljević: »Odem pozdraviti — u Beču — biskupa Strossmayera. On me primi veoma radostnim licem, reče sam, da je naimenovanje njegovo za biskupa jedina stečevina naša, da je on prvi narodni biskup.« Strašan komentar posljedicâ krvlju hrvatskom zalivene godine 1848. Divna svijest o samom sebi: kao nadahnut sluti, na koje ga je mjesto milost božja postavila, da bude vodja svega svoga naroda. Složimo s ovim zapis njegov od g. 1841. prije njegova polaska u Beč. Bio već dvije godine kapelan u Petrovaradinu, nešto se porečkao sa svojim župnikom, dospio u Djakovo, da traži drugo mjesto. Biskup ga prikori i zapovjedi mu, da se vrati na svoje mjesto. U tuzi i molitvi sprovede noć. Sutra rano pozove ga opet biskup i javi mu veseo, da ga je car Ferdinand primio u zavod sv. Augustina u Beču. Strossmayer zabilježi u svoju bilježnicu: »8. oktobra znamenit za mene dan osobite milosti i providnosti božje. Treba da se uvijek Bogu molim i njemu zahvaljujem, ali osobito ovih dana. Ako mi je slobodno pogledati u budućnost, Bog me zove za velike stvari i bit će meni veoma slabašnu na pomoć.« Ovo predvidja čovjek u

svojoj dvadeset i sedmoj godini, — ovako predvidjaju samo heroji u historiji čovječanstva.

Već u prvoj svojoj poslanici veli mladi biskup, da će slijediti »veličanstveni primjer ljubavi k domovini samoga Spasitelja našega«, koji da je i po mnijenju Bossuetovu »krv svoju osobitim obzirom na svoj narod prolio i hotio, da se po žrtvi, koju na drvetu križa za cio svijet prikaza, i ljubav domovine posveti«. Drugi primjer da nam daje sv. Pavao, kada zavapi: »Žalost velika i bol neprestano obuzima srce moje; željah biti ja sam prokletstvo od Isusa za braću moju, koji su rodjaci moji po pùti.«... »Izraelci su«, — tumači nam sv. Pavla biskup — »sjeme Abrahamovo, i ja sam; baštinici su obećanja božjih, i ja sam. Ja sam udo od tijela njihova i krv sam od krvi njihove. Sagriješili su i oglušili se na glas proroka svojih, umorili su Boga i spas svoj, krivi su prokletstva i osvete božje, ali su ipak moji i moje se srce od njih nikada odcijepiti ne će; pače želio bih i ja željno nje sobom zamijeniti i po primjeru Boga i meštra svoga vlastitom žrtvom nje od prokletstva božjega otkupiti. Evo prave i čiste ljubavi svećeničke, koja se ničim na svijetu smutiti ne da, pače koja u nesreći i nezgodi naroda svoga sveudilj raste, dok se do one žestine i izvrsnosti ne dovine, koju je Isus u božanstvenom svom srcu prama svim nam gojio.« Ovako biskup protumači sam svoju ljubav domovine, — ovako razjasni svoju devizu: »Sve za vjeru i za domovinu!«

Biskup Strossmayer je nastupio svoju biskupsku stolicu g. 1850., kada je već crni apsolutizam i ljuta germanizicija uzela poklapati njegovu domovinu Hrvatsku i cijelu monarhiju. Kako je proživio onih deset godina, toga mi ne ćemo pripovijedati. Ne ćemo ni za poslije pripovijedati njegova života. Bog ga poživio još dugo! Nadajmo se, da će milost Boga velikoga preko njega izvesti još koje znamenito djelo

na korist i slavu i za bolju budućnost naroda hrvatskoga. Mi hoćemo samo da pokažemo, kako je malen počasni naslov našemu biskupu, kada mu se veli, da je Mecena hrvatskoga naroda. Više je on, jer je svoj narod nadahnjivao božanskim idealom žive vjere u bolju budućnost. Zato pustimo biskupa sama, neka govori. »Divna vam je stvar« — govori on pri povratku ustava (g. 1861.) — »srce čovječansko, čarobna sila ljubavi. Ljubav nebo sa zemljom, zemlju s nebom spaja; ljubav pučinu morsku s jednoga kraja svijeta na drugi, ljubav razjažene hridi, ljubav istok do zapada brzinom munje prevaljuje; krepkoj volji i ljubavi ništa na ovome svijetu teško, ništa nemogućno nije; ljubavi ni ista nemila smrt ljubimče ugrabiti ne može; jerbo ako i ne živi u tamnom grobu, živi ipak u majčinom srcu, koje ga oplakuje. Tako vam se ta stvar nekim načinom ima s pravima i slobodama naroda, koji je do samosvijesti svoje potpuno dozrio. Moguće je, da se tudjim nesmiljem narodne svetinje iz javnoga života izagnaju; ali ako je narod umio neoskvrnjenu dušu sačuvati, dušu, koja tudje blagodati ne prezire, vrhu svega pako svete svoje svojine ljubi i brani, tada nije ništa izgubljeno; tada ne ginu narodne svetinje, nego se tim većom silom iz javnoga života onamo povuku, gdje je svakoga života izvor i sjedište, to jest u srce i svijest naroda. Nije se šaliti sa sviješću naroda. S njome je zahman boj biti, jerbo je pri tom svetištu i isto Svemogućstvo upliv svoj ograničilo. Sve da bi i moguće bilo prava i slobodu naroda zreloga i samosvjesnoga u pučini morskoj utopiti, u razjaženu brid strmoglaviti, u tamni grob ukopati, ipak bi naskoro novim i sjajnijim životom oživjele, jerbo i opet velim, srcu i ljubavi čovječanskoj niti ista nemila smrt ljubimče ugrabiti ne može; a što u svijesti narodnoj živi, prije ili poslije i u javnom životu oživjeti mora.«

Svijest i srce naroda, to je onaj ugalni kamen, na

kojem naš biskup gradi sva svoja djela. To je dapače pećina, na kojoj se ima sagraditi budućnost hrvatskoga naroda i njegovih suplemenika. U stotini poslanica i govora, što ih je napisao i izgovorio svom narodu za ovo pedeset godina, stalna mu je i sveta riječ, ponavljana po stotinu puta, što sve ima biti u svijesti onom narodu, koji hoće napredovati. Čujmo, što reče u svojem do sada posljednjem — kako sam reče — testamentarnom govoru iza dvadeset i tri godine (g. 1884.). Opominje svoj narod, kako će si steći slobodu. »Narod, komu je ugasnula svjetlost, koja ga k njegovu Betlehemu vodi, narod, koji je sav u kal i smet zagreznuo, pak se nije u stanju uznijeti do one svrhe, koju mu je Bog na ovom svijetu opredijelio, narod, koji se ne zna za idealne ciljeve svoje raspaliti i na sve moguće žrtve ohrabriti, narod, koji uvijek samo strahuje i prěda, koji u ozbiljnim okolnostima samo i jedino na svoju slabost i nemoć misli, narod, koji uvijek i uvijek misli, da samo pod tudjim okriljem i tudjom moći i pomoći živjeti može: takav narod truli, iznemaže i propada, i takav narod očevidno ne ima zaoga života i budućnosti. Suprotivnim pako načinom narod, koji zna, što hoće, koji si nikada i uz nikakvu cijenu na svijetu ne da iz duše i svijesti izbiti onu idealnu svrhu, koja od samoga Boga dolazi, narod, koji zna u odlučni čas sve svoje sile u jedno skupiti i na podignuće viših svojih ciljeva uputiti, koji zna u takav čas općim oduševljenjem učiniti onu poslovicu: »il slobodno živjeti, il slavno umrjeti«, takav narod, sve ako mu je kroz vijekove boriti se, patiti i svaku žrtvu podnašati, prije ili poslije se spasi i slobode se svoje dovine.«

Ove temeljne misli vode biskupa u njegovom političkom životu. Mi ga ovdje ne možemo pratiti na njegovom političkom putu, kada je na čelu ogromne stranke narodne kušao stvoriti samostalnu državu hrvatsku u okviru naše

monarhije. Nije nam ipak teško na kratko priopćiti njegovo stalno i neprelomivo stanovište, njegov narodni politički program. Evo ga cijela i potpuna: »Kada se govori, gospodo«, — veli on u svom govoru 5. jula god. 1861., »o samostalnosti i cjelovitosti naše države; kad se radi o samostalnosti i cjelovitosti krune i države hrvatske i o njenim odnošajima, tada se dakako mûkom mimoići ne može onaj svečani čin, kojim djedovi naši pred cijelom Evropom zasvjedočiše samostalnost svoju; svečani čin, kojim prejasna kraljevska kuća naša steče nasljedno pravo na krunu i državu hrvatsku u muškim odvjecima svojim, čin, kojim mi u saboru našem na Cetinju g. 1527. slobodnom i posve nezavisnom voljom našom izabrasmo svojim kraljem Ferdinanda I., ne kano kralja ugarskoga, nego kano nadvojvodu austrijanskoga i kralja češkoga . . .«

»Evo me« — nastavlja biskup — »kod pragmatičke sankcije, pod kojom se Ugri kano pod sjajnom zastavom za svoju samostalnost i nedvisnost tako junački bore. Mi imamo našu posebnu, od Ugarske posve neodvisnu i s njom posve ravnopravnu sankciju pragmatičku, koju smo mi posve samostalno i neodvisno od Ugara jedanaest godina prije njih primili, to jest g. 1712., dočim ju Ugri tek g. 1723. primiše. Mi dakle vlastitu svoju zastavu imamo, pod kojom isto tako kao i Ugri za svestranu samostalnost i neodvisnost svoju boriti se možemo. Ne znam, gospodo, da li ikoji narod u carevini toliko prava i toliko razloga i dužnosti ima na pragmatičku sankciju pozivati se, koliko upravo mi Hrvati. Imamo mi pravo to, jer smo mi Hrvati vazda dužnostima, koje nam naši državni ugovori, pa i ovaj, koji pragmatičkom sankcijom nazivamo, nalažu, tolikim izobiljem za dosta činili, kolikim jedva ikoji narod u prostranoj carevini. Ne ima naroda u carevini cijeloj, koji bi sjajnim svojim zaslugama toliko dičnih pohvala od svojih okrunjenih glava stekao, koliko upravo

Hrvati, ter zato upravo mi Hrvati imamo pravo zahtijevati, da se onim istim izobiljem, kojim mi dužnosti naše ispunismo, prava naša na državnim ugovorima, napose na pragmatičkoj sankciji osnovana, u potpunoj svojoj cijelosti priznadu. Mi upravo Hrvati pravo osobito imamo na pragmatičku se sankciju pozivati; jer upravo mi Hrvati, primajući pragmatičku sankciju, osobitu uslugu učinismo prejasnoj vladalačkoj kući našoj, dočim mi put prokrčismo, da i Ugri poslije jedanaest godina pragmatičku sankciju prime. Poznate su one Karla III. riječi Hrvatima: »»daturi operam, ut quae coepistis consilia, ea incliti St. et Oo. Hungariae amplectantur.«« Mi ne samo pred cijelom Evropom početkom osamnaestoga stoljeća i opet posvjedočismo potpunu neodvisnost krune i države naše, razpoloživši njom neodvisnom posve voljom našom na korist tankog spola prejasne naše vladalačke kuće, nego si tim načinom i opet kao i šestnaestoga stoljeća najsvečanije ujamčismo stara prava i stari ustav naš. Pače Karlo III. u znak osobite svoje dopadnosti i priznanosti obveza sebe i svoje nasljednike, da će naša prava i naše slobode svakom zgodnom prilikom povećati i umnožiti.«

»Dužnost nam je pozivati se na pragmatičku sankciju i obzirom na državnike austrijske, koji si u novije doba mnogo glave tim taru, kako bi sankciju pragmatičku ugarsku s obljubljenim jedinstvom carstva u suglasje doveli, što je po mom osvjedočenju bez uvrede pravde i istine samo jednim putem moguće, to jest: na temelju potpune federacije, koja bi svakom narodu ravnim načinom pravo podijeliti imala i koju ne bi narodi kano očevidnu opasnost i propast svoje samostalnosti i svog starog prava, nego kano jamstvo samostalnosti i svog starog prava smatrati morali; na temelju mislim federacije, koja raznolikim narodnim elementima carstva jedino odgovara; koja je jedina kadra grdnu ranu carstva s vremenom iscijeliti; koja je po mom čvrstom osvje-

dočenju jedina kadra carstvo od velike opasnosti, kojoj u susret ide, pače od očevidne propasti osloboditi. Centralizacija, koja jednog ili drugog samo naroda korist ma pod kakovom izlikom pred očima ima, nipošto uspjeti ne može.«

Ovo je politički program našega biskupa, izrečen godine 1861. Ovo je program biskupa i ove godine jubilarne 1900. Ovim programom diše duša svega našega naroda.

Sada da vidimo biskupa kao vodju u uzvišenim ciljevima narodne prosvjete. U zori našega preporodjenoga ustavnoga života god. 1860. osnova biskup jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Prenesimo se duhom za jedan čas u one dane. Deset godina ležala môra apsolutizma i germanizacije na našem narodu. Vraća se ustav starodavni. Ljudi još niti pravo odahnuli nisu od germanizacije. Ima još nekoliko radnika iz zanosne »ilirske« dobe. Novih radnih sila premalo se rodilo. Ljudi su tek sretni i blaženi, da u školama i uredima oživi i zavlada naš mili materinski jezik. U taj čas osniva biskup akademiju znanosti. I bolji dusi narodni strepe, da je preuranio. On se opet uzda u pomoć božju i u velike duševne darove svoga naroda. On odmah pri osnutku pokazuje akademiji uzvišene narodne ciljeve. »Povjest nas uči,« — veli on u osnovnom pismu, — »da knjiga ne može cvasti u narodu malenu, a niti u narodu koliko mu drago mnogobrojnu, ali narječjima razdrobljenu, ako se ova ne sliju u jedan književni jezik. To uvidivši, svi znatniji narodi staroga i novoga svijeta stopiše raznolike življe jezika i ćudi u jedan cjeloviti stroj, te si stvoriše jednu narodnu knjigu, koja ih podiže do visoka stepena narodne prosvjete i naobraženosti. Dokle su već dospjeli razni narodi romanskoga i germanskoga plemena? Poznato je, da ova nastojanja, navlastito kod Hrvata i Srbalja, lijepim urodiše plodom, te da oni mogu pokazati djela, koja bi i ostalim

evropejskim književnostima služila na čast. Nu razboritiji sinovi jugoslavenskoga naroda, kojima je do toga stalo, da svoj narod dovedu na ono mjesto, koje ga ide po odluci božje promisli, svaki dan jasnije uvidjaju, da ovako rascjepkani u hrvatsku i srpsku samo pismenima razdijeljenu, u slovensku i bugarsku granu, troše zahman svoje lijepe sile. Odavle porodi se u njih malo ne općenita težnja i želja, da se u kolo hrvatske i srpske književnosti najprije povuku braća Slovenci, kojim bi se tim obezbijedio narodni život i napredak, a nam Hrvatima i Srbima nabavila lijepa kita suposlenika. Tomu kolu mogli bi se približiti i radini Bugari. Taj narod, jak do pet milijuna, već iz toga zaslužuje svu našu pozornost, što je nekada upravo na književnom polju prednjačio ne samo južnim, nego i sjevernim Slavenima, pa u novije takodjer doba pokazuje, da nije u njem utrnuo duh sv. Cirila i Metoda, sv. Klimenta, Ivana Eksarha i velikoga cara Simeona. Evo na taj način svuda na slavenskom jugu ukazuje se vruća želja, da mu bude jedna knjiga. Samo do sada ne ima još sredotočja. Ovim sredotočjem imalo bi biti učeno družtvo ili akademija, u kom bi se imali stjecati i sjediniti svi bolji umovi hrvatski, srpski, slovenski i bugarski. Grad Zagreb steče si tolike zasluge za preporod naše knjige, da zaslužuje biti stolicom ovoga jugoslavenskoga učenoga družtva.«

Tko će izbrojiti sve, što je biskup učinio za akademiju? On ju je tek pravo osnovao i pravim životom nadahnuo, kada je položio temelj našemu sveučilištu. U isti čas — kada je sabor prihvatio osnovu akademije — i u istom govoru stavi prvi on predlog za sveučilište (11. aprila god. 1861.): »Ako misli akademija znanosti« — veli biskup — »procvasti, tada je nužno, da se za nju sjemenište mladih ljudi otvori u sveučilištu. Akademija pretpostavlja sveučilište.« To je naravno. Nije ga opominjala samo misao na

napredak akademije, već i opća narodna misao. Kako bi se mogao i pomišljati onaj njegov politički program, kako da bude samostalna Hrvatska u okviru monarhije bez svoga najvišega učevnoga zavoda. Tko će vam pripovijedati, kako biskupovo srce strepi za prvom prilikom, da uspali baklju žive i jake misli u svem svome narodu za narodno sveučilište? Tko će vam pripovijedati, kako li je on slaveći tristogodišnjicu slave junačke smrti Nikole Zrinskoga (g. 1866.) i priloživ pedeset hiljada forinti, ne samo sav narod uspalio za narodno sveučilište, već je stvorio i neprelomnu narodnu volju, da se je ta misao morala oživotvoriti. Kako li je slavio svoju pedesetgodišnjicu misnikovanja i položio dvadeset hiljada za medicinski fakultet i opet narod pozvao, i narod se odazvao. I opet je podigao vjeru narodnu i pouzdanje u svoju snagu i bit će skoro naše sveučilište potpuno. Evo vam, čemu se sve biskup od sveučilišta nada: »Mi smo, boreći se kroz vijekove« — veli on o sveučilištu odmah poslije otvorenja njegova godine 1874. — »protiv barbarstva za kršćansku izobraženost, vrlo oslabili i iznemogli. Uda tijela našega još i danas su rastrgana. Sveučilište upravo naše svetu zadaću ima, da narod složi i združi, da se ono, što je nepravda i udes hudi od tijela našega otrgnuo, i opet majci našoj općoj priljubi. Sveučilište naše ima upravo biti ono sveto ognjište, na kom se srca bratska na ljubav, slogu i jedinstvo razgrijati imaju. U samom našem užem domu dva brata rodjena, jedne majke sinove, još predsude neke rastavljaju. Jednu krv, jednu dušu, dva dična imena, koja jedno te isto znače, često puta razdvajuju. Do sveučilišta je, da te predsude i razmirice prestanu, da se braća u jednu dušu i u jednu svetu namjeru spoje. A što ću reći o našim prvim susjedima, braći slovenskoj? Al neka znaju, da ćemo mi svi na uvijeke u duši i srcu našem zadržati zahvalnu uspomenu onih riječi, izuštenih po jednom od najodličnijih

njihovih sinova: »Braćo Hrvati, znajte, da mi Slovenci vaše sveučilište smatramo za naše vlastito sveučilište.« Zlatne odista riječi, pune nade i utjehe. Kad sam te lijepe riječi čuo, mene je suza radosti polila. Budimo toj braći zahvalni i pokažimo im svakom prilikom, da je udes njihov naš udes, da je rana njihova naša bol, da je veselje njihovo naša radost. Čast osobitu, koju nam izkazaše tom prilikom braća naša Poljaci, Česi i Slovaci, dužnost nam nalaže, da uzajamnost bratsku gorljivo njegujemo, da se moralno medju sobom podupiremo. Sveučilište naše otvoreno je i bijednoj našoj braći Bošnjaku i Bugarinu. Prigrlimo ih bratski, kada k nama pridju i tako ih ljubimo, primajmo i dvorimo, da povrativši se u svoju postojbinu apoštoli postanu one umne moralne sveze, za kojom svaka plemenita duša težiti mora . . .«

Biskup se trudio i trošio, da bude naša akademija ne samo znanosti već i umjetnosti. Velikom novčanom žrtvom pokrenu biskup gradnju naše akademijske palače i upravo ju on dogradio, kako mu u najvećoj nevolji njegov prijatelj Rački pisa: »Dajte još ovih dvadeset hiljada, da kuću dovršimo, pak je onda ona upravo Vaša.« Pokrene i dogradi palaču, o kojoj on sam veli: »Ova je palača osobit ures prijestolnoga našega grada, koji opredjeljenje ima, da u ovo naše doba uskrisi i obnovi neumrlu slavu slavnoga našega Dubrovnika, koji je znao i umio i tada zublju prosvjete i slobode u vis dignuti i plamteću uzdržati, kada je svuda na okolo na balkanskom poluotoku gusta tama neznanstva i sužanjstva ležala. Ako se takve zgrade, kô što je ova u stolnom našem gradu, širile budu, grad će naš u brzo ne samo nutarnjim bićem i opredjeljenjem svojim, nego i vanjskim licem i obličjem slavni i neumrli naš Dubrovnik zamijeniti . . . to jest da postane osobite vrsti athenaeum, što će reći ognjište i njegovalište svih viših umnih i moralnih

težnja naroda; da se pretvori stolni naš grad, ako Bog dâ, makar i u čednoj mjeri, u lijepu i uzoritu Fiorencu. Hvala Bogu, da je tako!«

U tu palaču položi biskup svoju zbirku slika i umjetnina, koju je sabirao do trideset godina, a ne bi se danas, kako on reče, niti za milijun forinti mogla sabrati. »Ja sam« — veli on — »pri sabiranju tih slika i umjetnina odmah od početka pazio, da mi ih je sabirati, koliko mi je samo moguće, iz svih umjetničkih škola, kako sam mislio, da će narodu i učećoj se mladeži više koristiti.«

Ali čujmo još biskupa, neka nam kaže, koje su ga misli vodile pri osnutku naših narodnih zavoda. »Evo, zašto je« — govori on u svom već spomenutom testamentarnom govoru god. 1884. — »sveučilište i akademija, ova lijepa zgrada i galerija slika. Znano je, da je u novije doba u državni sustav i u državni život pristupilo načelo narodnosti, a i pravo je, jer je narodnost polag svete vjere najskupocjeniji dar božji; ali valja po mom mnijenju i osvjedočenju to načelo narodnosti, ako misli svojoj svrsi odgovoriti, duhom kršćanstva i svetoga evangjelja oplemeniti, uzvisiti i posvetiti i onom pravednosti nadahnuti, koja veli: što bi rado, da ti drugi ne čini, ne čini ni ti drugomu, a što bi rado, da ti drugi učini, učini i ti drugomu. Inače se načelo narodnosti izvrgne rado i izopači, ter postane izvorom oholosti, nesnosnosti i sebičnosti i svakojake nepravednosti. Da pak u tom slučaju o pravoj slobodi, miru i slozi ni govora biti ne može, samo se po sebi razumije. Samo se po sebi razumije, da se u tom slučaju i stare tečajem stoljeća posvećene i za uzvišene svrhe upućene sveze izvrći i u povod nemira i razpra, svakovrstnih stiska i spona obratiti mogu. Ja ne bih rado, da se naš narod tudji od onih naroda, na koje ga Bog i država veže; neka bude i drži sa svakim, koji pošteno misli, koji mu bratsku ruku za to pruža,

da se sreće, napretka i slobode svoje dovine; ali neka nikada i nipošto ne bude pod nikim. Kada ja tako mislim, onda ćete se lasno domisliti, zašto sam u ovo naše doba o tom radio, da se sveučilište i akademija u sredini našoj čim prije osnuju i podignu. Ja sam sudio, da je to u današnjim okolnostima upravo najpreča nužda narodna, jer narod, koji svoja najviša učilišta ima, te dobro i spasonosno s njima upravlja: taj se narod intelektualno emancipira, a emancipacija i oslobodjenje to naravnim i neodoljivim načinom svaku drugu emancipaciju i svaku drugu samosvojnost prije ili poslije poroditi mora. Osim toga svaki narod ima svojih crnih i nesretnih, kao što ima sjajnih i povoljnih dana. U vrijeme, kada se narodu smrači, kada mu najsvetija baština slobode i napretka u pogibelj pane, tad obično sve ono, što je Bog u svijest i srce naroda stavio i zalogom vječitim svake slobode i sreće opredijelio, pribježište i utočište svoje u crkvi i u najvišim učevnim zavodima svojima traži, pak ujedno i pobjedu svoju prije ili kasnije nalazi.«

Ovo su životvorne misli biskupove pri osnutku narodnih zavoda. Moramo ipak kazati, zašto ne govorimo, kako si je postavio spomenik pred licem božjim sa svojom divnom crkvom, zašto ne govorimo o njegovim djelima kao biskupa i sluge božjega. Ove slavne jubilarne godine digla se je naša akademija, da sjajnim djelom o crkvi djakovačkoj iznese slavu biskupovu pred cijelom Evropom. Diže se svećenstvo biskupije djakovačke, da slavi svečara kao biskupa i oca crkvenoga. Uspalila se Bosna ponosna, a na čelu joj čelični i mukotrpni nadbiskup Josip Stadler, da nam oslika biskupa kao oca naše mile Bosne u njezinoj najvećoj tuzi. I jedni i drugi poletit će na slavni koncil vatikanski, da saberu one sunčane trake umnoga govornika vatikanskoga, koji su iz njegovih zlatnih usta sinuli cijelomu svijetu. Nama je ostalo samo to, da govorimo o narodnim mislima bisku-

*

povim. Mi ćemo svoju zadaću tek potpuno ovršiti, ako narodnim mislima vodilicama biskupovim dodademo i njegovu narodnu misao pri gradnji stolne crkve djakovačke.

»Još nas jedan osobiti razlog sklonio,« — veli biskup, — »da romanskom slogu prednost damo. Naša je domovina po zemljopisnom svom položaju jedan od onih prstena, koji zapad s istokom spaja. Kad se negda uljudnost i izobraženost s istoka u zapad selila, naša joj je zemlja u tom velevažnom poslu poglavitom posrednicom bila. Danas zapad ima istoku staru ljubav odvratiti i izobraženost i kršćansku slobodu u nj prenijeti. U božanstvenom tom zvanju imamo mi opet velevažnu zadaću. Komu je Bog udijelio oštrije oko, da dopre do tanjih niti, koje promisao božja u ovim stranama rasplića, taj će lahko opaziti, da sve, što od stoljeća pak i danas u nas biva, na tu svrhu smjera. Svaki i nesjetni izmed nas više manje toj svrsi služi. To je znamenovanje starih i novih naših patnja i muka. Na to smjeraju junačka naša i praotaca naših djela. To je cijena krvi naše, kojom su ove naše zemlje rjekomice natopljene. To znači divna Hrvatska, vječitim lovorom zato ovjenčana, što je navalu tursku znala tečajem triju stoljeća slavno od sebe odbiti i slobodnom ostati, dok je sve oko nje iznemoglo i glavu pod jaram turski skučilo. Slava je to neumrla, u kojoj medjutim i vrlo ozbiljna opomena i sveta dužnost stoji, da ne dopusti, da omlitavimo po njoj, po kojoj smo od djetinstva navikli hrabriti se i do viših nada uzdizati se. Na to smjeraju bratska naša nastojanja za slogom i jedinstvom; na to živa želja naša za znanjem, krjeposti i izvrstnosti, na to škole naše, akademija naša, na to muzej i sveučilište naše. Na to smjeraju sve crkve naše i pjesme naše, sve čitaonice naše i umjetnost naša i sve umno poslovanje naše. Nama se barem čini, da svaki i najmanji pojav u privatnom životu na to se nekim barem načinom odnaša. Ovo, što

rekosmo, valja ne samo o nama, nego i ob ostalim granama našim, koje za jednim s nama ciljem teže. Ponavljamo, da u tome upravo leži ozbiljna opomena za sve nas, da u svem i svačem dobru i krjepku volju, čvrst značaj i plemenitu namjeru čuvamo, da se čim više izobražavamo i oplemenjujemo, jer nas to samo vrijedne i dostojne viših božjih svrha učiniti može.«

A sada dajte da ovjenčamo bogoduhim vijencem sve ove misli vodilice biskupovih djela. Dajte da naslutimo onu veliku izvanrednu milost Boga velikoga, koja daje zdravlje i snagu našemu biskupu, slabašnu zdravljem i nemoćnu u mladjim i krjepčim godinama. Hiljadu skoro godina možemo pratiti život naših biskupa. Ne nadjosmo do sada ni jednoga, da bi bio mogao slaviti pedesetgodišnjicu svoga biskupovanja. Dopustite da naslutimo, da je to milost božja za mnoge molitve sinova svega našega naroda za svoga dobrotvora, našega biskupa. Bog ga drži medju nama, da iskaže svoju milost našemu mukotrpnomu narodu. Bog ga drži, da svojim velikim autoritetom uzdrži sklad medju svetom vjerom i naukom u našemu narodu.

»Svećenik sam i vladika,« — veli biskup, — »pak sam zato i nešto doprineo, da se u narodu našem stvori i utemelji akademija znanosti i umjetnosti i sveučilište, da narodu svom dokažem, da medju svetom vjerom i medju znanosti i umjetnosti nema nikakvih na svijetu opreka. Pak ako opreke kadšto i budu, nije ih narav stvari porodila, nego strast, slabost i zanešenost ljudska. Obje su, vjera i znanost, božji porod, te na medjusobnu ljubav, slogu i potporu bićem i izvorom svojim upućene. Bog je, vjerujte mi, u onaj isti čas, kad je svetom svojom moći prvu iskru misli iz uma čovječjega, kad je prvo čuvstvo iz srca čovječjega, kad je prvu riječ iz usta čovječjih izhitio, i svetu vjeru i sveto zvanje porodio i baštinom cijeloga svijeta i svih vijekova učinio. Ne

može čovječanstvo, ne može ni jedan narod bez jednoga i drugoga biti.«

»Što se vjere tiče, vjerujte mi, kad bi moguće bilo, da Bog čovjeku i najmudrijemu i najučenijemu sve življe oduzme, koje vjeri i predaji zahvaliti ima, ostao bi bez svake misli, zamuknuo bi i postao bi aes sonans et cymballun tiniens. Bez prave opet znanosti svaka bi vjera izhlapila, izvrgla se i otaštila. Znanost ima divnu zadaću. Ona ima zadaću, da čim više u tajne ove vidljive naravi prodre i da odatle sile naravi na korist čovječanstva obrati; nu najveća joj je zadaća, da sve više i više prodre u onu divnu narav božju, koja se vjerom očituje, i da iz nje onu svjetlost i onaj oganj crpi, bez koga rod ljudski nikako biti ne može. Ovo znanost sto i sto puta potvrditi mora; zar je itko polag svega znanstvenoga naputka dokučio i rastumačio, u čem stoji moć oka čovječjega, po kojoj se u njem vas svijet ogleda i u duši čovječjoj odziva; ili je li znanost igda znala dovoljno protumačiti otajstvo riječi čovječje, kojim se nekim barem načinom potvara otajstvo upućenja božjega i kojim čovjek dušu i srce svoje u dušu i srce bližnjega svoga prelijeva i zrak sili, da mu nosiocem najotajnijih misli i čuvstava bude? Vjerujte mi, sve, što se je na ovom svietu do sada uzvišenoga učinilo, učinilo se je složnim radom svete vjere i znanosti; a ljudi učeni, koji su znali umom i srcem svojim jedno i drugo prigrliti, najslavniji su ljudi, a djela njihova vječite vrijednosti i koristi.«

*
* *

Primi, veliki biskupe i od vijekova najveći dobrotvore našega naroda, ovu knjigu »Matice Hrvatske« kao mali znak velike zahvalnosti književnika hrvatskih i slovenskih u ime knjige i naroda hrvatskoga i slovenskoga. Pozdravljaju Te davni i rijetki prijatelji, vršnjaci Tvoji, pjesmom, koju im

iskresaše iz duše i srca Tvoja od Boga dana Tebi ljubav prema narodu i Tvoja neumrla djela. Uz ove Tvoje drugove krjepkim muževnim zanosom prionuše mladji, a prionuše i najmladji. Zanesoše se za slavu Tvoju i složni umjetnici i slovenski i hrvatski, i složno prvi put ukrasiše ovu knjigu, posvećenu Tebi, našemu prvomu i najvećemu promicatelju narodne umjetnosti. I pisci i umjetnici hvale Ti, što si svojim djelima dizao naš narod u viši, idealni svijet. Svi oni Tebe pozdravljaju riječima Tvoga prijatelja, neumrloga Prerada:

Zdravo, naš slavni, veliki junače!
S ponosom gleda na milog si sina
Zemlja nam rodna, s ponosom zove Te
Narod ljubimcem.

Tade Smičiklas.

II.

Liepa dušo Preradova,
Ti me negda ponukova
Smišljat, pak ti pravo dati:
Spoj da ima čudnovati
Izmedj duša tog i onog
Svieta božjeg vasionog!

O daj, draga bratska dušo,
Bog te dragi milo slušô,
Daj ga moli tihomice,
Žarko, živo, svesrdice,
Da nam dragu tvoju tjenu,
Da te dušu nevidjenu
Nadari nam stvarcom vrlom:
Angjeoskim pojnim grlom
Onog milja moći bajske
Poput čara ptice rajske!
Pak da dâ ti slećet s raja
U nik milog zavičaja,
U Djakovo tamo ravno,
Gdje je sielo njeg'vo slavno,
Gdje petdeset ljeta tu je,

Te nam častno vladikuje
Josip Juraj, dičnik nama,
Stvorac divnog božjeg hrama,
Davač svjetla svakom znanju
I umieća milovanju;
Bud od tudje nikad svieće
Nikad nam se vidjet ne će!

Liepa dušo Preradova,
Dušo milja biskupova,
Na slavu mu sleti nice,
Pjevaj čarom rajske ptice
Slavu Boga na visini,
Pjevaj sreću otačbini,
Znadeš, da mu ponajviše
Pjesme o tom omiliše!
Samo sada rajskim čarom
Piev zanosi svetim žarom,
Kako dosle uho čije
Jošte nikad čulo nije,
Kako njemu dolikuje,
A i tebi: sviet da čuje,
A da njemu od miline
Neopazce vrieme mine,
Bar još jednog vrieme vieka,
A ta rajska pjesma neka
Božjom voljom, tvojim trudom,
A milote svoje čudom
Duh i tielo još mu kriepi,
Ljepšajuć mu dom naš liepi!
Voljko nek mu lice sine
S napredovne otačbine;
Nek ju vidi sjedinjenu,
Slogom jaku snagu njenu,

Gdje za ničju braća volju
Ne će da se mrze, kolju,
Te, ma koje vjere bili,
Gdje no bratu brat se mili
Iste krvi i podrietla,
Istog svuda lica svietla . . .

Taj plod svojih želja živih
Naš velikan nek doživi,
Nek se blažen još veseli,
Blagoslov nam samo dieli;
Nek nam sveti ideale,
Jâčî volje jenjat stale,
Nagadja nam mudrih mîge
Otac, majka naše knjige!

Glas tvoj, dušo Preradova,
Tad nek svietom tutnji s nova:
Dikom svoga velikana
Mala naša prezirana
Hrvatska je, gle, na glasu,
Krila i njoj očvrst'la su!

* * *

A ja skroman hvalim Bogu,
U spomen mu što još mogu
Njeg'vih dika sklad naskladat,
Radosti se njeg'voj nadat,
Njeg veličat haran i ja,
Njegov bit, što vazda bijah.

Zagreb.

Ivan Trnski.

III.

Liepo li je kedru sa Livana
Ponosno se dragat niza strane,
Kud podmladak njegov bujno grana,
Sišuć miruh-rosu zore rane . . .
I uzgojan u vis gore hiti,
Da svom starom hreku vršak kiti!

Tko l' čobanu lišce rujem ruji,
Kada blazi na popasku blago,
I popieva i srce mu buji,
E mu brižnja ne idje zanago;
No mu stado svedj opravno biva,
Čime kuća obilje uživa! . . .

Nu l' i Tebi, o biskupe blagi,
Žar radosti srdašce ne puni,
Gdje Ti evo još u zornoj snagi
Pedesetim ljetom vienac kruni
Tvog pastirskog mara djela sjajna,
Što u puku stat će vjekotrajna?

XXVIII

Gle, gdje sbori grnu od svih kraja,
Iz gradova i ubavih sela,
I pr'o Save i iza Dunaja
Svećenikâ i uzor vlastelâ, —
Nije, da Ti biser dare dare,
Već da Višnjem Tvorcu blagodare.

Jer Ti heroj u rodu se nadje
Kadno valja, da se svijest prene
I um ljudski iz tminâ izadje,
Ter k istini pravim putem krene;
I Ti heroj na putu ustade
I prosvjeti namače zaklade!

I umnijem znanjem se postara,
Čem' zadaća najpreča je bila,
I zadužbe požrtvovne stvara:
Hrame Vjeri, a Muzama siela,
Što se viekom kano sestre druže
I luč vjeri i prosvjeti služe.

I Bog sgleda djela dična, sveta,
Ter štitiv' ih sliša molbe naše,
Čim Ti eto spori uzor ljetâ,
Da još čvršćim životom Te paše,
Pa kô što Ti godine primiče,
To har vjera i dom uhar stiče.

Stog ćeš živjet i nêš sustat s rada,
Niti će Te ika uzpreć muka,
Jer si svakom roda dobru rada,
Jer Te žarka ljubav svedjer nuka;
A što više žuč zavisti vrije,
To su Tvoje kreposti zornije.

XXIX

Oj, Ti zviezdo svestranog ugleda,
Svijetli nam na obzorju čista,
Nek žar sunca sjaj Ti u mrak ne dâ
I hrabri nas, kano što znak Krista
S neba, kad no junak mejdan dobi,
Gdje se svjetlost sa tminama skobi.

Rieč je stara: da, tko dobra čini,
Imô se je rad šta i roditi;
A to Tebi liči u istini,
Ter Tvoj život Bogu drag će biti,
A narodu viekom ostat mio
Sto no kliče: »Svečaru, živio!«

Kreševo.

Fra Grgo Martić.

IV.

SLOVENCI BISKUPU STROSSMAYERU!

Pri nas se črn razgrínja mrák,
Nebó zastíra gost oblák
In zvézde ni nobêne.
Pač mnôga tukaj luč brlí,
A z nêba teh nobêna ni,
Iz zêmlje so rojêne.
Ve zêmske luči, zginite,
Nebêške zvézde sínite,
Vaš svit naj nas tolaži,
On pót nam pravo kaži! . . .
Na gôrnjo zrèm in dolnjo stran,
Za nas obòk povsod — temán; —
Ozrèm se v tmini nôčni
Tja dol na svòd iztočni:
Oj, jasna zvezda tam gorí,
Že znana mi iz davnih dní,
I nam je ta svetíla,
Vodníca nam je bila!

* * *

XXXI

Ta zvezda — Ti!
Ti vôdiš nas, nam jásno siješ,
Nam blagodejne žarke liješ,
Da, bolje vôdiš nas odzgòr,
Neg vseh sozvezd Ti množni zbòr, —
Ti zvézda vzôrna si!
Bil zvest si v vek Bogú in rôdu,
Bil zvest Cirilu in Metôdu,
In — sebi!

Značajno hodil si vsikdár,
Bil stalen Ti je pót in žar,
Kot zvezdam tam na nêbi, —
Oj, slava Tebi!

Ti svetiš bratom rodnim tam,
Oj, sveti še sirotnim nam,
Brez zvezde zdaj popotnim nam.
Dve zvezdi nam sta kdaj sijali,
Ciril, Metodij sta se zvali . . .
Umrla sta Ciril, Metod!
Kdo zdaj po njiju stezi hodi?
Kdo nas po njiju vzoru vodi?
. . . .
Ti bodi drugi nam Metod!
Ti nas po poti oni vodi,
Ki sveti jo je vtrl Metôdij!
Oj, jasna, vzôrna zvezda naša,
Ti kaži do svetišč nam pot,
Kjer sveti jezik naš se glaša! . . .

*
* *

Sijaj nam, oj, svite krasnì,
Zvézda meni Ti edina,

XXXII

Se Te treba cerkev naša,
Treba še te domovina, —
Oj, ne vgasni,
Svite jasni!

A . . . saj zvezde ne gasnó,
A saj zvezde ne mrjó:
Vekovit
Njih je svit.

Tudi Ti pred nami hodil,
Svétil bodeš nam nevgasno,
Slave rod boš varno vodil
U bodočnost jasno!

Gradišče.

Simon Gregorčič.



Stolna crkva u Djakovu.

O DJAKOVAČKOJ STOLNOJ CRKVI.

I.

Kad si željeznicom od Broda sjevernim smjerom stigao na postaju Vrpolje-Strizivojnu, pak se odatle povezao na kolih put Djakova — do kojega ima još jedva ura vožnje —, na skoro ti se ukaže na sjevernom rubu ravnine pojav, divan pri sgodnoj sunčanoj razsvjeti: nad ravninom k nebu se vise s ružičastim sjajem dva zvonika stolne crkve djakovačke, koju je sazdao veliki biskup Josip Juraj Strossmayer. Gledaš te gledaš, kako ona sa svoga humka na daleko vlada ravninom, i kako na obozrju spaja domovinsku zemlju s modrim nebom, divan vjestnik biskupove vodilice misli: »Sve za vjeru i za domovinu.« Duša ti leti k njoj, ali ti se je strpjeti još oko pol ure, dok se ne dovezeš pred njezino veličje.

Da se medjutim pripraviš skorome gledanju njezinih divota iz bliza, dozivaš si u pamet, što si o njoj, o njezinu postanku i sastavu, pak o davnoj i bližoj prošlosti njezina mjesta i okoliša čitao u spisih samoga velikoga biskupa, pa njegova uglednoga tajnika Milka Cepelića, pa častnoga o. Tondinija.*

U okolišu djakovačkom ima (u Selcih) još tragova starinam davnoga svjetovladnoga Rima; tuda je tekla rimska cesta iz Siscie

* Gledaj spise: »Stolna crkva u Djakovu«, u Zagrebu 1874., od biskupa J. J. Strossmayera, pak takodjer od biskupa više članaka o toj crkvi, najpače o njezinih slikah, u više godištâ »Glasnika biskupije bosanske i sriemske«; »Djakovačka stolna crkva iz nutra«, u »Danici« Svetojeronimskoj za godinu 1885., od preč. Milka Cepelića; i »La cattedrale di Diakovar«, od G. Tondini de Quarenghi (Firenze, libr. Bocca, 1884.).

(Siska) u Sriem, gdje su za prvih viekova po Isusu, pod rimskimi carevi, mnogobrojni kršćanski mučenici poginuli, i ostavili današnjemu pučanstvu sveti zavjet svoj; tuda su jamačno prohodile, u moravsko kraljevstvo, stope svetih apostola slavenskih Cirila i Metoda; pak tu je, u samom Djakovu, već XIV. vieka postalo sielo biskupâ »bosanskih ili djakovačkih«, čija je pastirska vlast sizala daleko u Bosnu. Prva stolna crkva u Djakovu bit će bila gradjena XIV. vieka, i to, sudeći po sitnih ostatcih joj, u gotskom slogu. Za osmanskoga vladanja Slavonijom, od muhačke bitke god. 1526. do karlovačkoga mira god. 1698., upravljali su pastvom Franjevci, pa tek po oslobodjenju Slavonije osvanu opet u Djakovu god. 1704. biskup Patačić Zajezdski (iz hrvatskoga Zagorja), i podignu na ruševinah stare crkve novu, koju dogradjivahu ili popravljahu kasniji biskupi tiekom XVIII. vieka, od kojih je Čolnić sagradio sadanje biskupske dvore. Ta stolna crkva obstojaše, dok ju nije zamienila sadanja, koju je biskup Strossmayer počeo graditi god. 1866. Već je početkom XIX. stoljeća biskup Mandić bio zamislio gradnju nove stolne crkve; njegovi su nasljednici nastavljali tu brigu, dali praviti osnove (koje se poslie pokazaše neprikladne), i sabirali gradjevnu glavnicu, tako da je biskup Kuković († god. 1849.) ostavio gradjevnu svotu od preko 300.000 forinti.

Biskup Strossmayer mnogo se godina pripravljaše na veliko djelo, nabavljajući i proučavajući najbolje (francezke, talijanske i njemačke) stručne knjige o crkvenom graditeljstvu, kiparstvu i slikarstvu, promatrajući za svojih putovanja po Italiji, Njemačkoj i Francezkoj znamenite crkve, i sastavljajući sbirku slikarskih umotvora; tako je njegova dragocjena sbirka slikâ i stručnih djela za poviest umjetnostî — što je sve zatim darovao akademiji našoj — bila pratilica i pomoćnica njegovu radu oko gradnje nove stolne crkve djakovačke. Biskupu su u snovanju i izvadjanju stolne crkve, kao krasne umjetnine graditeljske, kiparske i slikarske, bili primjerom mnogi pape i mnogi biskupi u prosviećenih zemljah; pa zato kaže u svojem opisu na koncu: »Crkva djakovačka ima ne samo nabožni, nego i po naš narod prosvjetni zadatak. Umotvorine bijahu za sve zemlje i narode prava učilišta, iz kojih se je kratkim i uspješnim putem širila prosvjeta i ugladjenost. Narod bez umotvorinâ jest ujedno bez uzorâ, za svoj viši duševni život.«

Iz prva je biskup namišljao upotrebiti gotski slog, jer starije crkve po Hrvatskoj i Slavoniji pretežno pripadaju tomu slogu. Ali se napokon odlučio za romanski slog s ovih razloga. Po Dalma-

ciji ima više krasnih romanskih crkvî, navlastito u Zadru, Šibeniku, Trogiru. Domovina hrvatskoga naroda zemljopisnim je položajem jedan od prstena, koji spajaju zapad s iztokom; a dok je gotski slog li zapadni, romanski slog spaja u skladnu cjelinu dvoje osebine, zapadne i iztočne. Naime u romanskome slogu iztočne su osebine polukruzi absidni i kupola, a zapadne su osebine troje ladje, zvonici, svetište; u gotskom slogu posvema vlada šiljasti luk, a u romanskom obli. Dakle romanski slog djakovačke crkve odgovarat će zemljopisnome položaju i duševnome zvanju hrvatskoga naroda, da bude vez zapada s iztokom. A kojega vještaka da pozove biskup na sastav osnove i na gradnju takove crkve, kad ga žalibože ne mogaše tada naći medju Hrvati? U Pragu se, u predgradju Karlinu, 19. listopada god. 1863. za proslavu tisućgodišnjice pokrštenja Slavenâ posvetila romanska crkva sv. Cirila i Metoda (počela g. 1854.), krasno i od stručnjakâ mnogo hvaljeno djelo čuvenoga arhitekta, profesora u bečkoj akademiji umjetnostî, Karla Roesnera. Njega pozva biskup, da sastavi osnovu i rukovodi gradnju. I tako Roesner po svojoj osnovi započe gradnju god. 1866., i nadziraše ju do svoje smrti (god. 1867.), a tada na biskupov poziv preuze glavni nadzor slavni bečki gotičar Fridrik Schmidt, koji je u velike povladjivao Roesnerovu osnovu, a i sam napravio osnove za njeke pojedinosti (poimence za glavni oltar, za svjetionike, i t. d.); Schmidtu bijaše na pomoć učenik njegov g. Bollé. Osim toga je mnogo vodio i nadzirao gradnju, udilj u Djakovu boraveći, riečki Hrvat Vatroslav Donegani, odličan učenik graditeljstva i kiparstva u mletačkoj akademiji umjetničkoj. Ostale umjetnike, koji su radili u crkvi, navlastito slikare i kipare, spominjat ćemo poslie. Umno pak središte svega velikoga posla bijaše sam biskup, spomenutim dugim i temeljitim proučavanjem crkvene umjetnosti pripravljen, da bude idealnim vodjom takova djela. A koli težko bijaše to djelo u malenome Djakovu! »Mnogo je tuj trebalo — kaže sam biskup u svome opisu — odlučnosti, uztrpljivosti i postojanosti; ali kad pomislimo, da smo često u sdvojenju, da tako reknemo, išli na počinak, a sutradan Bog sa svjetlom svojim iznenadce pomoć svoju pružio, onda iz dna duše svoje vapijemo sa svetim psalmom: Ne nam, ne nam, Gospodine, nego jedino svetomu tvojemu imenu budi slava i hvala!« Biskup spominje s harnostju i zasluge svoga stolnoga kaptola i napose naslovnoga biskupa Matića u poslovih oko gradnje.

U tih mislih eto nas već u Djakovu. Kraj biskupskih dvora pohitamo do crkve, i udjemo. Baš sunce prije zapada razsvjetluje

svetište crkve; neopisivo, blaženo čustvo nas osvaja, te nam se duša smjerno krili k Bogu s molitvom za biskupa i za domovinu. Obadjemo po crkvi, divimo se razblaženi; nismo na zemlji, nego u višem svietu. Da uzmognemo pojedinosti u crkvi potanje razgledati, treba nam se sabrati od prvoga cjelokupnoga dojma; zato ćemo za sada izaći, da prije razgledamo vanjštinu crkve.

II.

P r o č e l j e s t o l n e c r k v e upravljeno je k iztoku. Gledajmo ga najprije s podaljega, t. j. od kanoničkih kuća, koje s iztoka trga biskupskoga gledaju k crkvi, a časom podjimo i na cestu ulice, koja od toga trga vodi dalje na iztok, da osim pročelja vidimo i nješto sjeverne strane crkve. — Sa razine trga vodi 13 veoma širokih bjelokamenih stubâ na razinu malo povišega zaravanka, na kojem upravo stoji crkva. Uz desni i uz lievi dolnji kraj tih stuba stoji po jedan nizak tornjić, okrugao, od crvene opeke, a u svakom je uhvaćen vrutak vode; onaj lievi vrutak podavao je svu vodu potrebnu kod zidanja crkve, pa ga je zato biskup milo sačuvao u podnožju crkve, a kako taj lievi vrutak tako i desni mu drug daju okrjepni napitak pobožnome puku, koji iz bližnjih ili dalnjih sela dodje u svoju stolnu crkvu. Kad se je trinaesta uzlazna stuba dohvatila zaravanka, stere se taj prostrano do crkve, a popločen je modrim kamenom: tako crvên podnožnih zdenčanih tornjića, bjelina uzlaznih stuba, i modrina popločanoga zaravanka pred crkvom sjeća te triju narodnih šarâ u pučkom vezivu i tkanju. A sad pogledaj sámo pročelje crkve s tla do vrha. Uz krasan sklad i veličajnu visinu crkve i dvaju joj zvonika milo te dira, osobito za vedra sunčana dana, dobro opazljivo ono isto domaće trošarje: umjereno crvenilo zidnih opekâ, kamena bjelina ulaznih triju vrata i nad njima kiparskih uresâ i prozornih okvira i razdjelnih poprečnih prugâ, a modrina njekojih uresnih čestica u pročelju i u pozadju, modrikavost olovnih krovova (takovi su bili iz prva, ali su poslie izmienjeni bakrenimi), poprječne ladje i visne svetištne kupole, dok se pozlaćeni križi na vrsima zvonikâ i kupole srebrenasto sjaju, a nad njima opet modrina nebeska. Još divnijom te milinom osvaja trodjelno pročelje s pobočnima dvama zvonicima, i pomilajući se iz pozadja desni ter lievi kraj poprečne ladje, i ponad sredine pročelja viseća se svetištna kupola u dnu, kad poslie kratka promatranja pronikneš u m i s a o, očitovanu vanjskim obličjem



Nutarnjost stolne crkve u Djakovu.

crkve; kad razabereš sastavne dielove i skladnu ujedinjenost njihovu, to simetrijsku to razmjernu; kad spoznaš, kako se jasno razlučuju i opet vežu glavne sastavine s dionimi čestmi, kako se cjelokupni pogled crkve sa čela perspektivno (progledno) razstavlja simetrijski u troje: u pravi spriedak, t. j. u pravo pročelje, pak u pouzmakli sriedak (to su pobočne kapelice desna ili sjeverna i lieva ili južna), pak u zadak (to su desni i lievi kraj poprečne ladje, a u visu kupola svetištna); dakle perspektivni pogled na lice i čelo crkve očituje ti sastavom vanjštine sastav nutarnji i uduljni crkve, pak ćeš s divljenjem reći: uzorita li čela i lica crkve, u kojem se čita sva nutarnjost njezina, sav duh njezin! Krasna razčlanjenost crkve, i nutarnja i posve odgovarajuća joj vanjska, gdje simetrijska gdje najljepše razmjerna — tako zvana zlatorezna —, gdje dvo- ili četvero- ili osmero-djelna, a gdje tro- ili petero- ili sedmero- ili devetero-djelna, ima uza svoju krasoćutnu vriednost ujedno i simboličnu vjerozakonsku; n. pr. trojnost opominje na sveto trojstvo, sedmerost na sedam svetih otajstva.

Gledaj. Pravo pročelje ima po širini tri diela: sredinu, desno i lievo pobočje, a i po visini, do vrška sredine, ima takodjer tri diela: prizemni, prvospratni i drugospratni, tako da je ukupno pravo pročelje razčlanjeno u devetero četverokutnih zidnih razdjela. Naime u prizemlju pročelja troja su ulazna vrata: srednja, vodeća u srednju ladju crkve, dvostruko su široka i visoka kao po jedna pobočna, desna i lieva, koja vode u po jednu pobočnu ladju to desnu to lievu, za polovicu užu i nižu od srednje ladje; po tom je i zidna četvorina (kvadrat), u kojoj su srednja vrata, dvostruko široka kao jedan pobočni pravokutnik, ali visinu imaju sve tri prizemne plohe jednaku, pa se tako prizemni odjel pročelja razmedjuje od prvospratnoga viencem t. j. poprečnom prugom, bjelokamenom a liepo crtežno urešenom nalik na crtežno uresje pučkih ponjavaca. Prizemna zidna ploha pobočna, desna i lieva, nastavlja se u vis u desni i lievi zvonik, te su ti zvonici jedan s drugim posve simetrijski u svih svojih sastavinah. — Nad onako simetrijskim trodjelnim prizemljem diže se opet simetrijski trodjelni prvi sprat: sredina četvorinska ima u četvorinskom okviru od terracotte prekrasan bjelokamen prozor okrugao (roseton), nalik na ružicu ili zviezdu, jer iz središta mu raztrakuju se polumjeri, koje onda kružno obuhvaćaju umjetno prepleteni ili urešeni kolobari; taj najveći i najljepši prozor crkve vodi iztočno božje svjetlo — pročelje je okrenuto k iztoku — u unutarnju srednju ladju, čiju dubljinu pročelje vani kaže skupnom visinom prizemlja i ove

prvospratne sredine. Uz tu srednju četvorinu stoji i desno i lievo opet pravokutna ter za polovicu uža zidna ploha tornja, u svakoj prozor, sgora oblučni, a niže prozora zidni ures petero-oblučni. Prvospratno ovo trodjelje razmedjeno je od drugospratnoga opet poprečnom bjelokamenom prugom, još uresnijom, no što je ona razmedjnica prvoga sprata od prizemlja. Drugospratna sredina — zabat — nije četvorinska, nego peterokutna, t. j. gore se ušiljuje u uresan vršni kut, koji je nadvišen križem, a u samom vršnom kutu je u udubini, sgora oblučnoj, na raznošarnoj majolici slika božjega jaganjca, a do njega se, uz desni i uz lievi krak kutni, sve niže redaju po četiri jednake udubine, u svakoj naslikan jedan angjeo, te svi skupa simbolički prikazuju osmero blaženstva; ovdje je dakle devetorodjelnost u sastavu likovnom i crtežno-obrubnom. Niže toga devetorodjelnoga uvrška stoji trodjelna, trooblučna udubina; srednji joj i najširi dio nadvisuje oba simetrijska pobočna, te ima na majolici sliku Isusa razapetoga na križu, a pobočni desni sliku razcvieljene majke Marije, lievi sliku sv. Ivana. Kako prvospratni ružični prozor vani reć bi kaže nutarnjost srednje ladje do svetišta, tako onakova drugospratna sredina svojimi slikami i uvršnim križem kaže sámo nutarnje svetište, koje nastavlja srednju ladju, i kaže u svetištu glavni oltar te na njem Isusovu krvnu žrtvu a u visu Isusa Spasitelja. Uz ovakovu završnu drugospratnu sredinu stoji i desno i lievo, ali dvojinom nadvišen od sredine, opet simetrijski odsjek tornja, a u sred svakoga je ura okružna. Tornji se dalje u vis dižu svaki u četiri još odjela — tako da je svaki toranj od tla do vršnoga križa sedmerodjelan —; prva dva odjela imadu svaki po prozor dvoobločni, treći odjel čine po četiri mala tornjića s križići, u po četirim uglima, a medju po dva tornjića je uresni jako ušiljen peterokut — kao visna ponova prizemnih ulaznih vrata —, a sve to je zidnom ogradom upriličeno za izgledanje; nad taj treći odjel diže se napokon visok šiljast vrh, urešen jabukom i križem. Ako li pročelje crkve gledaš iz dovoljne daljine, to vidiš, kako se završni drugi sprat s r e d i n e pročelne još nastavlja u pozadju krasnom kupolom, ter tako vanjština crkve s pročelja kaže, da se u nutarnjosti crkve nad svetištnim velikim oltarom diže u veliku visinu kupola. (Tornji imadu po 84 metra visine, a kupola 58 m.). No ako pročelje crkve gledaš s podaljega, ili ako, gledajuć ga s bliza, proglêdaš kraj ruba desnoga ili lievoga tornja u pozadje, onda opažaš, da se simetrijska trodjelna širina pročelja upodpunjuje u simetrijsku sedmerodjelnu, t. j. u pozadju desno od desnoga tornja (pa tako i lievo od lievoga) vidiš

još od poprječne ladje najprije širinu pobočne kapelice s izlaznim joj vratima, jednaku širini tornja, pa onda još jednako toliku duljinu polukružnice absidne, kojom se poprječna ladja završuje to desno to lievo, iliti to k sjeveru to k jugu.

Sad iz bliza razgledajmo troja bjelokamena ulazna vrata (portale), do kojih vode od zaravanka tri stube. Srednja su vrata dvostruke širine i visine kao pobočna desna ili lieva; po visini imaju tri diela: i sdoljni i srednji dio je četverokutan a sgornji je trokutan. U sdolnjem dielu čine srednju ter dublju trećinu prava baš ulazna vrata drvena, dvokrilna, a desnu i lievu trećinu sastavljaju po četiri mramorna stupa atička. redajući se prema nutrinji konvergentnim kosim smjerom. Nad glavicami im poprečno ide liepo uresno nadstupje, a nad njim se diže uvisni srednji odjel portala; njegov kraj i desni i lievi rese opet po dva atička stupa, a izmedju njih povijaju se tri polukružna luka, koncetrična, raznouresna, a od njih nutarnji luk nadvija polukružnu udubinu basreliefnu: taj basreliefni kipak prikazuje Isusa uzlazeća s križem iz groba, uz koji su desno i lievo angjeli. Napokon sgornji ter završni odjel portala trokut je, kraci su mu liepo uresni, a u sredini trokuta je u okrugu basreliefno poprsje Isusa zakonoše: ljevicom drži uz prsa knjigu sveto pismo s napisom grčkih slova Α i Ω, a desnicom uzdignutom blagosliva sviet. Pobočna vrata i desna i lieva imaju sastav sličan ali jednostavniji; udubinski basreliefi prikazuju u jednih polaganje Isusa u grob, a u drugih Veronikin rubac.

Prije nego pogledamo otražnju (zapadnu) vanjštinu crkve, razaberimo u duhu sav osnovni sastav, i vanjski i nutarnji, divno skladne i jasne cjeline.

Pomislimo, da gledamo na tlih položen obični drven križ, a njegov vrh, pak i desni i lievi kraj poprječnoga mu (prekrstnoga) stupka, neka je polukružno zarubljen: eto nam slike i prilike osnovnome sastavu djakovačke stolne crkve. Što je križev stupak podužni (osovni), to je duljina iliti podužna ladja crkve (73·90 m.), tekući od pročelja (iztoka) do otražja (zapada); a što je križev poprječni stupak, to je poprječna ladja crkve, tekući smjerom od juga na sjever (51·50 m.). Gdje se obje ladje ukrštajem presiecaju, ondje je središnje svetište ter glavna četvorina (kvadratura) crkve (svaka joj stranica mjeri 12·33 m.), u kojoj prosto stoji glavni oltar (apostola sv. Petra), pa se nad njim u vis diže kupola (u nutrinji 39·80 m., u vanjštini 58·50 m.), a od glavnoga oltara teče i na desno (na sjever) i na lievo (na jug) odsjek poprječne ladje, a svaki ima po jedan prizidni oltar,

gledajući k iztoku (desni sv. Marije, lievi sv. Josipa) i svaki se završuje krajem polukružnim (absidnim), a u dnu tih polukružnica opet stoji prosto po jedan oltar (desni sv. Ilije, patrona Bosne, lievi sv. Dimitrije, patrona Sriemu), koji gledaju oba ka glavnome i središnjemu oltaru, ter tako i jedan prema drugome. Pak i treći ladjni odsjek, koji od glavnoga oltara teče upravce dalje na zapad ter je kao nastavak i završetak podužne ladje, dovršuje se polukružnicom (tako su ukupno tri polukružnice), a u dnu ovoj je biskupska pastirska stolica usried po šest kanoničkih sjedala s desna i s lieva, gledajući ka glavnome oltaru. Dakle svetištna četvorina, u kojoj stoji glavni oltar, trosmjerno se nastavlja: i na desno i na lievo i u dulj, svakamo simetrijski za isto toliku četvorinu i pol, a ta krajna polovina zarubljena je polukružjem udubljenim prama vani; sve ovo prostorje skupa zove se svetište. Ona središnja svetištna četvorina vlada — krasne li simbolike! — svimi razdjelnimi razmjeri po svoj osnovi crkve: ona se svuda ponavlja ili podpunce ili polovinom ili četvrtinom; n. pr. podužna srednja ladja počam od svetišta pa do pročelnoga ulaza, imajući istu širinu koju i svetištna četvorina, u duljinu mjeri njezinih šest polovina, a obje podužne pobočne ladje mjere po 6 četvrtina njezinih, koje imadu svaka četvorinski oblik. Ponavljamo, da je u svetištu pet oltara: glavni stoji prosto u sredini križnoga presjecišta, odgovarajući glavi razpetoga na križu Isusa, desno od njega — kao desna razpeta ruka — dva oltara, i to bliži glavnome gleda u desnu podužnu ladju, a odalji, u dnu desne abside prosto stojeći, gleda k premcu oltaru u dnu lieve abside; tomu simetrijski odgovara sve u položaju onih dvaju pobočnih oltara, koji su na lievo od glavnoga, kao lieva razpeta ruka, a podprsje i noge su srednja podužna ladja. (Doista ima crtežni osnov crkve slične omjere, to simetrijske to zlatorezno-razmjerne, kao što su u pravilnom ljudskom tielu.) Ali, simbolički prema sedmero sv. otajstva, ima još šesti i sedmi oltar. Gdje desna pobočna ladja dosegne do stepenica, što će uzvesti k desnome svetištnome oltaru, tuj se ta posljednja četvorinica ladjina dopunjuje na desno pripojenom jednakom četvorinicom: to je kapelica sjeverna, a uza zid joj, koji nju dieli od desnoga (sjevernoga) absidnoga krila — čiji polukružni kraj se još dalje od kapelice na sjever protiskuje za duljinu četvorinice, — stoji oltar českoga svetca Ivana Nepomuka: on gleda smjerom na iztok, kuda izlaze vrata kapeličina. Na posve isti način je, po simetrijskom pravilu, protivnoj lievoj iliti južnoj pobočnoj ladji pripojena kapelica s oltarom slavenskih apostola sv. Cirila i Metoda. Nu

kako je desnoj polukružnici s iztoka prigradjena četvorinica, simetrijski joj je trebao jednak prigradak sa zapada: to je četvorinica, u kojoj je salaz dolje u raku, pak se izmedju ove četvorinice i one kapeličine kao dvaju krila protiskuje, kao sredina im, absidni polukružni završetak desni; isto je tako načinjeno, opet po simetriji, uza suprotni lievi absidni polukružak, t. j. njemu je prigradjena, za izlazište iz sakristije, četvorinica odgovarajuća lievoj kapelici. Pošto su pak tako i desni i lievi absidni kraj dopunjeni po dvima pobočnim četvorinicama — što će se iz vana vidjeti svako kao tročlana cjelina, — to su trebala i trećemu t. j. zapadnomu absidnome krilu jednaka dva četvorinska prigradka, jedan od sjevera a drugi od juga: i doista tako je učinjeno, i to na svakoj strani, i desno i lievo, dvostruka četvorinica — jer je ovdje toliko dubljine ostalo. Desni ovaj umetak je u prizemlju za riznicu, u prvom spratu za pjevnicu, koja se lucî otvara prama absidnoj nutrinji; a simetrijski lievi umetak je u prizemlju sakristija a u prvom spratu empora za molište žensko.

Sada podjimo gledat vanjštinu crkve od zapada, a kako nas put taj vodi uza svu sjevernu stranu crkve, uočimo i nju. Sjeverna nam strana, — kojoj je jednaka južna —, kaže cielu duljinu (iliti, po pogledištu od sjevera, širinu) crkve od iztočnoga joj do zapadnoga kraja, i to razčlanjenu u pet nejednakih odjela. Ti su, brojeć od iztočnoga kraja k zapadnome iliti od lieva na desno: zvonik, onda podužna ladja, onda absidno krilo sjeverno — nad kojim se visi sjeverna strana kupole, a uz koje, kao uza sredinu svoju, simetrijski stoji prizemni prigradak to lievi (kapelica sjeverna) to desni (salazište u kriptu) —, onda, kao nastavak srednje podužne ladje, absidno krilo zapadno s predgradkom svojim (za riznicu i pjevnicu), i onda napokon, kao peti član, polukružni kraj zapadne abside. Ukupnost ovih petero nejednakih odjela pokazuje ipak simetriju u razčlanjenosti uširnoj po tom, što se razpada uvisnimi prugami u 10 jednako širokih odsjeka, kojih svaki širinom odgovara stranici nutarnje četvorinice, a ta je, rekosmo, četvrtina glavne svetištne kvadrature: tako se i u sjevernoj vanjštini crkve očituje vlast svetištnoga središta. Onaj poslie zvonika drugi član sjeverne širine, naime sjeverna strana podužne ladje razdieljena je po širini jakimi stupovi opiračî u prizemlju, koji se k sjeveru jako izbočuju, i njihovimi prvospratnimi nastavci, vrlo utanjenimi (ti se zovu »lizéne«), u pet jednakih česti, koje odgovaraju nutarnjoj podužnoj razdiobi ladje u pet četvorinicâ; a po visini dieli se rečeni drugi član u prizemni sprat — taj pripada sjevernoj pobočnoj ladji — i u prvi sprat, koji pripada gornjoj česti

srednje ladje, dvostruko više od pobočne; svaki sprat ima po pet prozora. U prizemnom spratu je svaki prozorni okvir kameni ovako dvokrilan: oba krila imaju uvršni luk skupni, izpod kojega je maleno četerolučje poput četveroperke djeteline, a izpod ovoga ima svako od dvaju krila svoje posebno uvršno trolučje, naliko na troperku djetelinu. Poviše tih petero prozora prizemlja (peti pripada sjevernoj kapelici) teče uresni pojas a nad njim krovna strjeha, koso nagnuta k sjeveru, pokrivajući sjevernu pobočnu ladju. Kosinom strjehe uzlaze nastavci prizemnih opiračâ stupovâ, pa onda osovno dalje teku uza zid srednje ladje do njezina krova, razmedjujući petero prozora prvospratnih, pripadajućih sjevernoj strani srednje ladje; ti prozori imaju kolobarni ali umanjen oblik velikoga ružičnoga prozora u pročelju, pa takvi su i svi ostali prvospratni prozori, naime svi absidni, pa i prozori u osmobridnom odsjeku kupole, samo su ovi još manji. — Treći član u sjevernoj širini crkve, naime absidno sjeverno krilo, visoko nadvišeno kupolom, a u prizemlju s prigradcima to lievim to desnim, inače je jednako zapadnome absidnome krilu, samo što potonje ima po dva prizemna prigradka sa svake strane uz polukružnicu absidnu; zato ne ćemo ovdje o njem, pak ni o četvrtom i petom sjevernom članu uširnome govoriti. Kažemo samo još to — povodeći se za opazkom samoga velikoga biskupa u njegovu opisu — da sjeverni pogled crkve (pak dakako i jednaki južni) ne pokazuje onako, kako pročelje a kako još više zapadni pogled, jedinstvenosti i simetrije u cjelokupnosti, nego samo u pojedinih članovih.

Stigosmo na humak iza crkve, s kojega je pogled na nju od zapada. Divan pogled! On nam kaže jedinstvenost cjeline u mnogodjelnoj razčlanbi, koja je ili po simetriji (u šir) ili po razmjernosti zlatnoga reza (u vis) udešena. Prekrasna skladna jedinstvenost zapadne vanjštine odgovara tomu, što nam ona objavlja svetište nutarnje. Kako je u toj crkvi svetište — naime poprječna ladja (absida desna i lieva ter središte im, glavni oltar) i absida podužna iliti upravačna — na zapadu, tako je i vanjština zapadna najkrasnija. Ona nam vanjski kaže trojno, troabsidno svetište, ujedinjeno unutri središnjim, glavnim oltarom, a vani kupolom, što se visoko diže baš nad tim oltarom. Od trodjelne podužne ladje, koja, dolazeći od iztoka i utječući u trojno svetište, sama nije vidna odavle od zapada, vidimo ipak kao svetištni nastavak i završetak njezin, naime zapadno absidno krilo; a vidimo, u zadku iztočnom, i pročelni ures podužne ladje, naime oba zvonika, kako svojimi gornjimi odjeli prate simetrijski s desna i s lieva (s juga i sa sjevera) kupolu, t. j. središte, svetište, kao njegova

dva pobočna čuvara i na daleko vidna viestnika. Odumislivši te zvonike u iztočnom zadku i uzgredne prigradke u zapadnom, k nama najbližem spriedku, sami glavni t. j. upravo svetištni dielovi crkve, vidni ovdje od zapada, kažu oblik križa u vis podignuta: osovni stupak križev čine visina zapadne polukružnice i uvisni joj nastavci, t. j. zabatni trokut zapadnoga absidnoga krila, i, još poviše, kupola, a poprječni stupak križev čini poprječna ladja svetištna t. j. njezino absidno krilo lievo (sjeverno) i desno (južno): eto taj osovni križ zakriljuju oni u zadku pobočni zvonici, desni i lievi. — Napomenimo njeke pojedinosti toga cjelokupnoga simetrijskoga pogleda crkve od zapada. Našemu pogledištu najbliža i središnja je zapadno-absidna polukružnica. Iznad temeljnih joj kamenih pojasâ — u njih su prozori podzemne kripte — diže se u vis zidna oblina konveksna, a razdieljena je po širini simetrijski u petero plohâ, kao da je, recimo, petero kamenih prozornih okvira, uvršenih oblučno, zajedno u red sastavljeno: uvisni stupići okvirni jesu lizêne, a petere zidne plohe medju njimi malo su udubljene; poviše toga peterolučja teče uresni vienac, koji svojim sitnim mnogolučjem nalači na nj; poviše vienca diže se krovni čunjak, plošnim obcrtom vidjeti kao istokračan trokut. Iznad njega se diže, istokračno-trokutno, zabatno čelo zapadnog absidnoga krila, urešeno nad vrškom svojim i nad desnim i lievim krajem po jednim tornjićem, a njegove krovne kosine, nam jedva vidne, nagnute su desna k jugu a lieva k sjeveru; a otud, to od desna to od lieva, teče k osmobridju kupolinu, kao k sredini svojoj, u jednoj visini krov poprječnih absidnih krilâ to južnoga to sjevernoga, nam vidan strješnom kosinom svojom nagnutom k zapadu, a od obaju zabatnih im trokuta, dakako simetrijski jednakih zapadno-krilnome trokutu, vidimo samo uvisne uresne tornjiće, a niže njih posve vidimo zapadnu stranu polukružnice absidne to desne (južne) to lieve (sjeverne), ter ove polukružnice simetrijski završuju to desni to lievi skrajni kraj poprječnice ladje. Niže krova poprječnih ladjnih krilâ vidimo sgornji iliti prvi sprat njihov (daleko zapadnu im širinu), ter u svakom prvospratnom krilu, to desnom to lievom, po dva ružična prozora: kroz njih, kako su upravljeni k zapadu, sunce zapadno podaje čarobnu razsvjetu nutrinji poprječne t. j. svetištne ladje, kako i nutrinji visne kupole kroz njezine zapadne ružične prozore u visu. (Uvode li jednako čarnu razsvjetu od iztočnoga sunca oni prozori svetištni, koji su simetrijski položeni k iztoku, toga nismo mogli opažati; veliki biskup u svojem opisu tumači divotu raznolike sunčane razsvjete po vanjštini crkvenoj.) U četverokutni prostor, koji još pre-

ostaje medju desnim (južnim) absidnim krilom i zapadnom absidnom polukružnicom, pa tako i na drugoj t. j. sjevernoj strani u prostor medju zapadnom polukružnicom i lievim (sjevernim) absidnim krilom, umetnuta su simetrijski po dva prigradka za izvansvetištne prostorije (sakristiju, pjevnicu i t. d.); svaki od tih četiriju prigradaka ima samo visinu prizemlja crkvina, da ne bi zastirali prvi sprat poprječne absidne ladje, a razčlanjen je svaki, po visini, u nizko prizemlje i nizak prvi sprat, simetrijskih prozora to dvostručnih to dvokrilnih. I tako je uz uvisnu sredinu, koju čine zapadna absidna polukružnica, pa nad njom uvršni zabat zapadnoga absidnoga krila, pa nad tim zabatom opet kupolin ustroj, uredjeno i desno i lievo mnogočlano krilo simetrijski u svih pojedinostih. — Kupola je prekrasno razčlanjena simetrijski. Nad njezinim odjelom četverokutnim (pravo reći četvero-bridnim), koji završuje u visini krovnoga sljemena poprječne ladje, pa je tuj urešen četirima uglovnim tornjićima, diže se u vis osmerokutni iliti baš osmerobridni kupolin odjel, dakle imajući po širini osmero četverokutnih ploha, koje sežu gore do početka krova kupolina, a svi su ovi četverokuti posve jednaki, razdieljeni osmerimi stupići, koji takodjer sežu do krova kupolina; upravce od zapadnoga pogledišta vide se podpuno samo tri one plohe (iste širine, kako je niže njih onaj trokutni zabat, pa još niže polukružnica absidna zapadna). Svaka ona četverokutna ploha po visini je opet razdieljena, poprječnimi uresnimi prugami ili vienci, u tri četverokutna polja: spodnje ima ružični prozorak, srednje ima maleno trolučje slično velikome peterolučju dolje u polukružnici absidnoj, a sgornje je urešeno predgradjenim trokutom, komu je četverolučan prozorčić u sredini. Nad ovim se u vis povijaju osmera krovna rebra, bakrom pokrivena, a sastaju se u vrhu; iz toga vrha dižu se četiri sitna stupčića, nadkrivena sitnim kupolnim krovčićem, a tek nad ovim se diže pozlaćena jakuka s pozlaćenim križem.

Sunce se već jako nagiba k zapadu; požurimo se u samu crkvu.

III.

Na srednja vrata udjemo u srednje preddvorje, pa iz njega na nutarnja (staklena) srednja vrata stupimo u srednju nutarnju ladju crkve: odmah nam jedan pogled kaže svu duljinu njezinu i svetište s velikim oltarom i zapadnu polukružnicu, i vidimo, kako se sjajne, duge, obilne zrake zapadajućega sunca prosipaju po svetištu, dok

je predvečernja sjena pala po trima uzdužnim ladjama crkve. Uzvišena li prizora! Tiho, tiho primičemo se srednjom ladjom k svetištu, i kad smo po stubah iz srednje ladje uzašli u svetište pred veliki oltar i pod visoku kupolu nad njim, eto u visu kroz zapadne ružične prozore poprječne ladje struji božansko svjetlo sunčano na središte svetoga križnoga lika, što ga sastavlja svetište svojima trima absidnim krilima s podužnom srednjom ladjom, — na središte, gdje je razpetoga Spasitelja trnjem okrunjena glava: nju vjenča nebesko sunce vječnim sjajem a s njom i križni znamen vječnoga spasa. — Od svetištnoga središta crkve, od velikoga oltara, vidimo reć bi jednim pogledom svu nutarnju crkvu, te tako u čas spoznajemo divno jasnu jedinstvenost njezina sklada: u dva tri trenuća oka vidimo nutarnju svu podužnu i svu poprječnu ladju i tako sav križni lik, što ga one čine svojim ukrštajem, vidimo samo taj sveti znak, a ništa od uzgrednih prigradaka (sakristije, riznice, i t. d.). Istina, jednim mahom vidimo samo 5 oltara, uz središnji ter glavni još četiri u poprječnoj ladji, ali treba nam samo korak saći od svetišta niz stube prama podužnoj srednjoj ladji, pa eto vidimo i šesti i sedmi oltar u kapelici to sjevernoj to južnoj. Podjimo sad dalje srednjom ladjom k srednjemu ulazu; sad opažamo, kako je sav pod crkve krasno sastavljen od pločicâ u trima šarama, kao da se stere hrvatski pučki sag; gledamo ravno u prvospratni veliki ružični prozor pročelni, kojim danje svjetlo upada na krasne, dragocjene orgulje, što su nad trojnim prizemnim preddvorjem ulaznim smještene u prvom spratu. Došav tako do nutarnjih vrata srednjega preddvorja, nad njima vidimo u doličnom uresju napis: »Slavi Božjoj, jedinstvu crkavâ, ljubavi i slogi naroda svoga. Godine 1866. započeo, a godine 1882. dočeo J. J. Strossmayer.« Ganuti obratimo se k svetištu, i svom dušom tiho zavapimo: Bože, podaj milost našemu hrvatskomu narodu, da ovaj divni hram, najveći ovaj biskupov zavjet, čuva s harnostju do vieka!

Obratismo se dakle opet prama svetištu, i tako vidimo tri podužne ladje, srednju i obie pobočne, kako teku u dulj k svetištnoj poprječnoj ladji i u nju utječu. Srednju ladju dieli od pobočne, i desne i lieve, po pet korintskih sastavljenih stupova, med kojimi teku obli luci pa nad ovimi desni i lievi nadstupni puni zidi srednje ladje, samo prozori ružičnimi prekidani, a sgora svod je ukrižni, modro bojadisan, zviezdami zlaćanimi urešen: nebo; ostale zidne plohe liepo su dekorativno slikane. A na zidnih plohah nad oblimi luci i desnimi i lievimi rese srednju ladju posebne slike figuralne, i to po pet ih na

svakoj strani, prikazujući iz staroga zavjeta glavne sgode, koje su privodile k novome zavjetu: tako srednja ladja divno privodi k svetištu. Od tih 10 slika iz staroga zavjeta opisat ćemo samo tri, a ostale ćemo samo napomenuti; pak zatim ćemo od slikâ u svetištu i njegovim krilima opisati samo četiri, koje su ovdje u svjetlopisnih reprodukcijah, a ostale ćemo samo spomenuti. Opis njihov kao što i sve crkve čitalac će naći drugdje, kako ćemo na koncu ovoga članka kazati.

Dakle iz staroga zavjeta vidimo redom ove slike.

1. slika: Bog Otac prikazuje Evu Adamu.

U sredini slike stoji, na cvjetnoj tratini, uzvišeni lik Boga Otca; iza njega se bieli s neba pali oblak, u kojem lebdi, Bogu na desno i na lievo, po jedan uzvisni nîz krilatih angjela, koji upravljaju k Bogu pobožno sklopljene ruke i udivljene poglede. Bog, u veličajnoj naboritoj odjeći s plaštem, uzvišenu glavu bielih dugih zavojaka ter biele brade i milostiv pogled svraća put lieve strane slike k Adamu, Evu privodeći i prikazujući njemu. Ona k Adamu upravlja nježno i krasno svoje lice i milen pogled; pramovi duge kose padaju joj koji niz ledja koji preko krila djevičanskoga tiela; desnicu je mekano spustila nice, a ljevicu nježno položila nasried grudi, dočim Bog, kao zakriljujući nju, prstima svoje desnice blago prihvaća lakat njezine desnice a svoju ljevicu ovio do na njezino lievo rame. — Tako Bog prikazuje Evu Adamu, koji, okrenut k njima, sjedi u lievom kraju slike, ispod sjenovita drveća, na pločastom kamenu, pruženih prekrštenih nôgu; desnim je laktom podbočen o sgornji (kao uzglavni) kamen, a ruku desnu privio k prsima, dok je ljevicu kao u čudu popridigao od koljena ter uzglêda zadivljenim očima, kao probudiv se, k Bogu i k Evi. U lievom dolnjem uglu slike, niže Adamova siela ter izpod onoga pločastoga kamena, sjaji se bistar vrutak — simbol početku života —, a tomu malo na desno dižu se iz busa cvjetovi maka — simbol snu, iz koga se ono probudio Adam. — U nasuprotnom desnom dolnjem uglu slike — za oznaku medjusobnoga mira u raju — spava na tlih pružena lavica, a iza nje leži tigar naslanjajući glavu preko njezinih krstâ; iza njih su cvjetne biljke.

2. slika: Adam i Eva izagnani iz raja.

U slici ovoj glavni su lici: bliže k lievom kraju slike Adam s Evom, njima na desno i malo poviše njih, po sredini slike, lebdeći angjeo izgonitelj, a opet njemu na desno poviše i podalje, to jest

u desnom gornjem uglu slike, u zraku, Majka Božja medju kracima nebeske dúge; ostali lici su alegorijski: niže Marije stadašce ovaca i božji jaganjac, a još niže u dolnjem desnom uglu slike zmija zavodnica; i druge prirodnine u slici znače svaka svoje (alegorijski ili simbolski). Sad potanje.

Adam i Eva sdruženi, opasani smokvinim lišćem, gonjeni angjelom, upravo odlaze kamenim tlom, medju po kojim gušterom i škorpijonom, od raja — koji je prikazan u desnoj poli slike — prama lievoj strani u zemlju izagnaničku, koja je u zadku lievom i srednjem prikazana divljim riečnim slapom i pustim gorjem i grabežljivim naskokom lava na biela jelena. Adam koracajući, pretužna uzgleda, ljevicu digao na mračno čelo, a izpruženom desnicom drži se zapešća polupružene Evine desne ruke kao vodilje svoje, koja njemu prednjači za pol koraka; Eva naklanja glavu, tužno poniklih očiju, k Adamovu desnome ramenu, a ljevicu svoju izpodvila je njemu preko lakta njegove desnice, tako i upirući sebe o njem i vodeći njega za sobom. — Za njima (u slici desno od njih) lebdi široko uzdignutih krila angjeo, tužno oštra pogleda nazorice za njima, desnicom dižući okomit plameni mač, a ljevicu pružajući s krétom odgona. Angjeo, lebdeći koso nagnut za prognanicima, kao središnji lik razstavlja lievu, to je zemaljsku, od desne, to je rajske strane slike, a lebdi tik iznad kamenih stepenica, koje se koso dižu od srednjih talâ prama desnome prisrednjemu kraju slike. — Stepenicam, gdje i gdje obrubljenim cvjetnimi busi, na vrhu a po zaravanku stoji — u desnom prisrednjem kraju slike — rajska jabuka, a izpod tê se vijuga, u s d o l n j i (t. j. zlodušni) desni ugao slike, zmija, — povodnica prve sagrjehe i smrti čovječanstva —, koja u čeljustima zagriza čovječju lubanju a šalje sievni pogled nazorice za Adamom i Evom. — Nasuprot u s g o r n j e m (t. j. spasnom) desnom uglu slike kaže se u dúginom (gotskom) luku — čiji desni krak se obilježno spušta u rajsku jabuku — sveta Marija, sa svetačkom okrugom o glavi, blag pogled upravljajući k lievoj strani slike za Adamom i Evom, a ruke širom razkriljujući nice u susret stadašcu ovaca, koje se — značeći starozavjetne proroke — k njoj obratile sgrnute po zaravanku iznad gornjih stepenica, a od njih se jedno janje — božji jaganjac, s viénčićem o vratu a s križićem visećim o viencu, okrenuo prama lievoj strani slike smjerom za Adamom i Evom, i koraca kao da će niz rajske stepenice salaziti na zemlju za izagnanicima.

*

3. slika: Obći potop.

Spriednja osredina slike je trokutan hridni vršak gore; nad rtom mu nadvio se olujni bjelkast oblak, a sdola ga odasvud, s desne strane i s lieve i u pozadju, okružuje potopna voda. Na taj vršak se potopnici ili već zaklonili te ga gotovo svega prekrili, ili se njega iz vode očajno hvataju koji s desna koji s lieva: tako temeljnica likovnoga trokuta, u koji je sastavljena ova glavna skupina potopnikâ, izpunja svu dolnju širinu slike, a uz vis se likovni trokut sve više ûzi k rtu do pod onaj oblak, i to tako, da je lievi (gledaocu lievi) krak trokutov mnogo dulji od desnoga ter je s toga sam rt vrškov pomaknut bliže k desnome nego li k lievome sgornjemu kraju slike. — Trokutov krak i desni i lievi ostavlja progled perspektivni u prisredak i u zadak bližnji i dalnji, gdje se svud kaže potopna voda; u desnom zadku kaže se iz oblaka daždni pljusak, a bliže u desnom skrajnom prisredju pomalja se krmina polovina čamca sa četiri potopnika; na suprotnoj pak lievoj strani u samom su zadku crne i bjelkaste oblačine s daždnim pljuskom, a pod njim korablja Noeva, uz nju i od nje bliže prama trokutnome vršku — u tri razmaka — skupovi topljenikâ u vodi.

Ovako je slikar mnogoliku prikazu »Obćega potopa« izveo veoma jasno, a to je polučio vještačkim razporedjajem obilja likovâ i jasnim proglednim (perspektivnim) različenjem spriedka, sriedka i zadka. Živih likova, s vještom obilježbom raznih položaja i tjelesnih te duševnih osebina, ima u slici 34: u golemom osredištu i spriedku 24, u lievom prizadju 8, a u desnom 4; uz to su vješto obilježeni i sgodno razmješteni oblaci, dažd, potopna voda, i četverovrstna vozila po potopnoj vodi.

Spriednji ter osrednji mnogolikovni trokut sastavlja se od triju dionih skupina: svu sgornju, privršnu, polovinu trokuta zaprema devet likâ, sdolnju desnu trećinu trokuta šest lika, a lievu opet šest (za pravo sedam). Lici, što su viši u trokutu hridnom, — koji se uzvisno položito odmiče —, to su kao odaljeniji gledaocu, tako da su lici u temeljnici trokutnoj najbliži oku gledaočevu, ter za to najveći.

Od ono devet sgornjih lika četiri su u samoj vršiki trokutnoj skupljeni kružno; njima su pripojena s lieve (gledaocu) strane dva lika (same glave), a s desne tri. U četverolikom uvršnom skupu glavni je i jedini sav vidan, okrenut ka gledaocu, ćelav starac: on sjedi, prekrit samo po krilu i koljenih bielim plaštem, desnicu svoju položio niz desno koljeno, a ljevicom, uprtom u laktu na lievo ko-

ljeno, podbradio se ter zamišljen zuri preda se ukočenim pogledom. Tik više a lievo (gledaocu lievo) od njegove glave proviruje glava — najsgornja u slici — i desno opleće starice (žene mu), nad glavom joj plašt vihori se (smjerom desnim) s oluje, tà oblak bjelkasti joj je tik više tjemena; lice joj strastno izrovano, oči ružno-sievne, jedka usta govore užas starcu, a desnicu svoju je iz lakta digla u vis, kažuć — bez pobožnosti — kaznu s neba. Tik na lievo iza njezina lakta kaže ti se vrh glave, zabrinuto čelo i tužno desno oko ter desno rame sjedeće žene (zar kćeri staričine); njoj u krilo djevojka (zar kći joj) zakrila glavu, ovivši ga rukama, a posjedavši na tla do nôgû joj. — Ta četiri lika sastavljaju svojimi vanjskimi obcrtaji (konturami) uvršni likovni krug, koji upodpunjuju s lieve u slici strane dvie glave, jedna viša, a druga niža. Na ime s traga lievo iza ramena one majke viri lievi profil mladićeve razkuštrane (olujom) glave, koja gleda put lievog prizadja k Noevoj korablji, tako vežući lievo prizadje s osredjem, a istoj majci k desnoj nozi protisnula se, na tom lievom rubu hridi, iz potopne vode, samrtna glava pristara čovjeka (zar muža njezina). Nasuprot desno od kružnoga četverolična tri su dopunitbena lika: desno od starčeva koljena dječarac, ledja kažuć gledaocu, sjedi na tlih, okrenuo lice gore k starcu, posve slično ovome — reć bi unuk —, obima rukama uhvatio se starčeva lievoga lakta, proseći utjehe (ali starac zamišljen ne mari za nj). Noge je dječarac spustio na desno preko jednoga koljena mladiću, koji, gledaocu kažuć sve sprednje tielo, sjedi do dječarca već pri desnom rubu hridi, te je k nebu uzdigao plačne oči i vapajna usta, a na svojem lievom koljenu složio ruke kao na molitvu (to je — jamačno po namjeri umjetnikovoj — jedina molitva u svoj slici, a i ona je mláka, a nije skrušena prema strašnome času). Iznad njegova ramena desno pomîla se mužka glava pokrita plaštem, k desnome je prizadju slike (t. j. k čamcu sa četvero topljenika) okrenuta ter onamo silno viče i pruža ljevicu s kretom zaštitnim — (zar mu je svojak onaj, na koga je iz čamca batina zamahnuta, da se ne bi iz vode uzpeo u čamac —), pa tako je svezana uvršna glavna skupina likovâ s onom u desnom prizadju slike.

Izpod tih devetero ljudi, štono izpunjaju gornju polovinu likovnoga trokuta, zaprema dolnju desnu trećinu trokuta 6 sbijenih likova; ti su crtežno sastavljeni u dugoljast a nizak četverokut (paralelogram), koji je koso na desno nagnut, te mu je skrajna desna stranica niža od lieve skrajne; lievu pak dolnju trećinu trokuta sastavlja opet 6 likova, takodjer u četverokut složenih, ali taj četve-

rokut ima znatnu visinu, a lieva mu skrajna stranica mnogo je niža od desne skrajne: tako je crtežem taj lievi četverokut suprotak (kontrast) desnomu.

Ovako. U desnoj dolnjoj trećini trokutovoj, iliti desni dolnji četverokut. Niže nôgu onoga u vršku sjedećega starca vidimo muževno, krasno i krjepko, bradato lice pristara muža — gotovo u središtu trokuta —; plašt mu pokriva glavu i desno rame a lievo (t. j. u slici ter gledaocu desno) je ogoljeno; ozbiljne oči oštro su upravljene u desnu stranu slike k susjednoj mu porodici očajnoj, koja ostalo njegovo tielo zakriva, jamačno pruženo po tlih od desnoga ruba hridi. Tik niže njegovih grudi leži mladić po hridi potrbuške svom duljinom; prsti nôgu, nješto poniže, zamaču još u potopnu vodu lievo od hridi, glavu je na tlih ukopao medju ramena, preko golih mu ledja ide vrpca, o kojoj visi strielni tul, ležeći tik do njega niže. Tik do ove dvojice na desno ter na samom desnom rubu hridi gledamo mladu majku: na grudi pritište djetešce kao mrtvo, s užasom gleda i očajno viče ravno preda se, jamačno videći u obližnoj vodi utapajuće se drago joj biće; ta žena tek se gornjim tielom i svojim desnim koljenom uhvatila hridi, dok joj lieva noga još visi u vodu. Izpod lieva pazuha podupire ju obima rukama mužkarac (zar muž joj), dižući ju tako iz vode, u kojoj sam još stoji do pasa. Desno od njegovih ledja iz vode vire glava i ledja plivajućega bradaša, koji željno uzglêda ka hridi.

Dok su lici u desnoj dolnjoj poli trokuta vidni ili samo s gornjim tielom ili ležećke, to su nasuprot u lievoj dolnjoj poli trokuta tri glavna lika, koja su već na hridi, prikazana u cieloj tjelesnoj visini stojećke, a samo tri ostala, u vodi sasvim dolje lievo, kažu tek gornje tielo. Prielaz i spoj od desne dolnje plohe trokutove k lievoj i ujedno spoj sgornje privršne skupine sa temeljničnom plohom trokutovom čini mladjahan muž, stojeći uzpravno cielom visinom — (jedini u slici idejno osamljeni ter po tom reć bi najglavniji lik) —, naime dok mu nožna stopala stoje na hridi tik nad položitim koljenom onoga potrbuške ležećega mladića, t. j. najnižega lika u središtu trokutove temeljnice, seže mu glava malne do visine one najsgornje u vršku starice; kažući gledaocu sve sprednje tielo svoje, samo u pasu prekrito, uzdigao je lice i pogled i govoreća usta k nebu s gorčinom, desnicom hvatajući se sljepočnih vlasi, a ljevicu dižući iz lakta u vis grčevito razkrečenih prstiju, kao da će k nebu baciti korbu ili kletvu. Na lievo tik njega a ujedno nješto niže njega vidiš cielu sprednju visinu lebdećega nada tlima ženskoga krasna tiela, koje krjepak mužkarac nosi u naručju i na lievom svom

koljenu, kojim je stupio iz vode na rub hridi, dok mu je još u vodi sve desno stopalo; krasno su crtežem skladana i sljubljena ta dva lika: njezino dolnje tielo visi medju njegovim široko razkoračenim nogama, njezina glava je iznad njegove klonula na lievo kao nesvjestna, u istom smjeru njezina desna ruka visi klonula niz pognuta njegova ledja, oči joj se lomẽ a njegove u napornoj muci mrko gledaju smjerom na desno prama mladiću ležećemu na tlih. Kroz razmake stopalȧ ovih triju okomitih lika prozire se pas kudronja, ležeći po rubu hridi s njuškom okrenutom k vodi potopnoj.

Onome mužkarcu, koji iz vode iznosi krasnu ženu, na lievo i poniže vidiš u vodi lice i pognuta ramena mlada muža, koji se svojom ljevicom hvata hridi, a tik uz njegovo desno rame konj diže vrat vihorećih grivâ i glavu hropećih žvalâ prama hridi, a opet niže konja u samom dolnjem lievom kutu slike vidi se pristar bradaš, na okljaštrenu deblu očajno plivajući na domak hridi.

Na desno od likovnoga trokuta progledavamo na potopnu vodu i u zadku desnom daždni pljusak, a u desnom prisredju skrajnom vidimo krmu čamca; s nje starac krmilar, sjedeći, strastno viče a do njega stojeći mužkarac zamahuje batinom na topljenika, koji se hoće iz vode uzpeti na čamac, opet njemu na desno u samom rubu prisredja hvata se čamca drugi topljenik. — Nasuprot u lievom prizadju na vodi, izpod oblaka olujnih i gdješto kišnih — oni zapremaju sam zadak lievi, — vidi se korablja Noeva kao visoka i velika daščara, svuda zatvorena. U pročelju njezinu hvataju se nje dva topljenika. Od njih nješto bliže k osredju pliva na daski potrbuške pružen pristar bradaš, plaštem pokrit; glava mu laktima poduprta gleda prama trokutnoj hridi, a iza njega prionuo uz dasku golim gornjim tielom drugi bradaš, s dugim prutom preko lakta, reć bi krmilar daske. Od njih još bliže k trokutnoj hridi stoji u vodi, do preko gležanja, sbijeno četvero potopnika: natražke ka korablji okrenuti gô mladić diže prema njoj ruke i glavu vapeći u pomoć, a ostala tri lika okrenuta su k spriedku slike (ka gledaocu) i to: bradat starac, sguren gledajući nice u vodu, stišće k sebi svoj vihoreći plašt, iznad lievoga mu ramena viri lice starice s ukočenim upravce pogledom, a iznad desnoga mu ramena diže zlopak mladić prieteću pest i biesan pogled i pogrdnu viku prama trokutnoj hridi.

Tako slika »Obći potop« vještački sjedinjuje mnogobrojno i veliko raznoličje crtežnih razporedjaja, tjelesnih položaja i duševnih pokretâ u potopnoj samrtnoj muci, koju je skrivio i koju do konca nagrdjuje — nehaj za Boga.

Ostale slike iz staroga zavjeta ter u srednjoj ladji jesu: Noeva zahvalna žrtva, Abraham hoće žrtvovati sina Izaka (ove dvie su od rimskoga slikara Ansiglionia), Josipa prodavaju braća, Našašće Mojsijevo, Mojsij prima od Boga na gori Sinaju deset zapoviedi božjih, Davidova pobjeda nad Golijatom, i napokon: Pomazanje Davida za kralja. Tako je u srednjoj ladji, koja privodi k svetištu, deset slika iz staroga zavjeta kao priprave k novome zavjetu, prema broju od deset zapoviedi božjih.

U trima apsidnim krilima, što idu iz središta svetištnoga, od velikoga oltara, naslikani su na ravnih zidovih dogodjaji i lici iz novoga zavjeta, a uz to na polukružnim apsidnim zidima posebne velike slike prikazuju: u lievoj polukružnici adoraciju Isusa kao Bogačovjeka, u desnoj adoraciju Isusa kao Spasitelja, a u upravnoj, nastavljajućoj četvorinu velikoga oltara, u tri reda, jedan nad drugim: u dolnjem sedam svetih sakramenata kao priprave k nebu, u srednjem redu ulaz u nebo, a u sgornjem vječnu slavu na nebu.

U lievom absidnom krilu, na ravnim zidima, jesu novozavjetne velike slike ove četiri: »Pohod i navještenje Mariji, Rodjenje Isusovo — ovu ćemo sliku potanje opisati —, Dvanaestgodišnji Isus u hramu razpravljajući s farizeji, Krštenje Isusa u Jordanu; niže ovih, velikih i mnogošarnih slika, jesu tri male slike u dvošarju iliti svjetlomračju (chiaro-scuro), prikazujući zgode iz života sv. Petra — (tri druge takve slike o sv. Petru u desnom su absidnom krilu) —, i to ove: kako Isus ribara Petra poziva za apostola; kako Petar, stupajući k Isusu po vodi, tone i vapi, a Isus mu pruža ruku; kako Petar dobiva od Isusa ključe nebeske. Na polukružnom pako zidu ovog lievoga krila visoko stoji velika slika, čineći u novozavjetnom dogadjanju prelaz od slike rodjenja Isusova k slici dvanaestgodišnjega dječaka Isusa u hramu, ali ujedno prikazujući vjekovnu adoraciju Isusa kao Boga-čovjeka, naime slika: Djetetu Isusu, na krilu Djevice Marije, darove nose s desne Sv. tri kralja, a s lieve pučani hrvatskoga naroda. Izpod ove velike slike — koju ćemo potanje opisati — naslikani su, na istom polukružnom zidu, u jednom redu lici od pet apostola: sv. Toma, sv. Bartol, sv. Ivan, sv. Šimun i sv. Tadej.

U upravnom absidnom krilu, na ravnim zidima, nastavljaju dogodjaje novozavjetne ove četiri slike: Isus na gori propovieda osmero blaženstvâ, Isus u kući Marte i Marije (Lazara),

Isus lieči hrome i bolestne, Isus izgoni iz hrama lihvare i trgovce; slike na polukružnom zidu ove abside, pošto ne nastavljaju novozavjetnih, nego konačno završuju sveukupne slike po crkvi, označit ćemo poslie desne abside.

U desnom absidnom krilu, na ravnim zidima, završne su četiri slike novozavjetne: Posljednja večera Isusova, Isusa izdaje Juda u vrtu Getsemani, Grob Isusa već uzkrsloga pohode tri Marije, Isusovo uzašašće na nebo. Niže ovih velikih mnogošarnih slika stoje — simetrijski s lievim krilom — nastavne tri sličice dvošarne iz života sv. Petra: kako zataji Isusa, ali se odmah gorko pokaje; kako se angjelom izbavlja iz tamnice; kako bude na križ razpet strmoglavce. Na polukružnom pako zidu ovoga desnoga krila visoko stoji — kao simetrijska dopuna slici u lievoj polukružnici — velika slika, koja, čineći dogadjajni prielaz od slike o Judinoj izdaji k slici o pohodu Isusova groba, ujedno prikazuje vjekovnu adoraciju Isusa kao Krsta Spasitelja, gdje u adoraciji sudjeluju i svetci našega naroda ili naših pokrajina; tu ćemo sliku potanje opisati. Izpod nje stoje u jednom redu naslikani lici od 5 apostola, simetrijski nastavljajući apostolske like u lievoj polukružnici, i to: sv. Filip, sv. Matej, sv. Andrija, sv. Jakob mladji, i sv. Jakob stariji; dva još ostala apostola — sv. Petar i sv. Pavao — sdruženi su u srednjoj slici na polukružnom zidu upravnoga absidnoga krila.

Kako polukružni zid ovog upravnog (iliti zapadnog) krila konačno završuje svu crkvu, a poimence konačno završuje četvorinu svetištnoga središta t. j. velikoga oltara, ter i desno i lievo apsidno krilo kao poprječne nastavke svetištnoj četvorini, pak i nastavak ovoj četvorini podužni, naime veliku ladju sve do početka joj iztočnoga: tako i sve slike po ostaloj crkvi dobivaju svoj idejni, religiozni završetak u slikah na polukružnom zidu zapadne apside. Troje su slike, jedne nad drugima: spodnja slika rêda u 7 uzasobičnih polja sedam svetih sakramenata, kao pripravu i put k nebu. Srednja slika prikazuje ulaz u nebo: Sv. Petar, kojemu je ova divna crkva posvećena, a uz kojega je sv. Pavao, prima od klečećega biskupa, njezina sagradioca, lik njezin, a pratioci su biskupu svetci zaštitnici i osobe iz puka biskupijskoga. Ovu ćemo sliku potanje opisati. Napokon sgornja slika, konačni završetak svih slika, prikazuje slavu nebesku: Isus desnicom kruni blaženu Djevicu Mariju krunom nebeskom, ljevicom drži otvorenu Svetu knjigu, iza njih su angjeli desno i lievo, a niže njih, u

adoraciji, desno i lievo po tri nebesnika, starozavjetna proroka — tako su reć bi starozavjetne slike ovdje u svom svetištnom završetku uznesene u nebo —, naime niže na strani bl. Marije iliti lievo: prorok Ezekiel, kralj David i prorok Ilija, a na desno niže Isusa: Melkisedek, Mojsij i prorok Daniel.

U kupoli nad velikim oltarom naslikano je na 8 zidnih ploha ovo. U plohi prema srednjemu ulazu iz podužnih ladja k svetištu križ sv. Petra (strmoglavce obraćen), nasuprot t. j. prema zapadnoj polukružnici starodavno sielo sv. Petra, a na tom sielu knjiga evangjeljâ; u dvima plohama prema poprječnim absidama po jedan angjeo kerubim; u preostajućim četirima plohama po jedan angjeo, od kojih jedan drži papinsku tiaru, drugi papinsku pastirsku palicu, a dva po jednu kadionicu tamjanom. Gdje se u visu četiri stupa kupolina spajaju, tu su naslikani simboli četiriju evangjelista, oni dakle s visa nadkriljuju veliki oltar. Uvršni svod absidnih krila prikazuje dekorativnom slikarijom modro nebo, posuto zlaćanimi zviezdami, kako i svod po ostaloj crkvi. Dolje pak slikani su krilni zidovi — koliko preostaje od likovnih slika — vrlo liepo dekorativno, i to prikazani su zidni zastori, a tako živo, da smo se tekar dodirom ruke morali osvjedočiti, da to nisu pravi tkani zastori.

Glede divnoga sastava velikoga oltara, koji je, kako i crkva, posvećen sv. Petru, i glede ostalih šestero oltara i krasne propovjedaonice upućujemo na jubilarno djelo naše akademije; spominjemo samo to, da se nalaze i u oltarih, kako u slikah po crkvi, patroni biskupije bosanske te sriemske i njekoji svetci katoličkih Slavena — poimence dakako sv. apostoli slavenski Ciril i Metod — po mogućnosti bar u pobočnih oltarskih kipovih.

Još ćemo opisati one četiri apsidne slike, za koje smo to gore rekli, a koje su — radi svoga sadržaja — i u ovoj knjizi svjetlopisom pokazane.

Slika na lievom zidu lievoga absidnoga krila:

Rodjenje Isusovo

od Lodovika Seitza. Pošto smo se s pobožnostju nadivili njezinu svetome sadržaju i napasli oči milinom njezina šarnoga i likovnoga sklada, razgledajmo ju potanje, a počnimo s priprostom pojatom (stajicom) betlehemskom, gdje se sveti prizor sbiva. — Posve u visu desne polovine slikine vidi se strjeha slamnatoga krovca, koji s jedne strane nadkriva pojatu, otvorenu poput suše ovamo napried, tako da joj se vide dva drvena okomita stupka, podporna krovcu. Jedan



Rodjenje Isusovo.

stupak teče od krova k tlu baš sredinom slike, a drugi, njemu na desno ter u spriedku, dieli ovu desnu polu slike opet u dva jednaka uzvisna četverokuta.

Medju tima dvama stupima sastavljaju se crtežno u trokutnu skupinu i tvore likovnu te idejnu sredinu slike ova četiri lika. Na tlih leži nauznačice djetešce Isus; kako je on idejalno, sveto središte ciele slike, to samo od njegova božanskoga bića čudesno izhodi biela svjetlina u okolo, a po pukoj naravi bi mrak bio u pojatici, jer je sada noć, kako to kaže u lievom zadku slike potamno zvjezdano nebo. (Slična je, još sjajnija svjetlina u glasovitoj slici Correggia »Sveta noć«, ali nam je draža ova slika Lodovika Seitza neprisiljenom kompozicijom i duševnim izražajem likovâ). Božanskome djetešcu Isusu podastrta je po zemlji slama i nad njom biele ponjavice; dolnje mu je tjelešce u povojih. Iza glavice mu je sveta okruga; ručice razkriljene i blagi pogled upravlja ravno nada se prama dugobradome starcu pastiru. Taj mu je, baš srednji lik u slici, najbliže od poklonikà s lieva pristupio, i, pun pobožne smjernosti, radosti i nade, gledajući nice k Isusu, spušta se na koljena. A dok se zato, slabačak, upire ljevicom o pastirski štap, za desnicu ga ljubazno podržava i k njemu se nagiba sv. Josip; taj, sa svetačkom okrugom nad glavom, stoji baš iza Isusa, razkoračen, koljenâ na polak sagnutih. Gledaocu slike na desnoj strani od Isusa kleči majka sv. djevica Marija, i ona sa svetačkom okrugom nad glavom; sa svetim milinjem gleda nice u Isusa, niz krilo sklopila ruke na molitvu. Iza nje, pod desnim gornjim krajem slike, kroz drveni prozorak pojatice gleda pet andjelaka milo k novorodjenome Spasitelju i pjeva mu slavu; nad glavicom svakome svetačka je okruga, svaki ima svoju osobitost u pogledu i položaju, a svi sastavljaju jednu crtežnu skupinu, četvorinsku. Niže njihova prozorka proviruje desno glava dobroga oslića a lievo glava dobroga vôka, očiju takodjer upravljenih k božanskome djetešcu. — Lieva polovica slike, osim što kaže u visnom zadku zvjezdano nebo a pod njim, u odaljem zadku, tornjeve jerusolimske, sastavlja u prizadju i u spriedku poklonike pastire u crtežnu skupinu četverokutnu: pozadnji tek se naziru, dolazeći k spriedku, a sprednji već su prišli pred Isusa na poklon. Najbliže je od njih Isusu pokleknula mlada žena (s darom podno nogû — košaricom jaja); gleda k božanskome novorodjencu, sjetno zamišljena, a kako je lievu ruku preko pasa previla do desnoga boka, pa tu na nju uprla desni lakat ter k desnome si lišcu digla desnu ruku kao za podporu, to reć bi da ona, ovako sjetna, sra-

mežljiva, umorna, čeka prvi svoj od srca porod. — Volimo ovako tumačiti osobito obilježje, koje je toj mladoj ženi podao umni slikar, nego li s Tondinijem, da ona gleda na Isusa s tračkom nenavisti, što ne bi nikako dolikovalo svetosti ovoga prizora; jamačno je pak, da je umjetnik hotimice raznoličio dobe i tjelesne osobine i duševne izražaje u licih te pokretih i položaje tolikih osoba, kad je svih njih poklonički pogled obraćen k istome svetome središtu, pa tako u svoj slici vlada idejna i ćutna istota bez ikakva kontrasta; umjetnik je dakle morao svladati i ukloniti preveliku jednakost u pojedinih likovih tanahnim raznoličenjem što većim. — Uz lievo rame do zamišljene ženice kleči mlada majka s dvama sinčićima; k Isusu gleda s radostnim čudjenjem: to kažu otvorena usta joj i porazširene oči i lieva ruka, zastala u pokretu, razstavljenih prstiju i oblo povitih na desno; ili možda ona ovim pokretom ljevice utišava sinčića, kojega je k sebi posve prehvatila desnicom te joj on, pozorno gledajući k Isusu, stoji uz krilo, ručice naslanjajući po njezinoj desnici; drugi joj, malo veći sinčić, od straga se na njezino desno rame stojećke naslanja svojom desnicom i glavicom, milo provirujući i on k Isusu. Ovo dvoje mile djece u sdolnjoj lievoj strani slike zemaljska su prilika onim nebeskim angjelkom, što no su na krajnoj desnoj sgornjoj strani slike. — Onoj mladoj majci na lievo — za gledaoca slike desno od nje — kleči pristar brižan muž, a vidi mu se, kako je položen, samo ozbiljna glava s pogledom k Isusu, i sredina prsiju; iznad njega — u slici malo na lievo — pristupa i s najvećim divljenjem gleda k Isusu mladji muž, ljevicu svoju pružajući smjerom k njemu. Iz sprednjega lievoga kraja slike, pokraj onih dvaju dječačića, kroči mladić pastir i gleda prama Isusu, na dar noseći u desnici vrč mlieka a na lievom si ramenu košaru, valjda voća, koju podržava uzvitom ljevicom. Još iza njega, kao lievi krajnik, vidi se muževan pastir, s kukom pastirske palice iznad glave, a i on gleda put Isusa. — U pozadju, već u polutami, vidi se amo k pojatici prilazeći pastir, koji svira u frulu, a drugi do njega u diple, onda žena s vrčem na glavi, i još jedan pastir, taj već za drvećem, čije su račvaste grane nalika zadkova na račvaste uvrške pojatinih stupića u srednjem spriedku.

S osobitim milim čuvstvom gleda Hrvat veliku sliku u lievoj polukružnici, nazvanu:

„Sv. tri kralja“,

što prikazuje vjekovnu adoraciju djeteta Isusa kao Boga-čovjeka; i to krasno djelo potječe od Lodovika Seitza. Upravo u sredini



Sveta tri kralja.

slike — (u obće je u sastavu ove slike, radi njezine polukružne plohe, mnogo simetrije) — na oltarnom priestolju sjedi blažena Djevica Marija, na desnom joj koljenu sjedi djetešce Isus, podržavan njezinim rukama, a desnom blagoslivajući i sa svetom blagostju gledajući — jednako je i Marijin pogled upravljen — klečećega dolje na desno njemu (za gledaoca slike na lievo) sjedobrada i ćelava starca, koji, s pobožnim uzgledom k Isusu, u dostojanstvenoj, sjajnoj odori, prinosi na dar zlato u dragocjenoj kutiji; to je iztočni mudrac kralj Gaspar. Za njim drugi tek pristupa, i on u sjajnoj ali drugačijoj odori i pod iztočnjačkom kraljevskom kapom; obima rukama pruža k Isusu svoj dar: u dragocjenom kaležu, koji je uvršen dragocjenim križićem, nalik na oltarni kalež, donosi pomast mirhu; to je iztočni mudrac kralj Melchior. Za tima dvama kraljima ponizno kleči mladić dvoranin, odkriven, smjerno gledajući put Isusa. Još dalje na lievo stoji, inamo upravljen, treći iztočni kralj mudrac, licem crnac, pokriven bielim turbanom krunasta uvrška, i drži obim rukama lančiće kadionice i gleda, kako mu crnac sluga — koji je posljednji lik u lievoj strani slike — meće iz posudice tamjan u kadionicu, a medju njima na tlih stoji uresna kutijica tamjana, koju će na dar dati Isusu taj treći iztočni kralj mudrac — Baltazar. — U visu nebnom nad Isusom i Marijom stoji velika zviezda repatica, spuštajući dugi svietli trak svoj nice nad tjeme Bogorodice, a simetrijski desno i lievo od zviezde lebdi po jedan vitak angjeo, krilâ široko uzvitih a dugih svita, koje se vihore; a svaki sa svoje strane drži rukama jedan kraj uresna zastora, koji se stere nice te čini zaledje Mariji s Isusom. — S druge strane oltarnoga priestolja — to je za gledaoca desna strana slike, ali Mariji i Isusu je na lievu im ruku — donose Isusu svoje darove poklonici, ovdje osobito dragi i mili hrvatskome oku: seljački poklonici hrvatskoga naroda iz petero krajeva, u obilježnih pučkih nošnjah i s obilježnimi darovi svakoga kraja. Prvi do podnožja oltaru smjerno kleči bjelovlasi starac iz posavske Hrvatske i prinosi na dar groždje, malo za njim ter njemu na desno kleči Dalmatinka pod crvenkapicom s darom svoje zemlje, s grančicom masline, a za lievim ramenom starčevim pristupa Slavonka, pod pšeničnim viencem, noseći na dar snopić pšeničnoga klasja. U sredini medju njima stasit mladić na dar nosi, na ramenu svojem desnom, košić voća i vrtnoga roda, a za njim, u desnom kraju slike, privodi ovce i kozu muževan pastir, s gajdama preko ramena; prema nekadanjem obsegu djakovačke biskupije, koji je preko Bosne sezao u hercegovačke krajeve, i prema

njezinu i današnjem nazivu sudimo, da je ovaj pastir katolički Bošnjak, a onaj vrtlar katolički Hercegovac. Tlo ciele slike posuto je, dolično preradostnome svetome prizoru, raznolikim krasnim cviećem. U divnu se je i pouku i čast hrvatskome puku ovdje složila misao biskupova i izvedba slikarova. Mili svoj hrvatski narod, zastupan šeljaci pučani, koji znojem svoga lica pribavljaju plodove svoje zemlje, pridružio je biskup u ovoj slici svetima trim kraljima i mudracima kao pobožne poklonike i daritelje Isusove. Troji dari sv. triju kralja znače — kaže č o. Tondini —: zlato znači kraljevsku vlast Isusovu, pomast mirha njegovu krvavu žrtvu na Kalvariji, tamjan njegovo svećeničtvo. A darovi hrvatskoga puka: pšenica t. j. kruh, groždje t. j. vino, to su znameni nekrvne žrtve Isusove, spasne, vječite; maslina pako znamen je mira, a Isus je, po svetom pismu, kralj mira. Voće i stado, ostali dari hrvatskih pučana, imaju takodjer svoje dolično krasno znamenovanje. Kako je hrvatskoj duši utješno, da u ovoj slici svi oni darovi hrvatskih seljaka Isusu imaju tako uzvišeni smisao, a oni su, rekao bi na prvi mah, samo naravna obilježja pojedinih krajeva! Koliku je dakle i nauku i čast hrvatskome narodu dao biskup smislom ove slike, a kako je krasno taj smisao umjetnik Lodovico Seitz prikazao! U njegovu izvornome kartonu ima jedna osobitost, koje na slici izvedenoj u crkvi nismo opazili; naime u kartonu je nebesko visno dno prikazano m o d r o, a ta modrina liepo i skladno s p a j a likove, koji se od nje iztiču, a ne razstavljaju se raztreseni jasnim bjelkastim dnom.

Naprama toj slici, toj himni radosti spasne, u suprotnoj polukružnici je, kao suprotak i kao dopuna, slika i himna žalosti spasne:

Isus snimljen s križa

ujedno adoracija Isusa, Spasitelja svojom mukom i smrtju na križu, kroz vjekove. I ta je divna slika izvedena od L o d o v i k a S e i t z a, a zadahnuta mišlju biskupovom, koji, kako je u sliku rodjenja Isusova dao staviti raznostrane hrvatske pučane kao poklonike i daritelje Isusu, tako je u ovu sliku dao staviti svetce iz krajeva ili za krajeve hrvatskoga naroda, a poimence dva starodavna biskupa i mučenika sriemska. Tako je u svakom pogledu ova slika premica onoj, to suprotna to dopunitbena i nalična (analogna). Kako je n. pr. u »Rodjenju Isusovu« radostna svjetlost slike povišena u koloritnom obziru zlatosjajnimi svetimi okrugami oko glave Isusa, Marije i dvaju uvisnih angjela, tako se ovdje u slici »Snimljen Isus s križa« žalostni prizor utješno razasjava isto onakvimi



Snimanje Isusa s križa.

okrugami oko 17 svetih glava, te su samo tri osobe u ovoj slici, kao u stanju još pokajnom, bez svetačke okruge. Sastavna simetrija u ovoj slici odgovara onoj u premici slici. — U sprednjoj sredini slike Isus, s križa snimljen, leži nauznak po tlih na bieloj podstirci, oko glave mu sveta okruga. Za njim stoji i k njemu nice gleda razcviljena, plačna, sv. majka Marija, klonule glave i klonulih razkriljenih ruku, te ju tješeći podržavaju s desna joj sv. Marija Salome (po Tondiniju sv. Marija Cleofe), a s lieva sv. Ivan. Ovo troje stoje pod velikim križem, kojemu s desnoga i s lievoga razkrižja po jedan razkriljen tužan angjeo drži krajeve zastora — kako na slici premici, samo je ovdje zastor taman —, koji se stere dolje niz križ ter čini zaledje Mariji i njezinim tješiteljima. Od razkrižja i desno i lievo po jedan angjeo slieće sa spasnim kaležem, u koji je sahranio krvi Isusove, te će ga podati odabraniku. — U desnom spriedku slike, Isusu do nožnih prsta, svila se i pala te ih cjeluje žalostna Marija Mandaljena; tik za njom se u tuzi povija prama Isusu Marija Jakovljeva (po Tondiniju: Salome); za njom stoji žalostan Nikodem, poniknuo očima a ruke sklopio uz prsa, a vrh njega lebdi onaj desni u slici angjeo s kaležem, ali ga ne pruža; uza nj kleči Josip Arimatejski, s tužnim čudjenjem gledajući prama Isusu; napokon posljednji je na ovoj strani rimski vojnik, koji kleči kajno sagnut nice, desnu pest drži za udarac u prsa si, a ljevicom drži pruženu po tlih sulicu, koju je bio Isusu na križu zabô u rebra: to je centurion Longin. Povrh njega vidi se potmurno sunce. — U spriedku na protivnoj strani kleči, tik za glavom Isusovom a prama njoj pognuta, osoba posve zastrta preko glave i lica: to je, po Cepeliću, sv. Marija Zebedejeva; onda apostoli slavenski sv. Metod i sv. Ciril, onaj u tužnjoj zamišljenosti gledajući nice prama Isusu, a ovaj kažući desnicom k Isusu, a pogled obraćajući ka gledaocu slike, t. j. k puku svoga apostolstva; za njegovim desnim ramenom kleči i u prsa se kamenom bije siedi dugobradi starac, ogoljen gornjim tielom — to je sv. Jerolim, dalmatinski sveti pokajnik; uz njegovo desno rame stoji papa sv. Kajó, Dalmatinac, i prima žrtveni kalež od angjela, koji, sliećuć od križa na ovu stranu, njemu ga pruža. Posljednji na ovoj strani kleče i tužno ponikli mole dva starodavna biskupa sriemska: jedan je sv. Andronik, iz početka kršćanstva, (po Cepeliću je to sv. Kirin, biskup sisački), a drugi je sv. Irenej, koji je početkom 4. vieka, za Dioklecijana, podnio za krst mučeničku smrt.

U zaglavnoj polukružnici, nad slikom sv. sakramenata a pod

slikom slave nebeske, koja konačno završuje sve slike crkvine i u obće svu crkvu, vidimo sliku:

Ulaz k nebu

od Maksimilijana Seitza, otca Lodovikova. Ta slika je i završetak i sastavak (sinteza) njekojih prijašnjih slika, navlastito polukružničnih, pa i njekojih oltara; ona je simetrijskim razporedom nalika na slike u krilnima polukružnicama, desnoj i lievoj; ona po starom običaju crkvene slikarije prikazuje i lik biskupa Josipa Jurja, graditelja crkve, kako klečeći smjerno prinosi crkvu, u modelu, patronu njezinu sv. Petru, a prikazuje, po istom onom običaju, takodjer lik slikara crkvına Seitza otca, pak, sjećamo li se pravo, likove Seitza sina i njekojih drugih glavnih umjetnika njenih. — Sredina slike prikazuje svete apostole Petra i Pavla pred vratima nebeskim, koja su iza njih simbolički naznačena trodjelnim oltarom: u sredini mu je križ i vrh njega golub, znamen Duha svetoga. Desno i lievo uz oltar stoji po jedna paoma, znamen pravednosti i pravedničke blaženosti, a u jednakom razmaku dalje i desno i lievo još po jedna paoma, tako da paome diele širinu slike u četiri simetrijske plohe. Pred oltarom stoji (prama gledaocu slike lievo, ali o sebi) desno vrhovni apostol sv. Petar, desnicom dižući ključe nebeske, a ljevicom kažući za se na rečeni oltar. Njemu na lievo stoji apostol sv. Pavao; desnicom spuštenom kaže na otvorenu knjigu evangjelja — (on ga je propoviedao narodom »ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum replevi Evangelium Christi«, Rim. XV, 19), –, koju knjigu drži angjeo klečeći medju njim i sv. Petrom, a ljevicom sv. Pavao drži mač, uprt na tla. Malo za sv. Petrom stoji sv. Josip, prvi zavjetnik biskupov, ljevicom držeći liljanov cviet, a desnicom čineći znak, da štićenika svoga, biskupa, privodi i prikazuje sv. Petru. Biskup Josip Juraj, u ornatu, klečeći smjerno uzgleda k sv. Petru i prinosi mu kipak (model) ove nove djakovačke stolne crkve, posvećene sv. Petru. Za biskupom, koji je već po naslovu svome pastir i bosanski ter ujedno, po starini, i hercegovački a i po činu to bijaše do okupacije kao apostolski vikar za Bosnu i Hercegovinu, stoji plačući Hercegovka, kojoj se uz desnu stranu pritište bosonogo diete a uz lievo joj je rame angjeo, tješitelj i vodj k nebeskim vratima; taj angjeo diže nada se lievu ruku, da prihvati grančicu paome, znak mučeničke slave, koju pruža drugi angjeo, sliećući s visa. Na protivnoj strani slike, na strani sv. Pavla, prvi do njega kleči sv. Juraj,



Ulaz k nebu.

drugi zavjetnik biskupov, u vitežkoj odori i sa slavnim pobjednim kopljem, upravljajući sv. apostolu odani vitežki zagovor svoga štićenika. Za njim kleči českі svetac Ivan Nepomuk, oborenih očiju, dva prsta desnice stavljajući na usta u znak mûka, a ljevicom držeći uz grudi dragocjenu zatvorenu knjigu. Za njim privodi fratar Franjevac — (taj red je bio vjekovni pastir bosanske i hercegovačke raje) — i to sv. Ivan Kapistran, slavni križar vojvoda, uz lievu si ruku muževna Bošnjaka, a desnicom prihvaća zastavicu, na kojoj je križ uvezen, a koju mu podaje desnicom svojom angjeo s visa slietajući, dok ljevicom pruža grančicu masline, znamen mira. Onaj muževni Bošnjak do sv. Ivana Kapistrana — lik slikara Seitza otca — poklonički pristupa prekrštenih ruku na prsima, a podno njega leži sablja, kojom je dolje na zemlji branio vjeru i dom. Iza njih dvoje, posve u ovom desnom kraju slike, angjel privodi dječaka Bošnjačića, koji k njemu uzgleda i nješto mu tuži.

IV.

Hrvatska srca, gledajući crkvu, slike njezine, pa ovu na posljedku opisanu, sjedinjuju se u harnosti naprama biskupu i u molitvi za njega, da ga Bog još dugo uzdrži hrvatskome narodu; ta on je ovom crkvom podao hrvatskome narodu svoje srce, podao mu je svoju oporučnu spasonosnu nauku i utjehu.

Valjda nije nikad nijedan biskup hrvatskoga naroda biskupovao pedeset godina, kako naš slavljenik biskup Josip Juraj; a jamačno je, da nikad nijedan biskup našega naroda, u nijednom kraju njegovu, nije sagradio stolne crkve, koja bi u tolikoj mjeri, kako djakovačka, sjedinjivala u sebi umotvorine gradjevne, kiparske i slikarske; koja bi u tolikoj mjeri živimi slikami i kipovi propoviedala puku nauk staroga i novoga zavjeta; koja bi u tolikoj mjeri sdružene veličala zaštitnike svetce hrvatskoga naroda, a pučki sviet hrvatski iz svih krajeva tako dičila i učila; koja bi u tolikoj mjeri a u našoj zemlji podavala uzorke za crkvenu umjetnost, i za sastav njihov upotrebljavala u tolikoj mjeri motive iz pučkoga našega vezenja i tkanja.

Ova stolna crkva djakovačka ima i tu vriednost i namjenu, da ju opet i opet proučavaju hrvatski i umjetnici i svećenici, ter ju učine svojom školom za crkvene gradjevine i kiparije i slikarije u hrvatskih zemljah.

Da se takova pobuda od stolne crkve djakovačke što više uzmogne uzbiljiti, tomu će osobito služiti divno ilustrovano djelo, koje je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sada izdala i posvetila svome osnovatelju i pokrovitelju biskupu. To djelo, pod naslovom: »*Stolna crkva u Djakovu*«, ima ne samo obilan i potanki stručni opis i gradjevine i kiparije i slikarije djakovačke stolne crkve, nego i obilje prekrasnih ilustracija crkve, a izvedeno je u tisku to djelo upravo prekrasno od najuglednije u Pragu česke udruge za umjetnička tiskarska djela ove vrsti. Zato ovo krasno djelo naše akademije najtoplije preporučamo čitateljem Matice Hrvatske; u njem će oni naći ono, čemu se ovaj opis ima smatrati samo kao uvod i priprava.

U tom sjajnom djelu jugoslavenske akademije naći ćeš, uz obilje krasnih ilustracija, opis krasne kripte, koja je prava podzemna crkva pod cielim svetištem; naći ćeš opise oltarâ, propovjedaonice, orguljâ, svih kipovâ i basreliefa, životopise glavnih umjetnika, koji su radili za crkvu, i naznaku troškova po pojedinih skupinah radnje.

Mi ćemo odatle samo spomenuti, da je k onim 300.000 fr., što su prošasti biskupi Mandić i Kuković bili ostavili kao gradjevnu glavnicu na brigu stolnoga kaptola djakovačkoga, sadanji biskup jubilarac pridao preko jednoga milijuna forinti, tako da je ukupni trošak za crkvu iznosio poldrugi milijun forinti. O umjetnicih, koji su radili za crkvu, spomenut ćemo uz Karla Roesnera, od koga je osnova crkve, i slavnoga Fridrika Smidta, koji je podao osnove za njeke to vanjske to nutarnje pojedinosti crkve — poimence osnovu za veliki oltar —, pak je poslie smrti Roesnerove vodio do kraja vrhovni nadzor graditeljski (s pomagačem g. Bolléom), nadalje uz znamenita dva figuralna slikara Seitza, otca i sina, još ove. Slavni Overbeck bio je po naručbi biskupovoj napravio kartone za osam slika iz života sv. Petra (sada su u akademijskoj galeriji slika); ali jer se oni u kupoli, kojoj su bili izprva namienjeni, nisu mogli naslikati, pošto se s njezine visine ne bi dobro razabirali, pak im ni drugdje u crkvi nije svim bilo sgodna mjesta, to je samo tri od njih preslikao na zid Lodoviko Seitz a tri je k tomu sâm iz nova sastavio. Diljem gradnje mnogo je sudjelovao u nadzoru graditeljskom naš, žalibože pokojni od lani, dobri prijatelj Riečanin Vatroslav Donegani; on je takodjer izradio ili bar modelovao najveći dio umjetničke kiparije u crkvi, a Čeh Vodička njeke je od njegovih modela izradio u kamenu. Djelo našega kipara Ivana Rendića ona su dva basreliefa, koji su nad vratima kapelice to

sjeverne to južne. Kipariju na oltaru sv. Ilije izradio je Tirolac, Feuerstein. Dekorativnu slikariju nutarnjih zidova pravio je poglavito Spljećanin Josip Voltolini, uz glavnoga pomagača Bettizzu, takodjer Spljećanina. Liepe umjetničko-obrtne radnje izveli su: stolarske radnje vriedni Djakovčani Tordinac i Turković a bravarske vještak Mesić iz Zagreba.

Veličanstvena bijaše crkvena i narodna slava, kad je veliki biskup posvećivao svoju s pomoćju božjom dogotovljenu crkvu dne 1. listopada 1882. Tko je bio nazočan, ne će do smrti zaboraviti one divne svečanosti; bili su kod nje medju inimi odličnimi gosti biskupovimi takodjer slavni českí vodja Vladislav Rieger i slavni poljski knez Adam Sapieha.

*

Ali već se suton u divnoj crkvi sve više širi. Težko se dielimo od nje, s nadom, da ćemo ju još češće doći razgledati. Vriedno bi bilo, da ju svaki naobražen Hrvat, koji mari za umjetnost, a napose za crkvenu umjetnost, pohodi bar jednom i da ju dovoljno razgleda. Svatko će biti njome izvanredno i poučen i razblažen, i najživlje će oćutjeti, da mu ona uzvišenim, neodoljivim glasom kliče ono, što veliki biskup u svom opisu veli da ona govori, naime: »sursum corda! u vis dušom i srcem!«



Zagreb.

Franjo Marković.

V KRIPTI DJAKOVSKE KATEDRALE

(Meseca julija 1886.)

Skoz nizka okna plove solnčna luč
In šviga po podzemskem tem svetišči . . .
Kar gledal zgoraj si očaran prej —
Krasôt tu doli takšnih mi ne išči!

In vendar . . . mistični ta polumrak,
Ta mir, tihota — ni to poezija?
In zdi se mi, da v krog čarôbni svoj
Duhov nevidnih truma me ovija.

In kaj je tam-le? . . . Pod oltarjem tam
Izkôpal grob si sam si že za živa?
Tu torej, misliš, zlati rodoljub,
Srcé naj tvoje ti kedaj počiva?

Tu naj počiva srce tvoje kdaj?
Nad taboj pa ta božji dom tvoj krasni
Ko mavzolej ponosen in častit
Naj dvigal bi v azur nebá se jasni . . .

In ljudstvo, ki si ljubil ga takó,
Ko nihče drugi, sèm bi naj hodilo
H gomili tvoji skriti čestokrat
Pa za-te naj molilo bi, molilo!



VLAHO BUKOVAC: SV. JOSIP.

Zvonovi pa visoko bi tam gor
Lepó po tvoji peli domovini . . .
In srce tvoje spavalo sladkó
Tu doli v posvečeni bi globini . . .

Ne! ne! . . . Prevéliko, prevéliko
Srcé je tvoje in pa preogromnó!
Kako imelo bi prostora tu?
Premajhno to grobišče je, preskromno!

Premajhna za-te je Hrvatska vsa;
Za srce tvoje grob ni kameniti,
Ne hladni, temni, tihi, mrtvi grob —
Ne, večji, živ to grob bo moral biti!

V vesoljnega Slovanstva srcu — tam
Kdaj srcu tvojemu prostora dá se!
Tam živel boš, oživljal, grel, bodril
Slovane svoje Ti na večne čase!

Ljubljana.

A. Aškerc.

U OČI „BISKUPOVA DANA“.

Kad dodju u selo varoška gospoda, koja vole vidjeti, što je liepo, stanu, pa gledju nas seljane, kao da nigda nisu vidjeli živa stvora; a mi se čudimo, sve velimo: što ih za nama mami? Znamo mi, ako i jesu gospodske oči milostive, da im je srce tvrdo, pa iza gospodskih pohodjaja ni ne mora nova zviezda na nebo, već eto novi porez na glavu.

Mi smo seljani ista stvora kao i velikaši u gradu. I milo nam je, kad nas vole, i ljuto nas boli, kad nas more. Samo to gospoda ne vjeruju. Oni misle, da u priprostim prsima nije čisto srce, pa okaljaju svoje, ne poštivajući tudje.

Zato mi idemo pred gospodu samo kad moramo, a kad nam je po volji, mi onda kud koji, a njima ni na oči.

Pa ipak se sjećam kao diete, da je naš pokojni parok — Bog mu duši lako dao! — naviestio u crkvi poslije predike, da dolazi u selo veliki gospodin, naš biskup. Parok nam je bio dosta neotežan, nemaran. I što je htio, nije znao. Ne reče on: »Izadjite pred njega,« ne spomenu: »Dočekajte ga«, nego onako star kašljucao u svojoj sobi, a kad ga župljani upitaše, kako će pred biskupa, veli on: »Ljudi, kako bolje znate i možete.« Pa to bilo dosta. Niti tu bilo zapoviedi ni sile, nego to bilo, tko je htio od srca, pa ipak se izpraznile sve kuće, a izpunili sokaci, da bi jabuka med glavama zapala, kad bi ju tko iznad ljudstva bacio.

Onda smo mi djeca često i u školi ime biskupovo spominjala. Učitelj bi nam rekao, da se biskup zove: Josip Juraj Strossmayer, a mi smo djeca morala redom jedan za drugim pred uči-

teljem to ime izricati, jer je učitelj govorio, da nije dosta, da imamo biskupa, jer to imadu i drugi, nego nam mora biti utjeha, da je ime Josip Juraj Strossmayer ime našega biskupa, pa da se i trebamo dičiti imenom, koje drugi narodi slave.

Tako je i bilo, da smo onaj dan, kad je odredjeno bilo, da biskup dodje, odmah poslije užine pridolazili pred župni dvor, da biskupa dočekamo.

Davno je bilo, diete sam bio, ali se svega toga sjećam, kao da je jučer bilo.

Biskup je došao oko pet sati poslije podne, a s njim se dovezao pokojni Mijo Pavlinović.

Bilo je to nekako o Petrovu. Dva dana prije toga orosila gusta, sitna kiša žednu zemlju, samo što nije navalila poslije te kiše zapara i upeka, nego se oblaci sporo komadali, da je zemlja iza te obilne rose odisala ranim proljećem.

Sad se bilo liepo izvedrilo, a opet nije sunce jako žarilo. Kako se nismo morali bojati kiše, nakitili smo selo svoje, kako smo znali. Nije to bilo sjajno kao u gradovima, nego sve, što je bilo priredjeno, bilo je to, da su bile tri kapije od zelena granja, jedna na posavskoj medji, druga na kraj sela, a treća pred parokijom. Izmed druma i šanaca posadjene su zelene grane, a take iste grane pozabadane su pred kućama ukraj taraba. Tarabe su izprekrivane stojnicima: kićenicima, eblemskim, vezenim, štipanim i tkanim u daske. Na prozorima izvješene su starinske pavlake, pritkivane zatkama plave i crvene predjice, a sve je to u daske tkano, a kadšto i žutom srmom miešano, kao da je zlatom izvezeno.

To ti je skoro sve, što si mogao vidjeti, osim ako si krenuo okom po tom skupljenom množtvu po sokacima, jer onda, da su ti i dvoje oči, ne zasitiše se, gdje su tolike ljepote, a ovako kod dva oka moraš glavom na sve strane, da bar ma na čas spaziš, što je najljepše.

Mi smo djeca čekala na sokaku, a djevojke u sitnim pletenicama i u bielom ruhu poredale se u dva reda od kapije do hodnika u župnom dvoru, da poklecaju na blagoslov, kad se biskup u dvorište doveze. Mladići, mlade žene i stariji sviet čekao je biskupa pred parokijom. Med ženama na sokaku bila je liepa »nova mlada«. Žena je to u osamnaestoj godini, a eto sad se poslije uzkrsa udala. Bila je iz prve gazdinske kuće, a udala se u najveću zadrugu. Nije ta nova kuća spram nje, ali ona zavoljela momka, a majka nije svojoj jedinici branila, da ide, za kog hoće; jer je znala, da je i

malo uz milo blagosovno, a prokleto uz nemilo, ma ga koliko bilo. Dosad je mlada djevovala kao prva djevojka, a sad ju majka poslala, da mladuje uz onog, za kog je djevovala. U Vukovoj kući, u koju se ta mlada udala, bilo njih devetnaest žena, pa ako se tu i ne diele veliki novci, ali je uviek veliko veselje, gdje ih ima što žena što djevojaka bar petnaest, kojima je uviek veselje na umu. Spomenula je Anki gdjekoja starka prije udaje: — Anka, dušo, sad ideš u veliku družbu,. a da bude diobe, težko ćeš živjeti na malenu dielu. — Anka bi onda rekla: — Dosad nisu se Vukovi trzali, a ja ih razstavljati ne ću, jer sam željna mladovanja, a znam, da se samo ondje mladuje, gdje je mladeži izobilja.

Čula je Anka, da joj se i čude, što ide u veliku družbu, a na male novce, pa je još djevojkom znala u kolu zapjevati:

Molim mamu, a molim i dadu,*
Da me mladu za miloga dadu
U veliku kuću rabadžinsku,**
Gdje se kuva kazan kiselice,
Gdje se miesi naćve valjušaka,
Gdje se tare truba obojaka,
Gdje se maže teste*** opanaka.

Anka je bila prva djevojka u selu, a za prvom se djevojkom svačije oko kreće. Tako je ona sad i prva žena, a i ostat će prva, jer joj se od starine mnogo privalilo i jer je jedinica, pa će ju njezini pomagati, dok su živi. Zato se i sad pred parokijom svi za njom okreću, a ona, kako je bila liepa, snažna, vitka i bogata, začinila je svojom ljepotom sav skup, što je izišao pred biskupa.

Anka se taj dan opremila, kako su se već onda malo žene u našem selu opremljale. Zavila se je kao i druge zlatnim zavojem, ali je prikrila zavoj tankim burundžukom, kao paučinom naravne svilene boje. Burundžuk je marama sa dva kraja, kao pola svilena tkanja, a obšiven je oširokom zlatnom čipkom. Kad se burundžuk na glavi prebaci preko zlatare, obrubi zlatna čipka čelo i obraze, pa zasija mlado stvorenje zbilja kao zlato u zlatu. U Anke bile tamno-plave oči, a pogled postidan kao u nedužna djeteta. Tako su joj i usta nasmijana, kao da se boji, da će ju tko što zapitati. Izpod burundžuka svietle joj se mrke bikulje, a izpod njih trepeću srebrni oboćići, »krilci«. U zatiljku stegla je mlada burundžuk svilenom vrpcom, a sa strana ga zakitila lakim čapljinim perjem. Lice joj mlado kao rosna kaplja,

* Otca. — ** Rabadžija rabotar, težak, poljodjelac, ratar. — *** Teste = rpa, kup, gomila.



KITA CVIJEĆA ZA ČESTITKU.

NIKOLA MAŠIĆ ZAGREB.

glava ovijena tankom svilenom paučinom, a čapljino lako perje ni ne treba povjetarca, da leprši, ono već podrhtava, ako malo kreneš glavom. U Anke je šestnaest velikih dukata pod vratom, a mali su joj u četiri struke o grlu povezani. Rukavi su joj tankog usnivanog »šotiša« bez veza. Taka joj je ista košulja pod zapregnutom suknjom, a pred košuljom je materin biele svile zapreg, prutan uzduž dobrano na raztavce tankim prutcima poput duge. Preko košulje i tog zaprega je svilena suknja plave boje kao nebo, kad se ne plavi jako, a napred je podpregnuta, da se dva pedlja zapreg vidi. Oko vrata joj je na kratko savita velika marama bliedo-žute boje, obkićena velikim bielim rojtama; taki isti zapreg proviruje sa strana iz podpregnute suknje, pa je gledati, kao da su se to krajevi marame bogato produžili.

Seljani su navikli na Ankine liepe opreme, pa ni ne motre njezino ruho, nego im je mila liepa glava postidne krajiškinje. Onda se već slabo tko burundžukom zavijao, a sad imamo samo tri u selu. Tako se ta moda kod nas seljana kao i kod gospode mienja. Negda su žene prele tanku lanenu žicu, pa tkale usnivane tanke ćenarske lanene otarke. Tim su omatale glavu preko mumlija šamija. Te šamije kitile su srebrnim cviećem, pa je mlada, liepa glava trepetala kao i sad, kad je u zlatu. Poslije podjoše preko turskih šamija prebacivati burundžuk, a kititi se smiljkom, koviljem i čapljinim perjem. Sad je opet preotelo zlato, ali dok je još trajalo burundžuka, nosile su ga mlade i preko zlatne šamije, a zadnjih godina samo o uzkrsnuću i na polnoćku.

Anka je rekla: — Ni biskup ne dolazi svaki dan u selo, — pa se spremila, kao što bi i za ona dva najveća blagdana.

Da je to druga, lošija uradila, rugalo bi joj se selo. Anku su hvalili, jer ona gospoduje u selu, a za njom drugi čine, kako ona počne.

Kad se biskup dovezao i provezao kroz to množtvo u župnikovo dvorište, krenu narod na drugu stranu župnog dvora, kako će odande s biskupom u blagosovu do crkve, jer nam je crkva podaleko od parokije, a ne kao u drugim selima upravo do župnikova stana.

Odprati narod biskupa do crkve, a kad se ondje odpjevale svete pjesme i odčitale pobožne molitve, blagoslovi vrhovni pastir svoj puk. Opet ga odpratiše do stana, pa se množtvo razidje i ode svatko svojoj kući.

Mladež se kod kuće pospremljala u prisvečajno ruho, pa će opet da selom prošeće, jer ma da je sutra tek pravi svetac, kad

se sveta potvrda dieli, ipak se i danas u oči biskupova dana ne radi nego se svetkuje kao u oći božića i uzkrsa, najvećih svetaca u godini.

Običaj je kod nas, da mladež ljeti pred veče, u ono doba, kad je rano, da se svieća pali, a opet sumrak, da se ne mogu prebrajati sitne žice na tananu tkanju, obuče čisto, bielo ili vezeno ruho, pa izadje na sokake. Obično djevojke cieli dan rade pri svom vezivu, razplitu i priplitu, a kad to večernje doba dodje, sknade se brže bolje, pa na sokake. To onda prolete selom, da rad posla pohode rodjake, tetku, ujnu, baku, udatu sestru, a nove mlade upute se i do svojih matera. U to doba baš vraćaju se čobani, govedari i svinjari iz polja sa marhom, pa što rad posla, što od želje za rodom, što opet od miline, da dragog vide, prodju djevojke sokakom, da opet do mraka kući požure. Obično svako selo ima sokak, kojim se najviše šeću. To su naši na bosanskoj medji zvali: »šetali-sokak«. Ne pjeva se badava:

Sinoć prodjoh šetalim sokakom,
Svaka draga na avlijskih vrata,
Samo moja na prozoru draga.
Ja joj rekoh: »Dobar veče, draga!«
Ona meni ôlo* odgovara:
»Dobar veče, dojdi mi do veče,
Al ne idi šetalim sokakom,
Već mi dojdi preko moje bašče;
Ne vodi mi konja ni sokola,
Nit ti nosi stručak ružmarina:
Konjic ide, štropot mu se čuje,
Sokol leti, praporci mu zveče,
Vjetar duše, ružmarin miriše,
Miris nosi staroj miloj majki.«

Sad, kako su nam staze svud po selu uzidane, šeće se u rano predvečerje svud po selu, samo što se ne oblače uviek jednako, nego što su svečaniji dani, to je i ruho odabranije.

Tako se i taj dan dogovoriše djevojke i mlade, da će se iza ovog svečanog u prisvečajno ruho obući.

I Anka ode kući, da se preobuče, pa će opet med mladež na sokak. Kad ona u dvorište u triem pred kućare, ali ju dočeka svekrva pred kućarom zbunjena, turobna.

— Mamo, za Boga, što ti je? — uplaši se mladica.

— Ono, što ni dušmaninu ne želim, — reče, idući s njom u kućar: — dada** je naumio, da se dieli.

* Oholo. — ** Svekar.

Kao da se zemlja pred njom otvorila, stade nova mlada, pa ni koraka dalje. U onaj čas joj proleti stotinu liepih slika izpred očiju. Tko nije bio u zadrugi i ne zna tih ljepota, a tko je u zadrugi živio, pa za volju milom u veliku kuću prešao, vidjao je u pameti samo ono, što je liepo. A sad te ljepote omrknuše. Anka zadrhta kao šiba na vodi, krv joj se sledi oko srca. Ogrli svekrvu oko vrata, klone joj glavom na prsa, pa zajeca pridušeno:

— Mladovanje, moje jadovanje, oj diobo, moje robovanje! Mamo, kako ću majki na oči? Pustila me je u vašu kuću, jer vam je družba velika, a sad me trzate u samoću, da ostarim prije reda. Gdje vam je srce? Valjda ne znate za Boga! Valjda mislite živjeti do vieka. E, da bude tebi, mamo, smrti i njemu, onda sam ja svaki dan reduša i poreduša, sluga i dadilja, volar, konjar i svinjar, kočijaš i težak. Kad li ću dospjeti, da sebi radim, kad, da u crkvu podjem? A kolo i pjesme, to se ni spomenuti ne smije. Kad čujem, gdje moje ukućanke, pošav u polje, pjevaju: »Ladole mile, oj Lado oj!« a ja ću suzama o zemlju, uzdišući: terete moj! Gle, njive će nam biti jedna uz drugu, njih će petnaest pasti srpovima zlatnu strn, nadmetat će se hitre žetelice, da ne zaostaju do kraja, pa će se radostno glasati pjesma: »Na kraj, na kraj, mobo moja,« kad koji prigon svrše, a ja ću se guriti s tereta i stida, jer nemam radi kog da se žurim, jer nemam s kim da zapjevam, kad se na kraj njive vraćam. Gle, njima će ponosna ručkonoša kao biela golubica ručke donašati, a ja da zoru varam, da neizspavana do zore redujem, pa kad u polje, da na jedno rame obramenicu s ručkom, a na drugo srp ili motiku; a kad na njivu dodjem, onda podgrijavaj, što si do zore skuhala, da ne kažu, da se hladnim zalogajem hranim. Kad u njihovoj kući doženonica, onda čast, obiest, šala i veselje, a kom je do Boga, taj se skloni, pa se i Bogu moli, a kod nas? Na rukama žuljevi, a u srcu jad i boli; za sinijom* vas troje, a ja dvori, pa dvori. Trudne se ruke na molitvu ne dižu, a ojadjeno srce Boga ne hvali, samo smilovanja traži. Mamo, ti znaš, kako se godovi kod nas slave. Ni svatovi nam nisu bolji. A gle, tvoj rod i moj sav je u ovom selu. Jadne li pustoši, kad budemo i na taj blagi dan sami, gdje se i ubogi nadničari sa svojima sastaju. Dosad nam, mamo, kuća u pol sela, a četrdeset i sedam u njoj živih stvorova; ili spavala u velikoj sobi, ili se sklonula u kućar, ne trebam ni ključa ni brave. Kad se tko iza sna prene, već dvorom prošeće ili marhi prigledje, a onda?! Ako nam bude kuća pri kraju sela, a mi sami

* Sinija = stol.

u pustoj osami, prezat ću se, kad vjetar podune, umirat ću, kad pseto zalaje. Nikad svi skupa na posao, uviek netko kod kuće, da kuću čuva. Pa u kakoj ću kući stanovati? U lošijoj možda, već što su nam kućari. Dada će reći: »Za vas troje dobro je«, a on ma u štali pribivao. Oj jadne mi sobice! U pročelju stative, do stativa velik stol, a do stola vrata, a jedva se proguraš do kreveta, kako je tiesno u sobi. Pa, mamo, još sam ja mlada i neuputna, a ti si već stara i nejaka. U tebe su oči otežčale. Ako mi posao moj ne bude kao u drugog svieta, ne ćeš me znati uputiti, pa ću ostati neuputna do vieka, a u velikoj kući ni ne učiš, pa sve naučiš, kad na dan vidiš trideset poslova. Gle, mamo, otišla sam iz boljeg u gorje, ali u milo i dobro mi je bilo, pa što i nije u kući velika diela, pomogla bih se, radeći svaki dan za sebe, a svakih pet nedjelja dva dana ukućanima; a sad, što ovo imam ruha, treba da čuvam, jer se u nuždi novo ne namiče, a ako budu dvije nerodice zasebice, bit ću i kruha željna. Vaša je kuća, mamo, lošija od naše, pa opet ste za ovih zadnjih gladnih godina žito prodavali; a gle jadne samce, znaš, da se i trovali o gadnu kupovanu hranu. Pa misli li dada, da će mu biti lakše? Zašto ne šuti, pa da u miru i pokoju još ovu koju godinu proživi, gdje se je i rodio. Zašto se trza od temelja, da ga rodjena kune zemlja! A ne zna nitko, kad će s ovoga svieta. Pa da Bog primi vas dvoje, kud smo mi robovi pristali ovako neuki i neuputni. A da za desetak godina dodje do diobe, bili bi i mi jači i razumniji. Onda bi lakše bilo i nama. Al pokraj svoje pameti ja nikad ne bih iz kuće. Tko temelju zabavlja, taj iz kuće mora; a kom je pravo, da je u družbi, taj ostaje u kući. Pa onda, mamo, manje troška, manje glavobolje, više pokoja i blagoslova.

Anku svladale duševne boli, obuzeli ju težki jadi, molila svekrvu, da zaklinje svekra, da ne zove na osvetu Boga, da ne ciepa, što su stari sastavili.

Još je onda slabo mogla žena mužu prigovarati, ali je svekrva molila svoga čovjeka, samo zaludu, jer ga ne namoli. On bio čovjek svoje glave, pa ne čuje molbe, ne mari za suze.

Kad se svekrva razstala s Ankom, nije ova znala da se sabere. Vidjela je, da će sve ovo ostaviti, čemu se je dosada veselila, i kućar, gdje je mladovala, i kuću, u kojoj bi redovala. Nije u ovoj kući ni teret velik, jer nije zemlje premnogo, pa se lako svrši, gdje mnogo ruku radi. Jest, reduje se za više svieta, ali svejedno dan prolazi pri banku, ili kuhala u kazanu nad velikim plamenom, ili u lončiću pri žeravici. Drva naciepa svaki čovjek svojoj ženi, a po-

mogne joj i u kuću naunašati. Istina je, da je voda podaleko, da su čabrovi težki, da se čeljade umori pod teretom, kad nosi napoj svinjama, osobito, ako je blato i sklizavica, ali to sve rade dvije po dvije, pa zaslade težak posao šalom i veseljem. Nije lako ni košulje lužiti ni izpirati: ali danas lužim ja njihovo, a deset put će oni moje, a izpira svaka svoje, pa dok ono praćak po košulji lupa, ne miruje ni jezik, pa kad se kaže, da veselo srce kudjelju prede, onda se i pri veselu razgovoru lakše košulje peru. Kako li se lako kukuruzi zagrću, kako li ljušte, kad je u kući družina kao moba. Kako se lako krtičina razgrće, kako li sieno okreće i kupi, kako li lako vrši, vije i izgrće izpod vjetrenjače. Malo priletiš k vršaju, pa opet sjedi u hlad, pa vezi svoj posao, a na poslu pri žetvi, kad je »huja« oko podne, kom se volja naleći, da opočine, kom da sjedne, pa da vezak veze, a kom je do pjesme i šale, ima je izobilja. A kad se poslenice vraćaju s posla, sve izlaze seljani na svoja vrata, da vide, kako su se Vukove mlade opremile, da im čuju srebrna grla, kako se jasno glasaju selom.

— Ej, Anka, Anka, a ti ćeš sama, pa sama! — uzdiše mlada žena, pa izviri iz kućara, a s nova joj se magli pred očima. — Gle, naši dvori dugi i široki, zelena trava kao rosna otava, mi »mlade« i djevojke kao hitre košutice, ni ne gazimo trave, već za nama se zelenilo mladi. Gle povjetarca pod gustim orahom na pol dvora, gle gusta hlada, gdje sam poslovala mlada. Kao kad se bieli janjići u hladu smire, tako bi i mi: nagnule se svaka nad svoj posao, pa se nadmići, tko će bolje, tko li prije, tko li temeljnije. Pa gle, kad me u ovoj velikoj družbi ma glava samo zaboli, deset se drugih glava uzbrine za me, sve pitaju: »Anka, dušo, ili su čini, ili uroci, ili zavodljive čije oči,« pa netko baje, netko vrača, netko boljim zalogajem nudi, pa se vraća zdravlje, kao da nije bólje ni bilo. A u onoj pustoši, u onoj osami, u onoj samoći! . . . Jaoj, moja nemoći! Jaoj, majko moja! Sad zlo, pa zlo, pa nigda više pokoja! . . .

Žalovito krenu okom po dvoru, gdje se u ključ poredali bieli kućari, a iz njih izlaze i ulaze bielim ruhom odjevene žene, »mlade« i djevojke, kao golubice iz svojih zakloništa. Kud kreneš okom po dvoru, sve je to zid i criep, ta pivnica i pecara, štale, štaglji, suše i pojate, a gle, to će se odsad zvati tudje, a njoj će se srce ciepati, kad ukraj tih ljepota prodje.

— Ah, Bože moj, Bože moj! — uzdiše mlada žena. — Zašto baš mi na ruglo svietu, baš mi počeli trzati, što su stari sastavili, pa ako drugi podju kao mi, složit će se te liepe sgrade k temelju,

kao da se je zemlja potresla. — Ej, diobo, nisi od Boga, kad me razstavljaš od roda!

Pogleda k bašči, a ondje nadvisio ogradu »kovanluk« sa pčelama, odande odisalo mirisno cvieće za vedre večeri, a ima ga dosta, jer svaka žena i djevojka sebi cvieće sadi. Pa i te ljepote treba da ostavi. Ukraj bašče je okol, za okolom i baščom djeteljina i šljivici, sve prostor, zelenilo i ljepota, sve razkoš i milina, a ona će u pustoš i jad i samoću.

Klonula je te večeri izmučena duševnim jadom, suzama je kvasila svoje uzglavlje, uzdišući:

— Toliko sam se veselila ovoj biskupovoj slavi, ali dok sam živa, proklinjat ću ovaj čas i gorko se sjećati, što mi se je dogodilo u oči biskupova dana.

* * *

Kao da se i nebo veseli seoskoj svečanosti i biskupovu pohodjaju, pošetalo je jarko sunce jutrom po vedrini, a ni oblačka nije susretalo. Taj liepi dan izmamio najljepše ruho iz skrovitih zakloništa, pa se zašaralo selo skupom, sjajnom svilom, zabielilo sniežnim ruhom, a prkosilo suncu zlatnim sjajem velikih dukata. Nije se onda u našem selu nosilo mnogo zlata pod vratom, ali su taj dan bili pozvani na krizmu župljani prve župe do nas, a u njih ruho i tanje i gušće i kruće, u njih svila i težja i skuplja, u njih dukati, da ih je prebrojati težko. Njihovi su momci bolji u poslen dan, već naši u svetkovinama; njihovi su ljudi stanari bolji, već naši prvi u selu domari; njihovoj je djeci u izobilju, što naši svojoj težkom mukom skucaju. Pa opet se za našim boljim djevojkama njihove prve kuće jagme, opet njihovi ljudi, tražeći žene za svoje sinove, rado se obziru za našim djevojkama. A slušao sam, gdje i svekrve govore: -- Ako vam i nisu djevojke bogate, ali su hitre i poslene, pa se ne bojim snaje iz vašeg sela, jer ako i nisu sad spram naših, biti će za godinu, za dvije, kad namaknu svoje novo za naše gotovo.

Tako se i taj dan ogledavali i tudji za nama i naši za njihovima.

Kad je odzvonilo na zvoniku prvo zvono k službi božjoj, izadje iz dvorišta materinih zadrugara Anka s materom.

Tko ne bi znao Ankine jade, rekao bi, spazivši ju, da ili koga kaje ili izkajava. Ona nije bila u velikoj svili i zlatu, nego se pokrila crne svile maramicom, taku je istu prekrstila preko oplećka na prsima, a pred krutu košaričarsku košulju opasala je crni listerski zapreg. Taka oprema je liepa za advent i korizmu, ali sad je kazivala, da Anka mnogo žali. U nje ni dukata pod vratom, a jučer joj se sva prsa sjala od zlata.

Više put se to kod nas dogodi, kad se pobune ljudi u kući, pa svaki hoće da gazduje, i kad već dioba podje, a žene jadne, koje su se uviek dobro slagale, ne uzmognu namoliti ljude, da ne ciepaju kuće, poopremljaju se u pokajno ruho, da jedna drugoj pokažu, da ne žale jedna na drugu, nego da tuguju, što se razstaju, a dotle su dobro živjele. Danas je samo Anka pokajna, jer su sve druge na okupu, a ona će sama iz kuće.

Kako su pošle od kuće, odoše Anka i mati ravno paroku.

— Koje dobro, Anka? — upita ju župnik, kad dodje.

— Izgubila sam, gospodine, cedulju za krizmu, pa molim drugu.

— A što ti danas tako pokajno?

Još župnik ni ne doreče, ali zacviliše obadvije žene kao sinje kukavice. Anka sve jeca pridušeno, ne može ni da kaže, što joj je; a mati pripovieda, kako su ovog jutra klecale pred svekra, molile ga, da ne zove božjeg prokletstva na svoju glavu, da ne ciepa djedovskog temelja, ali sve badava. On što reče, ne poreče. — »Pa za to evo nas« — veli — »k vama, gospodine, da kažete danas gospodinu biskupu, kad budete ljude priveli pred njega, da je moj prijatelj, eto taj nesretni svekar moje jedinice, jedina osa u njihovoj složnoj kući, gdje se svi paze i skupa rade kao u košnici radine pčelice. Ali on bi bio svoj gazda, pa ma i izvan sela, baš kao što i osa gdjegod pod strijom osinjak savije, pa će, dok je zdravlja i zaslužbe, što skuca, to i potrošiti, a do zimine nek se drugi za njega brine. A da udari nerodica, da Bog pusti bólju na čeljade, onda niti ga tko poslužiti, niti za njega raditi; a treba to marhu namiriti, hranu posijati, porez platiti i kruhom se hraniti. A odkud to? A da nije njegove lude glave, i meni bi te misli iz glave, ali ovako me zaokupile, da me vrtoglavica spopada. Gospodine, pomozite!«

Parok im obeća, što je mogao; a kad su oko pô dana došli prvi ljudi iz sela, da se biskupu poklone, prikaza on Ankinog svekra kao tvrda svojeglavca, koji silom želi da uzdrma najčvršći temelj u selu.

Da mi priprosti ljudi možemo popamtiti biskupove rieči onako redom, kako ih on, kad ga iznenada zapitaš, niže i reda, spominjalo bi se i danas doslovce u našem selu, što je on onda Ankinu svekru govorio. Ali su nama i misli slabe, da stizavaju i zapamte, pa se tako danas samo pripovieda, kako je biskup, govoreći onda ljudma, ljuto žalio, što se velike kuće ciepaju, što se složna družina razsiplje; samo je manje krivio narod, koji se dieli, već one, koji diobu dopuštaju; spominjao je, što sve slogom stvaraju, što li diobom razaraju.

Proplakali su ljudi pred biskupom, orosile se oči i Ankinom

svekru Nikoli. Samo Nikola osta Nikola. Bio je on uviek tvrdoglav, pa ga ne umekšaše sad ni biskupove rieči.

Kad je vrhovni pastir vidio, da nitko ne zaprieči ovu ovcu, da ne ode od stada, počeo je on, znajući, da će i drugi jednom tako, kao što ovaj čini sada, upućivati njega i druge oko sebe, kako da ne smalaksavaju, kad budu počeli na svom hladnom ognjištu vatru ložiti, i kad stanu sada dvoje ruke tvrdim žuljevima sticati, što je dosad vesela družba pjevajući namicala. Dosad je radio svaki u kući onaj posao, koji je znao, sad svaki mora sam sve; dosad je jedan drugoga savjetovao, a sad moraš sam svojom glavom. Dosad je kuća pitala gazdu, što proda i što dobije; a sad iz svojeg dvora marhu, a u svoj džep novce, pa ako si malo lake pameti, eto zle navike, da trošiš više, već što namičeš, pa onda nije daleko do propasti.

Tako je netko neku riečbiskupovu zapamtio, pa kog su ganule one prve, rekao je, da se dieliti ne će; a tko je smislio da se razstane, rekao je, da će se čuvati, da kao samac ne podje zlim putem, nego da sluša biskupove rieči, pa da mu i bude makar malo, a ono ipak blagoslovno.

Poslije podne igralo kolo u parokiji u dvorištu. Parok nam se hvalio pred biskupovim gostima, da nema nigdje kola kao u našem selu, pa izbilja izadjoše svi gosti, da vide taj veseli metež u dvorištu.

I Anka je stajala med množinom, ali isto onako žalostna, kao sinoć kod kuće, isto onako u crnini, kao jutros u crkvi.

Kako se je onda o diobi najviše govorilo, tako se je i u kolu pjevalo. Anka stajala sa ženama ukraj kola, a znalo već cielo selo njezine jade, pa kad neka vesela djevojka u kolu zapjeva:

> Granica je propala,
> Paorija nastala,
> Pa sad ima i 'na mala
> U bešiki tala!*

pogledaše mnoge oči Anku ukraj kola, a i njezino se liepo oko orosi. Sjetila se svoje tuge, a došla je ovamo, da malo zaboravi na nju.

Ojunači se ta djevojka u kolu, pa zapjeva iznova:

> Paorijo biela,
> Što si nam doniela?
> Doniela si dosta duga,
> Posta gazda sluga!

* Tal dio.

Onda se Anki klupko guja oko srca savilo. Nije mogla ni da uzdahne. Tako ju je u prsima steglo. Da se ne opazi, polako se ukloni od kola i ode k svojoj majki, da se najaduje, a onda će opet kući u svoju družinu, u novu tudjinu, da se predade u volju božju, pa da joj bude, što joj Bog dosudi.

Šutila je od svekra i svekrve. Bila je poslušna i činila je, što bi joj rekli, da uradi. Kad bi ju što zapitali, odgovorila bi umiljato; ali drugčije bila ta liepa usta odsad kao zakovana, kad bi tko diobu spomenuo. Ona o diobi nigda ni rieči, ali joj se poznalo na licu, da trpi u srcu. Odadu se to jadi, kad čovjek najmanje želi; a što ih više zatajivaš, sve se bolje izdaju. Anka nije tajila vladanjem, da joj je na srcu težko; ali jezikom ne spomenu više nikomu ni rieči. A svekar Nikola učinio, što je naumio. Opominjala njega seoska gospoda, da ne čini, što je odredio, a on sluša, dok mu se govori, a kad dovršiš, mane on glavom, pa kao da i nije čuo, opet teše jedno te jedno: »Hoću, da budem svoj.« Spominju mu i gospoda i ukućani mnoge, koji su se porazstajali, pa ostadoše ubogi sliepci, ali on tvrdokorno odgovara:

— Ma svaki treći dan kruha jeo, ali hoću da jedem svoj kruh, a ne ću, da mi ga drugi kao prosjaku dieli! . . .

— Pa dieli nam ga ti! – nude ga ukućani. — Budi nam gazda, nama nije krivo. — Ali on ni to ne će. Najposlije i nije to gazdovanje tako lako, kao što se misli. Jesi li se oteo, pa vladaš kućom, a nisu ti se ukućani od volje podložili, u kući će te se bojati, ali te u potaji ne blagoslivlju. A i kako će? Zar nisu ono njihovi roditelji skupa stekli, a sad se jednom sja zatiljak, a drugom kosti kroz latice probijaju. Gazdu pozovu gospoda, kad je gdje čast kod gospode, pa dodje sit i gasan kući, a družina dosta puta bude i gladna i žedna, ne što bi zbilja bila zalogaja željna, nego što vidi, da se najbolje hrani, tko najmanje radi. Gospoda bi znala reći ukućanima, jer gospoda gazdu vole: — E, pa ljudi, svi ne možete zapoviedati, netko treba da nosi brigu, a netko teret, — a družina bi šaptala u potaji, da bi rado dala svoj teret za njegovu brigu. Al takav se glas brzo stišava, jer je siledžija i na zlo pripravan.

Druga su sad vremena, već prije. Dok se nisu zadruge trzale, govorilo se je: »Pleti kotac, kô i tvoj otac,« pa je moglo biti lako, da najstariji u kući kućom vlada. Ali sad, kad je počeo svaki sebi, pa se onaj na malo zemlje otimlje, da stigne onoga, čije se njive pregledati ne mogu, ne vriedi, da uviek stariji zapovieda, nego da sasluša, što mladji misle. Znam starca, koji je često puta rekao:

— Djeco moja, ja znam, što sam od mojih starijih čuo i što sam u mladim godinama naučio. To su sve moji mladji od mene čuli i sav moj nauk iznova proučili; ali još su i dalje i bolje pogledali po svietu, pa vidjeli, čuli i naučili, što ja ni ne znam. Ja mislim, da je bolje, da mladi rade i gospodare, a stariji samo da svjetuju.

A zar je pravo, da se gazduje i po redu? Jaoj kući, dok vlada neuki. A kako je, kad je razpikuća družbi na čelu? On troši, a nikomu računa ne predaje, pa za osvetu će do godine i drugi, koji je čestit, tako. A to razsipa kuću gorje, već da samac troši.

To je sve Nikola mozgao u glavi, pa mjesto da se sklone, da ostane, gdje je bio, sve on stalniji, da otide.

Najprije je okrenuo sina svoga, a kad ga je nekako sklonuo, onda su samo svojim ženama kazivali, što žele, a ove sinje kukavice šute, da što će. Svekrva, već starija žena, boji se tereta, jer u zadrugi dospije jedan put u mjesecu da reduje, a i tu će joj pomoći snaja, a onda će tielo lakše odpočinuti, nego ako svaki dan pa ma i po malo tereta vuče.

Anki govore i svekar Nikola i muž Marijan, da to nije dada jogunica, nego da otac vidi, što će biti, da će ta kuća skoro na desetero, pa je bolje, da izadju prije, gdje će i bolji komad zemlje na okupu dobiti, gdje će mu pripasti i temeljnije sgrade, već onda, kad se ciela kuća bude razpadala. Svekar će im sgrade podići, jer zna srezivati gradju, on će poogradjivati dvor, okol i šljivike, bašče i livade, pa ako Bog ne bude dao, da on to dugo uživa, a ono će oni poslije njega, pa se ne će mučiti, da novo grade, nego samo da popravljaju ono, što je već temeljno.

Anka se je na oko primirila, ali joj je srce još više krvarilo, već prije.

I ukućani su se narugali Nikoli:

— Hoćeš, da na svom banku lulu pališ, da pri svojoj žiži driemaš, da četnik, kad na zapovied redi, lupi u tvoj prozor, pa zavikne: »Gazda, sutra k straži!«

Nikola se nije ljutio, nego bi mirno odgovarao:

— Idem, dok imam što dieliti; idem, dok još snaga ne smalaksa, da mogu svojima sgrade podići; idem, dok me još moji slušaju, da ih ne ostavim neuputne, kad umrem. A ovako, gdje se sluša i naučit će se.

A ukućani bi smignuli ramenima. Vele:

— Lako je to govoriti, dok si u velikoj kući kraj puna stola; ali čekaj, dok pade sljeme na tjeme, kako ćeš onda? Sad je lako

reći: i vriedan sam i razuman sam; ali poslije se vidi, kaki je tko, kad ga žita, sgrade i marha odade.

Nikola bi samo šaptnuo:

— Makar i malo imao, ali ću znati, što je moje, a ne će drugi moj trud ključem zaključavati.

Tako su i ljudi, videći, da ne mogu stišati Nikole, pritišali se, pa ušutjeli.

Žene su žalile svekrvu i Anku i nisu se tudjile od njih. Svojatale su se kao i prije, dok su još mislile sav viek u skupu proživjeti.

Jednoga dana nemilo se razcvili Anka. Pod orahom u dvorištu vezle djevojke ukućanke, pa zapjevale, tko bi znao: ili u dogovoru, ili onako, staru poznatu pjesmicu:

Hvalila se Falisava,
Da ne ljubi stara starca;
Al to čuo stari starče,
Pa on ide Falisavi:
»Podji za me, Falisava,
Imam čižme cikušave,
Imam dvore samotvore,*
Imam janjce šestokrilce.«
Prevari se Falisava,
Prevari se, udade se;
A kad došla starom starcu,
Veli njemu Falisava:
»Oj, Boga ti, stari starče,
Kam' ti čižme cikušave,
Kam' ti dvori samotvori
Kam' ti janjci šestokrilci?«
Al govori stari starče:
»Što su čižme cikušave,
To su pete popucane;
Što su dvori samotvori,
To je kuća bez odžaka;
Što su janjci šestokrilci,
To su miši po polici.«

Anka je mislila, da se to njoj pjeva, u kakoj će sgradi stanovati, kako li će biti u sirotinji i obuće željna. Kad je zaplakala pred svekrvom, ne utješi je ova drugčije, nego joj reče:

— I više ćeš slušati, dok ne izadjemo iz kuće. Ali ti samo šuti, da nam se ne rugaju i poslije.

Od toga dana promieni se Anka. Sama je žurila svekra i svog Marijana, samo da što prije iz kuće izadju, ali joj srce nije ni malo manje krvavo bilo, već prije, kad je prvi put čula, da iz kuće mora.

Nikola se malo gložio sa ukućanima. Oni bili mirni, a nije ni on svadljiv, pa nikako se ipak pravo nadesiti ne mogu. On bi, da gradi kuću na numeri, a dobiva samo jedanaest jutara zemlje. Oni imali odma na kraj sela osam jutara zemlje u okupu. I to bi Nikola. A ukućani vele: — Ako uzmeš tu zemlju, gradi tu i kuću; a ako ćeš na numeri, dat ćemo ti zemlje razasute. — Nikola ne mari, da

* Samotvor — automat; t. j. čim na prag stane, vrata se razkrile, ali ovo ovdje je kuća bez tavanica i dimnjaka.

ondje kuću sagradi, jer tu zemlju samo dva šljivika razstavljaju od sela, ali je težko sklonuo ženu i snaju. Već su one nekako i pristale, ali po nesreći zapjeva jednom djevojka iz njihove kuće, ni ne sanjajući, da bi moglo zla biti:

Mila majko, podaj me za diku,
Ma mu bila kuća u šljiviku!

A onda će u jedan glas i svekrva i Anka svekru:

— Mrtve ćemo s numere, ali žive ne ćemo.

Jedva se smiriše. Čula to djevojka, koja je zapjevala, pa moli Ankinu svekrvu. Kune se i veli:

— Strinka Beta, ako sam zlo mislila, da oči izpanu, da jezik usane. Nije meni na pameti vaše trzanje. Ja jadna pjevam svom momku, a ni ne znam, da osim njega ima živa svieta. Meni je na umu moje mladovanje, a ne jad i briga udatih žena.

I tako se nekako žene primiriše, pa se samo čekalo, da se sa družbom razstanu; a i ovi u kući i oni iz kuće željeli su, da je u miru.

Malo se svekar preriečio sa ukućanima. Nije mu pravo bilo, što mu iz kuće daju i koliko mu daju, pa bi došlo i do procesa; ali ga zaokupile žene i njegova i sinova, da ne zameće kavge, nego nek računa, što će dati advokatu gotova novca, što li opet žena milošće, pa da za to može kupiti, što je manje ili lošije dobio.

I tako se Nikola primirio, pa se razkrstio sa svojim rodom i otčinskim temeljem u miru i božjem blagoslovu.

Dobio on troje konja, desetero goveda, tridesetero svinja, petnaest ovaca, pa mu dali što gradje, što gotovih sgrada za štagalj, pivnicu, pojate, štale, a da ne mora kuburiti radi kuće, dobio je drvenu kuću sa stana.

Pa tu je u kući bilo svega izobilja. Nije bilo nužde, ni kad su njemu davali. Da su svi počeli svaki na svoju stranu, manje bi se dobivalo. Ali on dobio i kola i plugove, veliki stol sa stana, sinijicu (mali stol) za djecu, klupu za sobu i za kuću. Tu su kotlovi i tave, verige, čobanja, čabrovi. Skupilo se toga dosta, da se ne pričini pustoš u maloj kući, kad u nju usele.

Koliko je Anka željela sad, da što prije iz kuće izadju, ipak se bojala samoće, kad u novu kuću dodju. I da nije bilo tih pjesama, koje su ju uviek žacnule, ma se njoj i ne pjevale, ne bi ona nigda ni pomislila, da iz kuće žuri. Ipak ju je uviek srce zaboljelo, kad bi nedjeljom poslije mise došla kući, pa bi se svi skupili u

velikoj sobi na užinu. Tu su sjedili za stolom ljudi redom, kako je koji stariji. Za njima su bile njihove žene, a nove mlade i djevojke stajale su pri kraju stola. Ondje su jele i posluživale ljude. Za malom sinijicom sjedila su djeca i matere, koje imadu malu djecu, još nejaku. Ili pogledala desno ili lievo, ili gore k stolu, ili dole k peći, sve živo i razgovorno, pa da joj je na srcu ma koja tuga, samo da ove nema, što od njih mora, lako bi se med njima razabrala. Ali ovako, čim oni u veću šalu, tim se njoj jače srce steže; a kad bi otale u svoj kućar došla, uzdahnula bi: — O Bože! Čovjek se na sve priuči. Hoću li i ja kadgod zaboraviti, da sam ovdje bila; hoću li priviknuti, da budem osim ovih, koje sam kao svoje zavoljela.

Ma da je svekar tvrdokoran bio, kad je naumio da ide iz kuće, i ma da se nije obazirao na suze snaje i žene svoje, ipak je on Anku jako volio, pa mu je bilo žao, što mora tako mrko, kad vedrim čelom ne bi ništa hasnilo. Istom, kad je i Anka naglila, da se iz kuće ide, što se je pobojala pjesama, znao je on kadšto sinu, snaji i ženi govoriti, kako će im biti liepo, kad se sastanu samo svoji oko stola svoga.

*
* *

Kako li je novim samcima bilo u pustoši, u koju su izselili? Siroma Nikola ne zna, gdje mu je glava. Ajde, bilo je jesensko doba. Dobili su hrane, da ne gladuju; ali to trebalo podići sgrade oko kuće, pa se trošilo na mobu hametice. Zakrpaj ovo, popravi ono, a platiti moraš sve. Sad ili ti se volja mašiti u ćemer, ili zagrabi uborkom iz hambara, svakako se troši. Imao Nikola i koju banku sačuvana novca, ali mu se desila zgoda, da kupi šest jutara zemlje na onoj strani, gdje je ona zemlja, što nije uz podkućnicu bila. Tako on prodao sva goveda, a ostavio sebi samo troje, pa izpraznio ćemer, da mu klima o pojasu; a sad treba i zemlju raditi i sgrade srediti, pobrinuti se, da u kući ne bude oskudice, a tu izpadaju oči od brige i tereta. Pa treba to, da se namakne koja stvar, koje nisu dobili iz velike kuće. Treba lužnica i kupusara, treba u sobi sat na zidu, treba svjetlo, a kadgod dogori, brini se za novo. Dobio je jedna kola, a treba dvoja. Dobio je male lojtre, a treba i velike, kad hoće da kola raztoči. Nije smio pravo ni da misli, što treba. Sve je to jedno drugo stizavalo.

Nikola je bio na oko vedar, veselo je radio, više je razgovarao, već u zadrugi, o svakom poslu se sa svojima porazgovorio, da ne požale i više, što su izašli iz kuće.

Marijan je radio veselo. Na njega nije pao veći teret, već u velikoj kući; a dok je otca živa, nije ni briga tako golema. Sad će malo uz otca naučiti i poslove, a znati će i sam reći, danas ću ovo, pa će se tako naučiti, da se i brine i radi, a ne će ni osjetiti, kad je naučio. Već je onda bio običaj kod nas, da su gdjekoji mladi ljudi iz radenijih kuća, čim se ožene, prestali nositi zlatom i svilom vezeno ruho; manje su išli poslije večernje u kolo, a više su gledali, da na poslove prispiju. Tako je i Marijan učinio. Kako je iz kuće izselio, prestao je da se opremlja, a na kolo više ni pomislio nije Anka je bila žalostna, u kolo nije išla, a da čovjek bez žene u kolu poigra, rugalo bi mu se selo, a našla bi se i koja razuzdana djevojka, da ga zaokupi, pa eto onda zla života u kući. Zato su uživale »mlade«, kad bi se udale u veliku kuću, da ih odma na stan pošalju. Ondje se zaboravi na kolo i divane, a za godinu dana priuči se čovjek, da kuću teče, a smetne s uma ono, što mu je dosada najmilije bilo. Kad se možda za tri, četiri godine iz soldatije vrati, već je dorasao do kola mladji naraštaj, s kojim mu nije ni pristalo, da se u kolo hvata.

Beta se, Ankina svekrva, samo tako tješila, što je znala, da je sada sve, u što pogledje, njezino i njezine djece. Kad bi joj bilo najteže, rekla bi: — Ako i radim puno, radim sebi; ako i nemam mnogo, moje je sve. — Samo je i njoj bilo dosta drugčije, već u velikoj kući. U večer umorna legne. Je li se oko pol noći prenula, već se rukom maša za preljom, pa vrti vreteno, jer ne zna, hoće li dospjeti da po danu prede, a treba to košulja i otarak, treba vreća i guba, a sve se to samo vretenom namiče. Gle, dok je bila u velikoj kući, dade svaka žena po koju vreću, po koju gubu, kad se o žitu radi; a sad nemaš kome reći: »Ded i ti,« nego vadi svoje, pa izprazni, sad baci na kola, sad skidaj s kola, drži ju u hambaru, nosi ju na meljavu; da je od kože, ne bi joj bilo duga vieka, a ovako dere se polako. Ne dâ ona, da i Anka svoje stvari u kuću daje. Veli joj: — Tvoje su, željo, stvari temeljnije; ti čuvaj to sebi i za svoj pomladak, a dok moje izderemo, namaknut ćemo novo na ovo, da ostane što i poslije mene, a tvoje nek se troši, kad tvoji mladji budu u kući gospodarili.

Anka je znala najbolje, kako joj je. Nije se tužila, ali nikada nije bila pravo vedra. Gledala je svekrvu, kako se muči, vidjela je, kako će njoj biti, kad svekrve ne bude. Trebalo je to kruh peći svake nedjelje, a ni odkuda zamjene; luži se svakog mjeseca, a sve opet sama. U jutro ne znaš, što ćeš prije: ili vatru naložiti, ili

se presvući, da možeš redovati. Ljudi prigledju konjma i govedima, ali treba to pomesti sobu i kuću, dvor i triem, treba živad namiriti, treba svinjama napoj odnieti, treba predati jelo i odielo, pa da i nije sve jako težko, ali se zabaviš drugim poslom, a tvoji ženski poslovi ostadoše. A pri svakom se tom poslu biela košulja kalja, a da prebaciš suknju preko košulje, eto si selu na porugu. Rekli bi: »U šljiviku joj dvori, a u suknji se širi, gospoja!« Nije čeljade zalogaja željno kod samca, jer spremi, koliko hoće i šta želi, a u družini kuha se kakogod, jer svaka žena reduša sakrije malo, što joj gazda dade, da užinu spremi. Samo ondje jedan glede drugoga sladko jede, a opet se to i u kućaru sakriva koji sladji zalogaj, pa od volje joj, kad ogladni, da se u svojoj sobici prizalogaji. Samo je onaj metež u velikoj kući mladu srcu miliji, a ova pustoš ubi, ova samoća ne vedri lica.

Sve bi Anka nekako i pregorjela, da je kuća drugčija. Onda je u selu bilo dosta velikih kuća, a ona se iz najbogatije u najveću udala. Onda je djevojka mislila, kad se je udavala u veliku kuću: valjda se ne će skoro dieliti, a za samce se je slabo marilo. Onda su se manje bojali tereta, a više se je uživalo, da se u velikoj kući stanuje, da se sa velikom družinom druguje. Tako bilo i Anki. A sad odseli jadna iz sela, kao da nije ni bila u selu, kuća joj kao ciganjska na strani iza šljivika. Svekar je govorio, da će za koju godinu biti ondje dosta kućâ; ali koja njoj hasna poslije, kad je sad tako osamljena u najboljim godinama. Pa da je kuća kao što su druge kuće, ali je to sramota izaći u težkoj svili i u velikim dukatima iz take drvenjare. Svekar jogunica popravio po dvorištu sgrade, da se ne stidi svojih razdionika, jer ljudi paze na konje, goveda i svinje, na kola, plugove i alat, na štale, pojate i štagljeve, a žena bi sve to prostila, samo da joj je kuća kao u svieta. Nikola je govorio: — Djeco, kupio sam to malo zemlje, jer je preča zemlja, već zidana kuća; a da nisam zemlju kupovao, bili bi vam dvori ljepši. Da sam to kuću uzidao, što sam staje i štagljeve, bio bi vam krpež do groba. A ovako ćemo, kad se malo podkožimo, steknemo marhe i novaca, podići i čvrst krov povrh glave.

Vidjele su žene, da prigovarati ne smiju, pa se to šutjelo, a jedna se druge stidi. Nikola je baš gledao, da im ugodi, jer ako i jest to drvena kuća, nije malena. I za četvero oženjenih dosta bi prostrana bila. Nikola zatvorio u kući (kuhinji) tavanice nad bankom, a kupio novi banak sa tučanim pločama, kako je vidio u gospode. Na kuhinji su dvoja vrata, a uzduž kuće pružio je drven triem, da

se može suhom nogom oko kuće hodati. Blizu triema izkopao je bunar, da žene ne moraju daleko na vodu, a drugi mu bunar bio kod okola za štalama, da nije težko ni marhu napajati. Sve je godio, ali nije ugodio, kad su svake večeri ruke umorne, kad se do veče drugo ne govori, nego: to smo danas uradili, a to ćemo sutra, pa sve se brinu, odkale će se koja krajcara izvaditi, za što li će se dati. A da je to u velikoj družbi, pustila bi mladež, da se stari brinu, a mladost bi u šalu, pjesmu i veselje, dok to same druge godine ne dodju, gdje se briga, htio ne htio, sama jedna za drugom reda.

Najviše su opazili ovi novi samci, da su zbilja sami, kad je zahladilo, udarile kiše, vjetrovi, susnježice, a poslije snieg i smrzavica. Ipak se u ljeto tko s kim skobi, kad na posao podje, ali zimi je svatko pri svom poslu kod kuće, a bude to kiše i velika blata, razkaljaju se staze, da noga propada, pa ne će čeljade iz kuće, osim ako je prieka nužda. Onda je najgore onom, tko je najmladji, osobito, ako u kući nikog svoga nema. Tako je bilo i Anki. Da je ona djevojka, otišla bi svojim poslom na drugi kraj sela, a sutradan bi koja djevojka k njoj; a ovako joj, udatoj ženi, nije pristalo da po selu hoda, a kod kuće se slabo posao zasladjuje uz staračke razgovore.

O zornicama pratio je Marijan Anku fenjerom do treće, četvrte kuće u selu, gdje je znao, da će tko na zornicu, a sa zornice se je žena već slobodnije vraćala, jer se onda pomalo razdanjuje. Tako joj je bilo sumno i svake večeri. Čim bi se svieća zapalila, nije ona smjela sama iz kuće u dvorište. Uviek je mislila, da tko za kućom vreba na njih i na njihovo blago. Zato je dukate i skuplju opremu držala u sobi u malom ormaru, ali kako je imala dosta prteštine, bojala se je za svaku svoju sitnicu.

Jednom ih po noći uplaši jaki štropot u dvorištu. Anka povika:

— Porobiše mi stvari u kućaru!

Za njom izletiše svi iz kuće, ali vidješe, da se nije trebala tako bojati. To su oni naslonili s večera nekoliko dugačkih dasaka na krov kućnog triema. Netko od njih, prigledjujući svinjama, nije zaklipio vrata, pa krme izašlo iz svinjca. Češalo se o one daske, pa ih porušilo.

Svekar je sad bio blažji, i odma sutradan reče Anki i ženi svojoj, da će odmah, čim se prestane mrznuti, prosjeći iz kuhinje vrata u kućar jedan, pa u drugi, a Anka nek preseli sve svoje stvari u prednju sobu. Tako će oni moći po noći prigledati sve

dvorište, a da ne moraju odmah iz kuće napolje letiti. Tako je u njih odsada bila napried Ankina soba; iz kuhinje se je išlo u svekrovu sobu, gdje su ponajviše i bili preko dana, jer im je svejedno: ili gledali u svoje dvorište, ili na sokaku tudje njive, a bar kroz dvorište vide svoje i njive i livade. Iz svekrove sobe išlo se je u sobicu, gdje im je bio bieli i mrsni smok. Tako je sirota Anka, hoćeš, ne ćeš, pregorjela kućare od straha radi kradje, a kad se je udavala, samo se je tome veselila, što će imati svoj kućar, tu svoju sobu, svoju slobodu.

Na božić pozvali nju i njezina muža materini ukućani u goste. Anka nije htjela da stare ostavi kod kuće same, pa tako nisu ni išli, nego su samo malo prigledali k njima. Te večeri u oči božića spremila Anka sobicu, kako je bolje znala, kao da se gostima nada. I svoj i svekrvin krevet jednako nakitila svojim ponjavcima, ponjavama i pavlakama. Na trpezu prostrla biel stolnjak u daske tkan, a rojtama obkićen. Na pô stola stavila čašu punu svakakve hrane, žita, kukuruza, bieloga graha. U čaši bile tri svjećice i tri klasa žita, pod stolom i po sobi slama žitna. Prije večeri donesoše ribju čorbu, kruhom božićnim pokrivenu. Po stolu poredana božićna jela: sir, jabuke, papula, lopčage, makovača, medena pita, med u satu, kuhanih suhih šljiva, polić medene rakije, oka vina, staklo šire za žene.

Opremili se svi u bielo. Anka obukla tanko ćenarsko ruho, koje će pod božićnu opremu, kad podje na polnoćku. Nakitila je sobu, napunila stol, ali joj srce prazno. Još prije, već što je počela stol prostirati, kad je Marijan unio slamu u sobu i progovorio one rieči:

— Hvaljen Isus! Čestit vam Bog i božić i Isusovo porodjenje! Odgovoriše svi, samo je Anka šutjela, da se ne zajeca, da ne plače iza glasa.

Kad je poslije sjela k stolu, da sa svojima blaguje, obuzeo ju je neki sladki nepokoj. Ovako izvan sela pričinilo joj se, da je u betlemskoj štalici, gdje je u davno doba na isti dan još manja družba na okupu bila, da slavi prvi božić na ovoj zemlji.

Prvi put poslije biskupove slave bila je Anka te noći na polnoćki u burundžuku preko zlatne šamije, u zlatom vezenoj bieloj šlinganoj šifonskoj marami, u zlatom vezenim rukavima i u biele svile suknji. Na prsima joj blistali dukati, na licu se odavala laka tuga, ali iz očiju sjao blagi mir. Nekako ju je ova svetkovina izpokojila. Prije polnoćke pohodila je majku, a poslije nje ode k svojim ukućanima, da s njihovim ženama ide na polnoćku.

Na kuću nije smjela pravo ni da pomisli. Ona, svekrva i Marijan odoše na polnoćku, a svekar morao ostati kod kuće, da ne ostanu sgrade bez živa stvora. Na zornicu će opet svekar, a Marijan će kuću čuvati. Tako ti je kod samca. A da je u velikoj družbi, mogli bi svi u crkvu, jer onda ostaje doma, što je staro i nemoćno, a opet se pustolovi ne zalieću u take kuće, gdje znadu, da živa duša diše.

Na drugi dan poklada nosila Anka ponudu mladoj ženi porodilji iz kuće svojih razdionika. Prvi put joj onda nekako omrznu velika kuća i mnoga družba. Ima mnogo zadruga, gdje je običaj, da porodilja, ako je to zimi, leži prva dva dana u zapećku. Ne bude to na krevetu, nego razastru slame, prikriju gubama i to je prva postelja novorodjenu angjelku. Ne žali nitko ženu, dok ondje leži. Tko bi ju požalio, taj je mlad, pa ne smije da kaže, a stariji ljudi i žene, koje nemaju djece, još se rugaju, mjesto da ju požale ili podvore. I da nema roda, koji zna, što treba ženi, dok je u krevetu, napatila bi se porodilja i glada i žedje.

Običaj je, da kod nas na poklade zadnja tri dana slave stariji ljudi pokladno veselje. To se po tri kuće spare, pa redom idu tri večeri jedni drugima na večeru. Tako bilo i kod Vukovih baš taj dan kolo i veselje u kući, a žena na postelji za ponjavom. Svaka velika kuća ima sobicu do kuhinje, a nitko se nikad ne sjeti, da tu sobicu dade ženama, koje djecu odhranjuju. Pa da se to na poklade pazi, što će tko reći, nego sirota mlada žena za ponjavom trpi stida, slušajući svakakve rieči, kad se starina ponapije. Obično stari dopuste mladima, da onda, kad je u veselje za stare, odu kud tko hoće med drugu mladež. Djecu, za koju još nije noćna trka, iztjeraju iz sobe. da tobože ne čuju, što stari govore; a djeca se poredaju u kući pred sobna vrata, pa onda istom slušaju i pamte, znajući, da je ugodnije slušati, što se ne smije.

Anka žalila ženu ukućanku, videći, da je željna pokoja, kad ga najviše treba, pa se nekako obradovala svojoj samoći, kad se je te večeri kući vratila.

O uzkrsu rodi Anka dvoje djece, sina i kćer. Ne znaš, tko se je više obradovao, svekar ili svekrva. Dadoše im imena Ankina otca i matere. Prozvaše ih: Stanko i Ruža. Mnogi znanci pohadjali Anku, dok je za ponjavom ležala, mnoge joj žene ponude nosile; a kako su žene kao žene rade da sve vide, gdje je što i kako je, razgledavale su po Ankinoj sobi, promatrale sve po kuhinji, zavirivale čak svekru i svekrvi u sobicu, pa će se u neke jedna potužiti, a Anki predavati blago. Veli:

— Sretna si ti, seko, što si sama za se. Istina je, da je blago i milina u velikoj kući, ali samo u onoj, gdje se veliki novci diele i gdje stanarica može da koju krajcaru u priškrinjak stavi. A gdje je družba velika, a diela malo, na čast pjesma i veselje. Dodju te godine, kad sve dosadi, kad prispiju djeca, a s njima briga i posao veći. Onda je kubura. Gle, iz velike si kuće, pa znaš i najveće zlo za sirote, žene i udovice u našim kućama. Gle, tebi tvoji spremiše postelju u pročelju sobice, a mi moramo moliti Boga, da nam ne budu ti časovi zimi, jer onda nema za ženu zakutka u sobi, do li na slami u zapećku. Onda vele: i majka je božja Spasitelja na slami rodila. Znadu se sveto izgovarati, kad je odatle naša šteta, a gdje bi nam bilo koristi, tu šute. Zar se ne nadje mnogo njih nekrštenika, koji svaki čas zalaze u sobu, dok bi trebalo, da smo ondje same? Zar se jedan gadno ženi naruga, kad bi trebao, da ju najviše požali Zar je jedan put bilo, da pljuju za ženom, kad bi trebali, da ju najviše poštivaju. Znaš, da u svakoj velikoj kući žena reduje do poroda, a zar je red, da žena vuče težke čabrove, dok jedva svojim životom vlada. Je li kositba, žetva ili vršitba, na posao se mora. Nitko ne kaže ženi: ostani kod kuće, a sama ne smije da se potuži. Zar se je jedan put dogodilo, da dovezu iz polja mater i diete, pa nju za ponjavu, a diete u crkvu na krštenje. Jesu li dvije nedjelje iza poroda, uprti diete u kolievki na glavu, pa ajde s drugima na posao. Kažu: u crkvu ne valja, dok četrdeset dana ne prodje, a na posao se mora. Tu se ne pazi, što valja, što ne valja. Zar se ne izmuči žena s djetetom dosta po noći. Čim jadno cvrkne, već je ona budna. A odma se nadje još tko u sobi, pa mrmlja, što djeca plaču. Kao da je diete razumno kao stari. Gle, onda svi ostaju u sobi, a sirota žena mora ustati, pa s djetetom u kuću. Ondje pri vatri prepovije diete. Nad njom zinuo odžak (dimnjak), da joj zima kroz kosti prolazi. Tako žena zna po dva, po tri puta po noći ustajati. A u jutro onako neizspavana da bude brza na posao kao i ona, koja ne odhranjuje. Ženi je gorja noć po zimi, jer se ljeti sklone u kućar, ali u ljetu jao njoj danju, kad na posao mora. Ne pita se, jesi li se naspavala, nego onako izmučena ustanem prva, da sredim djecu, da im pripremim sve, što im onaj dan treba, da operem, što su zagadila, da im mogu čistu rubinicu dati. U mene ih je petero, pa sam na deset strana raztrgana. U jutro ne znam, što bi prije. Naspavala se nisam. U zoru sam se naradila prije, već što druge poustaju. One se spreme, pa u polje, a ja kadgod i zakasnim, pa žurim za njima. Zar je jedan put bilo, da su se druge

skupile u polju, a mene nema, pa kad ljudi reknu: »Ded, žene, da počnemo,« onda vele: »Još nismo sve ovdje.« Ja doletim umorna, jer sam žurila za njima, a one će odmah: »Sad možemo, sad smo sve.« Ne će da pričekaju, da se čas, dva i ja odmorim. Bude to, da me kad koja i požali, ali se nadje druga, pa kaže: »Ona i mora da više radi, jer njezinih pet vragova jede, a ja sama sa svojim čovjekom.« Moja Anka, kod svakog sam se djeteta klela, da je to posljednje, kad smislim, da sam med ubojicama, ali poslije kažem: Bog vidi, grehota je, pa pustim sve na božju volju. Da što ću. — Kad su gdje pustili ženu iz polja prije, ako ima djece? Nikada! Mora da radi, dok i druge, a kad dodje kući, ne zna, gdje joj je glava. Pa naše njive na Živačinama su dobar sat hoda od sela. A ja moram vući kolievku s djetetom donde, kad na posao idem. A gle tvoje blažene mame, malo prije mi veli: »Kad moja Anka u polje, ja ću uz djecu kod kuće, a ako ona ostane, nek djeca uz nju budu.« Moja seko, tu se može biti odmorna. Pa kako tvoj svekar pošteni govori: »U mene je pol zemlje kraj kuće, polak s druge strane sela. Ono je daleko, onamo ćemo na kolima, a ovo ukraj kuće porazredjivat ću tako, da tu bude, što žene sade i beru: mak, grah, lan, konoplja, kupus, repice (krompir). Opet je i bašča ukraj kuće, pa ima ženama posla izobilja. Ono na drugoj strani sela uradit ću ja sa svojim sinom i najmljenicima, a ukraj kuće nek rade žene, a ja ću pomoći, čim dospijem, da drugog posla nemam.« Uz takog svekra zaboravit ćeš na otca i majku, na roditelje i razdionike. Ne dao Bog, da bude, ali da ti umreš, a tvoja sirotčad ostane, i tu bi im bilo bolje, već u velikoj kući. Ondje sirota svakom smeta, a ovdje bi samo maćehi, ako ne zna za Boga. Ondje je otac kod posla, koji mu gazda naredi. Pa ako je otac kod svinja, težko sirotčadi kod matere. A ovako su djeca kod otca i kod matere. U velikoj kući pobuni tko djecu, tko opet maćehu, pa eto nesloge, a ovdje ne buni nitko, za to se i slažu lakše. Kad počne kod samca sirotčad djevovati, kupuje im se iz kuće, jer je ono blago njihovih roditelja, a u velikim kućama sirota nema diela, pa je gorja, već one iz najmanjih kuća. Ako u velikim kućama Bog primi otca i majku, da se bar smiluje, pa i sirotu smakne, jer je sirota ukućansko služče, a željno je i obuće i zalogaja. A gle kod samca, da bude nesreće, da otac i majka umru, budu sirotčad kao sirotčad, jer su igubili, što im je prvo iza Boga, ali što je bilo otčevo i materino, ostaje njima: i kuća i zemlja, pa su bar tim blagom bogati. A što dobije sirota u velikoj kući? Diela nema, jer se samo oženjenima dieli,

a kad se iz kuće udade, kao da nije u kući ni bila. To joj je sve dobro od njih, što su ju kao prosjaka do udaje u kući hranili. Pa zar je i udovici bolje? Vuče više. već druge, a ako ima sedmero djece, dobiva pol diela, jer se na oženjene parove dieli. A da tebe ta nesreća snadje, ovo je božje, pa tvoje i tvojih angjelaka.«

Kad žena reče djeci, da su angjelci, izljubi ih, pa ode, a Anka ostade utješena.

Za dvije nedjelje veselo je uz kolievku pjevala:

Hrani majka dva čeda nejaka,
Uz goluba golubicu bielu;
Liepa im je imena nadala,
Jednom Stanko, da prestanu jadi,
Drugoj Ruža, da mirišu dvori,
Kô ružino u proljeće cvieće.

Za dvije godine bila je Anka brižna majka, ali vedra žena. Veselila je svoje u ovoj samoći, a nije joj bilo pusto ni spram kuće ni okolo dvora, jer su spram njih sagradjene dvije nove kuće, a dvije iza njih, a jedna pred kućom u susjednom šljiviku.

* * *

Prošlo je deset godina iza toga, a naše se selo promienilo, da ga ne možeš poznati. Baš nam je selo oveliko, ima trinaest koje sokaka, koje sokačića, pa ipak je od želje u svakom vidjeti i po dvije velike kuće. Sve se to porazstajalo. S početka se kućice gradile kao kućari, a poslije, kad su se ljudi pomogli, rušili su stare kućice i dizali nove sgrade. Ako je ta kućica bila drvena, potisnuli bi ju podalje u dvorište, pa bi ili od nje napravili kućare, pivnicu, ili koju drugu sgradicu.

Sad je već došlo doba, da se djevojke nisu bojale poći za samca. Matere su to brižno motrile, kaki je koji samac. Ako se je izdielio iz velike kuće, podigao liepe i temeljne sgrade u dvorištu, uzidao kuću od sokaka, ako se nije zadužio, ako nije prilike, da bi skoro opet i kod tog samca diobe bilo, kad djeca ponarastu, onda je bila jagma za takom kućom. Gdje je u samca jedinac sin, a ono drugo kćeri, znala je snaja, kad se udaje, da je ono božje, pa njezino, da dolazi u gotovo, pa nije čudo, što je željela u taku kuću.

Drugčije je bilo, kad bi pomislile na samca, koji je istom izišao iz kuće, a nije podigao sgrade, kao što su u drugoga svieta, ako se je vidjelo, da je sve drveno i staro, ako je možda kome i koju deseticu dužan, ako nema dosta žita od godine do godine,

nego mora da kirijom na kolima kruha zasluži, ako je navikô, da marhu čuva, pa da se tim pomaže, a polja da radi, samo da se kruhom hrani. Taki su samci propadali, za takima se djevojke nisu jagmile.

U Ankinih zadrugara bila ista kuća kao i prije. Prvih godina smetalo to Anki, ali joj je svekar bio lakom na zemlju, želio je, da se dobro u kući hrane, da oko kuće sve bude čvrsto i temeljno, pa je popravljao i dogradjivao sve, samo kuću ne. Eto baš prošlog ljeta, kad je Anka rodila mužko diete, a imala je osim onih dvojaka još četiri kćeri, sagradi svekar veliku pecaru, ali je nije potisnuo k okolu, nego ju pružio na sokak spram širine dvorišta. Govorio je: »To je mojem novom unučetu kuća, kad se bude s bratom razstajao.« — Tako ga to zateglo, da nije ni tog ljeta kuću gradio, ali je rekao Anki: — »Sad smo baš sve smirili, a prvo, što budemo zidali, bit će liepa kuća.«

One godine, baš kad je bilo Anki dvanaest godina, kako se je udala, umre joj kći u desetoj godini. Diete je bolovalo mjesec dana, tražilo se lieka mnogo, ali pomoći nije bilo. Anka, kao svaka mati, i ugadjala djetetu i tugovala za njim, a kad su joj djetetu prispjeli zadnji časovi, nije nikoga puštala k njoj u sobu, jer je to običaj u selu, kad ima bolestnik u kući, da se sgrne množtvo svieta, pa siromah bolestnik ne može ni da odpočine, kad je tolika tišma oko njega.

Kad je Ankina kći mrtva ležala, donieli joj prvi rodjaci darove u škrinju, svile i tkanja. Anka je to skupila i rekla: — »Imam ja više djece, trebati će to ovima,« — pa nije dala, da se darovi s njom u raku bace. Nije ni činila, kao što mnoge matere rade, da je po tri svilena odiela na mrtvo diete navukla, nego je govorila: — »Nje već nema, a zašto da ogolim ove, koje mi je Bog ostavio, radi one, koju je k sebi uzeo i koja u raju nije ništa željna.«

Koliko je Anka nekada za velikom družbom žalila, toliko je sad voljela, što su joj djeca sama. Prvo je diete najteže odgojiti, ako pomoći nemaš, a poslije jedno diete pazi na drugo, pa je već materi lakše, samo ako nije ono prvo razmazila. Njezina bi se djeca kod kuće igrala, a kad bi do kog posla dorasla, odma bi taj posao i učila. Njive im, livade i bašče oko kuće, pa dok to sve prodješ, prošetao si više, već da sve selo obletiš, a opet tvoja hasna. Kudgod prodješ po svojem, svagdje posla nadješ, pa se tako u mladim godinama poslu priučiš.

Ma da su dvije žene u kući: Anka i svekrva, ipak nisu imale

stan izvan sela, jer bi onda svaki dan svaka sve poslove morala raditi, nego su sve ono, što stanarica radi na stanu, one radile kod kuće. Odhranjivale su pčele u bašči, a bašče im se u proljeće prve zelenile. Već je onda bio pijac u selu, pa je to dosta, da koju krajcaru skupiš. Vidi samo, što gospoda kupuju, pa to zasadi. Zasadi rano, da ranije prispije, jer je onda sve skuplje.

Svekar nije znao odmora, već bio najbolji težak u selu. Tri put je orao zemlje za svoje usjeve, ugara nije ostavljao, nego pazio, koju će hranu na koju sijati, a izvažao djubre na njive, da ne budu jalove. Prvi je on u selu plugom okopao kukuruze, prvi je sadio repice (krompir) za plugom, pa zagrtao i vadio, da nije ni osjetio truda. Dost put bi mu rekli seljani: — »Valjda vračaš, dok ne propadaš«, — a on bi odgovarao:

— Dosta radim, a još više računam. Gle, — narugao bi se on seljanina, — idemo s jeseni na vašar i vi i ja. Kod kuće se dogovorimo svi, po što ćemo dati govedče ili krme, a kad dodjemo na vašar, ponude nam dva tri forinta manje, pa ja prodam, a vi ne ćete. Do proljeća prodam ja i sieno i hranu, koju bi na marhu potrošio. Tako sam prodao marvinče ili svinjče u jesen, kad je skuplje, a hranu u proljeće, kad je ona u cieni. A ti zaradi ona dva tri forinta tjeraš govedče kući. Do proljeća ti pojede hranu, a ti ga dadeš onda istom po što, po to. U mene nema ugara, pa urodi što to, a u tebe zemlja prazna, a porez se plaća. Koliko vam žene zadangube, dok kukuruze zagrću, a ja okopam plugom, a one poprave. Vi žito žanjete, ja kosim, vi vršite, kad dospijete, a ja odmah, da mi se ne razsiplje. Vi prodajete hranu u jesen, a ja u proljeće. Ja prodam u jesen svu marhu, a na proljeće kupim, što ću prodati do jeseni; a vi prodajete onda, kad novaca trebate, a znate i sami, da se onda puno ne dobiva. Zato u mene moba ne pojede, što sam za svoju kuću spremio, nego traje mrsni smok uviek do novoga, a ja, kad treba, da mi se što uradi, pogodim poprieko. Dotle radim ja i sva moja kuća svoje poslove, pa priradimo toliko, koliko treba da platimo, a nismo se utrgli, služeći majstora ili dvoreći mobu. Pa opet bi ja poslije svim onim prijateljima morao pomagati, a kad proračunam dane i dangubu svoju, ovako mi je bolje. Istina je, da su naši stari drugčije radili, ali su živjeli na veliku imutnu, porezi manji bili, za namet se nije znalo, ženskadija se manje gizdala, nerodice ne dodijavale, nego bilo hrane i vina izobilja, a sad svega malo, a skupoća velika, pa gdje se ne računa, ne sastavi se ni kraj s krajem. Moja snâ veze zlatom i u

druga sela, a ne reda redovanja sa svekrvom; svekrvine su oči slabije, pa će ona oko kuće i djece, a Anka da što privriedi. Mene nije stid, kad nemam posla u kući, voziti panjeve u vatrenku, duge na željeznicu. To sve kuću pomaže, jer svi u kući rade, a nikoga iz sela ne zovemo, da s nama potroši.

Kako je svekar govorio seljanima, tako je uviek razgovarao i u kući sa svojima, pa i Anka, ne zna ni sama kako, privikla na take brižne razgovore.

Na prvo proljeće iza toga gradili su oni kuću, a stvorili ju kao iz kalupa. Kuća je bila u ključ, a široka je bila od sokaka kao i pecara, što je na drugoj strani uzidana. Nikola je govorio: — »Hoću jednom unučetu kao i drugome.« — Staru kuću potisli su za pecaru i u njoj stanovali, dok se je kuća gradila. Samo u svakoj sreći ima i nesreće, a njih zadesila ovdje najveća. Baš u to doba pogodio svekar sedam jutara zemlje, a da odplati u tri godine. Anka vidjela, da svekra muči taj dug, pa će svekru baš onaj dan, kad se je temelj kući počeo kopati:

— Kako bi bilo, da ja dadem svoje dukate za tu zemlju?

— A tvoje kćeri? — začudi se Nikola.

— I to sam već mislila. Ako ja dukate dadem za zemlju, imaju moja mužka djeca što dieliti. A mi se možemo ovako dogovoriti: Mužkima sgrade i zemlja, a djevojke ćemo odievati iz kuće. Kad se kojoj sreća javi, da se udade, prodat ćemo po dvoje goveda. To je onoj, koja ide iz kuće. Mi ćemo to pripoviedati po selu, pa ne će prosci bježati od naših djevojaka, a opet, koja cura bude htjela u našu kuću, znati će, na što ide.

Nikoli bilo posve pravo i oni odmah Ankinim dukatima izplatiše zemlju.

Kad se je kuća dozidala do krova, pa stali gradju dizati, sruši se nezgodno rog na krovu i pade na Nikolu, da je razbijene glave sletio sa zida na zemlju. Četiri dana se siromah u težkim mukama patio, ali ne preboli težke boli. Kad je bio na čas smrti, zovne Anku i reče joj:

— Zakuni mi se, snajo, kćeri moja, da ćeš učiniti, što te ja budem molio.

Anka se zakune, a on veli:

— Gle, moji su sati odbrojeni. Za koji čas ću ja od vas, a ostavljam poslove nedogotovljene. Kuća neumazana, polja istom pokupovana, a tvoji dukati izmienjeni. Da nismo polja kupovali, i dukati bi ti ostali i novaca bi dosta za kuću bilo. Ja ovako bo-

lestan u krevetu računam, a ne mogu da sastavim novca za prozore i vrata. Ajde, Anka, diete moje, poslušaj me. Kad umrem, sgrnut će se ovamo mnogi i zinuti na naš zalogaj, da se za pokoj moje duše najedu i napiju. A sad, dok si dizala krov povrh glave, nigdje nikoga nema. Obećaj mi, da ćeš me sahraniti bez karmina.

— Jaoj, dado, a selo? Svima ću biti i pripoviest i ruglo.

— A što ti je selo sada pomoglo? Gle, morali bi zaklati govedče, ubiti svinjče, potrošiti akov vina i polovče rakije. A onda se guri po zimi u sobi, gdje nema vrata ni prozora. A ako ovo na mene ne trošiš, imaš upravo dosta, da nuždu pokriješ. Meni će biti bolje, da se vi svaki dan molite za pokoj moje duše, već da koja nekrštena spodoba zapjeva na mojim karminama. A ako tim novcem namaknete prozore i vrata, kadgod ih budete otvarali ili zatvarali, reći ćete: »Ovo je nama naš dada prikazao, kad se je s nama za uviek razstajao.«

Anka mu morala obećati, što je želio, a dva sata iza toga sklopiše se za uviek njegove brižne oči, zatvoriše se njegova razgovorna usta.

Kad tko u kući umre, odmah se izprekrivaju ogledala u kući, da se ne bi mrtvac ogledao, pa za svojom slikom dolazio; stavi se sat, da ne bi i on uviek u ono doba doma došetao. Anka se ne sjeti, da učini jedno ili drugo, nego ugasi vatru na ognjištu i reče svojima:

— Kad dada ne dâ, da budu karmine, i mi ćemo o suhu zalogaju postiti, dok njega zemlja ne zagrne. To nek mu bude za pokoj duše njegove.

To je, kako se je selo naselilo, valjda jedan jedini put, da nije karmina bilo. Po selu se je dosta šaptalo, ali u oči im se nitko narugao nije. Poslije i dosta puta seljani spomenuše, kad kome u selu tko umre, pa zakolje za karmine, u što je očima upro, da proda i svoju djecu zaodije, a djeca poslije i bosa i gola. Onda seljani vele:

— Vukovi su najpametniji. Lakše je slušati, što selo šapće, već kad djeca u kući plaču. A koja je hasna od onolika troška? Onaj nije pomožen, koji se najede, a jako je odmožen, tko potroši.

Useliše Vukovi u novu kuću, ali sad osjetiše, da su sami. Pusto u kući, pusto oko kuće, a kad se s večera dogovaraju, što će sutra, uviek opaze najviše baš onda, da nisu svi na okupu, jer je savjeta dosta, ali one prave odluke nema, a to su bile pokojnog Nikole rieči.

Do godine bilo je našim samcima mnogo lakše. Izpisali se iz

škole Stanko i Ruža. Mala Marica išla je već drugu godinu u školu. Za njom su bile još dvije djevojčice i najmladje mužko diete.

Kako su Vukovi bili na kraju sela, a škola bila podaleko, poniela bi mala Marica ručak u maramici u školu, pa kad je zima ili veliko blato, ne bi došla kući o podne. Kad je bilo suho, odskakutala bi s drugom djecom i u školu i kući iz škole, a onda nije nosila, da se u školi prizalogaji.

Jednoga jutra ode Marica u školu. Bilo je blato, ali se je moglo zavaravati stazom, dok se ne dodje u selo na zidanu stazu. Nije poniela jela u školu. Majka ju liepo opremila u košuljicu, vezenu uokolo dole sitnim crvenim i plavim vezom »tišmice«, opasala joj crni zapreg, a na glavu i oko vrata prebacila »zejtinke«. Na nogama joj bile male pletene čarapice od šarene vune. Istom ona u školu, ali poče lievati kiša kao iz kabla, a stade baš, kad će učitelj pustiti djecu iz škole kući.

Djeca odtrkaše svako svom domu, a Marica se sirota okruglo podpregla, da ne kalja košuljicu, pa ode kući, ma da je sklizko bilo. Sve dobro, dok je bilo po zidanoj stazi, ali kad dodje do šljivika, a to noga propada u gusto blato. Kasno je bilo Marici, što se je sad sjetila, da skine natikače s nogu. Kako ona nogu povuče iz blata, izvuče ju bosu. Odma diete u vrisak, pa povuče i drugu nogu, a čarape ostadoše u blatu. Diete kao diete, drugčije ne zna da si pomogne, nego plači. Dok je ona tako vikala, dodje školsko djače Marko Ilarkov do nje, pa joj izvadi čarape iz blata i nju odvede kući.

— Evo, snaša Anka, — veli on njezinoj materi. — izvukao sam Maricu iz blata. Nemoj je psovati, nije sirota kriva. Dobro što sam ja pošao k majci na stan, jer bi se ona sva zakaljala.

Anka darova momčića voćem i kolačima, a kad se je on poslije podne prije škole sa stana vraćao kući, naidje opet k njima, kao svojim znancima, i povede Maricu u školu.

Više put bi od onda naišao k njima, a jednom dodje s djevojčicom iz svoje kuće, Evom, Maričinom paricom, pa pozvaše i Maricu na stan.

Prvi put pusti Anka Maricu s drugima. A nije to ni čudo. Ilarkovi su najbogatiji u našem selu, pa ma da su to još djeca, dobro je, ako se podju svojatati od malena.

Poslije je Marica smjela i sama k Ilarkovima. Rekla je, ide drugi Evi, ali joj je uviek bilo milo, kad je i Marka zatekla kod kuće. Za malo su govorila djeca u školi: »Marko je Maričin momak, Marica je Markova djevojka.«

Odsad je i Kata, Markova mati, uviek naišla Vukovima, kad je išla sa stana ili kad bi se opet na stan vraćala. Nisu još matere ugovarale za djecu, samo je bilo malima više slobode, jer kad se prije milo gledju, smiju djeca još i milije.

Ima to još i sada kod nas, kad se djevojčice zavole, pa smisle, da cielog djevovanja druguju, zavjere se još iz malena. Jedna drugoj splete uzku narukvicu od šarene vune sa gombicom. To na Ivanje jedna drugoj natakne na ruku, i onda se kaže, da su se »posejale«, postale su seje, sestre, vjerne druge.

Tako su se prvog Ivanja Eva i Marica zavjerile. Marko dvije godine stariji od njih, ali bi rado s njima, pa moli Maricu, da i njemu napravi narukvicu. Kad je Marica to materi pripoviedala, reče Anka Ruži, da naplete par narukvica za mužku ruku, pa obradovaše tim Marka.

Kad je Marica prvi put iza toga došla Ilarkovima, darova i nju svekrva prvim darom. Sveza joj četiri struke sitnog, plavog zrnja pod vrat, a pod zrnje priveza križaru škudu.

Dosta put to bude tako, da se momak i djevojka svojataju od malena, a ponajviše bude, kad jedna rodbina pravo drugoj ne vjeruje. Zato se kaparišu, daju i primaju milošće, a kad djevojka stane djevovati, radi ona svekrvi, a svekrva joj i odielo kupuje, djevojka pomaže momkovu rodu i u polju, a to sve zato, da se manje miešaju drugi seljani, da ne bi pokvarili, što mladi i rodbina snuju.

Eva i Marica skupa rasle, a skupa poslove učile. Više je bivala Eva kod Marice, već ova kod nje, a tako su svaki nauk učile, da se nisu stidjele djevojaka, dok su još u školu išle.

Brzo su rasle i liepo se razvijale, da je mnogo usta reklo: Odhranjuju se dvije ljepote, kojima će naše selo biti dično. Ili došao tko u selo, ili one pošle u rod na god, pitat će se: čije li su, čije li misle da budu.

A one rasle skrovito, tajno, kao jaglac i ljubica pod bielim sniegom čekajući svoje proljeće, pa da zadive okolinu svojom ranom milinom.

* * *

Kad je Anki bilo devetnaest godina iza udaje, doživi ona u jedan dan dvije radosti: sina je oženila i kćer udala. Kćeri se javili prosci iz sela, a sin našao liepu i vriednu djevojku. Anka je već prije progovorila i sa snajom i sa prijom (snajinom materom), a kad je otišla, da je izprosi, reče snaji:

— Bolje je, da se sporazumimo sada, već da se svadjamo poslije. Ti ideš u našu kuću, ali možda ne znaš, na što?

— Znam. Sve mi je Stanko govorio.

— Ti znadeš, da sam ja svoje dukate skinula, da zemlju kupim, a ta zemlja ostaje tebi i tvom djeveru. Moje kćeri nemaju od mojih dukata ništa. Zato dobiva svaka moja kći odpremine dvoje goveda, kad se udaje. Je li ti pravo?

— Niti sam gdje rekla, niti ću ikada kazati, da mi je krivo.

— Čekaj. Kad se ti dovedeš k nama, onda će biti tri žene u kući. Mi nismo dielili novce dosada, a ni odsada ne ćemo. Sad se moja Ruža udaje, ali ostaju još tri kćeri. Da ne bi ti možda poslije rekla: »Dvije smo žene u kući i jedna udovica. Ženama cio diel, a udovici polak.« Znaš i sama, da ja ne mogu jednim dielom sve tri kćeri odievati. Nego ako hoćeš, da se ovako složimo. Ja i mama smo starije. Mi ne tražimo diela, do li svakdanje odjeće i obuće, što kuća ukućanima kupuje. A ti mi ne budi snaha ili žena, kao i ja, nego moje diete, kao i moje kćeri, pa štogod budemo kupovali njima, kupovat ćemo i tebi. Je li ti pravo?

— Pa ja nisam nikada ni mislila, da bi mi moglo biti kod vas krivo.

— I ne će ti biti, ali je bolje, da znaš, na što ideš, da ne bi poslije bilo prigovora: »Da sam to znala, ne bi lomila vrata.« A ovako znadeš, da će moje kćeri jedna za drugom djevovati, pa koliko trošim na onu, koja djevuje, toliko ćeš i ti dobivati. A kad one iz kuće, onda je tvoja i kuća i sve u kući.

Makar da je svakoj sestri u kući žao, kad se starija sestra udaje, jer se mora s njome razstati, ipak joj je milo, što je odsad njezina sloboda. Odsad se novi i opremlja po volji, a dosad, dok je i starija djevovala, morala je paziti, kako će.

Tako je i Marica u Ružinim svatovima bila prvi put u velikoj svili, samo ju je navukla istom poslije podne, kad se je za bratove svatove spremila, jer sestra dvori u sestrinim svatovima. Tko nije vidio, kad se dvoji svatovi u kući slave, da jedna ide iz kuće, a druga se u kuću dovodi, mislio bi: čudna li meteža u kući, osobito, jer se znade, da se svatovi nikada sastati ne smiju, a opet, da se ništa ne skrati, nego treba, da je sve podpuno.

Taj dan, kad su svatovi bili, doveze se rano u jutro stari svat sa čaušom, da oblače mladu. Kod nje već čekala djeveruša. Mlada se obukla na ponjavcu kićeniku u velikoj sobi, a onda sjede čauš, kočijaš i stari svat na kola, skupi, što je još ostalo djevojkinih

stvari i odveze u momkov dom. O ranoj misi poslaše kola sa čaušom po mladu i djeverušu. Ruža sjede sa djeverušom u zakošak; a čauš do kočijaša i odoše u crkvu kroz one sokake, gdje su znali, da se ne će sukobiti sa mužkim svatovima, što dolaze po Stanka, da ga vode na vjenčanje.

Jedva oni odoše, dodju Stankovi svatovi, njegov kum i stari svat, čauš i prva rodbina, i odvedoše ga pješice u crkvu, gdje ga je pred crkvom dočekala djevojka s djeverušom, a Ruža opet čekala sa svojom djeverušom svoga mladoženju.

Poslije vjenčanja odveze se opet svaka mlada sa svojom djeverušom svojoj kući, a i svaki mladoženja vrati se sa mužkim svatovima u svoj dom.

Oko pola desetog sata izadje u kućni triem Marica sa svojim paricama, djevojčicama iz bližnjih kuća u triem pred kućom, a bile su sve u svakdanjem ruhu i pokrite glave. Odpjevaše mu onu:

Odpremljaj se, mladi vojno,
Djevojka je daleko,
Preko gore zelene,
Preko vode studene.

A onda se odvezoše svati sve kola za kolima sa Stankom po njegovu mladu. Ondje će ostati u podne na užini kod djevojke, a po podne oko pet sati eto ih natrag s mladom.

Sad ostade Ruža sa djeverušom kod kuće, da čeka svog mladoženju sa njegovim svatima.

Ružine druge, koje su pozvane, da kite svatove, podolaziše u težkoj svili i zlatu, da prikićuju cvieće za svate. Odmah ih podvoriše ručkom, jer o užini ne mogu one jesti, kad moraju oko stola dvoriti i uzovnicima pjevati.

Dok su djevojke ručale, spremila se je Marica u ruho, u kom djevojka u kući dvori. Bila je to uzduž vitana materina košulja sa tankim plave svile zapregom i plavom maramicom sa razkosanim rojticama.

Oko jedanaest sati doveze se Ružin mladoženja sa mužkim svatima, a kad su svati poplaćali, što moraju, sjedoše za užinu.

Za užinom iznenadiše se svati, kad je Anka nazdravila zetu. Stavila čašu vina pred zeta, a kad ju je kum izkapio, zasja u čaši pet velikih dukata. Anka reče: — »Ako me Bog poživi, tako ću svakom zetu učiniti, da popravim, što sam svoje materinstvo u kuću dala, da snaje uživaju.«

I Ankina mati nazdravila kao baka svom zetu velikim dukatom.

U Ruže bila samo dva velika dukata pod vratom, što joj je svekrva prikazala, kad su veliki gosti bili, a djevojke joj odmah uvezaše i ove dukate, što je sad dobila, pa se odmah zasija lice uz novo zlato pod' vratom.

Poslije tri sata dovezoše se reduše iz kuće Ružina momka i šuteći poigraše kolo u sobi, a onda opet kao striele odletiše iz sobe, pa na kolima u momkov dom.

To je bio Ruži znak, da se s rodom dieli.

Blagosloviše roditelji nju i mladoženju, a ona sjede u kola s djeverušom za kočijaševa ledja. Uz kočijaša je sjedio čauš, a mladoženja s kumom u zakošku.

Marica sa djevojkama, koje su kitile svatove, odprati Ružu do razkrižja. Ondje se izljubiše s Ružom i odoše opet natrag. Kad su došle kući, već je Anka sa redušama spremila sobu, da dočeka Stanka i snaju Femu. Djevojke se ovdje oprostiše s kućom, u koju su dosad dolazile samo radi Ruže, jer su s njom drugovale, i odoše svaka svojoj kući. Reduše sjedoše na kola i odletiše po Stanka, da ga sa snašom požure u njezin novi dom.

Marica se brže opremi u veliku svilu, plavu maramu sa bielim granama i crven zapreg sa bielim cviećem. Košulja je bila kruta sa četiri kupovna umeta. Odveze se sa jednom rodjakinjom k Stanku i snaji, da se s njima svečano kući povrati.

Dovedoše Femu u nove dvore, a Anka reče milo, poljubivši svoju snaju:

- Samo su mi jedan sat dvori pusti bili. Sad mi je opet srce puno, kad mi je moja Fema mjesto Ruže u dvoru.

Fema je još sladje ovu ljubav uzvratila. Kad je ona sjedila na postelji za vratima, dok su svati za stolom večerali, reče Marici:

— Seko, mama je puno potrošila. Govore mi, kako je zetu nazdravila, a i ova dva dukata pod mojim vratom njezin je dar. Odsada ne ćemo tako, nego, kad kupuje pamuk tebi, nek kupi i meni, a kad na tvoju svilu troši, nek ti namakne dukate za ono, što je mislila da meni dade. Mi možemo bilježiti, koliko ostaje mog novca u kući, a namirit ćete mi onda, kad i u tebe pet zlatnih ogledalaca zasja pod vratom. Pa ako to ne bude prije, već što se ti udadeš, bit će mi poslije tebe, dok moje male zaovice prispiju, da djevuju. Ipak se to u slogi sve lako namiri. Znat će se uviek, što je čije, ali i to se zna, komu treba da bude prije.

Fema što reče, to ne poreče, a Anka ne požali, što je tu snaju dovela u svoje dvore.

Mnogo put bi se zabunila Anka, pa vičući snaju, viknula: »Ružo«, mjesto »Femo«, a onda bi se izgovarala:

— Nije to, srce moje, zato, što mislim na Ružu, nego stoga, što te ne mogu od rodjenog da razaznajem. Zato te i vičem imenom, koje je prije tebe punilo ove dvore.

A koliko put ju je znala poljubiti kao svoje rodjeno, šapćući one običajne rieči, koje ipak svekrve riedko govore:

— Kao da sam te, Femo, porodila, tako si mi, željo, ugodila.

*
* *

Ruža se nije dugo u materinim dukatima dičila, nego ih je dala na kamate, a govorila je: — Kad sam bez njih djevovala, mogu i mladovati. Ipak se to zna, koliko imam. — Nosila je samo svekrvine dukate. Kad je Marici nastala šestnaesta godina, namakli su i njoj tri velika dukata, a dva će pred svatove, pa što joj onda volja s njima. Nije velika šteta, ako se dukat i pet godina nosi. Dukati su i poslije gotovi novci. Anka je samo govorila to, da onaj ne radi pravo, koji više dukate ne nosi, a čuva ih u sanduku za svoj pomladak, mjesto da kupi zemlje i marhe, pa dok djeca dospiju da dukate nose, mogu od samih kamata onoliko namaknuti, koliko dukati vriede. To je dvostruka hasna.

Ipak je takih žena malo. Osim Anke je to učinila samo Eva Kurjaković, kad se je već od Ilarkovih u Kurjakovića kuću udala, da je skinula trinaest velikih dukata i sve male i dala na kamate, a samo nosila tri velika, što joj je svekrva darovala.

Dogodi se, da to učine žene, koje nose dva tri dukata pod vratom, ali velike dukatarke se riedko odvaže, a baš kod njih mnogi novci propadaju.

Te zime, kad je Marici već bilo blizu šestnaest godina, nosila je ona svilu i zlato kao prva djevojka, a u crkvi je klečala na prvom mjestu, kao prva pjevačica.

To je bilo odmah poslije »tri kralja«, kad se je prva pjevačica udala. Onda je Marica prvo mjesto u crkvi dobila, a sa Ilarkovima se svojatala, kao da je već njihova. Još se je čekalo jeseni, da Marku prispiju godine, pa da ga žene.

U našem se selu poklade slave svečanije, već u svem okolišu. Ono nedjelju dana prije čiste sriede nitko ništa ne radi, nego samo gledje, kako mladež prolieće selom. A mladež se po tri puta na dan u drugo ruho oblači.

Na vrtićevu sriedu u jutro spremale se u Maričinoj sobici

Marica i Eva. One će kao »Posavke« u veselu družbu. Uplele su velike sitne pletenice, a pribole ih kao tanke široke ploče na tjemenu dosta povisoko, da im ne smetaju u zatiljku. U Marice je smedja kosa, a u Eve crna. U Marice veliko plavo oko i bielo lice, prekriveno žarkim rumenilom, u Eve tamno oko, mrko lice, a probija ga lako rumenilo. Pod pletenicom nakitile su kosu s jedne i druge strane bielim driemavcem, da se cvieće nije vidjelo ni s lica, ni s ledja, nego samo kad si djevojku pogledao sa strane. Pooblačile materine šlingane roklje, žute svile zapregove i marame, pa odoše u kuću, gdje je bio skup. Odande zaredaše seoskim sokacima.

U kojugod kuću dodju, nude ih jelom i pilom, a one malo poigraju u sobi oko stola, zapjevaju koju pjesmicu, pa opet dalje u drugu kuću. Na svakom razkrižju u selu opet kolo igra. Bude takih barem pet velikih družba, osim ako se još i djeca slože, pa i oni u nekoliko četica selom prodju.

Oko dva sata po podne dodje ta vesela četa, u kojoj je Marica sa Evom bila, u kuću našeg mladog lugara Dretvića. On je bio još neženja. Taj dan ga pohodio njegov šumar, mlad, liep čovjek. Zaradi šumara pozvao Dretvić još dva tri seoska gospodina na ručak, da bude u kući življe.

Kako stupiše djevojke u sobu, uzkomešala se seoska gospoda i mladi šumar. Obično se najradje gledje u one, koje su se pozavijale kao nove mlade. Običaj je, da »nova mlada« poslije svatova ljubi, kog skobi, a ova ponapita gospoda napastuju ove »nove mlade«, da ih i one ljube. Gdjekoja obiestna djevojka zbilja grlila i ljubila, a gospoda ju darivaju, kao da je zaista udata. Šumaru se svidjela Marica, pa će njoj:

— A ti ćeš, seko, mene!

Ona se nasmija

— Nisam ja nova mlada. Ja sam djevojka.

— E onda ću ja tebe!

Šumar reče, skoči i u oka tren poljubi djevojku.

Marica odmah pobježe iz sobe s Evom na sokak, da dočeka družbu. A kad druge djevojke iz dvora, već se je pjevala pjesma:

> U gospode crni brci,
> Ustne im se žare,
> Obljubiše naše cure,
> A momci ne mare.

Sad prisjede Marici i oprema i pokladno veselje. Ona ode s Evom Markovoj materi, da joj se potuži, jer se je bojala i nje i Marka, ako to prije od kog drugog čuju.

Dodjoše kući, nadjoše Katu, Markovu majku u njenom kućaru.

— A što vi tako rano kući? — začudi se Kata.

Marica odma zajeca, a Eva izpripovieda, što je bilo.

Mjesto da ih svekrva utješi, reče Marici:

— A koji te je djavo nosio med gospodu?

— Pa nisam ja znala, što me čeka. To je bilo iznenada.

— A ovo sad? — naruga se Kata. — Valjda si došla, da poljubiš Marka, nek vidi, kako su usta sladka iza gospode.

Kata ode iz kućara u kuću, a djevojke ostadoše same. Onda šaptne Eva Marici:

— Seko, dva tri puta sam već čula, a vjerovala nisam, niti sam mogla da ti kažem, jer bi me lako okrivila, da laži prenašam. Znaš ti, da snaša Kata u zadnje doba mnogo spominje Ljubicu Blaškovu, hvali joj ruho i dukate. Da nije ona možda ovaj dan čekala, da te se lakše otrese?

Marica ništa ne odgovori, samo se je zajecala od boli i stida.

Kata se vrati u kućar. Porugljivo će djevojci:

— A što me zavaravaš suzama? Idi mi, molim te, s očiju, gospojice!

Marica ode, a Eva ju izprati upravo kući, da se ondje razpreme.

Kad djevojka ostavi momka, nije to momku sramota. Samo ako je momak na oko, eto ti odma njegovoj materi ponuda od novih snaja. Uplete se to mnogi, ne bi li ga primamio za koga svoga. Ali kad momak ostavi djevojku, zakuha se zlo veliko. Djevojka je sramotna, pa ma joj bolji momak zabavio, jer se onda spominju njezine mane, pa joj se sreća i za poslije gubi. Opet ima koga, tko bi htio kog svoga za tog momka, pa kude prijašnju djevojku, samo da se momak ne bi opet k njoj povratio. Neki lete, pa hvale svoje, drugi opet kude taku novu nametnicu, jer žele momka sebi. Bude to, da rodbina ostavljene djevojke kudi momka, da ga druga ne preotme, a poslije, ako se izmiri momak s djevojkom, sve se to potvori na drugoga, samo su oni pravi, koji su se izmirili.

Marica i Anka su šutjele. Samo, kad je svekrva poručila, da im prašta milošće, rekle su one:

— Ni mi od nje ništa ne tražimo.

Marko se čudio, što tako mirno odgovaraju, a kako je zlo počelo u kući i govorilo se, da ne će roditelji Maricu, nije se ni on s prva djevojki javljao.

Kad mu dosadili u kući ženski razgovori, zamoli on Evu, da ga do Marice odvede. Eva jedva dočekala. Dodjoše oni jedne ve-

čeri za pomrčine pred Maričinu kuću. Eva udje unutra i reče Marici, da ju Marko traži, nek izadje napolje.

Marica odgovori glasno, a on bio pod prozorom, pa čuo:

— Ni dosad se nismo kradom sastajali. Kad on ne smije onako, kao prije, ja ovako ne ću.

Čim Marko čuo te rieči, ode zapjevavši, da ona čuje u sobi:

Svadismo se ja i moja draga,
Svadismo se, ne ćemo se mirit.
Sad ću tražit, s kim ću bolje živit.

Marica je plakala u potaji, a pred svietom je bila vedra, koliko je mogla, samo da zataji, kako joj je na srcu.

Ni ona ni mati nisu pustile, da im tko spominje Marka i njegove. Kad bi tko došao, da što o njemu kaže, počele su one govoriti ono, što tom prijatelju nije milo, pa se znanac skupio, a poslije nije dolazio, da tako šta pita.

Jednom dodje k njima prija Dalmatinka, što se je prije deset godina u selo doselila. Muž joj je umro prije dvije godine, a ona tako nosila torbu od kuće do kuće, da prehrani sebe i svoje četvero djece. Anka joj uviek rado udielila, ali kad ova podje sad da žali Maricu zbog hude sreće njezine, reče joj Anka:

— Čuješ, Petro! Ako si došla radi zalogaja, dobila si, pa idi. Ako li si došla, da mutiš, smutit će ti se u našem dvoru, da ćeš ga uviek iz daleka obilaziti.

— Ta nemoj, sestro moja. Ja samo dodjoh, da savjetujem. Pomoći i tako ne mogu.

— A vidiš, Petro, ti bi trebala više savjeta, — spomenut će joj Anka ono, što Petra ne voli da čuje. — Gle, obilaziš tudje pragove, a kako bi dična bila, da se ne moraš tudjim zalogajem hraniti.

— Djeca mi prirašćuju, dušo, treba zalogajak, treba odjeća i obuća. A sa ovih deset prsta ne pomogosmo se nas petero.

— Ne pomogoste se, jer ne ćete. Tvoje je najstarije diete u dvanaestoj godini, a najmladje u sedmoj. Da nemaš drugog posla, donesi im iz sela perja, da čijaju. Slaba je to nadnica, ali ćeš lakše i zalogaj izprositi, kad se vidi, da se trudiš. Gle i ti si mogla podpregnuti krilo, pa u pregači češljati vunu. To se može i hodajući raditi. Eto, ljeto je blizu, bit će i žetve. Ti idi, pa žanji s kim, a djecu pošalji, neka pabirče klasje. Njihova su ledja mlada. Lako se sagiblju, pa bi ti nakupili, da imaš zimi spomena, da je ljeto bilo. Tako ih možeš poslati u kukuruz i krumpir, da pabirče. Ali tvoje

prvo dvoje djece moglo bi i nadničiti, gdje se kukuruzi beru, gdje se repice vade, gdje se šljive kupe, pa eto zaslužbe. Da je po deset novčića na dan, nakupilo bi se što to. — Mrzi te zorom uraniti, a gle, mi se zovemo, da dobro živimo, pa nam nije mrzko šiške kupiti. Zasluži se i tu koja forinta. A koliko bi ti uz tvoje četvero djece zaslužila? Zar se tim naši stanari najviše ne pomažu? Zar ne bi tvoja djeca mogla ljeti u većim kućama čahurice skidati s voća, zar ne bi i najmanje moglo pomoći u brdo žice uvadjati? Kad si ponudila komu svoje diete, da tjera konje u vršaju, kad li, da izgrće žito izpod vjetrenjače? Jest, slabe su to nadnice, ali da samo kruha zasluži, mogla bi poslije s vedrim licem poslati diete, da zalogaj zaišće. Uviek se u svakoj boljoj kući nadje i za sirotu posla, samo ako sirota ne bježi od posla. Tako bi se djeca poslu priučila, pa bi poslije svako sebe hraniti moglo. Gle, kći je tvoja u desetoj godini, a sramota je vidjeti, da joj ni zakrpe na košulji nisu podpune. A zašto je ne dadeš kojoj našoj ženi za dadilju, pa da zamoliš tu ženu, da uviek dade tvojoj kćeri posla. Za tri, četiri godine odievala bi se sama. Tako da šalješ i mužke redom u kuće, samo da se hrane i poslu uče, kaki bi to poslije nadničari bili. Onda ne bi bilo gladovanja. Gle, tvoj pokojni namaknuo ti je kućicu i pol jutra zemlje oko kuće. A tebi sva hasna, što prodaš svake godine travu sa te zemlje, mjesto da svaki zakutak posadiš. U selu se svake subote na pijaci povrće prodaje, a ti prolaziš, pa se čudiš. Ne znaš, ni kako to raste.

Petra uzdahne:

— E pa i ne znam. A tko će sirotu naučiti?

— Svatko. A tko je mene naučio? Zašto ne ideš u koju gospodsku kuću s proljeća, pa se ne ponudiš na nadnicu u bašči? Ovdje gledji, kako se što radi, a kad dodješ kući, radi isto tako. Uviek sadi, što prije prispije. Manje trudiš, a više zaslužiš. A ovako ti zemlja neobradjena, djeca neumita i nečešljana, a ti nepostidna, da ideš smetati i ondje, gdje su te dobro primali.

Petra se skupila, pa ode kući, a više nije zavirila Vukovima, jer joj je nemilo bilo, kad joj spominju, da radi.

Kod nas je god na Antunovo. Onda se djevojke nove u skupo ruho, jer dolaze i sa strana svekrve, da vide, bi li koja i spram njih bila.

Eva i Marica su se uviek jednako novile. Sad su imale crne dugačke suknje sa crnjim cvjetićima, zlatom vezene pojase po plavom atlasu, plave atlaske marame, vezene zlatom preko papira, a taki

isti široki zlatni vez po plavom atlasu prišile su na tanke široke rukave. Za pletenicom im bio sa svake strane po stručak biele vijojlice i crvene verbene. U Eve je bilo pod vratom četrnaest velikih dukata, a Marica je vezala samo pet. Poprsje im bilo bielo zlatom vezeno.

Šetale su poslije podne po vašaru i skobe Marka, gdje s Ljubicom šeće, a drže se za ruku. Marko bio plavokos, visok, jak mladić jasnih sivih očiju, a pod nosom mu tek nikli gusti plavi brčići. Ljubica je tanka kao šibka, odugoljasta, blieda, mila obličja, tamne kose i očiju. Nosila je devetnaest velikih dukata i šest struka malih. Odielo joj je u šest redova uzduž zlatom vezeno, a crne svile zapreg i marama sva obložena zlatom. Išla je ponosno, jer šeće s najboljim momkom. Kad je skobila Maricu s Evom, podpuči se za Maricom.

Eva šaptne Marici, što Ljubica čini.

Marica reče:

— Nek se ruga, sebi se ruga. On ipak mene bolje voli, već nju.

To su bile jedine njezine rieči o njemu, odkako joj je ono pod prozor dolazio.

A u svojoj sobici znala je cieli sat sjediti pred razpelom:

— Isuse, u tebè se uzdam do zadnjeg dana. Spasi me, Spasitelju, da mi mladi život ne gine.

I uza sve svoje boli tješila se je, uzdajući se čvrsto, da će joj se Bog smilovati.

Nekoliko dana iza toga bila je krizma u selu. U nedjelju prije krizme sastane se Marica sa lugarom Dretvićem. Ovaj znao sve, što Ilarkovi snuju, pa upita djevojku:

— Kako ti je, Marice, na srcu?

Djevojka ga pogleda. Reče:

— A što pitate? Ako ste trpjeli, znate i sami; ako niste, ne bi mi vjerovali, da vam kažem, kako mi je.

— Znam ja, da ti je težko. Nego ja te samo pitam, hoćeš li moći poći za drugoga, kad si njega tako voljela?

— Moram. Da što ću?

— A ja sam te baš zato zaustavio. U mojoj je sobi početak tvoje nesreće. Ja znam, da nisi kriva, ja sam sve na svoje oči gledao. Ajde, da zatvoriš usta svietu, nek ti se ne rugaju gorji od tebe. Podji za me.

— Nikada, — reče djevojka mirno. — Vi znate, da volim njega, znali bi, da za vas ne marim. A to bi meni trovalo život. Idem za

onoga, tko ne zna za njega. Zaboraviti ga ne ću, ali ću preboljeti lakše.

Kad su se razstajali, sjeti se djevojka:

— Gospodine, ako ste mi prijatelj, molila bih vas nešto.

— Zapoviedaj.

— Pošaljite prosce k meni, a ja ću vam poručiti, da ne ću. Možda će se Ilarkovi umekšati, kad čuju, da me bolji traže.

— To opet ne ću ja.

— Ali ako se sklonete, pa mi se smilujete . . . gospodine, možda ćete ipak moći.

Dretvić slegne ramenima.

— Mislit ću, promislit ću, ako se sklonem, znati ćeš i sama.

— Skoro?

— Možda i o krizmi.

Kako li je Marica željno taj dan čekala, prem je to bilo iste nedjelje. Ali kad se čekaju dani, broje se i sati, a više put su ti sati dugi, predugi.

* * *

Nad mojim selom plavilo se nebo, a iza sela iznad šuma rumenila se zora. Na zvoniku nam izbijao treći sat, a glas sa zvonika gubio se vedrinom tamo k šumama, da zoru požuri, da ne sustavljiva svanutka, da privede jarko na vedrinu, a ona da se sklone za bliedjanu nebesku koprenu, ne bi li do sutra iznova izvela nebesko čedo, da se vedrinom prošeće, da obasjava velikog biskupa usred njegova puka. Zazvonio pozdrav na zvoniku nebeskoj kraljici, jasno odzvanja glas zvona nad seoskim blagim mirom, nad razbudjenim vjernim pukom, koji danas skrušenije sklapa ruke, koji srdačnije šalje molitve pred priestol nebeske kraljice, da ih ona prikaže Onom, koji nebom i zemljom vlada, a za onoga, kojemu se danas u našem okolišu nebo i zemlja raduje, da zamoli od otca i sina svoga sinu hrvatske zemlje, otcu hrvatskog naroda i godina mnogo i zdravlja izobila i blaga pokoja u oba života.

Kao da je lak glasak zvona iz našeg zvonika popraćivao dubok glas iz daljine. Ma da smo podaleko od Djakova, ma da i deseti dio mojih seljana nije vidio Djakova ni liepe crkve biskupove, ipak je toga jutra mnoga duša o divnom hramu snivala, mnogo uho čulo glas sa zvonika, mnoge se ruke sklapale na molitvu za biskupa, za dug život, zdravlje i sreću dobrotvora svoga.

Marica se u svom kućaru stala razbudjivati, ali pred njom za-

lebdiše mile slike, zaokruži ju lak san baš tako zori u prozorje, kao da i ona vidi zoru, gdje se rumena žari, kao da već najdalji traci sunca pozlaćuju rumenilo zore, kao da se zviezde gube pred vladarom dana, kao da će i zora opet u svoju skrovitu potaju; sve to djevojka vidi, ali joj se oko k zapadu kreće. Ondje ne vidiš kraja daljini, a kraj svem kraju je laka magla, što no lebdi med vedrinom i zelenilom. I približuje se laka magla, i jasniji je zeleni sag i bolje oči vedrinu razaznaju. Nad maglom neki veličajni dvori. Čudno djevojki srce zakuca: — O Bože, to je valjda tvoja kuća. — I prikri djevojka rukom oči. Ne usudjuje se, da gledje nebeskih milina, ali se sjeti, da se sunašce iza nje sa iztoka budi. Kad ona opet sa očiju ruku, al pred njom divna biskupova crkva, žari se sunčanim obasjana sjajem. I na crkvi se otvoriše vrata, a stupa biela svečana povorka, sve narod silan, pa misnici mnogi, a za njima svima biskup u odielu, što trepti ranim suncem obasjano. Kreće se narod, prolaze misnici, za njima biskup. Al u to eto množtva uz Maricu. Sve narod iz ovoga sela. Svi klekli, da ih biskup blagoslovi. Kad bilo, da će kraj Marice proći, prignu se ona, pa mu skut poljubi haljine svete. Tek što se rukom haljine dotakla, sustaviše ju dva angjela božja. Rekoše joj: »Ništa nemoj dalje. Rukom si dotakla, i i to je dosta pomoći od Boga.« — Djevojka se obazrije za glasom, ali angjeli već lebdili nad pukom, vraćajući se u nebeske dvore, dok se ne izgubiše u vedrini. Nestade angjela, a oko Marice prazno. Nigdje ni žive duše. Kao prestrašena opet se obazre, ali uz nju bio Marko.

— Marko! — vrisne djevojka, a netko joj se dotakne čela. — Ti si to, majko! — probudi se Marica. — Vidjela sam biskupa i mnogo misnika u snu.

Anka uzdahne:

— Mnogo misnika, mnogo neprijatelja, a što veći misnik, to veći zlotvor.

— Majko, ali dva mi angjela rekoše, što učiniti moram, da mi se sreća vrati.

— San je laža, samo Bog istina.

— I nije bio san, to je prikazanje božje, a ja ću učiniti, kako mi se je reklo. Eno učim u nauku kršćanskom, gdje angjel veli sv. Josipu: idi u Egipat. I on odmah ide. A meni rekoše: to ti je sreća, i ja se nadam sreći od Boga.

Ne znamo mi seljani ni dočekati velikoga čovjeka, kako to dolikuje. Što učinimo, to je, da se spremimo u najbolje ruho, svi

pred njega izadjemo, izkitimo sokake zelenilom, kuće i tarabe šarenim ponjavcima, na medju pošaljemo momke na konjima. To je sve, što se vidi, a što se osjeća kad se biskup izčekiva, dočika i odpremlja, opisati se ne može.

Taj dan, odmah poslije podne već vrvilo sokacima množtvo naroda. Na posavsku medju odoše seoska gospoda i ljudi iz boljih kuća, da dočekaju poglavare i doprate biskupa u naše selo. Do četrdeset koje momaka, koje mladih ljudi izjašilo na hitrim konjicima, a mjesto sedla pod svakim bio šareni ponjavac na konju. Djevojke čekale u selu pred župnim dvorom, prem se je znalo, da puna dva sata još ne će biskup doći. Sve su djevojke bile najednako odjevene u svečano krizmeno odielo.

Iz družbe djevojaka odbi se djevojka Marica i ode na groblje. Kod nas je groblje u selu, pa djevojki nije bilo daleko onamo. Odvinu se lako, kao kad kraljica svoje družtvo ostavlja. Na visokom, vitkom, stasitom njenom tielu skladno se širila duga košulja sniežne boje, prutana uzduž u pet prutaka crvenim pozlatinskim vezom. Košulja joj je i na ledjima vezena u tri reda, a to joj je njezino vitko tielo još izpravnijim prizazivalo. Oko vrata joj crna atlaska maramica, spojena na prsima staklenim brošom, u kojem je bila biskupova slika. Krajeve marame zatakla je upravo pod strukom za tkanicu. Pred njom se zlatila suknena pregača, bogato iztkana žutom srmom. Za pletenicom joj sa svake strane po listak muškatla i srebrni bieli leptir. Plavo joj oko blago gledje, a tugaljivo je i puno pouzdanja.

Marica dodje na groblje.

Da nisi nikada bio na našem groblju, a da ti nitko nije rekao, što je na njemu, iznenadio bi se vrlo, čim stupiš na vrata. Tu je, kako dodješ na kapiju, odma na desno uz plot četvrti grob od vrata, u koji je 1884. godine pokopano tielo mlade žene Eve Trbljanić. Pod križem joj je majka usadila bus pitoma nevena. Neven bi sam prikrio za tri godine cieli grob, ali čuda, ovaj se neven ne širi, a na tom grobu, već eto je šestnaest godina, još nije ni travka izrasla. Onda, kad je to Marica pošla na groblje, već je sviet znao za taj grob. Za dvije tri godine opazilo se je, da je grob drugčiji, a sad, kako su već stari grobovi u okolo, kosi se trava po njima, a ovaj vam je grob takav, kao da je prije nedjelju dana zagrnut. Niti se je slegô, niti ostario, nego je gledati, kao da ga je nagla kiša zaplavila, a u okolo groba je podrug pedlja široka staza, kao da tko bosom nogom stazu gazi. Da groblje nije u selu, da taj grob nije

do ograde ukraj druma, moglo bi se reći, da tko slobodan ide, pa grob timari, ali je prije četiri godine sam kapelan razkopao štapom svu zemlju na grobu, kad je vlaga bila, ne bi li se u onako razkopanoj zemlji travica uvriežila, a opet grob osta, kakav je i bio. Seljani ne znaju ništa zla o pokojnoj Evi, njezini ju pastorci liepo spominju, njezina majka plače, što joj je ostao znak na grobu, a poslije Eve sahranila je drugu kćer, pa joj ne može groba da očisti, a kod Eve još nije travke izčupala, pa ipak selo grob taj ne poštiva. Vele, da joj je grom u grob udario, prem nitko nije vidio. Ali za šestnaest godina i na zidu trava nikne, ako je miešano zemljom i vlagom, a ovdje gola zemlja.

Marica nije marila za gatanje svieta. Sjetila se svoga sna u zoru, vidi na grobu ovdje neki božji znak, i kako predje, pridje grobu i klekne na golu zemlju.

Molila se Bogu skrušeno, da joj pomogne, ili da joj dade znak, kao što je znamenovao ovaj grob, da znade, zašto stradava, pa ako je kriva i zato zemaljsku sreću gubi, bar da joj javi, čime grieši, da joj duša ne propadne, kad u svietu sreće nema.

Ukraj groblja prolazio sviet. Starija neka žena spazila Maricu, pa kad djevojka izadje iz groblja, reče joj:

— Marice, dušo, zar i ti vračaš?

— Ne, strinka. Ja sam se samo Bogu molila.

Marica to mirno izrekla i ode opet u selo medju djevojke.

Oko pet sati zagruvaše topovi, mladja i starija srca zakucaše živo.

— Evo ga! Evo biskupa! — govore i pogledju k Posavini.

Doveze se visoki gost u selo. Klečeći na koljenima prima narod uzduž sela blagoslov svoga vrhovnoga pastira, klečeći propustiše mu djevojke kočiju u župno dvorište, a onda se djevojke uputiše do crkve, da ga ondje dočekaju, a drugi će narod s njime u blagoslovu.

Za koji čas izadje biskup u svečanom crkvenom ruhu pod plaštom i mitrom. Seoski mladići u vezenom ruhu podigoše crkveno nebo nad njim. Za biskupom i svećenicima pjevaju školska djeca, a narod se gomila za ovom malenom četom.

Kad biskup na crkvena vrata, zaori od svetišta crkve pjevanje:

»Evo misnik veliki, koji je u dnevim svojima ugodio Bogu!«

Pjesma se pjeva, a vrhovni pastir ulazi u crkvu veličajan, dostojanstven, tielom izpravan, licem mladolik, rumen, vedar, blago nasmijan.

Stupa u crkvu, a pjesma ga kreće, što ju sedamdeset djevojačkih grla složno pjeva. Razmiču se djevojke, da može biskup sa svećenstvom u svetište, a kad koraknu na podsjek pri ulazu u svetište, a to je Maričino mjesto, taknu mu se djevojka haljine, a pogleda svetom žrtveniku.

Taj pogled bio je sveta molitva.

U večer pjevala djeca biskupu pod prozorom dvije pjesme: »Liepa naša domovina« i »Ljubimo te, naša diko«, a poslije njih Marica s djevojkama onu starinsku podulju pjesmu:

Liepo ti je stati, pa gledati,
Kad gospoda sjednu večerati:
Sokol im se po siniji šeće . . .

I pjeva pjesmu, a na svoj jad misli i moli Boga; uzda se u njega i čeka sutrašnji dan.

Sutradan poslije svete potvrde, kad su prvi ljudi iz sela bili pred biskupom, da mu se poklone, pohvalio je visoki gost Marijana, Maričina otca, spominjući seljanima, da im može uzor biti čovjek, koji se je na malenu imutku velikim trudom otimao, da je sad opet med prvima u selu.

Marijan mu je smjerno odgovorio, da mu je pokojni otac često spominjao, kako je biskup negda i njega upućivao, i da su ga u najtežjem poslu baš biskupove otčinske rieči kriepile.

Kad su gosti sjedili za stolom, čula se pjesma pod prozorom, a to su pjevale djevojke, kraljice, slaveći narodni običaj »kraljica«:

Evo mi dodjosmo pred najbolje dvore,
Pred najbolje dvore, pred najbogatije . . .

Prve med kraljicama bile su Marica i Eva u odielu od Antunova, samo su mjesto crnih obukle plave štampane suknje i imale na glavama mužke šešire, obložene dukatima, a izkićene čapljinim perjem.

Kad je biskup došao k prozoru, da se djevojkama zahvali, uslobodi se Marijan, koji je bio s nekim odličnijim seljanima k župniku pozvan na čast. Pridje biskupu i pokaza svoju kćer s prozora. Reče:

— Oprostite, Preuzvišeni, ovo je moja.

A biskup ju pohvali s prozora, rekavši otcu:

— Medju svima je najljepša, a po otcu sudeći bit će joj i srce plemenito. Čista, čedna i umiljata usrećit će i muža i sav

njegov rod. Ja blagoslivljem nju i roditelje, a blagoslivljem i onu sretnu kuću, u koju se ona bude udala.

Narod hvata svaku biskupovu rieč, a ovdje su svi pod prozorom i svako slovo razumjeli.

Markova mati stojala pod prozorom blizu biskupa. U čas joj se razkajalo srce, a opet joj se u oka tren razblaži duša. Kad biskup ode s prozora, a kraljice dovršile svoju igru, koraknu ona da će k Marici. To spazio mladi šumar Dretvić, pa ju preteče. Reče djevojci, da je svekrva mogla čuti:

— Marice! Jedinu tebe biskup pohvalio, a nisam ja jedini, koji znam, da nedužna trpiš. Zaboravi na sve, što je bilo, a ja se nikad ne ću sjećati, da si za drugog htjela. Neki dan sam te zaprosio, a ded sad skloni se, kad si najviše hvaljena. Obećaj mi . . .

Djevojka probliedi, uzdrhta, reče:

— Hoću, gospodine, ali sada ne. Imala sam momka, njemu sam se klela. Da za vas podjem, eto mi mjesto biskupova blagoslova božje kletve. Pričekajte, kad momak moj ne bude više svoj. Čim on iz crkve s drugom, odmah ja u crkvu s vama.

Lugar ode, a Kata pridje k djevojci:

— Marice dušo, ako možeš zaboraviti, mi ćemo gledati, da sve popravimo. Budi naša.

A djevojka se prignu i pred mnogim svjedocima poljubi svekrvu u ruku.

— Pričekaj, željo, tu, dok dovedem Marka, — reče Kata i ode po sina. Nadje ga med momcima. Prizva ga na stranu. Veli:

— Marko, sinko, pomirila sam se s Maricom. Ajde, pa s njom i Evom prošeći . . .

*
* *

I danas se šeću njih dvoje skupa, al sad se zovu svoji.

Koliko put rekne selo Marici:

— Malo je sreće, kao što je tvoja.

A ona odgovara:

— A za sve to zahvaljujem samo Bogu i blagom snu u oči biskupova dana.

Djakovo.

Gjena Lovretić i Josip Lovretić.

ZVONAR.

I.

Od istoka prva jata
Sunčanijeh zraka hrupe —
Pa se oko križa zlata
Djakovačke crkve kupe.

Jošte nikad takim sjajem
Iznad grada sjao nije . . .
Šteta tek — što cielim krajem
Ljudsko oko tvrdo snije.

Samo zvonar eno stari
U nj s visoka shoda zuri:
Pogled mu se s čuda žari,
Lice s'tajne groze tmuri.

»Ne dohitam« — kô izà sna
U bradu si šapće siedu —
»Što si poput sunca jasna
Na tešku nam zasjô biedu.

Ne znaš li za sječu kobnu
Na poljanam kraj Mohača:
Gdje u jamu pade grobnu
Silna vojska s turskog mača?

I vladika tu nam morô
Leć u krilo vječnoj sjeni —
A tebe će, jaoh, skoro
Polumjesec da zamieni!

Zato ti u sunca sličnom
Plamu zasjô obraz, je li,
Kao pogled ocu dičnom
Od dječice kad se dieli?« . . .

I zvonaru suza vrela,
Gle, niz suho lice kanu —
U njoj mora doma ciela
Tešku da je krio ranu.

I nad oči šaku nadnie
Pa na mutan sjever gviri:
Kao da bi htio zadnje
Srca želje da umiri.

Ali što je sada drhtnô,
Za naslonom tvrdim segnô —
Kao užas da mu smrtno
U grudima srce stegnô.

Vara li ga staro oko?
Ili možda mašta živa?
U dnu kraja, gle, duboko
Polumjesec blied svanjiva.

I sve brže i sve bliže
Kroz rosnu se maglu vije . . .
A za njim se sjena kliže
Ako turska vojska nije!

Zvonar bulji sa visine
Da uoči jasnu sliku —
Sada hrlo shodom mine
I iščezne u zvoniku.

II.

Zvono ječi na pogibô
I odmnieva krajem muklo . . .
Čitav grad se, gle, uzbibô
Kô da pod njim dno je puklo.

Ulicama ljudstvo leti
Na utvrde gradskih medja —
Oružje se bojno svieti
Kao da za krvlju žedja.

Čuj! sad topa grme usta,
Diljke riču, sablje zveče . . .
Pod koprenom dima gusta
Mora ljudska krv da teče.

A u crkvi kô od vjetra
Kandioca luč paluca —
Pred oltarom svetog Petra
Stari zvonar bolno muca:

»... Kada li će, prvi sveče,
Svršit jadi doma, vjere?
Turčin nas već gradom sieče,
I na mjehe djecu dere . . .

Časak još — i u to drevno
Svetište će, jaoh, pasti,
Da te grješnom rukom gnjevno
Na oltaru obeščasti.

S tobom će mi žića svete
Uspomene sve razorit:
Tu sam prvu kao diete
Molitvicu stao zborit.

Tu se vjerom zakleh ženi
Tu jedinca krstih svoga —
Oboje mi već u sjeni
Groba trune žudjenoga.

Ali kad pod siedim vlasim
Nisam domu nego sjena —
Ajde, da bar tebe spasim,
Sunce mojih uspomena!«

I on dršćuć eno snima
Omiljeli kip s oltara . . .
A mrazna mu pri tom zima
U grudima srce hara.

Što će? Gledaj, mukom teškom
Diže s tala ploču kamnu —
I kip sveca s bolnim smješkom
U dubinu spušta tamnu . . .

Ali što zatutnji mirom
Drevne crkve? Ploča? Vrata?
Zvonar oči valja širom
I za lomnu grud se hvata.

U svetište evo banu
Janjičara mrka četa . . .
»Tu si, je l' de?« — jedan lanu —
»Što na bunu zvoniš svieta!«

I poteže handžar dugi,
Da mu glavu skine s vrata . . .
»Čekaj!« — sikne zmijski drugi —
»Njega bolja ide plata.«

I vežu ga, gle, u biesu,
Iz svetišta bijuć vuku . . .
Sva se okna s groze tresu
Kô na pakla smieh i bruku.

III.

Sunce žeže s neba plava
Kô u gnjevu božje oko —
A pred crkvom podrhtava
Svaka ljudska grud duboko.

Na lomači zvonar s tija
U mukama smrtnim stenje . . .
Plam drhturi kao zmija,
Pa se sve to više penje.

A rulja se janjičara
Kao pjana virom vije —
Pa se eno na zvonara
Strašnu sliku brukom smije.

Ali on kroz oblak dima
Tek u jadno roblje gviri . . .
Za njim što u okovima
Kô za ocem ruke širi.

»Ne plačite, braćo draga,«
— Šapće tiho poput duha —
»Što se s vašeg dielim praga
Već odavna grana suha!

Moj će pepô vjetar prvi
Domovinom razniet svuda —
I s naše će jednom krvi
Zaplamsati svaka gruda.

Plamen će se k nebu vinut,
Polumjesec s njega pasti . . .
Krst će časni opet sinut
U svem sjaju . . . Rajske slasti!«

I zvonaru kô u smrti
Mine licem posmjeh bôni,
Oko mu se samo vrti
U budućnost kô da roni.

»Ah, što vidim?« — opet muca
Trzajući tielom s tija —
»Po duljini zemlja puca,
Iz pukoti hram izbija . . .

Sad angjelska kao sanja
U sunca se sjaju kupa . . .
Svetog Petra kip izranja
I na divni oltar stupa . . .

A nutrinja ljudstva puna
S udivljenja svetog preda —
Sa visoka eno truna
Sam vladika propovieda . . .

I cio ga narod sluša,
Gdje za dom i vjeru gori — —
Ali, jaoh! kakva tmuša
Na oči se moje sori?« . . .

I zvonaru klonu glava,
Nad nju sukne plam visoko —
Sunce žeže s neba plava
Kô u gnjevu božje oko.

Zagreb.

Gjuro Arnold.

POMLAD.

Milobe pomladi nisem nikdar in nikjer takó občutil, kakor nekdaj v neki Notranjski vasi. Revna krajina in v njej še bolj revna vasica. S slamo krite nizke koče, skoraj vse v stran nagnjene, sredi vasi staro oglodano korito, okrog pa blato in blato. Suho goved so priganjali do luže, da se je napila kalne vode, in rod, ki je živel v tej vasi, ni nosil pomladi na svojih obrazih: zima stradanja, pomanjkanja in jedinščine je tičala na lačnih teh obrazih. Nad vso to Notranjsko revščino pa je cvetelo jasno pomladansko nebo, in sredi njega tista orijaška rumena solnčnica, koje svit nam nigdar ne usahne. Pa solnce ni bilo, in tudi ne jasno nebo, ki je razveseljevalo mojo dušo tisti dan.

Nad vasjo na holmu rastla je breskev pri breskvi. In te breskve so bile tedaj vse v cvetju, v rudečem, rožnatem, nepopisnem cvetju. Ali to cvetje je bila pomlad, prava, deviška pomlad. Pod tem cvetjem dobivala je svoj posebni čar zapuščena vasica s podrtimi svojimi kočami, čar, kakor ga daje zarja mračnemu gorovju. Pred tem cvetjem morala je v stran stopiti lepota vesoljnega neba in krasota svetlega solnca.

Po holmu nad vasjo klila je pomlad, prava, deviška pomlad!

Gospod Anton, ki je v teh krajih bil čuvar božje besede, pa je zdihnil proti meni: »Narava je zopet v pomladi! Ko bi le človek vedel, kdaj je njegovega življenjá pomlad! Kdaj? Ali tedaj, ko ti temni lasje senčijo čelo, ali tedaj, ko ti beli sneg venča glavo? Časih to ni sneg, časih je to cvet črešnje v zelenem logu. Kdaj je človeškega življenja pomlad?«

* * *

Nekdaj se je bila zemlja ogrela, in kar črez noč so se bile napolnile struge. In vrbovje okrog strug se je posulo s cvetjem. Kamnarjev Jurče, — šestletno rumenolaso in dobro rejeno otroče, — je sedel v sami srajčici in na golih tleh pred očetovo hišo. Prav nič ga ni zeblo. Pač pa je celo pozornost otroške njegove duše vlekla na se stara obsekana vrba, stoječa tik potoka.

In v otli vrh stare obsekane vrbe ste tisti dan neprestano prihajali pepelnati dve senici, ter švigali sedaj v vrh, sedaj zopet ž njega. Kaj sta hoteli? Za celi svet bi bil Jurče to rad izvedel. Ker pa je bil pogumen otročaj, splezal je na vrbo in navzgor je silil po grčavem deblu. Končno pa vendar ni vjel pepelnatih tic, pač pa je padel v vodo, in ker so domači prepozno prihiteli, je vtonil in mrtev obležal v potoku.

Ko je stala mala bela rakev pred Kamnarjevo hišo, ko so se zbirali sosedje, da bi opravili pogreb, in ko so starši zdihovali in solzé si brisali z oči, prišla je zadnja iz veže stara babica, ki je še komaj hodila, ki je bila pol slepa, pa popolnoma gluha. Prilezla je torej iz koče, da bi vzela slovo od svojega ljubljenca, ki je tolikokrat bil zaspal v njenem naročju.

»Kaj boste jokali, kaj boste jokali, ljudje? Umrl je v svoji otročji mladosti in šel k Bogu brez greha, kakor je bil brez greha prišel od njega. Taka smrt je pomlad! Nas pa čaka ostra sodba in huda nam pojde za nebesa! Nikar ne jokajte!«

To rekši je položila breskvino cvetočo vejico, Bog zna, kje jo je bila odlomila, na rakev ter dejala še jedenkrat: »Taka smrt je pomlad.«

In tisto breskvino cvetje so z Jurčetom zakopali in zagrebli v zemljo.

* * *

Tudi tistega dne se še živo spominjam. Ni bilo sicer pomladi, ali v cerkvi svetega Martina je bila pomlad. Že zunaj po vasi vladala je nekaka vzvišena zadovoljnost, vladalo je nekako občno veselje. Zeleni mlaji so kipeli navpik in šopirili so se slavoloki z znanimi napisi, v katerih je skušal vaški poet svojo moč. V cerkvi pa je vladala pobožna radost. Staro in mlado se je bilo od vseh krajev nabralo, in ponos, da je dobila vas zopet »gospoda«, navdajal je vsako srce. Ponosne so bile mlade deklice, ki so pod svilnatimi ruticami skrivale svilnate svoje obraze, ponosne so bile stare ženice, ki so z jedno nogo že silile v grob, ponosni so bili mladeniči, kakor tudi starci, ki so istotako z jedno nogo silili v grob.

In v svetišče je solnce zasijalo skozi veliko okno pri velikem oltarju, da se je vse bliščalo po stebričih, kapitelih, po svetnikih



SV. KOZMA IN DAMIJAN.

JURIJ ŠUBIC PARIZ.

in pred vsem po svetem Martinu, ki je v škofovem ornatu sedel visoko tam gori na svojem prestolu. In zasijalo je tudi pred oltar, kjer je gorela vsaka sveča, in predli so se solnčni žarki okrog slabotne in šibke postave mladega duhovnika, ki je pel prvo svojo mašo. Pri petju tresel se mu je glas in tresla se mu je tudi roka, v kateri je nosil orjaški šop umetnega cvetja.

To cvetje je z bledim obrazom, ali z žarnim očesom prinašal svoji nevesti, s katero je stopil tisti dan v odgovorno, nerazrešno, dosmrtno svezo, ki je jarem za telo, a hladilo za dušo. Bil je gospod Anton, ki je pel svojo novo mašo. Pred njega pa sta stopila ženin in nevesta, in hotela sta skleniti zakon, zakon za življenje, ki je včasih jarem telesu kakor duši. Novomašnik je bil ženina rodni brat, in z novo mašo se je združila poroka. Ko je gospod Anton blagoslavljal to poroko, videlo se mi je, — sedel sem v zadnji klopi, — kakor bi se solnca žarki pred oltarjem spreminjali kakor breskvino cvetje. In to cvetje se je nabiralo in nabralo okrog mašnika, okrog novoporočenih, okrog ovenčanih družic . . .

»To je pomlad mladosti!« zdihnila je stara ženica tik mene. Pri tem pa ni imela v mislih novomašnika, pač pa je imela v mislih novoporočenca, ki sta bila ravnokar sklenila zakon za življenje.

*
* *

V vas se je oglasil nepoklican gost in skoraj v vsakem kotu je tičal ter kazal svoj z grozo obdani, grozo noseči obraz. Vaščane prešinjevala je neznosna vročina, a skoraj ž njo jih je pretresal mraz, da so klepetali z zobmi. Potem so umirali, umirali in vsaka koča imela je svojega mrliča. Mlado in staro, vse je umiralo, a za mizo je sedel koščeni gost s koščenim svojim obrazom. Bleda smrt je gospodovala nad vasjo.

Ž njo se je boril gospod Anton. Od strehe do strehe je hodil in opehanemu telesu ni privoščil miru: vsakega bolnika je spremil do vrat, pri katerih se vstopi iz življenja v večnost, in ko so se že odpirala grozna ta vrata, je skoraj vsako umirajoče in z mrakom omoteno oko pošiljalo mu še zadnje hvaležne svoje poglede. Njemu, ki je bil vojščak božjega nauka.

Naposled je legel gospod Anton sam. K sebi me je poklical v mračno in zaduhlo sobo, kjer je živel kot puščavnik, skoraj brez potrebe, brez strasti, in sam Bog mi je priča, da tudi brez vsake bojaželjnosti. Pristopil sem k ležišču, a takoj sem videl, da se mu smrt žari iz razmučenega obraza.

»Ti veš«, je spregovoril ponosno, »kako sem negdaj v nerazsodni svoji mladosti gorko hrepenel postati vojak. Hrepenenje se mi ni izpolnilo, a sedaj sem vendar padel na bojišču, sredi smrtonosnega borenja. Sedaj umiram na bojišču!«

Dostavil je še: »Jeli se še spominjaš Notranjske vasi in holma nad njo, kjer je cvetela breskev pri breskvi? Povsod ga gledam sedaj, na levi, na desni, nad sabo in pod sabo, povsod se napaja moj pogled nad onim breskvo-cvetočim holmom. Tam pri oknu pa se pričenja bela steza in vije se visoko, visoko tja gori nad svetove. Ali obrobljena je z ravnoistim cvetjem, rožnatim, nepopisnim! Vidiš, o svoji moški dobi doživel sem svojo pomlad in v pomladi umiram!«

Res je umrl!

* * *

Kdo ga ne pozna, dolgočasnega ljubljanskega južno-železniškega kolodvora?

Na tem kolodvoru smo se zbrali jednega tistih poletnih, deževnih jutrov, ki so v Ljubljani skoraj še dolgočasnejši od južno-železniškega kolodvora. Pričakovali smo brzovlaka, ki je imel prihiteti od Zidanega mosta sem. Bila nas je izbrana tolpa ljubljanskega planinskega hrvatstva. Večinoma mladi ljudje, z mladimi idejali v mladih dušah. Oblekli smo se bili gosposko, salonsko, in pobratim Ivan nosil je pod svojim srcem najlepši, opiljeni in oglajeni govor, ki je bil pognal svoje kali iz najiskrenejšega navdušenja. Krog nas se je nakupičilo obilo občinstva in z nami je nestrpno čakalo na vlak.

Ko so se težki vagoni ječaje ustavili, zahiteli smo na mesto, kjer je bil izstopil oni, katerega smo pričakovali. Ne rečem, da je bil posebno bogato opravljen. Le križ na prsih pričal je o visokem crkvenem dostojanstvu, obraz sam pa je govoril o velikem knezu duha, katerega beseda je veljala po celi Evropi za pristno, lepo kovano zlato.

Bil je škof Josip Juraj! Skoraj vsi smo takrat prvič videli zorni njegov obraz in lice njegovo, rudeče, kakor je rudeč breskvin cvet. Vtisk osobnosti njegove bil je mogočen, kakor je vsikdar vtisk mož, ki z vsemi svojimi silami koreninijo v svojem narodu.

Ko pa je odhajal, bili smo soglasni o sodbi, da je taka starost pomlad.



Ljubljana.

Dr. Ivan Tavčar.

BISKUP STROSSMAYER U NARODU.
NARODNO TKIVO I VEZIVO.

Bilo je godine 1861. desetoga dana mjeseca veljače. Zemlju je pokrivao snieg, a vladala neugodna, maglovita, vlažna zima. Nas vučansku djecu uhvatilo zlo: ogušavili smo gotovo svi. Bilo tu liečenja sa ugrijanim vatraljem, sa usijanim medaljicama; ali više nego guše, više nego gubitak sklizanja i sanjkanja, mučilo nas je, što moradosmo čuvati sobu, pa ne vidjeti parade, koju je spremala Vuka svomu biskupu, svomu novoimenovanomu županu. Prvi put za života ugledah tada hrvatsku trobojnicu, a bila je njom zakićena svaka i nesetna kuća. Neko osobito svečano čuvstvo zanielo mi dušu, kada sam ugledao tu našu svetinju, o kojoj tada još ni pojma nisam imao, što je ona momu narodu i što će meni biti. Da, svaka kuća bila je zakićena barjakom, tarabe prekrili su ćilimi i šarenice, a svečano odjeven narod pokrio staze s obje strane druma. Vuka, sielo tada još ogromne obćine, spremila se, da staroga svoga znanca, a jur narodnoga ljubimca, što dostojnije dočeka i k bielomu Osieku propusti. Djed Jakov Kopljar, gazda prve zadruge ne samo na Vuki, nego u svoj Djakovštini (kuća mu imala 23 oženjena čovjeka, a i njega se dobro sjećam, bio je posljednji, koji je pleo pletenicu) otišao jur u Čepin, da ga tamo sa deputacijom dočeka i k Osieku doprati, a na Vuki će ga dočekati naš nataroš, sada jur upokojeni Vincek. — U brzo grmnuše topovi, po drumu kliče narod, i što bi dlanom o dlan, projuriše viloviti žeravi, pronesoše mladoga župana, a za njim udariše druge kočije, prave zile i borije. I nisam vidio biskupa.

Za nekoliko dana oveljio snieg, otoplilo vrieme, prošle guše, a ja diete med djecu. Bilo je to nekoliko dana iza one parade, kad

opet grunuše drumom kočije, pa ravno odsjekoše pred Kopljarevu kuću. Mladi župan vraća se iz Osieka sa svoje inštalacije u pitomo Djakovo, pa uz put staje kod Kopljarevih (iz njihove mu kuće jedan »pedinter«), salazi sa kočije dolje, milo se pozdravlja sa gazdom, dočim mu družina ljubi ruke, a on svima sladko progovara. Sada sam mu, kao sedamgodišnji dječak, uštampao sliku, da je već nigda ne zaboravim. Prvi pogled, prva je pamet najvjernija, najtrajnija. Odsele sam ga vidjevao češće, a božja je Provid udesila, da sam mu kasnije postao duhovnim čedom, pače, da sam mu kao dvadesetčetirgodišnji mladić sjeo uz koljeno, uz koje tako rekuć i sada sjedim. Gledao sam ga, divio mu se svaki dan; ali mi je vazda bio najdivniji i najmiliji, kada sam ga gledao u narodu i med narodom, kada sam ga motrio, kako o narodu misli, kako za narod radi, kako radi njega pregara, radi njega od usta svojih odkida.

*

Biskup je vrlo rado zalazio u narod. Već u ranom djetinjstvu bila je za njega prava poezija, bila je za njega svetkovina, kad bi ga otac za školskih praznika uzimao sa sobom na kola, pa ga, hodeći po svom poslu, povezao sad u ovo, sad u ono selo. Tako se on još i danas sjeća, kako je u Gorjanima, a u zadružnoj kući plemićâ Jankovićâ, koja je u ovom stoljeću dala virovitičkoj županiji predsjednika sudbenoga stola, pri ručku iz jutra iz jedne zdjele sa ostalom družinom kavu srkao; kako je sa otcem zalazio u Čepin, u Bielobrdo i t. d. — I kasnije, kao sjemeništni profesor, najugodnije je zabave sa prijateljem Matom Topalovićem tražio i nalazio po okolnim selima, baveći se narodom i živeći u njegovoj poeziji i sreći. Jer doista onda nam je prosti puk još plivao u obilju svake ruke i živio u pravoj poeziji.

Kao biskup, već po svom položaju, zalazio je med narod, pa je barem sedam puta obašao cielu svoju biskupiju. Narod ga je vazda dočekao otvorena srca kao svoga otca, pa su se natjecala sela, natjecale župe, koja da ga što sjajnije dočeka. A njega je najviše veselio prosti puk, najviše ga uznosila ljubav prostoga puka, pa bi u tom zanosu često puta (kako piše Miho Pavlinović u svojim »Putima« g. 1875.) uzkliknuo: »Pro natione mea et anathema fieri cuperem!« Narod bi okitio sve prozore, sve kuće, sve tarabe ćilimima i šarenicama, znajući, da biskup te narodne radnje jako voli; a biskup bi mu opet otvorio svoje veliko srce i u crkvi i na sokaku i na putu, da ga poduči, da ga osokoli, da ga utješi. — Živo se sjećam, kad

je godine 1883. jedne lipanjske nedjelje sa glasovitim narodnim ekonomom, Belgijancem Emilom Laveleyem, koji je došao proučavati naše zadruge, izletio u Širokopolje i na Vuku, kako ga je narod veselo dočekao, kako su se odmah inscenirale »ljelje« (kraljice), kako su se po sobama, u koje je s Laveleyem zalazio, na klupe i krevete prostirali ćilimi i šarenice. Takovim sam prizorima često pribivao i za krizme i mimo krizme, pa mi se duša raztapala od milja, što narod ima biskupa, koji ga razumije, koji je podpuno »njegov«.

Prosti naš puk osobito uživa i smatra se odlikovanim, kad dodje u prekrasnu stolnu crkvu, pa ugleda na jednoj od najuglednijih slika napisane svoje ćilime, svoju ljepojku djevojku u vezenim skutima i šarenom kožuščiću, svoga starca u gaćama i priplitanim opancima, kako iz svoje liepe torbe vadi groždje i voće i njime dariva svoga Spasitelja. Narod se pred tom slikom najviše zadržaje i razabire, da nije na odmet ni on, ni nošnja njegova, kad ju eto glasoviti biskup toliko ljubi, kad ju je u najljepšoj crkvi našeg doma u slici ovjekovječio. I zato narod smatra tu crkvu svojom i u nju najradije u svojoj slikovitoj odjeći zalazi.

Ne mogu, a da ne spomenem, kako biskup, osim što ljubi naš prosti, ali dobroćudni i bistri puk i njegovu nošnju, uživa i u drugim rukotvorinama njegovim. Gotovo svaki put, kad sam se s njim u obližnja sela na šetnju izvažao, što je prijašnjih godina vrlo često bivalo, sav bi mi radostan pokazivao sad na ovaj, sad na onaj odžak sa liepo izradjenim i izrezuckanim drvenim šiljkom, te liepom, izrezuckanim daščicama pokrivenom kapom; ili bi mi pokazivao upravo prekrasna pročelja drvenih hambarova sa ukusno izšaranim stupovima i podrükama, ili kuće daskom ili trskom pokrivene, koje bi uz liepi triem imale i liepe, na našu rennaissançu izradjene okvire oko prozora, sa ukusno namještenim poličkama povrh prozorâ. Žalibože, sve te drvene radnje sve više izčezavaju, pa se naš narod povadja za doseljenicima, te pravi sebi kuće i odžake od zemlje i cigle, i tako njegova sela i njegove kuće gube danas svaku slikovitost i pričinjaju se čovjeku putniku tako jednolične, kao da su poredani žandari. Biskup uživa u tim radnjama ne samo doma, nego i po ostaloj svojti našoj. Tako kad putujemo Zagorjem i Slovenijom u rogatačku Slatinu, svaki put će, kad ugleda našu drvenjaru ili u obće našu rennaissançu, sa zadovoljstvom uzkliknuti: »Eto nam opet slavenskog doma, eto nam Slavena. Krasna li i napredna li naroda, da je svoj!«

*

Ali kud sam ja zašao? Meni je častni književni odbor čestite naše »Matice« označio: da mu napišem člančić o tekstilnim radnjama pitome naše Djakovštine. Ali, kako i to opisati, kada je Djakovština prostrana, kada je tih radnja više strukâ, a svaka opet preobilno bogata, a meni odkrojeno samo nekoliko stranica u toj »Matičinoj« knjizi? Ele, kada sam već našega jubilarca u ovaj člančić unio, to ću u njem ipak progovoriti nešto i o tekstilnim radnjama naše Djakovštine, i to o onim granama, koje su voljom miloga nam jubilarca unešene donekle i u prekrasni hram djakovački i koje nam inače u narodu najviše u oči udaraju, a to su: njegovo tkivo, vezivo i ćilimi.

I.

Počmimo dakle sa tkivom ili, kako ga ovdje običnije zovu, sa tkalom.

Temelj tkala, platna ili beza, beza κἀτ' ἔξοχεν, jest kudilja od lana, a u nestašici ovoga i od konoplje. Kako je kudilja priredjena, odnosno kako je predena i kako se tke, tako se razno nazivlje i tkalo. Tkala ili beza je u Djakovštini mnogo vrsti; ja ću ga podosta spomenuti, ali tek u najkraćim crtama. Vještakinja tkalica će me razumjeti, a za druge, za koje bih trebao homeričkih opisa, dosta je, ako u njima uzbudim interes za ovu narodnu starinu i ako ih sklonem, da se poklone riedkoj vještini, zamjernoj marljivosti i tankom ukusu naših seljakinja.

Tke se najobičnije u dva nita. Ako je osnova* i pútka** od fine predje, spredene od povjesama kudilje, onda je to »čisti i pravi bez«. Ako nemaju dosta kudilje, onda uzimaju za osnovu pamuk, a za putku upotrebljuju predju od kudilje. Obratno bi doduše bilo bolje, to jest, da je osnova od predje, a putka od pamuka, jer bi onda platno bilo jače; ali tako bi bilo težko tkati, jer bi se pamuk kao putka uviek kovrčio. Takovo platno, smiešano od pamuka i od predje, zovu »bez polutan«. Oba ta platna upotrebljuju za rubine mužke i ženske, kao i za finije otarke. Ako se pako tke od predje, koja je spredena od odpadaka, dobivenih iza perajenja povjesama, onda se takovo platno zove »odnik«, od kojega

* Osnova je duga predja, koja se osniva i na vratilo navija. Kako je osnova dugačka, tako je dug i bez.

** Pútka je predja (od lana ili pamuka), koja se mota na cievi, sa čunkom preko osnove, odnosno kroz osnovu, premiče i sačinjava širinu beza.

se šiju košulje i gaće svakdanjice. Ako se tke od predje, koja je spredena od krši, to jest od kučina, dobivenih iza grebena i tepaljke (okruglog grebena), onda se taki bez zove »oplate«, koji se upotrebljuje za kuhinjske otarke, vreće, torbe itd. Ako se napokon tke od predje, spredene od najgrubijih odpadaka, dobivenih iza tučenja sa stûpom, onda se takovo pregrubo platno zove »petare« ili »fitiljače«. Negdje nepravom zovu i »hasure«.

Ako sviet nema dosta predje od kudilje, ili u obće nema kudilje, što za sirotinju danas obćenito vriedi, a beza treba, onda kupuju pamuk, koji su negda na preslici pripredavali (»pripredanac«), a danas ga već dobivaju pripredena u trgovini, pa od toga pamuka uzimaju, odnosno tku i osnovu i pútku, onda se takovo platno zove »srednje«, a ima ga tanjega i debljega, kakav je već pamuk. Takovo se platno upotrebljuje za mužke i ženske rubine, i ono je danas najobičnije u narodu, jer lan ne rodjava; ali nije trajno, kao čisti bez ili kao bez polutan.

To su najobičnija platna i tku se najlakšim i najjednostavnijim načinom u dva nita. — Ali imade platnâ, koja iziskuju posebnu tehniku pri tkanju, pa se prema toj tehnici ili tom načinu raznim imenima nazivlju, ma da su tkana bud čisto od kudilje, bud čisto od pamuka, bud od svile, bud mješovito. Takovog je platna ili bolje tkala u Djakovštini sila božja, a bit će ga i po svoj srednjoj Slavoniji.

Najprije ću spomenuti »legutačko«. Starinsko je to tkalo i umiju ga tkati samo starije žene, i to tek gdjegdje. Uvlači se predja na vratilo na način jablanski. Tke se na četiri nîte, dakle i sa četiri podnožnika. Kada se izvodi šara, onda se dižu dvije nîte, to jest staje se uviek unakrstice na dva podnožnika, koji se spuštaju, a onda na druga dva podnožnika, jedan do drugoga sa jedne strane, i sa čunkom se promoli jedna žica pútke. Onda se stane unakrstice, to jest razstavno (počam s druge strane) na druga dva podnožnika i šâra se četiri puta diže. To je tkanje ponajteže, jer zahtieva najveću pažnju. Strina Mara Šimićeva iz Satnice veli mi: »Gospodine, ako se samo malo varnem ili komu progovorim, odmah se pobunim i izgubila je šara svoj pravac.« Nahodi se od toga tkanja bielih ponjava, stolnjaka i otaraka. U novije doba, ako i vrlo riedko, tku na legutačku takodjer i šarenice od vune, koje prostiru po krevetima i sanducima.

Za »lensko« tkalo čuo sam u Viškovcima, a znade se za njega pod tim imenom i na Vuki, u Gorjanima i po brdima Djakovštine. U Koritni zovu ga »sitni bor«, a u Djakovu i po drugim selima Djakovštine zovu ga »borano«. Starinsko je tkivo, a vrlo

je liep posao i jako tkanje. Prave se od njega stolnjaci, ponjave i otarci. Mora se takodjer tkati na četiri nite (četiri podnožnika), pa se dižu čas dva, čas tri, a čas sva četiri podnožnika.

»U tri nite« tku se ponjave, stolnjaci i otarci. Uvadja se predja ili u tri nite ili se tke na dasku, to jest umiće se uzka daska, pa čim se sa čunkom tri, četiri puta provuče, izvlači se daska i tke dalje, pa daska opet umiće. I ovaj posao je vrlo spor.

»Žirići« se tku u četiri nite, dakle sa četiri podnožnika. Staje se izmjenice na podnožnike i proizvodi šara po platnu. I to je tkivo starinsko, ali se njime služi i mladji sviet. Najviše se tkaju ponjave i otarci; ovi se potonji na samom stanu, a pri tkanju na krajevima razpliću, to jest prosiecaju.

»Ubjerano — ulagano«. Tke se u dvije nite. Pritisne se podnožnik i onda tkalja provlači (ubjera ili ulaže) s prstima žicu od debljega pamuka (vula) i proizvodi njome po platnu cvjetiće ili šaru, kakovu već hoće. Dakako, da iza svakog uloženog redka leti čunak i provlači pútku jedan put, dva puta itd. (kako već figura zahtieva), pa se opet ulaže. Posao je mučan, ali liep i u Djakovštini običajan. Cielo je tkanje nježno, otmeno, pa se upotrebljuje i za osnovu i za putku finiji pamuk. Bez se upotrebljuje za rukave na finije djevojačke i momačke rubine. Može se tkati i sa putkom od svile, a zlatnom žicom ubjerati. Drugdje — osobito po Krajini — zovu ovo tkalo »klečano«.

»Čunčano platno«. Posao je donekle sličan onom ubjeranomu, samo što se ovdje geometrijske šare proizvode sa čunkom samim, to jest sa čunkom se provlači kroz tanku osnovu i pútku odeblji vul, kako to već šara zahtieva. Platno se upotrebljuje za finije otarke, finije stolnjake, a najviše za oltarnjake.

»Lukato«. Tako se to tkanje zove po cieloj Djakovštini, samo što sam u brdima povrh Vuke, a u selu Podgorju, čuo od pravoslavnih žena, da ga zovu »u susret«, što samom tkivu vrlo zgodno odgovara. Tke se u četiri nite. Uvadja se po četiri puta (to jest po četiri žice) tamo i po četiri puta amo, i onda opet dva puta (to jest po dvije žice) do polak. A uvadja se takodjer i tri puta preko svega, a jedan put do polak. Vanjskim oblikom naliči to tkalo dosta legutačkomu tkivu. Od platna kroje se najviše ponjave, stolnjaci, otarci, mužke dvogaće (gornje gaće) i torbe; a stari su od njega rezali i pavlake* na vanjkuše. U novije doba tkaju ovom tehnikom i vunene šarenice.

* Ima, gdje kažu i navlaka, ali ta rieč nije korektna. Navlaka je prvo platno, koje obuhvaća perje, da se ne razleti, a pavlaka ide preko te navlake, dakle je druga ponavlaka pavlaka.



MLIN KOD OZLJA.

SLAVA RAŠKAJ

OZALJ.

»Četverociep« je platno, slično lukatom, samo što mu šara ide poput prutaka cielom dužinom beza, a ne kao kod lukatog i dužinom i širinom. Tke se na četiri nite, pa se staje na skrajnji i polovinji podnožnik s jedne strane, pa tako opet s druge strane. To je najjači bez. Upotrebljuje se za ponjave, za otarke, za mužke dvogaće, za kuhinjske otarke, za prtenke (torbe).

»Jablansko« ili »u devet eblema«. Obično bielo platno, ali nije gladko, nego su po njem poredane čas uzdignute, a čas ulegnute razne geometrijske figure. Navija se na vratilo i pelja u četiri nite posve jednostavno, a geometrijski likovi proizvadjaju se s podnožnicima (4). Stane se na prvi, treći i četvrti podnožnik i onda se promoli šara, to jest deblji pamuk smotan u čunku; onda se stane samo na jedan podnožnik (sada drugi) i promoli se pútka, to jest obični pamuk odredjen za tkanje, a smotan na drugom čunku itd. Platno je danas u velike ušlo u volju našim seljakinjama, a upotrebljuje se najviše za stolnjake, otarke, pokrivače na krevetima i t. d.

»Na čašice« ili »sitno jablansko«. I ovo se tke u četiri nite. I ovdje je postupak pri tkanju sličan onomu u devet eblema, samo što se u šari nalaze sitni četverokuti, ulegnuti kao čašice. Danas se obično tke od raznobojne (plave, crne, crvene i biele) pamučne predjice, pa se proizvode upravo krasni šareni pokrivači na krevete, sanduke, oltare i tomu slično.

Sve do sada spomenute vrsti beza — osim ubjeranoga i čunčanoga — lošije su vrsti, za koje se može i lošiji materijal upotrebiti; ali sliedeće, koje ću spomenuti, ubrajaju med finije platno i upotrebljuju za uglednije predmete. Srodnici su tako zvanoga »srednjega«. Da me se bolje razumije, počet ću sa »sotošem« ili »merimom«. To je najtanje tkalo od najtanjeg pamuka, merim zvanoga. Gotovo kao da je od paučine satkano. Tke se u dvije nite i platno je čisto, bez figura. Upotrebljuju ga kao rukave na najfinije ženske i mužke košulje, pa na tim rukavima vezu »katore i tabore«. — Od sotoša je nešto deblji, a od običnog »srednjeg« tanji »graditor«. Upotrebljuju ga za oplećke na djevojačkim rubinama i za momačke košulje.

»Svileni sotoš« ili »svileni merim«, takodjer i »tančica« zvan. Osnova mu je najtanji merim-pamuk, a najfinije svilene niti su mu pútka. To je najelegantnije tkalo, najfinija crême-svila našega naroda. U Djakovštini ga nose gizdave i imućnije djevojke kao rukave na košuljama, po kojima najradije vezu zlatnom žicom, dakako jeftinijom bosanskom.

Ovamo spadaju i »ćenari« (u Djakovu »dereklije«), kojih je u Djakovštini sva sila vrstí, navlastito med onima, koji su se prije 150 godina iz Bosne doselili. Ćenari svi imadu duž ciele dužine odeblje prútke, izmjenično gušće ili rjedje, šire ili uže, gladke ili vorane, koji izmed fine osnove i pútke osobito u oči udaraju. Najfiniji ćenar jeste »svileni ćenar«. Tke se na jedno vratilo, a dvoje nïte. Osnova mu je fini sotoš (merim), šibe (prutci ili usnov) su prisukana svila, a pútka je fina svila. Uz svileni sotoš to je najfinija vrst platna i ja ne znam, komu bih prvenstvo dao. Mio mi je jedan kao i drugi. I ovaj nose samo bogate djevojke na rukavima.

»Šibaš ćenar«. Tke se od sotoša na dva vratila, u dvije nïte. I to je finija vrst ćenara. Upotrebljuju ga za ženske rukave, oplećke i mrtvačke pokrove.

»Ćenar po dvije žice«. Tke se na dva vratila (razumije se, mimo donjeg vratila, na koje se gotovo platno navija) i u dvoje nïte. Zove se zato ćenar po dvije žice, što iza svake druge žice obične osnove sliedi prutak od krupnijih dviju žica.

»Turski ćenar«. Tke se na dva vratila u dvoje nïte. Šibe (prutci) su mu sitne i vrlo simetrično porazmaknute. To je obični bosanski ćenar.

»Ćenar pantličar«. Prutci su mu krupnije, na šire osnovani. Ako su prutci (pantlike) gladki, onda se tke na jedno vratilo; ako pak ima prutaka i voranih, onda se tke na dva vratila.

»Divji ćenar« (u piškorevačkoj župi »prutanac«). Prutki su mu odeblji, divji. Tke se na jedno vratilo.

I s time neka je o ćenarima i ostalim vrstima tkala u obće dosta. Sve sam ove vrsti tkala pokupio tekar u pet sela Djakovštine. Bit će ih još i više, ali toliko je sigurno, da sva ova tkala postoje, da se rade, negdje ova, negdje ona više, kako ih već sviet više zavoli ili kako ih moda donese. Jedino bih rekao, da tkalo na »legutačku« po malo gine, i to najviše radi svoje zamršenosti i težkoće samoga posla. Sva ova tkala kazuju i dokazuju, kako nam je ženski sviet pun ukusa, kako je radin i kako je bezprimjerno uztrpljiv.

Ako me tko zapita: da li će u obće tkanje u našem narodu prestati? Odgovorit ću mu: da ne će. Ono će prestati sa narodom samim, to jest, kada našega naroda kao naroda nestane, onda će nestati i tkanja. Potreba tkanja u našem prostom narodu zahvatila je duboko korenje, i on bez njega kao da ne može biti. Svako tkanje ima svoju historiju, svoju poeziju. Već kad žena prede fino povisamce, ona znade, kakovo će platno od njega tkati. O tom danju

misli, o tom noću sniva. Nema li kudilje, nije li joj urodio lan ili konoplja, ili ga radi premalo zemljišta nije u obće sijala, to je prinuždena kupovati pamuk i za osnovu i za pútku; pa netom prodje Božić, ne dâ mira mužu, makar bio i najsiromašniji, da joj kupi pamuka. Njoj je u krvi, njoj je kao dio života, da najkasnije o pokladama sjedi kod stana i da tke. I muž, u najgorem slučaju, uzet će kod trgovca žudije na veresiju pamuka, samo da životnu potrebu žene smiri. Oh, kako je s jedne strane utješljivo gledati, kako muževi u vrećama ili u prtenkama vuku na ledjima pamuk, idući kroz Djakovo, a ženice im vedra lica uz nje koracaju, kao da im Božić sviće; a kako je s druge strane žalostno, što taj veresijski pamuk kraj obćenite ekonomičke i ine obvezatne nedaće i kraj muževe nebrige gomila dug, koji se u brzo poput crne oblačine na rodjeni dom nadvije, pa svoj poeziji i preko nade izmiče tvrdo tlo izpod nogu . . . i onda se više pod tudjim krovom, a uz težku svakdanjicu nadnicu naravno ne tke.

II.

Ako su već u Djakovštini tako mnogobrojno zastupana tkala, koja tek zreliji i razboritiji sviet tke, što da kažem o vezivu, koje gotovo svaka djevojčica već sa osmom godinom počima vezti? Ono je tako obilato, ono je tako raznovrstno, da se za njega hoće posebna studija, podpuna knjiga. Ja mogu o njem ovdje samo trkimice progovoriti, a čitatelj tek maglovitu sliku, tek nepodpun pojam o njem uhvatiti, pa pustiti mašti, da sanja, kako nam je narod tankoćutljiv, kako neizcrpiv u vilinskim ukrasima odiva i bjeliva svoga.

Veze se tek po gladkom platnu, koje nema nikakove šare (mislim biele utkivane), dobivene pri samom tkanju Dakle na legutačkom, na boranom, ulaganom, lukatom, jablanskom i čunčanom platnu, kao i na ćenarima u obće, veziva nema. — Vezu se otarci, pavlake, šamije, pregače, ali sve to rjedje, gotovo nikako; a stalno i neprekidno vezu se rubine, jer ih i naše seljakinje, navlastito djevojke i mlade snaše, i ljeti i zimi svednevice, a starije žene mimo zime takodjer svednevice nose. Drugačije rubine (to jest drugačijega tkiva i veziva) nose starije žene, drugačije mlade snaše, a drugačije opet djevojke. Pa i opet drugačiji je vez na rubinama svakdanjicama, drugačiji na rubinama posvetačkim, a drugačiji na rubinama svetčanim. Tolikog ukusa jedva će se igdje naći, koliki je u Dja-

kovštini, navlastito u nižem kraju, jer već gore u brdima Djakovštine, gdje je katolički živalj miešan sa pravoslavnim, vezivo kao da jenjava. Na rubinama naših seljakinja ne će oko nikad zamjetiti kakova nesklada, bilo da je rubina raznobojno vezena, bilo da je biela — razplitana. Svaki posao ima svoje mjesto. Drugačiji vez dolikuje skutama, drugačiji za dolnji kraj rubine, drugačiji na ramena, drugačiji uz rukave, a drugačiji na obšivaljke. Svaki uzorak ima svoj predmet, pače na jednom te istom predmetu svoje mjesto. Naše vezilice razumiju, da svoje poslove osobitim ukusom u sklad i eleganciju dovedu. One znadu, gdje i uz koji motiv ide crna, gdje plava, a gdje crvena predjica ili svila, i kako se one u vezu medjusobno miešaju. One znadu, na kojem platnu i na kojem će mjestu vezti zlatnom žicom, na kojem opet probijati »katore« i mučiti se sa »taborima«. One znadu, gdje im je i kakvi im je razplit upotrebiti na rubinama; pače i monotoniju jedne vrsti veziva umiju razbiti zgodnim i nježnim uplitajem veziva druge vrsti. Sve je to svezano elegantno i ukusno, i oko nema čemu da prigovori.

Ženske su rubine u Djakovštini sašivene od jednog komada od vrata pa do tala. Dakle cio i podpun koš, odatle valjda i košulja? U Krajini vinkovačkoga kraja već nije tako. Tamo se dieli oplećak od skutà, tamo je oplećak posebni dio, kao kakva rekla, a skuta opet kao kakva suknja. Čujem, da u starini nije bilo tako, a poprimljeno je po svoj prilici od sjevernog susjeda iz prieka, u čemu me utvrdjuje osobito ta okolnost, što u Krajini gradiškoga i gornjo-brodskoga kraja nose rubine, kao i u Djakovštini, od jednoga komada. — Ženske rubine, ma da su jedna cjelina, ipak imadu svoje dielove. Oko vrata je jačica, vezana obično uzkim »opačkom« ili »stigama«, ili »legutački«. Od jačice odmah neposredno, a preko samih ramena, padaju široki rukavi, koji se dolje povrh šake u nizu snizuju. I ta niza skupljena je uzkim pletivom, koje se »tkaničica« zove. Tkaničica se svršuje vezaljkama, koje rukav izpod dlanova vežu. Preko tkaničice produljuje se još komadić rukava (platna), obrubljena oširokom čipkom, pa se taj dolnji kraj rukava, koji se poput paunova repa razširuje, zove »repete«. I baš te »repete« daju neku otmenost rukavu, bez kojih bi rukav sličio mužkom rukavu, i ruke bi izlazile nekako velike, neugledne. Ako je rubina za vezivo, ili u obće vezena, onda ima ili nad svakim ramenom po vienac veziva, koji vienci obuhvaćaju širinu rukava i zovu se »uramci«, ili ima duž dužine rukava jedan ili dva reda veziva, koji se redovi opet zovu »uzruče«. Na finijim košuljama, to jest kojima su rukavi od finoga sotoša

(merima), vezu se po tima rukavima kao »uzruče« bieli »katori« ili »tabori«. Vezivo svoje vrsti, od svega veziva najfinije i najinteresantnije, koje traži za cigla dva rukava strpljivu vezilju od Božića do Miholja, radeći dakako pri tom i ostale poljske poslove. Ili vezu na takim finim rukavima, kao i na svilenim rukavima, zlatnom žicom fine, gotovo filigranske cvjetiće i grančice. — Trup košulje, to jest onaj dio od vrata do pojasa, zove se s prieda »njedra« i na njima nema veziva, a onaj stražnji dio s ledja zove se »oplećak«, i ako je rubina u obće za vezivo (vezenica), onda ima na oplećku okomita dva reda veziva, koja sa vezivom na skutima u najboljem skladu stoje. Ta dva reda veziva zovu se »poledjaki«. Oplećak se pri pojasu završuje u nizu, a isto tako i skuta, pa tu zajedničku nizu, onu gornju od oplećka i onu s dola od skutâ, ujedinjuje tkaničica (drugdje i »jačica«, »obšivaljka«), na kojoj se obično veze ili uzki opâčak, ili dimitak, ili stige, ili legutki. Tu tkaničicu redovito prekriva, zasebice od vune tkana, tkanica, pa se tako tkaničica na ženskom čeljadetu ni ne vidi. — Dolnji dio rubine zove se skuta, koja se straga skite na sitne zaloge (nîze, roze, falte, skale) i med tima zalogima nahode se po tri, po četiri, pače i po šest stupova, to jest redova veziva, koji idu od dolnjeg veziva »izozdol« sve do pojasa. (Na Vuki zovu stupove: »vez u nizi«, drugdje »vez u zalogima«.) Ima rubinâ, kojima stupovi ne idu cielom dužinom skuta, nego odozdol samo do polovice, i zovu se »stupovi do pol pola«. Dolnji dio skuta završuje vez tako zvani »izozdol«, i taj vez »izozdol« ima širinom ciele rubine verugasti, vrlo uzki prutak, većim dielom legutačke tehnike, povrh koga su prutka nježno vezeni »listići od dvi stapke«, ili vijojlice, ili veliki ili mali vinkovac, ili veliki — mali pisanac, ili ptice, ili kolesani i t. d. Izpod toga veziva »izozdol« nahodi se redovito nježan i vezivu ciele rubine i stasu mlade mome odgovarajući razplit, koji razplit svršuje porub, a porub opet obrubljuje ili liepi zubranac, ili uzka i nježna čipka. Na tom dolnjem ukrasu rubine kao da počiva sve vezivo rubine, a ipak je on najnježniji završetak toga liepoga odiela naših ženica, koji završetak rubinama Djakovštine, po mom mnienju, za pravo prvenstvo i eleganciju med svima rubinama naše kraljevine daje.

Ako rubina nije vezena, nego razplitana, onda će joj rukavi biti ili na stanu ulagani (čunčani), ili izprobijani »katorima« i »taborima«, a na skutima će biti razplitani tek uži stupovi, i to samo do pol pola.

Način veziva je u Djakovštini najobičniji tako zvani »zabodački« (napuštani). Taj im je način, kako vele seljakinje, dosta težak.

Zatim je lakši način »provlaknica« (negdje »provlakca«, »podlakca«, ili »za žicom«, ili »pozlatinski vez«), koji način veze motive čiste i milovidne. Pa načini: »pisani« (književno »pisanac«), »srednji pisanac« (izmiešano pisano i napuštano), »podpisivani« (to jest filigransko vezivo sa zlatom), »opačak« (iz opaka), »legutački« i »stegnuti krstakovi.« Takim se načinima vezu šarena veziva bud predjicom, bud svilom, bud zlatom. Ako je rubina ili oplećak biel, to se vezu, kako jur rekoh, na finom platnu a sa vrlo finim koncem »katori« i »tabori«. Tehnika je ovoga veziva najteža i radi se sa četiri igle. Tamburiranog veziva ženske rubine u pravoj Djakovštini ne poznaju. Ja bih u dugo zašao, kad bih nabrajao sve vrsti, odnosno nazive motiva i uzoraka veziva, kad bih crtao načine razplita i nazive njihovih »počima« i »prigleda«.*

Neka bude o tom dosta, a uz put da tek spomenem, kako i mužke rubine u Djakovštini imadu svoje vrsti veziva i razplitanja. Već na ramenima, gdje se sastaje prsna pola sa polom iza pleća, spojene su te pole sa spljetom, koji se zove »ramešnjaci«, a unutra su toga spljeta obično: jabuke, ili »šegumet«, ili »iverski« ili »legutački« i t. d. Rukavi se završuju obšivalkom, koja je vezena opačkom, i to obično crvenom ili plavom predjicom, ili mješovito. Ako je rubina od vrlo finog beza, onda će rukavi i u momka biti vezeni zlatom, ili »katorima«, a obšivaljka i jačica doista zlatom. Na prsima mužke košulje nalaze se nîze (falte), koje medjusobno razstavlja ili liepi razplit, ili otmeno vezivo sa zlatnom žicom, ili bieli tamburirani bez. Osim toga nose mladi momci i mladi gjuvegije uzku, crnu, svilenu ili baršunastu pôšu oko vrata, koja je poša izvezena zlatnim grančicama i listićima.

Ono, što sam rekao o tkivu, to valja i o vezivu. Ako je tkivo poezija i životna potreba vriedne domaćice, to je vezivo najveća radost i skoro jedina zabava hrvatske djevojke. Ona nema veće radosti, nego kad se može o velikim svetcima, o ljetnim nedjeljama, o godovima obući u svoju liepo vezenu rubinu, o vrat objesiti koji dukat (a sirotinja škudu križaru, ili malu cvanciku), pa na pleća preko ramena zabaciti svilenu maramu, bud crvenu šibaricu, bud mrku križaru, bud plavu ili mrku »s granama«, bud kakovu »nove mode«, pa tako obučena i u tri ili u pet skala počešljana poći u crkvu. Ona zna, da ju gledaju drúge, da ju gledaju žene; zna, da na njoj sknadjenoj »divi« počivaju oči mnogih, pa joj nije žao, što

* Ja sam u samim Viškovcima, gdje do 600 Hrvata boravi, za ciglu jednu uru pokupio 52 naziva za 52 motiva veziva na ženskim rubinama.

se je sa svojim vezivom mučila dugo, jer o njem će se po selu govoriti, ono će biti historija njene dobe, a drúge će se otimati, kako da do »prigleda« njenog veziva dodju. Sva je blažena, što joj rad hvale; a srce joj raste, što je sva sknadjena. — To, što o »divi«, to vriedi i o mladoj nevjestici. I ona će nastojati, da u čistom i liepo vezenom ruhu u crkvu dodje, osobito prvih mjeseci iza udaje; a najveća joj briga, da joj šamija, zlatom i sitnim pulijama liepo vezena, na glavi zgodno savijena stoji, jer dobro zna, da ne će biti stvora u crkvi, da ne će biti oka na ulici, koje ne bi na njenu šamiju pogledalo.

I dok je tako, dok nam je narod, to jest naš ženski sviet, u svoje vezívo do glave zaljubljen, dok s vezivom svu svoju dokolicu izpunjava, dok u njemu svoju najveću radost i zabavu nalazi, dotle se ne bojmo, da će nam vezivo propasti. Ja sam ovog Uzkrsa bio u Tomašancima (blagosivao sam kao vicearhidjakon obnovljenu crkvu), pa vidio sliku, kakove još nikada vidio nisam, koje nikada zaboraviti ne ću. Sabralo se naroda na hiljade iz četiri župe. Zacrnio selo Niemac, a bilo mnogo i Magjara; ali sve elegancijom i pitominom svojom nadkrilio golubinji hrvatski narod. Njegovih »diva«, njegovih snaša sabrale se stotine, pa sve u najljepšim vezenim rubinama. Divi im se i klanja im se i Niemac i Magjar; sili ga na to onaj sklad, ona milina i elegancija narodnih kostima. I ja, koji sam diete toga naroda, bio sam potresen sa toga prizora. Zasuzile su mi oči i poželio sam iz sve duše, da su mi tada svi prijatelji ondje, koji ljube taj narod, pa da vide tu divotu, pa da se poklone tom seljačkom elementu i odluče još življe raditi za njega, pa uz spasavanje naroda spasiti i ono, što ga karakterizuje i čuva kao narod, što je on još iz one sretne slavenske zajednice kroz stoljeća i stoljeća ne samo donio i sačuvao, nego i do neke savršenosti dotjerao. Oh, kad bi naši muževi seljaci bili tako radini i tako brižni za svoje, kao što su to naše seljakinje, ne bi se trebali bojati za vezivo, jer ono nikada, dok nam je vlastitoga krova nad glavom, propalo ne bi. A kad bi opet naše gospodje, koje se inteligencijom nad seljakinje dižu, imale toliko ljubavi, toliko čuvstva za svoje, koliko ga imaju te proste seljakinje, to bi mi u mnogom pogledu drugačije stajali: naše bi vezivo, naše bi narodne radnje ne samo poplavile naše domove, nego bi svojim ukusom, svojom samoniklom umjetnošću slovile Evropom i dizale nas moralno i materijalno. A ovako, kako je, bojim se: da će biti domovine, ali bez hrvatskoga naroda, bez hrvatskoga obilježja. Eno nam dolnjega Sriema, eno nam nekih krajeva srednje Slavonije, pa reci tko, da ne će biti tako.

Mimo rubina i mimo zlatom vezenih šamija naći ćemo po Djakovštini još i vezenih pregača, te na mužkarcima vezenih prsluka. U starije vrieme vezle su naše seljakinje i pavlake na vanjkuše, i to prekrasnim motivima; a vezle su i nježni pisanac po otarcima, ali je to u novije doba posve zaspalo. Nema više ni vezenih pavlaka, ni pisanih otaraka, ni vezenih prtenaka; a ako ih se i nahodi, to su dotične šare ne vezene, nego pri tkanju na stanu ulagane. I u tom pogledu mogu reći, kao što se vezivo na rubinama u Djakovštini dotjeruje, da se tako u novije doba dotjeruju i ti otarci sa na stanu ulaganim krajevima. Ima ih različite tehnike: sa iglom ili čunkom ulaganih, sa duhanskom iglom provlačenih, na daske dizaních, ili pomoću trske (iza nìtâ umetnute), šaranih i t. d. A ima ih i u vrlo različitim motivima. Oni su i za doseljenike Niemce i Magjare tako zamamni, da ih rado kupuju i s njima svoje stanove kite.

III.

Imao bih još da progovorim i o našim ćilimima, ali mi eto ne dotječe prostora. O njima, o starim svojim znancima, rado bih govorio, ali se za to doista hoće knjiga. Oni zaslužuju, da se ocrta tehnika njihova tkanja, da se opišu njihove boje, da se pokupe i opišu recepti bojadisanja vune, da se popišu mnogobrojni nazivi tolikih vrsti vunene radnje i t. d. Na to sada ne dospievam, pa ću tek letimice spomenuti, da narod u Djakovštini »ćilimima« ili »čaršafima« nazivlje samo one vunene radnje, koje se ili posve ili barem s većega diela prstima rade. Sve je ostalo njemu, gdje čunak ili daska ili igla šaru vodi, šarenica. Pravi i podpuni ćilim je onaj, na kom je svaki komadić šare (raznobojne vune) prstima na osnovu namitan ili klečan. Dakako, da se i taj posao obavlja na stanu, da se vuna, smotana na 20 i više klupašca, s prstima umiće na osnovu, koja je na vratilo navijena. Posao doista spor i mučan. Najobičniji ćilimi čiste takove tehnike jesu oni na jabuke, to jest kojima je figura u sredini velika kosa četvorina (velika jabuka), a kojoj se opet na stranicama, odnosno u ćoškovima ćilima nalazi po jedna omanja jabuka. U svem dakle jedna velika i četiri manje jabuke. Takovi su ćilimi vrlo milovidni, jer se boje obično vrlo harmonično jedna uz drugu vežu. — Zatim su tako čisti ćilimi i oni pirotskih motiva, koje su u Djakovštini prije 20 godina nazivali »srbskima«, a kojima danas Bačka (dakako u anilinskim bojama) poplavljuje gotovo

cielu monarkiju. — Isto su tako čisti ćilimi i tako zvani »čupavci« (»gunjavi«, »izvlačiti«, ili na »šibke tkani«), kod kojih takodjer šaru prsti proizvode. Čupavci se, kao i svi ostali ćilimi i šarenice, tkaju na stanu, samo što se za svakom žicom pútke stavlja na osnovu šiba, pa se preko te šibe prstima provlači vuna, od koje toliko malih klupaka imade, koliko će u obće boja na ćilimu biti. Kad se je čitav red raznobojne vune — već prema figuri ćilima — preko šibe provukao, onda se s čunkom provuče jedna ili dvije žice pútke, pa se šiba izvlači i opet dalje namještava. Mimo tih čistih ćilima nazivlju — kako rekoh — ćilimima i ćilimaše, u kojima prevladjuje klečana radnja, ali ima u njima i čiste pretkivane radnje i radnje na daske. Takovi su ćilimi oni na frčice (otvorene i zatvorene frčke), koji su doista najkrasniji, pa oni na jabuke, na raščiće, na titrice (iskrice), na stupove itd. Sve ostale vunene radnje nisu ćilimi, ni ćilimaši, nego su »šarenice«, kojih šaru proizvodi na stanu ili čunak, ili daske, ili igla, pa se prema odnosnoj svojoj tehnici nazivaju: šarenice na daske dizane, jablanske, legutačke, ubjerane, lukate, vezene, vezenci u dvije nite itd.

Svi ti ćilimi i sve te šarenice, što su starije, to su bolje i ljepše, jer im je boja milija, mirnija i naravnija, satvorena od raznoga bilja, i jer im je radnja čistija. Na novijim pako radnjama kriči i viče anilin. Negda su žene same bojadisale vunu, a danas se ni jedna ne će tim da bavi, pa sam se ja uzalud trudio i trošio, da ih na to priviknem. Izgovaraju se, da ne dospievaju, što im vjerujem, jer su se razdielili, pa je tako na svaku pojedinu pao teret ciele kuće, koji se je prije u zadruzi liepo dielio i ženice na sve dospievale. Danas farbaju samo bojari, a ti se ne će da bave travama, nego jeftinim i hitro bojadišućim anilinom.

Drago mi je, što mogu reći, da ima gotovo u svakom selu po koja žena i djevojka, koja umije i koja doista radi klečane ćilime, samo je žaliti, što nije na tim ćilimima naša samonikla boja, kojoj se i stranci toliko čude i dive.* Šarenice pogotovu znade skoro svaka tkalica tkati. I tako se može reći, da šarenicâ u našem narodu ne će nestati sve dotle, dok i jedne ovčice po našim njivama i po našim brdima teklo bude. Ćilimi i šarenice dika su naših že-

* Svi umjetnici, koji su na djakovačkoj crkvi radili, nisu se mogli nadiviti našim ćilimima i našem narodnom vezivu. Poimence stari i mladi Seitz, a navlastito moj prijatelj slikar Franjo Cremer, koji sada u Düsseldorfu piše kritičke umjetničke studije, pa u tima djelima vrlo rado iztiče ukus i vještinu naših žena, ljepotu naših boja itd.

nica, — i one su svoju sobu, svoj kiljer, kako misle, najbolje uredile, ako su krevet, ako su klupu, ako su sanduk ćilimom ili šarenicom pokrile.

*

I tako sam ja eto u najkraćim crtama, za pravo govoreći, tek spomenuo najvažnije tri grane tekstilnog obrta hrvatskoga naroda u Djakovštini, koji je obrt u velikom srcu našega biskupa vazda nalazio ljubavi i odziva, koji je on obrt, navlastito ćilime, ne samo u svoje sjajne dvore uveo, nego im i u velebnoj crkvi svojoj odlično mjesto dao. Vidjeti ih je tamo širom crkve: i pred oltarima i na oltarima i po sakristiji; a vidjeti je na velikom oltaru, osobito kad on službu služi, i krasni pisancem vezeni oltarnjak. Narod to zna, i čim tko ljepši ćilim na prodaju ima, žuri se u biskupske dvore, da ga tamo ponudi. I tako je naših ćilima po gostima biskupovim mnogo otišlo u Francuzku, u Njemačku i ostale zemlje, da tamo u kojem salonu, ma i niemi, govore o ukusu i vještini hrvatskih žena. U našega biskupa imalo bi se prvo ugledati naše svećenstvo, pa za svoje crkve nabavljati samo narodne ćilime, narodne oltarnike, narodne otarke, a okaniti se Linca i Beča; jer kad narod bude vidio, da mu crkva nekim načinom posvećuje njegove radnje, zanosit će ga duša, pa će još življe prionuti uz nje, još će ih sa većim pietetom čuvati i dotjerivati. Ali ni to nije dosta. Sva bi inteligencija imala da uz to prione. Nije dosta, da ona narodu samo u knjizi i u povjesti uspomenu čuva, da mu folkloristično blago očitoj propasti otimlje; nego se hoće, da ona s narodom zajedno zavoli i ono, što je narodu nekim načinom najmilije, njegovo kućevno blago: njegovo tkivo i vezivo. Čuvajući i spasavajući ono, što narod karakterizuje i čuva kao narod, spasila bi i narod sam. Nemojmo se varati; kako jur spomenuh, mi se nalazimo u očigled jasne činjenice: da nas nestaje. — Ali kako se ne može zavoliti ono, što se ne poznaje, i kako se naša inteligencija odbija od te narodne râdje samo stoga, što nije tobože »stručnjak« u njoj, to sam slobodan zamoliti ovim sve prijatelje naše knjige i našega naroda, da sjeknemo voljom, pa da prigodom biskupskoga jubileja našega velikoga biskupa stvorimo ili bar počnemo stvarati u Zagrebu muzej za tekstilija hrvatskoga naroda. To bi bila klica etnografskomu muzeju, kojega mi nemamo. U tom muzeju učila bi se naša inteligencija (i mužka i ženska) poznavati naše narodne radnje, poznavajući ih zanosila bi se za njima, zanoseći se za njima ljubila bi ih, a ljubeći ih privadjala bi ih u život i u svom krugu i

u nižim slojevima, iz kojih je ona potekla, pa bi tako čuvala, spasavala narod i njegovo narodno obilježje. Svi smo bili zaneseni sa zagrebačke jubilarne izložbe (god. 1891.); svi smo s ponosom i sami išli i druge rado vodili u one prostorije našega sveučilišta, u kojima su bile smještene radnje, o kojima ovdje govorim; svi smo priznali, da su one bile »biser« naše izložbe, a zazeblo nas je u srcu, kada smo čuli, da se taj biser nahodi u pogibelji. Pa kad je tako, a ono pregnimo mužki, da taj biser sa ruba propasti u svoje ruke uzmemo. Pojedinac ne može mnogo, ali mnogo njih može učiniti, što inače cio nemoćan narod učiniti ne može. Neka se nas nadje deset, dvadeset na raznim krajevima naše mile domovine, koji ćemo se time baviti, pa da vidite, kakav ćemo kvas zamiesiti, da vidite: kako ćemo stvoriti i muzej i kako ćemo to blago u samom narodu spasiti. — »Ignoti nulla cupido«, stara je rečenica, i doista je tako. God. 1897. bio me je na prolazu kroz Djakovo pohoditi prijatelj dr. Ante Katalinić, profesor bogoslovije u Zadru. Pokazao sam mu moju sbirku veziva i zamolio ga, da mi pošalje iz Dalmacije, ako na što takova naidje. Odgovorio mi, da tamo veziva nema i da će mi želji jedva udovoljiti moći. A kad tamo, mjeseca lipnja god. 1898. stiže od dra. Ante sanduk i u njem vezivo, o kakovom ja ni sanjati nisam smio. Ja sam bio sav izvan sebe, da takova šta naš narod ima, pa to još u onom kraju, koji je kroz stoljeća bio izvrgnut navalama lakome Venecije, — naime oko Nina, toga siela prve hrvatske biskupije. Ta su me veziva sjećala sličnih radnja Konavlja, Hercegovine, sisačkog Posavlja, pače i nekih bunjevačkih radnja iz srednjeg Podunavlja. Njih na zagrebačkoj izložbi nije bilo; a ne bi do njih došao ni prijatelj Katalinić, da nije kod mene žive pobude našao.

Zato je moje mnienje, da baš prigodom biskupova jubileja počnemo i na tom polju raditi. Jedanaesta je ura jur odbila. Na mnogim stranama nalazi se to blago naroda na umoru, pače već i zakopano. Vadimo ga iz svježega groba, spasavajmo ga, i učinit ćemo »jezgri« naroda najveće dobro! Biskupu J. J. Strossmayeru bit će to najmilija čestitka.



Djakovo.

Milko Cepelić.

SIREN.

(Legenda.)

U raskošnim ženskim odajama bogata rimskoga doma u Sirmiju ležala je Emilija Marcija na udobnu počivalu, urešenu srebrom i pločicama od jantara, a pokrivenu tigrovinom. Desnu je ruku, naslonivši ju na svilene jastuke, podvinula pod glavu, ljevicu je s lepezom nehajno spustila u krilo, dok je lijepu glavu sklonula na grudi.

— Što je danas moja krasna gospodarica tako nujna i zamišljena? — usudi se zapitati robinja miljenica, koja je niže Emilijinih nogu na zemlji sjedila i držala u ruci smotak papirosa, iz kojega je do čas prije čitala.

Emilija ne odgovori. Činilo se, da i nije primjetila pitanja. Njene misli kao da nisu bile uz to štivo, — a ipak je bila sama naložila grčkoj robinji, da joj čita Plotina. Čemu je izabrala to štivo? A čemu ga nije pozorno pratila, kad joj se prohtjelo filozofije?

Bilo joj je dugo vrijeme. Njen suprug Valentinijan boravio je s carem Galerijem na vojni, koja je duže potrajala, nego li se mislilo, a mlada žena ostala sama u Sirmiju, gdje je njen muž imao velik posjed. Ropkinje su njene u to vrijeme imale mnogo da pate . . . Ona je bila kći vrlo bogatih roditelja — jedinica. Raskoš u očinskoj kući njenoj nije bila prosta i obična; dolazili su filozofi, pjesnici, umjetnici. Imala je izvrsne učitelje, pa kad je odrasla, polazila je u Aleksandriji predavanja znamenitih muževa.

Danas joj se neobičnom silom namitale misli na prošlost, na mladost njenu, i njoj se prohtjelo da se zabavi naukom, kojom se bavila za svoga djevojačtva. Ali joj se misli otkidale od knjige i boravile u prošlosti.

Lijetale su vrtovima i bibliotekama aleksandrijskim, kojima je ozvanjala riječ bogoduhih mudraca. Tamo je ona upoznala plemenitoga mladoga Sirena... Učinilo joj se, da su filozofi ljepše govorili, otkad ih je slušala zajedno s njime... Kako je majstorski plastično Porfirije tumačio Plotina... uvadjao ih u tajne novoplatonske filozofije... Sve više se dizao glasoviti učitelj: govorio je o spasu duše... o postu... proti kazalištu, pače i proti ženidbi... Sve više i zanosnije slijedio ga Siren... A ona? Ona je sve više zaostajala... Postajala sve rastresenija... Ljubila je Sirena, ali ga je svakim danom sve to manje razumjela... Jednoga dana — bilo je pred bibliotekom Serapeja — uhvatio ju za ruku. Skoro surovo. »Voliš li me?« zapita. Čudila se tome pitanju, — ta on je znao... »Ako me voliš,« nastavi on, »obećaj mi, da se nikad ne ćeš udati, nikad... razumiješ li?« Onda je ona otišla, sva ogorčena i nezadovoljna... Iza dugog vremena pohodila je opet biblioteku. Kad je izlazila, opazila je na stubama Sirena... Približio joj se, ozbiljniji no ikad prije. Čekao ju... — Ti danas nisi slušao Porfirija, Sirene? — upita ga brzo.

— Ne. I ne ću više. Ili možda... ali samo za to, da njegove riječi prispodobim s naukom, kojoj sam se od nedavna posvetio.

— Sa kakovom naukom? — Nisi li bio ushićen s nauke Porfirijeve?

— Našao sam nauku savršeniju, našao sam put spasenja duše, našao sam pravu vjeru.

Njegove su oči uz to plamtile, kao dva plamena, pa ipak nije Emilija osjetila, da ju taj plamen grije; naprotiv, zazeblo ju pod tim pogledom i ona šapne pitajući:

— Zar... zar i ta nova nauka traži, da se rastanemo?

On odgovori:

— Za mene traži, jer hoću da postignem savršenstvo.

— Rastanimo se dakle, — odvrati ona, — čuvali te bogovi!

I opet htjede otići, no on je zadrži.

— Slušaj, — reče, — ja ću i tebi pokazati put, kojim sam se uputio... jedini, koji vodi k spasenju.

— Pusti me, ja idem svojim putem! — I ode.

— Boli me duša zbog tebe, stani! — vikne on za njom; ali ona se nasmiješi ljutito i ne ogleda se više na nj...

Nije dugo još mislila na Sirena... Srce ju nije više vuklo k njemu; skoro iza toga ona se udala za ponosnoga Valentinijana...

Sve ove misli proletile joj duhom onom brzinom, kojom samo

ljudske misli letjeti mogu. Kao da su joj se sve misli u jedan mah nadale, tako joj bilo.

Ali uspomena ju nije razblažila: bila je razdražena. U njenoj se duši krila neka vrst osvete proti onomu čovjeku. Jer njen se je duh doduše nekad bistrio na žaru visokih znanosti, ali njeno srce nije se još otvorilo sunčanoj toplini... pravoj ljubavi, pravoj plemenitosti.

— Ne ćemo dalje čitati! — reče Emilija naglo, kad se prenula. — Neka se sve spremi za šetnju: nosiljka, pratnja, sve!

Robinja je bila navikla na hire svoje gospodarice, no ipak si je dozvolila da opazi:

— Ali sad, gospodarice... nije ni podne... ovdje nije običaj...

— Običaj!? Što je meni do običaja? Idem.

I već je unišla u drugu sobu i sjela na srebreni stolac pred srebreni stolić, na kome je bila sila stvari, potrebnih za toaletu.

Grkinja dade nalog radi šetnje i pozove tri četiri druge robinje. Bijedne se djevojke prepale, kad su opazile, da je gospodarica zle volje.

Jedna joj počne sva u strahu razvijati kosu, druga klekne, da joj veže sandale; druge su opet pripremale bjelilo, rumenilo, pa crnilo za obrvice, i donašale odijela. Jedna ispusti iz ruke skupocjenu staklenu posudicu i razbije ju. Nesretnica pogleda gospodaricu s izrazom punim užasa i zguri se na tlu: je li molila milost, ili je čistila pod? — a plemenita ju Rimljanka gurne nogom i zapovjedi Grkinji, da je dade tući po golim ledjima, sve dok češljanje traje. A trajalo je dugo, dok su kosu iščešljali, savili je u visoki svitak, nakovrčali je i udesili, kako će taštoj ženi najbolje pristajati. Onda su je obukli, a dvije robinje stale su namještati nabore na tananom plaštu, pribirući ih i gladeći štapićima od slonove kosti. Ogrnuli su plašt oko svoje gospodarice tako, kako bi se bolje istakla plastika savršenog joj tijela.

U to su javili, da je nosiljka spremna, a pratnja poredana.

Emilija sidje iz prvoga sprata u peristil, prodje trijemom kroz vrt, pa kroz atrij na ulicu. U atriju su razgovarali nekoji klienti s upraviteljem kuće. Pozdravili ju s počitanjem; a upravitelj podje za njom do nosiljke. Nadzornici su robova sa šibom u ruci vrlo pomno razredili čitavu njima povjerenu množinu: najprije robove tkalce, onda crnu družinu kuhinje, iza nosiljke ostale robove, kojima se pridružila cijela fukara iz susjedstva. Gospodja, s tankom koprenom oko glave, sjedne u nosiljku, koju je šest krepkih robova na ramena uzelo. Povorka stane prolaziti ulicama i prostranim trgovima, gdje

je sve bučilo i vrvilo od živoga prometa. Tu su okretni trgovci razvikivali raznovrsnu robu pred otvorenim vratima svojih dućana, a svijet se gurao i gomilao pred njima; tu se žurili brzi glasnici, tu letili teklići, da prave mjesta gospodskim kolima, koja su bezobzirno jurila kaldrmom. U metežu zavade se Emilijini robovi s nečijom pratnjom, koja je poput razbojničke čete okruživala kola svoga gospodina. Emilija zapovjedi, da ostave tu vrevu, da podju pred grad.

Pred gradskim vratima otvorio se vidik na Frušku goru, koja tako naliči Sabinskim planinama kraj Rima. Emiliji se ote uzdah čežnje za velebnim gradom, ali ju za čas zaokupi kraj, kojim su prolazili. I s desna i s lijeva ceste, koja je vodila prema gori, bili su grobovi bogatih stanovnika grada Sirmija. Po koja mramorna klupa našla se na terasi, na kojoj su bili smješteni spomenici, a iza njih cvao po gdjekoji grm: bjelina se mramora i cvijeća prekrasno isticala sa modrila čistoga proljetnoga neba. Krasota je prirode sve više razdraživala Emiliju. Nedaleko grada, s lijeva cesti, bio je velik vrt; vrata, do kojih su vodile nekolike stube, bila su širom otvorena. U dnu vrta vidjela se velika jednostavna kuća . . . nisu je rijesili ni stupovi, ni drugi koji nakit, kao da je sve suvišno odstranjeno bilo . . .

— Kakva je to kuća? — zapita Emilija vodju robova, koji je kraj nosiljke išao.

— Ne znam, gospodarice, — odvrati rob, — čini mi se, da je nekakvoga pogrebnoga društva.

— Stanite! — zapovjedi znatiželjna gospodja.

Robovi spustiše nosiljku, a ona izidje i podje u vrt, zabranivši, da ju iko slijedi. Bilo je u vrtu ponešto zapušteno. Uz puteve opazila je postamente, sa kojih su bili otkinuti kipovi, a na zidu vidjela je čitave površine žbuke izbijene: valjda su tu nekad stajali relijefi ili slikarije . . . Kroz cvijećem ili mladim lišćem osuto granje stabala probijalo svjetlo sunčano, a sjena i svjetlo čudno se pod njima igralo na svježoj zelenoj travi . . .

Emilija podje jednom stazom i stigne na suncem obasjanu čistinu, zasadjenu prekrasnim ranim cvijećem. Čovjek neki bio je sagnut nad gredicu i okapao je cvijeće. Emilija prodje mimo njega i pogleda ga. Drhtne s neke slutnje. On je nije opazio. Ona se vrati istim putem, a on se uspravi. Stajao je u punome suncu. Otme joj se usklik. Taj plemeniti mir na čelu, na čitavom licu, neki osobiti žar u oku: sve je to u jedan tren Emilija prepoznala; sve joj se

činilo uvećano od onda, otkad nije vidjela toga čovjeka. Ustavi se pred njim.

— Sirene, — zapita u čudu, — poznaš li me još?

— Emilija! Što te nosi amo ... pa u ovo doba?

Ona se nasmiješi:

— Demon kakav ... ili bogovi ...

Siren sabere obrve.

— Kakovi demoni, kakovi bogovi!? Zar ti nije nekad još Porfirije razbistrio pamet svojom naukom, koja je morala dovesti do prave vjere svakoga, tko ju je dobro proniknuo? Ali ti ga i nisi čula, nastavi, ti si gledala one, koji su ga slušali. Bila si površna, isprazna, kakova si i danas ... inače ne bi u pô bijela dana dolazila, pa zametnula razgovor s tudjim čovjekom. Odlazi odavle, ostavi me; odavna već ne veže me k tebi ništa!

Emilija se uzbuni.

— Tjeraš me!? Znaj, i ja sam tebe davno zaboravila, ali danas ... danas došli su mi u pamet prošli dani; a kad sam te ovdje prepoznala, nestalo je iz moga srca ogorčenje prema tebi ... probudili se davni osjećaji ... Sirene, ne mrzim te ... Jest, demon mi šaptao one misli, demon me doveo amo ...

— Ah, — plane Siren, — još i to! Odlazi, nečista prikazo! Čari tvoji ne će me zatraviti, jer ti si smrt, a ja sam se napio vodė života vječnoga! Odlazi i ne bacaj pod noge čast matrone rimske, a mjesto tim prozirnim odjećama kiti se pravim ženskim uresom: čednosti!

— Ali, Sirene ... htjede ona.

— Nosi se od mene, sotono! — vikne Siren, prekriži se i načini tri puta znak križa prema njoj.

Emilija se uplaši. Vjerovala je čvrsto, da će ju Siren s tim znakom ureći. Uhvati se brzo za amulet od korala, što ga je na vratu nosila, i pobrza na cestu. Bila je preveć nervozna, a da se dade nositi kući. Potrči prema gradu, a uplašena četa robova za njom Za malo — i pade na klupu, napola onesviještena. Užasno poniženje, koje je doživila, porazilo je oholu Rimljanku. Sva moguća čuvstva vrzla se u njoj, ali najjače bijaše mržnja. Tim se čovjekom u zadnje vrijeme toliko bavila u duši, kao da ju baš neka telepatija upućivala, da je on u blizini, pa ju napokon dovela k njemu. A on? Sva se tresla od jada i užasa. U grlu i na jeziku upravo je osjećala gorkost. Jedva je disala. Robovi su zaplašeni stajali podalje i nisu se usudili ni pisnuti, da se ne bi možda ova bura slegla na jadne

njihove glave.... Ali se dogodilo protivno. Iza pô sata sabrala se Emilija, ustala i mirno sjela u nosiljku.

— Kući! — zapovjedi kratko.

Vodja je robova vraćao povorku kroz postranične ulice i kroz nuzgredna vrata Emilijine kuće. Ona je pošla u svoje odaje. Svukli su ju, sjela je u naslonjač i ostala dugo nepomična. Napokon skoči i zapovjedi, da se iznova spreme na izlazak. Ne mignuvši okom, izvršiše robovi hir gospodaričin, ali na ulici stade hihot i graja, kad se opet redala povorka pred kućom. U to izadje upravitelj i naredi, neka se svi robovi razidju, tek šestorica da prate gospodju, a šestorica da ju nose do prefekta. Kao da se neki sjaj prostro oko nje, kad se pročulo, da ide možnom gospodaru pokrajine.

Prefekt je bio prototip visoka činovnika rimskoga, kako ih je Dioklecijan vještim okom vladalačkim znao izabrati, da preko njih ravna sudbinom dalekoga carstva. Pouzdan značaj, bistar i ozbiljan, vrstan upravljač i pravnik, mogao se svako u nj uzdati, jer je njegova riječ bila od kamena.

On se osjećao sudac u svem i svačem, jer je uvijek saslušao mnijenje i onoga, koga je tko htio oklevetati.

Njegove su se odluke uvijek temeljile na poznavanju ljudî i prilikâ. Zapovijedi careve nije držao samo na oko, već i po smislu i nakani. Tim su rimski veliki činovnici često jače nego vojska držali na visini i u potpunoj snazi rimsku državnu misao.

Bio je malo začudjen, kad mu javiše, da dolazi k njemu Emilija Marcija, glasovita ljepotica, supruga centuriona Valentinijana. Nije mu bilo osobito ugodno. Smatrao je žene djecom, koje treba da rade uvijek pod nekim tutorstvom, a još više, ako su lijepe i razmažene, jer mu se činilo, da su baš tada najviše raspoložene, da učine što nepromišljeno.

Emilija mu nije sve po istini pripovijedala, već mu jednostavno kazala, da je išla šetati u stanoviti vrt, koji je držala javnim, a tamo da ju je neki čovjek, imenom Siren, uvrijedio, otpremio ju vrlo surovo, rekavši joj, da otmenoj gospodji ne dolikuje šetati se tudjim vrtovima, i prekorio ju s nečednosti. Zahtijevala je, da prefekt kazni toga bezobraznika.

Prefekt joj prijatno, ali ozbiljno reče, da će stvar ispitati i pravedno suditi. Emilija ode nešto potištena. Nije sasvim zadovoljna bila s tim, kako ju je prefekt primio. Bilo joj teško oko srca.

Prefekt se držao načela, da se takve malenkosti rješavaju same sobom, pa se nije puno brinuo za stvar. Kad je Emilija vi-

djela, da njena pritužba ne donosi željena uspjeha, pisala je svome mužu, a on je od cara ishodio pismo za prefekta, kojim se ovomu nalaže, da ima kazniti Sirena.

Prefekt dade Sirena potražiti i preda se dovesti. Siren je bio osvjedočen, da su ga uhvatili za to, jer je kršćanin. Predao se dakle i mirno stupio pred sud, znajući, da nije ništa zla učinio. Snebivao se od čuda, kad je razumio prefektove riječi:

— Kako si smio uvrijediti suprugu tako otmena muža, kakav je Valentinijan?

— Ja da sam ju uvrijedio? Kako bih mogao uvrijediti suprugu Valentinijanovu? — reče. — Ne poznam je.

— Ne laži! — otresito će prefekt. — Gospodja je sama izjavila, da si ju obasuo uvredama u vrtu one vile, u kojoj stanuješ.

Kod ovih riječi uvidi Siren, o čem se radi. Odlanulo mu.

— A, — reče, — to je? Gospodja je zbilja došla u vrt, a ja sam joj predočio, da se ne pristoji rimskoj matroni razgovarati s tudjim čovjekom u istom kakvom vrtu, da ne smije svoju krjepost na laku ruku uzeti, pa dati povoda neumjesnoj kakvoj sumnji. Pozvao sam ju na red.

— I to je sve? — zapita upravitelj.

— Po prilici. Vrijedjati je nisam htio; želio sam, da se ne zaboravi.

— Idi kući, Sirene, — reče prefekt, — nisi kriv.

Tim riječima bude Siren otpušten. I već se okrene da ode, kadno se prefekt sjeti, za što li je Sirenu toliko stalo do vladanja tudje žene, pa se domisli, nije li možda kršćanin, jer se samo oni brinu za tudje krjeposti, za tudji spas, kako vele.

— Sirene, koje si vjere? — zapita prefekt.

— Ja slijedim vjeru, koju nauča Gospodin Isus Krist, — odvrati mirno Siren.

Prefekt se promijeni u jedan čas. Nije davno, došle su od Galerija stroge zapovijedi, kojima se nalaže, da se kršćani imadu tražiti i progoniti, pa ne ushtjednu li žrtvovati bogovima, da se imadu smaknuti.

- Pa ti, kršćanin, ti se usudjuješ koriti rimske gospodje? Ti smiješ da ih učiš pristojnosti?

— Pa bilo ti je pravo malo prije, — reče Siren.

— Šuti! — prodere se na nj nekoliko surovih ljudi, koji su oko govornice stajali. Prefekt odredi, da ga odvedu u tamnicu.

Sutradan dovedu Sirena opet pred prefekta, kojemu nije bilo

drago, da ma koga radi vjerskih pitanja baš na smrt osudi; za to je pozvao Sirena, da žrtvuje pred kipom carevim; tako je mislio prenijeti pitanje na političko polje.

Siren odgori mirno, ali odrješito:

— Samo Isus je moj kralj; ne ću da žrtvujem!

Već od jučer je ovaj slučaj zanimao čitavi Sirmij, zato je sad bazilika bila puna svijeta. Na Sirenove riječi podiže se užasna graja. Odjekivalo je svodovljem, činilo se: bazilika se trese od vike.

— Propast kršćanima! Smrt Sirenu! — razabiralo se od časa do časa sred silne halabuke.

Napokon dadoše znak i svjetina se u tili čas umiri, a prefekt dosudi, da se Sirenu ima odsjeći glava.

I Emilija je pošla gledati, kako će Sirena smaknuti. Bila je otupila za krvave prizore u cirkusu, gdje je i ona često znala držati palac dolje, pa je time i ona na smrt odsudila nespretnoga pobijedjenoga gladijatora. I ovdje je htjela sjati jakošću duha. Kršćani su prostrli na zemlju bijelo sukno, na koje će Siren kleknuti. Emilija bila je ohola i okrutna, sve dok nije Sirena ugledala; ali kad ga je opazila, gdje slavodobitno kao triumfator koraca prema bijelome suknu, na kom će primiti smrtni udarac, sva joj krv navrije čas u lice, čas k srcu, i ona osjeti, kao da se mrmor prisutnih kršćana sabire i kruži oko nje i teško pada na njenu dušu. Kad su Sirena doveli na stratište, mrmljanje se pojača, kao valovi, kad ih bura uzbiba, čuli se dapače usklici: »Ubijte i nas! I mi hoćemo da umremo!« Medjutim je Siren kleknuo, pokrivši lice rukama, a krvnik mu jednim zamahom odrubi glavu.

Takove smrti Emilija još nije vidjela. Mnogi su kršćani iz mnoštva potekli, da zamoče nešto haljine svoje u krv mučenikovu, ili da si prisvoje komadić onom krvlju natopljenoga sukna; razlijegali se usklici kršćanski, dopirali do Emilije i neodoljivom ju silom privlačili k mučeniku. Pristupi k mrtvome tijelu, klekne i poljubi rub njegova odijela ... Kao izmijenjena vrati se kući i pade u duboku, neizlječivu tugu. Za pol godine predje i ona medju kršćane, a ne dugo poslije pretrpi mučeničku smrt na istome mjestu, gdje se je prolila krv Sirenova.

Zagreb.

Štefa Iskra.

ZAKON SVRŠNOSTI U PRIRODI.

Našim osjećalima opažamo, da u prirodi nastaju vjekovite promjene: sve se radja, preradja i priradja, što je našim jezikom lijepo rečeno: priroda. Svaka od ovakih promjena ima svoj uzrok, prema kojemu je ona učin. Ako svakoj promjeni ili pojavi i ne možemo svojim osjećalima uvijek uzrok zamjetiti, no kako smo zamjetili pojavu kao učin, moramo da zaključimo i na uzrok, slijedeći zakon logike: bez uzroka ne ima učina. Kad sam, izašavši na šetnju, ostavio u sobi otvoren prozor, a povrativši se kući našao ga zatvorena, nepobitan je zaključak, da je ovaj prozor netko zatvorio. Kad malo dijete u koljevci plače, mora toj pojavi, plaču djeteta, biti neki povod ili izvan djeteta, ili u njegovu nutarnjem organizmu. Videći drozda u krletci, mora da ga je netko unutra zatvorio. Pa tako bismo mogli neizmjernim nizom promjena u spoljašnjem svijetu materijalne prirode i u našem nutarnjem svijetu i životu postupati, te ćemo uvijek do istoga zaključka doći: do učina i uzroka. Zakon uzročnosti i savez izmedju uzroka i učina postoji u svemiru kod svakoga stvora i bića, od najmanjega do najvećega, od najjednostavnijega do najsavršenijega.

Sa uzrokom spajamo često pojam: silu ili moć; ne poznavajući naime nekoj pojavi uzroka, velimo: to je izvela neka sila. Sila i moć zamjenjuju se kao istovjetni izrazi, obično se ipak primjenjuje moć djelovanju razumna bića, dočim silu prenosimo na djelovanje fizikalnih zakona prirode.

Uzrok, koji djeluje prama stanovitomu učinu, kao jasno predvidjenoj svrsi, zove se namjerni uzrok (causa finalis). Odnos namjerna uzroka prema stanovitoj predvidjenoj svrsi zovemo svrsishod-

nost ili svršnost, a zakon, kojim se taj odnos izražava, jest zakon svrsishodnosti ili svršnosti, takodjer princip teleologički (grčki: telos svrha, cilj, i logos nauka). Da zakon svršnosti svoj izvor može imati samo u takovu uzroku, kao zakonodavcu, koji je svrhu unaprijed predvidio i sve tako udesio, da se ta svrha poluči, dakle u inteligentnu biću, to je istina, koju razum čovječji prema neoborivim zakonima logike kao takovu priznati mora, te joj dalnjega dokaza ne treba. No od učina ne samo da smo slijedom logičkoga zakona prisiljeni zaključiti na uzrok, nego i od kakvoće učinka moramo da zaključimo na kakvoću uzroka. Diveći se veličanstvenim tornjevima zagrebačke stolne crkve, ne može zdrav razum zaključiti, da su ih neuka i nestašna djeca sagradila, kao što se ne može zaključiti, da je divnu Homerovu Iliadu izpjevalo neuko dijete. Isto tako ne može se zdravim razumom ustvrditi, da je ikada neumno živinče krjeposno djelo izvelo, jer ne ima slobodne volje niti spoznaje moralnih zakona. Na osnovu dakle ovih neoborivih zakona moramo da zaključimo ne samo od učina na uzrok, nego i od kakvoće učina na kakvoću uzroka. Nakon ovoga kratkoga uvoda da primijenimo princip teleologički iliti zakon svršnosti pojavama biološkoga, t. j. organičkoga svijeta bilinstva i životinjstva u prirodi.

Promatrajući ovaj svijet dolazi čovjek do uvjerenja, da je tuj, sve počevši od neugledne diatome do libanskoga cedra, od sićušnih vorticella pak do vijeka stvorenja čovjeka u tijesnom odnosu i medjusobnom savezu prema odmjerenim svrhama tako uredjeno, da su bića najnižega organizma podredjena bićima višega, a ova najvišega. Neorganički svijet služi kao sredstvo svrhama organičkoga, u ovom opet bilinstvo životinjstvu, a sve opet kao sredstvo svrhama najsavršenijemu članu prirode, čovjeku. Temelj ovoga medjusobnoga saveza je zakon svršnosti, iz kojega slijedi, da svaki niži stvor svojom svrhom služi kao sredstvo svrsi višega, a ovo svrhama najvišega bića.

Proučavajući predmete organičkoga carstva, opazit ćemo ovaj uzročni savez svuda i na svakom biću. Ja ću se samo primjera radi zadržati kod nekojih.

Svako organičko biće sastavljeno je od više česti kao organa, od kojih jedna služi drugoj kao sredstvo svrsi i ova svrha je sredstvo drugoj svrsi, a sve česti kao svrha sredstva su konačnoj svrsi. Uzmimo primjer na čovjeku. Anatomija, t. j. nauka, koja nas uči poznavati pojedine česti, od kojih je čovječje tijelo sastavljeno, i fiziologija iliti nauka, koja nas uči, čemu služe i kako vrše tu službu

pojedine česti, pokazuju nam divnu, cijelomu sastavu tijela odgovarajuću harmoniju pojedinih česti, koje su prema svršnosti tako uredjene, da služe čovjeku kao sredstvo za pojedine svrhe animalnoga života, a sve ove napokon za polučenje uzvišenih umnomoralnih svrha.

Jedan od najsavršenijih spoljašnih organa na čovječjem tijelu je oko, koje čovjeku za polučenje jasnoga vida služi. Promatrajući njegove kako vanjske sastavine: bjeločicu, roženicu, cijevnicu (Gefärshaut), šarenicu, tako i nutarnje: vodenu tekućinu, lećku, caklovinu, pa sve do mriježnice, sastavljene od najosjetljivijih živaca: sve je to mudro udešeno prema zakonima lamanja svjetla tako, da se na mriježnici sastavi pasivna slika vanjskih predmeta. Istina, ima u divnoj pojavi vida tajnâ, koje ljudi ne mogu protumačiti; kako se naime sastavljene na mriježnici slike spoljašnih predmeta vidnim živcem centralnomu organu svih osjećanja, moždjanima saopće, a od ovud čovjeku povrate; ali ipak funkcije pojedinih spoljašnih ili nutarnjih česti može čovjek slijediti i protumačiti: kako sve kao sredstva k općenitoj svrsi, izvedenju vida služe. Medju vanjskim čestima oka ima i takovih, kojima čovjek u prvi mah ne vidi svrhe, te bi ih držao suvišnima; ako ih ipak pomnjivije promatrati uzme, mora da se divi mudrosti, kojom su i ove, na prvi pogled neznatne česti prema zajedničkoj svrsi udešene. Zašto su n. pr. oku vedje, trepavice ili obrve? Dočim nutarnje sastavine služe kao sredstva za neposredno izvadjanje slike primanjem, lamanjem i sakupljanjem svijetlih zraka, pokriveno je oko spolja smještenim spravicama, koje mu nutarnje osjetljive organe štite od vanjskih nezgoda. Vedje, od nježnih mišica i živaca sastavljeni poklopci, na svako oko po jedan, imaju zadatak, da prednji nutarnji dio oka, kada svjetlo ulazi, neprestanim pomicanjem čiste i ovlažuju, da bude tim prozračnije. Trepavice, tanki vlasci na obrubu vedja, odstranjuju prah i drugu nečist, koja bi u oko mogla ulaziti; a s druge ruke stoje kao na straži, jer kosnuvši se i o najmanju škodljivu stvar, povedu vedje, da se zaklope i tim oko proti opasnosti zaštite. Jutrom, kad se čovjek umiva, može opaziti, kako se na trepavicama nalazi kojekake nečisti, koja se stranom ispod vedja, stranom spolja ondje nakupila, te je tako oko od nje sačuvano. Obrve, koje su poput dva vlasnata luka iznad svakoga oka namještene, pobiru prah i znoj s čela, te ne dadu, da se na oči spuštaju. Uz tolike jasno vidljive prema zakonu svršnosti udešene sastavne česti oka ima u njem svojstava, kojih ne vidimo, ali ih iz učina spoznajemo;

jedno od takovih svojstava je akomodacija iliti prilagodjivanje. Prema zakonima optike odaljuje se slika predmeta od staklene (optičke) lećke tim većma, čim bliže se predmet lećke primiče tako, da se slika nalazi u neizmjernoj daljini, dakle se za oko posve izgubi, kad predmet dodje u žarište (focus) lećke. Iskustvo nas uči, da zdravo oko sliku, dakle i sám predmet razmjerne veličine (n. pr. nož, pero, ili pismena) najjasnije vidi u daljini od 20 do 35 centimetara, koji razmak se zato i zove normalnom daljinom. Pa ipak vidi čovjek takove predmete u manjim i većim daljinama jasno. Ovo svojstvo oka zove se prilagodjivanje. Učenjaci kušali su ovo svojstvo svaki na svoj način protumačiti, ali mu još ne znamo za pravi uzrok; toliko je nedvojbeno, da mu izvor leži u neizmjernoj mudrosti, koja je tim oko za predsudjene svrhe usavršila. Bitne sastavine oka su u svih životinja kičmenjaka (kralježnjaka) u bitnosti iste, samo što su priudešene prema okolišu i sredstvima, u kojima takove životinje živu. Prema tomu su drugačije udešene sastavine oka u ribâ, koje u različito gustim vodama i u različnim dubinama živu, te se u tim promjenama svjetlo drugačije lomi u oku, nego kod kopnenih i onih životinja, koje se mnogo zadržavaju u visinama atmosfere. Koli različita od drugih životinja mora da je udezba kod očiju onih, koje izlazeći noću na plijen vide u mrkoj tami najmanje životinjice, kojima se hrane; a kakova tek da je akomodacija očiju kod američkoga kondora, koji kružeći visoko iznad oblaka u visinama, do kojih se nijedna krilatica ne digne, vidi na zemlji plijen, koji traži. Kao što kod oka, ovoga najsavršenijega optičkoga instrumenta, razabire se divna udezba prema predsudjenim svrhama i kod drugih organa čovječjega tijela, a osobito kod gljoti iliti jabučice i uha, koji organi su uredjeni za govor, pjevanje i slušanje. Kao što je oko najsavršeniji optički instrumenat, tako su gljot i uho najsavršeniji prema zakonima akustike uredjeni organi, od kojih svaki imade s jedne strane svoju posebnu, s druge služi i kao sredstvo drugomu za obćenitu svrhu. Velimo, da je jezik organ govora, no to je u potpunom smislu samo u savezu sa gljoti, jer bez ovoga saveza i zajedničkoga djelovanja jezika i gljoti bilo bi gibanje jezika nijemo i nerazumljivo. Ovakav princip telički iliti zakon svršnosti vidi se nedvojbeno iz uredbe svakoga organa i cijeloga sustava čovječjega tijela i ostalih životinja; s toga ne ćemo se o tom dalje zadržavati u životinjstvu, već ćemo dokaze tomu potražiti sa nekoliko primjera u pojavama bilinstva.

Uzmimo promatrati razvitak drveta. Ako čovjek i ne može

označiti svrhu svakom organičkom biću, svakoj životinjici i svakoj biljci, ali ne može pobiti obćenitu valjanost gore spomenutoga metafizičko-filozofskoga načela, da je sve u prirodi tako postepeno i u medjusobnom savezu uredjeno, da bića nižega organizma služe za svrhe bićima višega, a ova bićima najvišega i najsavršenijega organizma. Da drvo toj općenitoj svrsi služiti može, valja najprije da dodje do svoje posebne svrhe, do potpuna razvitka, do zrelosti, da se može rasplodjivati i drugim općenitim svrhama služiti. Za polučenje njemu posebne svrhe treba drvetu čitav niz kauzalnom svezom spojenih čestih i organa, gdje jedno drugomu kao uzrok učinu služi. Promatrajući prema fitotomiji (biljevnoj anatomiji) i fiziologiji organe drveta, zabavimo se u kratko samo stablom.

Otkopamo li stablo potpunoma narasla drveta (oraha, duba, javora itd.), naći ćemo spodnje organe, kojima je drvo zemlji priraslo: debelo, daleko pruženo žilje, koje bude tanje, čim dalje je od središta prema obodu, dok se napokon završi tankim žilicama iliti b r a n d u s i m a. Debelo žilje služi drvetu za sigurnost, da ga jaki vjetrovi i vijori ne prevrnu; zato je žilje tim deblje i tim dublje i dalje pod zemljom razgranjeno, čim je drvo stablom i granama više i obsežnije, dočim mu nebrojene tanke žilice služe samo za upijanje hrane. Hranivo, koje bilje upija, je ili kapljevno tekuće ili poput uzduha plinovito. Prvo upija bilina brandusima iz zemlje, a drugo lišćem iz atmosfere. Ne možemo ovdje dalje ulaziti u fiziologiju bilja, da razjasnjujemo, koliko mnoštvo imade u bilju raznih cjevčica, jažica i spravica, kojima žiljem iz zemlje upijana hrana uzlazi, a lišćem iz atmosfere usisana silazi bilinom; dosta budi spomenuti, da su na oko neznatne žilice na korijenju, a lišće na granama tako bitne jažice, kojima se hrana bilinom razilazi, da će se drvo posušiti i propasti, ako bi mu se žilice na korijenju poodrezale, ili lišće opetovano očupalo. Da je tolika važnost ovih sićušnih cjevčica i jažica za hranu, dakle za opstanak biline, vidi se i stoga, što su ovi za hranidbu tako nužni organi različito uredjeni prema okolišu, u kojem bilina živi. Drugačije uredjene su žilice i lišće na bilju, koje raste u vodi (bijeli i žuti lopoč, povodni orašak); drugačije na onom, koje raste na kopnu, na kamenitom stijenju, na zraku itd. Ovu divnu udešenost pojedinih sastavina bilja prema posebnim svrhama opažamo osobito jasno u cvijetu i plodu. Promotrimo pup, u kojem počivaju plodila i zametak ploda. Plodila: prašnici, pelud (zaplodni prašak), pjestić sa njuškom i plodnicom (ovarium), obavita su k o ž u s k o m, sastavljenim od mekanih, više manje dla-



Dr. FRANJO RAČKI.

RUDOLF VALDEC ZAGREB.

kavih ljuštica, sve nježnijih i mekanijih, čim se većma približuju najnježnijim česticama plodila. Ovaj kožusak je divnom primjenom svrsi biline prema podneblju i oštrijem uplivu atmosfere različito udešen tako, da je gušći i topliji u studenim stranama svijeta, dočim je tanji, dapače ga kod mnogih bilina u vrućem zemaljskom pojasu niti nema. A kako nježnim pokrovcima je zaštićen tek dospjeli plod počam od najnježnijega zametka — klice, pa do skrajnje ljuštice, kojom je sjemenka obavita.

Prilagodjivanje, o kojem govorasmo gore kod čovječjega oka i drugih životinja, nalazimo takodjer i kod bilja, najočevidnije kod povodne biline žuti lopoč (auphor luteum). Ova lijepa biljka, koja svojim krasnim žutim cvijetom naše ribnjake i lagano tekuće vode ukrasuje, učvršćena je na dnu podankom, dočim se list petljom, a cvijet stapkom digne na površje vode. Petlje i stapke ravnaju se vazda prema dubljini vode tako, da su u plićoj kratke, u dubljoj duže. Isto svojstvo prilagodjivanja opažamo i kod žabogriza (hydrocharis morsus ranae).

Princip teleološki jasno se vidi takodjer iz geografskoga širenja bilinstva i životinjstva. Promatrajući biološki svijet sa ovoga gledišta, vidimo neosporivu činjenicu, da su oba ova carstva, bilinstvo i životinjstvo, po cijeloj zemlji od jednoga stožera do drugoga udešena prema toplini, vlazi, hrani, u opće prema onim uvjetima podneblja, koji njegovu životu i napretku odgovaraju. Drugo je n. p. odijelo živinstva i bilinstva na dalekom sjeveru i jugu, drugo u umjerenim, a posve drugo u vrućim pojasima. Badava ćeš prenositi pôme sa polutnika u naše, a badava naše voćke i zelje s naših u obratničke strane. Isto vrijedi i za živinstvo. Jedno i drugo će pod vedrim nebom ovdje i ondje kuburiti i kržljaviti, napokon će ipak podleći prevelikoj promjeni podneblja. Istina, da se gdjekoje biline i životinje promjeni donekle mogu prilagoditi, ali su medje te prilagodnje odviše tijesne, a da bih ih organizam prekoračiti mogao. To su činjenice nedvojbene, koje nam jasno govore, da je svakoj skupini bilja i životinjstva za stalno prebivanje odredjeno na zemlji ono podneblje, koje njegovom organizmu, njegovoj svrsi odgovara. Primjerâ za to navadjati bilo bi suvišno; jednu ipak životinju spomenut ću, koja se, otkad ljudski rod u medjusobnom saobraćaju stoji, kao najjasniji primjer za udešenost organičkih bića prema predvidjenim svrhama navodi, a to je d e v a, g a m i l a ili d r o m e d a r. Ovomu dvopapkaru je domovina sjeverna Afrika, Egipat, Arapska, Abisinija, južna Tatarska, čak do Indije. To su ponajviše suhe, pjeskovite, tropskim suncem ispržene zemlje, kuda čovjek može više dana putovati, a da ne nadje hrane

niti vode sebi niti životinji. U tim daleko protegnutim zemljama ne bi bilo ljudskoga društva, saobraćaja, prometa, niti trgovine, ovi krajevi bili bi pusti i mrtvi za ostali svijet — bez deve. Ona je stvorena za čovjeka u onim zemljama, te su joj prema toj svrsi i sve česti tijela udešene, da bude u istinu ladja pustare. Dugačka je do 19 mt., a sprijeda do 13 mt. visoka, srijed hrpta ima veliku grbu, vrata je podugačka, nogu tankih, papaka malenih. Noge su joj u opće tako udešene, da može na suhu, pijeskom zasutu ili kamenitu tlu lako i sigurno stupati, a nozdrve može zatvoriti tako, da joj vrući, vjetrom raznašani pijesak ne može u nos ulaziti. Na koljenima prvih nogu i na grudi otvrdjela joj koža u ožuljine, te može klečeći na se uzeti jašioca i teret. Želudac joj je produžen u posebnu spravu, u kojoj može pitku vodu čuvati i više stotina engleskih milja proputovati, a da joj je ne treba. Tako uredjena tijela može deva, opterećena sa 300 do 400 klg., u vrućim afričkim pustarama proputovati na dan i 30 engl. milja, dočim one, koje samo za jahanje služe, a nisu odviše opterećene, mogu i dva puta toliki put provaliti. Njoj ne treba biča niti ostruga, jer joj dostaje samo glas gospodarov. Glazba joj godi, pa kad je umorna, zasvira jašilac ili zapjeva svoju arapsku pjesmicu, na što ona žurnije i veselije koracati stane. Putujući stupa tako, da joj se koracanje niti najmanje ne čuje, jer su joj stopala obrasla nekom elastičnom tvari. Uz tolike koristi, što ih čovjek od ove životinje ima, valja dodati, da mu i za hranu služi, uživajući od nje meso, mlijeko i sir, dočim mu dlaka služi za odijelo, a posušeni gnoj za gorivo. Spojivši sva svojstva ove krotke i dobroćudne životinje sa snatrenjem i živom maštom Arapa, nije čudo, da se od nje mnogo zanimljivih priča i istinitih činjenica pripovijeda. Ja ću jednu od takovih pripovijedaka navesti, kako ju pripovijeda glasoviti arapski putnik Fatalla Sayeghir u 2. knjizi Lamartinova putovanja na istok.

Putujući u većem društvu Arabijom u Hedžas, pripovijeda Fatalla: »Peti dan, pošto smo prenoćili pod šatorima El-Heradia, digosmo se sa svima, da sedlamo svoje dromedare, koje na veliko čudo nadjosmo, kako su glave u pijesak zatisnule, te ih iz ovog položaja nismo mogli maknuti. Beduini, prizvani u pomoć, protumačiše nam tu pojavu instinktom životinja, kojim osjećaju dolazak užasnoga vjetra simouna, toga strašnoga biča afričkih pustara, koji propašću prijeti ljudima i životinjama, ako ih nezaštićene na otvorenoj pustari zateče.« Dromedari osjećaju instinktom dvije do tri ure unaprijed ovaj strašni elemenat, okrenu se od vjetra i zakopavaju

se glavom u pijesak. Niti glad niti žedja, niti ikakova sila ne mogu ih iz ovoga položaja krenuti, dok užasno nevrijeme potraje, pa trajalo to tri i više dana. Da se spase od toga ubitačnoga vjetra, nadarila ih je providnost instinktom, koji ih nikada ne prevari, te nije samo njima, nego i ljudima za sigurnost. »Videći,« nastavlja pripovjedač, »o čem se radi, obuhvati i nas strava, te se pobrinusmo za nužne mjere sigurnosti. Ne dostaje, da se konji smjeste u sigurnost, valja ih pokriti i uši začepiti, inače ih zaduši silna vijavica sitna vruća pijeska, što ga vjetar proti njima tjera. Ljudi se sakupe u šatorima, zatrpaju pomnjivo najsitnije pukotine i rupice, postavivši vodu samo tako daleko od sebe, da ju rukom doseći uzmognu, a onda legnu na tle i pokriju se machtama (arapskim pokrivalima). Tako ostanu cijelo vrijeme, dok taj užasni vijor traje. Jedva što smo ovako sebe i živinstvo osigurali, ali eto ti svih užasa toga smrtonosnoga elementa. Uz strašno zviždanje digoše se oblaci vruća rdjasta praha, obarajući na tle sve, što mu je na putu, te za čas dignu se na ravnini brežuljci pijeska, pod kojima ležaše sve pokopano, što se vijoru protivilo. Ako je koje udo tijela bilo odgaljeno, sprženo je kao od vruća željeza. Užašno ovo nevrijeme trajaše deset sati strašnom žestinom, a onda popuštajući silom još šest sati: jošte samo jednu uru više i eto nas podušenih. Voda, koju smo za pilo pripravili, zakipjela je, a u šatoru bijaše veća vrućina, nego u vrućoj turskoj kupelji. Odvaživši se napokon iz šatora, eto nam užasna prizora pred očima: petero djece, dvije žene i jedan muškarac ležahu mrtvi pod pijeskom još goruće vrućim, a nekoliko je Beduina bilo sasvim pocrnjela i spržena obraza. Kad vjetar simoun kojega nesretnika zahvati u glavu, krv mu udari curkom na nosnice i usta, obraz mu nabuhne, pocrveni i za čas zadušen izdahne.«

Svoj spas imalo je društvo zahvaliti devi i njezinu instinktu. Instinkt je životinji prirodjeni nagon, kojim potaknuta čini i ne znajući kako, već samo nekim predosjećajem bez znanja i shvaćanja mekanički, no vazda istim načinom ono, što je njoj ili vrsti joj za stanovite odredjene joj svrhe, u opće za hranu, rasplodbu, dakle za opstanak i spojene s njim svrhe bitno nužno. Dakle je i instinkt, ova nerazrješiva tajna prirode, teličkoga značenja, jer je namijenjen nedvojbeno predvidjenim svrhama. Prema sastavu i uredbi tijela i prema svrhama udešen je i instinkt svakoj životinji. Drugim načinom očituje se on n. pr. u slona, drugim u deve, drugim opet u ptice i insekta. Ovaj provodić, ovo ravnalo životinja za polučenje odredjenih im svrha kušahu gdjekoji protumačiti iz iskustva i navike

životinja. Nu kako protumačiti plivanje tek iz jaja izvaljenih pataka, koje vode još nisu nikad vidjele? Učenjak Gratiolet pripovijeda, da su se mlada šteneta, koja još nikad nisu vuka vidjela, stala grčevito tresti, kad su onjušila komad vučje kože. otkud im iskustvo?

Iz uredbe dromedarova tijela vidi se, da su u njega neki posebni organi udešeni za posebne svrhe i prema posebnim zemljama. Ne mogu propustiti, a da ne spomenem još jednu divnu uredbu druge vrsti životinje tobolčara (marsupialia): klokana iliti kengurua, iz koje se vidi, da je predvidjenoj svrsi namijenjena. Mlado klokanče rodi se nezrelo i nedoraslo tako, da bi došav na sviet poginulo, da ne bude posebnom uredbom hranila i zaštitnih organa doskočeno. Kao što je poznato iz zoologije, imade klokan-ženka na trbuhu oširok tobolac ili vrećicu, u kojoj mlado klokanče duže vremena hrani i čuva. Čuveni prirodoslovac De le Souëf opisuje slučaj, kako je ženka kengura mlado polegla. Osjećajući položaj sjedne mati na tle, oslanjajući se na korijen debela repa, uhvati vrećicu prvim šapama, prihvati mlado i metne ga nutar. Nu mlado nedoraslo klokanče ne može prihvatiti sise, koja je vrećici prirasla, jer mjesto potpunih doraslih ustiju ima tek okruglu rupu. Tuj mu mati pomogne, jer mu bradavku od sise utisne i pričvrsti u rupu. Nu da to uspije, te bude živinčetu sisanjem osigurana hrana, udešena je bradavka osobitom spravom. U tu svrhu ima na bradavici posebna mišica, a mišici pripojena je posebna kost. Pošto je ovako u usta mladomu uvedena bradavka, ostane mu tako pričvršćena cijelo vrijeme, dok je u vrećici, jer kad bi se jednom otkinula, ne bi je već niti mati mogla namjestiti, te je mlado poginulo. Da se pako učvršćena bradavka ne otkine, tomu je spomenutom uredbom doskočeno. Uz ovakovo sisanje, gdje su usta cijelo to vrijeme zatvorena, moglo bi se živinče, zaletiv mu mlijeko u dušnik, zadušiti. To je opet kod ove vrsti životinje tim zapriječeno, da je dušnik posebnim kanalom sa vanjskim zrakom spojen, kakova kod drugih životinja ne ima, pa i kod klokana ga nestane, čim mlado doraste i ostavi materinu vrećicu, te ga mati samo onda opet nutra metne, ako mu s polja pogibao zaprijeti.

Pod svršetak ovoga promatranja da spomenem jošte jednu pojavu u živinstvu, koja se takodjer samo sa stanovišta teličkoga protumačiti može. Ima naime životinja, koje da budu zaštićene proti mnogim neprijateljima, bojom tijela nalikuju na okoliš, gdje živu. Tako nalikuju ptice koke (gallinaeae) svojim tijelom na zemlju, jer na zemlji živu, kao n. pr. šljuke, ševe, prepelice, prutke, žalari i dr. Nekoji sisavci mijenjaju boju prema dobi godine. Alpinski

zec (lepus variabilis) je ljeti suro-sive dlake, a počevši od mjeseca studenoga je sasvim bijel, isto tako je granostaj (hermelin) ljeti sure, a zimi sasvim bijele dlake do male kitice na repu. Ribica antennarius, koja živi u Atlantskom oceanu, nalikuje svojim pjegavim tijelom posve na morske haluge. O njoj veli prirodoslovac Osbek: »Nju je providnost bez sumnje zaodjela bojom nalik na lišće zato, da ju grabežljive ribe drže za halugu.«

Oponos iliti mimikra u užem smislu je pojava, gdje životinja namjerice ne samo bojom, nego položajem i cijelim držanjem tijela oponaša drugu životinju, koja je posebnim, samo njoj vlastitim svojstvom zaštićena od neprijatelja, pa se tako ovim tudjim svojstvom i oponašanjem spasi, jer ju neprijatelj drži za oponašanu životinju.

Instinkt, zaštitne boje i oponos mogu se dakle takodjer pribrojiti gore spomenutim pojavama u bilinstvu i živinstvu, gdje um čovječji iz udezbe pojedinih čestih prema cijelomu sastavu organičkoga bića logičkom silom kauzalnoga saveza mora da zaključi, da je to sve uredjeno prema teleološkom principu, prema zakonu svršnosti za polučenje jasno predvidjenih i odredjenih svrha, da se iz ove divne uredbe, počevši od najnižega pa do najvišega i najsavršenijega bića, jasno i nesumnjivo vidi u cijeloj prirodi divni sklad, a iz sklada jasna inteligentna namjera. Ima ljudi, koji ovaj prema inteligentnoj namjeri udešeni sklad hoće da protumače mekaničkim djelovanjem materijalnih sila; no proti ovoj izčezavajućoj manjini stoji savkoliki inteligentni svijet svih vijekova, koji u neizmjernom nizu pojava prirode, jer osnovanih na savezu uzroka i učina, vidi nedvojbeno očitovanje neizmjerne inteligencije, začetnika svemira, svega vidljiva i nevidljiva, — začetnika, »koji, kako veli sv. Augustin, nije takove suštine, da bi se ljudskim očima mogao vidjeti, a čudesa su njegova, kojima sve stvoreno upravlja, svagdanjim vidjenjem tako slabo uvažena, da divna i nedokučiva djela njegova i u svakoj klici sjemena nitko ne opaža.« Nikad se ne će ovaj svijet, njegove pojave i promjene, djelujuće sile i zakoni, a to sve u skladu prema predvidjenim i odredjenim svrhama, inače shvatiti i protumačiti moći, nego poklonivši se neizmjernoj inteligenciji bića, o kojem, oduševljen njegovom prirodnom objavom, pjeva psalmista u 103. psalmu:

»O Gospode, kako su veličanstvena Tvoja djela, sve si premudro uredio, što je na zemlji, bogatstvo je Tvoje.«



Zagreb.

Josip Torbar.

GOSPODIN S KAPTOLA.

Prije kojih desetak godina stajaše na Kaptolu zagrebačkom tek nešto dalje od »crne škole« starinska kanonička kurija, za koju se po cieloj Hrvatskoj znalo i koju je domaći kajkavski sviet svojom sladkom rieči i dobroćudnim načinom kratko tek nazivao »gospodínova« (s akcentom dugim na slovu i) kurija, i tim ju mislio razlučiti od svih trideset i toliko kanoničkih kurija. S ulice nije se mogla vidjeti kuća, jer je bila sagradjena duboko u dvorištu medju vrtovima i zavrtnicama, a do ulice držale se s jednog kraja ogromnih dvokrilnih vratiju staje i ekonomske zgrade sa svojim zadnjim stranama, na drugi pak kraj vratiju vukla se duga i visoka zidana ograda, koja je na dva tri mjesta imala uzidane svetačke slike i kipove, pred kojim svakim je za staklom visjela crvena lampica. Na kraju te ograde, tik do susjedne kurije, bila su još manja vrata za pješake i prihodnike svakdašnje. Na jednim i drugim vratima bio je iz kamena izklesan nekakav opatski ili biskupski grb.

U toj je kuriji mnogo više od četvrt vieka nastavao kanonik Tomaš Tobančić, ili kako ga svi voljeli nazivati: »reverendissimus Tomica«, — poznat rodoljub i dobar čovjek.

Kad sam ga ja upoznao, bio je već u velikoj starosti, no niti u prvi taj čas, niti ikada poslije nisam ma ni u čem morao osjećati starca. Kretnja mu bila gotovo živahna i laka, rieč i jasna i brza, a lice uviek vedro. Čisto kao da je strujila oko njega i radost i ljepota života. Zato mi se možda još jače usjekla u dušu spomen na prvi naš susret.

Bio me umolio susjed i prijatelj, neka idem umjesto njega na Kaptol k reverendissimusu Tomici, da mu izporučim njegove pozdrave i izvinem, što ne će moći k njemu u Zagreb na Tomaševo.

Naravski, ja sam rado primio na sebe tu zadaću, jer sam gotovo od djetinjstva slušao pričanja o »gospodinu Tomici«, o njegovoj

veseloj ćudi, dobrom srcu i umnoj glavi. Od nekada želio sam, da ga upoznam, no — dok je starac izlazio još iz svoje kurije i Kaptola, bio sam diete, a poslije desio sam se izvan domovine; odkada se pak povratih, nije više stari gospodin polazio u pohode k prijateljima i negdašnjim znancima, već je glavno skupljao družtvo u svom domu, kamo me nije prilika dosele dovela.

Baš kad sam došao k visoko zidanoj ogradi na Kaptolu i htio zakrenuti na mala vrata u dvorište, bila su velika vrata širom raztvorena i za čas je izašla kočija s kočijašem i inošom u pandurskoj modroj monduri na kozliću. U prvi čas pogodih, da je to ekipaža reverendissimusa; potužih se u sebi na svoju zlu sreću, jer u istinu u kočiji je sjedio starac kanonik. No stari je gospodin opazio, da sam bio na malim vratima, te je odmah dao sustaviti kočiju i poslao inoša k meni, da me upita, što želim.

Kad je starac doznao za moje ime i moju nakanu, dao je skrenuti kočiju i rukama davao mi znakove, neka podjem u dvorište.

Kad se pred kurijom izrukovasmo i zakrenusmo u stubište, gledao sam starca srednje visine, dosta krepka držanja u odebelu tielu; lice bilo mu je svježe boje, ponekle zaliveno rumenilom. Sitne staračke oči čuvale su svoju tamnost i žarko se još kriesile, kad bi se rieč življe povela. Gusta, sasvim biela kosa pokrivala je dosta veliku glavu, isto i obrve nad očima bile su sasvim siede i guste. Nije imao na sebi reverendu, već dug kaput i uzke hlače u čižmama, a to odielo bilo je brižno uredjeno i ni traga ni najmanjoj zanemarenosti, u koju stari ljudi tako lako zapadaju.

Primio me je tako ljubezno i usrdno, da sam gotovo osjećao dragost i ugodu domaćeg kuta. Bio on stari i dobri prijatelj ciele moje obitelji i cieloga roda, pa je čisto veseo bio, što sam došao k njemu. Da sam mu još na hodniku morao obećati, da ću ostati na objedu, po sebi se razumije.

Kuća mu bila puna ljudi. Imao je kod sebe sestru udovicu s cielom mnogobrojnom obitelji, koja se sastojala iz djece i unučadi. Osim toga bila tu još prijateljica i drugarica sestrina, sirota stara na pô sliepa i gluha, koja nije na cielom svietu imala nikoga svoga, pa ju kanonik iz smilovanja uzeo u dvor, da sa sestrom igra u karte. Osim toga je još držao četiri siromašna djaka na stanu i košti, a drugoj četvorici davao je objed i večeru, strogo pazeći, da se od njih u to ime ne ište nikakova pomoć u kućnim poslovima.

Ja sam prekrasan dan probavio kod njega. I tako mi je ugodno i voljko bilo, da je već davno zamračilo, kad sam ostavio gostoljubnu

kuću. Dà, — nisam tek ja bio kod objeda. Reverendissimus Tomica u tili je časak bio složio čitavo družtvo.

Mene dakako najviše je od sviju on sam zanimao, — gotovo zanosio. Bilo u njem u isti čas i nešto od zapadno-evropskog prelata i nešto od onih negdašnjih hrvatskih kanonika iz vremena turskih ratova, koji su u potrebi znali i sablju opasati, — a svakako najviše je bilo u njem one prave korenike hrvatskog negdašnjeg »gospodina«, koji je ponosit, da je Hrvat, kojemu su vazda na umu pravice kraljevine Hrvatske i koji osjeća u sebi dužnost, da mu bude kuća svakom gostu draga i mila.

Kod stola upravo je elegancijom i finoćom kakovog starofrancuzkog crkvenog dostojanstvenika »ancien regim-a« nastojao, da bude zabava ugodna, a kad je stoloravnatelj, u osobi mladog nekog prevendara, počeo sa zdravicama, — eto iz starca našeg hrvatskog veseljaka, koji se je prepustio veselju i radosti. Osobito rodoljubne zdravice uznesoše reverendissimusa Tomicu. Kad se je nazdravilo domovini, pa onda uspjehu narodne borbe za narodna prava, pa vladiki Strossmayeru, — onda je starac čisto žarom mladića hvatao pokal i zanosnim riečima preuzimao zdravicu, pa gotovo prvi intonirao rodoljubnu pjesmu. Bio on naime još iz garde starih Iliraca. Pavao Štos, Josip Kundek, opat Krizmanić, biskup Šrot bijahu mu prijatelji i drugovi u mladosti. Onaj žar i potreba duševna, da se iz svoga naroda učini u istinu narod i da mu se izvojšti sloboda, što je u ilirsko vrieme tako žarko plamtilo u hrvatskim grudima, u starca reverendissimusa Tomice nije ništa popustilo nakon tolikih narodnih neuspjeha i gubitaka.

Starac je sveudilj ostao vjeran svojoj zastavi i svojim idealima. A nije se to tek pokazivalo na riečima i kod vesela stola. Svako narodno rodoljubno nastojanje nalazilo je uviek u njem vjerna i požrtvovna pomagača. Uza sve liepe dohodke kanoničke on je bio gotovo bez imutka, jer pokraj uzdržavanja i podpomaganja cieloga si roda, on je ipak pritekao kod svake narodne potrebe znatnim svotama u pripomoć. A u narodnoj borbi još u velikoj starosti nije nikad propustio, da se ne zauzme za narodnu stvar makar osobnim uticanjem. Ma da je bio veliki crkveni dostojanstvenik i starac, opet se nije ugibao ni žacao, da ne preuzme na sebe koji korak, koji pohod ili inu kakvu dužnost, što ju zahtievala korist narodne borbe.

Meni je starac tako omilio, pa i sva njegova kuća, da nisam mogao doći u Zagreb, a da njega ne potražim. Zadržah li se pak dulje vremena u gradu, dogodilo mi se često, da sam svak dan sate i sate probavio kod njega. Ah, ona njegova duga, na pô tamna

soba pod starinskim dubokim svodom sa starinskom štukaturom, — svi zidovi pokriti policama s knjigama, uvezanima u starinske kože, — u jednom kutu klecalo, pocrnjelo od starine i postavljeno pred propelom, u drugom kutu starinski pisaći stol-sekretar, — sve, sve jasno mi pred dušom ostaje, a najviše u dubokom naslonjaču sjedoglavi starac rumenih obraza, zagrnut u kućnu kabanicu, obšivenu krznom, koji me je toli često sjećao na Dürerove portrete, a koji me je vazda i svaki put prisilio na dobru volju i radost, gledajući mu u vesele oči i smieškom osvietljene obraze! Pak onaj njegov dragi način pričanja, ono dobrodušno posmatranje uz umne i duhovite pripomenke!

Tako sam iz vlastitih njegovih rieči upoznao svu kroniku njegovih dana, — dana, koji se nisu ni u čem izticali kakovim neobičnim doživljajima, nu koji su me ipak sa svake strane zanimali, jer su bili jednako puni dobrote i po tom uviek puni radosti i ljubavi k životu. U velikoj svojoj starosti on je dapače pomirno i dobre volje gledao na život, podnašao lako teret, što ga po sebi donose mnoge godine, — i za svaku sjenu, bačenu na sjaj života, on je našao izprike i utjehom si ju tumačio.

— Dragi mladi amice, perillustris ac spectabilis domine! — tako je redovito počimao i nagovarao mene, dvaestgodišnjega mladića, sladko se i tiho nasmiešio, podignuo prst s opatskim prstenom, kimnuo glavom i zažmirio postrance očima, pa potiho započeo svojom ljubkom kajkavštinom: — Lepa su im to bila vremena, kad sem još bil parvišta, makar sem moral kanoniku Prelcu — vidiju v ovoj istoj kuriji — svaki den čižme snažiti i dobro naglancati, a to im ni bilo za onda lehko, kajti jošče nisu ludi zmislili biks, a stari je gospodin samo od mene imeti htel taj posel, ar ja sem to bolše znal, kak negov inuš. Hm, rad me je imel zato, i nemu se imam sve zafaliti; doklem goder sem bil v školah dijačkeh, on me je pri sebi deržal i onda on mi je poglavito pomogel, da sem došel v seminarijum, a poklam on mi je pribavil kapelaniju v Bistrici, i pak onda brzo sem po negovoj pomoći dobil faru. Pak vidiju, kulikrat mi je znal reći, kad me je lekciju predi škole spitaval: »Tomica, ako se buš dobro vučil, moreš još tu v istom dvoru, gde i ja, sedeti kak gospodin«; pak vidiju, milošću božjum, to im se za istinu dogodilo!

I starac uzeo bi mi pričati povjest svoje »kanoničije«, koju je u vrieme Jelačića bana zaslužio svojim rodoljubnim i čovjekoljubivim djelima i nastojanjem oko podizanja pučkih škola. Tako sam ja uza nj u duhu proživljivao svih zadnjih sedamdeset godina našega i javnog i sukromnog života. Starac imao je za čudo dobro pamćenje,

a uz to, kako rekoh, znao je preljubezno pričati, gotovo dražestno čavrljati. A butilja s najstarijim bukovcem i moslavcem nije smjela manjkati. Govorio je izključivo kajkavski. Jednoć mu to iztaknem — njemu Ilircu!

— Je, kaj očeju — dragi mladi spectabilis —, onak, kak ih je mati navčila govoriti, itak je najslajše. Ja znam, da je morebiti lepše po slovnici govoriti, ali — vender — mojemu srcu najlepše je po domaći. — Kaj čeju, kad je više Horvatov, koji govoriju taj vaš »što«, — pak smo morali dati prav Gaju, kad je počel pisati ovak, kak Graničari, Slavonci i Bošnaki govoriju. Sve za slogu! Ali zato itak ostane naš gorni govor — nam najdragši. Pak, dragi amice, ta naša kajkavska reč, to je kakti mati svih dijalektušov slavjanskih. Em dobro veli fabula, da su Čeh, Leh i Meh iz Krapine! Kajkavca razme i Rus i Čeh i svaki Slavjan. Morebiti, da su negda svi Slavjani govorili tak kak mi! Gdo bi to znal, da ni tak bilo? A segurno im je, da tu na jugu i drugač se s početka ni govorilo. Tejam tam v Pelopenezijušu moreju najti imena sel i gora, koja glasiju kak naša v Zagorju. Vidiju, da nemaju prav, kad se čudiju mojoj lubavi za kajkavsku reč.

Često i prečesto ne bude, da smo ostali sami. Stari je gospodin suviše imao i prijatelja i znanaca u gradu i u svoj zemlji, a da ne bi gotovo uviek imao posjeta. I onda ostavili bi njegovu sobu, koju je nazivao bibliotekom, pa bi se selili u »palaču«, a inoš Jankić taj čas bi došao, da na stol postavi vino sa čašama. Dakako, kod toga nije ostalo. Stari gospodin poslao bi po koju od rodjakinja, da glasno pita, ne bi li se mogla prirediti mala »južinica«, kod koje bi sestri ili kojoj nećakinji opet glasno stavio pitanje, ne bi li se našlo gdje »malo peržolice, ali pisane pečenke, ali druge kakve pečenkice?« — I iz »južinice« razvila bi se prava pravcata obilna večera.

— Ah, vi mlada dendenešna gospoda nekakvi ste pesimiste, gledite na černe očale na ovaj lepi svetli svet! — znao bi često reći. — A nemate prav; gospodin je Bog bormeš znal, kaj dela, kad je išel stvarjati nebo i zemlu, i borme mu je lepo zišlo sve, sve! Lepo je živeti, samo treba oči odpreti i spametno okolo sebe pogledati, pak ja kriv, ako ne bu svaki brzo pregledal i videl, kak je lepo! A ne govorim ja tak zato more biti, kajti je z menom gospodin Bog bil milostiv i naredil z mene zagrebečkog kanonika i abaša; ja sem tak govoril, kad sem bil siromak; ja sem i onda videl i znal, da je lepo na tom božjem svetu! Zato i rad živim, pak je Bog i Majka božja opet z menom i daju mi živeti i daju mi mojih osamdeset i tuliko let lehko podnašati. Eh, kad bu vura došla, bu došla, nek se vrši božja volja!

Pa u istinu u velikoj svojoj starosti reverendissimus je Tomica

znao još uviek naći užitka u pogledu na ljepotu prirode oko sebe: njega je kao kakva mladića znao i mogao uznieti liep cviet, sjajno nebo, — dapače nije mogao slušati poj slavuljev, a da ne bude ganut i zadivljen. Isto se tako u svakom družtvu veselio i radovao kao najmladji od nas, a svaki liep i plemenit dogadjaj u svietu uznietio bi njegov entuzijazam. »Lepo je — lepo življenje!« znao bi reći. »I moja najvekša je sreća, da dugo živim!«

Istina — nije ni ta mirna i vesela duša ostala dugim nizom godina poštedjena od oblaka i gromova, što ih život svakome donese, a donese najviše po čovjeku. Pretrpio reverendissimus Tomica dosta toga od ljudske zlobe i ljudskog jala. Znao mi je koji put slične doživljaje spomenuti, no uviek bez ikakve srčbe. Naprotiv čitav mi je svjedočio, kako se je uviek znao dići nad nizkim takovim napadajima i nije dopustio, da mu se kvari veselje k životu i da bi tek časkom dobrota morala u svem prepustiti mjesto drugom kojem protivnom osjećaju.

— Naj mi dostoju veruvati, — nigdar se nisem srdil radi takovih bedastoča. Znal sem, da ni istina — znal sem, da samo jal more takvoga kaj reći i zmisliti — pak mi je žal bilo — ne mene — kajti ja nisem niš zgubil — neg mi je žal bilo — onoga bedaka, koji se je srdil i negdi nečemurno v sebi grizel i tak si je kvaril sam svoje življenje. Bogčec! —

I starac bi uviek kod toga svršio željom, da bi dobri Bog oprostio zabludjeloj ovci pa bi okrenuo razgovor na veselu kakvu stvar, — obično kakvu šaljivu pričicu o tom ili onom znancu.

Kada je stupio u devedeset i prvu godinu svoga života, nekako samo se od sebe desilo, te je taj rodjendan bio dan velikog slavlja. Sa sviju strana došli prijatelji i poštivatelji, da se vriednom starcu poklone. Stari kanonički dvor čisto šumio i ozvanjao od veselja i radosti.

Starac si nije dao uzeti te ne bi bio služio na taj dan veliku abacijalnu misu. I meni ne može ništa oslabiti onaj veliki dojam, što mi je duša primila, kad sam vidio starca u dubkom punoj katedralki pri oltaru, te ga slušao gotovo krepkim glasom zapjevati: »Sursum corda!« Čisto sam slutio svu svetost, što ju starost sama po sebi nosi, i vidio u starčevu licu duboku i vruću zahvalnost, da doživljuje taj čas!

Door Gredice.

Ksaver Šandor Gjalski.

SAMSONOV GENIJ.

Samson:

Večer življenja, kje se daleč skrivaš!
O jaz sem mlad, napójen cvetnih nad,
In ker napojen cvetnih nad in mlad,
Veselega se čutim, močnega,
Da orla zmogel bi mogočnega,
Da tigra zmel bi krvoločnega,
Da oslov celo čredo bi prevpil,
In ko bi še kričali z vsoj močjoj,
Z oslovsko bi čeljustjo jih pobil. —
O jaz sem mlad, napojen cvetnih nad,
In nikdar nočem biti samo svoj
In vedno hočem le pravičen boj.

Genij:

Večer življenja, kje bi bil še tvoj?
Morda, morda ni daleč pred teboj.
Kazalci na življenski kratki uri
Premikajo se kakor blisek hitri,
In solnce se po vzhodu že zataplja.
Telesni človek, kaj si? Kaplja,
Ki trepeta na tenki, slabi vitri
In precej kane, ko se vitra zgane.

Tvoj dan končan? — O ne! Nikdar!
Ni takrat, ko se zgúbiš siv in star,
Ni takrat, ko zapreš poglede trudeñ.
Tvoj srčni duh ne bo imel večera.
Ime bo tvoje vekomaj slovelo,
In glas o tvoji moči bode slul,
Ko davno ti ne boš ga v grobu čul.

A le na delo brž, le brž na delo,
Da bode lepše, preje praznovan
Naroda tvojega vstajenja dan! —

Koščica pod Kumom.

Anton Medved.

HORVATI I NJIHOVI GOSPODARI.

(1238.—1481.).

Djakovu na iztoku prostiraše se u srednjem vijeku neki posjed (terra, predium, possessio), koji se u latinskim spomenicima zove Croac, Urvati, Choruati, Horwati, Horwaty, Horvaty, Horuaty, Horwathy, pače i Hurachy i Arroad! Gdje je baš taj posjed bio, ne može se još posve izvjestno ustanoviti; ali je vrlo vjerojatno, da se je sterao u okolišu današnjih Starih Mikanovaca. Ti su Mikanovci svakako staro mjesto, jer se još u izvještaju Petra Nikolića od god. 1660. kaže, da je »in pago Michanovczi« crkva sv. Bartolomeja apostola; a u popisu Djakovštine od god. 1702. čitamo doslovce: »(Selo Mikanovci) crkvu imadu zidanu dobro stojeću, koja jest na slavu sv. Bartula ugradjena; u staro vrime ovdena bilo je misto taborsko kod sela od zemlje ugradjeno, Mikanovački šanac zvani, od kojega temelji do sada se nahode.«*

Prvi put spominju se Horvati god. 1238. U ono vrijeme bili su mu vlastnici vitezovi sv. Ivana ili Ivanovci (domus hospitalis Jerosolymitani, cruciferi), koji su držali prostrana posjedovanja po čitavoj Hrvatskoj i Ugarskoj. Pomenute godine potvrdio im je kralj Bela s privolom svoga brata, kralja i hercega Kolomana, sva njihova imanja, medju njima i »terram ad decem aratra, nomine Croac, a castro de Walkoy exemptam, quae est contigua terrae eiusdem domus, quae vocatur Magna villa, cum silva pertinente ad ipsam«.** Kad je

* Smičiklas, Dvijestogodišnjica oslobodjenja Slavonije, II. str. 11. 71, 333. — ** Fejer, Codex diplom. Hung. IV. 1. str. 104.

malo godina poslije, naime 1244., isti kralj Bela bosanskomu biskupu potvrdio darovnicu svoga brata Kolomana za Bliznu i Djakovo, spominju se pri opisu medja djakovačkih ne samo Horvati, nego i Veliko selo ili Magna villa (Nogfolu = Nagyfalu) kao posjedovanja vitezova sv. Ivana. Iz opisa medja u povelji razabiremo, da je Magna villa (Nagyfalu) stajala negdje kod današnjih Kešinaca, a Horvati (Urvati) kod Starih Mikanovaca.*

Po oskudnim izvorima ne možemo znati, kako su dugo vitezovi sv. Ivana držali mjesta Veliko selo i Horvati. No svakako je vjerojatno, da su oni ondje podigli, ako ne grad (castrum), a ono barem dvorac (curia) i crkvu, možda onu, koja se još na početku XVIII. stoljeća spominje kao crkva sv. Bartola. Stalno je medjutim, da je već u prvoj polovici XIV. stoljeća u mjestu Horvati, kao i u susjednom Velikom selu obstojala crkva, kojom je upravljao svećenik, i da je ta crkva spadala na arcidjakonat »de Ossiag« (Oziag, Oziuagh, Ozynag), a po njemu na biskupiju u Pečuhu. Godine 1333.—1335. spominje se u Horvatima (Hurachy, Choruati, Arroad) neki svećenik »sacerdos Fabianus«, a u Velikom selu (Magna villa, Nogfalu, Noglfelw, Noglfelwi) neki »sacerdos Blasius«, koji su rimskoj stolici davali po 30 do 50 banovaca na godinu.**

Malo zatim nalazimo kao gospodare mjesta Horvati neku plemićku porodicu, koja je po tom mjestu primila pridjevak »de Horwathy«, te koje su članovi brzo stali živo utjecati u povjestnicu ne samo Hrvatske, nego i Ugarske. Već 1. travnja 1348. spominje se u jednoj povelji »nobilis vir magister Petrus filius Pauli de Horwaty« kao odličan vlastelin u Vukovskoj županijí, kojemu povjerava kralj Ljudevit, da provede diobu imanja izmedju supruge magistra Ivana Gyleta i supruge Stjepana Morovićkoga.*** Taj se Petar Horvat, sin Pavlov, iztiče i drugim prigodama. U rujnu 1351. boravi »magister Petrus, filius Pauli filii Thome dicti Aranyas de Horwati« blizu grada Bača (prope civitatem Bachiensem), gdje je palatin Nikola Konth bio sazvao sabor onih županija iztočnoslavonskih i južnougarskih, koje su od pol stoljeća bile privaljene banovini Mačvi. Na tom je saboru Petar Horvat u ime sviju plemića vukovske županije (pro universitate nobilium comitatus de Walkow) ustao na obranu svojih drugova, koji su se protivili nekomu ugovoru izmedju grofa kraljevske komore i ostalih županija

* Theiner, Vetera Monum. Slav. merid. I. str. 297—298. — ** Monum. Hung. Vaticana I. str. 245, 270, 280, 288, 299, 314. — *** Klaić, Povjest Hrvata, II. Prilozi, str. VI—VII.

glede plaćanja dobitka kraljevskoj komori (lucrum camere regis).* Jamačno se je plemstvo vukovske županije, koja je još nedavno pripadala Slavoniji, opiralo nastojanju kralja Ljudevita, da ga izjednači s ugarskim plemstvom.** U veljači 1355. nalazimo Petra Horvata u Budimu, gdjeno kao »procurator« (odvjetnik) Elizabete od Nijemaca (de Nempti), supruge bivšega bana mačvanskoga Andrije Lackovića, pred sudcem kraljevskoga dvora Nikolom Drugethom zastupa pravo svoje stranke proti sinovima i unucima Stjepana Morovićkoga, koji bijahu Elizabeti i suprugu joj Andriji Lackoviću ugrabili sva imanja njezina roda u vukovskoj i srijemskoj županiji.*** Parnica bi 18. veljače riješena u prilog Elizabeti i suprugu joj Andriji.

Magistar Petar Horvat ostavio je za sobom tri sina: Pavla, Ivana i Ladislava. Oni baštiniše iza otca ne samo Horvate u vukovskoj županiji, nego takodjer Orahovicu (Orehouch) u požežkoj i Banča (Bancha) u bačkoj županiji. K tomu se posljednjih godina vladanja Ljudevita kralja podigoše do velikih časti: Ivan postade god. 1376. banom mačvanskim, koju je čast obnašao do god. 1381.; a Pavao zasjede god. 1379. stolicu zagrebačke biskupije. Čini se, da su oba brata bila u osobitoj milosti kod kralja Ljudevita, jer im je povjeravao vrlo zamašne zadaće. Bana Ivana (Ivaniša) poslao je 1380. s vojskom u Napulj, da pomaže Karla Dračkoga proti kraljici Ivani, a biskupa Pavla rabio je u diplomatskim poslovima, naročito u Italiji, gdje je biskup Pavao zastupao svoga kralja, kad su utanačili mir u Turinu 8. kolovoza 1381.

Upravo bliže poznanstvo s napuljskim kraljem Karlom Dračkim doprineslo je najviše, da su se braća Pavao, Ivan i Ladislav Horvati po smrti kralja Ljudevita Velikoga okupili oko stranke, koja je radila proti njegovoj kćeri Mariji i zaručniku joj Sigismundu, a u prilog napuljskomu kralju. Jamačno bilo je i razmirica izmedju Gorjanskih i braće Horvata u zavičaju njihovu, u vukovskoj županiji, gdje su bili najbliži susjedi. Poznato je dovoljno, kako su braća Pavao i Ivan Horvati doveli Karla Dračkoga u Budim, te ga posadili na prijestolje; zatim kako su nakon silovite smrti njegove (24. veljače 1386.) stali na čelo hrvatskoga pokreta proti kraljici Mariji, majci joj Jelisavi i palatinu Nikoli Gorjanskomu. Znade se takodjer

* Nagy, Codex Andegavensis V. str. 516—518. — ** U dekretu kralja Ljudevita od 11. prosinca 1351. čitamo u artikulu 12. »Lucrum etiam camerae nostrae, nobiles inter fluvios Drava, Sava, ac de Posega, et Valko, cum aliis viris nobilibus regni nostri unanimiter solvere teneantur« ... Corpus iuris Hungarici, Budapest 1899. I. str. 174. — *** Nagy, Codex. Andeg. VI. str. 262—267.

i za pokolj 25. srpnja 1386. izmedju Djakova i Gorjana, gdje su braća Horvati osvetili smrt svoga ljubimca kralja, te zarobili obje kraljice i ubili omraženoga palatina Nikolu Gorjanskoga. Braća Horvati mogla su se zajedno sa svojim drugovima pripraviti za tu odmazdu upravo na svom posjedu Horvati, koji je, kako znademo, medjašio s Djakovom, a valjda i s Gorjanima.

Za žestokih bojeva, koji su slijedeće godine 1387. bjesnili izmedju privrženika kraljice Marije i supruga joj Sigismunda s jedne strane, a pristalica napuljskoga kralja s druge, stradala su vrlo mnogo imanja braće Horvata ne samo u vukovskoj županiji, nego takodjer u požežkoj i bačkoj. Većina velikaša u tim županijama bila je uz Mariju i Sigismunda protiv braće Horvata. Ne samo Gorjanski, nego i Treutuli od Nywne, zatim Korogji, Morovići, pače i neki plemići od Banče digoše se na Horvate, koji bijahu primili pomoći od Bosanaca i Srbalja. U tim bojevima pogibe Ladislav Horvat, a Ivan Horvat spase se jedino tako, da je pobjegao u Bosnu. Tada izgubiše braća Horvati sva svoja posjedovanja, te još god. 1387. darova kralj Sigismund posjede Orahovicu u požežkoj županiji i Banču u bačkoj Nikoli i Ivanu Gorjanskomu, sinovima palatina Nikole.* Vjerojatno je tom prigodom rod Gorjanskih dobio i posjed Horvati u vukovskoj županiji, te je tako porodica Horvati bila lišena svoje djedovine, od koje je prezime primila.** Još god. 1408. potvrdjuje kralj Sigismund Gorjanskima sva njihova imanja i posjede, a medju njima spominju se »Horvathy« u vukovskoj županiji.*** Rodu Gorjanskih ostadoše Horvati do izumrća njihova godine 1481.



* Fejer, Codex dipl. X. 3. str. 312—322. Starine jugosl. akad. V. str. 110. — ** Fejer, Codex dipl. X. 4. str. 672. — *** O porijetlu porodice, prozvane »de Horvathy«, vidi dra. Račkoga u Radu, II. str. 113; zatim članak dra. M. Wertnera: »A Horvátiak elei« u časopisu »Szazadok« od god. 1897. (tečaj XXXI. str. 514—518.).

Zagreb.

Vjekoslav Klaić.

NOĆ KOD CRKVE.

Lijepa me noć izvabila iz ćelije. S krunicom u ruci podjem tamnim i tajinstvenim samostanskim hodnicima u malo dvorište sv. Ivana Kapistrana. Razbijeno kamenje starih spomenika, tamne stijene crkvene, zazidana vrata grobnice, — a sve to zavijeno u mjesečevo polusvjetlo, magnetički uplivaše na mene, te i nehotice sjedoh na kameni stup . . . Za malo prestali mi prsti pomicati zrnje kruničino, a misao se zavezla na krilima mašte nepreglednom pučinom prošlosti . . .

Preda mnom tamna i hladna grobnica. Vijekovi zakapahu divove u nju. Ne ima pod suncem rumenih usana, koje bi ma i šaputati znale iz svoga pametara o njima — nježnim i krvavim, a važnim u tragičnim partijama povjesti hrvatske . . . Zakopaše ih vijekovi, da u mirnom snu zaborave na krvavu haljinu svoju, koju su časno nosili za cijela boravka svoga medju svijetom. Zakopaše ih u taj jedini azil mira, da počinu i da se tek katkad na pô prenu pri pomisli na koju svjetlije upisanu godinicu rodjene biografije . . . Hladne stijene, veličajni stupovi i sve druge već oštećene sastavine umilne gotike na crkvi mrtvi su svjedoci slavlja njina i kukanja. One su stara, otrula žalosna vrba, koja se nijemo oborila k zemlji, te valjda jedino za vrijeme bajoslovne noćne vladavine umije da priča u elegijskim stihovima o slavi truleža, koji je u grobu . . .

Laki vjetrić propuhavaše mjesečevo bljedilo, koje se prosulo otajnim tim krajem, noseći iz južnih krajeva uz svoju čarobnu pjesmu u njedrima smjesu mirisa. Učini mi se u prvi mah, kao da sam kraj nečijega odra u crnoj, sjajno rasvjetljenoj dvorani, punoj rascvala

cvijeća. Prividi mi se, kao da vidim i čujem žene, koje mole za ispokoj duše.

... U pobočnoj kapelici, pred zatvorenim željeznim lijesom skromna redovnika, a slavna junaka, Ivana Kapistrana, nepomično kleči pognute glave imenovani kralj Bosne: Nikola Iločki. Nemirni plam svijeća kao da silom prodire velo dima i posve neobično poigrava visokim čelom Nikolinim. Čini se, kao da taj plam od dragosti ljubi čelo, u koje su toliko puta kao u znak spasa prozirale nade vaskolikoga kraljevstva; pred kim je tamnio sjaj ovjenčanoga polumjeseca, koje je zavrijedilo, da mu se namijeni kruna izdišućeg kraljevstva bosanskoga ... Oči su mu zaklopljene, kao da ne mogu da gledaju nemile zbilje, porušenih ideala. Stekao sjajan ugled, silnu moć, ime mu se na daleko znalo, ali se ipak nije osjećao sam dosta jak, da poluči, što je naumio. Da uskrisi slavu svoje domovine, htio je da ucviljenoj ropkinjici Bosnoj skine suzama orošene verige, htio je, da na ratištu krsta i polumjeseca sebi podigne prijestol, visoki prijestol, a s njega da klikne cijelom hrvatskom rodu: »Svanulo nam!« Toga nije mogao sam, trebao je Boga, njegove pomoći. I našao ju u Ivanu Kapistranu ... Ali kada je već mislio, da je siguran u svomu naumu, — sve njegove nakane padoše, ne od topova ili sabalja: ledena ih smrt spravi s Ivanom u lijes ...

Dugo je klečao nepomičan junak, uzdišući katkada: »Propade sve!« ... Napokon otvori suzama nakvašene oči, a lice mu se zasja, odavajući neku nadu: »Ne, nije propalo sve! Tvoja spomen, Ivane, mora prosjati vijekove, jer si Ti svjetlo s neba, a u krilu Tvoje uspomene ne će izumrijeti ideali moji i moga naroda!« ...

... Tajinstveni šušanj lišća rasplinu ove misli i mašta prodje godinama, kao brz potočić livadama, dok se ne ustavi na krvavim stranicama. »Bijeda i nevolja« naslov je tomu poglavlju. U zadušljivom zraku vlasti otomanske orisana je sila bolje, nego li ju ikoji kist može izraziti. Nemila je vanjštinom, srcem je pohlepna i krvi žedna. Kada se njena ruka pruža, da pokaže nahuškanim slugama cilj nakane svoje, kleca i sijedi starac, dršće i čedo u utrobi majčinoj. Nitko je slomiti, nitko joj se približiti ne smije i ne može do sirotana fratra, koji ju zaklinje ganutljivom riječju svojom i božjim poslanjem te odvraća od groznih zamisli.

Nejednako se piše epilog ... Kod gdjekojih je mnogo krvi, a kano stijeg, kano znak da je sila pobijedila ljubav, povrh dimećih se trupli jedno strši u vis, truplo fratra, ujaka, oca. Lice mu je blijedo, izraz blag, usta kao da će progovoriti: kako je slatko

umrijeti za Boga i svoj narod! ... Kod drugih u lisnatoj šumi — crkvi naravnoj — pri svjetlosti mjeseca, uz tihi i topli šapat vjernika — koji kao da se bori sa sušnjem lišća i oladnoćom noći — služi ujak misu zahvalnicu. Pred njim kleči nekoliko nesudjenih žrtava — kleči, da uz spaseni život tjelesni utvrdi i dušu kruhom vječnoga spasa ...

Spas! Vječnost! Uronih se u te misli, a one me dovedoše do beskrajnosti. Bacih u nju jedan pogled, ali se izgubi posve, kao kad pane kap kiše u more ... Prenuh se; preda mnom pocrnjele zidine crkvene, tu i tamo popucane. Učini mi se, da su to usta, koja bi htjela reći: »U svijetu ne ima više ponosa! Ljudi, preopterećeni materijom, ne mogu da slobodno dahnu dušom svojom. Amaneti su im hrpe staroga kamenja, — kosti djedovske supstrat fosforov ... Mi stajasmo ponosito, usčuvasmo junačku spomen vijekovima, a na nas se nitko ni obazrô nije. Jedino je pronicavo oko velikoga biskupa na nas zapelo, samo je vatrena njegova riječ o ljubavi nas potresla, pobudila u nama nadu, — i mi otvorismo usta svoja, zavapismo za pomoć ... Obilje praznih riječi bio je odvrat nama, — šuplja bazga začepila nam usta, pa tako možemo sada tek da šapućemo žalost svoju, kada svijetom zacarstvuje tišina, okićena zvijezdama, a zastrta na pô prozirnom koprenom mašte.«

... Noć je gluha! Zato ona i ne čuje očajnih riječi crkvenih zidina. Da čuje, pripovijedala bi svome čedu zori, a ova ljudima ... Ovako ginu uzdasi zidina, kao zvijezde pred suncem ...

Pogledam na zvijezde, puno ih nebo ... Ostavim tajinstveno dvorište. Vratim se u ćeliju. Dugo se još vrzle slike prošlosti po glavi, te ne mogoh usnuti. Uzdahnuh nekoliko puta: »Kada li će ciknuti zora, — zora hrvatske samosvijesti na uspomeni slavne, junačke prošlosti?« ...



Ilok.

O. Mladen Barbarić.

PRIVID.

(Motiv iz franjevačke crkve u Jajcu.)

Polumračno, tajno, sveto
A na krilu od pahulja
Sve se njiše, lako ljulja,
Na siv tamjan razapeto . .
Trepti, šuška i šapuće,
A pod grlo nešto plije, —
Ah, kroz suze, vidim, dvije
Sad će dahnut srce vruće!

. . . Gle, evo je! Carski, slavno
Ide vila moga soja:
— Draga moja, ljubo moja,
Što mi nisi došla davno? —
»Ne mogoh ti, dragi, prije;
Na kamenu, na daleku
Tražah tvoju suzu neku,
Iz proljeća mladosti je!«

— Poznajem ju, žarka vjero;
Iz dalekih li je dana,
Kad pjesničkog mališana
Učila si držat pero.
Kad u cvjetnoj vieka dobi
Već je slušô topa riku,
I kad prvom na vidiku
Usječene glave skobi!

A trebô je, da se vozi
Na labudu, a nad njime
Da golubi hlada čine,
Po obalam plešu bozi! —
». . . Šuti, dragi, časom šuti:
Da ti nikad suza ne bi,
Šutila bi groblja tebi,
A ovako — pjevaju ti!«

I podmota krila laka
I izginu u čas sa mnom
U podzemlju vlažnom, tamnom,
Kô mrtvačka da je raka.
Tu na trunu usred groba
Bez lubanje kostur sjedi,
Pokraj njega s reda oba
Ni tko zbori nit besjedi!

Bezglave se njišu pleći
Kao sablast amo tamo,
Polagano, polagano,
Ne čujući, ne videći.
Još iz zemlje oko njega
Kô iste ga rieči plaše:
Zadnji bješe krvi vaše,
Oplačte ga, oplačte ga!

Ali k trupu ona stânu,
Što mi pjesmom srce opi,
I reče mi: »De oškropi
Svojom suzom smrtnu ranu!
Nek se čuje slava horna,
Zašto kamu na daleku
Tražah tvoju suzu neku, —
Ah, evo je životvorna!«

I kostur se diže nama'
Plašt se carski niza nj vije,
A puno mu lice sije
Kô nekada, u pjesmama
Niz livade kad je rosne
Razigravô dobra dóra,
Uz pozdrave s zelen-gora
Liepe svoje Herceg-Bosne.

Odjašismo kô vitezi,
Sve uza nas kralji, bani . . .
Odjašismo k onoj strani,
Gdje trobojni, gordi stiezi
Mahaše nam sa visina.
A od mora i dubrava
Orila se pirna slava:
»Liepa naša domovina!«

I sred slavnog onda pira
Još osjetih cjelov vjerni,
Kô od boštva — neizmjerni,
— Pak sve zginu dno svemira.
A kroz šaru prividjenja,
Iz nejasne iz daleči
Šumile su samo rieči:
»Zbogom, dragi, do — vidjenja!«

Sarajevo.

Silvije Strahimir Kranjčević.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER IN „SLOVENSKA MATICA".

Ko so slovenski rodoljubi pod vodstvom dra. L. Tomana l. 1863. snovali »Slovensko Matico«, so na svoje početje opozorili poleg slovenskih veljakov tudi slovanske, zlasti jugoslovanske, med njimi v prvi vrsti dičnega Strossmayerja. Prav radostno je pozdravil on njihovo rodoljubno misel in med prvimi je priskočil mladi »Matici«, še predno je stopila javno na pozorišče, z zares bogatim darom. Postal je njen utemeljitelj, postal je njen velik dobrotnik.

Odtlej nahajamo med njima ves čas prav tesno svezo. Skoro da ni minulo nobeno leto, v katerem bi se ne bila ta zveza manj ali bolj vidno pokazala. Vedno je bila pa znak globokega spoštovanja in odkritosrčne hvaležnosti na eni, prisrčnega prijateljstva in blagohotnega zanimanja na drugi strani. Spominski dnovi biskupovi: 4. februvarij, 19. marcij in 8. september so bili tudi za naše društvo vedno praznični dnovi.

Predaleč bi segalo, da bi se podrobno dotikal vseh prilik, ob katerih se je omenjena zveza pojavljala. To ni moj namen in zgrešil bi tudi stavljeni cilj.

Pač se mi pa zdi sedaj, ko slavi jugoslovanstvo svojega največjega sina, opozoriti na one trenutke, v katerih se njegove vrline prav vidno razodevajo tudi napram naši »Matici«.

Ko je društvo biskupu septembra 1875 l. častitalo k škofovski petindvajsetletnici, mu je poklonilo lično adreso s primernim besedilom. Slavljenec se je društvenemu odboru zahvalil s pismom sledeče vsebine:

»Slavnomu odboru »Matice Slovenske« u Ljubljani. Sa radošću i uprav uzhićenjem pročitah list Vaš od dana 2. rujna t. g., ter evo hitim izraziti Vam najsrdačniju zahvalnost na prijateljskoj uspomeni i iskrenoj čestitci prigodom moje biskupske dvadeset i pet godišnjice. Želeć braći Slovencem u svih plemenitih nastojanjih obilni božji blagoslov, ostajem sa odličnim štovanjem toga sl. odbora ponizni sluga Strossmayer l/r. biskup. U Djakovu dne 10. rujna 1875.«

Ko mu je Matica dné 4. februvarija l. 1885. častitala brzojavno k njegovi sedemdesetletnici, je prejela od biskupa sledeči odgovor:

»Slavnoj »Matici Slovenskoj« na čestitci, povodom moga 70-godišnjega rodjen dana, budi vječita hvala. Bog dao, da luč i snaga, koju »Matica Slovenska« tako dičnim i uztrajnim načinom goji i širi, Vaš narod slovenski na višju prosvetu, na novi rad, na novu snagu i život probudi i privede. »Matica Slovenska« i »Matica Hrvatska« dvie su sestre, koje za jednim ter istim cieljem teže i krasne plodove svoga djelovanja po svemu narodu hvalevriednim uspjehom razprostiru. Ja sam član i jedne i druge, i tiem se upravo ponosim, te i jednoj i drugoj na slavnom uspjehu čestitam i želim iz svega srca, da jim i u buduće uviek rad bude plodovit, uspješan i slavan. Ovim čuvstvom nadahnut pišem se sa ponosom članom slavne »Matice Slovenske.« Strossmayer l r. biskup. 13. veljače 1885.«

Novembra 1882. l. se je »Matica« spomnila slavljenca s pismeno čestitko povodom zgradbe nove prestolnice in je prejela za to čestitko sledečo prisrčno zahvalo:

»Velecienjeni gospodine predsjedniče! Prigodom minule svetčanosti. posvete nove stolne crkve moje, izvoljeste me na ime »Matice Slovenske« počastiti srdačnom čestitkom. Na toj bratinskoj ljubavi iz dna Vam srca moga zahvaljujem. Bog dragi blagoslovio i Vas i »Maticu« Vašu na korist i slavu naroda slovenskoga, a na radost bratimskoga Vam naroda hrvatskoga! Sa odličnim štovanjem zahvalni Josip Juraj. U Djakovu dne 8. listopada 1882.«

Novembra lani je »Matica« biskupu čestitala k biskupski pedesetletnici pismeno in prejela v odgovor sledečo pismeno zahvalnico te le vsebine na adreso predsednikovo:



SVEČANI DAN.

ROBERT AUER ZAGREB

»Veleštovani prijatelju! Čestitka »Matice Slovenske« u velike me razveselila. Na toj ljubavi i uspomeni najtoplije se zahvaljujem, želeći slavnoj »Matici« u njenom prosvjetnom radu svaki napredak, svaku milost i svaki blagoslov Božji. Ja se i u buduće svim članovima njenim, t. j. prijateljstvu, a ponajpače pobožnim molitvam, njihovoj ljubavi najtoplije preporučujem, ter ostajem vazda privrženi prijatelj J. J. Strossmayer l/r. biskup.«



Iz vseh tu navedenih pisem veje isti plemeniti duh, isto toplo, čustvovanje, katera tako krasno dičita velikega Jugoslovana, kojega nam Bog ohrani še mnogo, mnogo let v veselje i ponos!

Ljubljana.

Evgen Lah.

BEZ SLUŽBE.

Crtica iz Istre.

Propalo i to . . .

Toto je Malinarić prestao biti općinskim redarom, on nije više »komunjski fanat«, kako već narod u Puharskoj nazivlje svog organa javne sigurnosti. Što je bilo — bilo je; sad je sve svršeno. Još tečajem današnjega dana morat će Toto da svome sretnome nasljedniku, Talijancu Luviju, preda i mundir i sablju.

Dà, i sablju! A kako se on njome dičio — tom svojom sabljom — hej! Četrnaest mu godina visjela o bedru i kroz cijelo to vrijeme bila mu nerazdruživom drugom, pa i u noći, kad bi lijegao, da čàsak trene, ovjesio bi ju na duvar više glave, da mu u slučaju potrebe odmah bude na ruku. Protuha i kavgadžija ima i na pretek, a tko da se brine za red i mir u općini, ne će li on, mjesni »fanat«? Zakon je jasan: ne gleda se tuj ni lijevo, ni desno, — red mora da bude, ma odprhnula i čija glava . . .

Tako bi od prilike umovao Toto Malinarić svakog puta, kadgod bi pozirnuo na svoju krivušu, koja je, mimogrece budi spomenuto, vrlo rijetko izlazila na svjetlo božje, a ako bi ju starac u kojoj prilici i izvukao iz krivudastih njenih korica, učinio bi zato, da ju malo protare ili osvjetla, pa da uživa, gledajući ju, kako se na suncu bliješti i ljeska.

— Ej, majdeda* — naljutnuo se stari »fanat«, kad su mu dojavili, da je dignut iz službe. — Ej, majdeda! Al im se žurilo! Kao da bih im bio smetao do vijeka; a ne znaju, da prva, koja dodje, bit će po mene šezdeset i peta.

* Do bijesa!

Pa i svijet požalio starca. Što ne bi! Dobričina, svakomu usrdan i valjan, a u službi kao ura. Riječju, dičan starina. Trebalo ga samo vidjeti u izvjesnim zgodama, kad bi prolazio glavnim trgom i mjesnim ulicama! Ej, to je bio dečko! Onaj njegov odmjereni, dostojanstveni korak, ono pravilno udaranje sablje o pločnik, ama cijelo ono njegovo marcialno držanje, — sve se to ljudi, a navlastito dječurlije, doimalo nekuda neobično, a taj je dojam bio to dublji, to jači, što je Toto bio i rastom zamašit delija, a pocrnjelo mu i od sunca izgorjelo lice sa svojim mreškama i naborima, te sa ono štetinjaste, čvrsto izrasle sijede brčetine, govorilo glasno i jasno, da s puharskim »fantom« nema šale.

Nego sad je i to minulo. Svrgli ga i turili u zapećak. On ne će više paliti mužare ni na Tijelovo, ni na carev-dan, a ne će ga se više vidjeti ni na shodu pod »turnićem«, otklen je kroz toliko i toliko godina i nedjeljom i svecem iza prve mise čvrstim i zvučnim svojim glasom oglašivao sabranu narodu najnovije odredbe kotarskog i općinskog poglavarstva.

A navlastito za ovaj potonji posao bio Toto upravo kao stvoren. Ponajprije bi se gore na shodu uspravio kao vojnik. Lijevu bi ruku prislonio na balčak svoje krivuše, dok bi desnom nekuda nestrpljivo gladio sijedi brk. Po tom bi za trenutak poniknuo glavom, kao da nešto premišljava, pa bi se ujedared trgnuo, i prešavši okom niz ono bučno more muškaračkih i ženskih glava, zagrmio:

— Čujte malo, poštovani ljudi!

Sav onaj žamor, buka i mješavina mnogobrojnih onih tako različitih glasova u jedan bi mah kao za čudo utihnuo, umukô. Sve bi uprlo očima u općinskoga »fanta« i svak bi brižno nastojao da mu ni jedan njegov mig, ni jedna njegova riječ ne izmakne, ne propane, jer badava: rekao tko, što mu drago, u starca ako i nije bila svaka Bog zna kako promišljena i promozgana, ali opet nije bila ni na odmet. Osobitom se pak izvjedljivošću iščekivao završetak njegova klicanja, koje bi starac svakog puta zasladio ili kakvom šaljivom doskočicom, ili pak time, što bi sabranu mušku čeljad upozorio na krčmu, u kojoj će se toga dana točiti bolje vino.

— A sad idite s imenom božjim, — rekao bi im na kraju svoga govora, a po tom kao da se preumio: — A da, ne zaboravite svrnuti k Petrini: kapljica kô kordijal, i mrtav bi je pio! — Pozdravio bi na vojničku i otišao, dok bi svijet, slijedeći savjet iskusnog Tote, nagrnuo k Petrini, da okvasi grlo. Druge bi pak nedjelje poslao ljude k »Mimici« ili »Matiću«, samo da ne bude za-

mjere, ni zla srca. I za to je Toto bio svim mjesnim krčmarima i krčmaricama u volji, pa ma u koju se vinaru svratio, nikada mu nije trebalo da seza u špag. A bilo to ponekle i poradi toga, što bi starac u prilici umio da zatvori jedno oko, a za potrebu i oba oka, navlastito noću, kadno bi uskos strogoj odredbi više oblasti našao gdjekoju krčmu otvorenu i preko odmjerenog sata.

— Dajte, ljudi, nemojte za Boga! Ala dosta je toga... zakon! pridušeno bi govorio stari »fanat« kroz pritvorena vrata krčme.

No pri tome bi i ostalo. Da ih prijavi, bili bi kažnjeni, a čemu da se zamjerava sa svijetom za ova dva tri dana, što mu još preostaju. Ne, toga mu ne dopušta srce, ono njegovo dobro i široko srce.

Evo, takav čovjek bijaše Toto Malinarić, pa je svijetu žao, što ne će biti za »fanta«. On je poznavao svaku kuću, svaki kutić; on je znao točno, koliko ima u općini »lumera«, dapače je dostajalo, da mu se koji od tih »lumera« tek napomene, i on je već znao, čija je to kuća, koliko ih imade u obitelji, kako su im se zvali stariji... a nije to bogme nikakva šala: — ta koliko ih imade u puharskoj općini, pa i drugud po Istri, koji ne znaju ni svog prezimena, a nekmo li svoj kućni broj. No on to sve znade: — on, Toto; a nije ni čudo: razumije se čovjek u pismo, a pored toga je obišao i više od pô svijeta. A čita i novine — »Našu Slogu« iz Trsta, pa zna, što se u svijetu zbiva, te ga je upravo milota slušati, kako u izvjesnim zgodama, navlastito nedjeljom i svecem poslije podne, gore pod »lodonjicom« preklapa sakupljenu narodu o svjetskim dogadjajima.

Kako se vidi, čovjek na mjestu, pa ga je stoga svijet vanredno volio i zamjeravao novim gospodarima na općini, što su ga tako iznebušce otpravili i lišili službe, korice hljeba.

Toliko svijet; a što će Toto, koga je ta nenadana odluka zgodila upravo posred srca!

S prva mu se činjaše, da je sve to samo tlapnja, šala, što li? Tek po tom, i to sa spoznajom zbiljske svoje bijede, uvuklo se u njegovu nutrinju nekakvo pusto malodušje, klonulost i neopisiva tuga. Kasnije, mnogo kasnije nastupilo na mjesto tih osjećaja čuvstvo duboke ogorčenosti i ljute srčbe.

— Sve mi je to »zafrigao« onaj zlodej, onaj »niškoristi«... on on, da tko drugi? Da si nije samo skrhao vrat prije, nego li se ikada na mene namjerio, puška ga...

To je išlo Joška, sina pokojne Andrijane. Jao njemu, dopane li kada Totovih ruku: n[illegible], ovako će ga samljeti, smrviti... I starac stiskao pesti i škripao zubima.

A slučilo se to ovako. Dugo je već vremena, te se Talijanci iz Labina spremali, da se podadu u bližnju Puharsku, ili kako su novine pisale: nella ridente città della di Monventoso,* pa da tuj sred starodrevnih zidina, iznad kojih se nekoč nadvijala krila rimskih orlova, pozdrave svoju vrlu braću puharske Talijane, koji su za posljednjih općinskih izbora ustrajnom svojom borbom i požrtvovnošću pokazali, da u njihovim žilama nije jošte prestala kolati plemenita latinska krv, i da im u grudima još uvijek zanosno bije junačko ono srce, što je nekoč slavnim njihovim pradjedovima na Tibru omogućilo, da pod svoje moguće žezlo skuče vascijeli svijet.

»Pradjedovi na obalama Tibra«, »plemenita latinska krv«, »junačko srce«, — to su sve bila sama otkrića za dobrodušne pučane puharske općine.

No sve te silne hvale nijesu se nikoga doimale tako duboko, kô što novoizabranog načelnika Jerolama Hrvatina, koji je svima i svakome oduševljeno dokazivao, kako je dužnost svih pravih Puharana, da to junačko svoje srce širom otvore i da bratski dočekaju labinske Talijane, s kojima ih veže plemenita latinska krv i zajedničke uspomene na slavne pradjedove na obalama Tibra.

I to je dostajalo, da se sve, što u Monventosu misli i osjeća talijanski, uzvrpolji i uskomeša za doček ljubljene braće iz Labina.

Naručili glazbu, nabavili zastavice, kojima će okititi kuće, i baloncine za večernju rasvjetu, i vatromete, rakete i petarde, sagradili dva slavoluka sa simboličnim napisima, nakupovali margaretica, pa svu silu stella d' Italia** i crveno-bijelo-zelenih vrpcâ, iščistili ulice, naučili niz govora, deklamacija i pjesama, naputili derančad, kako će cijeli dan klicati: evviva! — u jednu riječ: napravile se pripreme, kakovih još nije Puharska čula ni vidjela. Kod svega toga naravski da nije ni »fanat« Toto mogao da ostane skrštenih rukû; na njemu bijaše, da pazi na red. Samo što bi čuo koji »živio!« ili drugu takvu »demonstrativnu« riječ, zapovijest je bila, da dotičnika uapsi i odvede u općinski toranj.

Osvanuo dan dolaska željno iščekivanih Labinjana.

Vidi se već i parobrod, eno ga tamo — taman je zakrenuo za »rt«. Puharska sva na pristaništu. Ljubopitnost primamila k moru i više domaćih Hrvata »nemirnjakâ«, kako ih ono zvao načelnik šior Jerolamo Hrvatin, koji sada, uspravivši se kod prvog slavoluka, nekuda zabrinuto pozirkuje na svjetinu, a navlastito na Joška, poznatoga »nemirnjaka« prvoga reda, kako se ono neprestano vrze

* U milovidni grad Puharsku. — ** Zvijezda Italije.

oko mužara. Upozorio na to i Totu, no ovaj se opravdao, rekavši, da mu je teško samome, pa da mu dečko pomaže. Sâm mu se — veli — ponudio, da će mu biti na ruku, i Bog da hoće, jer badava: ni u njega nema sto rukû: prigledaj ovamo, prigledaj onamo, tko bi svemu dospio? A dečko, žustar i spretan, sâm je nakrcao mužare i naložio vatru, dok je on, Toto, već nekoliko puta prošao kroz svjetinu, da redi i miri, gdje ustreba.

I eto parobrod se već primakao. Uzduhom zaorio oštar zvižduk.

Toto se uspravio do mužara, u ruci mu dugačak prut.

— Evviva l' Istria italiana! Evviva Monventoso! — zaorilo s paroplova.

— Evviva, evviva! odazivali se oni s kopna.

Načelnik šior Jerolamo mahnuo Toti rukom. Trebalo ispaliti prva četiri hica.

— Natrag, ljudi! — zagrmi starac, primaknuvši ražareni prut najbližem mužaru.

Prodje čas, dva, a to u mjesto hica stao iz mužara sukljati dim, što je u jedan mah poput bijela oblaka obavio i staroga »fanta« i one, koji su mu stajali blizu.

— Ej, majdeda, što je to?

Zgrabi prut i žurno ga primakne drugom mužaru, pak trećem i četvrtom, no kô da je u njima slama, iz njih ne će no dim i samo dim ... Urnebesni smijeh zaori svjetinom, a prisutni Hrvati udarili u silan pljesak.

— Živio Toto, živio!

Toto stoji kao ukopan; sav je smućen, ne zna, što bi, ni što ne bi. Ogledao se naokolo, ne bi li gdjegod uočio Joška. No Joška nestalo, kô da je u zemlju propao.

— Da nije ona hudoba ...

I starac pohiti k vrećici i turi u nju ruku, a to u njoj puščani prah sav skvašen.

— Sve strijele nebeske ...

Dohrlio načelnik, planuo na »fanta«, ispuknuo psovku, zagrozio mu se, i ne htijući da sluša njegove obrane, otrči u susret izletnicima, nemalo začudjenim i zastidjenim od silna smijeha i porugljivih poklika, što se još uvijek razdavali medju svjetinom.

To se slučilo prekjuče, a kad je starac juče u jutro kô po običaju ulazio u općinski ured, srce mu se stiskalo od straha, jer je slutio, da će biti bure. No kad tamo, ni načelnik, ni tajnik, ni itko od općine da bi i pisnuo ob onom dogadjaju, ama kô da nije

bilo ništa. I u starčevu se dušu počeo vraćati predjašnji mir i spokojnost, doklen ga nije, kao iz vedra neba grom, ošinula danas u jutro ona zlosretna odluka općinskoga poglavarstva, po kojoj ga digoše sa službe općinskoga »fanta«.

Težak je to bio udarac po starca, koji se odjedanput našao u moru novih briga, novih kušnja, borba i okapanja za život, koji mu se doslije pokazivao kao obezbijedjen. Otuda njegova sumornost, otuda i njegov jar i njegov gnjev protiv Joška, koga je on smatrao pravim i jedinim krivcem svoje nedaće.

Ponajprije se iskalio na nećakinji Dalici i nekoliko joj puta gotovo pred samim nosom potresao hartijom, što ju je dobio od poglavarstva.

— Vidiš li, kakovu mi je poparu skuhao onaj deran? Pogledaj, što ovdje pišu! Izagnali me kô psa, a sve radi njega. Unesrećio me, raja ne vidio, upropastio me, ubio . . . ubio ga . . . uh!

I starac se hvatao za glavu i tresao životom i zgrčenom pesti. Djevojka se s prva posve osupnula. Ono njeno mekano i savršeno zaobljeno lice, na kom se je natjecalo mliječno bjelilo s ružičnim rumenilom, ujedared problijedilo, a oči, one njene plamene i sjajne oči s dugim crnim trepavicama, nekuda se prestrašeno uzvrtjele. Tek kad je uvidjela, o čemu se radi, usplahirenim je njenim licem polegao mirni smiješak i ona je blagom riječi uzela mladića u obranu. Ona je, veli, uvjerena, da mu namjera ne bijaše zla, — tako se valjda slučilo. Nego svakako zlo je učinio, odista, ona će mu već kazati . . . i prekorit će ga.

— Šta? Kazati? Prekoriti? . . . Da ja tek dočujem, te si ti s njime probijelila samo riječ, ciglu riječ . . .

— Ali, barba,* kako to govorite, kad i sami znate, da smo zaručeni.

Starac skoči, kô da ga je guja ujela.

— Zaručeni? A tko vas je zaručio? Zaručili ste se usprkos mojoj volji!

— Dà, usprkos, — ponovi Toto, lupivši nogom o tle, — jer i sama znadeš, da meni onaj »niškoristi« nije nikada bio poćudan. Pa kad bi i bilo to, što ti veliš, sada mora da je sve svršeno, i moja će biti skrb, da mu dojavim, nek se drži daleko od moga praga. Dašto! Nije dosta, — grmio dalje starac sav zažaren u licu, dok su mu iz očiju siktali plamenovi, — nije mu dosta, te me je bacio na prosjački štap, još bi htio, da mi otme i tebe, posljednje uporište u starosti mojoj.

* Ujače.

Sad je i ona naskočila. Ljepušasto joj se lice zalilo žarkim rumenilom, u očima zaplamsala vatra, obrve se stegle, čelo namračilo.

— Ja sam njemu vjeru dala, on je moj, a vi mi ne razarajte sreće! Ja sam sirota, ja do njega nemam nikoga, tko bi se za mene brinuo . . .

Briznula u plač i pregačom otirala krupne suze, što su joj se ronile niz mladjano lice, na kome je drhtala svaka žilica.

— A Joško nije baš loš, — govorila ona dalje kroz suze, — dobro je u njega srce, ja bih s njime srećna bila, a vi hoćete da ga otkinete od mene . . . i . . .

No dalje nije mogla, plač ju u grlu davio. Glava joj se tresla, lijepi crni uvojci padali joj u neredu niz bijelo čelo i niz sljepočice, a nježno zaobljena ramena podrhtavala joj na mahove.

On ju časak gledaše, gotov da se opet na nju izadre; no pred onim je suzama ipak suspregao svoj gnjev, koji mu se sada zbio i stisnuo sav u srcu, gdje ga je to više mučio, što nije mogao da mu dade oduška. No malo po malo i u njemu je bijes stao da popušta. U srcu tek ostao mu osjećaj duboke gorčine.

— Kako ga brani, — šaptale mu usne, kad ga je, udaljivši se, ostavila sama, — kako ga brani . . .

I dojakošnjem osjećaju gorčine priključilo se sada čuvstvo gluhe čame i mučne osamljenosti. Udje u svoju sobu, mračnu i vlažnu odaju. Pod njegovim nogama škripale i praskale popucane daske trošna poda, a taj prasak i ta škripa činjahu se starcu jedinim zvucima, što već od godina i godina amo sami odmnijevaju u toj pustoj odaji. Otkad mu ono pred kakovih dvadeset godina preminula starica majka, pod tim krovom nije nikada zazvučila slatka riječ prave i istinske ljubavi, sve je tuj bilo i ostalo pusto i nijemo i hladno, kao što je i prije bilo, a tako je sada u njegovom srcu i u njegovoj duši i pusto i nijemo i hladno . . .

Nećakinja? I suhi se smiješak pojavio na uvelim njegovim usnama. Netom je mogao uvidjeti, koliko može i smije da računa na nju. Druguda su, a ne kod njega njene misli, njeno srce, njena duša . . . On je sâm, sâm kao onaj Isukrst gore na Jeličinu raskršću . . .

A moglo je i njemu biti drukčije. On se spomenuo mladjih svojih dana. Sjetio se svoje djevojke, koja ga je tako žarko ljubila, a on ju napustio s uzroka, što su mu ju zlobnici ocrnili, te on povjerovao više njima, nego li njoj, koja ga je sva blijeda i satrvena uvjeravala o svojoj nedužnosti pred Bogom i pred njime, svojom

jedinom srećom. Bio se upravo vratio s duga puta, kad mu nalagaše, da mu je oko djevojke obilazio mladi neki »financier«, s kojim da se i ona sama lijepo razumijevala... kap po kap otrov je tih krvnih potvora padao na njegovo srce, kao ulje na rasplamsalu vatru.

Sastavši se s djevojkom on ju zgrabio za ruku i pridušenim ju glasom silio, da mu položi račun o svom vladanju. Ona se branila i branila, ali što će i najljepša i najbolja obrana protiv bezrazložnosti i zaslijepljenosti grdne strasti — ljubomora! Još i sada mu je pred očima onaj krajnji prizor, — i svakog puta, kad ga se spomene, bude mu stidno i grusno.

— Kako sam se mogao onako zaboraviti, — stenjala mu više puta duša u kasnijim godinama, — kako?

On ju je naime udario ... udario ju grubo i ljuto, da je sirotica od boli zavrisnula i ridajući utekla. Tako su se rastali; on je otišao na more i punih deset godina nije se vraćao u rodni kraj, a za cijelo to vrijeme ni majka, ni itko drugi ne znadijaše, kuda se sve skita, dok se na posljetku, željan doma i majke, riješio na povratak u domovinu. Tu je saznao, da mu se djevojka godinu dana iza njegova odlaska rastavila s ovim svijetom i da je na smrtnoj postelji oprostila njemu i opakim ljudima, koji su ju učinili ovako nesrećnom. Dapače rekla je i to, ako se on, Toto, ikada vrati u dom, da mu kažu, kako ga je ljubila i da je od tuge za njim i za izgubljenom svojom srećom umrla, no on da ne tuguje, da se ne žalosti radi nje, ona da će i onako za njega moliti Boga, gore iznad zvijezda. A ostavila mu i kitu ružmarina uz želju, da je se kadgod spomene...

Sve je to Toti dojavila stara Mimica, koja je do njena uzglavja držala u ruci tanku kandalorsku svijeću i molila molitvu svetoga Martina, da bi sirotici smrt bila lakša. Ona mu je predala i onu kitu ružmarina, koja se doduše prometnula s vremenom u prah, no grubi ga je mornar brižno čuvao u posudici više kreveta, jer mu se činjaše, da iz njega prši nešto tiho i blago, kao oprost daleke, a podjedno tako bliske duše. Ona mu je oprostila, no on znadijaše dobro, da je njegov grijeh težak i da ga ne će minuti teško okajanje, pa je na njenu grobu prolio potok suza, on je za njom uzdisao danju i noću, on je proklinjao sebe, svoj udes, svoju ćud, i sav svijet. Kasnije se smirio, ta šta će? Glavom o zid? Ženio se ipak nije nikada... ostao samotan, a iza majčine smrti kao otkinuta grana...

No dogodi se, te mu pred neko petnaest godina umrla jedina sestra, udova Ane, ostavivši iza sebe nejako dijete, malu Dalicu. Kud će sada ubogo siroče bez oca i majke, ne će li pod krov ujaka

Tote? I eto je odjednom u kući staroga neženje. Toti se dijete vanredno mililo, a jer mu je to bila jedina nada u skoroj starosti, on ju pazio i njegovao kao oko u glavi, a da ju uzmogne nadgledati iz bližega, odluči, da će se sasvim otkinuti od mora, to više, što mu se upravo u to doba nadala lijepa prilika, da se utvrdi na kraju. Bilo se naime netom ispraznilo mjesto općinskog redara, pa je tadašnji načelnik šior Tončić toliko navaljivao na nj, dok ga je na posljetku sklonuo, te je opasao sablju i postao općinskim redarom.

Lijepih je dana prošao u toj svojoj novoj službi. A šta ne bi, glavar kô kruh, što se jede, rabota ni teška, ni laka, a što je glavno, nije mu trebalo da izgleda zalogaja iz tudjih ruku. Tako išlo sve do posljednjih izbora, kadno je naime šior Tončić bio svrgnut sa časti načelnika, a na njegovo mjesto postavljen Talijanaš Jerolamo Hrvatin. Sada je Toto mislio, da je i njemu odzvonilo, ali jer je bio kod izvanjskog puka silno obljubljen, to su ga novi gospodari pridržali, samo da se odmah na početku ne zamjere narodu. No uza sve to staromu je »fantu« bilo odsele nekuda tijesno: on sâm nije znao, kako da se snadje, on bi bio volio otići, ali kuda? kamo? Opet na more? Dà, kad ne bi bilo hvatati »tarcarole«!* Posavjetovao se sa šior Tončićem. On mu je rekao, nek i nadalje ostane u službi, — bolje on, no kakav tudjinac. I ostao. No ubrzo uvidio, da ga ti novi gospodari ne trpe, da ga poprijeko gledaju; u kratko, on je dobro ćutio, da im smeta.

I grubo se vladali spram njega, i grdili ga i psovali, no on jè gutao i gutao, šta će? Komu se je moliti, tomu se nije groziti... utaman!

A on ih slušao, slušao ih pokorno i ponizno, ispunjao svaku njihovu želju, svaku zapovijest, pa i onomadne, kadno mu naložiše, da priredi mužare i ostalo za doček izletnika, on je bio voljan da sve to prema zadobivenoj zapovijesti što točnije obavi i izvrši, premda ga je u duši morila misao: što li će na to njegov dobrotvor šior Tončić i pop Mato, kad doznadu, da je pucao u čast i slavu Talijanaca. Nego via! Oni bi ga bili za cijelo ispričali i sve bi bilo ostalo pri starom... i stara ona sablja bila bi mu jošte visjela o bedru. Sablja! Sad leži tamo na stolu u omotu, u komu je umotan cjelokupni njegov mundir... sve su mu oteli, pa ga čak i svukli... A on eto ostao u ovim dronjcima, što su već godine i godine ležali na dnu trošne starinske škrinje, izglodani i izjedeni vlagom i crvima. Gle, kakav mu je samo iznošeni i poblijedjeli kaput, pa široke sa nebrojenim zakrpama hlače, i zgužvana i pljesniva obuća, i stari

* Užeta na jedrima.

onaj na više mjesta probušeni šešir iz povoštena platna! A kako sve to na njemu visi i jadno i traljavo!

I po stoti ga put naskočilo pitanje:

A sada? Što sada? Kud će? Čega da se uhvati, kamo da se baci? Jer badava: od samoga se božjega zraka živjeti ne dâ! A takove i slične misli salijetale starca cio dan, cijelu tu dugu srijedu, kojoj nije nikako mogao da vidi konac.

O podne nije okusio ni zalogaja, premda ga je mala, pokajavši se, što je sa starcem bila možda preoštra, sa suzama u očima molila, da založi štogod.

— Mani! — mljasnuo i ostao nadalje mrk i kao zakopan u sebe i u neriješeno pitanje, što mu je od nekoliko sati amo razdiralo moždjane! Kuda li će i kako li će?...

Već se smračilo. Doba je, da podje u općinski ured, da u načelnikove ruke preda mundir i sablju. Uzeo sa stola omot i izišao iz kuće.

Ljudi, što ih je sretao ulicama, kojima je prolazio, smućivali ga i stješnjavali. Njemu se činjaše, da su svačije oči uprte u njega, u onaj omot, što ga nosi pod pazuhom, i u odrpano ono njegovo ruho, pa da ga svi nekako čudno gledaju: jedni sa zloradim i podrugljivim smiješkom na usnama, a drugi s izražajem duboke sućuti i samilosti. Koliko ga ovo potonje mučilo, toliko ga ono prvo srdilo i ljutilo. Ah, što ne bi on sve žrtvovao, da mu je još samo jednom navući na sebe mundir i pripasati sablju, pa se takovim pokazati pred ovu glupu svjetinu, da jednim mahom rastjera i raspirši onu njenu zlobnu i glupu radoznalost! Ali ovako: dušu u se, pa pregaraj!

Skučenih ramena i zastrta pogleda stupio Toto u općinski ured i šuteći položio na stô pred načelnika omot s mundirom i sabljom.

Šior Jerolamo nije se mogao suzdržati, a da ga ne pecne.

— Sad će vam biti bolje, jel te?

Toto skoči kao podboden. Grunuvši rukom u prsa, izpukne:

— To je, šior, moja stvar; a vi se sa mnom ne rugajte, jer znate li što? Ako se sa mnom i obračunalo, ne mislite vi, da se ne će za to ni vama kraja naći! Danas meni, sjutra tebi... stara je riječ.

Glavar ostao časak kao zapanjen, no odmah se po tom sabrao, pa prekrstivši na prsima ruke, proderao se na starca:

— Jeste li ga čuli, bezočnika? Tako li se govori svome poglavaru? Marš ća! — uzvikao se načelnik, pokazujući rukom prema vratima. — Marš ća, hrvatsko.....!

*

Starcu planuli obrazi. Sav se ustresao, čelo mu se namračilo, usne stisle i grozničavo podrhtavale, vidjelo se, da se s trudom savladjuje. On se uspravi, pa uprvši prstom na carevu sliku, što je visjela na stijeni više glavnog pisaćeg stola, ispuknu prema načelniku:

— Da nema onoga ondje, bio hih ja već tebi pokazao, kako se vrijedjaju stari mornari.

I otišao starac. No kad je na povratku prolazio glavnim trgom, njegova je lijeva ruka uzalud tražila balčak duge sablje, a zaman mu i lice poprimalo izražaj običajnog dostojanstva, jer mu se glava sama oborila, ledja sagnula, a noge, prije tako uspravne i ravne, sada mu se neprestano ljuljale, a na njima cijelo staračko mu tijelo.

I nad sve okolišne stvari polegle mrke sjene, na jasnom nebu zabijelila prva zvijezda, zazvonilo na »Zdravu Mariju«. Starac pospiješi korak. Vjetar, što je dolazio sa suprotne strane, nekuda mu voljko hladio usijano čelo, — ali unutra, u glavi bilo mu još uvijek mutno i tmurno.

No onaj prizor u općini proizveo u njegovoj nutrinji nemaleni preokret. Sav se njegov jal okrenuo sada suprot načelnika šior Jerolama. On se u ovaj mah sjetio svih onih uvreda, što ih je njegov novi gospodar od posljednjih izbora ovamo sipao na sijedu njegovu glavu. Nikada da bi ga nazvao pravim imenom, već uvijek ili »starim magaretom« ili »starom kozom«, a nazivao ga tako i pred svijetom, pa čak i pred samom dječurlijom. Istom sada osjetio je stari »fanat« svu težinu tih uvredljivih naziva, pa se čudio, kako se je mogao toliko suzdržati, a da nije načelniku već doslije pokazao zube. No napokon mu ih je ipak pokazao . . . jest; a koliko je trebalo, da ga nije ščepao za vrat . . .

U takovim se mislima približio domu. Kroz priprta vrata dopirao na ulicu živahan razgovor. Joško je, pozna ga po glasu. I za trenut zatomljen jal izbio opet na površinu. I nehotice stisnula mu se pest i već je starac bio gotov da provali u kuću, no u isti mah ostane kao prikovan na svome mjestu, tako ga je prenerazio drugi poznati glas, što se sada tako ljubezno i tako utješljivo širio njegovim domom.

— Ded, Dalice, — govorio taj glas, — ne plači, bit će opet dobro . . . vidjet ćeš!

Bila to gospa Delina, žena šior Tončića.

Toto se još većma skvrčio i skučio u ramenima.

— Dalice, daj smiri se! — moljaše Joško blago i mekano.

— Ali mogao si ipak kakogod drukčije, — odazivala se prijekorna riječ ožalošćene djevojke, — ta evo cio sam dan u suzama, i ne znam jadna, kome bih ugodila; ali svakako on mi je barba, a koji bi otac učinio za svoju kćer, što je on za mene sirotu?

I iznovice briznula u plač.

Mladić ju mirio.

— Eto i opet ... Bog s nama ... što bi to uvijek plakala! Čuj dakle! I ja znam, što je sve tvoj barba učinio za tebe, pa mi je upravo stoga i dvostruko drag i mio. I ja volim njega i poštujem ga, znaš li? Pa upravo poradi toga nijesam mogao da dopustim, da onakav čovjek, onakav starac, koji je tako dično i časno sproveo sav svoj vijek, pod stare svoje dane doživi toliko poniženje, da puca u slavu Talijanaca! Ne, ni srce, ni duša nijesu mi toga dopuštali ... eto!

— Vidi hudobu, kako umije! — smrsio starac, i u jedan ga mah kô za čudo minuo sav jal protiv dečka, to više, što je sada i gospa Delina povladjivala mladićevim riječima.

— Dȁ, dȁ! Vidiš, Dalice, tu ima pak i Joško pravo!

— Ali kad je ono bila starcu jedina privreda, — javila se opet Dalica, — on je od onoga živio, — dodala odmah po tom.

— E pa dobro, živio je! A živjet će on još, i kako da hoće! Ili misliš, da je meni Bog uzalud dao ove dvije ruke? No benj: što bude naše, bit će i njegovo! — Pa u drugu ruku, nebogi se starina napatio svoga vijeka dosta; doba je, da i otpočine zeru. Je li tako, šiora Delina?

— Tako je! — odobrila gospa. — A sada da vam kažem, čemu sam večeras došla ovamo. Poslao me muž! »Idi«, veli, »do Tote, da ne bi pomislio, da je njegov nekdašnjî glavar zaboravio na njega; idi veli, i reci mu ...«

No starac nije mogao dulje da izdrži. Rastvorio vrata i sa šeširom u ruci ušao u kuhinju.

— Šiora Delina ćete oprostiti, ali što ćete ... izvinjavao se starac, smeteno i nespretno se klanjajući vremešnoj gospoji visoka rasta, polusijede kose, punahna, no dobroćudna lica.

— Dobra vam bila večer, Toto! — ljubezno mu se nasmiješila dobra ženica, pruživši mu ruku. — Dakle, znate li, — produžila s istim blagim smiješkom, — moj vas muž lijepo pozdravlja i poručuje vam, da se ničega ne plašite, sve će biti dobro; i da je bolje za vas, da ste se za dobe otkrižali od onih nesreća tamo. No njihova nije do vijeka, a medjutim imat ćete vi već, čime da

razbijete svoje vrijeme. Eto, pop Mato i moj stari kupili vam u slijepoga Marka barku, znate li, guc »Danicu« ...

Starac nije znao, a ni mogao da štogod odgovori. Previše se toga odjedanput u njemu uskomešalo; on nije mogao da vjeruje svojim ušima: njegov da je onaj lijepi, veliki, modro i bijelo oličeni guc, s kojim se bijedni Marko toliko ponosio! Ama da mu nije, da uvrijedi koga, rekao bi, da ne vjeruje. »Danica« kao lastavica... leti, brate, kao da ju vile nose, nema joj u puharskoj luci premice ni na jedru, ni na veslu. I gle — njegova je! A kako se sve to čudno slučilo. — I eno — umjesto sablje — veslo! ... Neka je, bolje tako. A kako će se oni na općini gristi, kad ga budu vidjeli u barci, u kojoj će biti sâm svoj gospodar ... Orajt... sve u redu! I starac se široko nasmiješio.

— Kako da im platim, šiora Delina? To je odviše, odista odviše. A ti, Joško, — okrenu se starac spram vitka, crnokosa mladića, koji je stajao do ognjišta i s blaženim smiješkom na usnama pozirao sad na starca, sad na gospoju, — a ti, Joško, odmah sjutra da si mi pretražio sve škrinje na tvom tavanu, naći ćeš tamo povraza svake vrsti, pa i mreža, što su ti ostale od pokojnoga oca. No dȁ, ajde, ne posmjehuj mi se, huncute nijedan, već daj ruku, nek te voda nosi! Nisi zao, a što je bilo, bilo je!

— Ah, dragi barba, — kliknula djevojka, skočivši s prikrajka, gdje se je doslije pritajivala, — ah, dragi barba! — I ovila mu ruke oko vrata.

— A gle, i ona! No, neka te ... ih!

Gospa se Delina od srca smijala, gledajući, kako se starac nespretno otimlje milovanju svoje nećakinje. Jošte je časak popostala i po tom se oprostila i izišla.

— A kad bude obilnijega lova, Toto, — doviknula mu ona izvana, — da nas niste zaboravili, ej!

Starac se uzvrpoljio.

— Šiora Delina, što to govorite, ljudi božji! Ta kako bi to bilo! Nego vi mi lijepo pozdravite šior Tončića i recite mu, da mu od srca zahvaljujem, njemu i popu Matu, i da mi je sada veoma drago, što nisam onomadne pucao. A za ribu se vi ne bojte: prve lokarde bit će vaše!

Volosko.

Viktor Car Emin.

RODBINSKA SREČA.

Ljubila sta se ko golobca dva,
Vesela in srečna in mlada oba,
On delavec, ona perica.
In večno zvestost si obljubila sta
In v cerkvi se poročila sta
In priča je bila nebeška Devica . . .

Nad njima je begal strogi čas,
Uvel je ženi cvetoči obraz
In možu je delo moči izpilo.
Množila se je beda in glad,
Množil se je v srcih obup in jad,
Število se jima otrok je množilo.

In prišla je zima in mraz in led
In kupil je mož, izstradan in bled,
Za zadnje denarje premoga.
Zakuril je v sobi podstrešni peč,
Molila je vroče in šla je leč
Na trdo ležišče družina uboga . . .

Takràt pa po svetlih prostorih je,
Po lepih, razkošnih dvorih je
Veselje vladalo, vladala sreča.
In mesec je bledi po nebu veslal,
V podstrešno je sobico trepetal
Ko vélika, mrzla mrtvaška sveča . . .

In vstane mož in k peči gre
In v bolnih mu prsih drgeče srce
In cev zapre in vratca otvori . . .
In duh moreči se plazi od tam
In polni, napolni mrtvaški hram, —
Vsi srečni so bili ob zlati zori . . .

Ljubljana.

Engelbert Gangl.

PRIGODNI SPISI O STROSSMAYEROVIM PRETHODNICIMA.

Bulom pape Klementa XIV. bila je god. 1773. biskupija bosanska, koja je u Slavoniji brojila zapravo samo osam župa oko Djakova, ujedinjena s biskupijom srijemskom, koja je imala četrnaest župa. Taj je čin bio od historijske znamenitosti, jer je obilježavao prvi korak nekog našeg ujedinjivanja. U prvoj polovini XVIII. vijeka bila je katolička crkva u Slavoniji raskomadana na biskupiju zagrebačku, pečujsku, ostrogonsku, kaločku, djakovačku i srijemsku. Prvi biskup zakonito sjedinjenih biskupija bosanske i srijemske bio je hrvatski Primorac Mato Franjo Krtica (od god. 1773.—1805.). Za njegovog biskupovanja bili su gradovi Osijek i Varadin istrgnuti (god. 1776.) ispod Ostrogona; nekih 27 parokija pripalo je Djakovu od zagrebačke i pečujske biskupije, a isti je Krtica osnovao još preko 20 župa većim dijelom u Krajini. I tako je biskupija djakovačka, koja je prije ujedinjenja imala samo 22 župe, narasla do broja 70; dakle je u glavnom već pod konac XVIII. vijeka bila dosegla veličinu, koju ima i danas.

Krtičini nasljednici na istoj biskupskoj stolici bili su: Antun Mandić (1806.—1815.), Emerik Karlo Rafaj (1816.—1830.), Matija Pavo Sučić (1830.—1834.), Josip Kuković (1834.—1849.) i Josip Juraj Strossmayer (1850. do — božje volje).

Nešto prije biskupa Krtice započela se je razvijati slavonska knjiga, koja je za cijeloga vremena zasebnoga svoga života ležala u rukama gotovo jedinih redovnika i duhovnika. Slavonski Franjevci Bosne Argentine, koji su za turskoga gospodstva bili jedini narodni učitelji, ocijepiše se god. 1757. od svoje bosanske matice, kako su

to učinili dvadeset godina prije njih i dalmatinski Franjevci, te počeše pod imenom provincije sv. Ivana Kapistrana živjeti krepkom samostalnošću. I oni nastaviše svoj crkveno-književni rad. Gotovo svi književnici slavonski iz druge polovine XVIII. vijeka i prve četvrtine XIX. bili su redovnici reda sv. Kapistrana ili duhovnici djakovačke biskupije. I u tom periodu morali su djakovački biskupi kao najbliži predstavnici duhovne oblasti i stožeri, oko kojih se kretao kulturni život Slavonije, stupiti aktivno ili pasivno u sredinu duševnoga slavonskoga nastojanja.

Poznato je, da su neka glavnija djela toga vremena štampom ugledala svjetlost uz direktnu potporu djakovačkih biskupa, a iz ove ćemo crtice razabrati, da su i same ličnosti djakovačkih biskupa zadahnule svojim životom ili smrću dvadesetak prigodnih spisa, kojima se u doba književne uspavanosti slavonske ne može poreći znatna literarna i kulturna važnost u historiji cjelokupnoga plemena hrvatskoga.

I.

Dne 29. srpnja god. 1805. držao je negdašnji biskupov tajnik Frano Kolundžić, župnik ivankovački, u stolnoj crkvi djakovačkoj »Govorenje pokopno« u pomen pokojnog biskupa Krtice, te nam je taj govor i štampom sačuvan*. Govor je ovaj jedan od najznatnijih i najzaokruženijih crkvenih govora, što nam je u opće ostavilo ono doba u hrvatskom književnom jeziku. Kolundžić se u tom govoru prikazuje kao svećenik široke naobrazbe, koji je umio uza sav svoj retorski i teološki pribor sačuvati individualnost svoje osobite ličnosti. Uza svu objektivnost, kojom je nastojao prikazati neporočni i odredjeni značaj Krtičin, ipak je umio da ostane na svom ličnom stanovištu, te je govorio o Krtici kao o čovjeku, koji je njega — Kolundžića - potpomagao kako djaka; koji ga je primio u svećenički red; koji ga je svojim troškom poslao na nauke u Italiju i kao svoga tajnika držao uza sebe pet godina... Pa kako da mu onda ne bi bilo mučno i tegotno »pripovidati o njegovu životu,

* »Govorenje pokopno, koje o sprovodu Mathe Frane Kertizza, stolnih crkvi bosanske iliti djakovačke i srimske zakonito ujedinjenih biskupa, njihova cesaro i cesaro-kraljevskoga Veličanstva zbiljnoga i unuternjega vićnika, u stolnoj crkvi djakovačkoj sv. Petra apoštola na 29. dan miseca srpnja godine tekuće 1805. obdržavanomu reče Frano Kolundžić, iste biskupije misnik, ljubomudrosti i sv. bogoslovice naučitelj i parok u Ivankovu. U Osiku slovima Ivana Martina Divalta, c. kr. utištenika.«

pri njegovoj smrti, u zboru tolikih slišaoca?« — Ali, kad su mu već navalili duhovni poglavari to breme na ledja. Kolundžić se odazivlje njihovoj zapovijedi, premda priznaje, da mu ova čast ne pripada ni »radi maline struka njegova, ni radi spletena jezika, a niti radi plitkoće nezrile pameti«. — I tako nam je Kolundžić crtajući pokojnoga svoga dobrotvora, uz put dao nekoliko čednih podataka i o samom sebi, što nam je tim milije, što su nam vijesti, koje su sačuvane o većini obrazovanih slavonskih Hrvata i svećenika iz početka našega vijeka, tako blijede i nedostatne.

Prema Kolundžićevu govoru rodio se je biskup Krtica god. 1726. u glasovitom »varošu na kraju horvatskoga kraljevstva, pri moru, imenom Riki«. Roditelji su mu bili priprosti, ali pošteni. Zaredjen za svećenika bude pozvan od pečujskoga biskupa Gjure Klime za profesora u tamošnjem sjemeništu. Poučavajući ondje dvadeset godina, napunio je »dugu onu i široku biskupiju mudrim i vridnim redovnicima, da je po svuda bio — Krtica«. Doskora postane kanonikom pečujskim. Dabome da carica i kraljica Marija Terezija, sjedeći na visini kraljevskoga prijestolja, nije mogla, a da svojim oštrovidnim očima ne smotri ovako izvrsnog muža. I kad je umro posljednji biskup djakovački, Josip Antun Čolnić, postane Krtica god. 1773. prvim biskupom sjedinjene biskupije bosanske i srijemske. I tu je biskupovao potpune trideset i dvije godine. Čim je prispio u biskupiju, gledao je, kako će brže bolje urediti svoje stado, kako će parlog iz vinograda božjega dignuti, divljad pripitomiti, zloću iskorijeniti, a poslenike vjerne najmiti, da se udari tvrda ograda, koju nikoja sila ne bi mogla prodrti.

Izvršujući po duši svoje biskupske dužnosti, nastojao je Krtica još i o tome, da se širom njegove biskupije dižu što ljepše crkve. Svoju stolnu crkvu »providio je trostrukim ruhom, srebrnim čirjacima, novim krovom i jakim stupovima utvrdio«. Šta više, bio je odlučio zidati novu crkvu, osnovu stvorio te pripravio već i novce za zidanje. Ali ga od tog nauma odvratiše silni ratovi, koji su carevinom potresali, a onda i glasovi, koji su se raznosili, da će se biskupska stolica prenijeti u Osijek. Od kralja je izmolio dozvolu i dohotke za proširenje djakovačkog kaptola, koji je od tada imao da broji šest kanonika i dva prebendara.

U iskrenosti svoga govora nije Kolundžić mogao, a da se ne dotakne jedne strane Krtičine duše, za koju je i sâm slušao a i razabirao u očima nekih svojih slušalaca, da se bore s odbijanjem neke misli, koja je pozljedjivala svečanost trenutka. Za biskupa se Krticu

naime pogovaralo u obaviještenim krugovima, da je bio — »škrt i vrlo stisnutih ruku«. I Kolundžiću je bila poznata ova verzija, te se nije žacao, da se nje tako reći još nad toplim tijelom pokojnikovim dotakne. I u tom dijelu svoga govora digao se Kolundžić za čast biskupove uspomene upravo do žestine i direktnosti starog bečkog govornika Abrahama à Sancta Clara. Stavio se je ponovno na »ja«-stanovište, te odatle grmio na slušaoce, braneći »svoga« biskupa. Pokojni moj biskup, veli, davao je punim rukama na sve strane, ali se je pri tome držao onoga stavka evangjeliste Matije: što desnica dade, da lijeva ne znade. A da su biskupove zadužbine bile, kako narod veli, posvuda »probubane«, onda bi se opet drugi našli, te bi ga prekoravali, da sve to čini radi svjetske slave, te bi mu tako — »plaća kod Boga, a cina kod ljudi ludo propala«. Biskup je pomagao ubogare i novcem i hranom, a onima, koji nisu imali, a stidjeli su se prositi (»navlastito krajiška gospoda«) primali su potajno i bez »odičene stvari darovitosti njegove«. Kolundžić se i osobno pozivlje na neke pitomce biskupove, koji su od njega primali izdašnu pomoć. Pa i on sâm — »jer mu mučati zahvalnost nije pripuštala« — kad je polazio u školu u Zagreb, dobivao je od biskupa pomoći, a kad je u Italiju išao, dobio je »i tamo i amo« od biskupa putninu. S Kolundžićem je u Trnavi bilo petnaest djakovačkih pitomaca, koji su svi prema potrebi od biskupa dobivali pomoć. A, što sada mnogi od tih pitomaca muče o tom, zar je za to — pita Kolundžić — biskup kriv, što mu oni nisu zahvalni? Kad je u Kamenici parok pogorio, namirio mu je biskup sav kvar, a za to dobročinstvo ne bi, veli, ni sâm Kolundžić znao, da mu to parok kao svome prijatelju nije pouzdano pripovijedao. Ali, što da govornik vrijeme gubi, besjedeći svima poznate stvari, kad će, veli, za kratko vrijeme s groznim suzama u očima sva gornja strana spahiluka biskupova na sva usta pripovijedati o dobročinstvima pokojnikovim, jer je — ne samo u gladno vrijeme — nego i svake godine biskupova života bila providjana i kruhom i smokom, a zaodijevana i prtenim i suknenim potrebama.

Osim toga doveo je biskup Krtica na svoj trošak, a na golemo dobro svoga spahiluka, u Djakovo ljekara, davši mu stan i hranu, a osim toga i iza smrti odredivši kamate od tisuću forinti za lijekove siromašnome puku. Za zidanje sjemeništa odbrojio je dvadeset tisuća forinti, a da ga smrt nije zatekla, jamačno bi pripravio sav trošak za ovu zgradu. Za vrijeme žestokih ratova pritekao je carskom dvoru u pomoć sa znatnom svotom, a podanicima svojim

oprostio je dug od neko pedeset tisuća forinti. Jednom riječju, činio je, koliko je mogao, a prečasni slušaoci — tako ih je molio Kolundžić — neka više ne slušaju opake jezike biskupovih opadača, nego neka začepe svoje uši, čimgod bolje mogu, te neka ne raznašaju dalje, što su možda protivno čuli, nego neka nastoje, da to sagnjije u njima, znajući da im ne će zdravlju nauditi . . .

Što se tiče kršćanskih i crkvenih svojih dužnosti, tu se je Krtica držao svih i najsitnijih propisa. Tako je i u svojoj dugoj bolesti izvršavao propisani post, te ga za okrepljivanje nemoćnoga tijela nije htio prekršiti ni — »mrsnom čorbicom«. I tako je Krticu više »zrelost njegovih kreposti za blaženstvo, nego li starost godinâ i nemoć bolesti krenula na vječni počinak«. Umro je od kapi, koja mu je već davno prije posljednjega časa bila oduzela noge i lijevu ruku.

Zbijenost i punoća krasnog govora Kolundžićeva imat će malo sličnih vršnjaka u našim starijim lokalnim književnostima. Poprečni pokopni govori, koji su nam sačuvani, redovno su ispunjeni običnom crkvenom retorikom, a načičkani sentencijama biblijskih i evangjeoskih knjiga, tako da se ti govori poprijeko ne odlikuju nikakvom zasebnošću, te bi se jedan govor, koji je danas izgovoren nad lijesom ovoga pokojnika, mogao bez velike promjene sutra govoriti nad drugim lijesom. Sasvim je drugačiji govor starog ivankovačkog paroka. I on je ukrašen prirječicama iz svetih knjiga, ali te prirječice nisu — kao što su u mnogim drugim prigodnim govorima, što su ih govorili pripadnici svećeničkog staleža — pomoćni čavli u retorskim nezgodama, gdje se pojedini govornici izvlače iz nestašice individualnih ideja zaokruženom ljepotom posvećenih sentencija. U Kolundžićevu su govoru latinski citati samo ukras i potkrepa obilju izvornih i jakih govornikovih dedukcija. Kolundžić se u svom »Pokopnom govorenju«, što ga je besjedio o sprovodu biskupa Krtice, šta više, dotiče redovno samo takih pitanja, kojima se govornik obične spreme ne bi usudio ni približiti. On je u istinu govorio o pokojniku, dok bi se obični govornik izgubio u konvencionalnim rečenicama o vječnom blaženstvu, o sudbi, kojoj nitko ne utječe, o ništavosti svjetskoj i t. d. I Kolundžić se dabome dotiče ovih stvari, ali samo kao uz put. On je sâm sobom bio tako pun vlastitih misli, da se nije morao utjecati idejama, koje su bile svim njegovim slušateljima zadosta poznate. I za to nam se čini ovaj prigodni govor Kolundžićev od zasebne književne i kulturno-historijske vrijednosti. Med stotinama naših starih kajkavskih i starih

slavonskih prigodnih knjiga, u kojima poprijeko ne nalazimo nikakvih ili vrlo malo individualnih crta, koje bi tadašnjem našem kulturnom životu podavale u današnjim historijama življu boju i svježinu, ovaj se govor Kolundžićev znatno ističe. Po njemu nam se objavljuju u izrazitim obrisima dvije krupne slavonske ličnosti iz početka XIX. vijeka; biskup Krtica i — parok Frano Kolundžić. Jedan je objekt, a drugi — subjekt; Krtica treba da se fotografira, a fotograf nam u subjektivnosti svoga rada nehotice ostavlja uz tudju fotografiju i svoju. Ovakav rad napose dolazi do književnog uvaženja u doba impresionizma, u kojemu nas zanima onaj, koji govori, gotovo upravo toliko, koliko i onaj, o kojemu se govori.

U drugoj polovici svoga govora dotiče se Kolundžić još nekih značajnih osebina Krtičinih.

Krtica se je osim svojih biskupskih poslova mnogo zabavljao i svjetovnima; a to su mu mnoge maljušne duše zamjeravale. Kolundžić je i ovima odgovorio. Ako je biskup, veli, izvršavajući po duši sve svoje biskupske dužnosti, bio toliko okretan u mozgu i brz u poslu, da se svagdje mogao naći i sve posvršavati, što mu onda imaš da zamjeriš? To mu je služilo samo na slavu a nipošto na sramotu. — Mnogima se nije svidjelo ni to, što je Krtica sve htio sâm da radi, kao da se — rekoše — nije na svijetu nitko nalazio, na koga bi se smio osloniti. Ali Kolundžić nalazi i za ovu tobožnju griješku biskupovu vješto opravdanje. Poznajući biskup sebe, a ipak ne osudjujući drugoga, volio je teško breme poslova i brigâ na sebe samoga uzeti, nego da mora kasnije »ispravljati grbotine« tudje nespretnosti.

Napokon nije mogao Kolundžić, a da se ne dotakne još jedne znatne osobine biskupove — njegovog parničenja. Biskup se je Krtica naime kao čovjek tvrde i prkosne glave mnogo utjecao sudovima, kadgod je osjećao, da mu je i najmanja nepravda učinjena; tražio je pravicu po svim sudovima kraljevstva. — I ovo umije Krtičin posmrtni odvjetnik vješto da opravda. Da od šta su, braćo — pita on — tako vam ljubavi, u kraljevstvu sudovi nego da pred njima tražimo pravicu? Nisu oni tu samo za one, koji podnašaju krivicu, nego i za one, koji dobro ne vide pravicu. Veliki i naučni ljudi često imaju pogrešku, da ono silom izvršavaju, što sebi u glavu uvrte. A Krtica, štogod je započinjao, sve je na dobro mislio. Ako se je radi granicâ svojih polja i livada tako često upuštao u parnice, mislio je, da je to dužan raditi, jer ona dobra, koja je primio u posjed, nisu bila njegova, te ih je morao predati svojim nasljednicima onakva, kakva

ih je primio. — Ali se med vrstama Kolundžićeva »obranbena govora« ipak razabira, da je Krtica u svojoj žestokoj ćudi istjerujući parnicu često prelazio granice »blagostivne čovičnosti«.

Strogost i naglost Krtičinu osjećali su najbolje oni svećenici, koji su pali u nemilost biskupovu. Za Krticu se je naime govorilo: Ako je karao, karao je ljuto; kad je pedepsao, pedepsao je nemilo, a koga je progonio, progonio ga je do smrti. — Ovo je bio i samom Kolundžiću najškakljiviji odlomak, jer se je radilo o njegovoj svećeničkoj braći. Nije mogao da osudi oštrinu oca, a da se ne takne — nepokornosti sinova. Al se on ipak sjajno izvlači iz ove neprilike. Mi bismo, dabome, veli, voljeli takve starješine, da budu poput onih lažnih bogova, o kojima se pjeva, da imaju usta, a ne će da govore, imaju oči, a ne će da vide... Svakoj je vlasti dano pravo, da se prema potrebi milom ili silom posluže za opću korist, pa da nije dano duhovnim pastirima? Kakav bi to bio ljekar, kojemu bi bolesnici nalagali, što će im prepisati? Mi bismo željeli, veli, da se rane samim uljem liječe, a milosrdni je Samaritanac našao za dobro, da s uljem smiješa i vino. Pa ako ljekar razabere, da treba ranu gvoždjem isjeći, zar da mu mi onda preporučujemo, da ju maže kakvom blagom travom?

Ako je biskup i imao koju pogrešku, zar da mu se radi toga zamjeri? Bio je čovjek. Šta vi u opće — pita govornik — od biskupâ hoćete? Zar da udilj po zraku lijetaju kao neke rajske ptice, i da se nigda ne spuste na zemlju? Ne imaju li i veliki ljudi jednak razum s nama, te su primorani piti iz iste čaše, koju im pružaju varljivi osjećaji tjelesni? A, što se mi u opće brinemo za tudje pogreške? Zar mi možemo biti suci ljudima, mi koji u tudjem oku vidimo prašak, a u svom ne vidimo brvno ni grdobu? Zar ćemo Bogu davati račun za tudje grijehe?

I tako se zauzimlje Kolundžić živom riječju, zdravom logikom i plemenitom srdačnošću za blagu uspomenu biskupa Krtice, koji je za dugoga svoga biskupovanja utro mnogu suzu sirotinjsku, a muškaračkim i tvrdim svojim značajem digao biskupiju intra et extra muros do neke snage i jakosti.

II.

Drugi po redu med biskupima sjedinjenih biskupija bosanske i srijemske bio je Antun Mandić, Požežanin. Na biskupskoj stolici sjedio je jedva osam godina (1806.—1815.), ali se broji med one pastire

svoga stada, koji su prije biskupa Strossmayera biskupiji najviše privrijedili. Bio je čovjek bistra i praktična uma. Utemeljio je u Djakovu bogoslovno sjemenište s filosofskim fakultetom, na koji je postavio vrlo učene profesore, koji su kasnije sjali i na peštanskom sveučilištu. Biskupiji je ostavio mnoge fundacije, za koje je sâm dao oko 250.000 for. On se je prvi ozbiljno zabavljao mišlju, da se u Djakovu sazida nova katedrala i osnuje javna bolnica. Za samu sjemenišnu biblioteku ostavio je preko 18.000 for. Bio je velik i kao biskup i kao patriota. Umro je dne 11. siječnja god. 1815.

»Pokopno govorenje«* držao je Mandiću dne 11. ožujka iste godine poznati slavonski pisac Kărla Pavić, Tovarničanin i tada župnik mitrovački. Najveće pako stihovano djelo, što ga je donio treći decenij ovoga vijeka slavonskoj književnosti, izdao je znameniti literat slavonski Adam Filipović (rodj. 1792. † 1871.), a zabavlja se: »Životom velikoga biskupa, privelikoga domorodca i najvećega prijatelja našega, Antuna Mandića«; bilo je »ispisano po Radoslavu od Panonije savske«, a štampano u Pečuhu god. 1823. — Treće i najmanje djelo, koje je zadahnuto pohvalom na uspomenu ovoga biskupa napisao je (1822.) M. Mihaljević, parok drenjanski, pod naslovom: »Mandićevac iliti novi vinograd u brdu pridvoračkomu po uredbi biskupa Mandića zàsâdit«, te se u tom djelu na nekoliko stihovanih stranica pjeva slava biskupova, koji se je toliko brinuo i o ekonomskom procvatu svoje biskupije.

Biografiju Mandićevu i ocjenu njegova rada ostavio nam je Pavić u pomenutom govorenju, kao što je Kolundžić ostavio za prvoga biskupa sjedinjenih biskupija.

Antun Mandić rodjen je dne 16. kolovoza 1740. u Požegi** od majstorskih roditelja. Ovaj se je grad dugo vremena mogao dičiti med slavonskim gradovima, da za svoje svjetovne i duhovne poglavare

* Potpuni naslov glasi: »Pokopno govorenje, koje o sprovodu priuzvišenoga, prisvitloga i pripoštovanoga gospodina Antuna Mandića, božjom i apoštolske stolice milošćom stolnih crkvi bosanske iliti djakovačke i srimske zakonito ujedinjenih biskupa, zlamenitog reda sv. Stipana kralja apoštolskoga komendatora i njihovog posvećenog cesaro-kraljevskog Veličanstva zbiljnoga i unutarnjega vićnika u stolnoj crkvi djakovačkoj sv. Petra apoštola, na dan jedanajesti miseca ožujka god. 1815. obdržavanomu, reče Karla Pavić, istih biskupija misnik, opat blažene Marije Divice u Biharu, mitrovački i štoba slavne regimente petrovaradinske parok, okoliša mitrovačkoga vicearhidjakon i plemenite srimske varmedje asesor. — U Osiku slovima baštinika Divaltovih povlašćenoga knjigoutištenika. 1816.« — ** Požega je imala prvu gimnaziju g. 1709.; druge su osnovane g. 1766. (u Osijeku i Varadinu).

nije trebao tražiti ljude iz drugih krajeva; svojim školama i prirodnom darovitošću svojih sinova mogao je dostojno popuniti sva javna svoja mjesta, a osim toga slati ispod svoga krila raznim biskupijama biskupe, kanonike i provincijale.* Svršivši niže latinske škole u svom rodnom gradu, pošao je Mandić u Beč, a odande u Bolonju i u Zagreb. Zaredjen god. 1763. postade regensom u požeškom sjemeništu, gdje je ostao samo dvije godine, dok nije postao župnikom u parokijama gradiške regimente (u Kobašu, a onda u Lipovljanima). Kao čovjeka vanredno nadarena i obrazovana (— govorio je sedam jezika —) nije mogao biskup zagrebački, Josip Galjuf, da ga ne opazi, i on ga zaista iza desetgodišnjega župnikovanja pošalje u Beč za vicerektora na tamošnjem kolegiju hrvatskih pitomaca. Ali i ovdje ostade samo dvije godine, jer ga je biskup Galjuf trebao kao svoju desnu ruku, te ga još kao mlada čovjeka učini začasnim kanonikom zagrebačkog kaptola. A kad je god. 1781. biskup Galjuf bio s drugim biskupima pozvan u Beč u povjerenstvo, koje je u to doba udaralo granice biskupijama po Hrvatskoj i Slavoniji, te rad velike starosti sâm nije mogao poći, pošalje onamo kao opunomoćenog svog zastupnika, kanonika Mandića. U ovoj misiji bio je Mandić tako savjestan i vjeran, da nije htio pristati uz osnivanje nove, požeške biskupije, koju su u Beču htjeli osnovati samo radi toga, da Mandića ondje postave za biskupa. Njegovom brigom u prvom redu raširena je djakovačka biskupija, koja je do toga vremena sastojala iz samih deset župa. Biskupiji je bila pridodana cijela biskupija srijemska (na koju je spadao okoliš varadinski i mitrovački osim župe kukojevačke, koja je spadala na tovarnički distrikt), dio zagrebačke biskupije (distrikt brodski i babinogredski), pečujske (tovarnički, vinkovački i posavački dekanat) i ostrogonske (gradovi Osijek i Varadin). Bivši ljut na tadašnjega biskupa djakovačkoga, prkosnika Krticu, dodijeli Mandić Pečuhu dva dekanata (valpovački i miholjački), koji bi takodjer imali pasti pod djakovačku biskupiju, za što se je sâm Mandić, kad je kasnije postao djakovačkim bi-

* Biskupi Požežani bili su: Antun Matković, biskup bosanski (1573.), Antun od Požege (1613.) i Nikola Olovčanin, koji je ubijen u Djakovu g. 1701. — U djakovačkoj biskupiji bili su kanonici: Nik. Abrančiković i Marin Perviz; u zagrebačkoj: glasoviti latinista i pjesnik Fr. Sebastijanović, Jos. Teisperger i Ignj. Pokeisen; u kaločkoj: Antun i Franjo Gašević; N. Noršić, parok u Novom Sadu i Emerik Tucić, parok u Hanzabeku. — Provincijali države kapistranske: Ogranić, Lipovčić i Pavišević. — Kanonici: Kolundžić, Lipljanić, Palešćak, Gavrančić i t. d.

skupom, ljuto pokajao. Kad je car Josip povjerio Urmenyi-u uredjenje magjarskih i hrvatskih škola, pozva Urmenyi Mandića u Budim, gdje je dugi niz godina Mandić zaslužno djelovao kao konsilijar. Kad ga je car Franjo dekretom od 6. kolovoza g. 1806. imenovao djakovačkim biskupom, bio je on prior vranski i veliki prepošt zagrebačkoga kaptola. Dne 6. ožujka g. 1812. otvorio je sjemenište u zgradi fratarskog manastira, izradivši prije u visokom konsiliumu, da se Franjevci presele iz Djakova u Brod.

Mandić je svoj kaptol raširio na dva prâva kanonika, a šest naslovnih, te razdijelio biskupiju u četiri arhidjakonata i devet vicearhidjakonata. Svoju je rezidenciju popravio i ukrasio; u Djakovu otvorio ljekarnicu, a sazidao svilanu i pivaru. Popravio je zvjerinjak i namaknuo za nj zvjerinje sa svih strana. U Djakovu je sazidao silu novih kuća i pootvorao mnoge nove ulice tako, da se je staro Djakovo gotovo moralo tražiti u novom.

Kad se je god. 1809. raspirio strašni rat s Francuzima, pritekao je Mandić caru u pomoć i savjetom i novcem i oružjem i najmljenicima. Postao je ujedno kraljevskim komisarom za utvrdjivanje slavonskih gradova, te je za taj posao bio odlikovan komendatorskim redom sv. Stjepana.

Iza svoje smrti ostavio je Mandić 74.000 for. na raznolike fundacije. Med ostalim 2000 for. na udavanje dviju dobrih siromašnih djevojaka; 4000 for. na časničke udovice u brodskoj i varadinskoj regimenti bez razlike zakona i t. d. Kako je bio poštivan i ljubljen, vidi se po bilješki, koju navodi Pavić, da je mitropolit Stratimirović, čuvši za Mandićevu smrt, zaplakao, te ne puštajući nikoga onaj dan k sebi, zapovjedio, da se u svim crkvama njegove arhiepiskopije po tri dana zvoni.

Ipak je naznatnije stihovano književno djelo, što je napisano u čast i slavu Strossmayerovih prethodnika, spomenuti »Život Mandićev« od mladog svećenika Adama Filipovića. Djelo iznosi 183 štampane strane, a razdijeljeno je u 52 članka. Tu je u pjesničkom obliku opisan život, značaj i rad Mandićev od njegova poroda do smrti. Djelo je vrlo zanimivo s nekoliko pogleda. Onaj, koji ga je pisao, bio je književnik po zvanju, pa premda na naslovnoj strani stoji zapisano, da je djelo spjevao neki »Radoslav od Panonije savske« i da ga je Filipović samo prikazao narodu, ipak je gotovo ujamčeno, da ga je spjevao Filipović, koji je u to doba jedini u Slavoniji pisao i izdavao pjesme ovakova značaja i opsega (vidi njegov »Razgovor priprosti«, što ga je izdao godinu dana prije u

u Pečuhu). I stih i jezik i duh i format djela, sve upućuje na Filipovića. Čak su i citati u djelu zabilježeni onom točnošću i minucioznošću, kako je u tom deceniju jedini Filipović popraćivao članke u svom »Slavonskom kalendaru«.

Ono, što smo saznali o životu Mandićevu iz govora Pavićeva, nalazimo sedam godina kasnije parafrazirano i rašireno u Filipovićevu djelu. Da je Filipović morao upotrebljavati Pavićev govor za pojedina data Mandićeve biografije, razabira se i po tom, što sâm Filipović govori u prvom članku svoje pjesme, da je Mandića »s očima umrlim gledao samo kratki čas« i da može opjevati samo ono, što je čuo od drugih i nešto, što je sam mogao razabrati, jer ga je godinu dana poslije Mandićeve smrti tek biskup Rafaj primio u sjemenište djakovačko. Osim toga vidi se po rasporedbi cijeloga gradiva, da se je Filipović držao Pavićeva originala.

Opisujuć Filipović (— da navedemo radi karakteristike cijeloga djela samo jedan momenat —) odlazak dječaka Mandića u Zagreb na škole, daje nam malu kulturnu sliku Slavonije, gdje se je u prošlom vijeku bilo ustalilo mišljenje, da mladići — čim počnu učiti — za kućne poslove prestanu valjati, a pošto ih roditelji redovno ne mogu davati na daljne nauke, to ono malo, što su naučili, zaborave, a za kućne poslove više nisu. I tako je po shvaćanju slavonskom najbolje, da sin plete kotac kao i otac, te da se oženi što prije, da se uzdrži koljeno, imajući uvijek na umu: »Najbolja je didovina, ma kokošji bio grad«. Drugačije je, veli Filipović, sa slavonskim Nijemcima; oni šalju svoju djecu u svijet na nauke, da »uzmognu domovinom upravljati, kao što su i dosad upravljali«. — Jedan stih glasi: »Slavima je zemlja (tlo) draga, Slavin voli služiti«, te ove aksiomatske riječi popraćuje Filipović komentarom — iz Herdera. Evo, što veli Filipovićev komentar: Slaveni su zaljubljeni u svoje kućanstvo; kad imadu dosta zemlje za oranje i trave zarad marhe, onda su najblaženiji; rado plaćaju harač i gotovo puzajući služe svojim gospodarima, suprot kojih uvijek govore, ali ako im ovi gospodari dadu samo jednu lijepu riječ, onda ih opet odviše hvale... A Nijemci su, veli Filipović, sasvim drugačijega soja; u Nijemce se ugledala, a ne u Slavonce, i majka Mandićeva, kad je svoga sina puštala u svijet.*

* Kako je Mandićeva majka bila odrasla u varoškim tradicijama svoje Požege, najbolje će razjasniti ova priča, koja se do danas spominje u užim krugovima slavonskim. Kad je starica majka pohodila svoga sina biskupa u njegovu dvoru, i kad joj je on pun veselja pokazivao sjajne dvorane, odvrati mu ona:

Mandić je podupirao i književnost, te su njegovom materijalnom i moralnom potporom izašla oba znatnija djela Kanižlićeva: »Rožalija« i »Kamen pravi«, zatim Mikóczy-eva: »Otia Croatiae« i Sebastijanovićeve latinske pjesme. Došenu je sâm sastavio nadgrobni epitafij na dubovičkom groblju.

Filipović je ovom svojom knjigom o biskupu Mandiću pružio slavonskoj literaturi u prvoj četvrtini našega vijeka znatnije djelo, nego što bi se to (potpunim zabašurivanjem) htjelo prikazati u običnim našim literarno-kulturnim prijegledima. »Život Mandićev« nije obični prigodni spjev, jer se pjesnik u njemu lagodno i na široko dotiče mnogih slavonskih književnih i kulturnih prilika, te mi danas treba da uzimamo ovakve spise u ruke kao dragocjen materijal za razbistrivanje naše provincijalne prošlosti. Adam Filipović posljednji je izdanak stare književne Slavonije, te je osim nekoliko prigodnica napisao za lijepu književnost jedini »Razgovor priprosti ili vrtlar s povrteljem se razgovara«, u kojemu je stvorio opsežno »botaničko-pjesničko« djelo.* Knjiga o životu Mandićevu, na prvi pogled prosta prigodnica, mnogo je znatnija i u pjesničkom pogledu od »Razgovora«. Knjigu su ovu jamačno mnogo čitali i viši i niži krugovi slavonski. I mogli su je čitati s velikim zanimanjem. Niži su u originalnosti ove knjige nalazili pouke i zabave kao u knjigama Relkovićevim i Došenovim (koje Filipović nekoliko puta spominje i fotografira ih momentnim slikama iz njihova života), a viši: pobude i naobrazovanja, jer je pisac umio, da pod crtom poprati svoje općenite misli citatima velikih mislilaca, kao što su bili Montesquieu, Herder, Panonnius, Tacit, Ciceron i t. d. Dakle je »Život Mandićev« djelo, koje u našoj književnoj povjesti još nije došlo do pravog uvažavanja. A sva krivnja leži u tome, što se kod nas do danas prigodna poezija — kako u kajkavskoj, tako i u štokavskoj knjizi — s nepravom dosta omalovažavala. Kad se u pojedinim književnim periodima jednog bistrog i otvorenog naroda kao što je naš, sva duševna sila zbijala i odražavala gotovo u jedinim prigodnim spisima, onda treba u tim spisima tražiti i nalaziti ono, što je u njima jako i snažno, ma s kojega pogleda.

Sve je to lipo, sine! ali, da si ti mene slušao i otišao u fratre, ti bi već odavna bio — gvardijan u Požegi . . .

* Na 85. strani »Života Mandićeva« nabraja Filipović profesore, što ih je Mandić dozvao u Djakovo za prve učitelje sjemenišne, te svakome — u stilu svoga vrtlarskog »Razgovora« — dodjeljuje ime iz botanike. Karácsonyi mu je ružmarin, Mihalić zumbul, Hartmann gjurgjic, Fischer ružica, Crndić muškat, Smilošević kovilje i t. d.

III.

Na posljednjoj strani »Života Mandićeva« govori Filipović već i o nasljedniku Mandićevu. Car Franjo — veli Filipović — sjede da izabira dostojnog nasljednika Mandiću i odluči se ovako: Onaj, koji je bio Mandićev nasljednik na stolici priora vranskoga i prepošta zagrebačkog, neka mu bude nasljednik i na stolici djakovačke biskupije! I tako bude u siječnju god. 1816. carskim dekretom, datiranim u Veroni, imenovan biskupom bosanskim i srijemskim Emerik Karlo Rafaj (Raffay).

Rafaj se je rodio god. 1752. od vlasteoske plemićke porodice u selu Kopčevcu kod Božjakovine. Kako su mu roditelji imali mnogo djece, odrede najmladjega sina Emerika (koji je bio dosta ružan) i brata mu Franju dati u svećenike. Tako je god. 1768. Emerik kao mladić od šesnaest godina skupa s bratom Franjom (koji je kasnije umro kao kanonik zagrebački) stupio u hrvatsko sjemenište u Beču, a već god. 1769. otišao u Rim na daljne nauke. Odatle se vrati kao doktor teologije u domovinu, te je domala postao župnikom u Krapini, a kasnije kanonikom, pa je kao kanonik bio rektor hrvatskog zavoda u Bolonji. Kao opat blagoslovio je god. 1804. bolnicu milosrdne braće u Zagrebu, te nam je njegova kajkavska propovijed, koju je tom prilikom držao, štampom dočuvana. Ta je propovijed uz onu, što ju je držao god. 1826. (»O uzvišenosti misničtva«) prigodom svoje zlatne mise u Djakovu, jedini hrvatski književni rad, koji nam je poznat od ovoga biskupa.* Kao biskup prisustvovao je god. 1822. provincijalnoj sinodi ugarskoga episkopata u Požunu, gdje je stekao sveopći glas, da je prvi bogoslov i govornik te sinode. Biskupski arhiv djakovački ima obilje akata i naredaba, pisanih njegovom rukom, što ga sve odaje, da je bio radin i agilan čovjek. Inače mu je držanje bilo aristokratsko. I on je ostavio znatan novac na razne fundacije. Uz biskupa Čolnića i Mandića ostavio je on u vlastelinstvu djakovačkom vidnih i trajnih tragova svoga uma, svoje volje i svoga rada. Med ostalim djelima zasnovao je i današnji biskupski park u Djakovu.

Biskupovanje Rafajevo ostavilo nam je u književnosti više prigodnih spisa, nego li biskupovanje ikojega od pet prethodnika Strossmayerovih. Već sam odlazak njegov u Djakovo razvezao je krila

* Kasnije je štampom izdana njegova krasna okružnica proti »psovki«, koja se i danas čita po svim župama djakovačke biskupije na »Glušnicu«.

trojici prigodnih slavonskih pjesnika: Požežaninu Jozepcu, Iločaninu Mihaliću i Tovarničaninu Paviću. Slučaj i književne prilike slavonske u početku vijeka htjele su, da su sva tri ova pjesnika zasjela na svoje Pegaze i deset godina kasnije, kad je Rafaj slavio pedesetgodišnjicu svoga misnikovanja.

Od ovih se pjesnika najmanje proslavio svojim pjesmama Jozepac, koji je je u to doba bio župnik nutarnjega grada osječkoga. Pjesma, kojom je god. 1816. pozdravio dolazak Rafajev u Djakovo,* kao i ona, kojom je htio god. 1826. da uveliča jubilej zlatne mise Rafajeve,** ne ističu se ničim nad prigodničku stihovanu prozu najprimitivnije vrste. Stihovi ukočeni, ideje konvencionalne tako, da se u našoj prigodničkoj poeziji jedva nalazi tako šupljih pjesama poput Jozepčevih. Četiri godine kasnije čestitao je Jozepac u sličnim stihovima još cesaru Franji, — i to mu je cijeli književni rad.

Josip Mihalić, parok sotski, i stariji brat dr. Antuna Mihalića, petrovaradinskog paroka, koji je takodjer spjevao jednu odu Rafaju i »San« prigodom uvadjanja biskupa Sučića — spjevao je, kako rekosmo, takodjer dvije pjesme u slavu Rafajevu, koje se i opsegom i svojom književnom važnošću toliko izdišu nad Jozepčeva djela, da se Jozepčevo ime kao ime pjesnika-prigodničara jedva može i napomenuti pored imena Mihalićeva. Prva Mihalićeva pjesma (od god. 1816.) nosi ime »Pìsma pastirska«, te se u njoj — po pseudoklasičkom običaju predjašnjih vijekova — razgovaraju Koridon i Lycidas, pastiri sotski, što se čuje o biskupu, koji ima da dodje, te napokon Koridon zapjeva pjesmicu u slavu biskupovu, a Lycidas mu stane otpjévati. Cijela je pjesma (koja je dosta velika: u svemu: 29 stranâ) zadahnuta zdravom idilskom poezijom, te se kao prigodnica to ugodnije doimlje čitaoca, što se ime slavljenikovo i njegove vrline spominju tek pod konac pjesme, pa se tako tri četvrtine djela čita kao zaokružena i zasebna idila, kojoj tek naslovna strana i završetak djela daju prigodnički lik. To nije prosti panegirik. Pjesma je ova topli i umiljati pozdrav fruškogorske vile episkopu djakovačkomu. Štampana je u Novom Sadu.

* »Raffay Imro, biskup bosanski iliti djakovački i srimski, u postadku, sa slavonskim sličnoričjem na vikovitu uspomenu ilirskomu narodu pozdravljen po Ivanu Jozepac iz Požege.« Pjesma od 8 strana. — ** »Jubilaeum sacerdotale, to jest: Petdeseto misničko godištvo Njihovog biskupskog gospodstva gosp. prisvitloga i pripoštovanoga Imre Karle Raffay od Raven, po božjoj i apoštolske stolice milosti stolnih crkvi bosanske iliti djakovačke i srimske zakonito ujedinitih biskupa.« Pjesma od 6 strana. Obje štampane u Osijeku.

Druga Mihalićeva prigodnica* biskupu Rafaju ostavlja u čitatelja i svojom spoljašnjošću i svojom unutarnjošću sasvim drugačiji dojam. Spjevana je u heksametrima, a iznosi 27 sitno pisanih i ogromnim komentarom popraćenih strana. One podrobnosti, koje pjesnik nije mogao izložiti u odmjerenosti svojih poletnih stihova, dodao je u dnu strane pod crtom. Pjesmu je ovu nakrcao Mihalić bogatom zalihom svoje klasičke načitanosti i naučenosti, te se u tom pogledu podudara ova pjesma s »Elegijom«, što ju je isti Mihalić iste godine spjevao u čast Krtičina slavitelja i branitelja Frana Kolundžića, kad se je ovaj ostavio djakovačkog kanonikata i pošao u redovnike države sv. Kapistrana.

Spomenuti mitrovački župnik, Karla Pavić, koji je u ožujku god. 1815. držao »Pokopno govorenje« biskupu Mandiću, pozdravio je godinu dana kasnije dolazak biskupa Rafaja »Zborom pivalicâ Fruškoj u gori pribivajućih«. I ako je ovo djelo spjevano istom prilikom i štampano iste godine, koje i Mihalićeva »Pisma pastirska«, ipak je Pavićevo djelo moralo biti prije odštampano i rasprostranjeno nego Mihalićevo, jer se Mihalić u svom djelu poziva na pojedina mjesta Pavićeve pjesme, te u bilješki hvali pjesmu, koja je »puna mudroumja i osobite vištine«. Tu se Apolon razgovara s jekom, koja mu na svako pitanje odgovara drugom polovicom posljednje riječi Apolonove, što svaki put daje razboritu i duhovitu misao. Na pitanje Apolonovo, da li jeka želi, da on s vilama proslavi biskupa, odgovori jeka: Slavi! I Apolon poče sada pjevati u slavu Rafajevu, a zatim stane svih devet vila (Klio, Kaliope, Erato i t. d.) jedna za drugom udešavati diku novoga biskupa.

Prigodom pedesetgodišnjice Rafajeva misnikovanja spjevao je Pavić »Milu Sanjku«**, u kojoj nam pripovijeda, kako je usnio polubožanskog starca, gdje sjedi u crkvi »bilom svitom zaodiven«, a uz njega tri djevice, koje stadoše pjevati o vjeri, ufanju i o ljubavi. Iza njih stade skupljeni narod slaviti onoga starca, i tako sanjalac saznade, o kome se radi, ali se u to probudi, te svoj san »izriza u kamenu, vikovitu za spomenu«.

U slavu Rafajeva ustoličenja spjevao je i Marko Ant. Horvatović, župnik zagrebački: »Obradošćenje biskupata djakovačkog«. Pjesmica je ova izašla štampana s latinskom pjesmom istoga pje-

* »Pisma prisvitlomu i pripoštovanomu gosp. Em. K. Raffay i t. d., u vrime petdesetolitnice njihove... 31. dan miseca prosinca 1826. u Djakovu svečano držane.« Štampano u Budimu god. 1826. — ** »Emerik Karla, biskup, petdesetlitnu žrtvu slaveći, sritan i veseo punog vika proživio!«

snika, a jer je i naslovni list knjige* složen latinskim jezikom, teško se hrvatska prigodnica Horvatovićeva nalazi. Pjesma se inače ničim ne diže nad poznate Jozepčeve versifikacije.

IV.

Četvrti po redu biskup sjedinjenih biskupija bosanske i srijemske bio je ugarski Hrvat, Matija Pavo Sučić od Pačera, bunjevački plemić. Rodio se je god. 1765. u Subotici. Bivši kojegdje kapelanom i župnikom postao je iste godine (1816.), koje se je Rafaj zabiskupio, kanonik u Kaloči, dok nije g. 1827. otišao za biskupa u Stolni Biograd. Četvrtoga lipnja g. 1830. bio je iza smrti Rafajeve imenovan djakovačkim biskupom, pa je god. 1831. primio kao klerike u biskupsko sjemenište: Strossmayera, Tordinca i Topalovića. Bio je čovjek vrlo dobre ćudi i plemenita srca. Klerike je sâm poučavao u crkvenom pjevanju, pa je mnoge napjeve crkvenih pjesama — osobito božićnih — upravo on donio iz bunjevačkih krajeva u Slavoniju. Živo je nastojao, da priuči svećenstvo priljubljivati se puku. Bio je osobiti ljubitelj cvijeća, pa je podigao biskupski park do znamenite visine. Od njega i danas ima djakovačka katedralka svoje najveće zvono »Paulus«. Umro je 13. travnja g. 1834. — I na samrti se je još sjetio mladoga klerika Strossmayera, te mu je zapisao trošak za rigoroze i za promociju.

U knjižnici Jugoslavenske akademije sačuvani su hrvatski i latinski govori,** koji su bili držani dne 21. listopada g. 1804. u Subotici, kad je Sučić bio uvadjan u tamošnju župnu crkvu kao parok. Uveo ga je i pozdravio Adalbert Vojnić, kanonik prvostolne crkve kaločke, i pozdravio ga govorom, na koji mu je Sučić odgovorio latinskim i hrvatskim odzdravom. Govor Vojnićev nije bio ništa drugo nego parafrazirani niz biblijskih rečenica, dok je Sučić govorio narodnije i prigodnije. U tom se govoru pokazivao Sučić kao rodoljubni i uvjereni Bunjevac, koji bi želio, da se vremenom njegova Subotica uzmogne njime podičiti, kako se »Budim diči svojim Ljubičićem, Stojni Biograd Puretićem, a Pečuh Filipovićem«.

God. 1828. štampana je u Budimu »u ime opštine naroda ili-

* »Pro illustrissimi ac reverendissimi Domini Emerici Caroli Raffay in episcopum diacovariensem inauguratione anno Domini 1816., die 25. augusti.« Zagrabiae, Typis Novoszelianis. — ** Štampani god. 1805. u Segedinu slovima Urbana Grünna.

ričkog budimskoga i njegove okoline« onom prigodom, kad je Sučić postao biskupom stolnobiogradskim, ovelika pjesan pod imenom: »Narodkinja vila«. Pjesnik se djela skrio pod pismenima J. C. M. P. S. — I oblik i duh pjesme živo nas podsjećava na poznatu Mihalićevu »Pismu« i »Elegiju« tako, te mislimo da se ne ćemo prevariti, ako u početnim pismenima skrivenoga pjesnika pročitamo: »Josipa Calasancija Mihalića, paroka sotskoga«. Ugodni žubor stihova, obilnost mislî i mitološke aluzije, kojima je pjesnik načičkao ovu lijepu prigodnicu, upućuju nas na učenoga Iločanina Mihalića.

Pod sličnim naslovom — »Domorodkinja vila« — i sa sličnim sadržajem štampao je isti Mihalić tri godine kasnije u istoj budimskoj štamparni (»kraljevske mudroučne skupštine«) pjesan, kojom je »u ime svega stanja crkvenoga« biskupije djakovačke čestitao Sučiću, kad je prešao na ovu biskupiju. Svježina idilskog daha, što provijava prvom Mihalićevom prigodnicom, kojom je pozdravio dolazak Sučićeva prethodnika Rafaja, ugodno se doimlje i u ovom posljednjem Mihalićevom djelu. Njim je Josip Mihalić završio svoje književno djelovanje, napisavši — kako smo vidjeli — pet prigodnica, koje se dižu do znatne književne vrijednosti, te se med svim spomenutim prigodničarima slavonskim upravo on može nazvati prigodničarom per excellentiam, jer sve, što je napisao, napisao je, pobudjen javnim narodno-crkvenim prilikama, a te je prilike umio oviti nekom umiljatošću, spretnošću i klasičnošću svoje načitanosti, da mi u opće u decenijima i u provinciji, koja niti je u to doba pružala niti je mogla pružati bog-zna kakvih beletrističkih plodova, moramo ove Mihalićeve prigodnice uvažavati i isticati kao znatne beletrističke radnje, koje se mogu i moraju ubrojiti medju najbolje radnje ove hrvatske pokrajine iz prve trećine našega vijeka.

Ni njegov mladji brat, dr. Antun Mihalić, vicearhidjakon i parok petrovaradinski, nije htio ovom prilikom da zaostane za bratom Josipom. I on napisa pjesmicu od dvanaest strana, koju izdade g. 1830. u Novom Sadu pod imenom »San u vrime Sučićeva uvoda«.* Iz toplih riječi i lagodnih stihova ovoga Mihalića razlijeva se ljubav za njegov zavičaj, Srijem, kao i iz pjesama njegova brata Jose. Kad

* »San u vrime svečanoga uvoda prisvitloga i pripoštovanoga gospodina Pavla Sučića od Pačer, u biskupiju stolnih crkva . . . sličnorično izveden i od strane srimskog biskupata pokorno prikazan po Antunu Mihaliću, sv. bogoslovja naučitelju, okoliša petrovaradinskog vicearhidjakonu i župe gradske u Petrovaradinu paroku. — U novom Sadu, slovima Pavla Jankovića povlaštenog knjigopritiskaoca god. 1830.«

čovjek stane proučavati ovu poeziju naših Slavonaca s narodnopolitičkog stanovišta današnje naše ujedinjene književnosti, ne može pravo da vjeruje, kako je bio uzak politički horizonat slavonskih literata u neposrednom periodu u oči ilirskog preporoda. Ljudi učeni, evo kao što je bio dr. Mihalić, ne zagrijevaju se pravo god. 1830. još ni za cijelu Slavoniju, kao za svoju domovinu, nego mu obuzimlje srce — jedini Srijem. Slavonci su mu braća i — Bunjevci su mu braća. To su mu kao susjedi.

Dolazak Bunjevca Sučića raširio im je donekle obzorje, i oni su stali nešto intimnije pogledavati barem na sunarodnike ispreko Dunava. Zagrebački Hrvati bili su im još vrlo daleko. Što je tu ujedinjenje ilirsko imalo da stvori! Oni su svi osjećali, da im nešto treba, ali nisu znali — šta! Mihalić se je eto nadao, da bi Sučić kao mecenas mogao osnovati učeno društvo — u Djakovu . . . To bi društvo imalo po njegovu mišljenju, da »slavonski jezik utvrdi i razna lipa i korisna znanja podigne; da razum prosvitli, a srce oplemeni, jednom ričjom, da narod naš ugladi . . .« Da, takova su društva zaista trebala našemu narodu, i ona su osnovana mukom i trudom jedne velebne generacije, koja je narod duhom ujedinila; trebala je stotinu dobrotvora, koji su doprinosili svoj kamečak, dok nije jedan jedini mecenas navalio ogromno mramorno kamenje, bez kojega danas ne bismo imali prosvjetnih hramova, u kojima se prinose žrtve Bogu ljubavi, bratstva i jedinstvenosti.

Prigodom Sučićeva dolaska spjevala su još dvojica naših poznanika, Karla Pavić i Adam Filipović, pozdravne pjesme biskupu. Pavić je spjevao »Miropripivku«, a Filipović poklonio »Svoj biskupiji na uspomenu uvedenja Sučićeva« pjesmu od jedanaest strana. Pavićeva je pjesma kraća, ali ponosnija i dostojanstvenija, a Filipovićeva iskrenija i intimnija. Inače se ove dvije prigodnice ne ističu nikojom zasebnom važnošću.

V.

Neposredni prethodnik Strossmayerov na biskupskoj stolici djakovačkoj bio je Josip Kuković. Rodio se je u Zagrebu od oca doduše plemića, ali obrtnika-gombara. Nastojanjem tadašnjeg zagrebačkog kanonika, a kasnijeg djakovačkog biskupa Emerika Karla Rafaja, dao se je na škole, pa je u Zagrebu nekako iza god. 1810. redjen za svećenika, te je otišao još vrlo mlad u Brdovec za žup-

nika. Kad je Rafaj polazio u Djakovo kao biskup, poveo je sa sobom i Kukovića, te ga domala postavio u Djakovu župnikom, a zatim i kanonikom. Iza smrti Rafajeve izabraše ga kolege-kanonici kapitularnim vikarom, a kad je djakovačkim biskupom izabran Sučić, povukao se je Kuković — intervencijom mogućih svojih prijatelja — kao kanonik opet natrag u Zagreb. Iza smrti Sučićeve imenovan je ipak 14. prosinca g. 1834. djakovačkim biskupom.

Kako je njegovo biskupovanje padalo u doba književnoga našega preporoda, u doba političkoga probudjivanja, to je on otvoreno pristajao uz preporoditelje hrvatske knjige i politike, ako i nije bog-zna kakvu riječ vodio u tom kolu. Pod njim je propjevao Tordinac (kojega je g. 1836. zaredio u svećenike), propjevao Mato Topalović (zaredjen g. 1837.), a i mladi Strossmayer (zaredjen 16. veljače g. 1838.) počeo se dizati u nauci i ugledu pod toplinom Kukovićevih očinskih krila.

Kuković je bio čovjek vrlo finih manira, nježne ćudi poput kakve aristokratkinje, a i vrlo ugodne spoljašnosti. On je počeo zidati zgradu sadašnjega samostana milosrdnih sestara u Djakovu, želeći u nju smjestiti milosrdnu braću, da rukovode bolnicu.

Kad je god. 1848. buknula buna, i kad su seljaci počeli harati šume, uplašio se je Kuković i pobjegao u Beč, pa kako je uza to bio još i bolešljiv, to se je ljeta 1849. odrekao biskupovanja, a za svoga nasljednika najtoplije preporučio dvoru mladoga carskog kapelana Josipa Jurja Strossmayera. U Beču je živio u svojoj kući i od svoga imutka, dok ga smrt nije 17. travnja g. 1861. digla sa života. Sahranjen je u Djakovu u staroj biskupskoj kripti, dok ga biskup Strossmayer nije dao u studenome god. 1882. s ostalim svojim prethodnicima prenijeti u novu krasnu kriptu veličanstvene svoje katedralke. Strossmayer im je sâm prigodom prijenosa izrekao posmrtno slovo, pa tom prilikom spomenuo, kako ga je pokojni Kuković zaklinjao, neka ne dopusti, da dugo leži u tamnoj i vlažnoj staroj kripti, nego neka zida novu crkvu i pod njom dostojnu novu grobnicu.

Biskup se je Kuković živo zabavljao mišlju, da zida novu katedralku i već je dao napraviti nacrte, ali je na svu sreću buna osujetila gradnju, jer bi — sudeći po planovima — biskupija dobila namjesto katedralke, magazin upravo onakav, kakav ima Temišvar.

Od prigodnih spisa, koji su bili izazvani imenovanjem Kukovićevim za djakovačkog biskupa, poznate su nam samo četiri pjesme. Prva — Štosova — kojom se je zagrebački kaptol oprostio od svoga kanonika Kukovića, skrila se pod latinskim natpisom knjige,

pa je zato izmakla očima bibliografâ Šafaříka i Kukuljevića.* Na prve tri strane štampana je latinska heksametarska pjesan Štosova, koju u drugom dijelu knjige pjesnik prevodi na hrvatski »da ne sfali miloj narodnosti našoj, ter općinskomu domoljublja trsenju ne pomenjka«. Pjesma je alegorička, te bi se u oči novog preporodnog dana mogla danas shvatiti kao proročka objava skorom velikom narodnom pokretu.

»Izmed gor' zagrebečkih danica se zdiže,
I slavonskoj zemlji nosi trake bliže . . .«

Danica je novi biskup, što ga Hrvatska šalje Slavoniji, a »Danica« bila je zvijezda, koja je domala zaplamsala sa zagrebačkih gora, da objavi cijelom narodu novo doba, novi dan, koji će sve sinove naći zagrljene pred istim žrtvenikom.

Štosova pjesma puna je proljetnog mirisa i šarenila cvjetnog. Njom je zagrebačko svećenstvo popratilo svoju »danicu« na istok, a na istoku dočekaše ju pjesnici slavonski kao — »Sunce od zapada«.**

Pjesma anonimnog pjevača osobito je lijepa. Težina klasičnoga stiha, otvoreno srce za upijanje prirodnih ljepota i neobična spretnost u tehničkom rasporedjivanju opisane gradje ugodno se doimlje čitaoca. Putniku se u snu prikazuje Djakovkinja-vila, koja mu objavljuje novoga biskupa, što ga narod već sâm odavna želi. Kad je to naš putnik začuo, prene se i brže-bolje podje u Djakovo, da javi. A, kad tamo, a ono Djakovčani već sve u šesnaest pucaju iz topova; zvona zvone, a puk se sav podigao na radost i divno veselje. Jedni ugadjaju gudalo, drugi meću strune na gusle; treći propiruju pisak, a četvrti napinju gajde ili čiste dvojnice. Već su začuli, da se je biskup krenuo iz Zagreba, pa se svi pripravljaju, da ga što ljepše prime. Čobani donašaju granje i spravljaju svečane vatre. Djevojke

* Potpuni naslov knjige od deset štampanih stranica glasi: »Flora suo flori seu Patria dignissimo filio, illustrissimo ac reverendissimo Domino Domino Josepho Kukovich, Dei et apostolicae sedis gratia episcopo diacovariensi; dum e custodiatu zagrabiensi, generali vicariatu, atque sinu Croatarum divulsus ad capessendam sedem suam Diacovarinum discederet; Vale! canit, modulante Paulo Stóosz, sacri officii dioecesani jurato vice-notario. — Zagrabiae, typis Francisci Supan 1834.« — ** Pod imenom: »Sunce od zapada ili Sanjka vile djakovačke, obistinita, kroz jednog putnika proglašena i u junačkom vezu prikazana biskupu Kukoviću« štampano je god. 1834. u Osijeku anonimno djelo. Na primjerku Jugoslavenske akademije stoji starim rukopisom zapisano, da je ovo djelo ispjevao Pavao Penjić.

pletu vijence i kite njima putove, a po stazama steru cvijeće, da »miloljubni otac mirisnim dospije tragom«. Jednom riječju: ova je pjesma umiljata i nježna kao rijetko koja od prigodnicâ, kojih smo se doticali.

Treći pozdrav novom biskupu odaslaše u susret klerici djakovačkog sjemeništa pod natpisom »Razgovor pastirâ«, u kojem Miko, Pavo, Grga i Aleksa očekuju dolazak novoga Dafnisa. Povodeći se za Vergilijevim stihom:

> Daphnis ego — hinc usque ad sidera notus,
> Formosi custos pecoris formosior ipse . . .

spjevao je nepoznati pjesnik u alegoričkom obliku slavonsku eklogu, koja odiše pastirskim dahom poput Mihalićeve »Pisme«, spjevane u slavu Rafajeva dolaska.

Napokon štampao je još poznati Adam Filipović »Dan radosni i veseli«, u kojemu nabraja nekolicinu biskupa djakovačkih, koji su nosili ime »Josip« i koji su se iskazali mnogo zaslužni za svoju biskupiju. Tako je, veli, Josip Bezza (1428.—1437.) prenio biskupsku stolicu iz Bosne u Djakovo; drugi Josip sazidao je rezidenciju —

> Treći pako Josip (Koković), novi, diku, slavu njoj će steć,
> Jer je veći od obadva, i to svatko može reć . . .

A četvrtoga Josipa, koji je imao da stekne diku i slavu ne samo svojoj biskupiji, nego i narodu, iz kojega je potekao, i zemlji, koja ga je rodila, tek će opjevati zahvalni narod velebnim i besmrtnim spjevom vječite zahvalnosti i ponosa.



Zagreb.

Nikola Andrić.

IZ VOJSKE.

Crtica iz Djakovštine.

Došao Živko! — svikivale se žene sokakom.

— Došao! — I do mala bio ih čitav roj na putu i gledale za kolima, dok ne umakoše u Božanovo dvorište.

— Eto, sŕco, — govorila Sofa Gajina svojoj drugi, — tri godine kô tri mladine.

— Ni Koleta već nije soldatuša.

— Svaka sramota za vremena.

U nas je sramota biti ženom muža, koji carsku ražovinu jede, — ma i nije svaka nepoštena. Njih dvije još su dugo na putu ošaptivale, a onda se sŕca povrnu u kuću — valja da je reduša — a Sofa se zaputi dalje. I može. Danas je svetačac, mladi petak, kod kuće joj malo ne plače, gazda negdje na marvenom vašaru, a u kućaru samovati dodijalo. A raditi? Grjehota je. Što je posla, to je najviše, da žene idu u šišku, nakupe od podneva vreću i u trgovca seoskog dobiju po deset, po dvanaest groša — ženama u osebac, a djevojkama u nakiće, ali da bi koja ogriješila ruku iglom ili predivom, ja nijesam nigda čuo.

Sofa je svugdje, gdjegod je svijeta bilo, stala, dvije tri lanula, a u kući Uvalina promolila glavu kroz prozor i viknula u sobu:

— Udovice, čuj, Terezo, gdje si, medena?

Iz kuće pridje k prozoru mlado žensko čeljade okrugla lica, jedra i rumena smijucavih, razbludnih očica, uvezana kruto u šamiju.

— Pomažem materi večeru; dada otišao na meljavu, pa ga čekamo.

— Ajde u selo, — govorila Sofa. Za udovicom i mati prišla k prozoru.

— Pa idi, djevo. Uzmi natikače. Na putu je rosno.

Sunce je već bilo sjelo i jesenji hladak strujio prvom sumračinom, a dvije se druge zagrlile i ispod glasa gundžale. Iz crkvenskoga sokaka išao baš čopor djevojaka. Svaka naprtila torbu ili vrećicu. Išle iz šiške.

— Gle, verloka* se i u šišku nabjelisala, — ugrizla Sofa.

— Prišt ti skočio na jezik; za moj groš, ima još! — jogunasto će verloka.

— Čuj bahandare! — kliktale djevojke.

Bahandara i udovica zahihotale i umakle, da ne bude grdjih riječi, a verloka zavela, druge joj pomogle:

»Što me grde, sve jedrija bivam,
Sve jedrija, deblja i bjelija.«

Kad su druge bile prema kući Božanovoj, poviknula udovica na avlijska vrata: »Dodje gazda, Koleta, odje mladovanje.«

— Prodji se, nebrigo, dok sam mlada, vijek je mladovanje, — odjavi se Koleta i izidje iz kuće maljušna, bjelkasta ženica zdrava i lijepa lica. Svijet joj kaže »bjelotrepa«. Za njom dodje i Živko. Snažan je to momak! Koleta mu do ramena. U rubini je i mrkom kaputiću, a na glavi mu soldačka kapa. Naherio ju. Obrazi mu dugoljasti i sagorjeli, a ispod široka čela i crnih obrva sive mu gledju oči. Bio je kratko ostrižen, malenih, ali finih, svionih brčića. Od uvijek bio je Živko Božanov najpristaliji momak u selu, a i u školi ga već meštar hvalio, da je pametna glava, poslije je u općini neko doba pisao oglase i pozivnice, a kada je momčiću trebalo mjesečinu plaćati, onda gospoda uzeše drugoga, a on opet ode k marvi. U vojsci je dotjerao do treće zvijezde.

— Pa kako je bilo, baja Živko, u soldačiji? — pitale žene.

— Živjelo se.

On je dignuo nogu na klupu, podbočio se lijevom rukom, a desnom gladio brkove. Na ruci mu dva srebrna prstena — toga u nas oženjeni ljudi nigda ne nose — i dvared je na stranu pljunuo. Koleta je koješta pričala, Sofa je vragoljala, a udovica pusto se na Živka osmjehivala i migala.

U to je već i noćalo, na crkvi je pozdrav Gospin kucnuo, a mati reduša zovnula i sina i snaju na večeru, a žene dalje u selo,

* Verloka — pogrdno ime, jer je velika.

u noć. Božanova kuća nije velika, al ni njih nije puno. Otac i tri sina: Živko oženjen, Luka do ženidbe, a Jozo iz škole istom izišao. Kći im jedna u selo udana.

Sjedoše večerati. Mati spremila izobila, zamijesila i pitu sa bundevskim sjemenom, a jer je danas mladi petak, ne omrsiše se. Otac još neki dan sažgao sudić rakije iz potaje. Iza zvona i najmladji brat došao od ovaca. Deran je od trinaestak godina, ali zdrav i čvrst. Unidje u sobu, baci torbu na svoj ležaj i sjede pod peć. Imao je kapu na glavi i buljio u brata. Kad su počeli večerati, pridje i on k siniji, skide kapu, tresne njom o koljena, prekrsti se i promrmlja: »A ti, baja, došao« — i mrvo se nacerio.

Živko ga zapita, kako je sa ovcama.

— Još dobro, dokle je strnjaka, ali kada bude usijano, rdjavo će biti u šumi. — Joza izvadi svoj šklopac, odreže si kruha i začme ga grizuckati, dok su drugi kusali čorbu, a onda će bratu:

— A je li, baja, carska je čorba dobra. Pripovijedô čiča Ivan, znaš, iz kuće Antolićeve, da ni spahijina u gradu nije bolja.

— Ne ćeš, momče, biti gladan, bit će profunta, kada te uzmu, — zlobio ga Živko i podsmijevô se.

— Hm, daleko je, još bih se mogao jedanput od majke roditi, — múdrio Joza.

Po večeri otac naredjivao sutrašnji posao:

— U Rodinom ćemo polju sijati.

— A jeste li već podvojačili? — pitao Živko.

— Svuda; pokojni je djed Stipa govorio: kada dvojačiš, drugi je, a kada trojačiš, treći je kruh. A evo, što ću ja da kažem. Ja sam već ostario, još ću jesenas da kruh zasijem, onda ću k ovcama, a na proljeće ti i Luka težačite.

Faba, tako se njihov otac zvao, nije bio star, polovinu vijeka jedva dokučio, ni osijedio nije. Nego naši ljudi rano se preživu i šezdesetu malo tko prekorači. »Izrade se«, »onemognu« i »posrnu kô staro kljuse«, tako je bar Faba divanio.

— Pa ne branim, — govorio je Živko.

— A ja ću sutra na oranje, — kazuje Luka.

— A jeste li, žene, pročistile žita?

— Za četiri osmaka.

Dotle je Joza dohvatio koršov ispod stola, nagnuo ga, kao da će mu dušu ispiti, onda izuje opanke, odmota obojke i legne na postelju, pa se sa starom svojom haljinom pokrije. Za njim se izgubi i onaj brat do ženidbe, Luka.



GLASBA.

IVAN TIŠOV

ZAGREB.

— Pripazi na konje! — vikne otac za njim.

— Da-a.

On je otišao u selo. Za malo svi su legli na počinak i tišina je bila, samo bi gdjekada dopr'o vrisak, što bi se noćna mladež nadcikivala i gdjekada bi noćobdija, trubeći noćni sat, kraj kuće prošao, a šarov bi poderano zalajao i režući na tarabu zaskočio. Luka se je vratio o pônoći i pošao u štagalj, da još prigledje konje i do zore prospi.

Jutro je osvanulo magleno i rosno. Faba ustao prvi, razbudio družinu i molio na glas »Oče naš«. Kako se je tko budio, onako je prihvatio molitvu, jali u pol glasa, jali zievajući. I Živko se prekrstio. Gazda podje u staju: pred konj'ma je bilo ogrizotaka od sijena, što je Luka još noćas nabacao.

— He, he, Luka, ustani, momče! Zvono je već pozdravilo, treba napojiti marvu.

Luka nešta promrmljao, protr'o oči, a Faba-otišao u trijem, uzeo iz kuće čobanju, dva-triput se vodom zaprsnuo, otr'o otarkom, pa izišao na sokak i pomjerio nebo. Magla je pala upravo na toranj crkveni. Iz dvorišta ječao glas Lukin grubom psovkom; on je povodcem udarao konja, što se nije mirno napajao. Težaci zabaciše plug i zubaču u kola, potpregoše konje i sunce se baš dizalo i kroz maglu prodiralo, kada su Faba i sin mu izišli iz sela prema Rodinom polju. Luka je tjerao konje, a otac grizao svoju lulu.

Dotle je Živko sa bratom poranio na guvno, da istjeraju ovce. Imade ih neko osamdeset komada, do koji dan će ih strići. Pastirče oštrim okom obašlo tor: »Sve su«, veljaše, onda otkuči ljesu, a jedan psić — nije ga bilo ni za pola jagnjeta — sav je čopor držao u hrpi. Živko se povrati u selo, ručao, malo nasjecao na drvnjaku i do podnevnoga zvona zijevao pri vignju seoskoga kovača. Od pola dana pomogao materi i ženi provjetriti dvije vreće žita, protjerao po avliji dva ždrijepčića i napojio ih, u potkućnici nakosio djeteline, a u to i težaci već uljegli iz polja. Poslije večere iza Luke izadje i Živko u selo, »malo će u stražu«, ali on nije na desno krenuo, nego na lijevo. Tu je bila peta, šesta li kuća, a pod njenim krovom na motki visio je borov vijenac. Živko stao: unutra se čulo dvoje, troje čeljadi. Unidje.

— Ho, Živko!

— A kada si stigô? Juče? — i sto pitanja. To je bila krčma. Soba bila nepomoštena, dvije velike sinije u njoj, a za jednom sjedilo četvero čeljadi: seoski lugar, nadzornik lova i još dvojica,

jedan mladji čovječić slab i mutnih očiju, u selu ga zovu »pijani Peja«, — a drugi je neki starčić iz tudjega sela, pun riječi kô šipak koštica, pa danas, idući iz kotara, zapeo ovdje, pa mu se nikako raskrpati i sve jednako grdi rakiju i krčmara.

— Moric, Moric! — viknuo Živko.

— Ho, ho, Živko, kada si došla? — javi se crveni čovječac, ni brijan ni očešljan.

— Imaš li, Moric, cigara?

— Imam.

Živko izabere dvije, izvadi kožnatu kesicu i plati tri bakrena novčića, pa naruči polić rakije: — Dobre, eto djed te grdi sve jednako.

— Da mu i mlijeka dadeš, grdila bi. — Tako Moric uvijek svoju rakiju brani. I udarili u divan. Lugar je bio »frajt« kod istoga »bataljona«, pitao je za »komandanta« i drugo koješta, i veljaše, da je mogao postati kapral, ali nije htio stražmeštru peticu da plati. Starčić opet govorio, da je njegov otac — Bog mu dao lako! — stotinu bijelih škuda potrošio, danas takih nema, dok ga je iskupio.

— Daj, čiča, da se omočimo! — tukne ga lugar. Njemu već dodijalo nabrajanje starčevo. Starac prihvatio polić i jedva se odlijepio od njega. Živko je odbijao dimove i povrtio gdjekada staklenku. I Moric je sio medju svoje goste i tužio se, da je komarina odveć velika i zato da je rakija skupa (on nije pekao rakije, otkako je živ). U divanu je bilo i pola noći, kada se je Moricova družba razasula. Starčić ode u štagalj, da onamo prespi.

Tri dana kasnije Živko se opremio u pustaru, da traži Madžarice, koje će šišati ovce. Koleta mu pripravila rubinu, ali on zaiskao kaput i čižme.

— Groš po ovci i za ručak polić rakije, — viknula mati za njim. Vita, tako se ona zove, radena je žena, malo odapeta, dosta puta i raljata, al »nje Živko« bio joj kô svetac. Na druge bi izasula, što bi na njem proženula.

Živko se pod noć vratio i težaci već bili došli sa oranja. U licu bio kô duvar, a oči mu potmule, pa se naslonio na vratnice i gledao, kako reduše večeru začinjaju. Mati bila zla i na snaju se okosila. Živko bez riječi buljio, Koleta se smijuckala, dok nije onako supijan prešao u dvorište i zatvorio se u kućaru.

— A zar Živko nije Jozi pomogao okupati ovce? — pitao Faba.

— Ma nije, momče, dijete samo zavrnulo ovce na Jošavu.

— Pa rekao je, da će se čas prije vratiti.

— Ti mu, djevo, daješ svoje osebine, — prigovarala Vita snaji. Koleta je šutjela, a Faba nešta promrmljao. Sutra već svi poboravili.

U našega seljanina nije većega veselja, nego kada svoju ljetinu svaža, a u boljega gazde, kada ovce šiša: to je gotovina, lijepa gotovina, a u njeg svega, samo te nevolje nije. Oni nigda ne doje ovaca, a sir, što je velika želja bolesnome čeljadetu, idu pa ištu u paroka i meštra i na Božić, kada ni jedna kuća nije bez kriške bijela sira, ide gazda čak u Osijek, da ga namakne, a na stanu mu krdo od dvjesta ovaca i čorda od pedeset glava krupne marve. Al tako hoće stari običaj, da teoci i jaganjci ne zakržljave.

Sutradan odmah po šišanju vozio je Faba sa Živkom ono vrećâ vune, da unovči u gradu. U jednoga gospodara on uvijek trguje, »u gospodara Jakoba«. To je »pošten čovjek«, on ne će ni za dlaku krivo, bogat je, ima »hambare i magazin kô palače«, a nije ni na »aljdumašu« tvrd. On svojim ljudima pripravi dobre ribe, a dok se istovarljiva i mjeri, reda od jednoga do drugoga oka rakije. Tako je i danas bilo. Gazda Jakob malo je prigovorio, da je vuna vlažna, a onda udario cijenu. Fabi je bila premala, ali su i drugi po to dali, a bilo je više od desetero kola za vagu, najveć s vunom, jer gazda Jakob trguje sa svačim, što mu ruke dodje. »Da ideš u Peštu, ne dobiješ više«, govorio trgovac. Faba kimao glavom, premišljavao i pitao Živka, što li će. Nakon pô sata utjera kola u dvorište. Dok je na njih reda došla, i otac i sin nakvasili se rakije, otac još više, jer kada mu je Jakob izbrojio novce na ruku, on je još tri puta prebrajô, jer se nije slagalo sa njegovim računom. Onda zamota u otarak i vrže u njedra. Poslije se pogostiše ribom, a našem čovjeku ništa sladje od ribljega mesa. Utušiti se u ribi! Kada s Vuke ili s ritova ribari dodju, čitavo se selo jagmi. Štuka na ražnju — svetkovina je u kući! Za zdjelu pljucave ribe — polosmaku čiste pšenice!

Bilo je već od podneva, kada su Faba i sin krenuli iz dvorišta trgovčeva. Na kraj grada, tamo kod »jelena«, konji stadoše sami. Bila je duboka noć, kada su otac i sin stigli u selo.

S jutra nijesu baš težaci podranili na oranje. Sunce je već bilo visoko odskočilo, kad je Faba prekrstio se i počeo sijati, a Živko ne bi ni deset brazda poorao, nego bi na plug sio, smotao papirić duhana i počivao. Luka je za njima pjevuckao i drljao.

Do Lučinja svršili su ono šest jutara, što su hrane usijali, a za ovo doba bio je Živko već najbolji gost u Morica. Na vratima je imao dva reda rovaša; a što ne bi njemu Moric davao, kada i

drugima gorima daje. Božanova kuća nije rdjava, nije na njoj duga ni poreza, imadu tri osmine zemljišta bez pašnjaka, a na onô sedmero duša, ako nije odviše, nije ni premalo. Rovaši su rasli, jer u žene nije bilo osebine. Živko je obićao, kada ispeku rakiju — ove je godine šljiva bila ponijela — namirit će i posljednji polić i cigaru. Moric je svoje poslove razumio . . .

Kada se u nas žeže rakija, čitavo je selo veselo. Gazda ide do gazde, uz njih se privuče i drugih, koji su jedva doželjeli blaženo ovo doba. U zapušenoj pecari pri tihanom ognju posjedaju ljudi i muče im čašica reda od ruke do ruke, a na krpicu provire iz cijevi mirisava rakija i sav kraj odiše žestinom iscijedjene šljive. Najveć to u noć biva, kada su »financi« daleko. Gazda bdije dugo u noć, do u zoru, i na svome gunju spije kô zec otvorenih očiju, potiče vatru, da bude tiha, e se kom bolje iznoji, jer ako je vatra nagla, ode sve u paru. Naši seljani sada već prodaju rakiju, al prije vremena! . . . U Fabinom selu još nije nevolje. Kada je ono spahija pustio svojim kmetovima šume, zapalo je njegovo selo preko sto jutara zdrave i zrele hrastovine. Oni ju prodadoše za glavnicu, pa od kamata namiruju gospoda porez, dakako najprvo za općinu, a vazda pretekne štogodj i za carevinu, ostalo se lasno podmiri iz marve, iz vune, ako je baš rdjavo, iz rakije.

I za Živka bilo je ovo blaženo vrijeme: od Lučinja do Sviju Svetih nije on poslom ruke nažuljao. Na Sve Svete velika je galama u selu. Toga se dana mijenja seoski stražanin, govedar, noćobdija, zvonar i svi službenici, ili ako se ne mijenjaju, a ono knez i. selo iz nova uglavljuju, rasporezuju bilo po glavama, bilo po osminama.* To bude pred stražom. U selu već ima dosta tudjinaca iz prijeka, u kratkim su kaputima, hlače im se sjaju, papuče im kožnate, obrijani su svi i u zubima im lule. Šaka ih je, al drže jednu stranu. Čitav skup viče, dvojica, trojica se priju, a knez sa svojim štapom bije po zemlji: to je eto saborište, gdje se za godinu dana odlučuje udes i proračun jednoga sela. Tu je i Živko.

Knez pita zvonara za zvonarinu, hoće li pod niže?

— Tako je, kneže! — javi se jedan glas. — Osamdeset srebra je puno, to je na glavu šestnaest bakra.

— Druško, ali valja po popa ići i po vremenu i po nevremenu, treba ga poslužiti, otkucavati u svako doba, — govorio zvonar. Auguštinovi zvonare u selu, ima šestnaest godina, u dobrom su stanju,

* Osmina = 8 jutara; 4 osmine = sjedište ili sesija.

ni od popa, ni od sela nikakog im prigovora: crkva je čista, je li je ukop, sve je u redu, je li treba na oblake zvoniti, a to je u našega svijeta glavno, nigda ne okasne...

— Pa mi ćemo za sedamdeset, — ponudio Živko.

Auguštinov ga gazda pogleda, krivalo mu se, pa će:

— Ako je tako, mi ćemo i za šezdeset.

Živko se zažario: — Ljudi, neka bude i za pedeset.

— Prosto vam, reče djed Auguštinov i podje da donese ključeve od crkve. Od jarosti sve je posrtao. Tko je čuo zvonariti za pedeset srebra: kapelan dolazi svakoga mjeseca jedared da misi, o zornicama bude po tri dana u selu, o ispovijedi po osam dana, a kada u ljeto udari najveći posao, žuri iz polja i otkucaj podne...

Kada je Fabo čuo, da mu je sin uzeo zvonariju, od čuda je oči razvalio i šutio, al Vita — sve joj srce od dragosti igralo, i udarila, da je to na poštenje i pred gospodom i pred selom, da nijesu oni gori od Auguštinovih, da je Živko nosio carske rukavice, znat će on i u crkvi dužnost učiniti, — na koncu i otac odobrio. Danas su Živkove tri zvijezde u babe Vite vrijedile dvanaest velikih škola, i ona je već premišljala, što li će kapelanu pripraviti za prvu užinu.

Živko je radostan došao Moricu. On je u svojih mučaljiv, ali medju drugovima znade on i riječ i pjesmu povesti. — Aljdumaš, aljdumaš! — udarili svi na njega.

— A za što?

— Za zvonariju.

— Pa neka bude! Po polić rakije, Moric.

Aljdumaš se uvijek plaća, trguješ li, uglavljuješ li, a često puta se i više popije, nego čitav posao vrijedi. I Moricu je bilo pravo: u zvonara će biti uvijek sitniša, bio pogreb, bila druga zgoda.

Pod veče nastupio je Živko svoju službu. U ovu noć — pred mrtvi dan — momci se, štogodj ih je, pokupe i pomognu zvonaru kucati. Knez im jednu oku rakije pošalje, a oni sami zaredaju oko drugih gazda, nalože vatru pred crkvom, i piju i zvone do pola noći, a čitavo se selo stravi što od vike i naganjanja pijanih zvonara, što od teškoga jecanja noćnih zvonâ... A noćas su kucali i dulje. Živko je umio svoj posao i volio mu: ima u nas dosta svijeta, što bježi od posla ma i u crkvu.

U zimu naš spahija daje šumu na krčenje i seljani uzimlju na trećinu. Načine si u šumi kolibe od granja i kukuruzovine, i tako po nedjelju i po dvije ne idu u selo, a gazda im dobavlja zaire.

Faba sa Lukom uzeo pola lanca, da iskrči. Nije to lak posao, pa još kada snježina zavali! Sijeci i izvaljuj, reži i cijepaj — a bridak vjetar sve uši reže i nokte. Faba u šumi onevaljavio, došao kući i vukao se najveć podno peći, kašlje, oči mu krvave i gore. Naš svijet ne zna da bolesno čeljade njeguje, nego kada već na pô ohladi, zovnu kapelana, da ga ispovjedi i pomaže, i tješe ga, da staro mora, a mlado može umrijeti . . .

O Božiću odje Faba u zemlju, a Živko osta gospodarom.

*

Nije prošlo puno godina. Jesen je bila. Ja sam ovim krajem prolazio. Mlado se i veselo jutro pomolilo. Sunce se jutarnje odrazivalo o rosno drvlje blistavim zrakama, a moja su njedra bila nemirna, vozeći si, gdje sam njegda boravio. Gledao sam prema kući Božanovoj. Iz nje je baš Luka izišao s limenom trubom i zatrubio, — dã, to je bio Luka. Luka... seoski govedar? Meni krv stala.

— Božanovi su zar govedari?

— Govedari, dabome, vrnu mi čovjek, koji je konje gonio.



— Uz svoje stanje?

— Kakvo stanje? Gospoda im sve prodala, osim te kućerine.

— A Živko?

— On ih i rasuo. Poznate ga, gospodine: nije bilo krčme od varoši do sela, gdje nije zarovašio. Poslije i ženu otjerao, pa u kuću uzeo onu nevolju Uvalinu, ona ih još više rasula.

— A gdje je sada?

— Vele, da je poljar u spahije.

Mene je zapeklo. To je sudbina našega seljaka.

Beč.

Svetozar Ritig.

POP IVE.

I.

U crkvici svetoj kod božjeg oltara
Vinčala se lipa Grujićeva Mara
Sa delijom Ivom, najlipšim u Nane,
Sa ponosnim sinom Adamkove grane.
A to pleme staro, rodoljublja čista,
Bunjevcu za primjer još i danas blista.
I divojka Mara, ta ružica rosna,
I ona je bila na svoj rod ponosna;
Bunjevka-Hrvatka, pravo značaj-čedo,
S toga ju i Ivo milim okom gledô.
Tak se srca slična, dva plemena dična,
Rodu čast i dike, sjedine na vike.
Bože im pomozi u toj lipoj slozi!
Al na žalost muža, bunjevačkog roda,
Toj ljubavi dugo Bog ne dade ploda.
Tužila je Mara uz virnoga muža
I počela venut, kô prid zimu ruža.
Prodje prva, druga i godina treća,
A Marina tuga uvik biše veća.
Iz oka je mutna gorke trla suze
I ovako jadna govoriti uze:
»Daj, nebeski oče, nek me tuge minu,
Ispuni mi želju, ispuni jedinu;
Ne uskrati željna od srca mi ploda,
Na veselje mužu i na diku roda.«

To je slušô muž joj, pa mu suza mala
Na trepavci crnoj sjajno zatreptala.
Na čas se savlada, kô da mrvi jade,
I ovako Mari govoriti stade:
»Drugo moja virna, jedina radosti,
Bog nam ne će kratit ugodne milosti;
I nas će još snaći možda srića bolja,
Donde nek se vrši božja sveta volja!«
Utišljive riči sasluša mu Mara,
Sasluša ih, al mu ništ ne odgovara;
Neveselo svoga gledala je druga,
I na časak kô da i nju minu tuga.

II.

Proliće je bilo, rane zore majske
Skupio se narod kod »Vodice bajske«;
Kod Gospina kipa. zorom ozorena,
Kleči četa ljudi i pobožnih žena.
Molitvu su slali k nebu pod oblake,
Da ih Gospa čuva od nevolje svake.
I Mara je došla k Gospi s' svojim drugom,
Svojom bolnom dušom, srca tajnom tugom.
Kô angjeo božji ponizna je, mila,
Potajno je suze uzdišući lila;
Bog njezine znade prevelike jade,
Pa se njenoj čistoj molitvi veseli,
Znao je, što Mara, što joj srce želi.

* * *

Kad je opet cviće procvatalo milo
I priroda novo dobila odilo,
Najlipši je cvitak lipoj Mari cvao,
Na majčinoj njenoj grudi mirisao.
Smilova se i njoj s neba Bože dragi,
Ogrijali i nju sriće traci blagi.
Rodila je čedo, premiloga sina,
Da joj bude ponos, utiha jedina.
Blaženstvo se njenim blidim licem proli,
Zaboravi jade, zaboravi boli.

Krasno se sutràdan slavilo veselje,
Dvim se mladim dušam ispunile želje.
Vesela rodbìna u Marinih dvorih
O porodu željnom sada samo sbori;
Nadmeće se, kako ć' ime čedu dati,
Napokon se slože: nek odluči mati.
»Ivom će se zvati«, reče srićna mati,
»Očevo je ime, nek se diči njime!«

*
* *

Porasao Ive, materinja srića,
Kao stručak mali orošena cvića;
Čuvala ga mati, kao dar od Boga,
I ljubila cilim žarom srca svoga.
U krilu ga često razdragana njiše,
Radosnice suze iz oka si briše,
Suze drobne liva i pismicu piva:

> »Paji, paji mirno,
> Moje čedo drago;
> Najveće na svitu
> Moje biser blago!
> Snaži se i rasti
> Na majčinoj grudi,
> Pa mi milom rodu
> Sjajno svitlo budi!«

Vrh čedanca svoga bile ruke širi,
Da uspava Ivu i da ga umiri;
Čeoce mu rosi suzicama blagim,
Majčine ljubavi tim kamenjem dragim.

III.

Hitilo je vrime, godine kô dani;
Porastao Ive na veselje Nani.
Dorastao hitro do mladića čila,
Komu je i bila knjiga omilila.
Roditelji brižni to su dobro znali;
I po njeg'voj želji na škole ga dali.
Učio je Ive svim žarom i brigom,
Po danu i noći bavio se knjigom.

Prošao je škole sve marljivo redom
Okiti se znanjem, kô košnica medom;
Svaki mu se klanjô, rod ga mili štovô,
Vrline mu lipe u zvizdice kov·.
Bunjevcu se svakom duša radovala;
Časna j' majka rodu častan porod dala.
Častan porod rodu, čelik narodnjaka,
Slavenskoga srca i značaja jaka.
Ta svakom je sveto narodno ognjište,
I Ive je znao, šta rod od njeg ište,
Poznavô je dobro sve narodne jade;
S tog posveti rodu svoje sile mlade.
A da mu se žarko ispuni čeznuće,
Oca mu i majke stare želje vruće,
Da obidje srićno sve stazice krive,
Na veselje rodu zapopi se Ive.

IV.

U crkvici svetoj kod božjeg oltara
Klečala je srićna Ive majka stara,
Kad je prvu svoju pivô misu svetu,
Kad je postigao svojih želja metu.
A narod je oči k nebu gore dizô,
Na milosti Bogu vruće hvale nizô,
Mukotrpnom rodu što se smilovao,
Po srcu mu čelik-svećenika dao.
A za vrime malo, za tri lita kratka,
Ispuni se rodu stara nada slatka:
Sa svetim u ruci Evangjeljem Krista,
Stupio je Ive na tlo rodna mista,
Da proslavi crkvu svetim dilovanjem,
Da prosvitli rod svoj uma svitlim znanjem,
Da otaca starom stazom braću vodi,
K svetoj viri, srići, prosviti, slobodi;
Da ostanu stalni na kriposti putu,
Da strpljeni snose sirotinju krutu,
Tudjinštinom tudjin da ih ne proguta
I dušmana srčba i sila mu kruta.

Kao dobar pastir, rodu uvik mio,
Evangjelja luč je hrabro raznosio;
To je Ivi bila uvik želja sveta,
Tà »Bog i rod« biše života mu meta.
A na ovoj svetoj i trnovoj stazi
Dušmanska ga sila ipak ne pogazi.
Kao piramida postojan je stojô,
Pritnje, jala, srčbe on se nije bojô:
Prezirô je slavu i nudjene časti,
Da u mrežu tudje ne upane vlasti.
Stalan osta s toga na naumu svome,
Viran Bogu, crkvi, rodu milenome.
Dok je rodu svome vidô ljute rane
I tribio zdušno sve kršćanske mane,
Dok je podučavô rod svoj ričju milom,
Uvik je i svojim pridnjačio dilom.
Opominjô j' rod svoj: da s' izdajstva čuva,
Pa mu ime ne će biti grana suva.
A za sveti rad mu, pritrpljene muke,
Ljubio je rod mu dobrotvorne ruke;
Zahvalan je njemu blagoslove nizô
Njeg'vo milo ime u zvizdice dizô.

* * *

Iza teška rada, iza teške muke
Klonule su Ivi izmučene ruke;
U hladnome grobu vični sanak snije,
Jedan narod za njim gorke suze lije!

Subotica.

Miroljub.

NEKAJ O BOJNEM BRATSTVU SLOVENCEV IN HRVATOV.

Znano je, kako so ustanovili notranjeavstrijski stanovi, tore zastopniki slovenskih zemelj, vojaško krajino, da bi rešili te »reliquiae reliquiarum regni Croatiae« pred navalom in poplavo osmanskih tolp. Že 26. aprila l. 1512. so vzeli kranjski, štajerski in koroški stanovi pribeglega Marka s Klisa v svojo službo ter sklenili ž njim pogodbo, da jim je organizoval poizvedovalno službo proti Turkom. Ker se je vlada premalo brigala za obrambo notranjeavstrijskih dežela, zato so morali stanovi sami vso to stvar v roke vzeti in so prišli kmalu do spoznanja, da treba napraviti stalno stražo proti Turkom. Iz tega vzroka zaprosijo kranjski stanovi l. 1520. nadvojvodo Ferdinanda, »naj vzame Hrvate, te viteške ljudi, ki se morajo za svojo domačo zemljo vsak dan boriti z dednim sovražnikom krščanstva, v stalno službo za obrambo meje«. Kmalu potem (1522.) so uredili Kranjci poizvedovalno službo ter vpeljali zlasti optični telegraf z grmadami, pa tudi jahajoče in peš-sele.

Poleg Hrvata Jurišića sta bila tudi Slovenca Ivan Kocjanar in Ivan Pihler (poglavar gospoščine Mehovo) Ferdinandova agenta med Hrvati po bitki pri Muhaču ter dosegla njegovo izvolitev hrvaškim kraljem na Cetinu dne 1. januarja l. 1527. Hrvaško-ogerski kralj Ljudevik II. je bil že l. 1522. poveril obrambo hrvaške granice svojemu svaku Ferdinandu, in že takrat so začeli Hrvati kazati nagnenje k združitvi s habsburško Avstrijo. Za ureditev mejne obrambe proti Turkom so osnovali v Gradcu »notranjeavstrijsko bojno

svetovalstvo«, ki je bilo glede granice neodvisno od cesarskega dvornega svetovalstva na Dunaju. Prvo svetovalstvo je imenovalo granične poveljnike, ki so bili zaporedoma Nikolaj Salm, Nikolaj Jurišić, Ivan Kocjanar in Ivan Pihler.

L. 1537. se je pomnožila vojaška krajina tako, da je obsegala tudi Varaždin, Koprivnico, Belovar in Jurjevec (Gjurgjevac), kjer so se bili naselili že za Matije Korvina pravoslavni uskoki okoli samostana Marče kot verskega središča. Ta poslednja krajina se je imenovala slovenska (windische) granica in za njo je skrbela štajerska dežela, ravno tako kakor kranjska za hrvaško (karlovško) granico v visoki Hrvaški in v primorju okoli Senja. Sicer so pa vse tri notranjeavstrijske dežele navadno skupno donašale k stroškom za uzdržavanje vojaške krajine. Tako so postavljali tudi vrhovne poveljnike ali generale nad obema granicama, med katerimi je bil po l. 1578. sam nadvojvoda Karol. Izmed vseh krvavih bitek, ki so jih Slovenci skupno s Hrvati bojevali proti Turkom, naj omenim le oni pri Budaškem (l. 1575.) in sijajno zmago kristjanov pri Sisku 22. junija l. 1593.

Še pred turškimi vojnami nahajamo hrvaške plemiče na slovenski zemlji. Frankopani in Kurjakovići so bili v svaštvu z goriškimi grofi. Elizabeta, hči goriškega grofa Alberta III. je bila žena Jurja grofa Liškega in Krbavskega, sina Gregorja Kurjaka. Temu je zastavil Elizabetin brat Majnhard na račun dote grad Raspor (Raspurch) v Istri. Jurij je sklenil l. 1358. pogodbo z Benečani, da ti ne bodo niti podpirali goriških grofov, ako bi Raspor nazaj zahtevali, niti skušali sami prisvojiti si omenjenega grada. Majnhard ga je zopet zapisal za doto svoji hčeri Ani, ženi Ivana Frankopana. Ko je postala l. 1393. udova in bila zadolžena, je hotela v svojem in sinovem imenu zastaviti Raspor Benečanom, in res je sklenila l. 1394. kupno pogodbo, po kateri je prešel grad do l. 1511. v beneško oblast. — Stranska veja nekdaj tako mogočnih Kurjakovićev so baroni Gušići iz Gušićgrada pri Otočcu.

Grofe Frankopane nahajamo že l. 1320 na Kranjskem kot lastnike Kostanjevice. L. 1437.—1443. je bil Štefan grof Frankopan (iz brinjske vrste), a l. 1444.—1449. Trojan grof Frankopan glavar kranjske dežele. Najvažnejši za našo zgodovino pa je Krsto Frankopan. Tega je imenoval cesar Maks I. sept. l. 1496. »svojim služabnikom kot hišnim prijateljem« z letno plačo 1000 for. renskih (Insbrucker Copei-Buch, Geschäft von Hof, Jahrg. 1496, list 137.). L. 1511., 24. febr. podeli isti cesar Frankopanu glavarstvo v Postojni,

Senožečah in na Krasu, ter ga imenuje svojim poverjenikom v prvi beneški vojni na Krasu, v Istri in na Furlanskem. Kot tak je spravil beneško vojno še le v pravi tir in pregnal Benečane z vsega Krasa (tudi iz Devina). Iz Trsta se obrne Frankopan na Furlansko, kjer se je cesarju prijazno plemstvo bojevalo proti ljudski stranki. L. 1512. premaga Frankopan akvilejsko okolico, in l. 1513. se polasti zvijačno trdnjavice Marano ob morju. Naslednjega leta pa je bil v bitki ranjen, vjet in v Benetke odpeljan (5. junija l. 1514). Pozneje so ga izročili Francozom in ti so mu dali priliko, da je pobegnil v Devin in sploh na avstrijska tla. Beneška vojna se pa ni već vodila s tako silo in Frankopan ni dobil več prilike, zopet poseči v bojevanje.

Frankopanov naslednik v Postojni in na Krasu je postal 3. aprila l. 1525. krajniški general Nikolaj Jurišić iz Senja (Oest. Gedenkbuch, Bd. XXI., Blatt. 283. Inneröst. Hofkammerarchiv vom August 1575., Zahl 74.). Iz obćne zgodovine je znano, kako je pomagal l. 1529. Turke izpred Dunaja pregnati in kako junaško je branil l. 1532. Kisek. Že l. 1528. je bil izbran za cesarskega poslanika na turški dvor, a prišel je samo do Metlike, in še le l. 1530. je prispel z drugovi v Carigrad. Od l. 1538. do l. 1544. je bil deželni glavar kranjski in kot tak se je zelo zanimal za reformacijo. Pisati je znal samo z glagolico in bržkone so kranjski stanovi po njegovem prizadevanju ustanovili glagolsko šolo v Metliki. Med kranjsko plemstvo je bil sprejet l. 1538. s predikatom »von Güns«.

Z l. 1530. se je začelo splošno preseljevanje Hrvatov na Kranjsko, n. pr. Uskokov, ki so prišli iz gorenje Cetine in povirja Une, in se naselili na Gorjancih, kjer so hoteli kompaktno bivati. Tudi Frankopani so naselili na svojih graščinah Postojna, Senožeče in Podgradje hrvaške kmete, n. pr. v Potočah pri Dolenji vasi (Biedermann, Neuere slavische Siedlungen auf südd. Boden, str. 19). Jednako so se naselili premnogi hrvaški plemiči, n. pr. Blagaji, Bohorići, Fabjanići, Gušići, Jurići, Jurišići, Križanići, Kružići, Lenkovići i t. d. i t. d. na slovenski zemlji, si pridobili tukaj posestev in domače plemstvo (mnogi med njimi tudi visokih deželnih služeb), ter so naselili njih hrvaške seljake na Kranjskem.

Blagaji (od levega brega Sane vzhodno od Novega) so dobili od kralja Ferdinanda proti mali najemnini gospoščino Kočevje, ki se nahaja ob glavni poti turških napadov (Ključ, Bihać, Ogulin, Severin, Stari trg, Kočevje, Ribnica, Turjak, Ljubljana). Kljubu skoro vsakoletnih turških napadov so Blagaji vztrajali skoro celo stoletje

v Kočevju in marsikateri iz njih rodovine je bil v tamošnji cerkvi pokopan. Štefan Blagaj se je oženil z grofico Lambersko. Lambergi so bili sezidali Boštajn (Weissenstein) v letih 1549.—1558., katerega je kupil Štefanov unuk grof Eberhard l. 1637. In na Boštajnu je izumrl pred kratkim moški rod Blagajev.

Jurići so zelo stari plemiči na Kranjskem; l. 1590. so bili sprejeti med zemljake s pridevkom »von Strugg.« Karol pl. Jurić je bil gospod v Preseki, Semiču, Strugu in na Tržiškem gradu. Njegov nečak Volk Karol (1629.—1687.) je prepotoval l. 1649.—1651. Italijo in zapisal svoje vtiske na tem potovanju (v Ajdovščini n. pr. je videl mnogo starih nadpisov v grškem in hebrejskem jeziku!).

Lenkovići so prišli iz Like na Kranjsko z onim Ivanom, ki je pomagal l. 1529. pri obleganju Dunaja in bil sprejet med deželno plemstvo l. 1530. L. 1539. je postal višji poveljnik vojaške krajine. Od l. 1547. naprej je imel grad Pogance, od l. 1549.—1569. pa tudi Mehovo, ki je prešlo potem na Karla Jurića. L. 1550. si je pridobil posestev v Podbrežju ob Kolpi in si postavil tam grad, po katerem je sprejela rodovina svoj plemiški pridevek »von Freyenthurn und Werl« (Wördl, Otok pri Novem mestu). L. 1556. je postal poveljnik slovenske in hrvaške krajine, o kateri je poslal l. 1564. obširno poročilo na Dunaj, in l. 1567.—1569. se nahaja kot glavni poveljnik vseh čet na turško-hrvaški meji. Umrl je 22. junija l. 1569. in bil pokopan v frančiškanski cerkvi v Novem mestu. Imel je za ženo Margareto pl. Egck in sina Ivana Jožefa, ki je bil l. 1574. brižinski glavar na Bledu. Jurij Lenković se je odlikoval v bojih s Turki pred Bihaćem in Klisom ter je bil l. 1594.—1595. višji poveljnik hrvaške in primorske granice, potem pa l. 1595.—1599. deželni glavar kranjski († l. 1601. v Ljubljani, pokopan pri sv. Jakobu). Z Ivano Zrinsko je imel hčer Sofijo (omoženo Somag), ki je bila njegova jedina dedkinja in živela še l. 1632. (Mitth. des hist. Ver. f. Krain 1859. str. 81).

V drugi beneški vojni se je odlikoval na slovenskih tleh stotnik Danijel Frankol »von Weissenthurn« z Reke. L. 1615. je prišel s svojimi dobrovoljci na pomoč Jarneju Petazzu, lastniku graščine Strmec (S. Servolo) nad Dolino v Istri. Kmalu potem mu je prišel na pomoč tudi polkovnik vojaške krajine Volk Frankopan s 3000 vojaki. Tako združeni Hrvati in Slovenci so popolnoma potolkli beneško vojsko, ki se je morala s klavrnimi ostanki umakniti v primorsko mesto Mile (Muggia). Zmagovalci so potem drli nad sovražnikova posestva ter oplenili okolico tržiško (Monfalcone). Ko so začeli Benečani l. 1616. oblegati Gradišče, skrbel je najbolj Frankol

za utrditev tega kraja s tem, da je dal napraviti predtrdnjavice, katere so branile sovražniku približati se glavnemu ozidju.

Od druge beneške pa do francoskih vojn niso imeli Hrvatje već prilike kazati svojo hrabrost na slovenski zemlji. L. 1797. pa je vodil general Bajalić svojo divizijo pred zasledujočimi Francozi ob gorenji Soči navzgor skozi Bolec in čez Predel v Rabelj, kjer pa se je moral vdati francoski premoći. L. 1809. pa so branili hrvaški graničarji od slunjske polkovnije trdnjavico na Predelu. Zapovedoval jim je stotnik Vitković, kateremu se je pridružil še stotnik Janković istega polka, ki je opravljal s svojo stotnijo zadnjo stražo bataljona. Predelsko trdnjavico so branili Hrvatje kakor Špartanci cele tri dni (16.—18. maja), in so se rajši dali od sovražnika posekati, kakor bi se bili živi predali. Francozi so vjeli le nekaj ranjencev, med njimi vsega krvavečega stotnika Jankovića (Oesterr. milit. Zeitschrift 1843.: »Die Vertheidigung des Blockhauses auf dem Predil.«).

Torej tudi na Predelu so povrnili junaški Hrvati bratovsko pomoč, katero so jim skazovali Slovenci ob času turških navalov. Čeravno njih junaška smrt ni mogla rešiti avstrijske vojske in osvoboditi Slovenije tuje vlade, vendar storili so svojo dolžnost in zato naj jim bo med nami večen častni spomin, a naši mladini naj služi to v opomin k dostojnemu posnemanju!

Ljubljana.

Simo Rutar.



ŠTUDIJA.

FERDO VESEL KAMNIK.

MEDJU VEČEROM I NOĆI.

Silhuetta s obale Drave.

Zapadno se nebo rasplamsalo žarkim rumenilom, u kojem je nestajalo vatrene ploče sunčeve. Sav se kraj još jedanput razasja i uzbiba raskošnim šarama pod posljednjim zlatnim cjelovom sunca. Dravini valovi potekoše kao rastopljenim bakrom. Ritovi i vrbe ispreko rijeke sinuše kao krvlju obliveni. A onda se pomalo opet stao gasiti sjaj i svjetlo trnulo.

Stišavao se radljivi dan, stišavala se prometljiva obala dravska. U nastalom se sutonu dizali s večernjega neba kao sjene mrki oblici gradskih krovova i bedema. Željeznički most visio u uzduhu i dizao se kao crna sablast s jasne pozadine nebeske. Drava poteče dremljivije; na njoj se crnjele ladje i šajke, klopotale vodenice, čas po čas zapljusnulo veslo vodeničkoga čamca, vozeći mlivo iz vodenice, a ribarske se barke snatrivo poispružile duž bregovâ.

Pomalo se pozapale i sitne luči u vodenicama, na tumbasima i žitaricama, što ih je ljenivo vukao mrk parobrod, pa se titravo oglédale u talasićima rijeke. I na nebu izmilješe zvijezde, da se velebnim mirom zagledaju u mrku zemlju.

Ispred kućica, što se nanizale duž bregova, mele tu i tamo djevojke, jer je sjutra nedjelja. Prolaznika bivalo sve manje, a gdjegdje izišao čovjek, pa sio pred kućom na klupu.

Pred jednom takovom kućicom sjedio starac. Upravo kucnulo zvono Gospino i zvuci mu se pronosili preko vode tiho i upokojivo. Starac skinuo kapu, prekrstio se i počeo se moliti.

Izjarugano mu je lice bilo mirno i spokojno; oči pod štetinjastim obrvama i teškim vjedjama nepomično se zagledale u večernju

sliku pred sobom. Kad prestane zvono, natuče kapu na glavu, upre se rukama o koljena, a glava mu osta nagnuta, kao da još prisluškuje zvono ili vječnu pjesmu Dravinu. Bio je obučen u pleten modar zobun, nad kojim se opasao kožnim zapregom, a na nogama imao opanke. Opanak na dovratku pokazivaše, da tu živi i radi opančar.

Još malo, i nad krajem se spustila večer.

Na kućnom se pragu pomoli žena s rupcem na glavi, u suknji i roklji od modra platna. Nalik je na starca; sestra mu je rodjena.

— Ajde večerati, Andrija, bit će ti kasno! — zovne oporim glasom, u kojem kanda se krila nježnost, koja valjda nikada nije smjela da probije.

— Čekat ćemo još, Rezo, — odgovori brat isto tako kratko i suhoparno. Bit će, da su obikli na ovakov kratki razgovor.

Sestra osta još čas prislonjena o dovratak, gledajući na rijeku. Onda i ona sjedne na klupu pored brata. Šutjeli su i gledali preda se. A oko njih se stišavala večer.

O čemu su razmišljali? Rekao bi — ako su šta mislili — da misle iste misli. Da li o tom, kako im dani od prvoga teku bez prekida na ovom mjestu uporedo s talasima Drave. Bez promjene u istoj ovoj kućici na jedan prozorčić, na očigled neumorne rijeke s njenim vječnim šumom, njenim klopotavim vodenicama, prometljivim ladjama, ribarskim šajkama, šarenim tumbasima nalik na Noemovu ladju — i to dan na dan, godinu na godinu evo već daleko preko pô stoljeća?

Ta da, oni sebe i ne mogu zamisliti na drugom mjestu. Čitav im je život neraskidljivo svezan s ovom lomnom grudom. Oni su živ dio njen. I koliko ih puta derava Drava u svom bjesnilu gonila s ove grude i gutala im kućicu, svaki se put oni opet vratili, popravili razrušeno gnijezdo i opet se nastanili. Ta kako ih je od sebe gonila, tako ih je opet k sebi pritezala, kad bi se stišana vraćala u svoje korito.

Ili možda misle na djecu, što su se tu negda u pijesku sigrala, ribe na udicu hvatala, ljeti se kupala, kao i danas još djeca što love ribe, sigraju se i kupaju?

Ili misle na mlade momke i mome, koji su se tu negda u suton sastajali, razgovarali, mladovali, vragovali i milovali se — baš kao što i danas još mladuju i vraguju? Kao i danas tako i onda bješe radosti i tuge, smijeha i suza, a koji u život ponese jedno, koji drugo: i jedni i drugi izvijahu nekako svoj vijek. Nestalo ih, samo braća ostaše; kao živi spomenici prošlih dana; brat opančareći, a

sestra šijući rukavice za trgovca u gradu. A kad svane subotnja večer, onda ovdje na klupi sjede i uporedo počivaju . . .

S gornje se strane kroz suton približi muž, noseći nešto u naramku. Sestra pogleda i onda sva protrne. Ta sjena muška na onoj sivoj večernjoj pozadini — Bože moj — ta to je ona već jedanput doživjela . . .

— Hvaljen Isus, kume Andrija i kumo Rezo, — pozdravi momak, skinuvši čedno kapu i stane pred braću. U ruci mu bila tamburica.

— Amen navijek! — odgovori stari. — Jesi l' se vratio s posla? pitala kuma Reza.

— Jesam, — odvrati momak kao s nekom jedva pritajenom radošću, — i da vam samo kažem: od ponedjeljka sam se pomakao u bravariji i plaću mi je majstor povisio!

— Pa lijepo, neka ti je, pa bilo sretno, Nikola! — reče kuma kumčetu i dade mu ruku. — Nego, de sjedni . . .

— Evo ovamo ću na prag, — požuri se momak i čučne na povisoki kućni prag.

Neko su vrijeme tako šutjeli. U to se desno počelo nebo vedriti. Izlazio mjesec. Mladić se nemirno ogledavao i prisluškivao u kuću. Napokon zapita oklijevajući:

— A gdje je Marica?

— Eto, nema je još . . .

— Šta? Zar se još nije vratila? A meni rekoše kod rukavičara, da je već bila i otišla, — prepane se momak.

— Bože moj, gdje je samo! — šaptala Reza, ali se na njoj nije vidio nemir, samo ga je u sebi osjećala. I malo prvo bila protrnula, kad je dolazio momak, koji je sada stao tihano prebirati po žicama tamburice. A ti zvuci još su ju više uznemirivali.

Da, baš tako je bilo dvadeset godina u natrage. I ono je veče sjedjela ovako s bratom, odmarajući se na klupi. U susjedstvu netko udarao u tamburicu. Oboje je onda već svršilo borbu sa svojom sudbinom o sreću svoga života, podlegli, pa smirili sebe i svoje puste želje i nastavili besvijesni, drjemljivi život. Ona prenoseći žensku svoju skrb i sestrinjsko smilovanje na brata, da mu naknadi, za što ga je život prevario. A on — kao muž — primao tu žrtvu i tim svojim primanjem nagradjivao ju. Tako im pomalo na licu povenuo cvijet mladosti.

I ono jedno veče u suton bješe osvanuo muž, noseći u naramku svežnjić.

— Hvaljen Isus! bješe rekao i onaj svežnjić položio ocvaloj djevojci u krilo. Brat je bio skočio, pa na došljaka, kao da će ga

onim plamenim bijesom u očima sažgati, dok je djevojka i ne znajući, što se zbiva, odgrnula plašt i ugledala zaspali mali život.

— Andrija, nemoj, tako ti Boga! — bješe rekla bratu i povukla ga za kožni zapreg natrag na klupu. A došljak kao umoran sio na prag, skinuo šešir i otirao znoj s čela.

Dugo je šutjelo sve troje, a dijete je dalje mirno spavalo. U neke počeo stranac muklo, jednolično, kao da ga se i ne tiče, što će reći:

— Htio si me zadaviti, Andrija; pa šta sam više i zaslužio? Zgriješio sam — ali ne tebi, Andrija. Ti hvali Bogu, što te poštedio rdjavom ženom. Budi s mirom; i mene je smamila kao što je i tebe, i čovjeka svoga, a onda opet tebe. To je vražje sjeme. Otrovala mi je život, sramotom ga pokrila, a sve zbog proklete gizde njene. Za šešire i haljine prodala sve nas — i tebe i mene i prvoga čovjeka pa i sebe — jadnica! Oteh joj ovog crvka, da i njega ne otruje, donesoh ga tebi, Rezo, da mi ga čuvaš od propale matere, da mi ga odgojiš poštenim čovjekom, da bude, kao što si ti — dobra, čestita . . .

Tu mu se bio glas kao prelomio. Iza stanke nastavi sumorno, hrapavim glasom:

— Da, tebi sam zgriješio, Rezo, tebi zato i donesoh ovo moje dijete. Moglo je sad biti i — tvoje, da vrag kadgod nije jači od Boga. Znaš li još, kako smo negda tu na klupi sjedjeli, za ruke se držali, na Dravu gledali i dogovarali se, kako ćemo na svojoj šajci ploviti niz vodu, uz vodu, a zimi s ovoga prozora gledati na ledene sante, kako se gomilaju . . .

Reza sakrila lice u živi svežnjić na svojem krilu, a ramena joj se tresla.

— Možeš li mi oprostiti, Rezo? — nastavi čovjek jače i nemirno, pa se digne i stane pred rasplakanu djevu. — Toliko ti mogu reći, osvećena si, da ne možeš bolje. Deset godina pakla sa ženom, deset godina sramote, pokora i bijede svakojake. A sada je kraj svemu — sjutra idem, da se stavim sudu, što sam — ubio čovjeka, koji je možda isto tako nedužan kao i ja, a kamo sreće, da je moja sjekira pogodila nju . . . Ali, Rezo, kao što rekoh, ne daj, da me dijete jedared kune; uči ga, neka se za oca Bogu moli. A ti prostí — ako možeš, i ti, Andrija, i Bog s vama!

Na to se polako okrenuo i zakoračio uz Dravu.

Brat i sestra šutjeli su sve vrijeme. Andrija mrki zapiljio pogled u noć, a Reza tiho jecala. Istom kad je stranac odmakao de-

setak koračaja, gane se djevojka i tiho, ali prodirljivo vrisne kao kroz planinu boli i jada:

— Nikola!

Muž se ustavio i okrenuo napolak. U tren stajala djevojka pokraj njega. Dijete je bila metnula bratu u naramak.

— Nikola, — opetovala kroz prigušeno jecanje i prviput u svom vijeku prisloni glavu na muško rame. — Nikola, nastradat ćeš — to je smrt!

— Znam; i ne želim drugo.

— Da bježiš?

— Ne ću; pošten sam čovjek; nek se vrši pravda i božja volja.

— A šta ću ja, jadna? — provali dugo potlačeno srce djevojačko.

— Eno ti moje dijete, i moli se Bogu za me...

Onda ju poljubi u tjeme i nastavi brže svoj put uz Dravu, a ona se vrati niz vodu svojoj kućici, da se lati nove i čudesne svoje životne zadaće...

Dvadeset godina!

Žice su sitno i tužno zujale i sjetno se ispreplitale sa starim uspomenama. Onda najedared kao da su se prekinule. Momak spustio glavu, pa se i on, mlad, zavezao u misli — naprvo, dok se odjedared ne trgne:

— Kumo Rezo, dugo je nema. Kroz grad je opasno za mlade cure, vojnici, hajduci...

— Ne buncaj, Nikola, — kazala Reza, a budne joj milo, što je mogla glasno da izrekne ovo ime; — Marica je poštena djevojka.

— Ali mlada, neiskusna...

U taj se čas s gornje strane micale dvije ženske sjene niz vodu. Jedna kao da je drugu podupirala. Išle su vrlo polagano.

— Eno je, kumo! — klikne momak i odlane mu.

Dodjoše bliže. Medju to je mjesečina posrebrnila obalu, samo kuće ostaše u hladu.

— Teto Rezo, — vikne vedro grlo djevojačko, teto, ne ljuti se, što sam zakasnila. Zabavila sam se putem. Nadjoh bolesnu ženu na cesti, jedva ju dovedoh. Nema gdje da stane, strana je u gradu, da joj damo konak?

Sjedoše na klupu. Strana žena u kukavnim dronjcima klone glavom o zid. Oči su joj bile sklopljene, lice nabubreno i izobličeno. Svi se u nju zagledaju. Tad otvori oči i stane se smeteno ogledavati. I što joj se više vraćala svijest, to se i lice promijenilo pod dojmom sjećanja. I u braći počelo svitati.

Pogodiše im se pogledi s pogledima strane žene.

— Ninka! — izustiše brat i sestra prestravljeni, poraženi i oboje uzmaknu.

— Rezo, Andrija? Ta da, tu je, — drhtalo preko ispitih, pomodrelih usana, i žena se stane ogledavati, pa preveze smetenim pogledima preko lica, koja stajahu oko nje.

Mlada se djevojka naslonila na Rezu, a drugom je rukom držala starca za opreg.

— Tko je ta žena? — zapita mlada djevojka tiho svoju tetku.

Tetka za odgovor spopane djevojku za ruku i turne je k vratima. I starac je bio skočio, te je naglo privuče prema kući, okrenuvši se od strane žene.

Ova kanda je čula djevojčino pitanje. Okrene glavu i reče promuklim grlom, ispruživši ruke prama braći:

— Propalica je, djevojko, koja nije vrijedna, ni da pitaš za nju. Ne trebate me se kloniti, Rezo i Andrija, idem već i sama, da vam ne kaljam praga. A tebi, djevojko, hvala. Čuvaj se, kako rekoh kićenih šešira i svilenih haljina; ono su ti vražje zamke, u koje nas hvata nečastivi, da nas zadavi.

Teško se dižući s klupe zaokruži još jednom po ono troje na pragu, a onda podje, rekavši hrapavim glasom:

— Bog s vama i dobra vam večer!

— Zar ćemo je pustiti u noć, tetko? Ta ona nema kamo, — progovori mlada djevojka s nekom nerazumljenom jezom.

A teta i starac čas kao prikovani stajahu, gledajući za odmaklom ženom, kao da pravo ne znaju, što bi uradili.

— Tetko, zovnimo je natrag! — jače prione djevojka i hoće da poteče za ženom.

U to se i ona ženska sjena okrenula i ogledala. Tada starac čvršće stisne djevojku za ruku i prestupivši prag reče oporim glasom:

— Ajde u kuću, Marice . . .

I Reza povuče djevojku na vrata.

— Laku noć, Nikola! Sjutra ćemo zorom u Aljmaš k Majci Božjoj, — reče kuma Reza momku, koji je stajao na strani snuždên i šutljiv. — Ako te volja, možeš s nama . . .

— Hoću, i hvala, kumo! — odvrati veselije. Laka vam noć, kumo i kume, s Bogom, Marice!

Marica se na pragu još jedanput okrene, ali ne k momku, već k onoj ljudskoj sjeni, što je već daleko zamakla niz bijelu, mjese-

činom oblivenu obalu. I spopane je čudno, neobjašnjivo čuvstvo smilovanja, te klone starici licem na rame, pa zajeca:

— Eno je, teto, ode u noć sama!

Bez riječi odvukoše je stari u kuću i zatvore vrata za sobom.

Mladić još ostao pred kućom i slušao one sitne korake, što ih je s onim starim, teškim nestajalo niz kućni trijem. Onda pogleda na srebrnastu Dravu, na one blistave crvene luči duž bregova, osluhne na šaputanje talasa, na klopotanje vodenica i ode sjetno zvrndajući žicama tamburice uz vodu.

Sitni zvuci struna zujali tiše i tiše, zamirući kao večernji dašak i rasplinjući se u tihoj, bijeloj mjesečini, koja se sanljivo ljuljala na Dravinim valićima.

Zagreb.

Jagoda Truhelka.

HRVATSKI KRALJEVI.

(Iz „Pentalogije“ dramâ iz doba naših domaćih vladara.)

Sva je naša povjesnica
Samo velik sbor pjesama.

Preradović.

PROLOG.

Zbiva se zorom na solinskom polju.

OSOBE:

Historik.
Pjesnik.

Historik

(dolazi u mislima):

Pozdravljam te, ti solinsko polje!
Daleko si, kud mi oko seže:
Od sjevera tebe more pere,
A sa juga gore nedogledne
Zatvaraju pogled u daljine.
Tu je Mosor, klesan iz kamena,
Gord, ponosan diže sijedu glavu,
Tu Klis strmi, tu velebni Kozjak;
Modro ti je more, nebo modro,
Ogledalo dvostruko, u kojem
Biela tvoja ogledju se sela
I kaštelâ sedmero na glasu
I Vranjica, malena Venec'ja,
Pitom Poljud, Trogir u daljini; —

Ah, kraj ovaj rajem mi se čini,
K tomu proljet svježe cvieće plete:
Lovor cvjeta, granate i mirte,
Krokus modri, plava ljubičica,
Dokle bršljan taman, gust, zamišljen
Oko stupa starinskog se vije,
Prošle slave trajno zelen vjesnik.
Al ne dodjoh, u prirode čarne
Da na zemlji drugi raj si maštam,
Već pod prahom da odkrivam ovim
Uspomene na viekove davne:
Jerbo ovdje groblje nam je slavno
I riznica skupocjena blaga . . .
Dal'ko polje, već u svietu znano
Prije nego Spas mu se porodi,
Gordi grade Dioklecijana,
Ti svjedoče prvih mučenika,
Što za vjeru umrli su svoju,
U povjesti kako si mi slavno!
Tu još rimske hodahu sandale,
Al na kratko od kopita tvrdih
Dal'kih Gota, Huna i Avara
Ozvanjalo gluho tlo je tvoje,
I kô vihor, samun u Sahari,
Prohujô je tu barbarstva vjetar
I razbio klasične starine . . .

(Iza male stanke):

Al na ovim razvalinam' slavnim
Opet slavni ponovi se život,
Kad to polje, Bogom odabrano
U svoj posjed primiše Hrvati.
I stog mimo veličine tvoje
U prošlosti, mimo spomenika
Rimske slave i kršćana prvih,
Ti si meni sveto, polje ovo,
Kô hrvatska pokrajina davna.

(Sa zanosom):

Polje sveto, polje domorodno,
Sveto groblje svetih uspomena,

Vi kameni, poljem razasuti
Spomenici, natpise sa kojih
Tužno vrieme već je izbrisalo
Suzam' svojim, plačuć za slobodom,
Drago li si davno srcu mojem!
Jer tu noga bana Tomislava,
Prvog našeg krunjenoga kralja,
Kročila je, tu Zvonimir vel'ki
Krunio se, zborovô i umrô.
I tu blizu kraljice Jelene
Grob je slavan i Bihača grada
Ruševine, Knin je na domaku,
Crkva gospe od sedam žalosti
I hrvatska biskupija slavna.
Tu kolievka roda veličini
I grobovi njeg'vih velikana:
Sva ta zemlja — spomenik je jedan.
Ah, pa ipak, u prošlosti roneć,
Duh mi nije vedar, tuga teška
Grud mi mori, što o rodu svojem
Tako malo svjedočanstva nadjoh,
I što zemlja, meni ljubomorna,
U utrobi svojoj blago krije,
Za kojim sam kukom i motikom
Ja već često pretraživô polje
I našao iz davnine dal'ke
I grobove; uspomene mnoge;
Tek iz doba, koje srcu mojem
Tol je blizu, ja ne nadjoh ništa,
Postojeće da proširim znanje,
»Jer nam prošlost nejasnog je raza,
Jednolična pustara velika,
U njoj nigdje sačuvana staza
Našem svietu, nigdje spomenika!«
Prah ih gusti, zavidni pokriva.
Prah je ovaj, što korice knjizi,
Koje mudrost zaštićuju njenu,
Da nezvana ne skvrne ju ruka, —
I od toga duša mi je tužna.

(Klone zamišljeno na kamen, podbočivši glavu).

Pjesnik

(koji je već prije došao i promatrao ga sa prikrajka, stupi sad bliže i stavi mu ruku na rame).

Historik

(se prene i, opazivši pjesnika, pruži mu ruku).

Pjesnik

(saučešćem):

Već odavna promatram te s dal'ka
I uzdasim' prisluškujem tvojim!

Historik:

Druže Veljko, pobratime davni,
Kako da me ne svladava tuga,
Kada vidim, kako znanost moja
Nikud nove ne stvara vidike,
Da osvietli roda veličinu;
Kako narod bolno oplakuje
Zakopano kraljevstvo hrvatsko,
Tek kraljeve poznavajuć svoje
Po imenu, a ne pogadjajuć
Život njihov, nit grobove slavne,
Ter se mnogi već usudi drznik
I podvojit o istini živoj;
I iz gniezda vlastitog gavrani
Već se dižu, da nam zemlju skvrne.

Pjesnik:

Takvu žalost dieliti ne mogu.
Ja svoj narod u srdašcu nosim
I iz srca njeg'vu povjest čitam,
Nit sam svoje izgubio vjere,
Dokle gledam taj hrvatski narod,
Kako li se novim ljetom mladi.
Izgubljenu krunu Zvonimira
Zamjenjuje svietla aureola,
Što se kriesi nad glavama umnim

Onih slavnih naših dioskura,
Od kih jedan sa balčakom sablje
Slobodicu pečata nam staru,
Dokle drugi sa prosvjete žigom
I naš narod u kolu Evrope
Priveo je, ostvarujuć tako
Davne sanke, koje nekoć ovdje
Kralj Zvonimir snovao je vel'ki.
Narod, koji sadašnjost si takvu
Svietu kaže, u prošlosti svojoj
Nij' doista mogô malen biti,
Jerbo hrast se iz korjena diže.

Historik:

Ti govoriš, kako ćud ti kaže,
Al znanosti ne dostaju rieči,
Ona kuće iz kamena gradi
I iz čina povjesnicu piše,
Da prošlosti tako sud odmjeri
I budućnost podkriepi u vjeri.
Znaj, da povjest tek je luč istine,
A u službi majke otačbine;
Stog me boli, što ne mogu više
Da svom rodu o slavi mu pričam,
A pričanje da podkriepim svoje
Izvorima i poveljam' starim,
I što eto povjest tog kraljevstva
Tol je kratka, koliko je slavna!

Pjesnik:

I »oče naš« molitva je kratka,
Bogu dragom ipak dosta vriedi.

Historik:

Al »biblija« sadržaje mudrost.

Pjesnik:

Domu služi, koj ga najveć ljubi.

Historik:

Više onaj, koj ga umno puti.
Ne, moj Veljko, cieneći tvoj zanos,
On mi ipak utjehe ne pruža.

Pjesnik:

Krivim okom ti taj sviet posmatraš,
Milivoje, jerbo u cik zore
Još je teško raspoznati stvari.
Ali gledaj, kako iza gore
Sjajni Febo diže žarku glavu
I već prvi šibaju mu traci
Morske vale, zlateći ih svuda.
Sad se evo razlieva pučinom
Sjajno svjetlo, i što oku našem
Još je pred čas zaklonjeno bilo,
U dragome sad se svjetlu kaže.
Gledaj ondje bezbrojne galije
Biela jedra, labudova krila,
Ponosno li našim morem plove!
I što mrtvim kazala nam tama,
Novim svuda odiše životom,
Kad sunašca osvietle ga traci;
Tako ljubav zlati i naš život.
Stog ljubavlju domovinskom svetom,
Tim vestalskim ognjem duša naših,
Mrtvu prošlost rasvietliti treba,
I oku će duha našeg tako
Mnogo tajno ukazat se jedro,
Pa kad vjetar s prave strane dune,
Odnieti će ladju nada naših
Toli davno željkovanom cilju.

Historik:

Kad tolika samosviest te prati,
A ti snimi s mojih ledja breme
I dovrši u voljici vedroj,
Što zamislih u tugama teškim,
Ti u radu baštinik mi budi

I kod roda prošlosti tumačem;
Ti mu pričaj davnu veličinu,
Slavnu prošlost i žalosni konac;
Ti mu pjevaj novu Ilijadu
I Akile proslavi hrvatske
I Jelenu opjevaj mu krasnu,
Al i griehe praotaca teške,
To zlokobno sjeme Efialta,
(Ah i odveć radja ih se u nas!)
Da se narod u prošlosti jača,
Dušu kriepi, a značajnost uči!

Pjesnik:

Primam rado, nit je djelo teško,
Koje vedre započinješ misli;
Uspijem li, nije strah me slave,
Propadnem li, nije mi sramota,
Nit znam sladjeg svom imenu groba,
No u majke počivati krilu.

Historik:

Oj, pjesniče! Ti sretniče svieta,
Ti suzice pretvaraš u biser.
Vidim stoga: bit će tebi lako
Tvim zanosom otvoriti dveri,
Kojim ključe ja badava tražih.
Gledam znanost i pjesničtvo tako
Kô sestrice ogrljene dvije,
Od kih jedna — znanost — snažnija je,
Pak za hranu mladjahnoj se brine,
Dok joj druga pute cviećem kiti,
Kažući joj time harnost svoju!
Dat ću tebi, kol'ko imam blaga,
Medju rodom da mu čuvar budeš,
On već davno u pjesmama živi.

Pjesnik:

Gdje se sloga na posao sprema,
Tamo dvojbe o uspjehu nema.
Tek pomoći ne krati mi tvoje,

Kod tog djela štitnikom mi budi;
Ti mi pazi, da mi ljubav k rodu
Na tezulji srca ravnovjesje
Sa istinom drži! Da blagoslov —
Novoga križara — mene prati,
Gdje u zemlju sad se svetu spremam.
I tim primi harnost srca moga,
Što mi otkri duši perivoje,
Po kojim' će blažena se šetat,
Da u sjeni od stoljetnih lipa
Pjesmu sluša domaćih slavulja,
Da na visu rodoljubnog gaja
Kriese pali roda veličini.

Historik:

Budi tako i da sretno bude!
(Rukuju se.)
A kad opet Gjurgjev danak svane
Domovini, kô što danas nama,
Mi ćemo se opet sastat ovdje,
Da mi pjevaš, što li tajni glasi
S žice srca pričali su tebi.
I zajedno skovat ćemo tada
Zlatan prsten, kojim ćemo rod svoj
Bar u duhu, bar u nadi srca,
Sa sretnijom vjenčat budućnosti!
A ti tada gusle sobom nosi,
Što od davna, eto razlupane
Tužno stoje, gusle djeda svoga;
Pa ako ti pjesma slave vriedi,
A mi ćemo tamo prisluškivat,
Da li strune tih gusala časnih
Opet novim ne zazuje zvukom?
U tim strunam' narodna je duša
I tek taj je roda sinak vriedan,
Kome one u pohvalu zuje!

(Sunčano ih svjetlo obasjava, a oni se razilaze na razne strane.)

Zagreb.

Stjepan Miletić.

DJAKOVŠTINA.

Šumoviti Dilj i tamna Krndija lagano silaze prema istoku kao predposljednji ogranci alpinski. Niski ih Krstovi vrh spaja, pa zatvara s jedne strane ubavu požešku dolinu, dok se na drugu stranu, t. j. prema istoku, laganim odugim redom plosnih tavana spušta u nešto povišu ravan, što spaja Podravinu i Podunavlje s Posavinom. Tu se prostrla izmed potoka Bidja i močvarne Vuke Djakovština. Kojih dvaest metara iznad Posavine i Podravine čini ona u neku ruku prema istoku okrenutu izbrežinu, koja spaja Dilj i Krndiju sa Fruškom gorom, pa je samo kod Vinkovaca momentano prekinuta i tu nestaje pravoga razvodja izmedju Save i Dunava. Samu su djakovačku ravan isprekrižali potoci Breznica, Kaznica, Jošava i dr. Njihova korita leže dosta nisko; stojeći u blizini Djakova čitav se kraj na oko prikazuje posve ravan, a čim se približiš kojem potoku, otvaraju se duge zavojite doline sa dosta strmim slazovima, — izgledaju kao pravilne umjetno iskopane jaruge na polju. Za vrućega ljetnoga dana u tim dolinama radi maloga pada zaostaje voda, potoci se isuše, tuj i tamo nadje se po koja bara, obrasla žutom travom i visokom suhom trskom, iz koje se od časa do časa diže kakva gladna močvarica. U proljeće i pod jesen, kad navale kiše, potoci ne otiču pravilno, nego se voda na mnogo mjesta zaustavlja, prekriva luke, pa napunjuje ritove. Starinske vrbe i bijele topole redaju se uz plosne obale, koje sastoje većim dijelom od nepropustne crvene gline.

Gore na ravnjaku tlo je svakako plodnije, jer je crvena glina izmiješana sa praporom. Tu se redaju bogate oranice, posijane pšenicom i drugim žitom. Čudno se pokazuju velika polja, sva posuta žutim cvijetom repičinim, što ljudi za fabrikaciju ulja siju. Tu i tamo

javljaju se hrastove šume, pa koja ta püsta, sasma pravilno gradjena. Daleko na zapadu uzdiže se duga, tamno-modra Krndija i šumoviti Dilj, do kojega se teren postepeno diže. Po horizontu razasula se bijela sela sa svojim zvonicima i voćnjacima, a sa koga god mjesta pogledaš, svagdje ti se i opet javljaju viti tornjevi djakovačke stolne crkve. Kad se od proljetne zore zarumeni istočno obzorje, onda se kroz mlade zelene svrži prekrasno pokazuje silhueta toga velebnoga hrama.

Slavnih je dana proživjelo Djakovo osobito u XIV. stoljeću. Kako za mnoga mjesta i gradove, tako i za Djakovo ne znamo početka, a ne znamo ni tumača samom imenu. Je li Jakovljev grad, kako neki hoće, je li nazvano po djakonima, kako drugi misle, tko će znati.

Zgodna pozicija samoga mjesta učinila je, da se mjesto vrlo brzo razvijalo. Eto kraj Djakova niza Savu puta iz Hrvatske u Srijem, niz Dravu iz zapadnih krajeva u južnu Ugarsku, pak putovi iz Ugarske u Posavlje i dolinom Bosne rijeke u samu Bosnu. Već početkom XIII. stoljeća Djakovo potpada pod biskupa bosanskoga, tu on ima svoje imanje, pa su mu susjedna sela podložna. Malo po malo dobivaju biskupi sve veća prvilegija, pa napokon župan vukovski, pod koju je županiju Djakovo spadalo, nema nad njim nikake vlasti. Vjerske borbe u susjednoj Bosni prisiliše biskupa bosanskoga, da se je već početkom XIV. stoljeća preselio u Djakovo. Slavni bosanski ban, a poslije kralj Tvrtko, našao je u bosanskom i djakovačkom biskupu Petru vjernoga druga.

Sada je već u Djakovu stojala katedralna crkva sv. Petra (g. 1355.), a već je i prije bilo dozvoljeno franjevcima, da podignu samostan. Svečane je svoje svatove junački ban Tvrtko obavio u Djakovu (g. 1374.), a njegov ga je vjerni biskup Petar vjenčao sa bugarskom kneginjicom Dorotejom. Brzo iza ovih svijetlih dana nadvi se nad Djakovo tamno oblačje. Ljudevit Anžuvinac umre, velmože se razdijele na stranke, pa dodje do ljute borbe. U Gorjanu, na sjever od Djakova, stolovali Gorjanski, vjerni pristaše kraljice Marije, a na istok imali su svoju vlast Horvati, kolovodje ustanka i pristaše Karla Dračkoga. Kraljica dodje u Djakovo, pa će odanle da se zakloni u čvrstom Gorjanu, ali ustaše u jednoj uzanoj dolini ulove nju i njezinu mater, a pratnju poubijaju i polove. Kad je poslije sreća okrenula ledja Horvatima, onda se Gorjanski dokopaše njihovih imanja, koja im kralj Sigmund Luksemburgovac za učinjenu službu potvrdi. Taj je vladar dva puta posjetio Djakovo, tu se je sastao sa svojom drugom ženom Barbarom Celjskom. Djakovo je onda već

utvrdjeno, te se uz katedralu diže biskupska palača, a broj pučanstva je znatno narastao. Primaknu se medjutim prve gorke godine XVI. stoljeća. U odsudnom boju na mohačkom polju pogibe biskup djakovački, a za malo vrijeme zauzeše Turci Djakovo. Pučanstvo se ili raspršilo ili postalo jadnom rajom. Gotovo dva vijeka prodjoše, dok se onaj sav kraj opet oslobodi vlasti turske. Već g. 1687. ostavljaju Turci onu okolicu, ali za malo vrijeme i opet im pade Djakovo u ruke, a tek g. 1699. zauzme ga konačno hrabra četa slavonskih dobrovoljaca. Tužno je sada izgledao sav kraj: gospodski se dvorovi pretvoriše u hrpu kamenja, od starih se crkava i samostana stvoriše crna garišta, od plodnih polja i livada jadna steljišta i gusti ritovi, vinorodna se gora napunila šumom i hajdukom. Na mjestu stare katedrale digle se siromaške džamije, a na uzvišenim mjestima strše razvaljene turske karaule. Takova je bila Djakovština a i sva Slavonija, kad je car sa sultanom uglavio mir u Karlovcima. Trećina je starih sela sada napuštena, — za stare se gospodare ne zna, a novi još nisu došli. Iz Bosne, koja je onda jadnih dana imala, naseliše se neka sela već g. 1697. Za malo vrijeme zemlja i opet procvate, a gornji Krajišnici, koji su mučne dane živjeli pod silom njemačkih kapitana, stanu se seliti u Slavoniju, Srijem i pečujsku okolinu (g. 1715.). Zemlja se uredi, pa kano da je krv za krst i slobodu prolivena blagoslovila zemlju — ona rodi trostrukim plodom. Prošla su vremena, kad je putopisac prošloga stoljeća F. W. Taube (g. 1777.) o Djakovu pisao: »Diacowar ist ein grosser, aber schlecht erbauter Marktflecken, welcher elende Häuser, unsaubere Gassen und gegen tausend arme Einwohner hat.«

Danas je Djakovo ugledno mjesto sa svoje četiri hiljade žitelja. Uz zidove, kojima je nekada mjesto bilo okruženo i koji se još i danas vide u biskupskom parku, sazidaše još u prošlom stoljeću novi biskupski dvor, a uza nj i drugu stolnu crkvu. Od jedne mošeje u sjevernom dijelu gradu učiniše seminar i bogosloviju, uza to se podigne i ženski samostan. Ulice su uredne i nivelirane, lijep niz uglednih jednokatnica podiže se u posljednje vrijeme, a od osamdesetih godina resi Djakovo velebna katedrala, što ju podiže na mjestu stare katedrale biskup J. J. Strossmayer.

* * *

Djakovo se od dana do dana sve više diže. Plodna okolina u jednu ruku, a u drugu pet velikih cesta, što se sastaju u Djakovu, podavaju mu značaj nekoga centruma. U pogledu trgovačkom i u

pogledu etnografskom djakovački su sajmovi vrlo interesantni. Kako sva Slavonija, tako je i Djakovština mozaik raznih narodnosti, što se onamo doseliše. Osim staroga pučanstva, koje je za turskoga gospodstva već ondje bilo, doseliše se u Djakovštinu, kako je spomenuto, pravoslavni žitelji najprije (g. 1697.) iz Bosne, a onda (g. 1715.) iz Gornje Krajine. Ima mjesta, gdje žiteljima govor jako zanosi na kajkavštinu. Pred stotinu godina počeše se doseljivati Nijemci iz Würtemberga i Westfalske, a poslije njih Česi i Madžari. Baš je u tom pogledu veoma zanimljiv vašar djakovački. Svaka je od doseljenih narodnosti zadržala svoju nošnju. Domaći žitelji nose se šareno, a žene se odijevaju u duge suknje bijele boje, koje su prekrasno zlatom i šarenom svilom izvezene*, na grudima nose nizove dukata, — vele, katkad u vrijednosti od 1800 do 2000 kruna. Uz takove »starosjedioce« mirno koraca Švabica u svojoj crnoj suknji i crnom jaketu sa rupcem na glavi, a onda kraj nje njezin čovjek, obrijan, sa malim crnim šeširićem na glavi, sasma kratkim haljetkom, dugim, uskim hlačama, koje su na vanjskoj strani gležanja rasporene, na bose noge navukao neku vrst posve izrezanih papuča sa jakim petama, što po pločniku neugodnu klepeću. Oni govore posebnim njemačkim dialektom, a svi znadu hrvatski, poglavito njihova djeca, jer za njih nema posebnih škola. Švaba je dobar gospodar, pa je u tom pogledu dobar odgojni i regenerirajući elemenat za našega seljaka. Ima mnogo primjera, gdje je »šokica« pošla za »Švabu«. Jedno ili dva sela naseljena su skroz samim Švabama, u drugim su selima izmiješani. — Česi se nose većim dijelom na varošku, pa govore hrvatski, tek tuj i tamo proviruje u njihovom govoru tudjinski akcenat. Madžari su zadržali svoju domaću nošnju, svoj su tip posve sačuvali, ali zaboravljaju po malo jezik. Originalne su Madžarice sa svojim nošnjama; uz šareni haljetak nose suknje od vrlo šarene tkanine, koje dosižu do malo ispod koljena. Te su suknje neobično široke, pa ih pet zapremi sasma put, jer pod gornjom suknjom nose još četiri, koliko li sukanja. Vrlo šarene čarape, ružičaste, crvene, žute i vezene papuče, opet jakih boja, kompletiraju toaletu. U svakom je slučaju kod oblasti i u medjusobnom saobraćaju izmed Madžara, Čeha i Švabe diplomatski jezik uvijek hrvatski. — Kako po nošnjama tako po kućama odmah upoznaješ, kake je narodnosti gazda. Hrvati grade kuće po starinskom načinu pokrivajući ih drvetom ili slamom. Osobito je karakterističan u tom pogledu dimnjak, koji je na krovnom sljemenu smješten poput maloga šiljatoga tornjića. Nje-

* Koju same bilinskim bojama bojadišu.

mačke i madžarske kuće okrenute su svojim zabatom prema cesti, pa kakogod su od prijesne cigle ili pletera gradjene, odlikuju se neobičnom bjelinom; madžarske su kuće obično pod krovom i na podanku crvenom, žutom i zelenom bojom oličene. Kako je već spomenuto, naši seljaci mnogo primaju od stranih kolonista, pa su primili i način gradjenja kuća. Prema tome novije gradjena sela u Djakovštini kadšto izgledaju vrlo stereotipno. Duge su to i široke ceste, obrubljene s jedne i s druge strane čislom jednakih bijelih kućica. Naokolo sela u ravni obično se nalaze bogati šljivici, — jer šljiya slavonskom seljaku mnogo probiti nosi. Kako je bosanska šljiva tražena, a Djakovština i Posavina je dosta proizvadja, to seljaci kriomice prevezu svoju šljivu preko Save, pa ju ondje trgovcima prodavaju pod bosansku.

Ono dvanaest sela, što naseliše grčkoistočni žitelji, stisnulo se u doline pod Diljem i Krstovim vrhom. Ondje su kuće gradjene od drveta, a pokrite su slamom. Kad zapanu jake kiše, onda je pristup u sela dosta težak, jer radi nestašice kamenja i šljunka ceste ostaju premekane, pa se tako iskvare, da kolo do glavine propada u zemlju. Za čudo, kako si seljaci i koloniste u tom slučaju pomažu: oni »izoru carev drum« po dužini i cesta se opet nekako uredi. Za državnu cestu, što vodi od Djakova u Osijek, uzimali su kamenje od Gorjanskoga grada, a danas voze kamen za popravljanje i za gradnju cesta iz Bosne, poglavito iz Motajice. U samom Dilju i Krndiji ima doduše kamena, i to lapora, na kome dobro vinogradi uspijevaju, ali za gradju ne valja miocenski morski vapnenac, koji je silno prhak.

Sela u Djakovštini* većim su dijelom postojala prije turske invazije, t. j. zadržala su ista imena. Ima ih, koja svoja imena imaju od prastarih vremena. Vrlo je zanimljivo ime Ivanovci, što svakako spominje, da je mjesto potpadalo pod posjed vitezova Ivanovaca, koji su imali crkvu i samostan u Mikanovcima ili, kako to selo stara dokumenta nazivaju, — Horvati. Jedno od najuglednijih mjesta čitave Djakovštine je selo Gorjan, od koga poznata familija XIV. v. nosi svoje ime.

* Kukuljević i Sabljar htjedoše izdati »Mjestopisni rječnik«, gdje bi svako ime za sebe imalo uza se članak sa opisom historijskim i topografskim, pa u to ime pozvaše one, koji bi mogli dati materijala, neka to putem novina učine. Prvi se tomu odazvaše župnici u Djakovštini (Adam Filipović Heldenthalski, Matija Grdjan, Matija Zubanović, Josip Sticinger, Stjepan Marjanović, Antun Kellner, Ivan Maljevac i Mijo Skalar) te poslaše svoje članke, koji su tiskani u »Gospodarskim novinama« g. 1853.

Turska je invazija, kako svagdje, tako i u Gorjanu mnogo štete nanijela. Danas se pokazuje četvrt jutra velika četvorina, kojih osam ili deset metara nad poljem, gdje je nekada stajao Gorjanski grad. Već je spomenuto, da su materijal za gradnju ceste u Osijek uzimali iz obkopa toga grada. Pripovijedaju pače, da su Ličani, što su kopali ovdje kamen, jednoga dana bez traga nestali. Mjesto samo mora da je bilo vrlo razgranjeno, a svakako okruženo zidom. Nedavno tek nadjoše temelji spaljene crkve, koja je bila sva od cigle — a za čudo u gotskom slogu zidana. Umjetno pečena opeka, što je sastavljala stupove, pak lećato šareno staklo, vezano kositrom, baze za gotske stupove, crijep razno pečen: sve se to po malo nalazi. Našli su pače i ostanke mrtvaca, što su u crkvenoj raci ležali. Svakako će to biti crkva sv. Petra, jer se njezine ruševine spominju g. 1702., kad se je Slavonija oslobodila. U selu samom ima kapela sv. triju kralja, koja je prije bila turska karaula, pa je tek tridesetih godina ovoga stoljeća pretvorena u kapelu.

Uza čitavu zapadnu stranu Djakovštine nalaze se starinski ostanci zidina, gradova i crkvišta, tako u Trnavi, Levanjskoj varoši i dr. Znamenito je jošte za okolinu krndijsku toplo vrelo kod Breznice, koje sadržaje sumporovodika, ali još nije nikako uredjeno. Čudnovato je, da su Turci, koji su na suhoj medji i Lici toliko nastojali oko vodogradnja, u Slavoniji većim dijelom to sasma pustili s vida. Godine 1840. htjede neko družtvo da učini kanal od Retfale preko Čepina i Djakova do Svilaje na Savi, — ali se poduzeće razbi. Tek u novije vrijeme stadoše regulirati Vuku, što će svakako mnogo zemlje plodnom učiniti, gdje sada samo šaš i trska raste.



Zagreb.

Milan Šenoa.

MED HRASTJEM.

Slika.

Kolikokrat čujemo: »Človeška beseda je mrtva, ne more izraziti onega, kar se godi v duši!«

O dà, mrtva je, nema je človeška beseda, ako hočete razložiti od rojstva slepemu nesrečniku, kaj je to — barva. A ne vidite li črnega flora, ki ovija besede: »S potrtim srcem javljamo, da nam je vzel Bog našo mater, sina, brata . . .«, ne čutite li, da so pomočeni v žolč pekla besede: »Sovražim te!«, ne slišite li harmonije neba v slovu: »Ljubim te!« . . .?

Ne, beseda ni mrtva, če pride iz — globin čuteče duše! . . . Vsemogočna, silna pa je, če se je v njo zavila velika ideja, spočeta v veliki duši . . . Ves svet je premagala, prenovila beseda iz duše Boga — človeka. Kakor orjaški orel je plaval Njegov nauk črez svet, in njegove silne peruti so pihljale miru in tolažbe v človeška srca od stoletja do stoletja.

Vsemogočna, silna je človeška beseda, nesmrtna je, če se je v njo zavila nesmrtna ideja . . . In velike duše žive večno življenje v teh svojih otrokih . . .

In vendar nimajo vse velike duše otrok, nekatere so i nerodovitne, vse ne znajo govoriti, nekatere so i večno neme . . . »Če bi Rafael ne bil imel ni rok ni nog, bil bi vendar največi slikar vseh dob« . . . A kako bi bila njegova duša prenesla, da bi bilo ostalo vse ono v njej, kar je privrelo nebeškega iz nje, ker je imel i roke i noge? . . . In vi, Prešern, Gregorčič, Aškerc, da niste imeli »ni rok ni nog«, da vas niso dali nekdaj v šolo, da bi vam prihajal okoren dijalekt iz ust mesto vaših divnih verzov, — kako bi bili

vi preboleli svoje »Luna sije«, »Soči«, »Caligulove igrače«? ... Ti, Prešern, bi bil sedel morda malce pred svojo kočo z vivčkom slabega tobaka v ustih, tako-le na večer ... in mesec bi plaval po nebu ... in ti bi sanjal svoj »Luna sije« ... potem bi se pa spomnil, da nisi še Rdečki položil ... pljunil bi, pa odšel v hlev ... In ti, Gregorčič, s tvojo dušo, v kateri se je tako lepo zlila vedra višnjevost planinskega neba in smaragdna jasnost planinskih voda, ti bi morda strmel zamaknjen v oni čarobnozeleni pas, ki šumi pod tvojo vasjo, in v tej tvoji duši bi trepetali isti krasni pozdravi »hčeri planin«, ki trepečejo v tvojih verzih ... In ti, Aškerc, bi stopal v potu svojega obraza v vročih dneh za plugom, potem bi za hipec počival tam pod košatim orehom ob kraju njive in strmel v to težko uganko, ki jej pravimo življenje, in ki je kmetu v pravem pomenu težka uganka, v nedeljo pa bi rezoniral s sovaščani v krčmi radi vedno novih naklad in davkov ...

Morda bi bilo tako, morda tudi ne! A kaj bi vprašal, saj so vam bile dane »roke in noge« ...

Tam gori v koči med hrastjem pa je živel nekdo, ki je imel tudi veliko dušo, a »ni nog ni rok« ...

Prav sredi gozda si je bil sezidal svoj stan. Kmetje imajo radi svoje hiše bolj na planem, da se vidi na vse strani. Najprej malo polja s sadnim drevjem, na to njive, tam zadaj pa še le gozd. No, stari Ivan je bil čudak, drugačen nego sosedje okrog ... Dobro mu je bilo, ko so vršeli vrhovi prav nad njegovo streho. Moral je čuti bučanje teh veličastnih orgel, teh bajnih, nevidnih strun tam gori med vejami, naj jih je že ubirala mehka, gladka, božajoča roka pomladi, ali drevila na njih poletna nevihta svojo himno moči in sile, ali pa se jih je dotikala slabotna, tresoča se, medla jesen ... In po zimi, ko so bile vse potrgane, a tam v smrečju zamrzle, prišel je njegov prijatelj vihar, pa se mu dobrikal krog oglov ...

Prav sam je živel v gozdu stari Ivan. Redko kdaj ga je kdo posetil, le njegov prijatelj Marén je včasi pogledal k njemu, da sta pokadila ob starih spominih pipo tobaka, seveda Ivanovega tobaka. Bolji prijatelji pa, nego Marén, so bili Ivanu otroci iz bližnje vasi. Ti so prihajali proti večeru. Tedaj je sedel stric, kakor smo mu dejali, pred svojo hišico z onimi starimi, črnimi citrami in zagodel jim je vsakrat, dve, tri. In počasi so mu trepetali okorni prsti črez strune ... nad njim pa so vršeli vrhovi ... Otroci pa so silili: »Bolj hitro, stric, ne tako počasi, eno polko dajte! ...« Le tako pred kako nevihto so bili popolnoma zadovoljni ž njim ...

Ali je bilo tudi vam tako nekam čudno pri srcu, ko ste bili še otroci, pa je začelo tam v dalji bobneti, oblaki so se drevili drug proti drugemu, kakor pošastne vojske, in drevesa so začela nemirno drgetati? Skakali ste in kričali, neka sladka, omotična razuzdanost se je vas polastila, in vendar vam je duša drgetala tajne groze, ko se je jelo nebo lomiti nad vami, ko se je začel bližati s črnimi perutmi mogočno letečih oblakov plašni oljčni dim, kakor bi hotel darovati svoj vonj silnemu elementu... Ko je divjala črez Evropo strašna kuga »črna smrt«, vdajali so se ljudje blazni razkošnosti, plesali so in vriskali... Morda je bil tej prikazni isti psihologični vzrok, kakor otroški razposajenosti pred nevihto?...

In vihar je bučal, vrhovi so se bičali in mrmrali, vrtinci pa so drevili v divjem plesu kaleidoskopične slike iz davnih dnij Ivanu pred dušo. In roke so mu oživele, prsti so hiteli črez črne strune, kakor da trepeče v vsakem strto srce... Otroci pa so vriskali in skakali in plesali, kakor da jih je obsedel duh tajinstvene poezije vskipelega gozda...

Jeziti ga pa niso smeli strica Ivana. Oni dan mu je neki paglavec skril klobuk, zato pa ga je pretepel tako, da se otroci več časa niso upali v bližino njegove hišice. Sam jih je moral iti iskat. Potem pa jim je govoril: »Otročički, nikarte me jeziti ker sem tako hude krvi. Le lepo pametni bodite, in za Veliko noč Vam naredim lepe ropotače.«

Dà, hudo kri je imel stari Ivan. Ljudje pravijo, da je bil vedno najboljša duša, če si ga pustil pri miru, če si ga pa razjaril, zabliskal se mu je celo nož v roki... Pa mi porečete: saj praviš, da je imel veliko dušo. Eh, mar Heine, Lermontov, Puškin, niso imeli velike duše, pa so se vendar pretepali — v dvobojih... Vsak po svojem stanu! Če se dva kmečka človeka spreta v nedeljo, ne moreta boja odlašati na pondeljek. V pondeljek treba orati, porežeta se pa itak lahko v nedeljo...

Hudo kri je imel stric Ivan nekdaj, gorko, strastno. In lep fant je bil, in nikakor ne onih ljudij, ki jih imajo matere rajše nego hčere.

Potem pa je začela Petrova Tinica bledeti... rožice njenih lic so se osule... in oči, te velike modre oči so dobile oni prestrašeni vprašujoči izraz, kakor bi slutile nekaj strašnega, a neverjetnega... In njene oči so gledale žalostno krog sebe in prodirale so vsakomur prav na dno duše, da vidijo, ali mislijo vsi isto, kar ji je rekel grdi konjederec Lukec, — da mora umreti na spomlad, kadar vsklijejo rože na njenem vrtu, da bodo imeli s čim oviti njeno

spečo glavico ... In ozrle so se te vprašujoče oči v Ivana ... in njeni pogledi so se omotali kot mehki, svileni, tožnomodri trakovi okrog njegovega srca, pa ga stiskali bolj in bolj, da se mu je včasi hotelo zapreti grlo mrtvaške tesnobe, neizrečene boli ... In nigdar jih ni mogel več zabiti teh očij, in ko so jih zaprli in ji ovili glavico z rožami, postal je čudak, samotar tam gori za goro v gozdu.

Pa mi porečete spet: Naše ljudstvo ni tako, naše ljudstvo ne pozna take globoke, jokave ljubezni! Gospoda! jaz ne govorim o ljudstvu, nego o stricu Ivanu! Kaj je to — ljudstvo? Videl sem v njem mnogo stricev Ivanov, videl pa tudi očeta, kateremu je umirala v sosedno hišo primožena hči, in ki je med tem umiranjem nosil kradoma perilo iz zetove v svojo hišo ... Videl sem družino, ki je stregla ljubeznjivo en cel mesec smrtnobolni beračici, a videl tudi mater, ki je posodila sinu sto kron na sedemdeset od sto obresti. Videl sem moža, ki se je vrgel kakor blazen za svojim bratom v še odprto jamo na krsto, a videl tudi stariše, katerim je umrl v dve uri oddaljeni vasi dvajsetletni sin, a ki so ob treh popoludne grabili seno, češ, da bi utegnil priti po noči dež ... Kaj je to — ljudstvo? Res, zunanje življenje žive vsi nekako v isti maniri, celo svoje drage pogrebajo vsi z nekim podedovanim načinom jokanja, — notranje življenje živi vsakdo svoje ... Celo Fauste dobite med tem ljudstvom, Fauste, ki si stavijo ista vprašanja, kakor so si jih stavili že Spinoza, Kant, Hegel, Schoppenhauer: »Odkod? Čemu? Kam?« in na koje je odgovoril vsak po svoje, vsi skupaj pa: »Ne vemo!« ... I Fauste dobite med njimi, kojim greni poleg davkov in dolgov in družine življenje i oni »Ne vemo!« Ne verujete? Prav imate! Med ljudstvom ni Faustov! V nedeljo, če bo lepo vreme, pa če imate godbo v svojem kraju, pojdite na promenadni koncert, tam jih boste videli! Blede obraze imajo, motne oči, zavihane hlače in brke, ne verujejo ni v hudiča ni v Boga, — to so Fausti! ... Če pa zapojejo fantje zvečer v samotni gorski vasi eno onih naših narodnih pesmij, o kojih pravi Jókai, da so take, kakor bi jih bil vse zložil jokajoč poet, če jih zapojejo tako, kakor bi jih peli jokajoči, — ne verujte jim, vedite, da je vsa ta globoka melanholija, ki vam zveni iz pesmi »Je pa davi slanca pala«, le afektirana, neiskrena ... Prepričate se lahko drugi dan, ko nosijo gnoj ... Ha, ha, trubadur s košem gnoja na hrbtu! ...

Ah, smejem se, a meni je hudo ... Ta koš, ta težki koš, kako tlači človeka! Je-li mogoče zleteti s košem gnoja na hrbtu v zrak? In oni vzduh, ki se dviga iz gnoja, začel je že prodirati i v srca

nosilcev . . . morda bodo kmalu dišala vsa ta srca po gnoju . . . Dajte, da naš »mili narod« vsaj včasi odloži svoj koš gnoja! . . . Poezija, ki blaži srca, ne more strpeti tega duha po gnoju in potu . . . Uboga poezija, kam naj beži, — po mestih je čakajo bledi dekadentje s svojimi natezalnicami . . . in ti bledi dekadentje se parfumirajo z gnojem . . .

Dà, poezija se umika z dežele, počasi, nevoljna zapušča te lepe zelene gozde, trate, hribe, in vendar mora! Včasi so bili celo norci poetični! Po tri, štiri norce je imel vsak okraj, redil jih je gostoljubno, oni pa so zato skrbeli za smeh, in še danes niso izumrli njih reki, ni še pozabljen njih humor. Če danes znori kdo, — kako prozaično! Obesi se, ali pa divja tako, da ga je treba spraviti v norišnico.

Stric Ivan mi je rekel večkrat, da postaja vedno bolj »žalostno« na svetu . . .

Začel sem se zanimati zanj že kot petošolec na gimnaziji. Nekdaj sem prišel skozi gozd mimo njegovega doma. Prisedel sem k njemu, in začela sva se pomenkovati. Tako dobro mi je bilo pri njem! Naslikala sva si, kako bi bilo, če bi imeli ljudje peruti kakor ptiči. Še se spominjam, da mi je s čudovito fantazijo orisal, kako bi on poletel najprej k japanskemu cesarju, pa mu odrezal onih sedem dolgih dlak konec brade, kakor jih ima v gostilni »Pri pošti«, kjer so naslikani vsi vladarji sveta. One kocine je rekel da ga vedno jeze, češ, japanski cesar naj si pusti brado, ali pa naj se obrije, ono s tistimi sedmimi ne velja nič. Tudi na luno h kralju Matjažu in na zvezde me je vedel s prav Jules Vernejevsko domišljijo.

Od tedaj sva bila prijatelja. O počitnicah sem ga posečal po večkrat na teden. Donašal sem mu raznih listov in mu jih razlagal. Pesmi je čital posebno rad. Celo sam je zložil kdaj kako stvarco, in vesel je bil, če sem jo pohvalil. Pisal svojih verzov seveda ni, — čutil je pač sam, da so preokorni, da nima »ne rok ne nog« . . . Včasi je strmel po več minut tako pred se, kakor bi gledal globoko doli v svojo dušo . . . Po tem pa se je stresel nekam nevoljno, — in bil je zopet šegavi, dovtipni stric Ivan . . . Nosil je nekaj težko v srcu, a tožil ni.

Bil sem spet doma, in takrat me je presenetil s prvo svojo tožbo. »Vedno bolj se staram«, je začel, »in moči pešajo. Včasi, ko se vrnem truden s polja, bi tako rad, da bi bilo kaj gorkega že pripravljeno, a človek še le kuhaj. Pa se mi ne da, in spat grem brez večerje, a to me še bolj slabi . . . In potem pridejo oni dolgi

zimski večeri, pa mi postaja vsako leto bolj samotno... Človek bi se rad pogovoril s kom, a nikogar ni. Še pred desetimi leti ko je umrla rajnka sestra, mi ni bilo tako pusto; ko bi mogel dobiti primerno žensko!« ... In pogledal me je boječe od strani, ali se mu ne zasmejem. Kako se ti bom smejal, ko se mi tako smiliš, revež!...

— Res, najbolje bi bilo, če bi dobili kaj pravega. Ali pa prodajte tu, in pojdite stanovat h kakim dobrim ljudem v vas, da vas postrežejo in operejo!

— To pa že ne! se je zavzel odločno. — Tu ven iz te hiše me ponesejo nekdaj! Tu je najlepše! In potem bi čakali tam doli v vasi, da se uganem, in da pograbijo za mano! Ne, le tu bom!

Od takrat ga je začel obiskavati njegov dobri prijatelj Marén vedno bolj pogostoma. Marén je imel nečakinjo, — to bi bil rad spravil v Ivanovo hišo.

Bila je to tridesetletna, velika ženska z nerodno, konjsko hojo. Obraz ji je bil tak, kakor jih vidite v »Interessantes Blatt-u« pod rubriko »Kdo ve kaj?« ... Ne, da bi ji bil mogel brati v očeh kako posebno grdo lastnost, brati si mogel v teh očeh toliko, kolikor v očeh kake ovce; tudi so bila njena usta taka, da si mogel sklepati po njih na dober tek, ki je najgotovejši dokaz mirne vesti, kakor mi je zatrdila nekdaj na gimnaziji moja stara izkušena gospodinja, ker nisem hotel jesti gnilega fižola. Sploh ni govoril obraz Marénove nečakinje niti za njo niti proti njej. Proti njej bi bila morda govorila edino ona dva fantička, ki jih ji je baje poklonil dninar Baloh v znak svoje ljubezni v dveh obrokih, a tema dvema fantičkoma so bili že lani zaprli usta s črno, blagoslovljeno zemljo...

Nič ni torej govorilo proti njej, a vendar sem hitel koj, ko sem izvedel, kaj se plete, k stricu Ivanu.

Marén je bil pri njem ... Jeza me je zgrabila ... No, za to se Marén ni zmenil, nego mirno mi je začel pripovedovati, kar sem slišal že stokrat, — kako je cesarja stražil, ko je prišel v Trst.

— Kaj so ga hoteli ukrasti? sem ga vprašal jezno.

Tu je bil Marén ranljiv. Smel si mu vse reči, a zasmehovati njegov najlepši spomin! ... Dejstvo, da je cesarja stražil, držalo ga je v vseh mnogobrojnih nevihtah, ki so vršele i nad njegovim življenjem, to dejstvo mu je bilo više nego sam sv. evangelij, — kaj čuda, da me je divje pogledal, pa izginil takoj.

To sem hotel.

— Stric, vi se torej res ženite?

Ona opekobarvna rudečica, ki je lastna starim ljudem, mu je šinila v lice.

— Saj sem ti rekel že ... tako po zimi ... bi rad imel koga poleg sebe tu na peči ... ko ... — je začel jecljati.

— A za božjo voljo, stric! Če vzamete to žensko, sploh ne boste sedeli več na peči, nego zunaj v snegu! Ta vražji Marén je vas preslepil, da ne vidite več, kaj delate! To surovo osebo vzeti!

Gledal je pred se in molčal ... Počasi mu je pritekla težka solza iz očesa in se izgubila v zasiveli bradi ...

— Stric, meni se smilite! Verujte, da vam hočem dobro. Ta Marén hoče le svojo slaboglasno nečakinjo spečati; ali ne vidite tega? Morebiti bi vas vzela Selanova? Ta je starejša, a dobra ženska!

— Noče me! je vzdihnil ubogi Ivan.

— Tako? čudno! Pa ta Marénova Zalka, ali je že bila kaj tu?

— Že dvakrat... Saj morebiti ni vse res, kakor ljudje pravijo...

— Še premalo pravijo! Tistega Baloha ima tudi še vedno — — —

— Obljubila je, da ga pus ... pusti ... da bo skrbela za me ... da ...

Spet mu je zdrhnila solza črez razkavo lice.

Bal sem se, da bi se i meni glas tresel, zato sem malo pomolčal, potem pa sem rekel:

— Jutri moram oditi! Morebiti mi ne bo mogoče govoriti več o tem z vami. Prosim vas, premislite dobro, predno storite tak težak korak. Hudo bi mi bilo, če bi vas videl nesrečnega ... Če le morete — — —

Vstal je naglo in stopil k meni, pa mi podal roko.

— Bog plati!... Nikdar vam ne pozabim tolike prijaznosti — —

Beseda se mu je zopet ustavila ... Stisnil sem mu roko, pa naglo odšel ... Ko sem šel zunaj mimo okna, ozrl sem se še enkrat v sobo. Bil je sklonjen nad mizo, in obraz si je skrival v dlani ...

Drugi dan sem odšel.

Črez mesec dnij so mi pisali od doma, da se je Ivan poročil z Marénovo Zalko ...

Kako je prišlo do tega? Vi bi želeli, da vam opišem ves ta psihologični boj, ki je privedel Ivana do tega usodepolnega odloka? Zdelo se mi je, da pridete s takimi zahtevami, zato sem se o pravem času začel pisati v »jaz-obliki« ... Kajti pisatelj Šorli bi vam ta boj vsekako moral naslikati, kdo pa bo to zahteval od mene, ki sem gledal vso to tragikomedijo le od zunaj, a nikakor ne mogel pro-

dreti stricu Ivanu v dno duše, posebno ko sem bil sto milj od njega oddaljen! Eh in ta psihologični boj!... Včasi ga niti ni! Tako v polusnu storimo svoje najvažnejše korake, da sami ne vemo, ni kako ni zakaj... Dolgočasno mu je postalo revežu, staremu Ivanu, v samotni hišici, težko mu je bilo kuhati po težavnem delu, težko prati, težko pometati, težko sedeti samemu vse dolge zimske večere, — pa bi se bil rad oženil, da bi imel koga, ki bi mu vse to opravljal, in mu delal družbo... In vedel je, da ni več lep in mlad, da premoženje ni bogve kako, potrkal je tu in tam, a zaman, Marén mu je prekanjeno prigovarjal, Zalka se mu je dobrikala, — evo, pa je storil, kar je storil... Malo so mu dala mlada leta, malo je zahteval in pričakoval od starih...

Črez dolge mesece sem se vrnil spet domov. Drugi dan sem ga posetil.

Dobil ga nisem doma... Ob ognjišču je stalo ono ženišče, ki je bila sedaj njegova žena, na malen stolcu poleg nje pa je sedel oni, — Baloh... Smejala sta se glasno, ko sem vstopil, z onim smehom, iz katerega so se še režali umazani, pohotni fauni, otroci podlega dovtipa, ki ga nisem več čul...

Pogledala sta me neprijazno, in ženska mi je odgovorila na vprašanje po stricu, da je že tri dni »za robom«, kjer dela ogljenico...

Stopal sem počasi po trdi kameniti poti... Ubogi mož, torej je vendar res, da še v svojo hišo več ne smeš, da ne motiš onih dveh!... Rajši, nego bi gledal ta dva ostudna človeka, rajši, nego bi požiral njih zbadanje, plaziš se tam zunaj, da imaš le mir... Gozd ti je ostal pač edini prijatelj!...

Za visoko strmo skalo, preko katere je šla le ozka pot, zagledal sem ogljenico. Gost dim se je vil iz kope proti gabrovim vrhovom krog nje, ki so rumeneli bolj i bolj... Ob strani je sedel on. Brada mu je popolnoma osivela... Male, še lani tako žive oči, so mu strmele nekam v daljo... Bil je odkrit in ustne so se mu premikale, — molil je...

Stopil sem bliže in zakašljal. Zdrznil se je in se ozrl naglo. Gledal sem mu naravnost v oči. Kaj takega še nisem videl: te bliskovne izpremembe človeških očij... Najprej le hiter, navaden pogled,.. potem pa se je nekaj zavrtelo v njih... in spet umirilo... in videlo se je globje... in spet se je vsa ta globina zaprla... in iz nje so privrele solze... Prav s takim pogledom me je sprejela pozneje moja mati, ko sem jo prišel tolažit po smrti svojega brata... Takih pogledov človek ne zabi nikdar!... Dobro da so redki!...

Stric Ivan je ihtel, kakor otrok. Mojo roko je držal v svoji..

Hipoma se je nevoljno stresel, obrisal solze in me pogledal smehljaje. — Ne smehljajte se tako, stric Ivan!...

— Kdaj ste prišli? me je vprašal, kakor da se ni prav čisto nič zgodilo.

— Ne tako, stric! Povejte mi vendar, kako se vam godi! Če zaupate komu, meni lahko zaupate, to veste!

— Kako se mi godi? zagledal se je za hip pred se... Ej, to vedo tudi drugi ljudje, njih vprašajte! Čemu bi mučil še vas s tem! Kar je, je! Bog že ve, kaj dela!

Počasi si je prižgal zopet ugaslo pipo.

— A kako da ste tu sedaj, v tej samoti?

— Saj je lepo tu, o, tu je lepo! Jaz sem bil vedno rad v gozdu! Tako lepo oglje bom napravil, da bo veselje! — — —

O svojih težkih križih prav nič! Črez dve uri sem ostal pri njem, a ni besedice ni zinil več o tem. Jaz ga seveda tudi nisem hotel nadlegovati. Prav enake pogovore sva imela, ko tedaj, ko se mu še ni tožilo po ženi... Celo smejala sva se, kakor tedaj...

Potem sem spet odšel. — Vrnil sem se o Božiču.

Spal sem prav sladko zopet pod domačo streho in vzbudil se še le zelo pozno, ko je solnce že skoraj stopilo one ledene cvetice na okenskem steklu...

Moja mati je vstopila... Bila je nekam bleda, prestrašena.

— Kaj vam je, mati? sem jo vprašal v skrbeh.

— Neka nesreča se je zgodila sinoči gori v gozdu, je odgovorila počasi. Vedela je, kako sva si dobra z Ivanom.

— Pri Ivanu? Za božjo voljo, kaj pa je? Ali je bolan? sem hitel.

— Huje!.. Nič se ne vstraši!.. Tisti Baloh je bil sinoči gori pri njih... pa so se nekaj sprli... Saj veš, Ivan je nagle jeze in vdaril je Baloha s sekiro po glavi — — —

— Moj Bog! In ga zadel hudo?

— Pravijo, da umrje — — — —

Pozajutrkoval sem naglo nekaj malega in hitel potem tja gori v gozd.

Na poti sem že dohitel komisijo. Adjunkt, zdravnik, župan, domači župnik in pisar.

Gospodje so mi dovolili, da jih spremljam, in pomikali smo se počasi navkreber. Govorili smo seveda le o ubogem Ivanu.

Tiho je stal gozd... Solnce ga je obsevalo, in počasi se je topilo ivje na njegovih vejah... in kaplja za kapljo je padala po-

časi ž njih, kakor bi se gozd solzil, da mu odpeljejo železni možje neločljivega prijatelja... Črez vrhove je priletela počasi črna vrana...

Dospeli smo do hiše. V veži je sedel Ivan... Dva orožnika sta slonela ob vratih...

Gospodje so odšli v sobo, jaz sem stôpil k Ivanu. Nič me ni videl... nobenega ni videl... Oko mu je bilo uprto v tla...

Dotaknil sem se mu ramena. Ozrl se je na me s praznim pogledom. Pokimal je z glavo, ki se mu je pa koj sklonila spet na prsi, in strmel je spet v tla. Ob kolena se mu je drgnil lep, mal maček in gledal kakor začuden gospodarja, zakaj je pač danes tako tih.

Pristopil je tudi župnik. Tudi njega je pogledal Ivan in se zleknil, kakor bi se ga ustrašil

— No, Ivan, nikarte se udajati tako obupu! Bog je usmiljen, in ljudje tudi ne bodo sodili prehudo vaše naglice — ga je tolažil.

— Ubil sem ga, je odgovoril zamolklo, kakor da ne vidi še vedno nikogar.

— Ne! Saj še živi! Morda še ozdravi! Le potolažite se!

Iz sobe so se vrnili ostali gospodje. I jaz sem pogledal noter. Na postelji je ležal Baloh, bled, z zavezano glavo. Oči je imel zaprte. Ob mizi je pospravljala neko platno Zalka. Od duri do postelje je ležala polstrjena mlaka krvi, sredi nje pa krvava sekira...

Vrnil sem se k Ivanu. Gospodje so stali okrog njega.

— Povejte sami, kako je bilo! To bo najbolje! mu je prigovarjal ravno prijazni adjunkt.

— Ubil sem ga, je zastokal nesrečnik znova.

— Ne! ubili ga niste. Mož morda še ozdravi. Le povejte lepo vse, kako je prišlo!

Treba je bilo še malo prigovarjanja, potem pa se je nekako streznil. Začel je pretrgano:

— Sinoči ob šestih sem prišel iz vasi... V mlin sem bil nesel... Pa sem dobil spet onega notri v hiši... Vkup sta sedela — — —

Stresel je z glavo in zopet molčal... Župnik ga je prijel za ramo.

— Le naprej! Le vse povejte! Ti tu so namestniki božji, ker varujejo pravico na zemlji, zato morate biti odkritosrčni, kakor pri izpovedi. Le nič ne zamolčite. Sedela sta skupaj, pravite — —

Vzdihnil je težko in nadaljeval: — Sedela sta skupaj ... in grdo sta govorila — — —

— Ni res! Kaj lažeš tudi še, ropar? se je oglasila na vratih Zalka. Prav tako vsakdanji obraz, kakor vedno...

Adjunkt joj je strogo pogledal, i obrnila se je zopet v sobo.

— Zalka! Pa ti povej gospodom, ti! . . . Ti veš bolje, . . . jaz ne vem ničesar . . . Ah, moj Bog! Zalka!

Prijel se je za glavo in spet molčal. Treba ga je bilo na novo opominjati.

— In norčevala sta se z mano . . . Jaz sem pa molčal . . . Gori k peči sem sedel . . . Ona dva sta legla na peč . . . In on mi je držal noge prav v obraz . . . Zadel me je dvakrat v lice . . . a molčal sem . . . Potem me je sunil še enkrat z vso silo s svojimi težkimi škornji v obraz, da sem padel z zapečka . . . Potem me je pa prosil odpuščanja, in smejala sta se . . . Sedel sem tja k mizi . . . Hudo mi je bilo . . . Ona dva pa sta naprej tako grdo govorila, čeprav je sveti adventni čas . . . Na zadnje je pa še vstal s peči, prišel doli k meni . . . Jaz sem bil vzel mašno knjigo, pa bral nekaj pri luči . . . Vpihnil mi je luč . . . Molčal sem, ona dva na peči sta se obnašala tako, da me je bilo sram . . . Prižgal sem znova luč . . . V svoji hiši sem jaz gospodar! . . . Bolje bi bilo, da sem ostal v temi! Kar sem videl na peči, mi je začelo netiti mojo nenesrečno naglo jezo . . . On pa je zaklel in prišel spet k meni . . . Sunil me je v prsa . . . Vstal sem . . . hotel sem iti ven . . . bal sem se samega sebe . . . Odprl sem vrata in stopil v vežo . . Tudi tu sem odprl, a zunaj je bilo mraz . . . Iz svoje lastne hiše moram ven v to burjo! . . Ne! Hotel sem se vrniti . . . Sedaj pa je stopil on k meni . . . Tam v kotu je stala ona sekira. Vzel jo je in me potisnil s toporiščem čez prag . . . Potem ne vem, kako je bilo . . . Hotel sem menda nazaj v hišo, a on me sunil spet s toporiščem v rebra . . . Iztrgal sem mu sekiro . . . in vdaril . . . Tema je bila . . . Jezus Marija! . . . Zakričal je in telebnil na tla . . . Spravila sva ga potem v sobo z mojo in mu zavezala glavo . . . Potem sem pa hitel po vas, gospod župnik, da ste ga dejali v sveto olje . . . O, ti moj Bog! . . .

Sedaj še le je začel jokati. Pustili smo ga, naj si olajša srce . . .

Komisija je ostala še nekaj časa, da je odpravila svoj posel. Župnik je vstopil k ranjencu, da ga previdi . . .

Ivana so odpeljali . . . Tiho smo stopali za njim . . . Jokal je . . . Drevesa so stala nepremično, in z vej je padala počasi kaplja za kapljo . . . Bajoneti so se bliskali v mrzlem, zimskem svitu . . .

Baloh je visel med življenjem in smrtjo. Obrnilo se mu je že na bolje, a vsled neprevidnosti se je prehladil, in šesti dan so ga pogrebli.

Zalka je ostala sama v hiši.

Ivana so obsodili le na šest mesecev ječe. Govorilo je pač vse za kolikor možno rahlo sodbo.

Ko sem prišel spet domov, bil je že prost.

Zalko je vse težko gledalo. Kakor okuženki ji je šlo vse s poti. Dva dni, predno so Ivana izpustili, izginila je iz našega kraja. Pozneje so pravili, da je šla služit v Aleksandrijo.

Ivan je bil spet sam. Ogibal se je ljudij in nič več ga ni bilo videti. Če se je kdo bližal njegovi hišici, pravili so, da se vsakikrat zaklene v njo.

Jaz sem ga šel trikrat obiskat, a vselej sem dobil hišo zaklenjeno. Govorilo se je, da neprestano moli.

Vsak dan je prihajal k maši. Počasi, počasi je stopal, in noge so se mu z vidno težavo premikale. Videti je bil ves trd, kakor iz stekla. Če bi ga bil zadel le malce premočno, zdelo se je, da bi se razsul. Ko se je vračal iz vasi domov, držal je v rokah včasi nekaj v plavem robcu zavitega. Malo kave in sladkorja je vzel v štacuni — na premoženje, kakor se je govorilo, in ob tem je živel.

Nekatere krati sem pohitel za njim in ga ustavil, a gledal je v tla in mi dajal le kratke odgovore, potem pa se je še bolj podvizal, kakor bi upal, da ga ne bom mogel dohajati. Ostal sem in gledal za njim. Dolgo ne boš več, revež, in prav je tako!

Ko sem moral zopet v tujino, prosil sem svojo mater, naj skrbi zanj, če bi obolel. Zdelo se mi je pa, da ne bo potreba, ker bo kar tako zaspal . . .

In zgodilo se je, kakor sem pričakoval. Dobili so ga mrtvega na poti iz vasi . . .

Ob enem s tem poročilom sem dobil v istem zavitku kuvert z njegovo pisavo, naslovljen na me.

Odprl sem ga. Trije bankovci po dvajset kron in pismo . . . Pisava neuka, pogrešna, a drugače se je glasilo to pismo tako:

Predragi prijatelj!

Še nekaj dnij bom, a dolgo ne več, zato bi rad še enkrat spregovoril s Teboj. Ne zameri, da Ti pravim Ti, kakor tedaj, ko si bil še majhen, pa saj si sam vedno želel, da Te nagovarjam tako; danes, ko Ti pišem zadnje besede, bi rad spet govoril, kakor nekdaj.

Prosim, vzemi to malenkost od mene. Imel sem več, a zadnje leto nisem mogel več delati, in tudi časa ni bilo, ker

sem se moral spravljati z Bogom, zato sem porabil. Še za pogreb in maše je ostalo, pa to! Malo je, a vzemi v znamenje, da sem imel Tebe najrajši na tem svetu. Bog Ti plačaj Tvojo ljubezen! Molil bom za Te, kadar bom pri Bogu. Trdno vero imam, da mi je odpustil, in da ga bom kmalu gledal. Nič dobrega nisem imel na tem svetu; bo pa tam bolje!
Tebi pa daj Bog vso srečo! Spomni se me včasi!
To mi bo dobro delo, če Te bom videl.

Z Bogom za to življenje!



Pismo hranim še vedno in — bankovce tudi! Menda iz pietete ... Dovolj bi bilo, da hranim pismo, — bankovci so kakor drugi bankovci! A ne vem zakaj, kadar jih hočem porabiti, nočejo od mene. No, pa pozneje enkrat, pa tako, da bi bil stric Ivan zadovoljen z menoj, če bi me videl!

Pulj.

Ivo Šorli.

LIDIJINA RUŽA.

Legenda.

Kô snježni liljan, na kom rosa blista
U pramaljetnog jutra prvom sjaju,
Bijaše djeva kriepostna i čista
U divnog kraja trulom naraštaju.
Oko nje lažni stajali idoli
I razkoš, grimiz, zlato cielog svieta,
Al ona samo jedno srcem voli,
Ne mareć za čim rulja gramzi kleta
Kad prvi tračak ranoranke zore
Nad mramorne se rimske spusti zide,
Već pogled svoj je upirala gore,
Gdje mistične joj tajne oči vide.
A kad je nojca svoja crna krila
Na sunce djela, da ne sjaji svietu,
I tad je o svom vjereniku snila,
Koj nosi krunu trnovu i svetu.
I stupala je crnom zemljom ovom
Kô angjeo, koj palmu mira diže,
Sve puneć nekim svetim blagoslovom,
Kud ona krenu kô da Bog je bliže!
I snivala je, kô što diete snije
Na bielim grudma svoje majke drage,
O suncu onom, koje sav sviet grije
I ljubavi svud sipa zrake blage;
I gledala je rajski Jeruzalem

Sa vratima od zlata i safira,
Do alema gdje sjajni bliešti alem,
Gdje »Aleluja« vječni srce dira,
Gdje u sredini rajskog perivoja
Života stablo vječnim cvietom cvate,
Gdje smrti nema niti krvnog boja,
Gdje čisto janje biele djeve prate.
Kô ponositi s Libanona cedar,
Prkosit vičan vihru i oluji,
Kô munja hitar, kao nebo vedar,
Lukavstvom nalik otrovnici guji,
Patricij mladi spazio ju netom,
Od katakomba kad je išla kući,
I planu za njom strašću divljom, kletom,
Tek zagrljaja plamnih željkujući.
Al zalud sve mu rieči pune milja,
I zalud zlato, zalud kamen dragi,
On nije našô čarovnoga bilja,
Da smiešak milka izmami joj blagi.
I njega odbi, kô što odbi druge,
Jer drugomu je vječnu vjeru dala...
On osta biesneć usred divlje tuge,
Kô brodolomac vrh dalekih žala.
I osvetom mu tuga se prevrnu,
Tiranu rimskom odao ju jadnu,
I predao ju u smrt lednu, crnu,
I libijskomu lavu, žrtve gladnu.

*

Igara svanu dan. I ljudstvo hiti
U cirkus velji, kô da zlato dieli
I hljebac bieli cezar. Krv će liti
Žrtava, koje umirat veseli.
Pred lavove će bacat djecu Krista
I prolit će se njena krvca vrela,
Da u nebesma onim sjajem blista,
Koj prvi puta sievnu sa propela.
I Lidija u ruhu svečanome
Svoj čas već čeka, kao srna plaha.
Za lier svoj boji u času se tome,

Za život krhki ne zna više straha.
U bielom ruhu cviećem ovjenčana.
Na grudima joj biela ruža cvate;
Sad vesela je, jer je odabrana
Med one, koje bielo janje prate.
Još jednom pred nju došao je žedan,
Ne njene krvi, nego srca njena,
On, koj rad žarke svoje strasti biedan,
Već predao ju carstvu crnih sjena.
»U mojoj vlasti sad je kraj tvog vieka,
Kô biser mogu smrvit ga u šaci,
Daj preni mi se, zvier te strašna čeka,
I strašnog groba zievaju već mraci.
Daj preni mi se, mojom dragom budi,
I spasit ću te, kraljicom ćeš biti,
Pred tobom svi će klanjati se ljudi,
Na ružama ćeš zlatne sanje sniti,
Pred tobom crne robkinje će bacat
Dragulje divne, milmirisom kadit,
Dječaci grčki pred tobom koracat,
Lepezama te nojevima hladit.
Ja sâm, tvoj rob ću klečati pred tobom,
Izvršit svaku želju srca tvoga,
Ded preni mi se, gdje si već pred grobom,
Okani svog se Boga kršćanskoga! . . .«
A ona njemu, kano s drugog kraja,
Tol nježno kano zefir pramaljetni:
»Već čujem glasbu našeg divnog raja
I elizejski vidim gaj već cvjetni.
Već himne svete mojoj duši ore,
Na sunčanim se kol'ma dragi vozi,
Kristalne vidim njegove već dvore,
Pred njim se u prah ruše krivi bozi.
O biedni mladče, što je tvoje blago,
No sitni prašak prema ovom sjaju?
I sto put mriet bi za nj' mi bilo drago
U strašne smrti lednom zagrljaju!...«
On ciknu na to kao guja ljuta:
»O jadnice, ti mahnita si toli,
Zaboravljaš, da smrt te čeka kruta,

Sramota grozna ... mučeničke boli!« ...
»Ja cviet sam poljski. Gospod ubra mene,
Od ciparskoga groždja sladji za me.
Dok On me pazi, što će hadske sjene?
Tā izvest će me k svjetlu iz te tame!«
»U propast srneš ... tako ginu laste
U lednoj buri, dok o vesni sniju;
Oblačine se na te kupe tmaste,
Dok misliš, da te traci sunca griju.
O podji za mnom, nemoj mrzit na me,
Prokletstvom nemoj mrštit moje čelo,
Zar nemaš baš ni rječce dobre za me?
O podji sa mnom, moje čedo bielo!«
Al ona spusti dolje k zemlji glavu
I bistra suza zasja joj na oku:
»Za časak krvnik predat će me lavu,
A ti ćeš lutat po svietu široku;
Nek Bog ti prosti, ja ti praštam rado,
Mir budi s tobom uviek, biedni brate,
Ne, mržnje demon nije mene svladô,
U rajskim dvor'ma molit ću još za te.
Nek kletvu skine Višnji sa tvog čela
I tračak svjetla spusti vrh tvog krova;
Sa mojih grudih ova ruža biela,
Nek dar ti bude mojeg blagoslova! ...«

*

Uminula je! Tako suze minu
Na zjenam' čeda, kad ga majka diže.
Golubica joj duša gor' se vinu,
Da bude svome vjereniku bliže.
Uminula je! Tako zraka mine,
Metuljeva što ljeska šarna krila,
Kad blaga nojca tihano ju skine,
Tek što je časak sievkom sreće snila ...
A on je slušô pljesak rimskog puka,
Kad nagu vidje, liepu kano zoru,
I gledao ju, kako usred muka
Još modre oči diže k rajskom dvoru.
I on je gledô, kako divlje priete

Već lavlje ralje tielu mučenice,
I on je gledo, kako pandže klete
Božanstveno joj krvlju ruje lice,
I on je gledô, gdje na zemlju pada,
Gdje žutim pieskom krv joj teći stala,
I srce mu je usred onih jada
Kô prva zraka svjetla obasjala.
Od onog časa njenu ružu svetu
On nosio je kao zalog mili,
I kud je pošô po tom jadnom svietu,
Kô da se nad njim neki angjel krili.
Zatomit tugu u čas prvi htjede,
U divljim slastim strastnog bakanala,
U cjelovima žena, koje bliede
Od strasti ginu i od groznih zala.
Plesačice Helenjanke je gledô
I slušô glasbu najboljih lutnjara,
Za gostbom igru junačku je redô,
Cjelivô gospe iztočnog je žara.
U zalud sve!... On mjesto divnih žena
Tek plesat vidje gole okostnice,
Na usta kako izvire im pjena
I kako cere svoje grdno lice.
A mjesto ruža, što im čelo rese,
On vidje, kako na njeg sikću zmije,
A plamne ralje kako im se kese,
Jer svaka htjela krv bi mu da pije.
A kad je stavljô falernskoga vina
Na žedne ustne zlatan vrč da pije,
Kô krv da pije posred hadskih tmina,
A oko njega opet same zmije.
I lovor vienac, koj mu cezar poda,
Kô ruglo neko zgazio je doma,
Kô avet neka prokletoga roda,
Po pustoj noći bludeći siroma.
Erinije su na njeg žig svoj djele
I pratile ga kletvom svuda, svuda,
Kô da nad glavom križaju mu striele,
A ni sam ne zna, nije li već luda?!...
Tek zviezdnih noći, kad je u svom dvoru

Počivô snatreć . . . neko čuvstvo tajno
Nedoglednom ga nekom zvalo moru,
U kojem duše ćute svjetlo bajno.
Tek zviezdnih noći kucale mu grudi
U nekom plahom zagrljaju sreće,
Kô da mu duša višim sferam' bludi
U vizijama rajsko beruć cvieće.
I kô da sama od sebe mu ruka
Za Lidijinom onda ružom hvata,
I nadzemno ga neko biće nuka,
Da spominje se svojeg mrtvog zlata.
I tad, kô da je konac crnom jadu,
U grudima mu srce kuca jače
I vrele suze na oči se kradu
I od milinja onda plače . . . plače . . .

*

U cirku rimskom iza mnogo ljeta
Puk opet gleda kršćanskog junaka;
U času kad ga neman taknu kleta,
Nebesna mu na licu sjevnu zraka.
I vidi puk, gdje smješka se u muci,
I vidi puk, gdje k ustnam ruku pruža:
Sa krvlju svetom njegovom u ruci
Orosila se — Lidijina ruža.

Zagreb.

Velimir Deželić.

PREŠERNOV UTJECAJ NA STANKA VRAZA.

Malo imade knjigâ, koje bi mi bile tako drage kao »Pesmi Franceta Preširna« u Stritarevu izdanju. Zlatna ova knjižica podala mi je nebrojeno puta toliko užitka, da sam vazda boraveći na praznike na bledskom jezeru upravo s čuvstvom zahvalnosti polazio rodnu kuću Prešernovu u Vrbi. Bilo je to u polovici 80. godina, kad sam prvi put došao u ubavo selo, komu je Prešern spjevao besmrtni sonet: »O Vrba! srečna draga vas domača . . .« Još je onda živjela Prešernova sestra, te i sada jasno vidim pognutu staricu, gdje sjedi na stolcu. Kazivala mi je, da joj je brat umio »sedem šprah«, pa i »hrvaški«.

I doista u ovoj je bezazlenoj riječi njegove sestre istaknuta znatna osobina njegove pojezije. Prešern je u istinu obrazovan pjesnik, pun krcat tudjih motiva. Slovenski su kritici s ljubavlju proučavali Prešernovu pojeziju, te našli svu silu vezâ s književnošću zapadnih narodâ. S vremenom će se pokazati i nove sveze, tako je do sada premalo istaknuta sveza s Heineom (n. p. »Zdravilo ljubezni« i »Die Wallfahrt nach Kevlaar«, »Ribič« i »Lorelei«).

Ali nije snaga Prešernove pojezije u toj svezi sa svjetskim pjesnicima, nego u dubokom lirskom čuvstvu, kojim odišu njegove pjesme, poimence popijevke i soneti. Njegova je slava, što je u svojim pjesmama divnije, nego itko drugi, izrazio duboku liriku slovenske duše, najznatniju crtu slovenskoga narodnoga značaja. S dubokim čuvstvom grli se vedra šala, koja se tek u doba resignacije u Prešerna prometnula u oštru satiru. U ostalom je poznato, da su mnogi veliki lirici u isti mah bili satirici, evo u nas Vraza i Zmaja, u Nijemaca Heinea, u Rusâ Puškina . . .

Prešern se od prvoga pomola u književnosti javlja kao iskren pjesnik; nema u njega ni šupljih frazâ ni prazna patosa, već prve pjesme odaju lava. Žive slike, jaki kolorit, zgodna forma pokazuju snažan talenat. Koliko Prešern cijeni zapadnu umjetničku romantiku, toliko ljubi i narodnu pojeziju slovensku, te mu sočni epiteti i žive poredbe svjedoče, da je iz romantičke škole umio uhvatiti ono, što je bilo u njoj najbolje. Prešern nije pjevao pod neposrednim svježim dojmom, zato je mogao sačuvati mirnoću; dapače i onda, kad ga je presvojila disharmonija života, pjesma mu čuva sklad izmedju sadržine i forme. I kad se već podao piću, pjesma mu nije delirična; najjači mu je izraz iz vremena, kad mu je nestalo »straha i ufanja«:

> Cel dan iz pravd koval bom rumenjake,
> Zvečer s prijatli praznil bom bokale,
> Preganjal z vinom bom skrbi oblake.

Prešern nije banalan, u njega ne nahodimo nezrelih prvenaca, niti mu je došlo doba, da bi se moglo reći, da se »ispjevao«. Već je kritika istakla, da je Prešern u svojim pjesmama podao narodu potpunu pojetiku; učinio je to po uzoru tadašnje romantike. Na taj se način uklonio jednoličnosti, a dokazuje veliku njegovu pjesničku snagu, što je uza sve to u svim raznim oblicima umio ostati pjesnik. Jamačno je htio pokazati i dokazati, da se i »Zwergliteratura« (kako sam zove slovensku književnost u pismu Vrazu 26. listopada 1840., »Letopis Matice slovenske« 1877., 163) može u tom obilju pjesničkih forama takmiti i s najvećim književnostima.

Kako je Palada Atena iz Zeusove glave skočila naoružana u naponu snage, tako Prešernova pojezija izlazi pred nas odmah gotova. Bez nadrigenijalnosti i bez mladenačke govorljivosti Prešern odmah u početku pokazuje svu dozrelost; dapače u baladama i romancama, u kojima je najmanje samostalan, umio je tudje motive tako vješto obraditi, da je mogao začarati čitatelje.

A medju ovim čitateljima jedan je jamačno s velikom požudom srkao med njegove pojezije, bio je to Vraz, deset godinâ mladji od Prešerna. Godine 1833. došao je Vraz u Gradac, gdje je s mladim Miklošićem i ostalim Slovencima maštao o Slavi. »Krajnska čbelica« poče izlaziti g. 1830., te je redom svake godine izišla po jedna knjiga pjesama, god. 1833. izadje 4. knjiga, ali ove godine i prestade poradi prestroge cenzure. Istom g. 1848. izadje na vidjelo posljednja, 5. knjiga. Biserje »Krajnske čbelice« bile su Prešernove pjesme, pa je lako zamisliti, kako su ugodile tankoćutnomu Vrazu. Već g. 1835.

šalje uredniku »Čbelice« Kastelcu nekoliko svojih prvenaca, a godine 1837. piše Prešernu i Maršecu, da namjerava s Miklošićem i Trstenjakom izdavati u štajerskom narječju »Metulja«, budući da je »Čbelica« prestala izlaziti. Muršecu piše ovako: »... Včera smo se nas je trojica Slovencov po šetališi sprehajalo; mi smo si nekaj govorili od Slavenov, si nekaj spominjalo od veselega knižnoga stališa Rusov ino Poljakov, ino si v duhi na marlivost Čehov ino Horvatov, kteri zdaj polje narodnega znanja tak nevtrudno obdelavaju, ter naši oči obernolo na nas Slovence — o kakšna žalost nas je obišla! eden si sdehne: Kde si Ti nam zaostala jedina kči našega vročega zavupanja? — Po tem vse vtihne kak v cirkvi kder ga ljudi ni — samo naši stopaji so po tlah hrumili kak šterkanje turne vure po tihi noči. — Ter si Miklošić zgolči kak pa mi ne bi mogli, da nam Čbelica zaostaje, v naše zrake kaj drugega poslati, kaj bi želeče oči naših Slovencov za sobo vodil. Ino vsi skriknemo: Metuljčika! zlatopernatega ljubčeka róž! — Dobro! Metulja! Stvorili še ga bi. Ti mu daš, mi Miklošič reče, gobec; g. Terstenjak noge; jaz drugo truplo; Dr. Prešern nam more peroti poslati...« (Vraz, Děla 5, 158).

Ako i nije »Metulj« izišao, Prešern je ipak Vrazu dao krila. Vidi se, da su i gradački Slovenci Prešerna držali prvakom slovenske pojezije. Vraz je vidio, kako Prešern uvodi u slovensku književnost mnoge nove pjesničke forme, pa ga je to poticalo, da ih i on uvede u ilirsku pojeziju. Mogao je Vraz pobudu naći i u suvremenoj romantici, ali mi se čini, da ga je upravo Prešernov primjer potakao, da ilirskoj pojeziji pribavi nove tekovine. On to sam donekle potvrdjuje u »Glasima iz dubrave žeravinske« (Zagreb 1841), kad na str. 134. raspravlja o asonancijama u romanci, te govoreći, da je od slavenskih jezika ilirski za to najzgodniji, dodaje: »Nu dosada se jošter izvan Krajnskoga pěsnika Dr. Presherna nitko nije prihvatio toga načina. Něgove lěpe romance s priglasci naći ćeš u III. i IV. svezku Krajnske Zhbelize.«

Ova se sveza može lako pokazati i na pojedinim pjesmama, koje su u neku ruku plod plemenite utakmice, jer je Vraz odabravši štokavsko narječje jednako htio posvjedočiti, da i ilirskomu književnomu narječju dobro pristaju razne pjesničke forme.

Prešernove su »Gazele« izišle u »Čbelici« godine 1833., ima ih 7, a upravo toliko nahodimo ih u Vraza (Děla 3, 59). Vrazova 1. gazela živo nas podsjeća 1. Prešernove. Vraz počinje ovako:

Te moje pjesmice okvir su zrcala,
U koje je zraka Tvoe ljepote pala —
Zulimko zlatna!

A u Prešerna nahodimo ovakov početak:

Pesem moja je posoda tvojega imena,
Mojega srca gospoda, tvojega imena.
V nji bom med slovenske brate sladki glas zanesel
Od zahoda do izhoda tvojega imena.

Vraz na koncu pjeva:

Stankova pjesmica glas je od sto ustah,
A bez Tvoje bi slike bez traga propala —
Zulimko zlatna!

Isto je tako Vrazova 5. gazela u duševnom srodstvu s 6. Prešernovom. Prešern počinje:

Al bo kál pognalo seme, kdor ga seje, sam ne ve,
Kdor sadi drevo, al bode zred'lo veje, sam ne ve...

pa onda nakon drugih primjerâ spominje sebe samoga. Tako postupa i Vraz završujući:

A šta, Stanko, plod je brigah, mukah tvojih?
Gorko voće — bol i suze — u jeseni.

Kako je poznato, Vraz je izbor svojih slovenskih pjesama, koje je složio od god. 1833. do 1835., prepjevao štokavski (ili kako sam veli: izručuje ih u »narěčju književnom«, Gusle i tamb. Zlatni Prag 1845. p. XIV). Dao im je zgodan natpis »Prvo lišće«. Već prva pjesma, krasna elegija »Prvi razstanak« (1835.) sjeća nas Prešernove pjesme, koja je g. 1830. izišla u »Čbelici«. Prešernova je divna pjesma toplinom svojom zagrijala Vraza tako, da je spjevao sličnu pjesmu. Oba žale za mladošću, za njezinim radostima i ružama; razlika je tek u tom, što je i ovdje Vraz vedriji nego Prešern. Prešern pjeva:

Dni mojih lepši polovica kmalo,
Mladosti leta, kmalo ste minule!
Rodile ve ste meni cvetja malo,
Še tega rož'ce so se koj osule,
Le redko upa solnce je sijalo,
Viharjev jeze so pogosto rjule;
Mladost, vender po tvoji temni zarji
Srce britko zdihuje, Bog te obvarji!

Vrazu je uspomena mladosti mnogo ugodnija:

Kan u tice krila bez verigah —
Tvoj je um ti slobodan i vit,
Srdce mlado bez tuge i brigah,
A put gladak i ružam pokrit.

Zatim nastavlja:

Izpred tebe sunce svoje luče
Ugasiva u rumen oblak,
Iza tebe bura bič svoj vuče,
A noć grozna neprozračan zrak.

Obje pjesme imadu isti broj stihova (40).

I druga Vrazova pjesma »Izpověst« (1834), koju je napisao sluteći smrt, sjeća nas Prešernovih dvaju soneta »Memento mori« (1832.) i »Življenje ječa, čas v nji rabelj hudi« (1833.). Obojica su uvjerena, da će se smrću osloboditi svjetske taštine i nemira, ali dok Prešern u drugom sonetu pjeva:

Prijazna smrt, predolgo se ne mudi:
Ti ključ, ti vrata, ti si srečna cesta,
Ki pelje nas iz bolečine mesta
Tje, kjer trohljivost vse verige zgrudi,

dotle se Vraz u prekrasnoj elegiji obraća ljubavi, te veli:

Ti jedino dobro! o ljubavi!
Ti si dušah plemenitih kruh,
Ključ i zvězda k raju, k pravoj slavi;
Rado mladost ja u tebi stravi',
Da još onkraj prati me tvoj duh.

Kako se vidi, Vraz je i opet vedriji, pa prema tomu i nekud mirnije svršuje:

Ja sam ljubio — eto věnac moj.

Ogorčeniji je Prešern dovršujući:

Tje v posteljo postlano v črni jami,
V kateri spi, kdor vanjo spat se vleže,
Da glasni hrup nadlog ga ne predrami.

Kako je Vrazova pjesma elegija, prirodno je, da joj je sadržina obilatija nego Prešernovu sonetu. Vraz se sjeća ljubavi, drage, Miklošića i ostalih drugova, koje sokoli, da rade za narod!

Poput Uhlanda i drugih njemačkih romantika nastojali su i Prešern i Vraz oko toga, da svojim baladama i romancama nadju gradivo u narodnoj slovenskoj pojeziji ili prošlosti.

vinoj kćeri«, u Petrarke i u njegova učenika Prešerna za opis ljubavnih slasti i boli. Na čelu »Sanka i istine« nahodimo slobodni prijevod Prešernova soneta »Očetov naših imenitna dela . . .«, kojega je izvornik ugledao svjetlo u »Čbelici« godine 1831., a nešto dalje prijevod Prešernova soneta »Vrh solnca sije solncev cela čeda« (takodjer iz »Čbelice« 1831.), pa nije nevjerojatno, da su ovi prijevodi nastali prije 1844. g. U oba je soneta Vraz izostavio Ljubljanu, te jê u drugom sonetu zamijenio »našim stojnim gradom«. Mjesto Kranjacâ i Kranjicâ nahodimo Slovine i slovinske ljepote. Kollarova su soneta ovdje prevedena tri. U tom je nizu preveden i Mickiewiczev sonet »Biedan li je, što ljubi bez nade«, onaj isti, koji je u svojemu njemačkom prijevodu poslao Prešern Vrazu iz Ljubljane 4. ožujka 1837. (Letopis M. sl. 1877., 160).

Prešern u sonetu »Tak kakor hrepeni oko čolnarja« (u »Čbelici« 1831.) isporedjuje sebe s brodarom, a tako čini i Vraz u sonetu »Vrpca« (Děla 3, 17). Uzgred još spominjem i ovo: Kako Prešern upleće u akrostihu sonetnoga vijenca ime svoje drage Julije Primicove, tako i Vraz na nježan način u sonetu »Hilo te Hilo« napominje svoju Hildegardu, a u sonetu »Ime i oči« tumači njeno ime »Od milosti drage čuvalica«. No i Prešern (u sonetu poslije »Vijenca«) i Vraz u sonetu »Čija je krivnja?« mole svoje drage, da oproste, što su njihova imena upleli u pjesme.

Vrijedno je isporediti Prešernov sonet »Popotnik pride v Afrike puščavo« (u »Čbelici« 1833.) i Vrazov sonet »Duga« (iz »Sanka i istine«). Oba se pjesnika isporedjuju s putnicima, obojici svane svjetlo, ali kolike razlike! Prešerna je sve gonilo naprijed, dok mu je budućnost bila zastrta, a sada, kad mu je luna razvedrila noć, vidi pred sobom jasno svu grdobu života, sve njegove jade i nevolje. Vraz naprotiv takodjer je putnik, ali kad mu se javi na nebu duga sa zlatnim kondirom, odilazi mu jad i gusti oblaci.

Oba su pjesnika u ljubavi bila nesretna; no dok Prešern u sonetu »Čez tebe več ne bo, sovražna sreča« (u »Čbelici« 1833.) pjeva, da se privikao već svakoj nevolji, te da mu je nestalo straha i ufanja, Vraz je mnogo mirniji u svojoj boli, jer nije izgubio idejalne nade, da će preko groba steći vijenac ljubavi (»Konac«). Iz ovih dvaju soneta jasno izbija na vidik razlika u ćudi obojice pjesnika. Evo, kako pjeva Prešern:

> Čez tebe več ne bo, sovražna sreča,
> Iz mojih ust prišla beseda žala;
> Navadil sem se, naj Bogu bo hvala,
> Trpljenja tvojega, življenja ječa!



SA ISTARSKE OBALE.

KLEMENT CRNČIĆ LOVRAN.

Navadile so butare se pleča,
In grenkega se usta so bokala,
Podplat je koža čez in čez postala,
Ne straši več je trnjevka bodeča.

Otrpnili so udje mi in sklepi
In okamnelo je srce preživo,
Duha so vkrotili nadlog oklepi.

Strah zbežal je, z njim upanje golj'fivo;
Naprej me sreča gladi ali tepi,
Me tnalo našla boš neobčutljivo.

Naprotiv Vraz udara u drugačije žice:

Opet rado sloneć na prozoru,
  Nad tim grobljem oči mi odlietju
Pram zapadu, a na onu goru,
  Gdje mi prvi cviet propao u cvietju.

Tu sam vidio, gdje zabieli, zoru,
  Gdje mi sunce granu u proljetju,
Tu i vidjeh u nebeskom moru
  Ugasnut ga sried podne ko svieću.

Drugo sunce granu vrh meneka,
  Koje vatrom razgori me svetom,
  Al zagrmi sudba glasom smetje:

Preko groblja nâd Ti cvate cvietom!
  Preko groblja vjera t' vienac spletje!
  Preko groblja Tebe ljubav čeka!

Primivši Prešernov »Krst pri Savici«, koji je pjesnik napisao, da umiri svećenike, a objelodanio god. 1836. u posebnoj knjižici, Vraz je zamislio napisati oveću epsku pjesan, od prilike kolik je Prešernov »Krst«. O tom piše Prešernu (iz Graca 2. aprila 1837., v. Děla 5, 157), samo još nije odlučio, koji bi metar upotrebio; u početku je odabrao tercinu, ali ga ona previše steže, te veli, da će se poslužiti raznim mjerilima. Upravo s ovih metarskih razloga čini mi se vjerojatnije, da je to Vrazov ulomak »Bjelotinci« nego Miklošiću posvećeni i dopjevani »Babji klanac« (1839.), koji je spjevan vas u jednom mjerilu.

Već je napomenuto, da je Vraz u »Sanku i istini« na prvom mjestu prepjevao Prešernov sonet »Očetov naših imenitna dela« (iz »Čbelice« 1831.); motiv je ovoga soneta poznat iz Anakreontove pojezije, te ga je Vraz obradio u »Danici« 1837. br. 48. u pjesmi s natpisom »Odgovor bratji, što žele, da pěvam davorie«. U Dělima 3, 106 glasi pjesma ovako:

Izabrah Krešimira,
A njega nehtje lira,
Zapjevah Ljudevita
I Zrinja glasovita:
Al žice od lirice
Zveču mi čar Ljubice.
Razkidam zle jih volje,
Namjestim žice bolje,
I počmem od Lazara
I Dušan-silnog cara:
Al lira tu zaplače
Ko tica sried kobače.
S Bogome dakle cari,
Vitezi naši stari!
Slaba je moja lira,
Za vas se hoće Omira. —
A vi sad opet, žice,
Pjevajte čar Ljubice.

Najkrasniji su plod Vrazove vile »Djulabije«, koje je Vraz tako nazvao s nježnom aluzijom na svoju Juliju (Giulia). U njima se nalazi veoma malo utjecaja Prešernove pojezije. A tomu se ne čudi, tko poznaje vedri optimizam Vrazovih »Djulabijâ«. Možda se Vraz sjećao »Krsta pri Savici«, kad u II. odjelu »Djulabijâ« (1837.) u dvokitici 88. potpunoga izdanja pjeva o Harpijama, te veli:

Kao strěle otrovne
po světu razprši,
Da od slave drěvo
narodom razkrši.

U prvom izdanju (1840.) glase posljednji stihovi:

Da narodah čete
Razkoli, razkàrši.

U »Krstu« čitamo:

Na tleh leže slovenstva stebri stari.

U III. odjelu »Djulabijâ« (u 107. dvokitici) spominje Vraz Bled, pa ga nazivlje rajem, kako je već rekao Prešern u »Krstu«, da je to — podoba raja.

Vrijedno je istaknuti, da Vraz u IV. odjelu »Djulabijâ« upotrebljava riječ Slovenac za Slavena u opće, kako to čini više puta i Prešern.

Napokon bi se apoteoza drage Ljubice u IV. odjelu »Djulabijâ« možda mogla isporediti s prizorom na koncu »Krsta«, kad sunce obasja Bogomilu. U Prešerna čitamo:

Izmed oblakov solnce zdaj zasije,
In mavrica na bledo Bogomilo
Lepote svoje čisti svìt izlije,
Nebeški zor obda oblìčje milo;
Jok, ki v oči mu sili, komaj skrije,
Da ni nebo nad njim se odklenilo,
Da je na svetu, komaj si verjame,
Tak Črtomira ta pogled prevzame.

A Vraz pjeva u dvokitici 8. i 10.:

8. Evo na zapadu
nebo plamti u žaru,
Naličnom na škrlet
i zlatom protkanu;
I tu se ukaza
čudesno viděl o —
Ženski lik oděven
u ruho preběl o.

10. Još na mene oči milotom okrenu, Još se mukotrpno ustama nasměhnu:	U to se otvore ta nebeska vrata, Pa mi oči oteše silnim žarom zlata.

Premda se Vrazu činilo, da je Prešernov »Krst« teško razumljiv (Let. M. sl. 1877., 159), ipak je vjerojatno, da mu je veoma godio idejalizam ove Prešernove pjesme.

Nesumnjivo je, da je Vraz cijenio pjesnički talenat Prešernov i poštovao njegovo prijateljstvo. Pozivljući Vraz na pretplatu slovenskih narodnih pjesama veli u »Danici« 1839. br. 16, da su mu za Kranjsku povjerenici Prešern i Kastelic. Došavši g. 1841. u Ljubljanu druguje s Prešernom, te piše o tom Dragojili (Děla 5, 224): »O pet satih dolazi moj drug Dr. Prešern, s kojim polazimo šetnje. On čita Ilirski. Ja njemu tumačim, što nerazumi . . . Na večer polazimo krčmu, gdě se ponajviše kranjski govori.«

Prešern u početku nije bio protivnik ilirskoga imena i ideje, a to se vidi odatle, što je šaljući god. 1836. Babukiću »Kerst per Savizi« pripisao na primjerku ove riječi: »Gospodu Babukizhu, Iliru s Slavon'je, Dr. Preshern, Ilir is Kranjske« (v. »Vienac« 1890., 224). Tako se živo u ono doba osjećala potreba sloge. No kad je Prešern opazio, da Ilirci žěle ne samo slogu nego i književno jedinstvo, tad se ne htjede odreći materinskoga govora, te stade žestoko pobijati nasťojanje Iliracâ. U tom se složi sa svojim protivnikom Kopitarom. Prešerna boli izraz i prijekor Gajev, da je »kranjski separatist« (Let. Mat. sl. 1877., 162). I doista ne može se reći, da je tudj bio slavenskoj misli pjesnik, koji je napisao onaj ponosni stih o Slavenstvu u »Krstu«:

Največ svetá otrokom sliši Slave!

U ostalom danas je već svakomu poznato, koji su idejali vodili Vraza u ilirsko kolo; poznato je, kako je on dokazivao potrebu, da i Slovenci prihvate štokavsko narječje kao i Kajkavci. I Slovenac Fekonja i Hrvat Marković jasno su dokazali, da je Prešern bio nepravedan, kad je napisao poznati svoj epigram »Narobe Katon«:

Od drugih manjši in časten manj rod je slovenski,
Lakota dnarja, časti vleče pisarja drugam,
Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni;
Stanko Slovencev vskok, Vraz si narobe Katon.

Prešern je već 1838. pišući Vrazu bio uvjeren, da se ne može provesti ilirski književni program (Let. M. sl. 1877., 162). U ovom epigramu, koji je izišao u njegovim »Poezijama« 1847., krije se sva

ogorčenost Prešernove duše. Prešern doduše tješi sve one, na koje je odapeo strjelicu, ovako u »Predgovoru i zagovoru«:

Naj misli, kogar bi puščice te zadele,
Da na visoki vrh lete iz neba strele!

To je prema onoj latinskoj: Feriunt – summos fulmina montes. A osim toga pjeva Prešern u epigramu »Pričujoče poezije«:

.Sme nekaj nas, ker smo Prešernove, biti prešernih;
Pesem kaže dovolj, kak je naš oče krotak.

Je li Prešern pišući onaj epigram protiv Vraza držao, da ga gadja u samo poštenje? Ili mu je to bila samo oštrija šala? Nama je drugima bjelodano, da je Prešern prevršio. Pita se tek, kako je mislio i osjećao Prešern. Ovo se pitanje nameće, kad se pročita pismo, koje je Prešern pisao Vrazu šaljući mu svoje istom izišle »Poezije« god. 1847.:

Lieber Freund!

Hiemit erhältst Du 2 Exemplare meiner Gedichte, 1 für Dich, 1 für Euren löb. Leseverein. Sie unterscheiden sich von den sonstigen dadurch, dass das Magistrale pag. 147 ein Akrostichon ist. Fehler in der Accentuazion kommen häufig vor. In dem Epigramme Daníčarjam sind nicht weniger als 2 aufzufinden, als Dubróvničánov statt Dubróvničanòv, jáničárji statt janičárji. Selbst Dein Name ist pagina eádem unrichtig gedruckt worden. Ich war am Druckorte nicht anwesend, nachdem ich post tot discrimina rerum zum Landadvokaten in Krainburg ernannt worden bin, und mich z trebûham za krúham dahin verfügen musste. Die günstigen Leser dürften über meine Carmina das Urtheil fällen: »Ach wie wenig hat es sich entfaltet, und das Wenige wie karg!« die ungünstigen ein weit schlimmeres; mir aber wird kein sonstiger Ausweg bleiben, als die mir in den Schlussversen des Sonettes pag. 131* vorgezeichnete Lebensbahn zu verfolgen. Vale et fave.

Krainburg am 5. Feb. 1847. Dein aufrichtiger Freund
Dr. Franz X. Preshérn m. p.

P. S. Ein hiesiger Handelsmann hat mich ersucht, mich wegen Einbringung einer Forderung in Sissek an einen dortigen Advokaten oder Fiskal zu verwenden. Da ich keinen derselben kenne; so ersuche ich Dich, welchen, der im guten Rufe steht, mir bekannt zu geben.

Idem m. p.

Spolja:

Sr. Wohlgeboren
Herrn Herrn Stanko
Vraz Literaten
zu Agram.

---

* To su već napomenuti stihovi:

Cel dan iz pravd koval bom rumenjake,
Zvečer s prijatli praznil bom bokale,
Preganjal z vinom bom skrbi oblake.

Piše li tko tako prijatelju, koga drži — izdajicom? Očito je sama priroda satire zavodila Prešerna na prevršivanje s tim lakše, što je Prešerna u ovo doba nedaća života bila već sasvim slomila.

Vraz primivši knjigu Prešernovih pjesama oglasi jê ovako u svojemu »Kolu« (1847., VI, 86): »Poezije dóhtorja Franceta Prešérna. V Ljubljani 1847. Natisnil Jóžef Bláznik M. 8. str. 191. — Cěna 1 fr. — U knjizi ovoj ima prekrasnih umětnih pěsamah na narěčju gorensko-slovenskom s naznačenjem udarenja glasa iste rěči. Drugi put više o njoj.« VII. knjiga »Kola« izišla je istom 1851., te Vraz nije više pisao o Prešernu. Ali i iz one kratke obznane vidi se, da je Vraz pošteno priznavao veliku ljepotu Prešernovih pjesama, i ako ga je Prešern ošinuo.

Vraz je predobro znao, da je onaj prijekor neopravdan. Poznato je, s kolikom je ljubavlju obilazio Vraz slovenske krajeve i kupio narodno blago, pa zato već g. 1842. piše u »Kolu« I. 41: »Tko je sačuvao velik dio narodnih dragocěnostih Slovenacah (Winden), nego li privàrženici Ilirstva? To je baš njihovo značajno svojstvo, da čim se s jedne strane dàrže svi jednoga narěčja kao narěčja književnoga, opet s druge strane nedopuštaju, da gine blago domaće, već sabiraju kod kuće svaki svoje, metjuć ga u obću blagajnicu, u kojoj se neće samo sačuvat korist raznih domovah i zavičajah, već će se time dobro čitave obširne domovine uzhranit, jedno drugim obogatit, jedno drugo podkrěpit, jednim se korist i slava sviuh granah utemeljiti.«

Pa i u svojim »Djulabijama« Vraz osobito slavi slovenske zemlje. Proslavivši u II. odjelu slovenski Štajer daje se u III. odjelu na to, da opjeva slovensku Korušku i Kranjsku. Od III. je odjela za Vrazova života izišao samo početak (i to 34 prvih dvokiticâ) u »Iskri« 1844.

Slaveći slovensku Korušku i Kranjsku Vraz ujedno vojuje za ilirsko jedinstvo. Zato slavi u Koruškoj Jarnika i Majara, pristaše ilirstva. Zato u dvokiticama 118. i 119. (III. odjela) kiti grob Vodniku vijencem od lipova cvijeća, a na svakom je listu napisano:

> »Tko se i jedan danak
>   čist borio za Slavu,
> Tomu neće nikad
>   minut věnac glavu.«

Ovaj je vijenac zaslužio Vodnik svojom »Ilirijom oživljenom« iz g. 1811., koju je Vraz preveo na »ilirski« i koja ga je vodila u ilirsko kolo. Kasnije je dakako Vodnik ostavio ilirsku ideju, ali i za

jedan danak borbe zaslužuje Vrazovo priznanje. Krasno ga nazivlje Vraz »orlinom, što je zakrilio letom sve slavske krajine«.

Vraz žali, što je do mala opet zaduhnuo studen vjetar i raspršio slatku slutnju pticâ. Mnogi druzi izumriješe »il dušom il tělom« (dvokit. 124), ali preostade Mihovio Jaklin.

Na jugu zablista nova zora (u Hrvatskoj), te pjesnik veli, da će ustati Marko i Matjaš (junaci, o kojima pjeva narod ilirski) i povesti rod k slobodi. Ali treba da pazite, veli Vraz, na taj danak; treba skupljati ulje za svjetiljke, jer će prije toga trajati »tri dana od tmice«.

131. Mraz metulja, pčelu
Na polju zadavi,
Prvim blěskom sunca
što svoj ulj ostavi.
Nebudite pamet
od pčele, metulja,
Koe svak blěsk izmami
i u smrt zaljulja.

132. Nije svaka iskra
sunca žar veseli,
Nije svaka světlost
već i danak běli.
Neg kad će se suncem
raztopit dno groba,
Znajte, da j' prolětje! —
onda da je doba.

133. Nu nête čekajuć
duhom klonut, bratjo,
Kad Vam se nebude
dan bez mukah vratjô;
Jer prvo neg sunce
izteče — jest zima,
Prvo — neg dolazi
Vesna — bure ima!

S tim se završuje III. odio »Djulabijâ«. Koliko mi se čini, Vraz ovdje napominjući metulja i pčelu misli na svoga »Metulja« i na Kastelčevu »Kranjsku Čbelicu«, te očevidno pobija književni separatizam štajerskih i kranjskih Slovenaca, koji nijesu htjeli prigrliti štokavskoga narječja. Gledajući, kako se Prešern, Kopitar i drugi prvaci kranjski protive ilirskomu jedinstvu, Vraz to žali, ali tješi i sebe i druge mišlju, da prije vesne imade — bure! Putujući godine 1841. sa Sreznjevskim po slovenskim stranama mogao je vidjeti, kako je glavna misao ilirska slabo prodrla u slovenski narod. U III. odjelu »Djulabijâ« nahodimo uspomene toga putovanja, ali i savjete pjesnikove. Vraz je htio ovim odjelom »Djulabijâ« upravo osvojiti kranjske i štajerske Slovence U ostalom videći, da su Slovenci već osnovali samostalnu književnost i da prvaci nemilice udaraju na ilirizam, nježni je Vraz oklijevao objelodaniti ovaj dio »Djulabijâ«. Ne zna se točno, kad je Vraz spjevao rodoljubne kitice III. i IV. dijela »Djulabijâ«. Oznaka u potpunom izdanju nije pouzdana. U potpunom je izdanju III. dio označen godinom 1838. i 1839., a IV. dio godinom 1841. Jamačno su pojedine dvokitice i nastale u te godine, ali za neke je u III. česti više nego vjerojatno, da su nastale

istom poslije puta. Godine 1849. preporučuje Vraz Macunu, da za svoju antologiju uzme iz III. i IV. razdjela »Djulabijâ« pjesme patriotičkoga ili historijskog sadržaja (Děla 5, 411).

Na koncu III. dijela »Djulabijâ« Vraz je na jasan i pjesnički način opjevao ilirizam, a na koncu IV. dijela uzdiže ga mašta do pomirbe sviju naroda:

17. Svi narodi bratja,
svi su božja čeda,
Na njih jedno nebo
i jedan Bog gleda.
I kô jedno sunce
nad svimi izhodi,
I jedno stoj, vladaj
pravo nad narodi!

18. Zato vi těrajte
iz glave još za dne
Od gospodovanja
vuke uvěk gladne!
Koljite u srdcu
zmije od osvete,
Věk za krvcom hlepteć
gdě gnězde proklete!

19. Pa se mi slagajmo
kô ruže u věncu;
Brat budi Vlah Němcu,
a Němac Slovencu;
A Bog će se smilit,
nić opet sloboda,
Nad nami izteći
sunce bez zahoda.

Pjesnik slavenske uzajamnosti postaje glasnikom opće ljudske sloge. Postanje je ove misli u Vraza razumljivo, ona je odjek slavjanofilske nauke o budućnosti Europe. Zanimljivo je, da je i Prešern u labudjoj svojoj pjesmi »Zdravljici« (spjevanoj 1844., a objelodanjenoj u »Čbelici« 1848. god.) nazdravio prijateljima, Slovencima, Slavenima i svima narodima.

U 4. kitici pozdravlja Slavene ovako:

Edinost, sreča, sprava
K nam naj nazaj se vrnejo;
Otrok kar ima Slava,
Vsi naj si v roke sežejo,
Da oblast
In z njo čast,
Obilnost bode naša last!

A onda nastavlja u 7. kitici:

Živé naj vsi narodi,
Ki hrepene dočakat' dan,
Da, koder solnce hodi,
Prepir iz sveta bo pregnan;
Da rojak
Prost bo vsak,
Ne vrag, le sosed bo mejak!

Tako se u najvišoj ideji opće ljudske sloge slažu Vraz i Prešern. Ako i nijesu išli istim putem, ipak ih je pjesničko srce dovelo do istoga cilja, do pobratimstva sviju naroda!

Ako su oni sanjali o bratstvu sviju ma koliko raznih i protivnih narodâ, koliko je bliža misao o pobratimstvu slovenskoga i hrvatskoga naroda! Ilirska misao bila je misao sloge medju južnim Slavenima, pa ako u prvi mah nije mogla prodrijeti, tko će se tomu čuditi?

Poslije ilirizma došla su nova vremena, izmijenile se razne promjene, ali misao bliže zajednice izmedju Slovenaca i Hrvatâ hvata sve dublji korijen. I ova je knjiga dokaz, da se ne udaljujemo nego približavamo. A kako Slovenci slave biskupa Strossmayera, tako se Hrvati ove jubilarne godine s poštovanjem klanjaju sjeni njihova najvećega pjesnika Prešerna.

Ove će se godine (3. prosinca) navršiti upravo sto godina, što se u Vrbi rodio slavni Prešern, suvremenik Puškinov i Mickiewiczev. Ove smo godine dočekali krasno, novo izdanje Prešernovih pjesama, koje je priredio L. Pintar i po kojemu su navodjeni stihovi u ovom članku. Slovenci se spremaju, da stogodišnjicu Prešernova rodjenja proslave spomenikom i spomenicom; a nema sumnje, da će se toj slavi pridružiti i Hrvati. U tom će voditi nas Hrvate ne samo ljubav prema bratskomu narodu, nego i zahvalnost prema samomu Prešernu, koji je kao stariji brat pokazivao Vrazu putove na Parnas!

Prešernov rodni dom u Vrbi i njegov grob u Kranju takodjer su za nas Hrvate dva sveta mjesta, koja polazimo i kojih se sjećamo s pijetetom, jer nam kažu ishod i zapad onoga sjajnoga sunca, koje je žarkim zrakama ogrijalo slovenske krajeve!

Iz svježega vrela Prešernove pojezije mnogo se već hrvatskih duša okrijepilo, a nasladjivat će se njime Hrvati i u napredak. Na krilima glazbe obilazi Prešernova draga pjesma i po hrvatskim kućama, blaži nas i zanosi, pa je pravo, da joj kažemo: Hvala ti i slava!

Zagreb.

Milivoj Šrepel.

PLEMENITA ŽENA.

I.

Pred kojih pedeset godina trgovina je u našem gradiću S. bujno cvala. Trgovalo se koječim, a najviše žitom i hrastovinom. Bilo je dosta posla i krasne zaslužbe. Radilo se kô u mravinjaku. Navaljivali onamo opasni tudjinci, kao grabljive pčele tudjice na med, pa odmah sjedali na najbolja vrela. Skupilo se tu sila i našega svieta, ali naš čovjek teglio teret i služio tudjincu.

Petrić je bio liep čovjek, darovit, veseo, simpatičan, okretan i živahan. Krasno je umio pripoviedati; rieč je iz njegovih ustiju romonila kao glazba. Pripoviedajući on je sam uživao u ljepoti svoga govora. Geste su mu bile izvorne i krasne. Kad je pričao, ruke su mu imale uviek posla. On je svoj govor ilustrovao rukama, očima, licem i cielim tielom. Bila ga je milota slušati i gledati: rodjen glumac. Na njegovu vedru licu kao da nije bilo nikad brige i žalosti. Rasta je bio povisoka i gipka, a osobito ga je dičila krasna, mekana, crna brada. Susretao je svakoga, kao da mu je sav sviet desni prijatelj. Činio se, kao da je preobučen umjetnik. Estetsko čuvstvo bilo je u njega liepo razvijeno.

Obdan je marljivo prebirao i primao dugu, a u večer je pjevao, veselio se od sve duše i častio prijatelje. To je radio malo ne i sav ostali radnički i trgovački sviet. Zasluživalo se mnogo, ali se i trošilo bez mjere. Što je bilo radniku, koji je vreće nosio, naručiti u gostioni ciela purana?! Svrha i nagrada radu u opće bila je po mišljenju inače čestitih, ali slabo obrazovanih ljudi, prekomjerno uživanje u jelu i pilu, što obori tolike naše ljude, koji su u mladosti bili i nešto stekli, u materijalnu i moralnu propast. Tako je malo koji naš čovjek šta stekao, dok su tudjinci štedili, triezno

živjeli i nagomilali imutka. Da nisu ružno izrabljivali našega prostodušnog svieta i nepošteno postupali, da nisu bili tako lakomi na tudje, bili bi zaslužili svako poštovanje. Njihovu zlu stranu naši su ljudi mrzili, a da se ugledaju u onu dobru, nisu imali snage.

Tako je i naš Petrić živio od dana do dana. Svaku večer provodio je u istoj krčmi i s istim prijateljima. Nije bio pijanica, niti je pio, da se opije, nego je s nekim zanosom, s nekim višim duševnim užitkom slatko i tanko srkao čistu božju kapljicu, da ga je bilo milina gledati. Zaista simpatičan pilac! U njegovu piću bila je neka poezija. Kako čovjek pun čuvstva i estetskog obrazovanja uživa gledajući umotvor ili slušajući glazbu, što ju je stvorio umjetnički genij, tako je uživao Fran u dobru vinu, u svom krasnom pripoviedanju, u pjevanju i veselju. Sam je toliko puta rekao, dižući čašu nad oči prama svjetlu: »Pijući ovu božju dobrotu, mislim, koliko je Bog dobar i milostiv!« Po svojoj prirodi bio je on čovjek pun čuvstva i dobrote, a kad je malo pio medju prijateljima, koji su mu bili nada sve mili i dragi, onda mu je duh dobio krila, onda mu se srce ogrijalo dragom toplinom, oči su mu sjale blagim svjetlom i u njemu igrao skladno svaki živac. Sav razdragan i rasplamćen pjevao je svom vatrom svoga vesela srca, kao nitko drugi, svoju najmiliju pjesmu: »Nikaj nije lepšega, niti veselejšega, neg med prijateli, koji su veseli, skup živeti.« Tako je razigravao sam sebe i svoje drugove, a oni opet njega. Dobrostiv je bio svagda, ali tako dobar nigda, kao u tom sretnom času, gdje bi dao sve, što je imao. U njegovu društvu nije bilo nikad nesklada, a kamo li svadje. Da je on stvarao raj, jamačno bi ga stvorio prema svojoj sreći

U poslu bijaše vrlo okretan, savjestan, povjerljiv i pošten, pa ga gospodar učini pisarom, što je u ono doba bilo mnogo.

Domala prevrnu se nešto u njegovoj duši. Prije nije bilo večeri, da on ne bi došao u krčmu medju svoje prijatelje. Dapače jednom bi ga prisilio gospodar, da badnju večer provede u njegovoj obitelji, ali on je bio nemiran i zabrinut, pa bi oko deset sati utekao u svoje omiljelo društvo, gdje su ga vjerna braća teško dočekala. No dogodi se nešto, te Frana nema medju prijatelje, nema ga ni druge večeri, nema ga više.

II.

U ono doba življaše u S. udovica Kata Božićka. Čovjek joj, pravi vrličina, rano umre i ostavi četiri kćeri i sina. Kata bijaše jedra, zdrava, jaka, odrješita, odlučna, čestita, darovita, marljiva i

pobožna žena. Da je došlo do nužde, ona bi se, uvjeren sam, prva latila puške, da brani svoju otačbinu. Ali zato nije bila muškara, nego prava starinska gradjanka, kakovih je bilo dosta u staro vrieme. Neki ju razglasiše pravdašicom, ali ni to nije bila. No ako je tko samo huknuo na poštenje njezinih kćeri, ona bi odmah otišla, uhvatila klevetnika i obračunala s njim bilo na cesti, bilo u kući. Ali ona je mogla s obrazom braniti i štititi svoju djecu, jer ih je držala u redu. Božićka je tako postupala ne po ćudi svojoj, nego jer bi dala sve za obraz, a obraz ni za što, jer je znala, da joj djeca nemaju drugoga branitelja do nje i jer se na plahu sirotu ne plaši kukavica udariti.

Kad joj umrie ljubljeni čovjek, nije se poništila. Sahrani ga i oplače, pa se dade na posao. Sav njezin život nije bio drugo, nego rad, štednja i molitva. Ništa nije imala, nego malu kućicu i svoju nejaku djecu. Ali čistoća i red bio je tolik u njezinoj kući, da su ju učitelji u školi bogatijoj djeci spominjali za uzor. Na čelu njezine sobice visjelo je malo zrcalo, za njim brezova šiba, pod zrcalom prostrt stolić i na njemu biblija.

Najstariju kćer dade odmah u dobru i čestitu kuću, gdje je i sama nekad služila. Tako je redom malo po malo razmjestila svu žensku djecu, osim male Ružice i sina. Kćeri je u službi svom brigom i oštrinom nadzirala, od zla branila i na dobro napućivala. Što su joj djeca zaslužila, to je ona čuvala. Na taj su način dobre kćeri sastavile sebi miraz i poudale se za čestite majstore. One su svom zahvalnom dušom ljubile svoju majku, ali su je se i nekako bojale, jer su znale, da će ona svakomu prije kroz prste pogledati, nego li njima.

Kćeri su pomogle materi sina iškolati, te on posta častan i rodoljubiv svećenik.

Tako je Ružica ostala sama u matere. Radila je uviek marljivo i s veseljem. Nije znala ni za plesove, ni za bučne zabave, ni za bezbrižno djetinjstvo. Svu je svoju snagu trošila u poslu, pa joj nije bilo ni do kola, ni do prela. Ali je imala i uživala dragocienost, koje nisu imale u ono vrieme ni mnoge bogate kćeri. Brat joj donosio knjiga, a slušajući njega, kako uči, mnogo je naučila. Nauka bila joj najveća naslada, a učila je lako. Tako je naučila dosta latinskoga jezika, a njemački posve dobro. Najmiliji joj bili naši ilirski pisci, a nada sve slavila je Vraza. Liepa hrvatska knjiga zadahne ju idealnim duhom i ozbiljnim shvaćanjem života, a rodoljubna vatra, što ju razpiriše naši ilirski preporoditelji, preporodi i razplamti njezinu dušu. Narasla je jedra, zdrava, rumena, duhovita i ozbiljna. Odielo joj bilo jedno-

stavno, solidno i krasno joj je pristajalo. Krasno, pametno, čedno, vriedno i rodoljubno gradjansko diete!

Bilo joj je onda devetnaest godina. Prava ruža! Samo zdravlje i život! Ali nitko ne pita za nju. Mati joj je već stara i iznemogla, pa joj nije druge želje i molitve, nego da sretno uda i to jedino diete. Nije se ona nikad nikomu jadala, a ni djeci svojoj, nego je tolike godine svoju brigu šuteći brinila. Najviše su ju brige tištile u noći, pa i u istom snu. U noći sjela bi s nekim strahom u postelji i u polusnu računala i govorila s nekim strahom, kako će se svršiti ovo, kako ono Tako se jednom digne poslije polnoći i progovori drhtavim glasom:

— Ružo! Što ćeš ti, ako ja umrem?!

Ružica ustane, nježno prihvati majku, polegne ju lagano i poljubi ju. Otare joj znoj sa čela i zapali uljenicu, što je visjela pred slikom sv. Katarine, koja je inače gorjela samo u oči nedjelje i blagdana.

Božićka se opet pridigne, pa će kćeri:

— Muče me strašni sni.

— Ne brini se, majko, za me. Milostiv je Bog. Ti si nas tolike podigla na noge! Toliko puta si nam govorila, da svaki zdrav čovjek može da pošteno živi, ako ima posla i ako hoće da radi.

— Da te mogu samo udati! — uzdahne mati.

— Umiri se majko! Bit će i to.

— Kako? — iznenadi se stara.

— U nedjelju doći će prosac.

— Tko? — začudi se mati.

— Fran Petrić.

— Poznaš li ga dobro? Je li čestit i vriedan?

— Neki ga hvale, neki kude, kao svakoga, kad se ženi.

One noći nisu spavale ni mati ni kći. Ružica je sva gorjela ljubavnom vatrom. Svu ju osvoji taj živi, vatreni i čuvstveni čovjek.

Vjenčaše se. Bili su sretni. Fran nije više polazio svoga društva. Ružica ga je svojom dobrotom, svojim ozbiljnim shvaćanjem života i snagom svoga duha navratila na bolji život, pa se je Fran stao zanimati za rodoljubna djela.

III.

Ružicu i Frana zadesi velika žalost. Umre im najstariji sinčić od četiri godine. Bilo je to krasno diete! Za četiri dana uguši ga difterija. To je roditelje silno potreslo. Majku porazi žalost i bol, a oca poništi tuga, pečal i kajanje. Siromaštvo je bilo toliko u kući, da su roditelji diete boso zakopali. Tolikoj biedi kriv je bio Fran.

On se je bio opet povratio u svoje veselo društvo, a kad se je razigrao, plaćao je za sve, za znance i neznance.

Fran je plakao nad mrtvim djetetom kao očajnik. Milo i nježno tješila ga žena, tješila ga i hrabrila. Bojala se jadnica, da joj Fran ne izgubi pameti. Ljubio je jadni otac djetetu bose noge i okupao ih svojim suzama. Mrtvom djetetu izpovjedio je svoje griehe, molio njega i ženu, da mu oproste.

Od ono doba nije više polazio vesela društva. Radio je marljivo i smišljao, kako da ne bude tudji sluga i rob svoje slaboće. Tješilo i hrabrilo ga, što ga je žena uza sve to ljubila i što mu nije bio nitko bolji drug i prijatelj od njegove žene.

Nešto prištedi, nešto steče veresije i stane na svoju ruku izradjivati nešto šume. On je radio u šumi nedaleko od grada, a žena mu je vodila knjige, bavila se gospodarstvom i liepo mu odgajala djecu. Ali duša trgovini bila je žena. Prvi posao liepo uspije. Gniezdo za imetak je gotovo. Sreća se povrati u kuću, a Fran nadje najveću sreću u kući svojoj.

IV.

Kako je god napredovao imutak, tako je s njim rasla i napredovala Ružica duševno i moralno. Uza sve poslove i brige, ona je dospjela, da čita našu knjigu. Radila je vanredno marljivo i brzo, ne samo zato, što je rad smatrala dužnošću i što ju je on veselio, nego i zato, da joj preteče vremena za čitanje krasnih pjesama i drugoga liepog štiva. Carstvo poezije, gdje se duša plemeni i ujedno uživa, bio je njezin raj, — najljepši užitak na zemlji. Nakon više godina pripadala je medju najumnije i najrodoljubnije gospodje. Bila je prva dobrotvorka sirotinji, siromašnim djacima i patnicima. Potpomagala je velikim oduševljenjem našu liepu knjigu i svaku plemenitu i čovječnu stvar. Gdjegod se je vršilo kakovo rodoljubno i čestito djelo, svuda je ona bila stožer.

Imala je četiri sina, kao četiri zlatne jabuke. Odievala ih je posve jednostavno. Prekrajala im je ponošeno očevo odielo, da vide, kako se gospodari, i da se ne bi nikad uzdizali nad drugu gradjansku djecu. Nikad ih nije mazila, nego ih već za rana priučavala na rad i na štednju. Učila ih je trpjeti i pregarati, ali je i sama pregarala. Svi joj sinovi svrše realku i trgovačku školu. Htjela je da budu slobodni i korisni ljudi. Raznom zgodom govorila im je mati na dušu:

— Radite, stičite, štedite i mučite se, kao da ništa nemate, pa se ne bojte zla! Tako ćete biti pripravni, da se borite proti sva-

komu zlu, jer znajte, da je živôt borba, a borba je život. Čovjek se mora pripraviti za najgore. Samo tako spremna ne može ga ništa iznenaditi i poništiti. Zadesi li vas u životu kakova nesreća, ne će vas zateći nepripravne. Vi ste spremni pregarati, vi umijete raditi i s malim se zadovoljiti; vi svi se uzdate u se, pa ćete opet steći, kao što stekósmo mi. Budu li pak vaši poslovi napredovali, lako ćete ostati, kakovi jeste. Nije onaj najsretniji, koji mnogo na se troši, koji razbacuje novac u pustolovine i koji najmanje radi, nego onaj najveću sreću uživa, koji svoju muku daje, da pomogne svomu bližnjemu ili narodu. To sviet obično zove žrtvom, ali vjerujte mi, to nije nikakva žrtva, nego samo dužnost; to je najplemenitiji užitak, kakva nema ni u jelu, ni u pilu, ni u srebru, ni u zlatu. Što više dobra činimo drugima, to nam život dobiva veću cienu. Mnogi su dobri ljudi dali za sreću ljudsku ne samo svoj um, svoj imutak, nego i svoj život. Više zaista nisu mogli dati, ali zato im je život vječan, a to je najviša ciena životu. Djeco moja, grieh je gomilati imutak, a ne pomagati sirotinji i ne davati narodu. Grieh je davati, a tražiti hvalu. Djeco moja, kad stečete to uvjerenje i iskustvo, i kad bude vaše mišljenje postalo djelom, ja ću lako i mirno zaklopiti oči.

Plemenita žena isticala je svojim sinovima za uzor velikoga biskupa i dobrotvora Strossmayera govoreći, da će on živjeti, dok bude svieta i vieka radi svoje uzorne dobrote i uzornih svojih dobrih djela. Ona reče, da je narod dičan, u kome se radjaju takovi sinovi, i da za majku nema veće dike, nego što su joj ovakvi sinovi. A da ga vidi, čuje i s njim se upozna, ode na tri dana u Rogatac, gdje je neumrli vladika boravio. Ako je ona i uživala u biskupovu društvu najveći duševni užitak, ona je i u biskupu uzbudila svojim plemenitim mišljenjem duboko poštovanje, pa ju je on na rastanku nazvao plemenitom gospodjom.

V.

Svi njezini sinovi dadoše se redom na očev posao. Svi su revnovali u istom poslu kao jedna zadruga. Izradjivali su šumu, a poslije se dali i na drugu industriju. Kupiše i šumu biskupa Strossmayera i tako se s njim lično upoznaše. Biskup zavoli tu dragu, obrazovanu, dobru, marljivu i rodoljubnu djecu, te im reče, da želi i njima i njihovoj majci zasvjedočiti svoju sklonost.

Tako se je kroz duge godine nagomilao silan imutak. Petrićeva je kuća bila prva u gradu. Dala je mnogim hrvatskim vriednim si-

novima veresiju, da ne dodje trgovina u tudjinske ruke. U tu svrhu radila je često i s vrlo malom koristi.

Sinovi nisu napokon dali, da im se otac, koji je bio već sav posiedio, pati u tešku poslu. Tako se on smiri kod kuće. Ta promjena bila je za njega gotovo neprilična. Žena mu je bila vazda u poslu, a on bez svakoga posla. Nije znao, što će od dosade. To ga je ubilo. Stao je u večer zalaziti u društvo. Kad se je malo razigrao, probudi se u njemu staro veseljaštvo, što ga je bio prigušio velik posao. Opet propjeva. Kad je počeo, nije znao svršiti. Častio je gospodski svoje gospodske prijatelje. Bilo ih je dosta, a uviek vjerni. Do kasno doba noći zvečale su čaše i čule se zdravice. Petrić je slovio, da zna zabaviti i razigrati društvo. Koliko je puta kasno po ponoći poveo cielo društvo svojoj kući i probudio gospodju. Ona je ustala i za čas bio je stol pun jela i fina vina. »Odlični« gosti nisu se nećkali. Gospodja bila je svima ljubezna i puna takta. Cienila je svoga muža, jer nikad nije bio prost, nikad glup, nikad dosadan, nikad mu se nije jezik zaplitao, nikad nije posrtao. Vino je njemu davalo duha i zanosna veselja. On je i sad pio tanko i polako, te gledao, da veselje što duže potraje. Kad je pak došlo do vrhunca, pio je kavu.

Gospodja mu je bila zabrinuta za njega, bojala se za njegovo zdravlje, žalila ga i ljubila, živa ga oplakivala, pa ga je nježno i milo molila i sjećala, da se čuva i pazi na zdravlje. Ali on se je osjećao najzdraviji i najjači oko ponoći. Spavao je do podne. Tako je noć obraćao u dan dosta godina. Jedva bi dočekao večer. Neodoljiva sila gonila ga od kuće, u gostionu, kao nagon pticu selicu na jug. Čim se je smračilo, on svoj štap u ruke, pa »medju ljude«. Malo po malo i eto njega obdan sve tmurnijim i sve slabijim. Što mu je bila prije zabava, to mu posta potrebom i liekom. Samo u noći bio je sretan. Da se umiri, pio je više, — preko svojih sila. Prije bijaše vino za njega krasan dar božji, a sada zloduh, koji zamamljuje, podaje za čas snage, da ga može uništiti.

Petrić oslabi na tielu i duhu. Kad je izašao iz kuće, dugo je stajao na jednom mjestu i pozdravljao svakoga, a mnoge, kojima se nije nikad zamjerio, molio je za oproštenje. Preko dvije godine nije se dizao iz postelje. Gospodja ga je sama njegovala svom brigom, ljubavi i strpljivošću, kako to može samo najnježnija žena. Mnogo je prepatila ta dobra, milostiva i strpljiva milosrdnica. Ako joj i čovjek nije znao više za se, ona ga je milovala i bdila nad njim, kao majka nad umirućim jedincem. Nije ga mogla spasiti.

VI.

Pročulo se gradom S., da je došao sasvim tiho i iznenada biskup Strossmayer. Nije se pokazivao na ulici. Došao je gospodji Petrićki. Želio sam, da ga vidim, jer ga do onda nisam vidio. Dočujem, da će sutradan u sedam sati služiti službu božju. Dodjem rano u crkvu, a u sredini crkve stajalo je već dosta gospodja i gospode. Sve je bilo svečano odjeveno. Izmedju gospodja i gospode bio je širok prolaz do velikog žrtvenika. Točno u sedam sati dodje biskup sam na velika vrata. Pratio ga samo njegov dvorjanik.

Toliko blažene sreće i toliko nebeskoga užitka nisam nikad osjetio u crkvi. Tako pobožan nisam nikad bio. Gledajući, kako veliki biskup prikazuje Bogu žrtvu, ja sam tek onda vidio i osjećao, što je pravi svećenik i što je služba božja. Misa je bila tiha. Kad je biskup stao pred oltar i raskrilio ruke, to je bila slika, kakve ja vidio nisam. Vidjela se je sveta i velika biskupova duša i u miru i u kretu. Vidjelo se je, kako visoki duh uživa blaženu sreću pred priestoljem božjim. Samo čovjek plemenit, pun estetskoga čuvstva, može se onako preobraziti, onako posvetiti. To je savršena ljepota svetosti, pobožnosti, morala, Boga. Sve ono, što je biskup radio, on je proživio. Svojim duhom on je zadahnuo i nas. On nas je podigao. Ja sam u svojoj duši proživio svu službu božju, ja sam u službi sudjelovao, ja sam se osjećao božjim službenikom. Od onda znam, što će reći prisustvovati službi božjoj.

Dvorjanik mu je služio kod mise. Kad zvonce oglasi najsvetiji čas, ono je harmoniju naših čuvstava posvetilo. Sve je bilo tiho i mirno. Upravo sveta tišina! Bože mili, kolika ljepota u toj tišini, u kojoj dolazi Sin božji na ruke svetitelja božjega! Zvonce kucne tihano jedan put, dva puta, — ništa više. Kolika u tom ljepota!

Kad je vladika odlazio iz crkve, mi smo svi ostali na mjestu, poklonili mu se s najdubljim poštovanjem, a on nas blagoslovi. Kako je uzvišeno digao svoju milostivu ruku! Koliko dobrote u njegovu pogledu! Njegov blagoslov digao se je iz njegove velike duše, iz njegova nadahnuća, i mi smo osjećali snagu njegovu u duši svojoj.

Dodje starac vladika s daleka, dodje draga srca, da okrsti prvoga unuka naše plemenite gospodje i tako iskaže ovoj kući svoje poštovanje. Okrsti ga i poželi, da Bog dade Hrvatskoj mnogo takvih kuća, koje bujaju i cvatu, a ipak ne žive odviše svojim životom i ne gube smisla i ljubavi za život drugih. Tada se pomoli Bogu za

svu obitelj i blagoslovi ju. Na rastanku sav sretan pogleda još jedan put u tri krasne gospodjine snâhe, i reče starac: »O, kako je krasna mladost!«

Blagoslov božji osta na toj kući, u kojoj je glavni oltar posvećen Bogu i majci Hrvatskoj, i koja broji medju svoje najsvečanije dane onaj, kad je primila u svoje krilo najvećega hrvatskoga dobrotvora.

U toj, danas milijunaškoj kući, stoji zlatni i sveti oltar, a i teška gvozdena blagajna. U toj kući danas vlada duh rada i ljubavi bližnjega. Sinovi rade složno i umno. Veliki su to umni radnici, sposobni za praktičan život. Bore se odlučno i proti tudjinštini, da ju potisnu iz naše trgovine. Svjesni, moralni su to radnici. Nagrada njihovu radu nije pusto tjelesno uživanje, nego živa sviest, da su došli do toga, da ih zlato nije zasliepilo, da se ne klanjaju zlatnomu teletu; da se svojim radom čuvaju od pogrješaka, u koje zapadaju toliki imućnici; da radom postaju tielom i duhom, poštenjem i značajem sposobniji za onaj boj, što se bije na širokom polju trgovine; da se nisu odbili od svoga naroda, nego se s njim sljubili; da za trgovca nema veće časti i odlikovanja, nego kad shvaća i vrši svoju dužnost; i da je valjan trgovac isto tako znamenit na svom mjestu, kao valjan ministar na svom i valjan umjetnik na svom . . .



Sretna je to kuća! Srce joj je sretna i plemenita naša gospodja. Nad njom lebdi blagoslov velikoga i neumrloga starca. Sretni sinovi rado spominju svojim gospodjama, da je budućnost djeteta djelo njegove matere.

Gospić.

Davorin Trstenjak.

RIMSKA VEKSILACIJA U MITROVICI.

Prečasni gospodin Josip Šestak, kanonik u Djakovu, poslao mi je uz list od 3. srpnja 1897. prijepis rimskoga napisa, napisana na kamenu, koji je on u dvorištu svoje kurije našao. Nitko mu u Djakovu nije znao reći, odakle je taj kamen dospio u djakovačku kanoničku kuriju, pa se je stoga prečasnomu gospodinu činilo veoma vjerojatno, da se je spomenik, valjda već veoma davno, iskopao u dvorištu ili vrtu same one kuće, jer tko li bi imao volje, da tako težak kamen, koji jedva da mogu četiri čovjeka nositi, iz daleka u Djakovo doveze.

Čitajući prijepis g. Šestaka, odmah mi se spomenik pričini veoma poznatim, pa pogledavši u treću svesku zbornika latinskih napisa, što ga berlinska akademija pod naslovom »Corpus inscriptionum latinarum« izdaje, nadjem, da se je taj kamen već 24. travnja g. 1781. iskopao u Mitrovici, kada se je kopao temelj za tamošnju pravoslavnu crkvu.* Počmem sada kombinovati, kako li je taj spomenik, koji smo mi epigrafičari sa iskrenom sućuti već davno oplakivali kao bezuvjetno izgubljen i propao, mogao sada na jednom osvanuti tako daleko od svoga prvobitnoga nalazišta. Morao je te epigrafičarske suze svakako imati na duši velik ljubitelj starina, ili čovjek, koji je htio, da nekomu veliko veselje učini, kada nije žalio ni truda ni troška, pa se odlučio, da u doba, kada su u Slavoniji ceste bile veoma loše, vuče teško kamenje iz Mitrovice u Djakovo. Sjetio sam se, da je takov čovjek bio negdašnji mitrovački župnik Ivan Matizović, koji je godine 1811. preko djakovačkoga biskupa Mandića i ugarskoga palatina nadvojvode Ivana darovao madžarskomu narodnomu muzeju u Budimpešti zanimljiv rimski utez od

* CIL III. 3228.

tuča u obliku ženskoga poprsja, na kojemu je zabilježen napis EQVETAS*, a koji je godine 1802. u Mitrovici iskopan. Našao sam, da je isti Matizović godine 1811. bio u Djakovu kao abbas B. M. V. de monte Petrovaradiensi, cathedralis ecclesiae Bosnensis seu Diacovariensis canonicus magister senior, lycei episcopalis prodirector, seminarii cleri iunioris rector et comitatus sirmiensis tabulae iudiciariae assessor.** Odmah posumnjam, da nitko osim Matizovića nije mogao taj važni kamen u Djakovo dovesti, pa da je on to valjda učinio s namjerom, da ga madžarskomu narodnomu muzeju daruje. Valjda mu se je kašnje pričinilo, da je trošak otpremanja kamena na kolima iz Djakova u Budimpeštu prevelik, pa je tako isti ostao u njegovoj kuriji u Djakovu.

Prečasni gospodin kanonik Šestak, kojemu sam ove svoje misli priopćio, u skoro mi javi, da moju slutnju drži posvema ispravnom, Ivan Matizović da je bio na koncu prošloga i početku ovoga stoljeća mitrovački župnik, a od godine 1810. kanonik u Djakovu, gdje je kao prepošt godine 1848. umro u istoj kući, gdje sada stanuje gospodin Šestak, a u kojoj se je i sam spomenik sada opet otkrio. U toj kući, koju je Matizović, kada je kanonikom postao, na svoj trošak popravio, da je stanovao cijelo vrijeme, što je u Djakovu živio. Gospodin kanonik Šestak, koji je davni prijatelj narodnoga muzeja i član utemeljitelj hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu, hvale vrijednom predusretljivošću ovaj je mitrovački spomenik poslao našemu narodnomu muzeju na dar, uživajući, što mu je pošlo za rukom, da tako važan spomenik spasi.

Spomenik, koji se ovdje uz transkripciju napisa u slici priopćuje, rimski je žrtvenik (ara) običnoga oblika, od kamena vapnenca, 1.08$^{m.}$ visok, 0.38$^{m.}$ širok i 0.40$^{m.}$ dubok. Na gornjoj je strani okrhan, a lijevo dolje manjka oveći komad. Napis glasi: [I (ovi) o (ptimo)] m(aximo) monitori [p]ro salute adque incolumitate d(omini) n(ostri) Gallieni aug(usti) et militum vexill(ationis) leg(ionum) [g]ermanicianar(um) [e]t brittanicin(arum) [cu]m auxili(i)s [e]arum.... [v]italianus [..pro]tect(or) aug(usti) n(ostri) [praepo]situs [v(otum)] p(osuit).

Napis je prvi put štampao Franjevac Josip Jakošić u »Wiener Zeitungu« od 11. siečnja g. 1783. Ponešto različan prijepis od ruke

* CIL III. 6015, 1. Sr. Miller u Acta litt. Mus. nat. hung. I. (1818) str. 297 i sl. Laszowski u Vjesniku hrv. arh. društva. Nova serija sv. II. str. 11. — ** Miller n. n. m.

Bone Meckhla nalazi se u rukopisnom jednome djelu istoga Jakošića (Adversariorum liber VIII.) u franjevačkoj knjižnici u Budimu. Bolje, ali ipak sa nekim nedostacima, objelodanio ga je vrsni naš arheolog Matija Petar Katančić* na temelju svoga prijepisa, a iz svih tih prijepisa skombinovao je Mommsen** tekst, kako je vjerojatno na kamenu zapisan bio, pa je u bitnosti osim dvajuh mjesta sve dobro i ustanovio. Glede teksta napisa u ostalom opažam slijedeće: U 1. retku nema mjesta dosadašnjemu čitanju [io] VI, nego su tu



I O M
sic **MONITORI · BRO**
SALVTE . ADQVE
sic **INCOLVMITAT · E**
D · N · GALLIENI · AVG 5
ET · MILITVM
VEXILL · LEG ·
g**ERMANICIANÆ**
e**T · BRITTANICIN**
cu**M · AVXILIS ·** 10
e**ARVM ·**
. . . v **ITALIANVS**
. . pro **TECT · AVG · N**
praepo**SITVS ·**
v **· P** 15

Rimski žrtvenik posvećen Jupitru Monitoru. Iz Mitrovice, 2/25 nar. vel.

na desnom kraju tragovi od sva četiri poteza slova **M** posvema jasni. U drugom retku zaista piše **B** mjesto **P** u pro, ali je donji zavoj dometnut valjda tekar, od kako se je kamen u Mitrovici iskopao; meni se ne čini prvotnim. U 4. retku klesar je kraj drugoga **T** najprije bio zapisao nešto manje **E** i dometnuo trouglastu točku, koja tu još stoji (dakle ovako: **TE.**). Kašnje je ono malo **E** izbrisao i iza točke napisao drugo, koje je jednake veličine sa ostalim slovima. U 7. retku došla je riječ LEG na veću ozljedu kamena, pa mu je zato zadnje slovo od ostalih znatno razmaknuto; dva

* Istri adcolarum geographia vetus. Sv. I. str. 378, br. LXXXI. — ** CIL. III. 3228.

G tu nisu bila, a sve da i jesu, to se, kako na kraju retka stoji točka, drugo G nebi smjelo potegnuti u slijedeći redak, kako to Katančić čini, nego bi se to moralo shvatiti kao običajna oznaka množine u skraćenim riječima, gdje se zadnji suglasnik podvostručuje. U 8. retku na koncu je ponešto ozlijedjena ligatura od **A** i **R**, a ne od **A** i **E**. Najviše je poteškoća davao 13. i 14. redak. Na početku 13. retka nadopunjavalo se [prae]fect(us), a u 14. [somno mon]itus, ali je jedno i drugo krivo. U 14. retku se ispred slova **I** vide tragovi slova **S**, tako da se sada 13. i 14. redak imaju čitati [pro]tect(or) aug(usti) n(ostri) [praepo]situs. Time otpada i druga jedna poteškoća, naime tobožnji naziv praefectus za zapovjednika jedne veksilacije, koji inače na spomenicima nigdje ne dolazi, pa bez sumnje ni na mitrovačkom nije bio zabilježen.

Mitrovački zavjetni napis na čast Iupitra Monitora spada medju najvažnije spomenike, koji su se tamo dosele našli. On nam priopćuje, da je u doba cara Gallijena (253—268.) u Mitrovici boravila jedna veksilacija, sastavljena iz odabranih odjela germanskih i britanskih legija i njihovih auksilijarnih četa, a toj veksilaciji da je zapovijedao praepositus Vitalianus. Vexillum ili vexillatio zove se svaki samostalni odjel stanovitoga vojničkoga tijela, koji bi se izaslao, da neku zadaću izvrši.* Prema tomu je bilo veksilacija pojedinih legija, koje bi se izaslale u samoj pokrajini, u kojoj je legija smještena bila, u tu svrhu, da rade na gradnjama cesta ili drugih javnih gradnja, da služe kao posada za osiguranje stanovita predjela ili da se upotrebe na vojnama i izvan pokrajina, dok je glavni dio same legije obično ostajao u svojemu taboru, da obrani državnu medju od barbarskih naroda. Bilo je i skombinovanih veksilacija, koje su sastojale od odjela od više legija jedne pokrajine, dapače i od legija dvijuh pokrajina, a takova se veksilacija baš na ovom mitrovačkom spomeniku spominje. Bilo je konačno i takovih veksilacija, koje bi se odabrale iz pomoćnih četa (auxilia) jedne ili više legija. Za vexilla legionum katkada doznajemo, da su sastojala od 1000 momaka, ali to nije uvijek bilo jednako. Prema tomu, kolika je bila veksilacija, birao bi joj se i zapovjednik: manjemu odjelu zapovijedao je praepositus, koji je po činu bio centurio (kapetan); ako je odjel bio veći, to mu je katkada bio na čelu tribunus (pukovnik) ili dapače legatus, a u kasnije doba dux. Svaka je veksilacija imala svoj stijeg (vexillum), a odatle joj je i ime.

* Nešto su sasma drugoga vexilla veteranorum, na koja se u ovom slučaju ne može pomišljati.

Veksilacija, koja se spominje na mitrovačkom spomeniku, sastojala je od odjela. germanskih i britanskih legija. U Gallijenovo su doba u Germaniji* stajale legije VIII. Augusta, XXII. primigenia, I. Minervia i XXX. Ulpia, a u Britaniji II. Augusta, VI. victrix i možda XX. Valeria victrix. Nema sumnje, da je neki ratni pohod bio razlogom boravku ove veksilacije u Mitrovici, a mislim, da se s nekom vjerojatnošću može ustanoviti, kakov je to rat bio. Iz toga, što se spominje samo car Gallienus, a ne takodjer i njegov otac Valerianus, mislim, da je opravdana pomisao, da je napis zapisan iza Valerijanove smrti, dakle iza godine 260. Otpada dakle vjerojatnost, da se je ova germansko-britanska veksilacija upotrebila protiv panonskoga protucara Ingenua, kojega je Gallienus godine 258. kod Murse (Osijek) pobijedio. Moguće je, da je ona na Gallijenov nalog godine 263. došla u Panoniju, da vojuje protiv Regalijana, kojega su panonske i moesijske legije zacarile, ili još vjerojatnije godine 267., kada je sam Gallijen pošao na vojnu protiv Gota, s kojima se je i pobio, kada su se iz Epira kroz Illyricum vraćali k Dunavu.

Da se mora pomišljati baš na takovu vojnu, u kojoj je sam car prisutan bio, dalo bi se zaključiti iz jednoga podatka, što nam ga naš mitrovački spomenik pruža. Praepositus Vitalianus, koji je zapovijedao germansko-britanskoj veksilaciji, nazivlje se i p r o t e c t o r A u g u s t i n o s t r i. Iz potpunoga naslova te časti, koji drugdje glasi p r o t e c t o r l a t e r i s d i v i n i A u g u s t i n o s t r i jasno vidimo, da su takovi časnici imali da zaštićuju samu carevu osobu. Kako je veoma vjerojatno, da se je carev protector redovito nalazio u njegovoj pratnji, to je i veoma vjerojatno, da je prigodom upitne vojne sam car Gallienus boravio u Mitrovici, pa da je ta vojna baš spomenuti rat protiv Gota. Čast carskoga protectora pojavljuje se nešto prije sredine III. vijeka poslije Krista, a bar u prvi kraj kao da se je podjeljivala samo najvišim časnicima viteškoga čina kao n. pr. prefektima legija i tribunima pretorijskih kohorta. Prema tomu bi se moralo očekivati, da je Vitalianus prije obnašao čast višu od centurijonata. Ta je čast valjda bila skraćeno zabilježena na početku 13. retka, ali se ne da ustanoviti, što je tamo zapisano bilo; moguće je, da je ipak bio samo centurijonat.

* Veksilacija ovih germanskih legija pod zapovjedništvom C. Julija Septimija Castina, koje su sudjelovale u ratovima protiv Pescenija Nigra i Klodija Albina, spominju budimski napisi CIL III. 10471—10473.

Zagreb. Dr. Josip Brunšmid.

MUČENICI ISTRI! *

Genij ljudstva blaga krila stere
Vrhu ljudskih nevolja i jada,
On ne pozna naroda ni vjere,
Pomoć pruža, gdjegod narod strada;
Gdjegod jedan čovječanstva dio
Pod bremenom teške skuči muke,
Svaki narod, ma i dušman bio,
Pomoćnice blage pruža ruke,
Te ga kriepi, propasti mu ne da
Trudom svojim pomoći mu gleda!
A Hrvatu kada propast prieti:
Il mu ognjem poharani dvori,
Il od gladi jadnu mu je mrieti,
Il bujica poplavom ga mori,
Led ga bije il ga suša davi:
Gdje je tada genij ljudstva pravi,
Gdje je ruka, da nas poizbavi?
Nigdje nikog; za nas genij driema,
Baš kô da nas na svietu ni nema!
Istina je, nerad Hrvat prosi,
Nerad Hrvat tudja bije vrata,
Malo ima, i tim se ponosi,
Ne poželi s tudjih ruku zlata;

* Iz ostavštine.

A nevolja kad ga stisne ljuta,
U tudjini ne traži si puta,
Vapaj šalje rodjenomu bratu:
Hrvat samo pomoć je Hrvatu!
Blažen onaj, koji može dati,
Kom je duša, komu misô bistra; —
Prevladati Bog će i Hrvati,
I hrvatska uskrsnut će Istra!

Zagreb.

Hugo Badalić.

SLOVENSKI DUHOVNIKI — GOJITELJI PROSVETE.

Duhovski stan prelep je stan,
Kaj hočeš lepšega na sveti?
Vse posvetnè skrbi na stran,
Za narod z narodom živeti!

J. Stritar.

Katoliška cerkev je bila od svojega začetka sèm v vseh dobah najspretnejša in najvztrajnejša gojiteljica prosvete. Nje duhovniki so bili pri vseh narodih prvi in najbolj požrtvovalni pionirji kulture. Isto opažamo tudi v duševnem razvoju Jugoslovanov.

Nedosežen v tem pogledu je dika jugoslovanske duhovščine — škof Josip Juraj Strossmayer.

Slovenci se v svojih skromnih gmotnih razmerah s takim mecenatom pač ne moremo ponašati; a slovenska duhovščina v celoti je tekom let donesla že velikih duševnih in gmotnih žrtev v blagor svojega ljudstva. Le v površnih potezah hočemo podati sliko kulturnega dela slovenske, zlasti pa kranjske duhovščine.

I.

Cerkev je bila vedno prijateljica šole.

Tudi na Slovenskem nahajamo prve šole že v srednjem veku v zvezi z župnišči. Duhovniki so jih ustanovili in nekaj tudi sami vodili; n. pr. v Ljubljani, v Kamniku, v Novem mestu i dr. V osojskem samostanu na Koroškem je bila že v IX. stoletju šola za slovenske misijonarje. Šolstvo je bilo najbrže že tedaj zelo razvito, ker se je veliko Slovencev povspelo do visokih, častnih služb v tujini.

Nekdo* trdi celo, da je bilo v XV. stoletju razmerno manj analfabetov v naših deželah, nego jih je bilo okoli l. 1840. Prof. Vrhovec je skusil dokazati,** da je bila že v začetku XV. stoletja v Ribnici na Dolenjskem nekaka gimnazija, katero je ustanovil kak ribniški arhidijakon.

O zelo razviti kulturi med Slovenci od XIII. do XV. stoletja pričajo zlasti tudi krasne cerkvene stavbe one dobe, ki deloma še stoje, in s kakoršnimi se more i sedanji rod komaj ponašati.*** Ob času reformacije je nastala v Ljubljani šola, v kateri je bila tudi slovenščina učni predmet. Po zatoru luteranstva je tudi šola prenehala. Ko so se v XVII. stoletju po verskih homatijah razburjeni duhovi nekoliko pomirili, nastale so v raznih župniščih zasebne šole, kjer so duhovniki nekaj sami, nekaj pa po drugih osebah, poučevali v najnujnejših predmetih; učili so čitati, pisati, računati itd. O teh primitivnih, a za tisti čas vendar le zelo koristnih učnih zavodih se je doslej premalo povedalo. A o njih pričajo največ župnijske matice in druge beležke; ponekod pa celo stara ljudska govorica.

Najznamenitejša je bila vsekako šola v Rušah pri Mariboru, katero je l. 1645. ustanovil tamošnji župnik Jurij Kozina. Od leta 1645. do l. 1758. je štela 6931 dijakov. Med njimi je bilo 635 plemičev: knezov, grofov, baronov in vitezov iz raznih krajev. Ta šola je dala 14 škofov, med njimi tudi dva kardinala, 18 opatov in 25 proštov; razven tega pa tudi celo vrsto znamenitih mož iz raznih svetnih stanov, med njimi nekaj umetnikov. Poučevali so le duhovniki, rodom Štajerci in Kranjci, a vsi Slovenci. Prvo leto (1645.) je bilo le 17 učencev; a l. 1698. je šola dosegla vrhunec, ker obiskovalo jo je celo 220 dijakov. Obsegala je šest gimnazijskih razredov, kakor so bile tedaj sploh srednje šole urejene.† Poučevala se je tudi slovenščina; pri dramatičnih predstavah se je rabil slovenski jezik, in

* Schriften des histor. Vereines für Inneroesterreich, I. 1848. — ** Mittheilungen d. Musealvereines für Krain, XIII. 1900. 1—16. — *** Flis (»Stavbinski slogi«, 1885.) jih več navaja in opisuje. — † Izvestja muzej. društva za Kranjsko, VI. 1896. 69—75. — »Südsteirische Post« IX. 1889. Z. 99.; X. 1890. Z. 46, 49, 51, 52., kjer piše W.: »Alles Lob verdient die heimische Weltgeistlichkeit, die sich in den Zeiten, wo in Untersteiermark noch kein Staatsgymnasium bestand, durch Anlegung einer so grossartigen Lehranstalt für die wissenschaftliche Bildung der Jugend so sehr angenommen hat und durch Gelehrsamkeit, guten Unterricht, weise Erziehung und strenge Disciplin, die an der Lehranstalt herrschte, so viele Zöglinge herbeizog, und die Schule, aus Privatmitteln errichtet und erhalten, zu einem so bedeutenden Rufe brachte, dass sie als unicum dasteht . . . Der oft verschrieene Clerus hat seinen edlen Beruf glänzend bethätigt und sich durch die Pflege der Wissenschaft, Cultur und Bildung gewiss grosse Verdienste erworben.«

od vsakega duhovnika, ki je stopil tu v službo, se je zahtevalo temeljito znanje slovenskega jezika.

Slične zavode so ustanovili pozneje nekateri bivši ruski gojenci; n. pr. Maks Leopold baron Rasp (1673—1742.), župnik v Kamniku, Frančišek Mihael Paglovec (1679—1759.), župnik v Tuhinjski dolini,* Peter Pavel Glavar v Komendi (1721—1784.)** itd. — Navadne ljudske šole pa so bile v XVIII. in XIX. stoletju tje do l. 1848. v premnogih župniščih na Slovenskem. Na tisoče otrok je dobilo tu svoj prvi in najpotrebnejši šolski pouk.*** Mnogi so učili odraslo mladino tudi umnega gospodarstva, sadjereje, živinoreje in drugih praktičnih predmetov, n. pr. slavni Jurij Japelj na Ježici, Frančišek Pirc v Podbrezju, Mihael Mladič v Semiču in drugi.

Opomniti treba, da so duhovniki vse te učne zavode ustanovili in vodili po lastni inicijativi, brez vsakega bodrila in brez vsake podpore od vladne strani. Drage volje so odstopili v učne smotre del svojega stanovanja, žrtvovali so v blagor mladine vse svoje duševne moči, pa tudi vsa itak le skromna gmotna sredstva. Slovenska duhovščina je bila torej že od pamtiveka gojiteljica omike in prijateljica šole. Seveda se je vselej in povsod oklepala istega vrlega načela, kakoršno je škof Slomšek izrazil v besedah: »Katoliška vera bodi vam luč in materni jezik bodi vam ključ do prave omike ..... Šola pa, če prava ni, je bolje, da je ni!«

Razven tega so se mnogi duhovniki v svojih oporokah spomnili ubožnih dijakov in njim v prid naredili dijaške ustanove. Leta 1898. so vse po duhovnikih narejene dijaške ustanove v Austriji znašale 6,376.078 gld.; na leto je dobilo 1943 dijakov 231.668 gld. Na Kranjskem je bilo 137 takih ustanov; ustanovna glavnica je znašala 249.049 gld. in letni ustanovni znesek 9652 gld. V par letih je že oboje naraslo. Sploh je bila nad $^1/_3$ vseh dijaških ustanov na Kranjskem ustanovljena od duhovnikov.

Med ustanovitelji nam je v prvi vrsti imenovati Luka Knaflja, ki je l. 1671. umrl kot župnik v Ober-Russbachu na Gorenje-Avstrijskem. Njegovo zapuščino je pred nekaj leti uredil dvorni advokat dr. Ferdinand Zupančič in doslej je že dolga vrsta slovenskih kranjskih dijakov uživala nje plodove ter si omogočila svoje studije.†

* »Dom in Svet«, XII. 1899. 289. id. — ** »Ljubljanski Zvon«, V. 1885. — Glavar je zlasti gojil tudi glasbo. V to svrho je poklical v svojo župnijo onega Jakoba Zupana iz Kamnika, ki je l. 1780. uglazbil prvo slovensko opero »Belin«. — *** Primeri: Slomšek, Zbrani spisi, IV. 35—44 »Bratje sv. Cirila in Metoda v naših šolah.« — † Programm des k. k. Staats-Realgymn. in Krainburg, 1874.

— Izmed drugih ustanoviteljev imenujmo škofa Wolfa, Ravnikarja in Jurija Gollmayrja, Janeza Thalnitscherja, Kussa, Metelka, Slakarja, Zavašnika itd. In darežljivost duhovnikov dijakom v prid ni še izumrla. V novejšem času so založili take ustanove: A. Walland, Anton Jakšič, Martin Drčar, Anton Kos, Jakob Gruden, Jurij Volc, Jakob Stariha, dr. Andrej Čebašek, Martin Narobe in dr.

Koliko ubogih, a nadarjenih kmetiških sinov je z darežljivo duševno in gmotno podporo moglo začeti in nadaljevati svoje višje studije, je pač znano. Njih število je naraslo že na stotine. Le žal, da so premnogi duhovniki za svojo očetovsko skrb do mladine dobivali v zahvalo črno nehvaležnost.

Na tem mestu nam je omeniti dijaške kuhinje v Ljubljani, katero je začel uzdržavati blagi monsignore kanonik Luka Jeran († 1896.); po njegovi smrti pa nadaljuje isto človekoljubno delo kanonik Andrej Kalan. Največ z duhovskimi doneski se preživlja dan za dnevom lepo število ubožnih dijakov.

L. 1846. je ustanovil knez in škof Anton Alojzij Wolf deško semenišče »Collegium Aloysianum« v Ljubljani, največ ob lastnih troških. V njem živi leto za letom 50—60 gojencev-gimnazijcev. Iz tega zavoda je dobila škofija že mnogo vrlih duhovnikov, pa tudi svetnih veljakov Mnogi izmed njih se odlikujejo na slovenskem slovstvenem polju. Slična dijaška semenišča so bila ustanovljena največ z duhovskimi doneski tudi v Mariboru, v Gorici in v Celovcu.

Ljubljanski kanonik dr. Janez Gogola († 1884.) je s podporo dobrih ljudij, zlasti duhovnikov, ustanovil v Ljubljani deško zavetišče in sirotišče »Collegium Marianum«, v katerem dobiva okoli poldrugisto dečkov telesno hrano in šolski pouk v štiri-razredni ljudski šoli.

II.

Nič manj nego za naobrazbo mladine je skrbela in še skrbi slovenska duhovščina za blagostanje ubožcev in zapuščenih bolnikov. Že v srednjem veku je ustanovila nekaj sirotišč, bolnišnic in gostišč za potnike. Neugodne razmere so večino teh dobrodelnih zavodov tekom let ugonobile.

V novejšem času so nekateri imovitejši duhovniki zopet žrtvovali svoje imetje v blagor trpečega ljudstva. Župnik v Komendi Peter Pavel Glavar je le-tu ustanovil bolnišnico in hiralnico, ki

preživlja popolno okoli 30 siromakov. Razven tega dobivajo iz te glavnice ubožni župljani brezplačno zdravniško pomoč in zdravila. Glavnica znaša sedaj okoli 240.000 gld. Ribniški dekan Ignacij Holzapfel (1799—1868.) je zapustil svoje imetje v to svrho, da se sezida zavod za gluhoneme dečke in deklice. Glavnica je narasla že na 300.000 gld. Ravno letos se je v Ljubljani odprl ta zavod kot živa priča duhovniške človekoljubnosti in požrtvovalnosti.

Omeniti nam je tudi bolnišnice usmiljenih bratov v Kandiji pri Novem mestu (ust. 1893.), v kateri dobiva mnogo bolnikov, zlasti z Dolenjskega, brezplačno zdravniško pomoč. Pred nekaj leti je frančiškan Edvard Zagorec našel toplice pri Čatežu ob Savi.

Mnogi duhovniki so naredili za posamne kraje tudi ustanove za ubožce. Iz obresti dobiva določeno število siromakov primerno denarno podporo. In takih ustanov ni malo.

Župnik Fr. Mihael Paglovec († 1759.) je ustanovil v Šmartinu tuhinjskem prvo hranilnico in posojilnico, s katero je osrečil celo okolico, da ga ljudstvo še sedaj hvaležno pomni. Koliko je slovenska duhovščina zlasti v zadnjih letih tudi v tem pogledu storila v blagor ubogega ljudstva, je sploh znano.

Koliko pa so duhovniki sicer darovali ljudstvu, tega opisati nikoli ne bo mogoče, ker so dali tako na tihem, da levica ni vedela, kaj je dala desnica. Mnogi so posojevali brezobrestno in končno še glavnico dolžnikom pustili v dar. Le en vzgled! Frančišek Juliani, duhovnik pri sv. Jоštu nad Kranjem, je posojeval dotlej, da so mu bili skoro vsi župljani dolžni, a on sam ni imel ničesar. Umirajoč je odprl okno svoje sobice vrhu gore in dobrovoljno napravil križ proti dolu rekoč: »Ego absolvo vos!« ... Odpustil jim je vse dolgove in umrl v popolnem uboštvu. Pesnik Prešeren pa je zložil za njegov grobni spomenik krasen verz, vreden takega moža.

In koliko bi se dalo navesti še drugih sličnih vzgledov!

Nekateri duhovniki so naložili glavnico, da se ustanove nove samostojne duhovniške službe. Tako je škof Wolf ustanovil župniji Suhor in Dragatuš, župnik Müller Žabnico, župnik Novak Velike Poljane; ito so storili n. pr. Cimbas, Čarman, Drčar i dr.

Tudi sv raznih strokah umnega gospodarstva so duhovniki vodili slovensko ljudstvo do blaginje.

Sadjarstvo so gojili in pospeševali n. pr. Fr. Pirc, ki je o tem napisal tudi par knjižic, Jernej Dolžan v Suhoru je bil celo od vlade odlikovan z zlato svetinjo, Lovro Pintar i dr. Pred leti so se nekateri lotili sviloreje, zlasti na Dolenjskem. Bolje nego to

je uspelo čbelarstvo. Župnik Janez Mesar je v Bohinju učil kmete umnega sirarstva, za kar so mu Bohinjci še sedaj hvaležni.

Dobrodelnost duhovnikov v gospodarskem pogledu se kaže navadno le v domači župniji. V celoti pa je to skromno in tiho delo velikanskega pomena za napredek našega naroda.

III.

Umeva se ob sebi, da slovenski duhovniki tudi umetnosti in znanosti, zlasti pa slovstva niso zanemarjali. Vse znanstvene stroke imajo med njimi odlične zastopnike.

Glasba je že v preteklih stoletjih na Slovenskem dosegla visoko stopnjo. V XVI. stoletju je slovel kot skladatelj ljubljanski kanonik Arnold de Bruck; slavni Jakob Gallus († 1591.) je v zatiškem samostanu prejel prvo glasbeno naobrazbo. V XVIII. stoletju je slovenski duhovnik Frančišek Ksav. Križman postavil veličastne orgle v St. Florijanu na Gorenje-Avstrijskem.

Preporoditelja novejše slovenske glasbe sta bila duhovnika Gregorij Rihar († 1863.) in Blaž Potočnik († 1872.). Ugledna skladatelja sta frančiškana Angelik Hribar in Hugolin Sattner. Marsikak umeten napev je zložil vikar Ludovik Hudovernik.

S slikarstvom se je bavil nadebudni Aleksander Roblek († 1884.), a je umrl v najlepših letih. V tej lepi stroki imamo, žal, le še par samoukov, n. pr Pustavrh, Dejak.

Tem bolje pa je duhovščina z naročili podpirala domače umetnike: slikarje in kiparje. Umetniško društvo (ust. l. 1893.) je doseglo že lepih uspehov in ima lepo bodočnost. Omeniti nam je še Mat. Pucherja, ki je izumil fotografovanje na steklu, in veščega mehanika Mihaela Peternela.

Z botaniko so se bavili že v XVIII. stol. nekateri kranjski jezuiti, n. pr. Wulfen, Erberg, Hohenwart. V XIX. stoletju so zasloveli ko vešči botaniki: prof. Frančišek Hladnik, župniki Valentin Plemelj, Simon Robič in Janez Šafer; a tujina jih bolje pozna in ceni nego domovina.

Kod zgodovinar slovi koroški jezuit Marko Hanžič (1683—1766.), ki je začel dajati na svetlo obširno zasnovano delo »Germania sacra« (1727.) in spisal mnogo drugih zgodovinskih del.

Cerkveno zgodovino sta pisala štajerska Slovenca Gašpar Rojko in Matija Robič. — Blaž Kocen, štajerski rojak, je pri-

redil zelo rabljiv atlant, ki je dosegel mnogo natiskov. Zatiški menih Dizma Florijančič je l. 1744. narisal prvi zemljovid kranjske dežele.

Jako obilno so delali slovenski duhovniki na slovenskem slovstvenem polju. Večina slovenskih književnikov je še vedno med duhovniki. Izprva so pisali le nabožne knjige, pozneje so se lotili tudi pesništva, leposlovja in znanstva. Že v XVI. stoletju sta bila dva katoliška duhovnika sovrstnika Trubarjeva v književnosti: Leonard Pahenekar († 1570.) in Andrej Rezel (1582.). Dočim se protestantovski in poznejši katoliški književniki še niso zavedali svoje slovenske narodnosti, se je sredi XVIII. stoletja tudi ta jela dramiti. Prvi, ki je poudarjal svojo slovensko narodnost, je bil avguštinski menih Marko Pohlin. V uvodu svoje sicer slabe slovnice (l. 1768.) daje duška svoji narodni zavesti, čeprav v okorni obliki, pa vendar z ognjevito navdušenostjo. Ta mož je podnetil svojega redovnega tovariša D. Zakotnika, da je jel nabirati med ljudstvom narodno blago, zlasti pesmi; nagovoril je Damaščana Deva, da je začel pisati in dajati na svetlo prvi slovenski časnik »Pisanice« (l. 1779.). Slavni naš pesniški Kolumb Valentin Vodnik pa sam priznava, da mu je Pohlin »luč prižgal«, da je po njegovem bodrilu začel pesmi zlagati.

Pohlin in Vodnik sta hote ali nehote vzbudila lepo vrsto posnemovalcev, zlasti jezikoslovcev. Med njimi nam je imenovati Jurija Japlja, ki je s sotrudniki poslovenil celo sv. pismo, Frančiška Metelka, O. Gutsmana, Danjka in dr. Škof Matevž Ravnikar se imenuje po pravici »oče slovenske proze«. Odlični jezikoslovci med duhovniki so še: Blaž Potočnik, Ladislav Hrovat in Stanislav Škrabec, katerega mnogi imenujejo »najodličnejšega slovenskega jezikoslovca« v sedanji dobi.

Veliko zaslugo za prospeh književnosti si je pridobil škof Anton Alojzij Wolf, ker je založil veliki nemško-slovenski (l. 1860.) in slovensko-nemški slovar (l. 1894.).

Val. Vodniku, pesniku-duhovniku, so sledili duhovniki, n. pr. škof Slomšek, Fr. Svetličič, Anton Žakelj (»Rodoljub Ledinski«), »Čbeličarji«, Anton Oliban, zlasti pa »ljubljenec slovenskega naroda«, Simon Gregorčič, in razni mlajši nadarjeni pesniki.

Zanimanje za modroslovje sta vzbudila v zadnji dobi zlasti profesorja dr. Fr. Lampe in dr. A. Mahnič.

Domačo zgodovino slovensko so proučavali in jo proučujejo: Schoenleben, Hicinger, Ravnikar-Poženčan, Dav. Trstenjak, Parapat, Ign. Orožen, A. Koblar, M. Slekovec itd.

Za slovstveno zgodovino si je stekel posebnih zaslug Jos. Marn s 30 zvezki »Jezičnika«. Tudi Fekonja in Vrhovnik sta napisala že marsikaj iz te stroke.

Med leposlovci nam je omeniti župnika Ciglerja, ki je l. 1836. objavil prvo slovensko povest »Sreča v nesreči.« V leposlovnem krogu je mnogo mlajših duhovnikov.

Na politično polje so stopili in se borili za narodne svetinje zlasti: Andrej in Gregor Einspieler, Lovro Pintar, dr. Lav. Gregorec, Karol Klun, dr. Anton Gregorčič, dr. Ign. Žitnik, dr. Ivan Krek in drugi. Duhovniki so probudili slovenski narod in ga organizirali. Sodelovali so pri ustanavljanju čitalnic in raznih gospodarskih društev.

Na duhovskih ramah sloni vsa leta družba sv. Mohorja z ogromnim številom svojih udov in Matica Slovenska ima v duhovskih vrstah lepo število svojih članov.

Kratek obris kulturnega dela slovenskih duhovnikov nam priča, da je ta stan v vseh dobah vestno vršil svojo nalogo narodu v blagor, in da si je z dlanjo in umom postavil »monumentum aere perennius«!

Komenda.

Jožef Benkovič.

MIŠE ĆU TI IZAGNAT IZ KUĆE!

Crtica iz Like.

Tâ tko nije u našem okolišu čuo za Kruščicu, zaselak u zaledju Velebita, tamo iza pustog pazarištanskog polja, Klancu na zapadu! Veli se: na kraj svijeta!

S ceste udarismo glibovitim putem, pa jedvice preko mostića, kuda se otače kišnica, doprijesmo do glavice u Vagancu. Tu je valjalo ostaviti kola baš pred nekakvom potrpanicom, koja stajaše sama o sebi; rekô bi, ljudski je domak. Od ovuda stadosmo se verati pješke kozjim putem preko glavica, pa niz ponikve, kroz divlju šikaru. Poviš granja strše visoke klisi, rovom nepogodnih vremena isprugane, bijele, bujnim mahom išarane.

Na nekom sedlašcu dočeka nas srednji čovjek, mrka obličja, crnih, nemirnih očica. Rado žmirka, kao da ga sveudilj nešto pači. Čeka nas, veli, da nam kaže put.

— Vidite, preko onoga tamo brijega, pa preko benta, i onda iza one visoke glavice dolom, pa nas eto!

Onda zamukne. A ja sam pomišljao na tužitelja, pravdaša na glasu, staroga Adama Baričića. Od nedavna ga ovdje prvi put vidjeh pred nekoliko dana.

Bilo to poslije podne, skoro na domak uredovanju, kad li teška ruka, tobož plaho, na okratke stanke grune na vrata. I ne čekajući odziva, pomolio se čovuljak od kojih šezdeset godina, gojan, uredan, u kićenu kožunu. Glava mu se uleknula medju zgrbljena ramena, a čudna li je, da od Boga nadješ! Okrugla, van reda debela; salo

pada niz mišičje kao mrtvo. Isposred podbuhlih, plavkastih podočnjaka vire sivkaste, sitne oči, nemirno trepte podno rijetkih, štetinjastih obrva. Na nisko čelo nadstršila mu se prosijeda, oštra kosa gotovo do obrva; širok, klinast nos teško se i soptljivo razduhava poviš debelih, izvaljenih usana, te gotovo poklapa kuštravi brk. Usta mu zijaju, pa pokazuju sitne, crnkaste zube. Neobična zaista pojava u zornom ličkome svijetu!

— Hvaljen Isus! — poklonio mi se tobož čovjek, klonuv glavom posvema na prsi, pa ju mučno opet popridignuo, nekud na krivo. Pri tom mu se na licu pokazao izražaj neprilične trpnje. I umah na to odriješio brzu besjedu, oporim, kriještavim glasom, kao da se rdjava pila zareziva u suho, žilavo drvo.

— U mene se dogodilo veliko zlo! Već petnaest godina uživam košanicu u strani i njegunjem je. Al sad se eto vratio snahin sin iz vojačije, te na silu da mi ju otme! Da ne umakoh, odsiječe mi glavu sjekirom kô piletu!... Gonio sam se ja i s njegovim ocem, komisija tri put izlazila, slavni je sud meni dosudio. Ja tražim, neka slavni sud s mjesta izidje na »inštanciju« krivca. Smetanje posjeda, pa neka svjedoci na licu mjesta dokažu, dokle je moj zadnji posjed!

I ne da odušiti, van s mjesta komisija!

Baš sam čudan znati, o što li se popravdaše ti tvrdi gorštaci!

Iz duboke prodoline stupismo na jednom na dogled malome gorskome poljicu. Uz obronak puklo neveliko jezerce; na rubu mu mlinica. Dva točka veselo se vrte i živo odsijevaju o suncu, što no jako udaralo sa zagasito-modra neba, čista, bez oblačka. Niz dolinu teče potočić poput srebrna taljiva, pogdjegdje tek osjenjen sjenkom narijetka vrbinja. Po rubu doline bjelasa se nekoliko razdalekih domova.

— Evo vidite! — ozove se najednom pratnik, kad smo već stigli na domak mlinu. — Ovo jezero uvijek ima vode; nigda ne presuši. Svi izvori u okolo presuše, a ovo nikada! Samo je red* presušilo, kad je ono bilo u Italiji, i onda, kad u Bosni. Znate, kad je rat, onda presuši.

— A zašto onda presuši?

— E a tako, presuši... Kad god je rat! A da vam baš pravo kažem, — svrne istim glasom na drugo, — nisu ga marili goniti rad toga; prav je Adam baš ovdje, kao Bog na nebu! Reći je pravo po duši; a i sami ćete vidjeti.

Da ne budem nikada vidio!

* red — jedan dan. Tako se broji i 2 reda itd.

Dolinjak neki, na pola krš! Nešto trave i bujadi, dva tri naviljka. Okupilo se naroda, da motri, u dvije hrpe. Pozdraviše nijemo, smijerno. Ali istom što se tužba pročitala, puče zaglušna pravda.

— Nije istina! — viče visoka žena, mršava, oštrih, plamenih očiju, snaha Adamova.

— Jest, istina! — sikne Adam. — Al nije mi ni do te vlati nastora, nego javno nasilje, što mi ga činite! Javno nasilje, slavni sude! Snaha moja eto zakipila, skupa sa sinom, pa da će me živa na roglje nabosti. A moje evo pravo! — Evo od ovuda, slavni sude, — i stupne petom — tvrd kamen, nego ga iskopaše! Tu smo se ja i moj brat dijelili! — pa sve dovde, — evo! — s ovu stran parcele moje, s onu njegovo!

I starac pognutih ledja živo trčka po »parceli«, mota rukama i zaglušno viče.

— Pa se sve malo po malo primicali, i sad eto ti, Bože! sve je njihovo!

— A tko je lane tude kosio? — vikne onisko, plećato momče, garava i oštra lica, tvrdo zafrknutih brčića. Bio to onaj isti sinovac, što da je htio Adamu odsjeći glavu sjekirom, kô piletu.

— Što ti znaš? Bio si pod puškom.

— A pred četiri godine, gle, kosio sam ja!

— E, ne ćeš tako, sinovče! Nisam ja za badava zvao slavni sud za javno nasilje!

— A lane je kosio Mile! — vikne snaha.

Momčić od kojih šestnaest godina skoči na srijedu, pa će zvonkim glasom, grunuv tvrdo šakom u prsa:

— Jest, ja sam kosio!

— Da, taj tvoj sin, što veli, da će me zaklat, kô kozlića!

— Lažeš, striče! — skoči mali. — A pa baš, mala šteta i za te!

Vidilo se, da se momčić dobro uči pravdaškoj vještini.

— Eto vidite, slavni sude! — sikne Adam. — Porušili mi i sažegli plot, groze se ubojstvom, potvaraju me, da sam im ukrao tri jasenka! A kći joj viče, da će mi miše izagnat iz kuće!

— Što si dobar, odavna ti ne bi bilo traga na ognjištu, van pusto bucalište! — oglasi se iz hrpe mlada ženska, prekrštenih na grudima ruku. — Što nam otimlješ naše?

— Ne otimljem ja. Sud mi već jednom dosudio, slavni sud!

— Po krivom svjedoku! — skoči snaha. — Na smrtnom krevetu kazao ti brat: — Marko Radošević krivo se prisegao za našu

zemlju, i kako pravo, tako bilo zdravo! Pa je i poginuo kao pašče na rudini!

— A tko mu je kriv, van vjetar s vaše strane!

— Jest! Ne ubijamo mi, nego vi, zlotvori! — skoči sinovac. — Ubili ste nam i oca! Nije on umro od božje strane, nego od vaših udaraca. Godinu dana pljuvao je krv s vaše ruke!

Jedva jedvice utišam buku, pa ću u nagadjanje. Sve se činilo, da bi taj dolinjak s nekadašnje davne nagodbe spadao na pola.

S toga stadoh nagovarati, neka ga prepolove po duljini, pa razdijele. Obje stranke zašutiše časkom. Konačno će se oglasiti sinovac Pilip.

— Pa neka nosi, bezdušnik, i tu polovicu!

Adam jošte šuti. Očevidno, predomišljava se. Al u taj čas ozove se oštar klik:

— Ne dam ja, pa govorio Pilip, što mu drago! Ne zaboravljam ja, tko mi oca u grob spravio! Ej, striče, čekaj, nije se jošte medju nama svršilo!

To se oglasila sinovka. Nasilan, očajan bio to klik. Strojno je čeljade, skladna, tamnoputa lica, ali pogleda oštra, nekuda zloguka. Crno-zagasite oči svijetle joj se divljim, podmuklim sjajem kroz duge, guste trepavice, kojima sveudilj poniče, kao da se žaca pogledati čovjeku u lice ravno i široko.

— Mani se besjede, ženska glavo, dok muški govore! — ukorim ju.

— Pa i neka je muški, al muški ne zbori. A ja sam starija; znam, što ni on ne zna!

— Da si dobra, već bi se bila i udala! — kroz zube će Adam. — Ova vam, slavni sude, odbila već tri prosca, viljenica!

— Briga te za to! Udat ću se, kad mi oca otkupiš, što si ga skončao, krvniče!

— A kako to on tebi oca skončao?

— Nebozi! Pijani poklepušali se! — ozove se stara ženčica dobrodušna lica. — Dvije godine pred njegovu smrt! I poslije toga on bio zdrav i živ, pa sad to ona tobož tjera!

Pa kao da joj je mrsko, što se oglasila, od neprilike prevuče dlanom preko lica i pogleda na stranu.

— E nije to tako, strino! — Skončao ga, pa će tako i dalje. Vidjet ćete!

— A zašto ga skončao? — upitam.

— A zašto nam otimlje zemlju, zašto nas goni i progoni? Eto, zašto!

Ovaj put omjeri me djevojka punim pogledom ravno u lice. Na cijelom njenom obličju odrazivao se izraz teške trpnje. Iskrave oči uokvirile se u dubok, taman kolut; izmedju bujnih obrva prepliće se jaka crta u dubok rez, pa se naglo gubi u namrštenu čelu. Krupne, rumenkaste usne ovijaju jednako oštre, žalobite crte. Jak, ravan nos podrhtava strastveno, nasilno. Časkom pogleda, pa opet ponikne očima, zadrhta i trgne se. Onda se protura kroz hrpu, udube prste u kose, uzvine glavom, zarida i zamakne u guštaru.

— Viljenica! — zagunda Adam.

— Ti si joj to kriv, krvoloče! — usplamti snaha... Njoj i svima nama!

— Ti, ti, vukodlače stari! — zanese se i Pilip.

I opet zaglušna buka. O nagodbi više ni govora. — U toj nemirnoj raboti jedva se dalo ustanoviti čin, pa se odgodilo ročište za preslušanje mnogobrojnih svjedoka.

* * *

Na kolima kočijaš, »brkonja Mile«, drijema. Poslen je on, pa ga omajila duga dokolica... Uzesmo nešto zalagati, mirno, osamno, pod vedrim nebom, pa da onda na brzo krenemo... U to se najednom pod strehom kućice pojavi žena kojih četrdeset i nekoliko godina, veoma mršava, puti crnomanjaste, žutkasto-blijeda prisjaja, u same dronjke odjevena. Prosijedi čuperci kose spuzli joj se niz čelo; crne oči sjaju joj živo, nekuda bolesnički. Prekrstila ruke na prsima, pa motri svijet čudno spokojnim, dobroćudnim licem. S obje strane priklonile joj se uz skute dvije djevojčice, od kojih deset, pa sedam godina. Zakvačile čvrsto suhim prstićima iškuljičanu joj suknju. Nevidno, nečujno pojavilo se to društvo iz žalosna doma slamena krova, odavno prognjila. Dvorište bez ograde, pusta tratina obrasla ga sve do kuće; od vratiju tek uzahan utrenik vodi do ceste.

Mladja djevojčica u samoj košuljici, do crna zamusanoj, a na starijoj neki modni, preprostran haljinčić narančaste boje, — isprošen. Sve troje najednom upiljilo u me svoje izvjedljive, mirne poglede. Samo starija djevojčica zamahuje predugačkim rukavom, hoteći ga uskladiti, pa spokojno, zadovoljno sliježe ručicu na uleknut želudac.

Smelo me to nijemo društvo. Ne uživa se slatko, kad te dohvaća gladan pogled... Već se naklanjalo predvečerje; red bi bio, da se u domu vari večera. A unutra mračno!

— A šta ti, planinko, stojiš prekrštenih ruku? Kuda ti večera?

Žena se pomakne. Licem joj mune lagašan, prijegoran smiješak.

— U nas se ne večera.

— Pa kako to prespavate?

— Eh, lako bi bilo za večeru, kad bi bilo i užine.

— Ni užine?

— Ni ručka ni užine! Kad tko što udijeli, jede se, — rastumači žena i nekako žestoko zavrati rukavom preko lica.

— Pa tako vi onda redom gladujete.

— Kako Bog hoće!

Čudan znati, udjoh u kuću. Zahlapio me gust zapah po čadji i vlažnoj, kiselastoj gnjileži. Kraj ognjišta, na tlu u četvrt nabijena kamenja, strši kup prekršena trnja; očevidno ni sjekire nemaju, pa eto nigdje ni kojeg drugog orudja ni posudja.

Druga pola kuće odaja je. Tu je uza zid utvrdjen širok »krevet« od slupanih dasaka. Na ležaju od slame nekoliko ogavnih krpa, a na kolčiću poviše visi par suknenih dronjaka. Gle, i crijep od vrča eto na tlu; jedva se i nazire o svjetlu, što no čamno prodire kroz začadjalo, puklo stakalce, zažbukano preko male luknjice na duvaru.

Umaknem na zrak. Grustilo mi se, a od smrada kao da ću se zagušiti.

— Koliko djece u tebe?

— Evo, što vidite, dvije sirote, i još jedna od četrnaest godina. Smilovao joj se gospodin plovan, pa ju uzeo za čobanicu svojoj kravici.

— A imaš li što zemlje?

— Evo to do one ograde.

Pokaza na oranje kraj dvorišta od kojih sto koraka duljine, a pedeset širine.

— I ništa više?

— Aja!

— Pa kako to? Bila si u zadruzi.

— Bila.

— Pa kuda zemlja? Zadruga ne smije preko mjere ništiti.

— Eh, to su sve oni dobro upravili . . . s nekakovim kontratima. Pokojni muž pijanac, pa lako bilo s njime. Eto, to ostalo.

— Pa obradjuješ?

— Rugate se, gospodine! A čime? — Uzmem svake godine od komšije dva malića ječma, pa to ti je sve!

— Kad ti umr'o muž?

— Ima već, — e bome! — četiri godine. Smrznuo se kraj ceste, baš o Božiću.

Šta da i pitam dalje?

— A vi ste, veseli, — sad će ona, — bili tamo kod staroga, Kudre, advokata!

— Adama?

— A da!

Žena se sagne, kao da bi mi rada u uho prišapnuti, pa će potihanim glasom, tobože da je kočijaš i pisar ne čuju.

— To vam je onaj kamatlija, što mi muža opijao i komad po komad zemlje sebi pribrao. A sad ni da bi mi dobacio koricu kruha! Pa još se kao neki rodjaci zovemo.

Lice joj se namršti, oči zasijevnu. Stupi korak bliže, pa će glasnije, podmuklo:

— Nego i na njega će pravda božja. Još i prije Božića, pazite, što vam kažem! Crn mu osvanuo, da Bog dâ!

Njene riječi zaječile iznenada i utihnule poput kamena, što se s vlastite težine odvali sa strme brine i sunovrati u vodu. Zapljusne mirnom razinom podmukli sudar, i sve utihne, samo što se još pučina nečujno valjuška.

Žena se opet mirno prisloni pod strehu, i opet sve troje spokojno upiru svoj odani pogled na mene, na naša kola.

Pokupim živež, te dodam ženi zamotuljak i ostatak vina. Ona sve pribere na njedra i nepomično pridrži. Tek dječica drugom, slobodnom ručicom plaho vuckaju majku za rukave.

Po okrajku polja već živo zaplamtile večernje luči: doba večere, pa počitka. »Brkonja« sporo, važno priprema oko konja... Vedro jesensko predvečerje naglo zagaslo. Zrakom se prolilo zablještivo svjetlo sa zapada, te se živo odraziva s ruba tmurna oblaka, što se iznenada stvorio posred neba. S istoka se nebište zamutilo maglenom koprenom; gotovo ne razpoznaješ na njem reza sive gore. — Dalekim poljem tamo prema Žitniku zjanula tamna, bajnovita pustoš; tek nekoliko istosmijernih pruga vode po jarcima čarobno se, tajanstveno svijetli ocjelnim sjajem. Pogdjegdje crta se o nje ponosna krošnja osamna hrasta, vlasovito, vižlasto granje po koje breze... Nekoliko zakašnjelih vrana preprhava sporo na odalje ležište. Iza troma maška crnih im krila pričinja se, kao da je najednom i prije reda zavladao posvemašnji sumrak. I svijetle pruge na polju zapažahu se sada istom kao lagani pramovi prve noćne magle.

Selom muklo zalajava paščad; iz podaljega ozivlju se stada, pa po koji oštri zvižduk i ziv čobančeta:

— Iva!

Nitko mu se ne odazove.

— O, — o, — Iva!

— O, — o, — oj! — odazove se zbilja iz podaleka.

Najednom tamo negdje u glavici mlado, djetinje grlo djevojačko iz sviju poramica zadreči pjesmicu, — čini se od straha, što je, plaho zakasnilo. A umah za njom s istoga mjesta živo zaječi ovnujska klepka.

I časkom nasta mir, dok naši konji ne povukoše. Bronce snažno zazvečiše ... U sumraku se jedva raspoznaje sirotna hrpa, podnimiv ruke pod pazuhe, da se grije vlastitom toplinom.

— S Bogom pošli, gospodine! — dovikne žena toplim, odanim glasom, a i mladjarija se ojunači, — valjda, što je bio mrak! — pa se i do dva srebrna glasića ozovnu:

— Bog!

— Bog! Bog!

Kako slavno sjaji i titra večernjica poviš Velebita u krasnoj, bajnoj noći! Lagodno li je putovati, hrliti naprijed iza ovako tužne slike u zaledju!

* * *

U predvečerje travanjskoga dana, pred Uskrs, u prvi prosnutak zelena proljeća, plaha padala kišica. Nježna modrina neba po gdjegdje izmedju oblih, zbijenih oblaka pouzdano naviješta skori čar proljetne dragote. — Uzduh mrtav; šiblje trepelji tek pod udarom kiše; orošene mace na topolama ukraj ceste svjetlucaju sivkastim, staklenastim sjajem. Sa zapada se kroz oblačnu koprenu slabo odsijeva zadnji sijerak zamirućega sunca. Na časke cvrkutne po koja ptičica nad ležištem. — Samoćom cestovne aleje najednom zataptaju teški, pravilni koraci. Oružnici vode žensko čeljade, bosonogo, cunjavo. Upoznah umah onu sirotu ženu s kruščićkoga puta. Vode ju u zatvor rad paleža ... Predprošle noći izgorjela Adamu Baričiću štala, spržilo se blago; za malo da nije i čobanče zaglavilo u vatri i kuća planula.

— Pa jesi li?

Žena se osmjehne ni žalobno, ni prijekorno. Na licu joj ne trepne ni drhtaj, oči joj mirne, spokojne. Pa odgovori glasom skromnim, nehajnim:

— Nisam! Evo me pravu gone!

— Pa baš nisi?

— A da i jesam, ne bi mi ni žao bilo!

Sjetih se one njene kletve pred kućom. — Eto kan da mučke priznaje, — pomislim.

U to će vodja ophodje:

— Šta hasni tajiti, kad joj u kući nadjosmo kudelje i petroleja. Al taji ortake... Stari Adam sumnja i na sinovku; sve će se to malo po malo složiti.

— Na Katu? — vikne žena. — Ne će, ne će, psina stara! Ja sam zapalila, ja sama, i imala sam zašto! A ovaj put ne će mu ta svijeća upaliti, ne će mu, ne, sinovka u vučije ralje! Tragajte slobodno, ne ćete ništa natragati!

I opet planula žena, kao ono pred kućom, naviještajući Kudri crn Božić. Iz očiju plamtila joj neobuzdiva mržnja i odvažnost.

— A djecica ti?

— Širok je svijet, a jedan obrok manje!

— A Bog?

— Dobar je Bog! Sve je po njegovoj volji. On ljubi nejake bolje, nego li jake!

Dakle im je ipak dogrustilo tamo u Kruščici, da se ravno bore protiv bijesa seoskoga silnika! Nit popušta on, nit se pokučuju oni. Teško je zaista tamo, gdje se lomi bijes o tupoću, gdje no ima dom, u kom se svu godinu ni jednog dana ne pali večernja luč.



Tužno mi bilo pri srcu, gledajući, kako ju pognaše dalje, te bosonoga, gladna, — tapka po blatnoj cesti do pod krov krutog popravilišta. Izrazito se utiskivale u blato stope jadne sirote, što ju pokrenula mržnja iz bijednog domka.

Al na domu ipak ljube ju sirote, — plaču, i plakat će još dugo i dugo. Za to sam se i ja ražalio s te napuštene ljubavi njene!

Perušić.

Josip Draženović.

GLAZBA U DJAKOVAČKOJ BISKUPIJI.

Za pučku našu glazbu najznamenitiji je dio ciele naše otačbine djakovačka biskupija u sadašnjem svom opsegu; tu je nastalo ne samo najviše najljepših lirskih pučkih pjesama, nego su se ovdje i najizrazitije ustanovile i usavršile osebine hrvatske narodne glazbe. Tradicionalna pravila, kojih se drži hrvatski puk stvarajući melodije, usredotočila su se upravo u tom kraju Slavonije. Zato ga i možemo nazvati punim pravom: zaklonište hrvatske narodne glazbe.

To zaklonište siže po prilici od potoka Orljave uzduž Save do Zemuna, a od Orljave prieko do Drave, uzduž Drave i Dunava do Slankamena, ubrojivši amo i ono nekoliko župa kraj Drave, koje spadaju pečujskoj, i one, koje spadaju zagrebačkoj biskupiji. U dugoljastom i nepravilnom tom četverokutu nalaze se najbolji i najobdareniji pučki pjevači, gajdaši, tanburaši i guslari. Mekoputan taj narod vesele ćudi živio je nekoć u priličnom blagostanju i bezbrižno, jer mu je bila postojbina od naravi bogato obdarena. Imajući uz to i pjesnički i glazbeni stvaralački dar, gajio je od vajkada pjevanje i instrumentalnu glazbu više, nego u ma kojem kraju naše otačbine.

Ali ne samo da je prosti puk ishitrio množinu pjesama i množinu melodija liepoga kroja, nego ga je u tom poslu potpomagala i gospodska klasa, a to ne samo gospoda hrvatskog porietla, nego i doseljenici. Ovi posljednji zavoliše melodije naših pjesama tako, da su ih stali pjevati već onda, kada još nisu ni pravo razumjeli teksta tih pjesama, jer nisu jošte dosta vješti bili hrvatskomu jeziku.

Kada su morali Turci na izmaku XVII. vieka (god. 1699.) ostaviti Slavoniju, nije tu bilo, kako inače nije ni moglo biti, ni jednoga

glazbeno naobražena čovjeka, koji bi htio i umio uglazbiti hrvatsku koju pjesmu No ako i valja inače žaliti, kada nema u kojoj zemlji stručno naobraženih glazbenika, to je ipak bilo tadašnje pomanjkanje takovih umjetnika za našu narodnu glazbu gotova sreća; jer da je iza oslobodjenja Slavonije bilo u tom našem pjevogaju stručno naobraženih komponista, oni bi bez dvojbe širili nazore i tendencije tudje škole, te svoje pjesme uglazbili u tudjem duhu i po tudjem ukusu. Izim toga ne bi imala naša neglazbena gospoda tolike srčanosti, da bi se usudila bila pred autoritetom stručnog komponiste ishitriti melodije onako, kako su se pojavile u hrvatskoj duši improvizatora. Ne imajući tada u Slavoniji takvih autoriteta, osokoliše se gospoda, doduše neglazbena, te su spjevala i melodizovala pjesme u duhu i po glazbenom ukusu prostoga hrvatskoga puka. Pa tako su nastale liepe naše slavonske varoške pjesme, koje su bile ugladjenije i savršenije od pučkih, ali zato ipak hrvatske.

Bilo je dakako i takvih gospodskih improvizatora, koji su katkada zanosili u svojim melodijama na njemačku, kao što je opet bilo u puku pjevača, koji su natezali svoje melodije na tursku žicu. U gospodskoj klasi bilo je naime ljudi, što domaćih, što stranih, kojim se je i nehotice priliepila tudja glazbena tradicija, kada su u inozemstvu učili razne nauke. Puk Slavonije pako, koji je dosta dugo stenjao pod turskim jarmom, primio je milom ili silom turske rieči u svoj jezik i arapsko-turskog elementa u svoju glazbu. Ali poslije odlaska Turaka otresao se puk sve više i više turcizma, te povratio hrvatskomu izvoru. Ono glazbeno, što je ostalo od Turaka, i što su donieli ili stvorili njemački doseljenici, prekrojio je hrvatski puk tako, da je u tim tudjim melodijama jedva poznati tudje im porietlo. Pa i u tom poslu pomagala je puku gospodska klasa hrvatska.

Mnoge i mnoge melodije naših varoških popievaka (a ove potječu sve od neglazbene gospode) tako su čisto hrvatske, te imadu često puta u jednoj jeditoj melodiji tolikih osebina hrvatske glazbe, da bi čovjek mislio, e je dotični improvizator stručno proučavao osebine naše glazbe. Nije tu mjesto, da nabrajam mnogo takvih popievaka, ali primjeru za volju spomenut ću bar ove iz novijega vremena i poznatije: »Tanburica sitnim glasom udaraše«, »Na lievoj strani kraj srca«, »Neveselo srce moje«, »Od sad više draga«, »Sjećaš li se onog sata«, »Kud pogledam, svud je tama«, »Sva se gora listom sasta«, »Da znaš pravo, srce moje«, »Radi tebe ja na kocku stavio sam« i sto drugih.

Radeći tako na narodno-glazbenom polju puk i kaputaši Sla-

vonije u jednom smjeru, postadoše sriemske naše melodije po formi i po dikciji sve savršenije, te su se brzo razliegale po cieloj našoj otačbini i u susjednim zemljama. Došao ti u Dalmaciju, u Istru, u gornju Hrvatsku, ili u Kranjsku, Štajersku, Ugarsku, Srbiju... svagdje ćeš čuti pjevati sriemske popievke, što pučke, što varoške. Šire ih vojnici, radnici i drugi ljudi, koji su neko vrieme živjeli u Slavoniji, a tada otišli u spomenute krajeve ili zemlje.

No moram namah ovdje primietiti, da ne valja razumievati pod sriemskim popievkama -- koje po svietu kolaju pod tim imenom — i one, koje potječu od kojega po rodu srpskog pjevača iz Sriema, jer melodije tih popievaka, naročito pučkih, imadu poseban biljeg, naime pravoslavno-crkveni, te nisu tako dotjerane, regbi glazbeno inteligentne, kako su one, što potječu od kojega katoličkoga improvizatora.

Videći katolički puk djakovačke biskupije, kako gospoda štuju njihove pjesme i način njihova hrvatskog pjevanja, počeo se on sve više pouzdavati u gospodsku klasu, te se prema ovoj i u toliko zahvalnim pokazao, što je prisvojio popievke, koje potječu od kojega rodoljubiva kaputaša. Prosti puk Slavonije pjevao je zanosom ilirske naše davorije: »Još Hrvatska nij' propala«, »Mi smo braćo ilirskog roda«, »Nosim zdravu mišicu«, »Bubanj silno budi«..., a pjeva i novije popievke: »Ti već spavaš, Milko moja«, »Oj, ti vilo Velebita«, »Glasna jasna«... i druge.

Takvo susretanje jednih prema drugima ne ćeš nigdje naći. Gospoda neglazbena ili glazbeno naobraženih drugih krajeva obično motre priekim okom pučke popievke kao nešto niskog, prostačkog. Ali radi toga ne mari ni puk za popievke kaputaša. Tako primjerice ne bi puk oko Zagreba — ali u okrugu od više milja — pod nipošto pjevao na svojim sastancima, u berbi, na prelu ili u pučkim svečanostima druge pjesme, nego one, što potječu ravno od puka. Popievke, koje uči ta mladež u školi pjevati, ne će — ostavljajući školu — nikada primiti u svoj domaći repertoir. E dakako! Kako ti meni, tako ja tebi. Šilo za ognjilo!

Zajednički rad puka i gospodske klase Slavonije imao je posljedicu, da se nigdje nisu pučke popievke onoliko dotjerale, koliko ovdje, te da varoške popievke drugih krajeva naše otačbine ne dišu duhom pučkih melodija.

To pako ide ne samo svjetovne popievke, nego i one crkvene, koje pjeva puk djakovačke biskupije u crkvi, na procesijama ili kod kuće u oči većih blagdana. Veliki dio tih crkvenih i nabožnih po-

pievaka, naročito božićnih, potječe od samoga puka ili od seoskih orguljaša, za koje se nije moglo reći u prijašnje doba, da su bili glazbeno naobraženi. Ali to se može tvrditi, da su i ti orguljaši ćutili hrvatski, i to samo hrvatski, jer nisu uplivisani ni od ma koje tudje glazbe. S toga imade i ta vrst crkvenih popievaka djakovačke biskupije skroz hrvatski karakter. Pa tako je uobičajio hrvatski narod i u crkvi hrvatske melodije, ne bi li ih crkva autorizovala, posvetila.

Središta glazbenoga rada Slavonije bila su tada: Djakovo, Brod na Savi, Požega, Osiek i Vukovar.

Što i tko je radio u Djakovu na glazbeno-narodnom polju, pravo ne znamo, jer nam nije nitko bilježio imena onih improvizatora varoških pjesama, koji su tu živjeli. Ali da ih je i u Djakovu bilo, svjedoči nam usmena predaja, koja tvrdi, da su popievke »Tanburica sitnim glasom«, »Na lievoj strani« i neke druge nikle baš u Djakovu.

I o glazbenom radu u crkvi nema obilnih podataka, te ću zato evo sve ono iznieti, do čega sam doći mogao. Neka kasniji koji pisac nadopuni, što je ovdje manjkavo.

U vrieme Turaka nije bilo u Djakovu kršćanskoga hrama, a niti su imali po sv. Ocu papi imenovani djakovački biskupi stalna prebivališta, nego su stanovali sad ovdje, sad ondje, učeći i tješeći hrvatski kršćanski narod. Istom kada su bili Turci izagnani iz Slavonije, nastaniše se biskupi u Djakovu.

Biskup Juraj Patačić (biskup od god. 1703. do 1716.) uzdigao je malu katedralu i to na istom onom mjestu, gdje je stajao prije turske invazije hram sv. Petra, koji su hram Turci porušili. Tu je katedralu povećao i poljepšao biskup Petar Bakić (biskup od godine 1716.—1749.), te obratio tursku džamiju u Djakovu u kršćansku crkvu, koja je sada župna crkva. Nema sumnje, da je biskup Bakić nabavio za svoju stolnu crkvu i orgulje te namjestio i organista; a nema sumnje ni o tom, da su klerici djakovačkog sjemeništa učili pjevati po kajdama liturgične pjesme.

Od svih djakovačkih biskupa prošlih vremena najviše je mario za glazbu biskup Antun Mandić (biskup od godine 1806.—1815.), rodom Požežanin. Jer kako je postao biskupom, osnovao je za katedralu crkveni glazbeni zbor, sastojeći se od pjevača (koralista), pjevačica i glazbara, te je imenovao Mozartova šurjaka Jakoba Heibel-a regentom-chori i kapelnikom crkvenoga glazbenoga zbora.

Da je bilo i pjevačica i glazbara u tom zboru, svjedoče nam

figuralne glazbene mise, koje je Heibel u Djakovu komponovao za mješoviti zbor (discant, alt, tenor i bas) uz pratnju orkestra i orgulja. Heibel bio je regens-chori od god. 1806. do god. 1826., te je u Djakovu i umro i tamo pokopan. Komponovao je mnogo glazbenih misa i druge crkvene glazbotvorine, od kojih nam je u rukopisu sačuvano 16 komada. Uz to bilježio je i narodne naše melodije, jer su se njemu osobito svidjale. Ta njegova zbirka, za koju znademo, da je postojala, izginula je, ili je negdje sakrita. Na svojim kompozicijama potpisivao se on čas Heibel, čas Heubl ili Haybl. Poslije njegove smrti (god 1826.) otišla je njegova žena Sofija, najmladja sestra Mozartova, u Salzburg k svojoj starijoj sestri Konstanci. U Salzburgu prisustvovala je Sofija godine 1842. otkriću Mozartova spomenika, a umrla je godine 1843. u osamdeset i trećoj godini svoga života.

U drugom središtu narodne nam glazbe: u Brodu na Savi puno se pjevalo, a bilo je tu što pučkih, što gospodskih vrsnih pjevača i improvizatora. Najviše se brinuo za pučke i varoške pjesme onoga kraja brodski trgovac Andrija Antun Brlić. On je sabrao pa i sam napisao najobljubljenije tadašnje pjesme, te je imao još godine 1760. prilično opsežnu takvu zbirku. Sin njegov Ignjat Vjekoslav Brlić (rodio se godine 1795.) nastavio je to sabiranje, pokupiv pisane pjesmarice brodskih momaka i djevojaka, pa i takve, koje su pisali inteligentni ljudi. Ignjat Vjekoslav bio je literarno naobražen čovjek, svršio je latinske škole, te je u mladosti svojoj učio i po kajdama svirati u flautu. On se htio posvema posvetiti nauci, ali je morao po očevoj želji preuzeti i dalje voditi očevu trgovinu. Ispunivši Ignjat očevu volju, ipak se bavio i literaturom: sastavio je hrvatsko-njemačku gramatiku, koju je štampom izdao, a isto tako sastavio je i objelodanio kalendare i drugo šta, te je bio i gradskim viećnikom. Onim pjesmaricama, koje je stari Brlić sabrao, i koje se i sada nalaze u Brlićevoj obiteljskoj knjižnici, okoristio se i Vuk-Karadžić, samo što je originalne pučke pjesme onoga kraja po svom običaju preradio. Ignjat Vjekoslav Brlić brinuo se još i za drugu neku pjesmaricu, naime za takovu, u kojoj bi bile i melodije dotičnih pjesama kajdama zabilježene. Da li je Ignjat te melodije sam ukajdio ili tko drugi, ne znamo izvjesno. Ja sa svoje strane mislim, da je onih 65 melodija te zbirke ukajdio beogradski knjaževski kapelnik Josip Šlezinger, a Brlić da ih je samo prepisao, ako je naime to njegov rukopis, ali obitelj Brlićeva misli, da ih je ukajdio po živom pievu sam Ignjat.

Brodjanina Ivana Velikanovića, franjevca (rodio se godine 1723.), više je zanimala crkvena, nego li svjetovna glazba, te je napisao u svom djelu »Upućenja katoličanska« (štampano god. 1788. u Osieku) dvije raspravice, prvu: »O pivanju i civnikah« (orguljama), t. j. kako valja u crkvi pjevati i orguljati, a drugu »O velikih ili pivanih misa«. Sudeći po prvoj razpravi bile su tada u crkvi franjevaca u Brodu orgulje.

Za crkvenu glazbu bio je veoma zaslužan otac Marijan Jaić (rodio se u Brodu godine 1795.). On je sabirao pučke crkvene popievke, što u brodskoj, što u vukovarskoj okolici, kada je tamo bio stranom gimn. profesorom, stranom gvardijanom franjevačkog samostana. Nabožne te pučke popievke preradio je Jaić ponešto, da budu prikladne za crkvenu porabu, te ih je i za orgulje udesio, a tada uvrstio u svoj kantual »Napivi bogoljubnih crkvenih pisama«, štampan god. 1850. u Budimu. No prije nego je svoj kantual objelodanio, povjerio je konačnu redakciju glazbenoga diela toga pievnika budimskomu gradskomu nadučitelju Josipu Drliku. — Marijan Jaić bijaše dva puta državnik svoga reda, ravnatelj osječke gimnazije i t. d. Umro je god. 1858. u Budimu, a sahranjen je u samostanskoj raki tamošnjih franjevaca.

U Požegi ustrojili su Isusovci god. 1709. gimnaziju, koju su iza nekoliko godina tako raširili, da je od gimnazije postalo malo sveučilište sa bogoslovnim i mudroslovnim fakultetom. U tom učilištu — koje Taube zove u svom djelu »Beschreibung des Königreichs Slavonien« (III. str. 27. štamp. god. 1777.): »Universität« — podučavali su Isusovci mladež i u glazbi, i to ne malim uspjehom. Jedan od njihovih učenika, koji je izašao na glas i kao glazbenik, bio je barun Franjo Trenk (rodio se 1. januara god. 1711. u Kalabriji, vodja slavonskih pandura). Trenk je bio prvi, koji je ustrojio vojničku kapelu, te je komponovao za svoju bandu razne komade, a ove sa svojim bandistima i sam uvježbao. Vjerojatno je, da je Trenk upotrebio u svojim kompozicijama i tadašnje melodije slavonskih pučkih i varoških pjesama. Njegov biograf Theodor Wehrmann tvrdi u svom djelu »Leben und Thaten des Freiherrn von der Trenk« (Leipzig 1837., str. 36.), da je Trenk bio takav izvrstan umjetnički pjevač, te imao tako ugodno grlo, da bi mogao kao operni pjevač svoj kruh zaslužiti. Svu tu glazbenu naobrazbu i umjetničku vještinu stekao je Trenk u učilištu Isusovaca u Požegi. Trenk je umro tragičkom smrću god. 1749. u Brnu u Moravskoj.

Za razvitak naše narodne glazbe bio je važan faktor Mijo

Ferdo Mataković (rodio se god. 1763. negdje u Hrvatskoj, po svoj prilici u Karlovcu). Mataković bio je mnogo godina profesor na požežkoj gimnaziji. Valja naime znati, da su poslije god. 1786., kada je car Josip II. ukinuo u našoj monarkiji red Isusovaca i Paulina, predavali na požežkoj gimnaziji sve do god. 1834. svjetovnjaci i svjetovni popovi. Mataković poprimio je požežki dialekat i priljubio tamošnje popievke. A jer je bio veliki veseljak i vrstan pjevač, koji je umio pjevati sijaset pjesama, postao je jedna od najvidjenijih ličnosti Požege. Najviše je pjevao pjesme, koje je sam spjevao, i za koje je sam ishitrio melodije uz pomoć kitare. Njegove su se pjesme brzo širile, buduć da je u nekim svojim melodijama pogodio hrvatsku žicu. Još se i danas pjevaju u Požegi, pa i drugdje njegove »varoške pjesme«. Mataković je umro u Požegi god. 1843. Od njegovih pjesama mnoge je uvrstio u svoju zbirku Luka Ilić Oriovčanin, ali ne naznačivši ime pjesnikovo. Zbirka Ilićeva ugledala je sviet god. 1852. pod naslovom »Slavonske varoške pjesme«.

Požežanin o. Grgur Čevapović (rodio se godine 1776., a umro kao provincijal franjevačkog reda u Budimu god. 1830.) upotrebio je slavonske melodije za svoju pastirsku dramu »Josip sin Jakoba patriarka,« štampanu god 1820. u Budimu. U toj drami ima 23 štampane melodije za jedno grlo, koje ili potječu od puka ili ih je u duhu pučkih melodija ishitrio Čevapović i drug mu, župnik Ivo Vuščić Retkovački. Drama pretstavljena je god 1819. u Djakovu od klerika, i to u slavu djakovačkog biskupa Mirka Karla Raffaya.

Na koncu XVIII. i početkom XIX. vieka živio je u tom dielu Slavonije još jedan na glasu pjevač, a to je bio fratar Ivan Zvekan, o kojem se mnogo priča u Osieku i Valpovštini. Predaja kaže, da je fra Ivan pripadao našičkom samostanu, da je bio neko vrieme kapelanom u Valpovu, a tada administratorom u Dolnjem Miholjcu. Fra Ivan (ime Zvekan možda mu je bilo samo nadimak) spjevao je mnogo šaljivih pjesama, ishitrio za njih ujedno i melodije, te ih sam pjevao u veselom društvu. Vele, da je obično opjevao sama sebe i svoje doživljaje, te da popievke »Fratar Ivane« i »Od fratra Zvekana, valpovačkog pelikana« (u Kuhačevoj zbirci pod br. 1462 i 1463) potječu ravno od njega. A isto tako se tvrdi, da je svoj tobožnji životopis u stihovima sam spjevao. Taj njegov životopis kolao je po Slavoniji u mnogim prepisima, dok ga nije štampara Pfeifferova u Osieku god. 1880. štampom objelodanila.

Mato Topalović (rodio se god. 1812. u Zdencima) bio je takodjer vrstan pjevač i ishitrilac liepih melodija. Topalović sabrao

je pučke pjesme onoga kraja, te ih je god. 1842. štampom izdao u Osieku pod naslovom »Tamburaši ilirski«. U tom svojem djelu, od kojega je žalibože izašla samo jedna sveska, napisao je liep uvod, pun patriotičkih misli, te je spomenuo i važnost narodne glazbe i važnost narodnog pjevanja. Umro je god. 1862. u Gradištu, bivši župnik i rimski kanonik.

Iz svega toga, što sam do sada iznio o glazbenom radu u djakovačkoj biskupiji, razabrati je, da je gospodska klasa toga kraja naše domovine prionula još prije ilirske dobe uz pučku našu poeziju i pučku nam glazbu, te da su stvarali i novo u hrvatskom duhu, i to bez ikakve pobude kojega autoriteta ili kojega vodje naroda. Njihova briga, da se sakupljaju pučke umotvorine i očuvaju od propasti, postala je u onom kraju upravo navadom, a da se svaki pjesnik i ovaki glazbeni improvizator drži glazbenih osebina pučke melodije, postalo je gotovo zakonom.

Kada su se kašnje pojavili i glazbeni stručnjaci u tom dielu naše domovine, nisu se ni oni mogli oteti toj struji, te su više ili manje uz nju prionuli. Novo komponovati u hrvatskom duhu nisu se istinabog jošte ufali, jer su unapried znali, da ne će moći pogoditi onako hrvatski ton, kako su ga pogodili naši neglazbeni varoški naturaliste, ali da ipak posvjedoče dobru svoju volju, upotrebili su u svojim kompozicijama pučke i varoške melodije. Tako je postupao kapelnik u Vukovaru Ivanšić (Iwanschitz) oko god. 1780., kapelnik u Bieloj crkvi Stipanović oko god. 1790., kapelnik u Brodu Dragutin Stić oko god. 1800. i drugi.

Amo možemo ubrojiti i Osječanina Dragutina pl. Turanija (rodio se god. 1806.), jer je i on ukajdio i za orkestar udesio nekoliko hrvatskih melodija, kada je bio god. 1832. ravnateljem kazališnog orkestra u Zagrebu.

Najviše moram pako istaknuti stručno naobraženoga glazbenika umjetnika Karla baruna Prandau-a (rodio se god. 1793. u Valpovu), koji se takodjer priključio narodnoj glazbenoj struji, premda istom u vrieme ilirskog pokreta. Prandau komponovao je izim množine nehrvatskih komada i nekoliko hrvatskih, i to dva, tri kola i nekoliko koračnica od pučkih melodija. Od ovih je jednu koračnicu za glasovir posvetio banu Jelačiću, te ju i štampom objelodanio. Znamenit je Prandau još s toga, što je obreo god. 1825. novo glazbalo: fisharmoniku. Taj novi instrumenat gradio je po Prandauovom nacrtu i po njegovoj uputi bečki glazbalar Antun Haeckl, što je Prandau-a puno novaca stajalo. Karlo barun Prandau,

dobar hrvatski patriota, umro je god. 1865. u Beču. Što spominjem njegovo domoljublje, na to me je opunovlastio preuzvišeni gospodin biskup Strossmayer, koji je često boravio u barunovoj kući u Beču.

Jedan od najvažnijih hrvatskih naturalističkih glazbenih improvizatora bio je Pajo Kolarić. On se rodio god. 1821. u Osieku, te je kašnje bio gradskim viećnikom u rodnom svom mjestu. Bivši Kolarić još gradskim kancelistom ustrojio je god. 1847. tanburaško društvo od šest lica. Bio je vodja, prvi tanburaš i glavni pjevač toga društva. Gdje god je bio kakav prijateljski sastanak ili kakva narodna svečanost, evo Paje sa svojom družinom, te piri ideju za ilirstvo i budi simpatiju za narodni hrvatski pokret. Kolarić nije samo umio sve tadašnje slavonske varoške i množinu pučkih popjevaka pjevati i tanburicom pratiti, nego je i sam nekoliko takovih spjevao i melodizovao, ili je za tudje pjesme melodije ishitrio. Popievke njegove pjevale su se po cieloj Slavoniji pa i drugdje, buduć je on pogodio ton hrvatski kao nitko drugi. Kolarić bio je dvaputa i narodnim zastupnikom (god. 1871. i god. 1875.). Umro je god. 1876. u Osieku.

Svaki, koji je potekao iz onoga kraja Slavonije ili tamo dulje živio, smatrao je dužnošću, da nešto doprinese narodnom glazbenom radu, ako je imao iole dara za tu umjetnost. Tako je natporučnik brodske krajiške pukovnije Mirko Bogunović izmislio god. 1841. hrvatski dvoranski ples: Kolo u figurama poput kadrile, te je za taj ples i glazbu improvizovao, na koju su se mogle plesati sve figure. Kašnje je Lisinski komponovao za svaku figuru posebnu glazbu.

Vinkovčanin Josip Runjanin (rodio se god. 1821.) ishitrio je, bivši car. kadetom u Glini, dvije melodije za dvije znamenite pjesme. Prva od ovih jest Trnskova pjesma »Ljubimo te, naša diko«, spjevana god. 1846. u proslavu pukovnika baruna Josipa Jelačića, kašnje grofa i bana hrvatskoga, a druga je pjesma Mihanovićeva »Liepa naša domovina«. Jedna i druga popievka postala je u nas popularna, te se obje pjevaju još i danas, dapače »Liepa naša domovina« proglašena je god. 1891. na zagrebačkoj izložbi voljom naroda hrvatskom narodnom himnom.

Sudbeni viećnik u Požegi Karlo Katinelli-Obradović pobilježio je god. 1847. dvadeset i pet pučkih i varoških popjevaka onoga kraja, te ih je god. 1849. uz glasovirsku pratnju štampom objelodanio pod naslovom: »Južnoslavljanske pučke pěsme.«

Ilija Okrugić (rodio se god. 1827. u sriem. Karlovcima) ishitrio je nekoliko melodija za pjesme, koje je sam spjevao. Umro je god 1897. bivši opat i župnik petrovaradinski.

I pisac ovoga članka (rodio se u Osieku god. 1834.) držao se pravca, kojim su udarili prijašnji iprovizatori i stručni glazbenici djakovačke biskupije. I on je sabirao i kajdama bilježio pučke i varoške popievke, pa i instrumentalne plesovne melodije, a to s prvine samo one u Slavoniji, kašnje pako i u drugim krajevima naše otačbine. Na opsežniji takav rad potaknuo ga medju ostalim patriotima i djakovački kanonik Juraj Tordinac, najviše pako biskup Jos. J. Strossmayer, opomenuv ga, da provede taj svoj rad sistematički. U tu svrhu proputovao je cieli slavenski jug, te je izim sabiranja raznog glazbenog gradiva marljivo proučavao i osebine hrvatske glazbe, a ponešto i komponovao u hrvatskom duhu. Polovica od onih narodnih i crkvenih popievaka, plesova i drugih instrumentalnih komada, koje je sabrao, ugledala je sviet u četiri omašne knjige god. 1878.—1882. pod naslovom: »Južnoslovjenske narodne popievke«; druga polovica nalazi se u njega još u rukopisu, jer nije imao više sredstava, da nastavi izdavanje. Plod svojega istraživanja na praktičnom i na historijskom polju narodne nam glazbe iznio je u knjigama »Lisinski i njegova doba« (god. 1887.), »Ilirski glazbenici« (štampano god. 1893.) i u mnogim raspravama i člancima: n. pr. u raspravama »Opis i poviest narodnih glazbala Jugoslavena«, »Josip Haydn i hrv. narodne popievke«, »Turski živalj u našoj glazbi« i u drugim.

Dobivši tako narodna nam glazba sve čvršći stručnjački temelj, ugledao se i mladji naš glazbeni naraštaj u taj rad, te je kušao — a uz njih još i neki stariji glazbenici — svoju sreću na tom polju.

Tako je Ivan Nep. Hummel (rodio se god. 1820. u Kaloči u Ugarskoj) kušao komponovati nekoliko hrvatskih komada. Hummel bio je u Osieku gradskim učiteljem i ravnateljem pjevačkoga društva »Liedertafel«, u kojem su društvu doduše najviše pjevali njemačke popievke, ali tu i tamo ipak i po koju hrvatsku i slovensku. Hummel je bio vrstan glasovirač i virtuoz na fisharmonici, a za osječki glazbeni život zaista zaslužan muž. Umro je god. 1896. u Budimpešti.

Hinko Hladaček (rodio se god 1837. u Zemunu) bio je profesor u djakovačkom sjemeništu i dosta vješt glazbeni diletanat. Komponovao je nekoliko muških zborova, jednu uverturu za glasovir u četiri ruke i misu božićnu. Za uverturu upotrebio je pučke i varoške melodije, a za misu pučke nabožne. U originalnim svojim kompozicijama pogodio je jako dobro hrvatski ton. Umro je kao umirovljeni župnik, jer je posvema ogluhnuo, god. 1891. u Vukovaru.

Ne mogu da ovdje mimoidjem stručno naobraženoga glazbo-

tvorca, koji se doduše rodio (god. 1836.) u Frankfurtu na Odri u Pruskoj, ali koji je došao još godine 1851. u Požegu, te je tuj živio sve do svoje smrti, to jest do god. 1883, a to je bio mjernik Vilim Just. Kada je god. 1860. odzvonilo u nas njemačkim činovnicima, koji su pod apsolutizmom amo došli, zatražili su njegovi njemački drugovi, da budu premješteni u Austriju. Samo jedini Just nije to učinio, pošto je, kako mi je sam pisao, Slavoniju ne samo zavolio, nego ju smatrao pravom svojom domovinom. Još mi je pisao: »Slušajući krasne hrvatske narodne popievke trsio sam se, da uglazbim hrvatske pjesme u narodnom duhu, a uz to sam nastojao, da što bolje naučim hrvatski jezik.« Just je uglazbio jedno pedeset hrvatskih pjesama, što za jedno grlo uz pratnju glasovira, što za višezvučni zbor, a može se reći, da je u nekim popievkama zaista pogodio hrvatski karakter. On je utemeljio u Požegi hrvatsko pjevačko družtvo »Vienac« i potporno družtvo za siromašne djake. Radi ovih zasluga, što ih je stekao za grad Požegu, bijaše imenovan začasnim gradjaninom i pokroviteljem družtva »Vienca«.

Dragutin Trišler (rodio se u Djakovu god. 1857.), regens chori djakovačke stolne crkve, plodan je komponista. On je uglazbio crkvene korale i druge crkvene popievke i mise i mnogo hrvatskih zborova i popievaka za jedno grlo, pa i nekoliko instrumentalnih komada. I brat mu Ivan, organista, kušao je svoju sreću u kompoziciji, te je sudjelovao i kod zbirke popievaka za pučke škole, koju je sastavio djakovački učitelj Dragutin Galovac.

Franjo Krežma (rodio se godine 1862. u Osieku), violinski virtuoz evropejskoga glasa i komponista. On je komponovao jedno 25 hrvatskih glazbenih komada, u kojima se trsio, da pogodi hrvatski ton. Kada je Franjo sa svojom sestrom Ankom (sada profesorica glasoviranja na zem. narod. glazbenom zavodu u Zagrebu) koncertovao po Italiji, obolio je god. 1876. u Rimu na pošalini. Opasnu tu bolest teško da bi prebolio, da se nije za njega toli očinski brinuo preuzviš. gosp. biskup Strossmayer, koji je tada u Rimu boravio. Krežma umro je god. 1881. u Frankfurtu na Majni, gdje je bio koncertni majstor u glasovitoj Bilseovoj kapeli. Mrtvi mu ostanci preneseni su god. 1884. iz Frankfurta u Zagreb na trošak odbora, koji je u tu svrhu sabirao dobrovoljne prinose. Osječka mladež podigla je prerano umrlomu i obdarenomu umjetniku Franji god. 1895. spomen-ploču, namjestiv ju u tvrdjavi na kući, gdje se je Franjo rodio.

Znamenit je glazbeni tvaralački talenat Bela pl. Adamović (rodio se god. 1856. u Čepinu nedaleko od Osieka). Stručno glaz-

beno naobražen komponovao je nekoliko orkestralnih komada i balet »Jelu«. Njegove kompozicije svjedoče, da stoji na visini stečevina moderne glazbe. Sada radi na hrvatskoj operi, te svojski nastoji, da ova bude što više u hrvatskom glazbenom duhu. U tu svrhu proučava našu pučku glazbu velikim marom, dà gotovo gorljivošću, a kad mu vrieme dozvoli putuje sad u ovaj sad u onaj kraj naše otačbine, te prisluškuje pučkom pievu, ne bi li taj piev navratio njegovu fantaziju na hrvatsku.

Iz najnovije dobe spomenut mi je Srećka Albini-a (rodio se god. 1869 u Županju), sada prvog kapelnika zagrebačke opere. Albini komponovao je više hrvatskih komada, što orkestralnih, što vokalnih, te nastoji ozbiljno, da pogodi osebine narodne nam glazbe.

Što se je radilo poslije ilirske dobe na narodnom glazbenom polju u Slavoniji, najviše je zahvaliti posredno ili neposredno biskupu Josipu Juraju Strossmayeru. On ne samo da je glazbenike poticao na rad, nego je i vazda pazio na razvitak narodne nam glazbe, te se dao o napretku potanko obaviestiti. Rado je vidio, kada su mu domaći glazbotvorci podastrli svoje tvorevine, te ih je obično i nagradio. Podupirao je novčano mlade ljude, koji su se posvetili umjetničkom pjevanju ili umjetničkoj glazbi, te učili na vanjskim zavodima. Izim toga često je priskočio u pomoć našim pjevačkim družtvima, za koje je držao, da vrše patriotsku i kulturnu misiju, šaljući im prinose za osnivanje ili za uzdržavanje družtva. Katkada bi kupio glazbenu ostavštinu kojega domaćega komponiste, te ovu poklonio kojemu zavodu ili družtvu; primjerice onaj dio Lisinskove glazbene ostavštine, koja se nalazila u pokojnoga Alberta pl. Štrige, koju je naš mecena kupio i poklonio arkivu pjev. družtva »Kola« i t. d. Još je biskup Strossmayer dao graditi za novu djakovačku katedralu skupocjene orgulje. Te su orgulje remek-djelo, kojima nema premca u cieloj našoj otačbini . . .

Orisav tako u kratko glazbeni život i glazbeni rad u djakovačkoj biskupiji, moramo priznati, da su se tamošnji rodoljubi svojski brinuli kroz dvjesta godina za razvitak i napredak hrvatske narodne glazbe.



Zagreb.

Franjo Š. Kuhač.

SEOBA HRVATA.

Na Lomnici nebotičnoj sred Hrvatske Biele,
Bjehu snijeg rastopile mladog sunca striele.
Propupila gora čarna, izletile vile
I mladjanom Listonosu zelen vienac svile:
Po dolinam velje Tatre hitro kolo vode,
Po rudinam Poprad-rieke i kod Visle vode.
Vesele se šarnom Svibnju, koj se već pomalja,
Tankim glasom ljubav sladku svoj prirodi javlja.

Jednog jutra, prije nego zlatovlasa Zora
Mladom Suncu lice umi svježom rosom s gora,
— Da joj bratac nad zemljicom sjajnije zasine,
Kad zajaši Jabučila i nebom se vine, —
Pod Lomnicu na ravnicu, kô oblaci tmasti,
Sa svih strana vojske silne nenadno će pasti.
Stoji topot i hrzanje i oružja zveka
I blejanje tovnih krda i prodolja jeka:
Rekao bi: množtvo silno Poprad će presušit
I Lomnicu, ako nagne, na ravnicu srušit.
Uz Lomnicu, kojoj vrh se Vidovica zove,
Stadoše se sada penjat silne čete ove.
Prikriše ju sve do vrha; sva oružjem bljeska,
Kô u noći sjajnim zviezdam poljana nebeska.

Vidovica najviše je svetište Hrvata,
Jer se Sunca prva zraka njenog čela hvata.

Tu bogočin ogradiše praotci pradavni,
S kog se vide sve hrvatske gore, rieke, ravni.
Tu, kad Svevid po nebesim u oblaku ide,
Ustavi se, opočine i na zemlju side.
Otale se dobre duše put nebesa vinu,
Na zraci ih jutra vabi Vid u Rajevinu.
S toga vrha, tko je dobar, svetom Vidu mio,
Tko bi jutrom, kad je vedro, rano uranio,
Vidio bi na iztočju, kada Zora grane,
Kroz bosilje njenih kosa Dafinove grane,
S čijeg cvieća zlatolista medna rosa pada
I bogovom kupe puni sred nebeskog grada;
Vidio bi, gdje na čelu Zori cvate ruža,
Ustne rujne gdje na cjelov bratu Suncu pruža.

Bogočin je opasao sav vrhunac gore,
A pod njime u bezkrajnost puca svjetla more.
Po sredini žrtvenik se od mramora diže,
Miomirni dim sa kojeg plavo nebo liže.
Svud okolo bogočina cvatu lipe davne,
U njihovu lišću stoje predja duše slavne;
Dok im dugu Vid ne pruži ili svjetla ždraku,
Po tom mostu da se vinu k čistom raja zraku.
Kada vjetrić laki dune, tad kroz žamor grana
Prorokuju dogadjaje budućnosti dana.

Bogočin je velik, prostran, ali toga jutra
Pusti narod ne može se smjestiti unutra;
Već pritisnu dol i goru: unidjoše amo
Poglavice, sveti žreci s tovnim žrtvam samo.
Vrhovni je vodja Hrvat, junak divan, krasni,
Kano viti bor je krepak mladić gorostasni.
Kô Pojezda plamni zlatnom u oružju gori:
Stid milinja, videći ga, probi lice Zori.
Na kalpaku čelenka mu trepti bujna, biela,
Kô Perunu perunika vrh božanskog čela;
A o bedri mač mu bljeska, kô kad Munja nosi
Striele bratu, kojim biesan čete Čertu kosi.
Četiri su do njeg brata, kô četiri hrasta:
Muklo mrki i Lovilac, Kluko, kršna rasta,
I Kosioc bojni: do njih krasne sestre: Buga

I Vidova svećenica, proročanska Tuga,
Sva u bielu odjevena, kano gorska vila,
Vita stasa, plavih kosa, modra oka mila.
Poslanik ju rimskog cara Heraklija gleda,
Od ljepote razpaljena krv u srcu preda.
U Bizantu te divote on vidio nije;
Zrak, što njeno lice grli, od milja se smije.
Ali zaman srca gore, mame se junaci,
Jer djevicu mogu ljubit samo Vida traci.

Tada Hrvat gromkim glasom progovori puku,
Ozivlju se prodolice njeg'va glasa zvuku:
»Čuj, narode plemeniti, nepobjedni, slavni,
Miroljubni, na obrani kano gora stavni:
Na obalam sinjeg mora, na dalekom jugu,
Narod rimski davno trpi nevolju i tugu
Od nasilja divljačkoga okrutnih Avara;
Kano kuga ovo pleme rimsko carstvo hara.
I sam cesar u Bizantu strepi s pusta straha,
Jer mu vojske nebrojene bies avarski smaha.
On je čuo za junačtvo nepobjedno tvoje;
Pomoć tražeć, k namâ posla poklisare svoje;
Od avarskih divljih četa da ga izbavimo,
A sve zemlje da su naše, što ih osvojimo.
S tog te danas amo sabrah, jer ja čuti hoću,
Jesi l' voljan mačem kaznit biesnih Obra zloću.
Zadaća je plemenita, dostojna je tebe,
Da se mirni ljudi brane, razbojni iztriebe.
Nagrada te divna čeka: nove zemlje, rode,
Kraj sinjega modrog mora, kojim ladje brode:
Panonije plodne ravni, riekam protečene,
Dalmacije žali slavni i gore zelene.
Takve zemlje na daleko na tom svietu nije,
Obiljem se svakim na nju Vid s nebesa smije.«

Gromoviti tada poklik strese dol i goru:
»Na pobjedu ti nas vodi pram sinjemu moru!«

Hrvat volju puka sluša, od radosti bljeska;
Al još valja znat, što volja dosudi nebeska.

S toga Tugu sestru šalje u gaj lipa svetih,
Neka čuje, što će s granja predjâ dusi rieti.
Tuga ode u gaj skrovni; nastane tišina,
Sa iztoka lahor pirnu iz tajnih daljina,
Kô s Dafine srebroliste, kada Svevid diše,
Tajinstvenim šumom grane lipama zanjiše,
I vidjenjem proročanskim duše predjâ budi,
Da proreku, što će pozni doživjeti ljudi.

Šušti granje . . . srca hvata strahopočitanje!
Tuga sluša u skrovištu budućnosti znanje;
Pa kad volju Vida čula šaptanjem otaca,
Nadahnuta, uzrujana iz gaja koraca.
Božanstvom joj lice gori, oči svjetlom sjaju,
Kao da se na njim zrake Vida odsievaju.

»Vidim,« reče, »gdje se dižu sa planina vile,
Predvodnice puka moga pram jugu se krile:
Putokazne bit će nama one pratilice.
U borbama i patnjâma nježne tješilice.
Vodit će nas od pobjede do pobjede slavne,
Do spasenja naobrazbe i uljudbe davne.
Vidim bojna polja, s kih se od vaših mačeva
Krv Avara, kano rieka, u pučinu slieva.
Vidim plodne zelen-ravni, šumovite gore,
Mirne rieke, ostrvima nakićeno more.
Vidim blago svakovrstno u zemlji sakrito;
Vidim cvasti naše pleme hrabro, uzorito,
Gdje kô kula na ograšju svih naroda stoji,
Al za pravdu boreći se, svih se njih ne boji.
Vidim ov čas gdje se diže hršum ljuta rata:
Jug na Sjever, a na Iztok Zapad sablju hvata:
Kano vjetar iz pustare, što prčinu vije,
Satre život, satre cvieće i sve pieskom skrije:
Takav hršum s Iztok-juga k Zapadu se mota;
Krvav mjesec u njem bljeska, urliče grozota.
Kuda prodje sve će satrt narode i vjere,
Al providnost višnjeg Vida već poprima mjere,
Te Hrvate istodobno u susret mu šalje,
Sa hršumom da se skobe, Zmaju skrše ralje:

Kano vali, što no biju Dalmacije hridi,
Vojske mu se na te survat moje oko vidi;
Al krvavom pjenom biesnom o tebi se lome,
I napokon pobjednik si, slobodan na svome.
I u snu ćeš sablju držat, uljudbi na straži,
I slomit ćeš oštre roge divljačtvu i laži.
Za nagradu Vid ti daje mir, sunca svjetlinu,
Jer junački ti pobiedi divljačtvo i tminu.«

Gromoviti tada poklik strese dol i goru:
»Na pobjedu žurno hajmo pram sinjemu moru!«

S žrtvenika plamen suklja nebu pod oblake,
Sveti žreci bike vode vitoroge, jake.
S Vidovice potok krvi bičije se lije;
Miris mesa izgorena put neba se vije.
Tko je tada put iztoka okrenuo čelo,
Vidio je, gdje se jutro nasmiešilo bielo;
A iz jutra pomolit se božanstvenog Vida,
Sa četiri mudre glave i četiri vida.
Tri put se je pomolio, dišuć miris milo,
Tri put sjevnu po svemiru s lica mu vidilo.

Tad na konju plemenitom izleti Pojezda,
A kô zraka sunca žarkog do njega Prijezda,
Utirući mračne pute pobjednome Suncu,
Na djogatu, koj' sad djisnu gori na vrhuncu.
Prosu slavu svojih zraka gorom i dolinom;
Smieše mu se rieke bistre gladkom površinom,
Od milja se na iztoku topi ruda magla,
Prestrašene bježe tmine od skoka mu nagla.
Zaori mu himna divna iz prirode ciele,
Jer je griju, grle, ljube zrake tople, biele.
Sove, ćuci u Čertove bježe mračne spile,
Orlovi se i sokoli klikćuć zrakom krile.
Ljubavnim se blagim šumom bude rosni gaji,
A ptičicâ zaromone ljuven-uzdisaji:
Jasika se iz studeni, iz skrovišta svoga,
Drhćuć pruža pram cjelovu traka sunčanoga;
Svaka travka lišće diže, cvieće vience širi,
Lahor pjeva i igra se s šareni lepiri;

Pčele zuje, rosica se bistrim kriesom smije,
Od užitka, što ju cjelov Sunca s ruže pije;
A on divan svud prodire milom, toplom zrakom,
Život budi iz zemljice i juri za mrakom.

Na žrtvenik djevojčice jabuke mu nose,
Seji Zori sa bosiljem ruže doprinose;
A Jarilu mlade raži, a Velesu brava,
Radogostu kruha, soli; Vesni cvjetnih trava.
A Davoru i Perunu žrtvuju se hati,
Košuticu svetoj Vidi na čast valja klati.
Za Danicu mlieko liju, Munji mačic pale,
Djedovima dušna brava, djeci ptice male.

Kada obred izvršiše po zakonu sveti,
Tad će Tuga skupa s pukom ovu molbu rieti:

Molitva Tuge.

Tuga:

O Dušo duša, o prečisti kriesu,
Iz kojeg iskre k zemskom blatu lete
I upute se u ljudskome mesu,
Što zloćom tvoju dobrotu oplete:
Ogrij nas svjetlom s lica Sunca tvoga
I umij griehe s tiela zemljanoga.

Narod:

Ogrij nas svjetlom s lica Sunca tvoga
I umij griehe s tiela zemljanoga.

Tuga:

O Sviesti sviesti, o mudrosti viru.
Što sama iz sebe teče, te se širi
Po bezkrajnosti svojoj po svemiru,

U kojem vječnost san pojava piri:
Svog uma svjetlom višnjim ti u nama
Razgori razum sred neznanja tamâ.

Narod:

Svog uma svjetlom višnjim ti u nama
Razgori razum sred neznanja tamâ.

Tuga:

Ne pusti tmine Crnoboga ljuta,
Što ljubav ne zna, neg sebičnost samo,
Da nas zavedu s pravednosti puta,
Na Stupnicu da kletu zalutamo:
Ti ljubav svetu u nama razgori,
Plemenitosti žedjom duh nam mori.

Narod:

Ti ljubav svetu u nama razgori,
Plemenitosti žedjom duh nam mori.

Tuga:

Blaženstva vječnog, o presveto more,
Što samo u sebi mirno, bistro stoji;
Ti naše duše, koje strasti more,
Iz mora svoga kapljicom napoji:
Ti mir podieli ljudem dobre volje,
Da mirno tegle tvoje zemlje polje.

Narod:

Ti mir podieli ljudem dobre volje,
Da mirno tegle tvoje zemlje polje.

Tuga:

Da mir zavlada po cielome svietu,
Ti krepošću nabrekni desne naše,
Da satru divljih Obrâ rulju kletu,
Što mirne puke zatiru i plaše:
Peruna ti nam pošalji u boju,
Da pomogne nam vršit volju tvoju.

Narod:

Peruna ti nam pošalji u boju,
Da pomogne nam vršit volju tvoju.

Tuga:

Ti pute naše prema jugu kaži,
I ne daj, da nam noge nagraišu;
I od zla oka ti nam djecu straži,
Vukodlaci da krvcu im ne sišu:
Od vjedogonja, mora, crnih biesa
Očuvaj nas, o Gospode nebesa!

Narod:

Od vjedogonja, mora, crnih biesa
Očuvaj nas, o Gospode nebesa!

Tuga:

Ti, koji dahom dišuć, oblak sbijaš
I nagoniš ga vrhu naše sjetve,
I blagu rosu muzeš i izlijaš,
Daj, da obilne budu naše žetve:
Ne puštaj k nebu sile hada gnjusne,
Da rosa ti se u tuču ne sgusne.

Narod:

Ne puštaj k nebu sile hada gnjusne,
Da rosa ti se u tuču ne sgusne.

Tuga:

Već, kô što blag u ovoj zemlji b'jaše,
U novoj tako blagodaran budi;
Da ljetinu nam, stoku, ovce naše
Ne sprži oganj suhe Ale hudi:
U zemlji od leda čuvaj nam sjemenje,
Nek uzkrisi ga lica ti plamenje.

Narod:

U zemlji od leda čuvaj nam sjemenje,
Nek uzkrisi ga lica ti plamenje.

Tuga:

Hrvatom, Vide, zemlju krasnu predaj,
Što divlje čete pustoše i pale,
I da je itko nama otme, ne daj,
Već stjerat pomoz' u jadranske vale:
Kô zviezde neba iskrom tvojom svetom
Umnoži rod Hrvata cielim svietom.

Narod:

Kô zviezde neba iskrom tvojom svetom
Umnoži rod Hrvata cielim svietom.

Tuga:

U boju hrabro koji od nas pane
Za mir i pravdu, za slobodu svieta,
Na novi život nek u tebi svane,
Da ogrije ga tvoja vatra sveta:
Nek Rajevine uživa obilja,
I raztapa se od svetoga milja.

Narod:

Nek Rajevine uživa obilja,
I zaztapa se od svetoga milja.

Gromoviti tada poklik strese dol i goru:
»Na pobjedu smjelo, braćo, pram sinjemu moru!«

Zašumiše cvjetne lipe otajstveno vele,
Kô da duše praotaca nekamo se sele.
Povio se sa planine vijor žute magle,
Svijaju se vite jele od hujave nagle.
Iz vijora biele vile kadkad kažu lice,
Milo poju, k jugu lete vjerne predhodnice.
Za vijorom povila se vojske duga zmija,
Pred njom Hrvat na djogatu kano sunce sija.

Zagreb.

Dr. A. Tresić Pavičić.

OB KOLPI.

Svojo mladost preživel sem ob reki Kolpi.

Srečna, lepa leta. Kolikokrat sem upiral svoje oko v one bistre, hitre valove, kateri so se drvili mimo mene, in zrl v bistro dno ponosne reke. Male ribice švigale so sem ter tje, vodene rastline majale so se svojimi glavicami in razni kamenčeki spreminjali so se ob rumenem solncu v raznih barvah. Ob bregu pa je rasla zelena travica, šepetale so krhke jelše in starikave vrbe naklanjale so k vodi svoje dolge veje. Tu pa tam vzdigala se je v zrak ponosna topola, njena pepelkasta peresca so trepetala, trepetanje bilo je sicer tiho, a vendar sem ga dobro slišal in prilegalo se je šumenju Kolpinih valov. Lahkokrila pastaričica preletela je ob bregu, nad reko je švignil zelenkasti povodni kos, škrjanček je žvrgolel nekje v polju in v prosu petpedikala je skromna prepelica. Solnčece je sijalo na jasnem modrem nebu in zlatilo se svojimi žarki vodene valčeke, a v zraku razprostrinjal se je neki čuden, opojen duh, katerega človek čuti v bližavi reke, a katerega ne morem opisati. Za mene je ta duh nekaj čudnega, nekaj mamljivega in nehote me spominja na bajke o povodnih možeh, o zakletih deklicah v steklenih gradovih na dnu reke . . .

Mnogokdaj stal sem ali sedel na Kolpinem obrežju, gledal in sanjal.

Tam na drugem bregu pa se je prostirala lepa, plodna ravnina tja do lipničke gore. Tam so bili sočnati, pisani travniki, ravne njive, kjer se je zibalo zlato klasje, a v daljavi prostirale so se prijazne vasice z malimi hišicami. Hišice so se komaj vidile izmed sadnega drevja. Le bele cerkvice so se belile, kot beli golobi.

In ona ravnina ni bila prazna. Tu so se premikali brdki kosci, tam so hitele marljive ženjice v beli obleki, a ta se je tako podala

onim raznim barvam, katere so se spreminjale na oni lepi ravnini. In oglasila se je tudi pesem in prihajala vedno bliže, bliže. Pesem narodna, jednakolična, zategnjena, in vendar se je tako prilegala mojemu srcu. Zdi se mi, kakor da so peli:

»Lepa moja goro zelena,
Pod gorom teče voda ledena,
U vodi raste trava zelena,
U travi stoji roža rumena!«

Da, da, tako so peli, saj jih nisem jedenkrat poslušal! . . .

Razumel sem jih, razumel vsako besedico. Sedel sem sicer na bregu, a moj duh je preplaval tedaj Kolpo in se preselil tja k veselim pevcem. Bil sem tedaj še mlad, vendar čutil sem, da so mi oni pevci tako sorodni, čutil sem, da so mi bratje.

A oni peli so dalje, in njihova pesem donela je tako milo v oni lepi božji naravi. Pogledal sem v reko, in valčeki njeni so se objemali, strinjali v jedno in hiteli dalje, dalje . . .

Tam ne daleč od Kolpinega obrežja vzrasle so, kakor tri sestrice jedna poleg druge, tri ponosne cerkve »Tri Fare« zvane. Mogočne, starodavne lipe stegovale so proti njim svoje veje, hoteč tekmovati s cerkvenim zvonikom. Zelena peresca so pa šumela, kot bi si pripovedovala bajke o davnih turških časih.

Da prihajali so tudi Turki v te kraje, prihajali često, malo ne vsako leto. Tedaj so vzplameneli po gorah kresovi, a zatrepetalo je ljudstvo na obeh straneh Kolpe, katere valovi so bili tedaj napolnjeni s krvjo in solzami . . .

Minuli so oni časi, a ni jih še pozabil narod ob Kolpi.

Kdo bi preštel ono neštevilno pobožno množico, katera je prihajala k »Trem Faram« vsako leto počastiti Kraljico nebes in zemlje? Hitele so množice prepevaje pobožne pesmi. Zbrali so se ljudje od obeh strani Kolpe, tam gori od Severina do doli izpod Karlovca, prihiteli Žumberčani, sešli se Beli Kranjci. Izpreminjala so se snežno bela krila, pisane rutice in rudeče kapice brdkih Žumberčank. Ljudje so hiteli iz cerkve v cerkev, pod lipami je šumelo kot v čebelnjaku ob roju. V cerkvi so bučale orglje, pred cerkvijo so se tožno oglaševale gosli slepca goslarja, tam pod lipami čul se je pa glas zgovornega gostilničarja in mešale se govorice zbranega ljudstva. Sosed je pozdravljal soseda, brat brata, Slovenec Hrvata. In tedaj so zopet veselo šumeli valčeki v Kolpi, katera je tekla doli pod cerkvami, poljubljali se in šepetali pesem o bratski slogi, o bolji bodočnosti . . .



V NEDELJO ZJUTRAJ.

IVAN GROHAR LJUBLJANA.

Zapustil sem Kolpo, ali pozabil nisem onih srečnih dni, katere sem ob njej preživel.

Prišel sem v gimnazijo. Moje obzorje se je širilo, a v mojem srcu je vsplamtela ljubezen k onemu koščeku zemlje, kjer sem zagledal luč sveta. Prebiral sem razne slovenske knjige, a kasneje sem zaželel tudi hrvaškega berila; saj mi je bil ta jezik še iz moje mladosti tako dobro znan, tako soroden. In iskal sem knjige in našel v naši knjižnici nekoliko letnikov »Danice« svetojeronimskega družtva in pa Deželićevo pesmarico. Malo je bilo to, malo, pa vendar tudi tega sem bil vesel. Prepisoval sem razne pesmi in bil srečen, da sem vsaj nekaj našel, kar me je preneslo zopet v sanjarske dni mojih otročjih let tja k bistri Kolpi.

Čas beži. Preteklo je leto, dva, ... preteklo je tudi deset in še več let. Kolpa še ravno tako teče, kakor je tekla popreje, pa vendar se je marsikaj spremenilo. Danes med Slovenci ne bi moral več tako iskati kako hrvaško knjigo, danes čitajo Slovenci hrvaške knjige in časopise, a Hrvati slovenske. O bratskem jedinstvu se je marsikaj govorilo, a zdi se mi, da ni daleč doba, ko tega ne bode potreba, ko bode vsaki zaveden Slovenec in Hrvat čital oboje. Poznali se bodemo vedno bolje in iskreno ljubili. To bode najtrdnejši most čez Kolpo, katerega ne podere nobena sila.



A Kolpa, mila moja Kolpa, ob kateri se zbirajo sanje moje mladosti, tekla bode veselo dalje, valčeki bodejo se igrali po čistih peščenih tleh in šumeli dalje proti vzhodu, a v zraku gostolel bode veseli škrjanček najlepšo pesem o bratski slogi in jedinstvu!..

Zagreb.

Janko Barlè.

PO RUŠEVINAMA STAROGA SOLINA.

(Sa četrnaest slika.)

I.

I vlak krnj-željeznice od Spljeta do Knina, koji nas svojim zviždukom sjeća, da smo ipak u Evropi, projuriv liepo obradjenim spljetskim poljem i ostaviv na lievu zaliv pitomih Kaštela i ubavi Vranjic — »koji u moru svoju ljepost gleda kô djevojka krasna u zrcalo« — a na desnu veličanstvene svodove Dioklecijanovog vodovoda, u trinaest časa izvali naše družtvance na malu solinsku postaju. Dva koraka odavle do ceste, pa četiri dalje prema iztoku i evo nas kod zidina gradskih staroga Solina, uprav ondje, gdje je francuzka cesta od Solina do Trogira prosjekla kod zapadnih vrata (porta occidentalis) bedeme staroga grada.

Solin-Salona! koje li je to čarobno ime!

Ležala je stara Salona pod najvišim vrhuncem Kozjaka, sv. Jurjem, ondje, gdje mu se zadnji obronci pomalo gube u malu dolinu, posred koje teče Solin-rieka (Jader). Golet strmih klisura na vrh Kozjaka, golotinja gordog Mosora na iztoku, u živoj su opreci sa zelenim livadama sadašnjega Solina, na kojima se uz visoke jablane dižu k nebu viti platani, a jadikuju vrbe jadikovke. Bujni vinogradi, što se razapleli po gomilama staroga Solina i po iznositoj vrleti na okolo, protkani zagasito zelenim maslinama i smokvama, daju ovomu kraju osobito lice, puno opreka, kakva je i ćud sadašnjih Dalmatinaca i kakva je bila u staro doba jogunastih Ilira.

Dok Kozjak kano visoki bedem brani od sjevera, gordi Mosor zatvara ovaj kraj sa iztočne strane. Prema jugu i zapadu vas je

pogled otvoren: onamo se preko solinske dolinice prostire valovito spljetsko polje, u dnu kojega nadiže se brdašce Marjan i tvrdjava Gripi, ta spljetska akropola, dok medju ovima visoko diže glavu zvonik sv. Dujma, a malo podalje gube se u zraku orisi povećih otoka: Brača, Šolte, Hvara i Visa. Sa zapadne strane proteže se kaštelanski zaliv, gotovo sa svih strana zatvoren. Sjevernim njegovim krajem reda se uz more sedam kaštelanskih sela — »koja no su prilika Misira« — kano sedam bielih labudova na obali gorskoga jezera, a u zapadnom se kutu digao vitki zvonik bimaris Trogira, dok se s juga u more spuštaju obronci Marjana i Čiova, na kojima je razsijano grmlje mrčike i brnistre. I tako Solin leži na sjeverno-iztočnomu obronku velikog amfiteatra, ograničena brdima i brežuljcima, kojemu sredinu zahvaća eliptična površina kaštelanskog zaliva. A baš ondje, gdje je prosjek medju Kozjakom i Mosorom, kroz koji se vijuga put, što spaja Zagorje sa Primorjem, ponosito se na goloj klisuri diže tvrdi Klis, pod kojim se kroz tolike viekove mnoga krv prolila.

Nekoliko koračaja od ovih **zapadnih vrata** (Jezerine) prema zapadu do jedno 230 metara, prešavši razkršće, s kojega kreće put na željezničku stanicu, u mjestu, zvanu Dôca, eto malo pogansko groblje (**Necropolis in horto Metrodori, ad viam munitam**) sa deset sarkofaga, već davno odkrivenih, koji daju naslućivati, da je to dio prostrana grobišta, koje se prostiraše uz oba kraja današnje ceste i koje se u jednom nadpisu zove hortus Metrodori. Bilo je po svoj prilici ovo grobište za Solin, što Via Appia za stari Rim.

Pokraj njega duž sjevernoga kraja ceste protegle se tako zvane **Kiklopske zidine** (Dôca), sazidane od ogromnih kamena, pravilno učetvorenih, izdjelànih i dobro sljubljenih, koje dandanas zapanjen putnik, kako naš Kukuljević pjeva, u čudu motri. Ovi zidovi nisu drugo nego li via munita, t. j. utvrdjena cesta, sagradjena po svoj prilici god. 59. pr. Kr., kad bi Solin podignut na oppidum civium Romanorum. Protežu se one uzporedno sa cestom prema Kaštelima gotovo za koja 3 klm., a svršavaju na južnoj strani ceste u sgrade, prilične utvrdama, na mjestu danas zvanu Štacun, koje ime sjeća valjda na Statio I. viae munitae.

Ako odavle — biva s Jezerina, kod zapadnih gradskih vrata (porta occidentalis), — bacimo prema iztoku oko za kojih 650 met. do mjesta, zvana Glavičine, opazit ćemo ruševine **teatra**, koje jedva da vire izpod obrasle loze. Današnja cesta presieca kaza-

lištnu sgradu upravo medju pozornicom (pulpitum) i orhestrom. Pozornica se nalazi s desne strane puta, idući od Trogira u Solin, a po mnogim ostatcima kapitela, stupova, uresnih komada, tu nadjenih, osobito pako jednog liepog torsa »Athene Promachos«, sada u spljetskom muzeju, razabire se, da je bila bogato i liepo urešena. Okolo polukružne orhestre bio je hodnik, kao u amfiteatru, te se oko nje dizahu u koncentričnim, polukružnim redovima mjesta za gledaoce (cavea), svako mjesto izvisitije nešto iza prednjega, tako da su gledaoci sjedjeli u istom redu, kao i u amfiteatru. Promjer orhestre bijaše 10 m., a cielog teatra 25 m.

No i teatar, kao i mnoge druge javne sgrade u Solinu, čeka, da se metodično i sistematično bolje prokopa i pročisti. Tom prigodom ustanovit će se, kako je ovdje išla obala rieke Jader, i gdje je bilo glavno pristanište. Nije bo bez temelja mnienje, da je upravo ovo ona točka grada, koja je predstavljena na Columna Trajana, gdje se je car Trajan na putovanju put Dacije, krenuvši na naše obale iz Jakina (Ancona), preko Zadra (Jader) i Skradina (Scardona), god. 101. izkrcao, da primi poklonstvo grada Solina, te da krene kopnom preko Bosne dalje u Daciju. Sve je ovo liepo uklesano na onoj glasovitoj Columni, koja dandanas resi jedan od glavnijih trgova u Rimu: Piazza Colonna.

Dalje od teatra prema iztoku za jedno 480 m., gdjeno su livade Jankovače, bijaše **unutrašnja luka i pristanište** (portus) Solina. Tekom viekova bi ova luka naplavom zasuta. Zemljište s desne strane puta i danas je blatno, te se očito razabire, da je dotle jednom dopiralo more.

Krenuvši lievo, mi ćemo sada malne bez prekida hodati po samim **gradskim zidinama** (moenia urbis), koje pasahu grad, a vire gdje više gdje manje iznad zemlje, i strše ovdje i ondje do 6 m. visine; gdjegod liepim učetvorenim balvanima, a gdjegod sitnim kamenjem, prema tomu, jesu li iz starije republikanske dobe, ili iz Markaurelove, ili čak iz poznije. Na desno od zapadnih vrata, pa malne sve do ušća rieke Jadere i do mora protežu se zidovi iz svih doba. Vidi se, kako su ih gradili liepim kamenjem, kako u kasnije doba, za vrieme ratova, krpali u nestašici dobra tesana kamena kojekakvim sitnežom. Naći ćemo na putu još mnogo četverokutnih kula, ne zidom svezanih, nego uza nj naslonjenih liepim kamenjem, gradjenim u razno doba. Našlo ih se nazad godina do 88, a i sada ih se vidi što ogoljenih, što djelomice zasutih do 40. Nazad dvadeset godina, upravo ovdje kod zapadnih vrata, bila porušena jedna od ovih kula, iz koje

virilo radjeno kamenje, pa se tom prilikom izvadilo ništa manje od 18 nadpisa na kamenu iz prvih viekova po Kr., koji su kao prosti materijal bili uzidani u četvrtom i petom stoljeću.

Baš kod zapadnih gradskih vrata s desne ruke, vidi se takodjer, da je zid bio oklopljen velikim kamenima, pravilno učetvorenim; dapače jedan takav kamen visi još osamljen, držeći se jedino gornjom svojom plohom cementa. Živi je on svjedok, kako su po razorenju staroga Solina stanovnici sadašnjega pa i oni okolnih sela raznosili na sve strane staro kamenje kao gradjevni materijal za nove sgrade. Čita se u starim poveljama, da je već god. 1000 po Kr. neki Pinčij, rodom Bugarin, primio na dar od hrvatskoga kralja Držislava kamenje blizoga amfiteatra da sagradi ovdje blizu crkvu sv. Mihovilu, sv. Petru apoštolu i sv. Martinu biskupu. Crkvi nestalo traga, jer je porušena za doba Turaka, ali položaj na sjeveru željezničke postaje zove se i dandanas sv. Mihovil.

Pri rušenju gornjih spratova liepog romanskog zvonika stolne crkve u Spljetu g. 1896. bijaše izvadjena iz njega sila rimskih nadpisa, arhitektonskih ulomaka, uzidanih XIV.—XVII. vieka kao prosti gradjevni materijal, a sve to iz solinskih ruševina. Nema starije kuće u selu Solinu, u kojoj ne bi bio još uzidan po koji stari nadpis uz silu ostalih predmeta. God. 1898. bila je porušena neka stara kućica pokraj amfiteatra. U njoj bilo uzidano do 12 nadpisa, glava, arhitektonskih ulomaka. Spljetski muzej pogodio sve starinskoga, što se vidi i ne vidi, pa iza kako bi kuća porušena, izskočila 32 starinska predmeta. Što li sve ne bilo u Mletke odnešeno? Mletačka vlada trgovala je sa solinskim ruševinama; donapokon davala ih mjesto plaće svojim neplaćenim činovnicima! God. 1678. providur Petar Valier nagradio je sa preko 4000 komada starog kamena fiškalnog odvjetnika G. Kavanjina, koji je bezplatno služio, i to još u znak javnoga priznanja! Providur Leonardo Foscolo god. 1647. dade, da razore Solinjani i Kaštelani veći dio utvrda solinskih, jer da su se u njima bili Turci ugniezdili. G. 1656. providur Bernardo izvadi u Solinu za spljetske utvrde »dobar dio velikog kamenja«. Godine 1711. providur Vendramin dozvoli nadbiskupu Cupilli gradjevnog materijala iz Solina za njegove sgrade u Spljetu. God. 1792. providur Angjeo Diedo zahvaljivaše Jurju Politeu, Splječaninu, za poslane mu sanduke kamenja i mramorja, moleći ga, da mu pošalje i još obilatije!

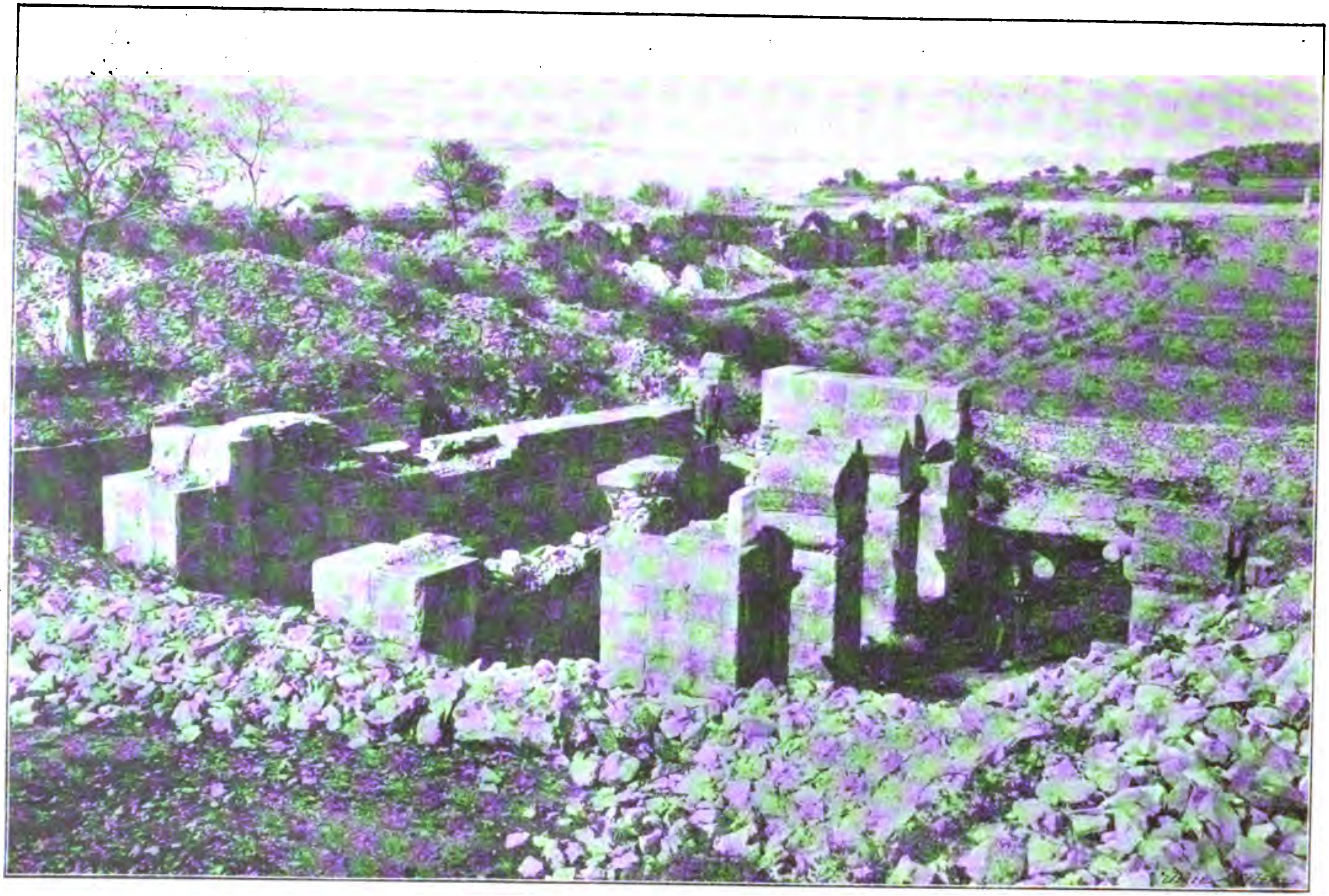
Nego za ovako pljačkanje i rušenje starinskih spomenika dao loš primjer i sam car Dioklecijan, rodom Solinjanin! Sve stupovlje od granita i inog mramora, što resi njegovu palaču u Spljetu, dao

je on prenieti iz ruševina egipatskih. I dvije sfinge, što no jednom čuvahu ulaz u njegov mauzolej — sada stolna crkva — odnio on izpred kakva hrama iz Misira.

Čuvar starinskih spomenika u Spljetu ni dan današnji uza sve paragrafe zakona, uza sve razvijeno čuvstvo, da se štede stari spomenici, ne može da očuva ruševina solinskih od pljačkanja i rušenja sa strane radišnih i prometnih Solinjana, ne može da očuva Dioklecijanovu palaču od nagrdjivanja i rušenja sa strane nekojih Splječana, nekmo li da se mogao očuvati tekom viekova Solin od takova rušenja i pljačkanja! I s toga je rieč: Quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini, quod non fecerunt Barberini, fecerunt Spalatini!

Sunce već odskočilo, pa i mi krenusmo dalje.

Dva koraka od ovih zidina prema sjeveru, pa četiri prema iztoku i evo nas kod **amfiteatra** (sl. 1.) — Paraćeve kuće. — Ležao je on na skrajnoj sjevero-zapadnoj točki drugoga diela grada, te bi po veličini i po položaju rekao, da je samo za ovaj dio grada bio i sagradjen. Promjer u dužinu iznosi mu 65 m., a u širinu 47 m. Manji je nego li su amfiteatri u Poli, Veroni i Carnuntum-u (Deutsch-Altenburg blizu Beča), a veći od onoga u Aquincum-u (stari Budim) pokraj Budimpešte, veći od onoga u Pompejima, kojemu je os dužine 67 m., a os širine 35 m. Na ulazu eno četiri ogromna pilona od biela kamena, veoma liepo izdjelana. Ovi stupovi podržavahu obluke od kamena, izdjelane na čunj u pravcu osi dužine. Tlo na ulazu bijaše popločeno nepravilnim pločama od kamena, i eno ih još dosta na mjestu. Popločeni hodnik obkoljivao je cielu arenu, na kojoj eno razplela se bujna loza, kan da još osjeća vlagu puste krvi gladiatora i Krstovih mučenika, na njoj prolivene! Svodovi su okolo još sa južno-zapadne strane djelomice dobro sačuvani, a oveći svod na jugu lako da su vrata — porta pompae, kroz koja su gladiatori ulazili u amfiteatar, dok su vrata porta triumphalis za dobitnike na sjevernoj strani djelomice zatrpana, a djelomice porušena. Sva je prilika, da se je arena mogla vodom poplaviti, da se u njoj priredi naumahija, t. j. pomorska bitka. S desna i s lieva glavnomu ulazu, gdje se plaćala ulaznica — tessera amphitheatralis — redahu se u okrug mjesta za gledanje, cavea, gradus spectaculorum. Izpod ovih mjesta bijahu na nižemu druga niža sjedala, subsellia, zaštićena ogradom za obranu od divljih zvieri. Izpod gledališta bijaše raznih vrata — vomitoria, — kuda su zvieri ulazile u arenu. Izmedju subsellia i cavea



Sl. 1. Amfiteatar.

idjaše u okrug eliptičan hodnik praecinctio, diazoma, od koga nam se jedan dio sačuvao; iz ovoga se je moglo doći k sjedalima prvoga reda, pa uz nekoliko stepenica — gradus, gradationes — k onim drugoga reda. Gradationes podizahu se u raznim redovima, jedna povrh druge i jedna iza druge, te tako sačinjavahu redove sjedala za gledaoce, koji se postupice penjahu jedni nad druge u koncentričnim krugovima. U najnižem redu sjedjahu magistrati, u ostalim gradjani, a žene u najvišem, pod jednim triemom na stupove, dok je drugi dio istog triema bio ostavljen za mali puk. Za zaštitu od sunca i od kiše mogaše se cieli prostor prekriti platnom — velarium, učvršćenim na kocima, zabivenim u zidu kod zadnje periferije sjedala.

Koliko je nevine krvi u ovoj areni proliveno za nasladu krvoločnih Rimljana i još krvoločnijih Rimkinja! Koliko li je mučenika ovdje zaglavilo, da svojom krvlju zasvjedoče vjeru Krstovu!

U okolici amfiteatra našlo se nekoliko gladiatorskih nadpisa. Jedan nadpis hvali Amabilis-a, t. j. miljenika, secutor-a (gladiator ovako zvan, oboružan bodežem i štitom, jer je sliedio, progonio svoga takmaca, zvana retiarius, oboružana samo mrežom) rodom iz Dacije, koji da se je za trinaest okršaja održao u amfiteatru, i da je od naravske smrti, a ne od čovječje ruke poginuo (fato deceptus non ab homine). O Crinitu, t. j. liepokosu, takodjer secutor-u, rodom iz Afrike, ubijenu u 20. godini života u drugom okršaju u amfiteatru, pripovieda drugi solinski nadpis, da mu je Afidia žena postavila mali sarkofag od svoga maloga imutka (de sua frugalitate posuit). O Maksimijanu, takodjer secutor-u, komu bi nadjenuto ime aureus, t. j. zlatni gladiator, kaže treći nadpis, da je od 22 godine, iza kako se bijaše u areni održao za pet okršaja, na prevaru bio ubijen od razbojnika (deceptus a latronibus). O Rapidu, t. j. hitromu retiarius-u (oboružanu samo mrežom, kojom je nastojao uloviti svoga takmaca secutor-a), iz škole gladiatorske u Akvileji, a rodom iz Beluna, kaže jedan nadpis, da je u šestoj bitci bio ranjen, da je umro od rana zadobivenih, iza kako mu se ne uzkratilo liekovima (in medicina decessit).

No dignimo se iz ove nevolje ljudske, gdje se ljudi za nasladu ljudima kao živine klali, u vedriji zrak, te koraknimo dalje! Put, koji od amfiteatra vodi prema iztoku, idući uviek po perimetralnim zidinama, ostavljajući na desnu stari grad, a na lievu predgradja na obronku Kozjaka, te više kula, dospieva iza desetak časa puta, gdje se opet opaža dio zida s velikim balvanima, do

zida, u debljini kojega se vidi jarak, kojim je valjda tekla voda. Krene li se s ove točke na lievo, eto nam pred očima u jami malo groblje, nekropola kršćanska (Kapljuč), od šestnaest sarkofaga (**necropolis ad portam suburbanam**; sl. 2.). Leže oni poredani izvan gradskih zidina, u jami dugoj 40 m. po prilici, a dubokoj do 2 metra i pô izpod površine. Ovdje se može najbolje opaziti, koliko je debeo naplav, koji je tekom viekova zasuo Solin. On je poprečno visok 2·50 m. do 3 m., a mjestimice i više.

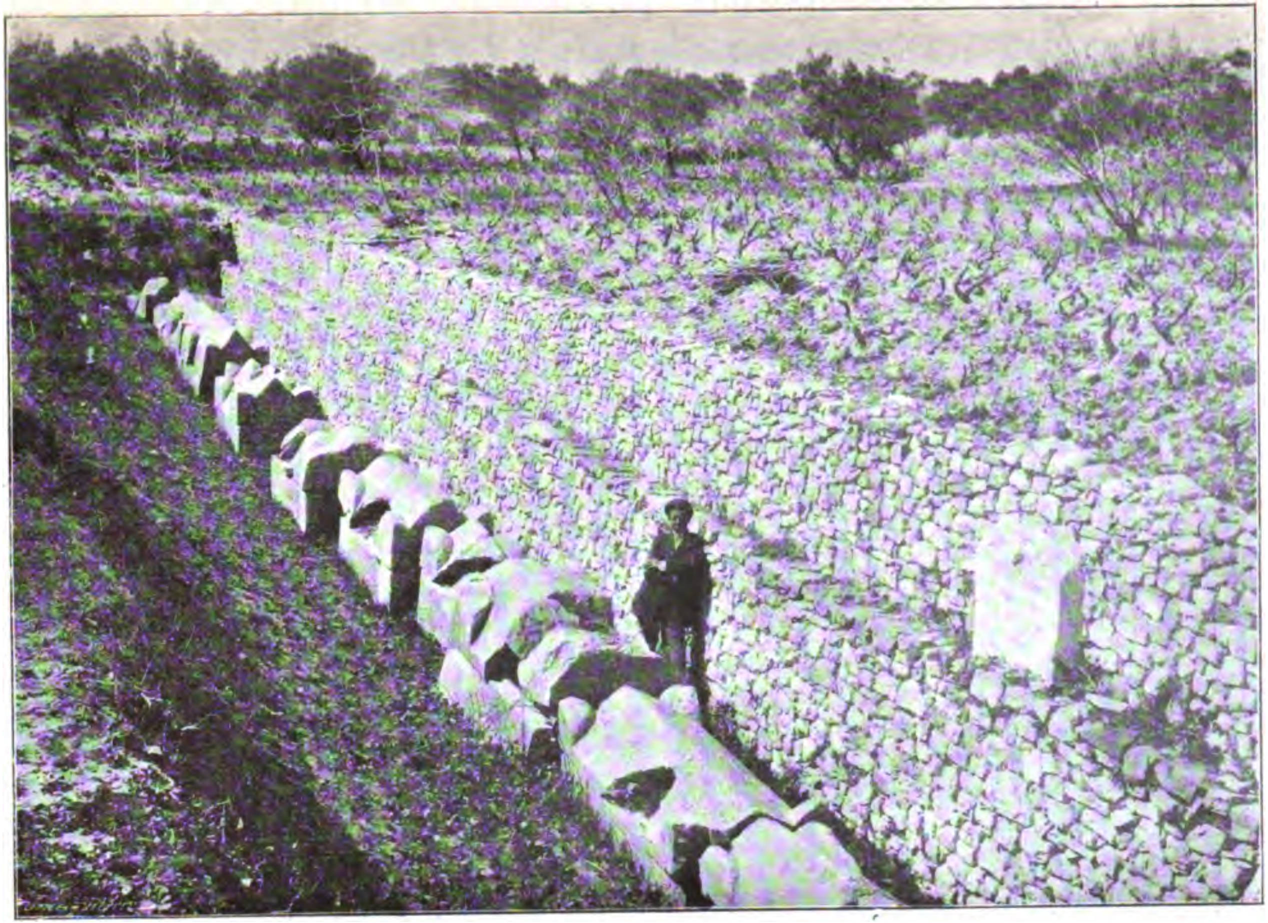
Svi su ovi sarkofazi bili u staro doba, koji više koji manje razbijeni i pretraženi, tako da u njima izim kostiju ne bi nadjen niti cigli predmet od vriednosti. Samo ih je pet s nadpisom, a dva sa krstovim monogramom. Jedan je od ovih nadpisa poganski; a četiri kršćanska. Što se nalazi jedan poganski sarkofag medju ovim kršćanskim, ima se tim tumačiti, što su kršćani u petom i šestom stoljeću, ne imajući sarkofaga ili sredstava za nabavu, običavali kadikad uzimati i poganske sarkofage za svoje zadnje boravište. Liep je primjer tomu krasno sačuvani sarkofag Hipolita i Fedre u spljetskom muzeju, nadjen u groblju pokraj bazilike mučenika u Manastirinama. U trećemu sarkofagu od zapada bijaše pokopan neki Leontij, bivši pobočnik gjenerala pješačtva i konjaničtva, sa svojom suprugom. Inostranac bijaše on ovoj zemlji, kaže nadpis, a pridodaje onu dosta običnu formulu, po kojoj ne bijaše nikomu dopušteno pokopati se u ovaj sarkofag. Ako bi tko želio, imao je platiti crkvi globu od dvije librice zlata.*

Sva je prilika, da je ovuda prolazio nekoć put, koji izlazaše na Porta suburbia ili suburbana, te da su uzduž ovog puta bili poredani spomenuti sarkofazi.

II.

Vrativši se odavle na put, pa nakon malo koračaja prevalivši potok Kapljuč, obično suh, jedno 50 met. po prilici, uviek prema iztoku, dodje naše družtvance na mjesto, gdje je perimetralni zid zapadnoga novoga diela grada spojen sa starijim, iztočnim dielom. Prije nego krene dalje, popostade časak ovdje, da baci pogled — jer je odavle najljepši — na cio stari grad. Ondje, gdje no

* (M. br. 2902.) Hic in pace iacet Leontius ex optione [in] officio magistri eq(uitum) et peditum, quem terra extera duxit, qui vixit annus XL vitam. A[l]te(na) Roma(na), quae servivit annus XVI. coniugi caro. In qua arca si quis cum suis [et] Altenam Romanam dederit corpus, de(t) heclesiae paenam auri pondo duo. Depositum in die VII. Idus Iunias.



Sl. 2. Groblje kršćansko (Kapljuč).

se prema podnevu vide najveće gomile, ondje su bile velike gradske kupelji (thermae). Nedaleko bila gradska viećnica (curia). Više prema iztoku ostanci su liepa hrama, valjda matris magnae Cybelae. Negdje onuda pod gomilom leži glavni trg grada (forum) uzduž glavne gradske ulice.

Sve su ove sgrade i mnoge druge bile konstatovane nadpisima i ondje nadjenim arhitektonskim ulomcima, koji se vidjaju po raznim odsjecima arheoložkog muzeja u Spljetu. Ni slika staroga Solina ne može jasna biti, ako se ne posjete ovi odsjeci, u kojima imade do 3000 nadpisa iz svih viekova od prvoga po Kr. do polovice sedmoga, malo prije razorenja Solina: raznih bogova, careva, carskih namjestnika, svakojakih činovnika, vojničkih oblasti, pa krasnih kršćanskih nadpisa, raznih zanimanja i zanata, iz kojih se doznaje i unutrnja povjest i družtveni život ovoga grada. Ovu sliku popunjuju ulomci kiparske umjetnosti na stotine, na hiljade manji predmeti od kovine, od zemlje, za domaću porabu, za nakit, pa stotine komada dragog kamenja, hiljada novaca. Sve ono, što je natrpano po odsjecima muzejalnim, sve je — izim posve malog broja — nadjeno u starom Solinu i u okolici, do Klisa i daleko prema Kaštelima.

Malo koračaja od ovoga razkršća, krenuvši prema jugu, eto nas do mjesta, zvana **Ilinac**, gdje su liepa gradska vrata, zvana **Porta Caesarea.** Pločnik ovih vrata sastavljen je kao i u Pompejima, od velikih nepravilnih balvana, u kojima se liepo razabiru izdubene kolotečine za kola. Vrata su široka blizu 6 met., a diele ih na tri diela četiri pilona od učetvorenih kamena, koji su dva i dva poredani u pravcu, kojim put ide. Srednji, širi, služio je za kola, a dva uža, pobočna, za pješake. Sa obje strane ovih vràta zid je neobično debeo, a na njemu unutra vidi se sloj vapnene i sadrene naslage od vodovoda, koji tecijaše kroz debljinu zida nad vratima. S jedne i s druge strane vrata vide se dva sahraništa vode (castellum), u obliku osmokutnih kula, naslonjenih uza zid, u promjeru od 5·40 m.

Vrativši se odavle i prosliedivši put sjevera, na razkršću, gdje se sastaju zidine dvaju dielova grada, iznova se u njima vidi konao vodovoda (aquaeductus), pa malo dalje na lievo mjesto, gdje su bila gradska vrata (porta suburbana) izpod sv. Duje, a dva koraka dalje prema sjeveru na kutu, gdje zid skreće prema iztoku, razvodje vodovoda.

Odavle malo na desno, eto i ruševine **starokršćanske gradske bazilike** (basilica urbana, episcopii). Leži ona pod velikim

gomilama i pod vinogradima na podnevu i iztoku. Da se uzmogne skoro prokopati, trebalo je zadnjih godina ovdje više vinograda nabaviti. Ma i malen bio uspjeh izkopina, jer je ovdje zemljište bilo već prorovano, pa se kaže, da su odavle i nekoji stupovi, koji rese pročelje crkve sv. Marka u Mletcima, ipak će biti od velike važnosti za mnoga još neriešena pitanja crkvene povjesti Solina. A da baš pod ovim gomilama leži gradska bazilika, dokazom je, što je još god. 1842. ovdje tadašnji ravnatelj dr. Fr. Carrara odkrio **krstionicu** (baptisterium) uz **krizmaonicu** (consignatorium). Krstionice se gradile pokraj gradskih bazilika.

Ova je krstionica (sl. 3.) ne samo jedan od najznamenitijih spomenika kršćanskih u Solinu, nego je još više znamenita, što je do nje sačuvana i krizmaonica. U krstionicu ulazilo se je iz grada južnim vratima kroz tetrastilni vestibul, koji se još dobro vidi. Četiri ulomka stupova od crnoga afrikanskog mramora i sad su na mjestu. Uzašavši nekoliko stepena, te prošavši vrata, dolazaše se u pravu krstionicu, osmokutnu sgradu sa osam izdubaka, od kojih pet polukružnih, a u trima su probijena vrata. U okolo unutrašnjega zida, obliepljena mramornim pločama, kojima se još tragovi vide, bila su četiri velika stupa od mramora cipolinskoga, s liepim kapitelima, nalik košiću, po obliku ravenskih kapitela iz šestoga stoljeća, sa grifima mjesto voluta i tragovima crvenog bojadisanja, koji se sada čuvaju u spljetskomu muzeju (37 E). Ovi su stupovi nosili kubu, obliepljenu po svoj prilici krasnim mozaikom, kojega se pojedine kocke nalaze ondje razsijane. U sredini ove sgrade stajaše pravokutna mramorna kamenica za krštenje. S iztoka se vide malene prostorije, po svoj prilici za svlačenje katehumena i neofita, koji se imahu krstiti, a malo dalje bijaše velika prostorija, koja se ima bolje prokopati — valjda za poučavanje katehumena. Na zapadu osmokutne sgrade bijaše hodnik, kroz koji prolazaše konao u kamenu, koji od glavnog vodovoda vodijaše vodu u kamenicu na zapadu od vestibula. Iz ovoga hodnika, uzašavši dvije mramorne stepenice i prošavši kroz vrata, postavljena na mramornim stupovima, dolazaše se u prostranu dvoranu. To bijaše krizmaonica (consignatorium). U ovu se dvoranu ulazaše i kroz druga vrata, okrenuta prema jugu, koja su bila neposredno vezana sa prostorijama okolo bazilike, a suprot njima prema sjeveru bijaše polukružna apsida. Cieli pod ove dvorane bijaše pokriven mozaikom sa veoma liepim narisima, a upravo prema vratima, koja vode u hodnik, bijahu na mozaiku prikazana dva jelena, gdje piju vodu iz posude, a nad njima nadpis iz početka psalma 41.:



Sl. 3. Stara kršćanska krstionica.

»Kako jelen žudi vrelo vode, tako duša moja k tebi, Bože!«* Bio je ovaj mozaik više manje čitav do nazad triestak godina. Neki inostranac, nastanjen u Spljetu, za nekoliko godina zalazio često na čašu dobra vina u Solin, svaki put kupovao tajno od težaka po komad ovog mozaika, te ga u torbici kući nosio. Ne zna se, kamo su ovi komadi dospjeli. Ne bilo tada čuvara starina u Spljetu, a Solinjani — ljudi kô ljudi — lakomi za novim novcem! Ovo dakako sada — budi im rečeno na čast — ne bi se moglo više sbiti. Uvidjeli i oni, da su im starine na diku, a bome i na korist!

Odmah na sjeveru krstionice gradski zid i put, što po njemu vodi, kreće na iztok, pa iza malo koračaja eto nas pred ulazom u starokršćansko groblje u Manastirinama. Ovaj je ulaz urešen raznim arhitektonskim ulomcima, pokupljenim po solinskim gomilama. Medju ovima je u starinskom zidu uzidan nadpis, da svrati pozornost posjetitelja: Coemeterium legis sanctae christianae, **starokršćansko groblje** u Manastirinama.

Odavle se ulazi na put, zasadjen na krajevima bujnim ružmarinom, koji vodi k tomu znamenitomu groblju.

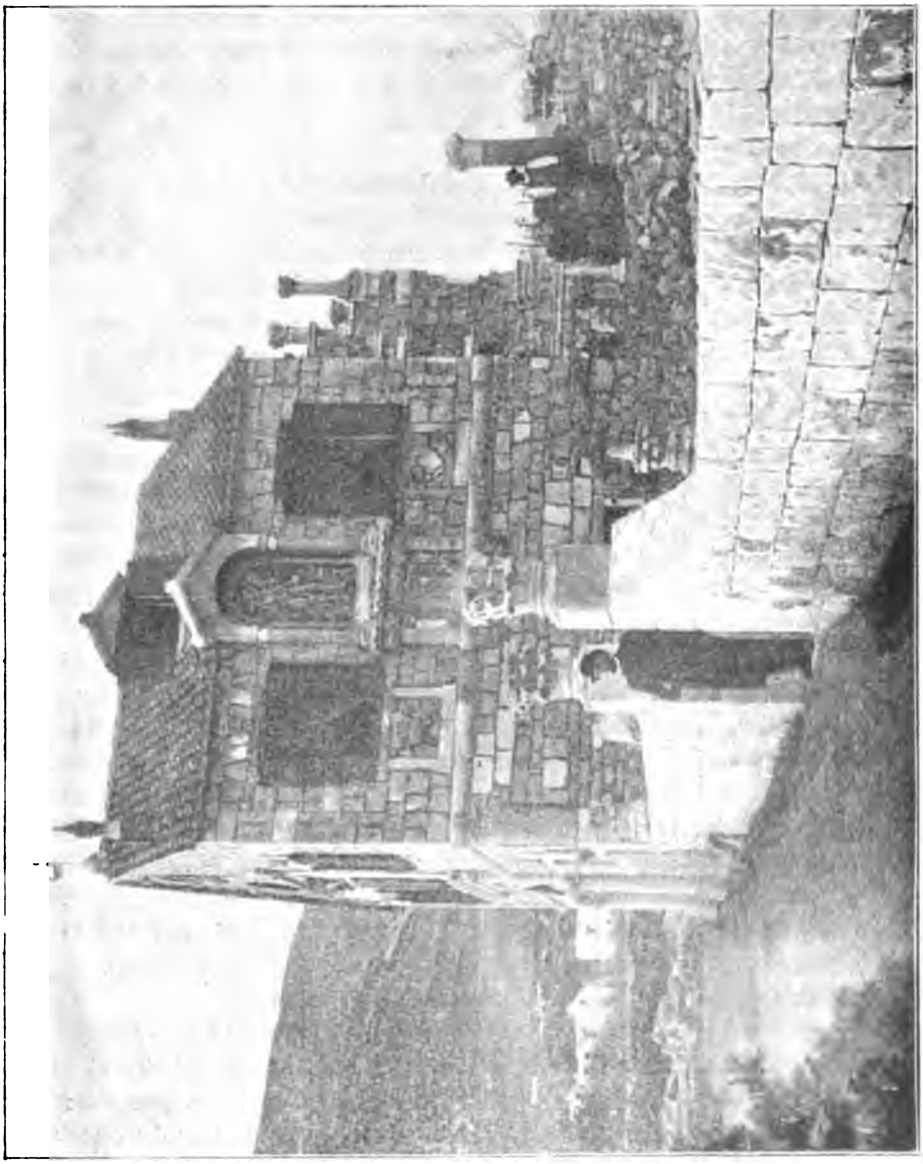
Sunce medjuto već odskočilo na obzorju i stalo dobro pripicati.

Posjetitelji, stariji po godinama i već umorni, krenuli putem ružmarina, u Tusculum, da se odmore, dok četica mladjih, kojima sunce ne škodi, a dobre im noge, zakrenula odavle na lievo, prema zapadu, poljskim putem do potoka Kapljuča. Pregazila zatim potok prema sjeveru, ostavila na lievo Podrugove i Mužićeve kuće, te prošavši kroz obor Milišićevih kuća, — kroz koji se sjetio neko one latinske cave canem — nakon petnaest dobrih časa strmenita puta stigla četica na Coemeterium S. Anastasii u Marusincu, na groblje sv. Anastasija ili sv. Staša.

Dok ta četica mladjih hrlila k Marusincu, stariji odmarali se u debelu hladu Tusculum-a. Čudnog je stila ova kućica, sagradjena istom godine 1898. za stan: ravnatelja izkopina, čuvara i za ostale potrebe (sl. 4.). Uzidalo se u nju starinskih arhitektonskih i ornamentalnih ulomaka, nadjenih po solinskim ruševinama, pa iz kasnije, srednje dobe, dovezenih iz Spljeta od porušenih katova zvonika stolne crkve. I tako se donekle Solin osvetio Spljetu: ovaj u srednjem vieku digao mu iz ruševina na hiljade arhitektonskih i ornamentalnih komada, a Solin prigodom gradjenja kućice što više mogao odnio mu sredovječnih, te se tim starinarskim ruhom Tusculum zaodjenuo. Na ka-

* »Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus!«

menu je sagradjen, podrum mu je u živcu kamenu, a i on vas od kamena. U podrumu čuva se dobra i hladna solinska kapljica. Na



Sl. 4. Tusculum ravnatelja solinskih izkopina.

odličnu mjestu postavljen je »Dobri Pastir«, čuvar ove kućice. Po vrtu, u kojem je pri kraju malo šumice, pa plemenitih voćaka i

raznovrstne dalmatinske loze, ali one izvrstnije — notae generosioris — naslagani su ulomci starinskih stupova, kapitela. Nadpis na pročelju vrata kaže posjetitelju, da je dobri Bog podielio ravnatelju izkopina ovo uživanje: Deus mihi et meis successoribus haec otia fecit! A božji blagoslov nad ovim mirnim obitavalištem prosi starokršćanski solinski nadpis, urezan nad vratima ulaza: † Isuse Krste, kralju kraljeva, gospodaru gospodara, neka budu tvoje oči danju i noću milostivo otvorene nad ovom kućom!* Kućni prag daje ti dobrodošlicu: Salve! I netom si glavu na vrata pomolio, po starinski skrojen nadpis pozivlje te, da udješ u kuću: i ako si trudan putniče, daj, ne budi ti težko, posjeti ovu kuću.** Je li kasno doba dana, je li mračno, starokršćanska svjetiljka svietli ti na ulazu. A imaš što da i pogledaš u ovoj kućici!

Na lievo soba za goste, sva bojadisana u starokršćanskim bojama i stilu. U sredini stropa »Dobri Pastir«, a okolo njega starokršćanski simboli: grozdje, golubica, riba, paun itd. Po stienama u više okvira slike solinskih izkopina; a kao na izmjenu medju dva izdubka prema iztoku Horacijeve kitice: Iste terrarum mihi praeter omnes | angulus ridet, ubi non Hymetto | mella decedunt, viridique certat | baca Venafro | Ver ubi longum taepidasque praebet | Jupiter brumas, et amicus Tebron | fertili Baccho minimum Falernis | Invidet uvis. Kako liepo pristaju ove zanosne rieči tomu zakutku svieta! Tebron je Kozjak, brdo nad Solinom. U sredini je ove sobe stol od kamena, podržavan kapitelima od kamena; na stranama dva naslonjača od kamena, prepolovljeno dno sarkofaga, na starinskim stupićima, koji i okolo sobe služe za sjedalice. Medju ovima poredalo se naokolo nekoliko žara pepelnica (urnae cinerariae). Pokućstvo je sve od kamena; samo što su sjedalice okolo stola od drveta: izdjelala ih ruka našega Zagorca. Prema ovoj sobi pri tlehu je kuhinjica, i ona u kamenu, a u njoj ognjište u živcu kamenu.

Uzadjimo, kad je ovako liepo, i na prvi kat.

Stube su bojadisane po starinsku. U vrhu je Krstov monogram medju dva pauna sa nadpisom: in hoc signo vinces! Na desno je oveća soba; strop joj urešen kao u katakombama: u sredini Isukrst u spodobi Orfeja, a naokolo sve starokršćanske

* (C. I. L. III. 2674.) † Jesu Christe, rex regum, domine dominantium, sint oculi tui aperti die ac nocte super domum istam clementer † — ** Quamvis lasse viator, rogo, ne graveris et domum contempla hanc.

slike: Mojsija, David itd. Veliki ormar, pun biranih knjiga, nad kojim se čita: bibliotheca patria, pokazuje, čemu služi ova soba. A na stieni prema iztoku Horacijevi stihovi: O rus quando ego te aspiciam, quandoque licebit, | nunc veterum libris, nunc somno et inertibus horis, | ducere sollicitae iucunda oblivia vitae, očevidno kažu, kako za svojim Tusculum-om čezne njegov gospodar, kad ga kojekakvi posli i poslići progone po tiesnim, zdušenim spljetskim ulicama, ili kad u Rogatačkoj Slatini srče, sirota, mlaku vodicu, da okriepi zdravlje, te u družtvu zagrebačkih prijatelja obigrava brda i doline. S druge strane dvije sobice za počivanje popunjuju ove seoske udobnosti. U ovoj kućici bivaju kadikad i zanimljive disputationes Tusculanae o izkopinama u znamenitim dvama grobištima solinskih mučenika. Posjetitelja, kad izlazi iz kućice, ona ovako pozdravlja: Exeuntibus pax!

Pokraj Tuskula ima i stan za čuvara, custos effossionum Salonitanarum, pa i za konjića, komu je namienjena plemenita zadaća, da odvaža materijal izkopina. I on nad svojom stajicom ima svoju čitulju. Malen je, ali srčan ovaj konjićak bosanske pasmine. »Miš« zove ga gospodar, »parvulus« Evropejci, što je isto, samo što se prvomu imenu radje odazivlje. Osobito je ponosit, kad on, starinskim sedlom osedlan, nosi kano vila gospodara po solinskim ruševinama.

A kad skoro Tusculum bude imao i hladnu pitku vodu, tada će njegov gospodar moći uzkliknuti s Horacijem: Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus | Hortus ubi et tecto vicinus iugis aquae fons | Et paulum silvae super his foret. Auctius atque | Deus melius fecit!

Pobrinuo se Don Frane ne samo za ugodno zemaljsko boravište u ovoj samotnoj kućici, nego sjećajući se onog starokršćanskog grčkog nadpisa, nadjena ovdje u okolici: Osokoli se, Avgusta, nije nitko bezsmrtan (2149 A), priredio on na vrieme sebi i zadnje počivalište: rimski sarkofag. I već mu početak nadpisa gotov: Hic iacet Franciscus peccator et indignus presbyter. Expleto annorum circulo quinto (50 godina života) hoc sibi sepulcrum Franciscus condere iussit..., prema onomu svećenika Ivana u Marusincu. Bilo mu taman 50 godina, kada ga početkom oktobra god. 1896. umirovilo kao gimazijskog ravnatelja. Brže bolje daj spravi sebi grobnicu, i to u Solinu, baš na polju njegova mnogogodišnjega rada, u Manastirinama, po-

kraj svetih solinskih mučenika. Ali sjećajući se pape Damaza, koji se iz strahopočitanja ustručavao pokopati u blizini svetih mučenika, hic fateor Damasus volui mea condere membra, sed cineres timui sanctos vexare piorum, udaljio on podobro svoj sarkofag od confessio martyrum u Manastirinama, još dalje i od narteksa, gdje su stali grješnici i pokornici. Tu on čeka njegovu smrt; u njemu će Don Frane vječni sanak snivati. Sveti mučenici solinski, za slavu kojih on se je na ovoj zemlji toliko trudio, bili njegovi introductores poslije smrti pred lice božje; pred njim se molili za ovoga peccator et indignus presbyter, da njegova duša »boni Pastoris humeris reportata Sanctorum consortio perfrui mereatur!«

*

U hladu ovoga Tuskula, čekajući da se mladja družina povrati s Marusinca, posjedali stariji za kamene trpeze, a da im vrieme osladi, uzeo vodja njihov pripoviedati u glavnim crtama povjest svojega staroga Solina.

Postanak Solina gubi se u tami viekova. Prvi put spominje se u povjesti god. 119. pr. Kr., kada već bijaše znamenit grad dalmatski, u komu se mogaše sklonuti čitava vojska konsula L. Cecilija Metela. Priča, koja dovodi Solin u odnošaj sa trojanskom vojnom i sa Heraklom, da bi naime Hilos, sin Heraklov, bio sa 72 ladje u argonautskoj i trojanskoj vojni, sadržava valjda koje povjestničko zrnce odnosno na utemeljenje Solina u IV. vieku po dorskomu plemenu Hilâ, a ovo ime pučka mašta kao da je pretvorila u mitičko ime Hila, sina Heraklova.

Bilo da se začetak Solina ima pripisati grčkim naseljenicima ili ne, prilično je, da su njegovi stanovnici bili u suštini plemena ilirskoga, t. j. puk dalmatski, jer pri prvomu pojavu u povjesti Solin nam se prikazuje kao dalmatski grad. Σάλων, Salona, neznana značenja, ima isti dočetak kao i druga mjesta čisto ilirska (Narona, Scardona, Promona, Albona, Flanona, Cormona, Ancona itd.), koja u doba hrvatsko dobiše dočetak na -in (Norin, Skradin, Promin-a, Labin, Plomin, Kormin, Jakin). I oblik u višebroju, i kod pisaca i na nadpisima Σάλωνες, Salonae, u kasnije doba, poslije Cesara, imao bi se tim protumačiti, što je grad bio od dva diela: starijeg grčko-ilirskoga i kasnijeg rimskoga.

Kada god. 155. pr. Kr. Delminium (D'lmno, Dumno, Duvno u Hercegovini), glavni grad Dalmata, bi razoren od Rimljana, koji

zatim, upravo god. 129., bijahu podvrgli svojoj vlasti i cielo dalmatsko Zagorje od Narone (Vid na Neretvi) do Siscie (Sisak u Hrvatskoj), odzvonilo je bilo i slobodi Dalmata u primorju. Prije ili kasnije i obala imala je pasti u panče orla rimskih legija. To je trajalo malne viek i pô, te je stalo mnogo krvi Rimljane, a i ljutih okršaja ratoborne Dalmate. God. 119. pr. Kr. krene konsul L. Cecilij Metel s vojskom iz Panonije, i Dalmati mu primiše vojsku prijateljski, koja i prezimi u Solinu. Iza ovoga dogadjaja Solin postade točka strategična, okolo koje se vrtijaše cielo djelovanje Rimljana do konačnog pokorenja ove obale. God. 79. pr. Kr. pokušaše Dalmati da sbace rimski jaram, i utvrdiše Solin, koji, iza pada Delminija, bijaše im postao glavnim gradom. Prokonsul G. Koskonij upokori cielo primorje dalmatsko od Neretve do Krke i osvoji god. 78. Solin, koji bi opet od Dalmata oslobodjen, dok ga kasnije nakon dvojega obsiedanja ne osvoji posvema god. 39. Asinij Polio.

Od god. 78. Solin bijaše postao conventus civium Romanorum, t. j. sastajalište gradjana rimskih, raztrkanih po cieloj srednjoj Dalmaciji, koji su sačinjavali jednu zadrugu, pod vlastitim zakonima i uz vlastitu upravu, imajući dva magistra i dva kvestora, koji upravljahu javnim poslima. Kada bi god. 59. Ilirik, koji dosele bijaše zemlja na po podložena, na po saveznička, pretvoren u rimsku pokrajinu s redovitom upravom, a C. Julij Cesar prvi joj prokonsul, — Solin postade glavnim gradom ciele pokrajine, pošto bijaše tada oppidum civium Romanorum. Za ponovnog svog boravka u Solinu god. 57. i 54. pr. Kr. C. Julij Cesar steče na osobit način ljubav gradjana rimskih, nastanjenih u Dalmaciji, koju mu oni i izkazaše malo godina kasnije u gradjanskom ratu, izmedju njega i Pompeja god. 49. pr. Kr.

Za ovoga rata sbilo se u Solinu raznih veoma zanimljivih dogadjaja. Kako sva obala Dalmacije, tako i Solin pristajaše uz Cesara. Pompejeva vojska, osvojivši Krk (Curicta), privabivši na svoju stranu Vis (Issa), stiže pod Solin. M. Oktavij, Pompejev morovodja, nemogavši na svoju stranu predobiti ovaj conventus, stade ga obsjedati. Solin, pripovieda sam Cesar (u pogl. 9. knj. III. de bello civili), bijaše jak i po samom položaju i radi toga, što bijaše na brežuljku. Bio opasan prostim zidom bez utvrda, a malo bijaše gradjana, da bi mogli odoljeti Oktavijevoj vojsci. Pridodaše s toga oni zidu drvenih kula, digoše na oružje i robove, a žene odrezaše svoje kose za konoplje vojničkih sprava. Zaludu Oktavij opasa grad peterostrukom obsadom, zaludu pomnoža navale i ju-

*

riše; Solinjani, premda gladom mučeni, održaše se junački, te napokon provalivši protjeraše u bieg Oktavija sa znatnim gubitkom. Kao negda kartažke žene, tako su u ovoj sgodi Solinke veoma živo pomagale u obrani svoga rodnoga grada. Jedne noći provališe one kao bjesomučne furije, u crnim odjećama, sa gorućim zubljama u rukama u neprijateljski tabor, te pomogoše potući i razbiti vojsku.

Medjutim Dalmati, koji pristajahu uz Pompeja, čim stade Cesar, nakon poraza kod Farsala, okupljati u Dalmaciji ostanke vojske, pobuniše se proti njegovu namjestniku Kv. Kornificiju, kojemu Cesar bijaše poslao u pomoć Gabinija s jakom vojskom. Pa kad ovaj posljednji, nakon mnogih poraza, htjede pobjeći u Solin, bude na putu nedaleko od Mućа (Andetrium) od Dalmata tako potučen, da je osim mnogih vojnika i vojničkih stjegova izgubio 38 centuriona i 4 tribuna. Gabinij malo zatim umre u Solinu od dobivenih rana. Sam car August u svojoj političkoj oporuci (monumentum Ancyranum) hvali se, da je oprao ovu sramotu i da je preoteo vojničke stjegove, što no Gabiniju bijahu oteli Dalmati. Dalmatima ipak podje za rukom, da god. 42. osvoje Solin, ali im ga god. 39. opet ote Asinij Polio. I ako ne J. Cesar, a to sigurno August utemelji u Solinu koloniju, medju god. 33. i 31. pr. Kr. istodobno kad Jader i Naronu, te ju prozva Colonia Martia Julia Salonae. Kao što bijaše svaka rimska kolonija u malenu slika Rima, tako i Salona imadjaše ustav i upravu sasvim nalik onoj u Rimu. U Solinu imadjahu svoje hramove sva božanstva rimskog Olimpa; tu razni svećenički kolegiji, tu na glasu carski žrtvenik — ara Salonitana —, središte javnog bogoštovlja za svu Dalmaciju.

Nakon što bijaše Ilirik konačno uredjen kao pokrajina rimska, Solin postade sielo — conventus iuridicus — diela Dalmacije od Krke do Neretve. U solinski sabor — conventus — šalju svoje zastupnike 362 decuriae Dalmata, 25 Deura, 238 Ditiona, 267 Mazeja, 52 Sardeata, sve plemena iz današnje sjeverne Dalmacije, Bosne i bosanske Hrvatske (Krajine), pa s otoka, jer lukavi Rimljanin bijaše ostavio unutrnju upravu zemlje onako, kako ju bješe našao pod starim Ilirima. U Solinu stanovaše namjestnik Dalmacije, prije pod naslovom prokonsul, zatim legatus Augusti pro praetore, kao gradjanski, politički i vojnički poglavica, a nakon reforme pod Septimijem Severom kao praeses, t. j. gradjanski namjestnik, dok bijaše dux Illyriciani limitis vojnički namjestnik, ponajviše sa sielom na Dunavu; naravski svaki od ovih imadijaše uza se množtvo svakojakih činovnika i vojničkih oblasti.

I poslije nego je Dioklecijan god. 297. razdielio Dalmaciju u Dalmatia Salonitana i Praevalitana, Solin ostade sielo vrhovnih magistrata prve. Sbog svog sgodnog geografskog položaja, i kao središte političkog i administrativnog života u Dalmaciji, postade Solin i središtem trgovačkim na zapadnoj strani balkanskoga poluotoka. Tomu je u velike pomogla razgranjena mreža cesta, sagradjenih osobito za cara Tiberija od njegova namjestnika P. Kornelija Dolabele. Četiri glavne ceste odvodnice spajale su Solin sa granicama pokrajine. Zapadni ogranak, stara via munita, vodjaše iz Solina u Tragurion, te dotičući se svih primorskih mjesta, svršavaše u glasovitu Akvileju, gdje se spajaše s italskom i germanskom mrežom puteva. Drugi sjeverni ogranak, via Gabiniana, pokraj Klisa, idjaše na Andetrium (Muć), te prešavši kroz gorski dio pokrajine dopiraše do sjeverne granice. Treći, iztočni, idjaše prema Aequum (Čitluk pokraj Sinja) preko Bosne u savsku dolinu, i tu se sjedinjivaše sa panonskom mrežom. Četvrti ogranak razilazeći se na Pons Tiluri (Trilj) dieljaše se opet u ogranak iztočni, koji jednim trakom prodiraše do sredine Balkana, drugim svršavaše u Naroni, a južnim trakom sjedinjivaše južni Ilirik. Šesti ogranak uz južno primorje, spajaše Epetion (Stobreč) i ostala mjesta uz more: Pituntium (Podstrana), Nareste (Krug Jesenica), Oneum (Zeljevice Jesenica) itd.; jedan ogranak ovoga idjaše u Aspalathos, mjesto, gdje se početkom četvrtoga vieka podiže Dioklecijanova palača.

Malo imade starinskih gradova, kojima se ime jošte čuva, a vidjet je toliko malo tragova njihova nekadašnjeg sjaja i veličine, kao što upravo u Solinu. Još su prilično sačuvani zidovi oko grada, koji se dobrim dielom razabiru u cielom obsegu od preko 4 klm. Oblik je grada nepravilan; u najvišoj dužini ima blizu 1800 m. od Porta Andetria do Porta Occidentalis, a u širini do 700 m.; površina mu iznosi 72 hektara. Dugoljasti ovaj oblik pjeva i pjesnik Lucanus: »Qua maris adriaci longas ferit unda Salonas et tepidum in molles Zephyros excurrit Jader.« Do polovice drugoga vieka Solin ne bijaše još zauzeo velik obseg, koji je imao kasnije, te još u to doba ne bijaše promienio oblika i veličine staroga grčko-dalmatskoga gradića. Strah pred varvarima, koji god. 167. bijahu provalili u sjeverni Ilirik sve do Akvileje, navede cara M. Aurelija, da utvrdi grad god. 170., a to su mu radili većinom razni vojnički odjeli. Stariji dielovi grada bijahu ovom prigodom što popravljeni, što porušeni i upotrebljeni kao gradjevni materijal. Obzidom M. Aurelija utvrde bjehu proširene sa iztočne i južne strane, dok zapadna sa Porta Caesarea stajaše i nadalje.

Najbolje procvate i do najviše povjestničke znamenitosti dodje Solin, kadno car Dioklecijan, po svoj prilici rodjen u ovom gradu ili u najbližoj okolici, sagradi okolo 300. po Kr. ogromnu palaču za svoje mirno boravište na mjestu Aspalathos, gdje se danas podiže grad Spljet. Dioklecijanova ljubav za Solin i blizina njegova iznesoše još više na glas taj grad. Carski dvor privuče u Solin i u njegovu krasnu okolicu mnoge bogate Rimljane. I u trgovačkom pogledu podiže se grad, budući da je bio zadnja točka najznamenitije i najkraće ceste medju Panonijom, Iztokom i Jadranskim morem. Trgovina i brodarstvo splivaše se u Solinu, koji postade jedan od najnapučenijih i najnaprednijih gradova na Zapadu. Proizvodi bogatih rudnika u Bosni, drvlje iz prašuma ciele pokrajine, obilna i izvrstna vuna i krzna u velikom broju uvažahu se u Solin, tako da su u četvrtom stoljeću bile u njemu mnoge javne tvornice, navlastito oružja i strojarnica koža, te mastionice i tkaonice. Od ovih tkanina još dandanas traje uspomena u svećeničkoj misnoj odjeći »dalmatica«, koju je kršćanska crkva primila

U petom stoljeću Solin dodje na glas kao zaklonište velikih rimskih prognanika. U razdiobi rimskog carstva oko god. 400. zapadni Ilirik, upravljan po jednomu vicarius-u, sačinjavaše dio italske prefekture; Dalmacija, dio zapadnog Ilirika, bijaše upravljana od praeses-a, koji stolovaše u Solinu. Kada se je zapadno rimsko carstvo primicalo razsulu, Solin je imao prilično snage, da se još po sebi uzdrži, te odoli provalama Hunâ i Gotâ god. 449., 457., 458., i ako dosta pretrpi od obsada, a okolica mu bijaše više puta opljačkana.

U strašnomu i dugomu ratu medju Ostrogotima i carom Justinijanom (god. 535.—555.) Solin bijaše odlučna točka. Zaraćene stranke znale su, da za vlast na balkanskomu poluotoku bijaše odlučan posjed Dalmacije, pa se s toga najviše otimahu o glavni joj grad Solin. God. 535. Justinijan posla vojvodu Munda, da ga osvoji, pošto ga već Goti jakom vojskom bijahu obsjeli bez uspjeha, jer grad bijaše dobro utvrdjen i obskrbljen, a gradjani privrženi caru. Vojvoda bizantinski, Konstancijan, medjutim pojača god. 535. još bolje utvrde oko grada, na koji nastajne godine iznova navališe Goti, nakon što su bili porazili Munda, koji pade u bitci. Rat, koji se je uviek vodio oko Solina, nastavi se nestalnom srećom nastajnih godina. God. 537. Goti stadoše na novo obsjedati Solin; god. 545. prezimi u njemu glasoviti vojvoda Belisarij; god. 551. vojvoda Ivan izabra Solin za središte svojih vojničkih podhvata proti Gotima, koji ga god. 550. pod Ilaufom na novo stadoše napastovati. Napokon Narses, bora-

veći u Solinu, pripravi svoju treću vojnu proti Gotima (god. 552. do 555.), i to učini kraj vlasti Gota i osigura Dalmaciju i Solin iztočnome carstvu.

No ovo mirno stanje ne potraja dugo, jer česte provale Avara god. 582., 597. i 604. stadoše iznova dodijavati Solinu. Ob ovomu žalostnomu stanju jadikuje i papa Grgur Veliki u pismu, upravljenu god. 600. Maksimu, nadbiskupu solinskomu. Tada stolovaše u Solinu bizantinski upravitelj Dalmacije, pod naslovom prokonsul, a zadnji, što nam je poznat iz listova pape sv. Grgura Velikoga (godine 598.) i iz jednog znamenitoga nadpisa (god. 603.) bijaše Marcelin, sin svećenika Ivana, čuvara bazilike sv. Anastazije u Marusincu. Od god. 626. do god. 639. začestaše udarci sa strane Avara, a god. 639. bijaše Solin već u ruševinama.

Zemlja, koja se tekom viekova odronjivala od obronka Kozjaka, osobito iza kako bi ovaj ogoljen od šuma u srednjem vieku, pokrila je Solin za tri metra visine po prilici. Od toga vremena leži on u ruševinama. Radišni solinski težak od viekova, a osobito tekom zadnjih decenija, razčišćuje ruševine, nabacuje sitno kamenje na gomile, zasadjuje na razčistima vinograde, koji daju glasovitu solinsku kapljicu; pomljivo i nasporno zabada mašklin u zemlju, u nadi, da će blago naći. I nalazi uviek poštogod; izvaljuje on iz utrobe zemlje nadpisa i svakojakih gradjevnih i arhitektonskih komada, koje za skupi novac prodaje arheoložkomu muzeju, dok mu djeca okolo njega žurnim okom kupe po površju zemlje drage kamenčiće, stare novce, kojekakve kovne predmetiće, da ponude na prodaju Don Frani i izbiju koji novčić za kapicu i opančiće.

*

Dok su ovako stariji u debelu hladu pozorno slušali pričanje o sudbini ovoga klasičnoga grada, malena ali hrabra četica, pregledavši onako na brzu ruku groblje u Marusincu i nauživavši se odavle krasnog pogleda na okolicu od romantičnog Trogira kroz Kaštela do gordog Klisa i pitomih Poljica, uz morsko povjetarce, koje stalo ublaživati ljetnu sparinu, istim putem, kojim amo došla, kroz Milišićev obor, sašla na potok Kapljuč. Skrativši ovdje put, preko potoka popela se prema iztoku, pa poklonivši se kapelici sv. Dujma i Staša, stigla vrcem na Manastirine, da se pridruži za dalji posjet ovih izkopina četi starijih. I ako umorni, ne mogli da se dosta nahvale Marusinca i šta su sve onamo vidjeli.

Na obću želju razpleo se razgovor, kako je i ono groblje postanulo. Ali zato trebalo iz daljega zaći i dotaknuti se progonstva kršćana silnog cara Dioklecijana.

*

Jednog dana pri koncu trećega vieka probudi se grad Solin, ovjenčan slavom, što se u njemu bijaše rodio jedan od najvećih careva, što ikad bijaše zasio na priestolje najvećeg i najmogućnijega carstva. Jedan od njegovih sinova, i to od najnižeg roda, Caius Aurelius Valerius Diocletianus bi u dalekom Iztoku proglašen od legija rimskim carem. Od nizka roda, stao se on od mladih godina penjati postepeno u rimskoj vojsci od časti do časti; no nitko ne bi bio mogao predvidjeti, da će ovaj sin male rimske pokrajine, sin oslobodjenika, uzeti jednom u svoje ruke kormilo ogromnog rimskog carstva. A kad ga se vidilo na priestolju, kada se pronicavim njegovim okom, snažnom voljom, okretnim radom rimsko carstvo, uzdrmano već tada u svojem temelju, uredilo, osnažilo i uzelo novog maha, Solin ponosit pozdravi oduševljeno svoga otačbenika, a dvije legije ilirske, Joviana i Herculiana, dadoše tjelesnu stražu svomu caru. A i car s druge strane ne zaboravi svog rodnog mjesta. Dosta razborit, a da slavlje pobjeda i sjaj carskog dvora nije ga zasliepio, usljed onog čuvstva, prirodjena prostodušnu čovjeku i pustolovu vojniku, osobito njemu — kao i svakomu Dalmatincu i potonjih vjekova —, htjede on sprovesti zadnje dane svog života pokraj onog grada, u kojemu bijaše ugledao svjetlo ovog svieta. Na vratima samoga Solina, na obali mora, koje zatvoreno otocima, naliči mirnomu jezeru, na mjestu zvanu Aspalathos, podiže on u kojih desetak godina sjajnu palaču. Sjećajući se, da je za dvadeset godina bio gospodar svieta, htjede da njegovo zadnje prebivalište bude veličanstveno, sjajno. Palača, koja je jedva bila dostatna za jednog čovjeka početkom četvrtog vieka po Kr., eno je prostrane početkom dvadesetog vieka za 3000 duša: cieli stari grad Spljet u nju se udobno smjestio!

Ova gradnja bijaše velik dogadjaj za Solin i okolicu. Arhitekti s obale Male Azije, gdje je obično Dioklecijan boravio, pohrlili amo: bliži otok Brač dao kamenje, bogati Egipat mramorje, a grad Solin čete radnika, zanatlija, robova, po izbor kršćana. A i sam car Dioklecijan dvaput glavom došao amo, da pregleda radnje, da se naužije već unaprieda slasti počitka na ovoj ubavoj obali Jadranskog mora.

Ali i kršćani u Solinu, već u znatnom broju, pomnjivo pratili

ove carske posjete. Vikli od nekoliko godina nekoj snošljivosti svoje vjere, gledali oni nekom bojazni, što će im svaki posjet njihova otačbenika donieti: blago postupanje ili progonstvo!

No i Dioklecijan, od dana na dan uvjereniji, da vjera njegovih otaca jedina može uzkrisiti sjaj propadajućeg rimskog carstva, snovaše, kako da ovu novu vjeru utamani. Ne bijaše to lak posao. U samu njegovu obitelj bila ona tajno prodrla: žena mu Priska, kći ljepota Valerija, bile kršćanke; častnici, vojnici njegove tjelesne straže priznavali se sljedbenicima Nazarena. Trebalo ovu neman izkorjeniti. Zet Dioklecijanov, Galerius, zapovjednik Ilirika, podpirivao sumnje i predsude praznovjernoga cara, da kršćani snuju donapokon, kako da se dovinu vrhovne vlasti. Car ne bijaše još slavio svoje slavlje, ne bijaše još u Aspalathu dovršio svoju sjajnu palaču, kad već tri odluke, od njega jedna za drugom podpisane, zabranjivale kršćanima sastanke, nalagale, da im se spale svete knjige, osudjivale im na smrt biskupe, svakoga silile, da žrtvuje krivim bogovima. Bijaše to zadnji okršaj nove vjere, ove stultitiae crucis, sa vjerom, pokoriteljicom cielog starog svieta, — ali i najljući okršaj.

I Solin, pod očima samoga cara, pod zapovjedi Galerija, imaše se odlikovati u ovomu progonstvu. Biskupi, vojnički častnici, municipalni viećnici, pa zanatlije, vojnici, zasvjedočili u Solinu svojom krvlju novu vjeru. Niti se ganuo na ove okrutne prizore, na svakojake muke kršćana, njihov otačbenik Dioklecijan. Tà i njega su mučile druge muke, i to paklene muke.

God. 303. bijaše on proslavio dvadesetgodišnjicu svoga vladanja u Rimu. Na povratku u svoju priestolnicu Nikomediju bijaše tako težko obolio, da se je bio prosuo glas, da je već umro; no kap, koja ga udarila, bijaše mu samo oslabila moždane. Ali on već sam bijaše razumio, da su uzaludu svi njegovi napori, da se ogromni stroj rimskoga carstva, koji on svojom pametnom organizacijom bijaše na okupu držao, može i dalje održati. Energija volje, kojom je drmao cielim svietom za dvadeset godina uz veoma težke okolnosti, ne zapusti ga niti u zadnjem času, kad god. 305. odluči, da se svečano odrekne priestolja.

Na brežuljku koje tri milje podalje od Nikomedije, dizaše se stup sa Jupitrovim kipom. Podno kipa stajaše carski priestol, obkoljen dvorjanicima i predstavnicima vojske. Dioklecijan, uspevši se na govornicu, suznim očima saobći cieloj vojsci svoju odluku: budući oslabio, hoće se odmoriti od velikoga truda, zato da povraća Jupitru vlast, koju mu on bijaše dao i polaže ju u ruke jačih ljudi. Baci sa sebe carski plašt i zaogrne njim svog nasljednika; pro-

juri zatim u kolima ulicama Nikomedije, ukrca se na obali, te se povrati u svoju domovinu, u svoju palaču pokraj Solina. Bijaše to 1. svibnja god. 305. po Krstu.

Neredi, nastali u rimskoj državi po njegovom odreknuću, otimanje o priestol njegovih doglavnika, smutiše njegovu dušu. Ali ni to ga ne sklone, da preuzme žezlo, koje mu naročito odaslanstvo iz Rima došlo u njegovu palaču ponuditi. »Da bi vi mogli vidjet u Solinu kupus, koji sam ja svojom rukom nasadio, ne bi me svjetovali, da preuzmem opet carstvo«,* reče on ovomu odaslanstvu. Rušilo se medjuto djelo pameti i rada Dioklecijanova. Tužni glasovi stizali u njegovu samoću, da je car Konstantin naviestio novo doba proglasom snošljivosti kršćana, a zatim pobjedom krsta nad rimskim orlom. Kipovi Dioklecijanovi u Rimu bjehu pobacani; jedan od negdašnjih njegovih privrženika bijaše mu zatočio ženu Prisku i kćer Valeriju u sirske pustare. Ali ponajviše misao, da se njegovo djelo ruši pred prezrenim i od njega progonjenim krstom, napuni do vrha gorku čašu njegovih muka. Takove muke ne mogaše dalje podnositi — on starac u šestdesetosmoj godini života. Jedan od najvećih careva na rimskom priestolju iza Augusta, skonča sam sebi život: strovali se u more niz južne zidove svoje palače u Spljetu.

Pogrebna povorka uzadje uza krasne stube njegova mauzoleja; začu se za kratko vrieme jecanje pod veličanstvenim svodom: na njegov sarkofag bi mu bačen grimizni plašt i ogromna vrata mauzoleja zatvoriše se nad carstvom, mrtvim. Tri vieka kasnije zasja u ovomu mauzoleju pobjedonosni krst, a stanovnici Spljeta, nasljednika Solina, udjoše u ovaj božji hram, da pred krstom, pobjediteljem svieta, ničice padnu!

*

Na viest, da Dioklecijanovo progonstvo bijaše uzelo maha, osobito u Solinu, da i sam biskup Domnio ili Domnius (Dujam) bijaše pao, pohrli amo iz Akvileje neki Anastazij, tangar zanatom, da svojom krvlju vjeru Krstovu zasvjedoči. Ulovljen kao kršćanin, bi stavljen na žestoke muke, i napokon bačen u rieku Jader sa žrvnjem o vratu.

Življaše tada u Solinu bogata i pobožna rimska matrona po imenu Asklepija, odlična roda i tajna kršćanka. Na viest mučeničtva

* »Utinam Salonae possetis visere olera manibus nostris instituta! Profecto nunquam istud tentandum iudicaretis.« (Aurelius Victor.)

Anastazijeva pobožna Asklepija dade potajno izvaditi iz rieke od svojih robova mučenikovo tielo. Dok trajaše progonstvo, sakri ga ona u svojoj kući,* no netom prestade, pokopa ga na svomu posjedu u solinskom polju i tu mu sagradi baziliku.** Ovo je bazilika u Marusincu (sl. 5.) na 600 m. na sjeveru od perimetralnih zidova gradskih, sagradjena od pobožne matrone Asklepije, a kasnijih viekova popravljena i proširena od solinskih kršćana.

Još god. 1852. bilo se ovdje ušlo u trag kršćanskim starinama. To ostalo zapušteno i zatrpano. Godine 1890. bi nadjen nadpis svećenika Ivana, otca Marcellina, prokonsula Dalmacije iz god. 605. Ovaj je Ivan bio čuvar bazilike sv. Anastazija: Anastasii servans reverenda limina sancti. Shvatila se odmah znamenitost ovoga iznašašća. Godine 1891. pošlo za rukom nabaviti vinograd, gdje bi nadpis nadjen, te bi ovaj ove i naredne godine pretražen. God. 1892. bi uzeta u najam bliža oveća oranica, koja bi i prokopana, a god. 1898. kupljen je ovdje treći komad zemlje, i do god. 1899. bi iztraženo ovdje prostrano starokršćansko groblje uz baziliku sv. Anastazija.

Pred ulazom u baziliku Ivan, grješnik i nedostojni svećenik, kako o sebi ponizno govori u nadpisu,*** — dade g. 603. po Kr. sagraditi za se i za svoju obitelj tri grobnice. Skupina sarkofaga, što je uza nj blizu, većinom bez nadpisa, bila sve odličnih ljudi: neki Anianius (4 C) pokopan je tu god. 459. Odmah do ovoga je sarkofag (3 C) po svoj prilici solinskoga biskupa Ivana V. (od god. 426.—450.), svete uspomene — sanc(tae) m(emoriae) — čovjeka. Na sjeveru vidi se mozaik, valjda još ostanak zaselka na imanju pobožne Asklepije. U prostranom groblju na sjeveru razsijano je nekoliko sarkofaga, a medju ovima grčki nekoga Eustahija, ili iz Alouanis u Mezopotamiji ili iz Albanopolis u Macedoniji. Nego ovdje naplavljena zemlja pokrila stare ruševine samo za malo centimetara, pa tekom vremena

* Asclepia martyris Cristi corpus clam domi aliquando detinuit. — ** Aliquanto tempore occultavit, donec persecutionis conquiesceret furor, deinde basilicam fecit et beatum martyrem in Salonitano territorio collocavit. — *** Znamenit je ovaj nadpis sa više gledišta i evo ga u cjelini (1573 A). U lošim je stihovima:

† Hic iacet Johannes peccator et indignus presbyter.

Expleto annorum circulo quinto || hunc sibi sepulcrum Johannes condere iussit || Marcellino suo proconsule nato germano || praesente simul cunctosque nepotes || ornavit tumulum mente fideli defunctus || accessit obses una cum coniuge natis || Anastasii servans reverenda limina s(an)c(t)i || tertio post decimum Augusti numero mens(is) || ind(ictione) VI praefinivit saeculi diem.

Solinjani odnieli većinu sarkofaga i upotrebili za kamenice ulja, kojih se još vidi i dandanas mnogo po njihovim pivnicama. Izdalo od nekoliko godina ulje, pa oni sada redom prodavaju sarkofage i nadpise spljetskomu muzeju.

Na zapadu ovog groblja našlo se liepo sahranište vode, nad kojim bi sagradjena kasnije kapelica.

Bazilika u Marusincu zaslužuje osobitu pažnju. Duga je 45 m., a široka 23 m. Na tri je broda, odieljena sa šest stupova, od kojih još eno nekoliko velikih komada leži povaljeno. Atrij nije bio još prokopan: leži pod seoskim putem na zapadu i pod prvim bližim vinogradom. U dvima prostorijama na desno i lievo od ulaza u baziliku našlo se više sarkofaga pod samim pločnikom. Na jednomu je nadpis (36 C) djakona Krescencija dobre uspomene i žene mu Ursacije.* Pod je ciele bazilike od krasnog mozaika, koji je još na nekim mjestima dobro sačuvan. U lievom brodu sačuvan je malne cio: krasni svakojaki motivi u četiri boje, koji se izmjenjuju na četverokutnim i oblim poljima. Liepo se razabire i schola cantorum (pjevalište) s podom od mozaika, dobro sačuvanim. Dvije prostorije, na lievo od presbiterija diaconicon, a na desnu prothesis, a u ovoj opet liep mozaik sa novim motivima, služile su, prva za čuvanje misnog odiela, liturgičnih knjiga itd., a druga za prinose i darove, kruh i vino, što vjernici prinašahu za posvetilište. Dobro je sačuvan i presbyterium, absida kojega bijaše popločana mramorom raznih boja. Razabire se liepo i confessio mučenika Anastazija, tangara (fullo), t. j. sarkofag izpod oltara, pokriven debelom pločom. Na prednjoj strani vidi se podugačka četverokutna rupica (fenestella), kroz koju su vjernici mogli gledati tielo svetčevo i ticati ga za pobožnost svilenim i inim ubruščićima (brandea). Nad njim se podizao oltar na ciborij, na četiri mramorna stupa, liepo okićena vinovim lišćem, od kojih još se pojedini komadi u ruševinama našli. Nedaleko se odavle našao i nadpis na pluteju svete uspomene Justina, biskupa solinskoga,** pa sv. Mene,*** glasovitoga mučenika aleksandrinskoga i pokrovitelja putnikâ po egipatskim pustarama.

*

* Br. 36 C. Dep(ositio) bon(ae) m(emoriae) diaconi Crescentiani die VIII Kal(endas) octob(res), ind(ictione) V. Dep(ositio) bon(ae) m(emoriae) Ursaciae coniug(is) eius sub d(ie) VIIII Kal(endas) apriles ind(ictione) prima. — * Br. 33 C. [Depositio sa]nct(tae) m(emoria(e) Justini ep(iscopi) die II Non(as) Sept(embres). — ** Br. 28. i 39. C. ὁ ἅγιος Μηνᾶς.



Sl. 5. Bazilika sv. Anastazija u Marusincu.

Treba naravno imati dobre noge i zanosa za starine, da se posjete solinske ruševine. Ali zanos za starine, komu bi ga nedostajalo, nadoknadi uživanje prirode, koja je liepa u Solinu i u okolici u svako doba godine. Liep je Solin u proljeću i ljeti, kada bujna priroda svojim zelenilom pokriva golotinju gomila i brda naokolo; ali tko se želi nauživati ljepota prirodnih, neka posjeti Solin za vedrog jesenskog ili zimskog neba, da se naužije boja, koje se lievaju i prelievaju u svim mogućim osjenama na moru, na golim gomilama solinskim, na surom Kozjaku i na gordomu Mosoru.

*

Netom se i druga četa posjetitelja solinskih odmorila, pregledala Tusculum, te se i ona okriepila dobrom solinskom kapljicom, koju latinski menu, što čuvar putniku pruža, zove vinum Salonitanum optimum, quod non corrupit malitia hominum, krenuše svi da posjete groblje na Manastirinama, **coemeterium legis sanctae christianae.**

Stere se ovo groblje za samih 120 m. na sjever perimetralnih zidina staroga Solina. Stršilo ovdje do nazad nekoliko godina samo malo starinskih zidova, opažalo se povaljenih stupova, vadili odavle težaci tekom viekova svu silu sarkofaga i arhitektonskih komada. Nazad mnogo godina pokušalo se kopati tu, i s uspjehom; ali sve ostalo zapušteno. Htjela sreća, da se god. 1873. našao u blizini nadpis (br. 108 A) Flavija Theodota, curator-a reipublicae (Salonitanorum), koji Peregrinum filium in lege sancta christiana collocavit god. 382. po Kr. Peregrinus u ovomu nadpisu zvao se takodjer i Domnio. Prvo mu ime bilo zakonito, obiteljsko, drugo kršćansko, iz poštovanja prema svetomu Domnio ili Domnius, biskupu i mučeniku solinskomu, koji je bio blizu pokopan. Htjela sreća, da se iste godine u samomu groblju našla dva krasna mramorna sarkofaga, Dobrog Pastira (13 D) i Hipolita i Fedre (29 D), koji rese danas spljetski muzej. Ova iznašašća povukoše na se pozornost evropejskih učenjaka i kompetentnih vlasti. Počele se malo godina kasnije godišnje redovite izkopine pod tadašnjim ravnateljem Mihovilom Glavinićem i nastaviše se do god. 1883., a od ove godine unaprieda radi se pod upravom Don Frane Bulića, malenim s početka, ali zadnjih godina nešto povećanim sredstvima. Uzeli se s prva u najam, a nedavno odkupili sasviem od težaka svi oni liepi vinogradi s bujnim maslinama, pod kojima je ležalo ovo znamenito groblje. I tu se ovo godina prokopalo površje od 6000 $\square^2$,

a u dubinu od 3 m., pa i do 6 m. I nakon punih dvanaest viekova raztvorila ovdje zemlja svoju utrobu, da povrati na božje svjetlo znamenito groblje solinskih mučenika.

Strahopočitanjem stupa sumoran putnik na ovo sveto mjesto; sveta je zemlja, po kojoj gazi. Strahopočitanjem stupismo i mi u ovo sveto groblje (sl. 6.), gdje su vječni sanak počivali toliki mučenici solinski, toliki dobri kršćani, gdje su se pokapali kroz više viekova solinski vjernici: Locus sanctus fratrum, cunctae fraternitatis, ecclesiae.

Razilaze se mnienja učenjaka o dobi postanka ovoga groblja. Bilo kako bilo, ovdje je kolievka kršćanske vjere ciele Dalmacije i posestrima joj zemalja. Pokapali se ovdje solinski mučenici — area martyrum — a okolo se na sve strane razvilo ogromno grobište. Za burno doba provala varvarskih naroda petoga vieka, kao sva Dalmacija, tako i Solin mnogo pretrpio. Malne svi sarkofazi, svi grobovi ovoga grobišta bijahu varvarski oskvrnjeni i opljačkani. Pa kako se to u više navrataka sbilo, vidjaju se u ovomu groblju spomenici naslagani u više naslaga, jedan nad drugim. Kako su Izraelićani, povrativši se na garište svojih gradova, stali ih popravljati, tako i kršćani, kada mir nastade, na ruševinama toga porušenog grobišta, ostavivši pod temeljima sve sarkofage i grobove, sagradiše u V. vieku baziliku, donekle i samim materijalom svog porušenog groblja i inim sakupljenim po gradskim ruševinama. Ne trajala dugo niti ova bazilika; jer za razorenja Solina god. 639. i ona bila sasviem porušena, te do nazad malo godina ležala pod zemljom.

I naše hodočašće počne sa zadnjom u redu vremena sagradjenom sgradom, sa bazilikom (sl. 7.). Za ovu svrhu stupismo na zapadni kraj izkopina, na mjesto, gdje je imao ležati atrij. Odavle se jednim pogledom može najbolje zahvatiti ciela bazilika.

Bazilika je jednostavne osnove.

S polja se stupalo odmah u narteks, jer nije imala pravoga atrija, t. j. prostora za sastajalište prije ulaza u crkvu. Narteks služio donekle kao atrium, a donekle teglata, t. j. poveća streha na podnevu bazilike, odakle bijaše ovoj glavni pristup iz grada. Za vodu kišnicu, potrebitu za crkvenu porabu, bio napravljen studenac na podnevno-zapadnomu kutu bazilike, koji nam se i liepo sačuvao. Okolo narteksa, koji je bio pokriven krovom na jednu vodu, a bio opredieljen za katehumene, javne grješnike i pokornike (paenitentes, flentes), kojima nije bilo pristupa u crkvu sa ostalim vjernicima, sačuvana su liepa sjedala. Tri liepa nadpisa nadjoše se ovdje u

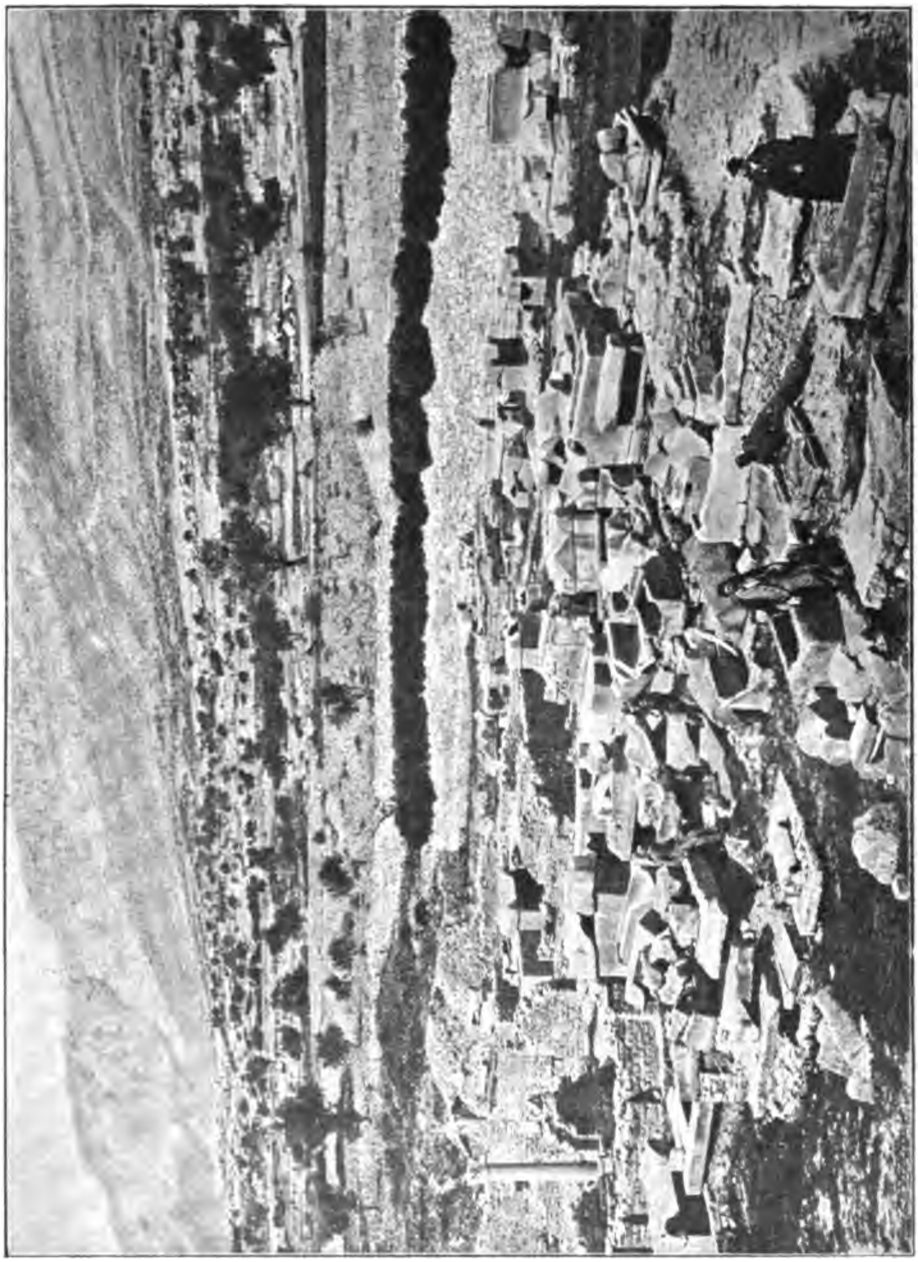
pločniku. Jedan leži još na mjestu, a taj je grčki (185 B): Ovdje počiva Fotina, blažene uspomene, umrla dne 20. oktobra, šeste indikcije. Drugi je dvojezičan: grčki i latinski (186 B), prvi ovake vrsti u Solinu, a glasi: Ovdje počiva Theodorakis, sin vodje Eufrazija, koji umrie dne 30. mjeseca kolovoza, jedanaeste indikcije. Veoma je krasan treći, sav mozaikom sastavljen na debeloj ploči u heksametrima. Sada je u spljetskom muzeju (1075 A), a stihovi, što manjkaju s početka, biše popunjeni. Glasi ovako: Iza kako po volji Svevišnjeg ti ugleda ovaj sviet i pošto ti se u mladjanim godinama napuni svakog znanja, vajmeh, smrt te nemila ugrabi! Živo veselje i liepe nade tvojih roditelja ti ponese sobom u hladni grob! Svemožni Bog, koji te stvorio i s ovog te svieta diže, milostiv te u svoje krilo primio i rajskog veselja dionikom učinio!* Prava grjehota, da se ne zna za ime ovog mladića, puna liepih nada tužnih njegovih roditelja!

Nadpis na arhitravu glavnih, srednjih vrata iz narteksa u baziliku glasi (128 B):** Bože naš budi milostiv rimskoj državi!

Troja su vrata vodila iz narteksa u baziliku na tri broda ili ladje, odieljene sa osam stupova. Bazilika je duga 48 m., a široka 21 m. Pri vrhu poprečni brod svršava na jednu polukružnu absidu. Septum, t. j. zid, što odieljuje hram, iliti ladje od presbiterija i abside, ima troja vrata, koji odgovaraju trima brodovima i trima vratima ulaza, a nosijaše slavoluk (arcus triumphalis) na dva stupa, koji su nadjeni povaljeni a biše opet podignuti prigodom izkapanja. Podignuti su u vis i stupovi brodova bazilike, da se može dublje kopati. Kroz srednja vrata septuma vjernici su mogli vidjeti oltar, kada bi se zastor (velum) dignuo, kao što danas kroz ikonostas u grčkoiztočnim crkvama. U absidi pako vidi se još mjesto za sjedalicu (cathedra) biskupovu, a još su sve naokolo sačuvane sjedalice za svećenike (subsellia).

Pred srednjim vratima septuma leži schola cantorum t. j. pjevalište, s temeljem ograde još dobro sačuvanim, u kojem se do

* M. 1075 A [inlucem po]stquam [te tulit celsa v]oluntas | [animos et vir]ides postquam doctrina replevit, | [heu lacrimat]us abis, tunc gaudia larga parentum | [spes laetas] mesto tecum sub pulvere condis, | [omnipotensque] Deus, qui te formavit et aufert, | clemens excipi]at servetque ad gaudia membrum. — ** Br. 128 B † Deus noster propitius † esto reipublicae romanae †.



Sl. 6. Groblje mučenika solinskih u Manastirinama.

napokon vide i rupice, u koje su stupići od kamena ili kovine (cancelli) olovom bili zaliveni. Do zidova ovog pjevališta bila dva ambones, t. j. podignuta mjesta za čitanje poslanica i evangjelja. Pod podnicom ovog pjevališta i pod zidom ograde (novim od opeka, jer stari se nedavno srušio radi dubljega kopanja) leži mnogo sarkofaga; svi probijeni i opljačkani. Dva su s nadpisom. U jednom (160 B) počiva Benigna, čestita žena Fl. Marciana Memorialis-a,* a kako se zna iz drugoga nadpisa (1339 A),** nadjena u okolici, muž joj Marcianus Memorialis za njezinu dušu dade uzidati ovu spomen-ploču nad samim sarkofagom. Važniji je glede položaja pod zidom pjevališta nadpis (2 B)*** na grobnici Vikturija advokata iz god. 431. po Kr. Zaključuje se po ovomu nadpisu, da bazilika nije bila sagradjena prije godine 431., a to na ruševinama porušenog groblja, što se slaže i sa njezinom arhitekturom, već iz kasnije dobe. A pošto je bila razorena najkasnije god. 639. za konačna razorenja Solina, kratka je života bila: stala je po prilici jedan viek.

No najvažnije je mjesto u bazilici confessio, t. j. prostorija izpod velikog oltara na ciborium, u kojoj bijahu pokopani poglaviti solinski mučenici. Od ove confessio ostalo tragova u zidu, koji se u presbiteriju nad površinom zemlje podiže; ostali i prozorčići (fenestellae), kroz koje se grobovi mučenika vidjali. Leži ovdje do 16 sarkofaga, sve mučenika, biskupa i odličnika. Ovuda se našli nadpisi najglasovitijih solinskih mučenika, čija tjelesa iza razorenja Solina bjehu u Rim prenešena.

Znamenit je ovo dogadjaj i veoma častan za našu crkvu i za našu zemlju. Čita se naime u Liber pontificalis (sbirka iz V. vieka biografičkih podataka o rimskim papama, sa kasnijim dodatcima sve do IX. vieka),† da je na viest o razorenju Solina god. 639. tadašnji

* Br. 160 B. Posita est Benigna (honesta) f(emina), matrona Fl. Marciani Memorialis. — ** Br. 1339 A. Hic in pace quiescit Benigna honesta femina, quae fuit uxor Marciani Memorialis, filia vero Dextrae h(onestae) f(eminae) pro cuius spiritu(m) maritus super arcam te[s]sella(m) infigi fecit. — *** Br. 2 B. Depositio Victuri advocati die V. nonaru(m) Octobr(is) Basso et Antiocho cons(ulibus), qui vixit ann(os) XXX. et mens(es) duos. — † »Johanes IV., natione Dalmata, ex patre Venantio scolastico ... Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam seu Histriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem propter redemptionem captivorum, qui depraedati erant a gentibus. Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliorum multorum martyrum, quorum reliquias de Dalmatias et Histrias adduci praeceperat, et recondit eas in ecclesia supra scripta iuxta fontem Lateranensem, iuxta oratorium beati Johannis Evangelistae, quam ornavit et diversa dona optulit.«



Sl. 7. Bazilika mučenika solinskih u Manastirinama.

papa Ivan IV. (god. 640.—642.), porieklom Dalmatinac, poslao amo opata Martina, da odkupi i sakupi moći mučenika; da ih je ovaj u Rim donio, da im je papa kapelicu sagradio u krstionici Lateranskoj i u absidi njihove slike postavio u mozaiku. Ovaj krasni mozaik i sada stoji, i svjedokom je ovog prenosa. U mozaiku vide se naši sveti mučenici. Uz Spasitelja obkoljena angjelima, stoji malo niže sveti Rim, koji razkriljenih ruku prima naše mučenike. Desno i lievo stoje sv. apostoli Petar i Pavao, sv. Ivan Krstitelj, sv. Ivan Evangjelista, pa desno sv. Venancij biskup i mučenik, a do njega papa Ivan IV., koji prikazuje kapelu od njega početu. Na lievo pako S. Domnio (Dujam) biskup i mučenik, a do njega papa Teodor, koji je svršio ovu kapelu. Na drugom polju desno S. Anastasius u gradjanskom odielu, Asterius, svećenik, Telius i Paulinianus, ova dva zadnja vojnika; na lievo S. Maurus (Istranin), Septimius diakon, Antiochianus, Gaianus: i ova dva zadnja u vojničkoj odori. Niže nadpis, kojim papa Ivan IV. posvećuje ovu kapelicu.*

I uspjesi dvadesetgodišnjega izkapanja u ovom groblju potvrdili su i popunili povjestničku ovu vjesticu i mozaik lateranski. Našli se nadpisi više manje svih ovih mučenika, pa još i drugih, za koje znamo po žićima mučenika, da su naši bili. Ovuda je nadjen ulomak nadpisa (641 A): Ant]iochianu[s], [Gaia]nus, Teliu[s], [Paulinia]nus, Aste[rius]; ulomak nadpisa (143 B) valjda svetoga Venancija: [Venant]ius; Septimija (693 A i 524 A), mučenika sa Viktorikom i Hermogenom: natale S[eptimi Victurici, Hermogeni]s die XIIII. Kal(endas) maias; Domnija ili Domniona (Dujma) biskupa i mučenika iz doba progonstva Dioklecijanova god. 299., pokrovitelja grada i biskupije spljetske (567 A): Deposi]t(io) Domn[ionis] [episcopi di]e IIII Id[us Apriles]. O sv. Dujmu znamo ovo sigurno iz žića mučenika pa i iz drugoga veoma staroga znamenitoga izvora, iz Chronicon Paschale god. 395.**

Ovuda i nedaleko odavle bjehu nadjeni i nadpisi još nekojih biskupa solinskih. Eno veliki sarkofag (363 B) biskupa Primus-a,***

* Martyribus Christi Domini pia vota Johannes | reddidit antistes sanctificante deo | ac sacri fontis simili fulgente metallo | providus instanter hoc copulavit opus | quo quisquis gradiens et Christum pronus adorans, effusasque preces mittit ad astra suas. — ** Diocletiano septies et Maximiano sexies consulibus (t. j. god. 299.) Christiani persecutionem sextam passi sunt. In ea persecutione passi sunt Petrus et Marcellinus Romae, et Domnius et Felix martyres passi sunt in Salona. — *** Br. 363 B. Depositus Primus episcopus die XII. Kal(endas) Febr(uarias) nepos Domnion(i)s mart(y)r(i)s.

sinovca biskupa Domniona, valjda prvoga nasljednika svoga strica na solinskoj biskupskoj stolici. Nedaleko sarkofag (115 B) Gajana,* mučenika i vojnika tjelesne straže Dioklecijana. Ovdje je nadjen i nadpis glasovitoga Hesihija.** Sva je prilika, da je ovo Hesihij, biskup solinski od god. 406.—426., koji je bio veoma učen, a prijatelj sv. Augustina i našeg domorodca sv. Jerolima, koga Augustin zove: beatae memoriae vir Hesychius, Salonitanae urbis episcopus. Njemu je pisao papa Zosim god. 418. važno pismo u crkovnim solinskim poslovima. I nadpis jednoga od prvih nasljednika na biskupskoj stolici sv. Dujma, biskupa Simerija ili Simferija (206 B i 12 B)*** bi nedaleko odavle nadjen; pa Eugrafa (br. 22 B), † biskupa iz okolice, koji i ako ne bio solinski biskup, bio u ovomu svetomu mjestu pokopan. Okolo imena ovoga biskupa i još dvaju svetaca solinskih, Mene i Hermogena, razvila se već u VI. vieku u bajnomu Iztoku čudnovata legenda.

Pa da nije sveta zemlja, po kojoj gazimo! Terra, ubi stas, sancta est! Nego krenimo odavle dalje, da pregledamo još najznamenitije stvari po ovomu groblju.

III.

Na sjeveru bazilike ide hodnik u cieloj njezinoj dužini, koji ju je spajao sa dvijema liepim kapelicama — memoriae, basiliculae. I u ovom hodniku ima nagomilanih sarkofaga. Jedan veoma velik i najdublji, neoštećen, sadržavao je dva kostura odraslih osoba, valjda muža i žene. Malo podalje sarkofag razbijen nosi nadpis iz g. 360. u heksametrima, s vrha manjkav.†† O velikomu se čovjeku ovdje govori, koji je bio socius regis, valjda comes Augusti in expeditione, ako ne još germanski neki kralj, koji služijaše u rimskoj vojsci. A preko zida, van hodnika, na zapadu leži sarkofag dobre uspomene dječaka Tome.†††

* Br. 115 B. Depositio Gajani die . . . — ** Br. 255 B. i 535 A. Deposit(io) s(an)cti Esychi episc(opi) die XIII, Ka[l](endas. — *** Br. 206 i 12 B. [Depo]sit(io) s(an)c(t)i Symeeri episc[opi die . . . — † Br. 22 B. Depositio Eugrafi choreepiscopi d(ie) X K(alendas) novembres. — †† (47 B) . . . habuit si mi]nus honores, cul[p]and[i?] nihilum dignus, sed dignus amari dux idem sociusque sui cum milite regis | digna memoratu clueat per | saecula fama. Dep(ositus) die VII. Idus Aug(ustas) Constantio Aug(usto) X. et Juliano Caes(are) III. cons(ulibus). — ††† (13 B) Depositio bonae memoriae infan(tis) Thome XV. Kal(endas) Octobr(es) ind(ictione) VIIII.

U ovom hodniku bio je nadjen liep mramorni sarkofag (13 D u muzeju) Dobrog Pastira, koji je bio povodom ovim izkopinama. U središtu uokvirenu udubkom u obliku pseudotegurija, sa dva akroterija po kutovima i dva pauna, koji drže u kljunu gobinje, stoji Dobri Pastir, bradat medju stablima i ovcama, noseći na ramenima izgubljenu ovcu. Sa strane su dvije osobe, muž i žena, sa velikim brojem osoba raznog spola i dobe. Po svoj prilici to su dva katehete, ili diakon i diakonisa, okruženi od svojih učenika.

Nedaleko od ovoga na sjeveru bi nadjen drugi krasan mramorni sarkofag Hipolita i Fedre (29 D u muzeju), koji i ako poganske predstave, bio je u V. vieku upotrebljen od kršćana za njihove svrhe.

Na sjeverozapadu bazilike leži ogromna sila polupanih sarkofaga s nadpisom ili bez nadpisa, te više grobova od proste opeke, na oblik krova, za siromašnu čeljad; pa mnoge grobnice na svod ponajviše za više osoba, u koje se spuštahu mrtvaci kroz četverokutan otvor sprieda, koji se zatvaraše pomičnim kamenom, na kojemu je još iz stare dobe željezna veriga za dizanje i spuštanje vratašca. U jednoj od ovih grobnica, rek bi netaknutoj od varvarske ruke, počivaju još na podignutim od tla mramornim pločama tri tiela, našasta dobro sačuvana, dva odraslih osoba, a treće djeteta. Bili ovo bez sumnje roditelji i jedino im djetešce, koje uz bok majci vječni sanak sniva.

Prodjimo sada u male kapelice sa absidom — memoriae — u eliptičnom obliku, sa tri strane bazilike — manje ih je sa podnevne — na kojim i pokraj kojih, iza kako bijahu od varvara porušene, u kasnije doba kršćani su podigli baziliku. Prva na lievo prema sjeveru, u kojoj bi nadjen nadpis nekog Di. . .*, teklića carskog kabineta i policajnog činovnika, osobite je važnosti. Do jedanaest sarkofaga i više podzemnih grobova opaža se u ovoj. Četiri su sa nadpisom. S lieve leži sarkofag postavljen sestri Flaviji Krescenciji od brata i sestre.** I brat i sestra uz ime nose i nadimak; sestra Anastasia zove se takodjer Verula, t. j. premalješce, valjda njezino pogansko ime. Na desnu je malen, samo na pokrovcu razbijen sarkofag (23 B) djevojčice Flaviae, koja je punom sviesti, na spasonosni dan slavnoga Uskrsnuća

* (548 A i 552 A u muzeju) Depo]sitio be[ati] v(iri) d(evoti) comitiaci Di . . . — ** (21 B) Flavi[ae] Crescentiae frater et soror Val(erius) Crescentius qui et Valentianus vixit annos IIII, me(n)ses XI, dies XI. Depositus X Kal(endas) Julias. Et Anastasia qu(ae) et Verula vixit me(n)ses XI, dies VIII. Depositus I Kal(endas) Augustas.

Gospodinova, primila milost krštenja, a iza toga živjela je pet mjeseci, ukupno pako tri godine, deset mjeseci, sedam dana. Roditelji Flavijan i Arhelais postaviše veoma pobožnoj kćerci.* Na akroterijima — ušima sarkofaga — urezan je Krstov monogram. Liep je primjer ovaj nadpis onoga običaja, po kojemu mnogi kršćani, neofiti, primali bi krštenje kasnije, dapače kadikad i u veoma odrasloj dobi. I naša mala Flavija od tri godine i pô bila je krštena, i to u podpunoj sviesti, a iza krštenja živjela je još pet mjeseci i nekoliko dana.

Velik sarkofag do ovoga priteže na se, i nehotice, pozornost posjetitelja (29 B). Pokrovac mu je urešen u obliku kućnog krova, a na pobočnim stranama sa lozom u posudi. Na akroterijima sarkofaga poprsje je dviju djevojčica Petronije i Sofronije, uz dan smrti, a u sredini dan smrti otca Nereja. Majka, preživjela muža i dvije kćeri, ovako sirota nariče:** Vajmeh! ovaj nadpis govori o tebi, Petronija. Već u devetoj godini života nemila te smrt ugrabi, tebe, koja si bila zalog duge i nježne ljubavi. Kratak bi tvoj život, a s toga dugotrajne rane tvojih roditelja. Otac Nerej i ja majka orosismo suzama i ako za kratko vrieme i grob kćeri Sofronije. A pošto si ti bila pobožna u ovomu životu, nadaj se vječnoj slavi na drugomu!

Još je važniji sarkofag (30 B) bez pokrivala, koji do ovoga leži. U njemu bi pokopan uz ženu i djetešce Konstancij, bivši namjestnik Afrike, poznat inače u povjesti po nekom reskriptu iz godine 375. careva Valentinijana, Valenta i Gracijana, koji je bio upravljen njemu, dok je još bio u službi.*** Honorija, žena Konstancijeva, majka drage dječice, u tridesetoj godini umrla, bi sbog nje-

* (23 B) Flaviae infanti dulcissimae, quae sana mente salutifero die Paschae gloriosi fontis gratiam con[sec]uta est. Supervixitque post baptismum sanctum mensibus quinque. Vixit ann(os) tres, m(enses) X, d(ies) VII. Flavianus et Archelais parentes filiae piissimae. Depositio XV Kalendas Septembres. — ** (29 B) Pro nefas! iste tuum loquitur Petronia nomen | iam titulus nono vixdum lacrimabilis anno | nata diu dulcis et longi pignus amoris. | Vita brevis, sed nunc istic iam longa parentum | vulnera. Nereus genitor genetrixq(ue) funesti | Sofronia brevibus tumuli flevere querellis | . Tu tamen hinc spera caelum pia mente fidelis. — *** (30 B) Depositus Constantius v(ir) c(larissimus) ex proconsule Africae die prid(ie) Non(as) Jul(ias) post cons(ulatum) d(omini) n(ostri) Gratiani Aug(usti) III et Equitii v(iri) c(larissimi). — Na to sliedi nadpis u heksametrima: Constanti(i) coniux parvorum mater Honoria, | dulcibus eximie carissima semper et una, | conples ter denos quae vitam vixerit annos, | martyribus adscita, clue(a)t,

zinih krjeposti dostojna, da bude pokopana pokraj mučenika, — martyribus adscita, a s toga bit će u povjesti na glasu (clueat); dok draga joj kćerka, prije od majke od smrti ugrabljena, počiva s njom u milom družtvu u grobnici. I pobožna Honorija, kao i svatko drugi, nastojala je, da bude pokopana što bliže konfesiji, gdje su počivali sveti mučenici, da »pod njihovim okriljem nadje vječni pokoj,« kako se u nekomu starokršćanskomu nadpisu čita. »Cienio bih se dostojniji božjeg pomilovanja,« kaže sv. Ambrozij na usta nekog vjernika, »kada bih počivao pokraj kostiju posvećena tiela.«

Ovdje bi nadjen takodjer mramorni nadpis (320 A u muzeju), vas raskomadan, ali sastavljen, djevojčice Dominike, koja bi dovedena iz Sriema u Solin.* I više poganskih i kršćanskih nadpisa spominje Sriem i Solin. Bila su ova dva grada u odnošaju, osobito trgovačkom. Spajala ih cesta iz Solina preko Livna, pa prema Sarajevu, gdje su sva prilika bila plemena Daesitiates, pa dalje Ditiones prema Sirmium-u (Mitrovica) na Savi, kako nam sve to liepo kaže veliki miljarni nadpis iz godine 17. po Kr. (do god. 1896. u trećem katu zvonika stolne crkve, a sada u muzeju spljetskom). Sagradio je ovu cestu uz mnoge druge zaslužni namjestnik Dalmacije pod carem Tiberijem P. Cornelius Dolabella.

Izlazeći iz ove kapelice i zakrećući na lievo, ulazi se u drugu. Na lievo u absidi, tik uz podnicu, na kojoj bijaše glavni sarkofag, kojemu vodjahu stube još na mjestu, a koji bijaše pokriven oltarom na ciborij, nalazi se sarkofag (25 i 26 B) Virgilijana i žene mu Ursillae, znamenit sbog svoje latinštine pune pogrješaka, ili bolje rečeno idiotizama, koji se već u IV. stoljeću stali uvlačiti u latinski jezik po pokrajinama rimskim, iz kojih se kasnije razvili novi romanski jezici. Primjera ovoj latinštini ima izobilja u cielom ovom grobištu, i u obće na kršćanskim nadpisima u Solinu. Na pokrivalu Virgilijanovog sarkofaga imade Krstov monogram sa A i Ω, koji se tako često ovdje vidja. Isus Krst je početak i svršetak svega: ego sum principium et finis, kaže o sebi u sv. Pismu, što se izražava prvim i dočetnim slovom grčkog alfabeta.** U ovomu

cui parvula contra rapta prius praestat tumuli consortia dulcis. Deposita VII Kal(endas) Apriles. — * (320 A) Deposetio infantis [Do]mnicae VIII Kale(n)d(as) Octobres quae a Sirmio Salonas adducta est. — ** (25 B i 26 B) Fl(avius) Virgilianus qui bixit (= vixit) annus (= annos) XXX et Aur(elia) Ursilla oxor (= uxor) eius, qui se vivi sibi urdenaverunt (= ordinaverunt) (h)unc sartofagum (= sarcofagum). Si quis autem voluerit super h(a)ec duo corpora punere (= ponere) infere (h)ecliseae argenti libras quinquem.

se nadpisu spominje globa, što se je morala platiti crkvi solinskoj za onoga, koji bi se htio pokopati u tudji grob. Veliku su brigu ulagali kršćani, da zaštite svoj grob proti svakomu oskvrnuću ili oštećenju. I tako svuda, ali osobito u ovakim grobištima pod vedrim nebom, pokojnici mole, zaklinju, priete, da im se u grobu dade mira, da se ne pokapa na nje drugo, tudje tielo. Ako ovaj ili onaj dozvoljava, da se i drugi pokopa, to je uz uvjet, da plati crkvi, crkvi solinskoj, crkvi katoličkoj solinskoj globu. Kadikad pako mjesto crkvi imala se platiti ova globa fiscus-u, državnoj blagajni. »Zaklinjem vas Bogom«, kaže u jednom solinskom nadpisu neka Duiona, »i kršćanskim zakonima, da ako bi koji tudjinac htio pokopati drugo tielo, neka plati crkvi katoličkoj solinskoj tri librice zlata.«*

Još je važniji glede pogrješnog urezanja slova nadpis (44 B), koji prema već opisanomu stoji, nekoga Epagatijana, a iz godine je 407. po Krstu. Tako je varvarski urezan, da je mukom bio pročitan.** Urezavač nadpisa, zvan latinski lapicida ili quadratarius, malne sva slova urezao naopako. Nije znao valjda niti čitati, pa iz tablice, na kojoj je nadpis, prenašao na kamen, pa okreći tablicu sad gore sad dolje, cieneći, da ju ne drži, kako ide. Tako onomu slovu trbuh gore, ovomu dolje, onomu na desno, ovomu na lievo.

Uzlazeći odavle uza stube prema sjeveru, dodje se do liepog tiska za vino (torcular). Vidi se četverokutan podgradak, na kojemu okrugla ploča, a na ovoj u četvorinu izduben konao iznutrašnji i okrugao vanjski. Poviše ove ploče dvije su četverokutne izdubine za grede, koje podržavahu srednju gredu, a ova pak privezana konopom bijaše potezana strojem, koji se malo niže vidi u dvama kamenima, u kojima je izdubljen okrug. Iz masta, bačena u sprtu na okruglu ploču i tištena, ciedilo se vino, koje kroz kanalić teklo u okruglu posudu, koja se ondje blizu vidi. Ova iztesana od samoga jednoga komada bieloga kamena, bijaše izvana urešena basreliefom — koji oponaša mast, opasan debelim konopom. S iztočne strane podgradka stoji još na svojem mjestu i dandanas toč za ulje, ili bolje za masline (trapetum). Sastoji ovaj od velike okrugle posude, izdjelane konkavno. U sredini ove podizala se je os, a

* (M. 1707 A)... Adiuro per Deum et per leges Chresteanor(um) ut quicumque extraneus voluerit alterum corpus ponere (voluerit), det eclisiae cat(h)olic(a)e Sal(onitanae), aur(i) libellas tres. — ** (44 B) Hi[c] quies[c]it [in] pace Epaga[t]ianus... [q]ui vixit me[s]. V. deposit(us) V idus [Oc]t(obres) dd. nn. Honorio VII [et] Theo[d]osio iter(um).

okolo ove vrtilo se kolo, turano gredom, pričvršćeno u sredini te osi. Masline ili uljike bacahu se u posudu, a kolo bi ih kretanjem tištilo. Iz ovoga tiesta od maslina pravilo se ulje. I vino i ulje služilo ovdje za porabu crkve i svećenika, a okolica ovdje bila, kako i sada tako i tada, zasadjena lozom i maslinom. I ovaj tisak za vino i toč za ulje naliče sasviem onim, koji se i dandanas upotrebljuju kod težaka u Solinu. Eno ovakovih u oboru Paraćevih kuća pokraj amfiteatra. Pa i u okolici solinskoj i malne u cieloj Dalmaciji rabe još dandanas ovaki strojevi. Stare tradicije ne dadu se lako izčupati.

Dalje prema iztoku stoji veliki dobro sačuvani sarkofag Thalassija iz god. 414. s nadpisom (45 B).* Vojnik bio ovaj Thalassius, po prilici ordonnance, pobočnik kojeg višeg oficira. Važan je način, kako je u ovomu nadpisu naznačena smrt Fl. Thalassija god. 414. God. 413. bili su konsuli Lucius na Iztoku, a Heraclianus na Zapadu, ali ovomu zadnjemu, pošto se pobunio proti caru Honoriju, bijahu izbrisani i konsulat i ime iz javnih spomenika; bijaše on čovjek proklete uspomene (vir damnatae memoriae). Tako se na pr. dogodilo i namjestniku Dalmacije pod carem Klaudijem (god. 42. po Kr.), koji se zvao Furius Camillus Scribonianus, a iznevjerio se svomu caru. Ne imajući konsula na zapadu, koncem god. 413. bi i ovdje proglašen konsulom Lucius, pa i za cielu god. 414., u kojoj bijahu izabrani ipak konsuli Fl. Constantius i Fl. Constans. Nego sbog političkih i ratnih neprilika ne bjehu ova dva konsula poznata god. 414 u Solinu, tako, da se naznači ova godina, u kojoj je Fl. Thalassius umro, bilo je od potrebe reći u nadpisu: prve godine iza konsulata Lucija, t. j. post cons(ulatum) Lucii v. c.

I dalje prema iztoku leži sila neobično velikih sarkofaga, od kojih nekoji ne s prebijenim, nego s prevaljenim pokrovcem. Kanda su varvari, koji su ovo groblje opljačkali, htjeli ovdje pokazati potomstvu svoju snagu. Ne razbijali oni sarkofage, nego se jačali, te im pokrovce prevaljivali. Liep je medju ovim nadpis,** što ga »Flavij

* (45 B) Depositio Fl(avi) Thalassii excorniculario die X Kal(endas) Januar(ias) post cons(ulatum) Luci v(iri) c(larissimi). — ** (130 B) Fl(avius) Terentius Fl(aviae) Ta[l]asiae ob meritis et fide[l]itatem totiusque sanctitatem arcam posui coniugi carissimae et sibi, quam a parentibus ipsius suscepi annos XVIII, q[u]ae aeque inlibata(e) mecum vixit annos XXXII. Tradita sepulturae die nonarum Septembres d(ominis) n(ostris) Valente VI et Va[l]entiniano iterum Aug(ustis) con(sulibus). Si quis vero sup[e]r duo cor[p]ora nos[t]ra aliut corpus voluerit ordinare, dabit fisci viribus argenti pondo quindecim.

T e r e n c i j postavi svojoj veoma miloj ženi F l. T a l a s i j i za njezine zasluge, za njezinu vjernost, za svu njezinu svetost, — kaže nadpis — koju on uze od njezinih roditelja, kada je imala osamnaest godina, a s njim je živjela takodjer u čistoći trideset i dvije godine. Bi povjerena ovoj grobnici dne 5. septembra, za konsulovanja naših gospodara Valenta za šesti put, a Valentinijana za drugi put (godine 378.). Ako bi tko pako htio vrhu naša dva tiela postaviti drugo tielo, ima platiti državnoj blagâjni petnaest librica srebra.«

Važan je takodjer nadpis na blizom velikom sarkofagu prema iztoku, nekoga U r s a.* Silno je izprepleten i u lošoj latinštini i još lošijim heksametrima. Sastavitelj nadpisa upleo donapokon poganskih pojmova, na pr. da P a r c a e svima predu nit života, nit se ikomu prašta. Veli još, i ako je smrt neizbježiva, da ipak na drugom svietu pomažu zasluge i dobra djela. Pa kaže putniku, koga u cielom nadpisu apostrofuje, ako hoće da uživa vječno blaženstvo, neka žive kao i on.

Zakrenuvši odavle prema Tuskulu, nalazi se više razbijenih i razsipanih ulomaka sarkofaga, a na jednom (131 B) uz poganske sigle D (i s) M (a n i b u s), t. j. Manima, podzemnim bogovima, dva monogramâ Krstova. Jamačno je klesar urezao ove sigle, kojim počinju malne svi poganski nadgrobni nadpisi od II. vieka unaprieda, ne znajući im značenje. Počinjao svaki nadgrobni poganski nadpis ovim slovima, pa zašto ne bi i ovaj kršćanski; a izpod ovih sigla metnuo Krstov monogram, te nastavio nadpis.

I ova dva zadnja slučaja poganštine izpremješane u kršćanskom životu liep su primjer, kako kršćanstvo malo po malo osvajalo sviet, prodiralo u sve slojeve i u običaje poganskog življa, dok ga konačno ne osvojilo. Trudno je s toga svagdje i jednako metati granice, dokle dopire poganstvo, a odakle počimlje kršćanstvo.

Veoma je čuvstven nadpis na malome sarkofagu (53 B) u četvrtoj, najzadnjoj kapelici prema sjeveru. Jedini je ovaj sarkofag na površju, koji ne bio oskvrnjen od varvarske ruke. Malen, bio po-

* (129 B) Depositio Ursi die XI Kal(endas) Novembres indictione XV. Ursi tum(u)lum cernis quicumq(ue) viator | , quem [i]uve[n)em rapuit sors u[l]tima, [p]erlege q(uae)so | , qui vixit quinquaginta in annis. Heu m(i)sera Al|exandria, gemit decepta marito, qui est p[o]tita dul cem coniugem viginti et sex annos. Et nemo reventos (?) | alios mone: vita bre[v]is est; cunctis fila parant <et> Parc (a)e nec parcitur ullis. [? n]unc illi dismisit duo(s) anxia natos; | condicio talis omnem co[mp]lectitur [o]rbem, sed m(e)ritu|m et b[e]nefacta adiu[t]an(t) laborq(ue) fidesq(ue). haecne libertum| dominis fecere probatum? h(a)ecne defendunt se[m]per sociant q(ue beatis? si pa[r] esse [v]elis, s[i]milem mihi suscipe cura[m].

stavljen medju mnogo velikih sarkofaga, i valjda s toga ne bio vidjen. Kada ga se nazad nekoliko godina otvorilo, počivalo u njemu, a i sada počiva, tielo djevojčice Eusebije od tri godine. U ušima bile dvije tanke srebrne naušnice. Nadpis u krasnim grčkim distisima kaže: »putniče, ti vidiš ovdje sarkofag nevine djevojčice Eusebije, koja je u drugoj godini života bila savršena u vjeri, a u trećoj je godini ostavila ovaj život, a ne okusila zlobe ljudske; sada ima svoje sielo medju dušama svetim.« Svatko ne znao čitati ovaj grčki nadpis, pa od poznije ruke pri dnu sarkofaga bi pridodano: D(e)p(ositio) Eufevi(a)e (mjesto Eusebiae) VIII Kal(endas) Septembres. Na desnom akroteriju ovoga sarkofaga okrugla je rupica, jamačno za sviećicu na ulje, koja u stanovitim dnevima, na pr. izhodnji, ovdje gorila.

I ovdje na iztoku bazilike bili su sarkofazi na divlji način polupani i opljačkani. Leži ih ovuda veliko množtvo sa pokrovcem i bez njega, probijenih ili sprieda ili u boku ili na pokrovcu, razkomadanih na svaki način. Ima ih dosta i s nadpisom. Prosti solinski vojnik Saturninus imao ovdje svoj veliki sarkofag (14 B): »† Arca Saturnino militi Salonitano.« Znamenit je, i ako manjkav, nadpis, u kojem se kaže, da je ovdje bila pokopana Marcella* prema srednjim mučenicima, t. j. pokopanim u sredini, u glavnoj absidi, koje smo gore vidjeli. Iza ovoga nadpisa Marcellae vidi se veliki podzemni grob s bojama. Liepa je ova podzemna soba, prekrita dobro sazidanim svodom. Pred njim je četverokutan otvor, kakovih već opazismo, samo što je ovaj imao dvokrilna vratašca. Iznutra je ova soba bogato urešena; pod joj bio popločan tankim mramornim pločama sa okruglim luknjama; zidovi i svod obliepljeni klakom sa slikarijama na cvieće.

Idući dalje vidjeti je sarkofag polupan opatice Ivanice iz Sriema.** Kaže se naime o njoj, da je njezina duša u petak, u dan smrti Gospodnje, izletila iz ovoga tiela. Ne stoji godina smrti, ali petnaesta indikcija i petak dali temelja, da se proračuna godina smrti ove opatice Ivanice, t. j. godine 612 po Kr. Jedan je od zadnjih datiranih ovaj nadpis u Solinu, malo godina prije razorenja grada. A samostanski život bio se je za rana, već u IV. vieku razvio u Dalmaciji. O množtvu samostana govori naš sv. Jerolim: »kao što egipatske pustare, tako su i samoće dalma-

* (49 B) ? M]arcellam mihi cond(i)di ad median(o)s martyres. — ** (17 B i 83 B) Hic quiescit in pace sanct(a) ab(a)tissa Johanna, Sermens(i)s qu(i) vixit annos XL, die Vener(i)s exiit de corpore, IIII Idus Maias indictione qu(in)tadecima.

tinskih otoka pune sborova pobožnih ljudi, koji pjevaju na slavu Boga pobožne pjesme.« A u jednomu pismu svojemu prijatelju i domorodcu piše: »Ti gradiš samostane i uzdržavaš veliko množtvo svetih ljudi na dalmatinskim otocima.«

Ovuda našao se ulomak liepog metričkog nadpisa, u kojem se nariče čuvstvenim riečima smrt biedne žene, koja je od rodjenja ujedno sa čedom umrla; gorkim ju suzama muž, djeca i zet plaču.* Pa i ovdje naokolo množtvo i porazbijanih i prilično cielih sarkofaga, važnih za datiranje ovoga znamenitoga grobišta. Na sarkofagu — 4 B — nadpis je Aurelija Aleksandra, beneficiarija VII. legije, t. j. od onih vojnika, koji bijahu promaknuti na korist kojeg višeg oficira, a koji okolo svoga starješine sačinjavahu neku privilegiranu klientelu.** Tu je blizu sarkofag Desidiene Profuture, na ušima pokrovca kojega bi urezano, valjda kasnije, Aga[pe ili pita), da se pokaže, da je kršćanka bila ona, dočim cio nadpis ne bi toga odavao.*** Nedaleko bila pokopana Valerija Hermogenija čestita žena,† koja je dala sebi od svoga imutka napraviti sarkofag. Liep je i nadpis (43 B) Quintiae, kćeri Germana, vojničkog častnika, koja dušu Bogu povrati.††

Ovuda medju ruševinama našli se i ulomci uprav klasičnog kršćanskog sloga i ukusa: »Evasij počivaj u miru!« — »Paladij mirno počivaj!«††† A tik uz absidu bazilike, na desno, leži veliki sarkofag Antonija Taura, vojničkog dostojanstvenika, komu Aelia Saturnina, veoma čestita žena, postavi spomenik.†††† I u ovomu malo

* (121 B) . . . cui placidam requiem tri]buat Deus omni[pote]ns rex | . . . sit bene post obitum ' . [Illa tulit multa adversi]s incomoda rebus | . . atque infelici es]t fine perempta quoq(ue) . . . an]nos postquam trans[egit] | . . . fu]nesto gravis heu triste puerperio | nequivit miserum partu depromere fetum | hausta qui nondum luce [p]eremptus abiit | adque ita tum geminas gemino cum corpore praeceps | letum ferali [trans[tu]lit hora ani[mas]|. At nos maerentes coniux natique generque | carmen cum l[a]chrimis hoc tibi [condidimus]. — ** (4 B) Aureli]us Alexander b(e)n(e)[f(iciarius) legio]nis XI Claudiae v(i)vus sibi suo iu(s)sit testamento arcam (p)oni. — *** (16 B) Desidiene Profuture co[n]iugi incomparabili Suellius Septiminus maritus benemerenti posuit et Suellio Septimino filio dulcissimo. — † (15 B) Valeria Hermogenia h(onesta) f(emina) die V Kal. Juniarum, quinquagesimo octavo anno finita est. Viva se arcam de suo poni iussit. — †† (43 B) Quin[tiae] . . . stolat(ae) feminae, Quint(i) Germani primipilar(is) filiae, quae redd(idit) annorum XXX. Flavius Valens b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis Pan-n(oniae super(ioris) coniugi karissimae. — ††† (3 B) Evassu in pace! — (37 i 189 B i 99 B) Palladi bene quiesce! — †††† (56 B) Ant(onio) Tauro ex d[e-c]u[r(ia)] a(gentium [in] r[ebus] c(entenario), ducenario post facto, qui vixit an(n)is LV. Aelia Saturnina c(larissima) f(emina), marito benignissimo.

oštećenomu sarkofagu, i u još dvama bolje sačuvanima u ovomu groblju čuvaju se kosti, koje se našle razbacane po cielom ovomu grobištu. Jamačno ima tu i kosti mučenika, izbačenih od varvara iz polupanih sarkofaga. Cio pako prostor prema iztoku pun je grobova na svod i od opeka. Sve što je moglo, bilo bogatije, nastojalo se pokopati što bliže grobovima mučenika.

Pa i dalje od granica državnog posjeda ovdje, u svim vinogradima posebnika naokolo, nalazi se još uviek prigodom poljskih radnja grobova, nadpisa. Na iztoku bazilici nazad malo godina našao se sarkofag Jukunda, poslužnika svete solinske crkve (1811 A u muzeju): Jucundus puer s(an)c(t)ae eccles(iae) Sal(onitanae). Na jugozapadu, uz više grobova svakojake vrsti, našao se liep grob na svod sa pticama simboličnim u bojama i raznim cviećem. Na jugoiztoku, gdje je sada vrt i vinograd tuskulanski, našla se dva sarkofaga, jedan ogromno velik (312 A u muzeju): Juliae Aureliae Hilarae sa dobrim Pastirom na akroterijima pokrivala i (832 A u muzeju): Baebidiae Salvianes, djevojčice od 3 godine i nekoliko mjeseci; pa pokrovac sarkofaga, koji leži još na mjestu, s nadpisom: Aurelij Sextilij ostavi od svog imetka ovaj sarkofag. Žena Ciriaka u Isusu Krstu napisa ovo.*

I na podnevu bazilike, tik uz zdenac za vodu daždenjaču, našle se dvije baziličice ili memoriae, a okolo ovih našlo se grobova na svod i na krov. I ovuda je nadjeno dosta ulomaka dvaju liepih mramornih sarkofaga (43 D i 176 D u muzeju) sa lovačkim prizorima iz drugog vieka, od kojih se jedan dio, i to najmanji, čuva u spljetskomu muzeju, a veći dio bi nazad četrdeset godina po prilici kupljen u Solinu od bivšega riečkog načelnika Ciotte, pa nazad malo godina prodan sa villom na Rieci, u kojoj su bili uzidani ovi ulomci, nadvojvodi palatinskomu Josipu, koji ih pokloni muzeju arheoložkomu u Budimpešti, gdje se sada nalaze. Jedan pako ulomak jednoga od ovih sarkofaga uzidan je nad vratima ulaza u vrt pokraj kuće bivšega župnika vranjičko-solinskoga D. A. Katića na putu Poljuda u Spljetu, a dva komada dospjela su u vrt pokojne braće dra. A. i J. Radmana u Viseću na rieci Cetini više Omiša. I ovi su sarkofazi poganski bili kasnije od kršćana upotrebljeni. Ovako su putovali do nazad malo godina kudkamo naši spomenici, ne samo cieli, nego

* (257 B) Aur(elius Sextilius arcam ex derelecto; Quiriace (= Cyriace) no(mine?) mei (i. e. mariti) perscribsi in Christo.

i ulomci njihovi, da rese kojekakve kuće i perivoje na očitu štetu znanosti i naše povjesti!

Silno se doimlje duše posjetitelja prizor ovoga groblja, kada ga iza posjeta u potankostima obuhvati okom svega sa kojega višeg položaja, na primjer sa još neprokopanoga vinograda prema zapadu, ili od pčelinjaka prema sjeverozapadu, ili sa samoga iztoka. A kako i ne bi! Izim liepe bazilike, sagradjene na groblju, ima tu svakojakih arhitektonskih i ornamentalnih ulomaka; izbilo na površinu dosada do preko 160 sarkofaga, od kojih do 70 što zdravih što malo razbijenih, 25 razbijenih, do 60 silno razkomadanih. Nadpisa se našlo do preko 370 što cielih, što u ulomcima.

Veoma je čudan i kano pomućen prvi pogled na groblje u Manastirinama. Zidovi u raznoj visini strše prema nebu, nejednaki, izglodjani, kano zubovi pile: izprekrstani neki u pravom pravcu, a neki u eliptičnomu. Medju njima ima stupova razne visine, raznog mramora, raznih boja, sa kapitelima i bez njih. Sve je pako puno sarkofaga cielih, probijenih, razkomadanih, nagomilanih jedan nad drugim; nekoji s težkim pokrovcem, cielim, kanda će pritisnuti i podušiti grobnicu, nekoji s pokrivalom probijenim, nekoji bez pokrivala, koji kratkim, koji dugim nadpisom. Nadpisa ima na ulomcima svuda razsijano, a sarkofazi leže u svakom pravcu. Pod njima pako grobova na svod, cielih, probijenih, porušenih, kanda zievaju svojim otvorom prema nebu.

A na nadpisima, bili oni biskupa, državnih uglednika, vojničkih dostojanstvenika, pobožnih žena i nevinih djevojčica, dječaka dobre uspomene, na svima je uz ostale sgode života, svakako zabilježen dan pokopanja, ili kako se tada reklo depositio. To se velikom pomnjom na ploči urezavalo, da se može na izhodnji dan njihove smrti, po riečima sv. Ciprijana: »svetkovati pobožno njihova uspomena — memoria«. Na ove dane hrlilo sve na groblje; tu se vruće molitve molile za njihovu dušu, kitili cviećem grobovi, gorile u velikim kamenim posudama svieće na ulje, ili male svjetiljke u rupicama na akroterijima sarkofaga, kako na onomu nevine djevojčice Evsebije. »Kite i cvieće« — napisa u liepim stihovima neki pjesnik one dobe — »mi ćemo sipati na grobove i počastiti kosti pokojnika, i na nadpise i na hladni kamen izlievati miomiris mirodija.«

Oko se gubi medju stotinama ovih sarkofaga i grobova, medju ovim sgradama raznog oblika i dobe. Ali pobliže motreći, vidiš ipak ovdje veliku baziliku na tri broda, a izpod njezinih zidova eno sarkofaga, grobova, stupova arhitektonskih ulomaka, a okolo nje na sve

strane polukružnih absida. Pri posjetu i po posjetu osjećaš već, da se prividna smetnja malo po malo razbistruje, da ti pred očima uzkrsava velika bazilika, sagradjena na ogromnomu groblju, porušenu, opljačkanu, da je ova bazilika središte svega, da je pod svoje okrilje sve zaokupila. Vidiš, da pred sobom imaš kršćanstvo u koljevci, odraslo čedo u snažnoj, muževnoj dobi, koje se bori, koje pati, ali napokon i slavlje slavi. Mrtvi ti se iz grobova dižu, te ti pripoviedaju svoje muke, svoje patnje. Pa i pobjedonosno diže glavu kršćanstvo u svojim sgradama, da ju prikloni opet pod vihorom divljih naroda, da se zakopa za mnogo viekova, dok milosrdna ruka došla, da ju na božje sunce povrati. Tko nije pristupačan duševnim ganućima, komu kamen u svojem rječitom muku ne govori, tko njegovu rieč ne shvaća, taj neka ne ide u Solin. Ali i ako nisi ovoj rieči vikao, prošeći se samo dobre volje po ovomu svetomu mjestu, propitkivaj tihim glasom hladno, niemo kamenje, a ovo će u svojem zanosnom jeziku jasno, glasno odgovarati, ovo će te potresti, ovo će te u tvojim mukama i patnjama tješiti, ovo će te svladati, pa ćeš izaći iz ovoga groblja potresen, svladan, utješen i preobražen!

Groblje u Manastirinama jedno je od najvažnijih od svih dosele odkrivenih starokršćanskih grobišta pod vedrim nebom, bilo radi neprekinutoga niza spomenika za više viekova, bilo radi važnih arhitektonskih oblika, bilo radi množine sarkofaga i mnogih nadpisa, važnih sa povjestnog i juridičkog gledišta, ali poglavito s toga, što je ovo groblje povjestničkih solinskih mučenika. No groblje legis sanctae christianae može se ponositi još nečim: ima jednu prednost, s koje se može natjecati sa grobištima Vječnoga Grada. Povjest njegovih mučenika, koji bjehu preneseni u lateransku krstionicu od jednoga pape Dalmatinca, uzko je vezana sa lateranskom bazilikom, sa onom maticom crkava: omnium urbis et orbis Ecclesiarum mater et caput!

Pa se nije čuditi, da je ovo grobište priteglo na se ovo zadnjih godina pozornost učenih ljudi, da su njegova iznašašća predmetom učenih razprava u Evropi, da k njemu hodočaste ljudi svake ruke i narodnosti. Trebalo je jedino vezati na vidljivi način sadašnjost sa prošlosti u ovomu groblju, te ovaj vez pred oči staviti. Trebalo je probuditi iz vječnoga sna one mučenike, one kršćane, koje smo eto mi u ovom posjetu svojim imenom zvali, sakupiti ih u ovu baziliku, povraćenu na božje svjetlo nakon toliko viekova, s njima se Bogu klanjati i metnuti na očigled jasno ovu neprekidnost crkve, za koju su viekovi ništa. Je li bio san takova

šta zamisliti? Bio malne san, ali ovaj se san obistinio, on je činom postao!

Na 20. kolovoza g. 1894. sakupi se na ruševinama ovoga groblja prvi medjunarodni kongres kršćanskih arheologa. Učenjaci raznih narodnosti, kršćani raznih vjeroizpoviesti amo pohrlili. Kršćanski Pompeji (tà ovo ime zaslužuje ovo groblje) bili su veoma prikladni, da ih u velikom broju privabe. I prije nego li u Spljetu počela učena razlaganja, članovi kongresa sakupili se na ovomu groblju, da ovdje nad svojim radom božji blagoslov izprose. Pod vedrim nebom, u confessio martyrum bazilike, nad sarkofazima svetih solinskih mučenika, podigao se oltar. Članovi kongresa, uz silan narod u njegovoj slikovitoj nošnji, razsijani medju sarkofazima, prisustvovali pobožno svetomu činu. Nad glavom sabranih kongresista svod se nebeski raztvorio, a stupovi bazilike, stršeći prema neizmjernoj nebeskoj pučini, kan da su ga podržavali. Sunce na jedan mah u punom svojem sjaju zasjalo nad ovim dosad nevidjenim prizorom. Angjeli božji doletjeli s neba, te razastrtih krila prisustvovali ovomu ganutljivomu činu. Dim tamjana, dižući se prema nebu, obavio molitve prisutnika, te ih pred priestolje božje podigao. Biskup spljetski, jednom solinski, nasljednik Domnijâ, Primusâ, Hesihijâ, Justinâ, nakon trinaest punih viekova prikazao opet ovdje neoskvrnjenu žrtvu, digao ruke k nebu, da s ovog mjesta blagoslovi kongresiste. Mnoga suza radostnica orosila lice prisutnika. Nije bila ovo više bazilika, nije ovo bila više crkva; bila je, dà, Crkva, ali Crkva, koja slavlje slavi nad ljudskim nevoljama; Crkva, koja sjedinjuje sve viekove, Crkva, koja spaja u jednom vezu vjere i ljubavi sve one, koji se krstom krste, da ih u nebo uvede, da ih Bogu prikaže. A niemo kamenje grobova pridružilo svoj glas uz onaj pobožnog naroda, te na molitve svećenika odgovaralo:

SLAVA · TEBI · ISVSE · KRSTE!

IV.

Solin ležao pod gomilama svojih ruševina. Još dim s njegovih garišta ne bio izsukao, kada Hrvati, ponukani od bizantinskoga cara Heraklija, stresav težki jaram divljih Obara, pod kojim nekoliko vremena stenjali, protjeraše ove iz svih prediela rimske Dalmacije, te je sami većinom zaposjednuše. Ono malo Rimljana — Romani —, što je u zemlji ostalo, pribjeglo u nekoliko utvrdjenih gradova pri moru.

Pokrštenjem u sedmom vieku dodjoše Hrvati do tiesnih sveza sa ovim Romanima. Hrvati se stadoše baviti poljodjelstvom, a to mirno i stalno življenje bi povodom ranomu prometu izmedju Spljećana, potomaka pribjeglih Solinjana u Dioklecijanovu palaču, i okolišnih Hrvata. Do malo poćeše Hrvati zalaziti i u grad, da na trgu izmjenjuju svoje plodine sa odjećom i nakitima, te se tako zavedoše stalni sajmovi dnevni, koji još i danas traju. I gradski trgovci stadoše zalaziti u okolicu, te se i u Solinu zavedoše već za rana doba sajmovi, osobito s marvom, od kojih je još na glasu onaj Male Gospe na 8. rujna. Ovim obćenjem za kratko vrieme dodje do još tješnijih sveza. Tekom vremena Hrvati zadjoše medju Romane i ovi se medju njima izgubiše, s njima se ujedno stopiše.

U vrieme hrvatskoga gospodstva solinsko polje sačinjavaše primorsku župu, grčki zvanu Paratalassia, te po načelima ratnih zakona, kano osvojeno zemljište, postade vlastničtvom hrvatskoga vladara, koji je navadno stanovao u svojem dvoru Bihaću (Sicum ili Siculi, u kaštelanskom polju, pokraj crkve sv. Marte - Stomrate); pa u tvrdji Klis (Clisa, Clisium, Clusan); a i u samomu Solinu. Nakon konačnoga pokrštenja Hrvata solinsko polje, osim Spljeta, spadaše u crkovnom obziru pod jurisdikciju narodnoga hrvatskoga biskupa, koji bijaše kraljevskim bilježnikom, bez stalne stolice, jer prateći vladara bijaše uz njegov dvor. Spljet obaštini ime i metropolitanska prava solinske stolice. Za jedanaestog vieka Klis, koji bijaše veoma sgodno položen i po naravi utvrdjen, postade kraljevskim sielom i dade svoje ime cieloj župi kliškoj, koja postojaše sve do pod konac srednjega vieka.

Solin, t. j. utvrdjeni grad, ležaše u ruševinama. Služilo kamenje njegovih sgrada kao gradivo novim sgradama u cieloj okolici. Ali sve naokolo staroga grada Hrvati stali vršiti svoje kulturno djelo. A drugačije nije niti moglo da bude. Kulturno središte doseljenih Hrvata moglo se nastaviti samo na središtu latinske kulture, koja bijaše u propadanju: Salona rimska sa svojom krasnom okolicom morala je postati kulturnim i političkim središtem Hrvata. Po primjeru ostalih naroda stali i Hrvati zidati crkve i samostane, te osnivati zadužbine. Brojne izprave te davne naše prošlosti jasnim nam slovima bilježe, da kraj od Trogira do Spljeta, od Solina do tvrdog Klisa i romantičkog Omiša, ubavo ovo primorje, bijaše posuto tim spomenicima iz prvog početka kulturnog našega života.

Po praksi sredovječnoj u tim crkvama, kod tih zadužbina bile i grobnice njihovih utemeljitelja.

Na glasu je u povjesti benediktinska opatija sv. Stjepana de Pinis (pod borovima), jedan klm. na rtu na jugozapadu grada Spljeta, gdje je od godine 1821. gradsko grobište. Prvi spomen ovoga samostana je iz godine 1020., ali rek bi, da je još prve polovice devetoga vieka bio utemeljen. Tekom jedanaestoga vieka pokapali se u bazilici ovog samostana hrvatski vladari. Stjepan II., sinovac Petra Krešimira, zadnji hrvatski kralj, prije nego je uzašao na priestolje, bio se je povukao u ovaj samostan, gdje je »odabrao svoju grobnicu, preporučivši se molitvama samostanaca«.

Cielo kaštelansko polje bilo je za ovo doba puno samostana i crkava. Okolo glavice, na kojoj se i dandanas bjelasa crkvica sv. Jurja u Sućurcu, vide se ruševine starije crkve. Okolo ove razvi se selo Putalj, koje se spominje još god. 830. Crkvu sv. Jurja sagradi ban Mislav iste godine. Izpod nje, nešto niže, druga je crkva sv. Marije na Hladih, sagradjena takodjer u isto doba, kako to dokazuju arhitektonski i ornamentalni ulomci iz devetog i desetog vieka, u njoj uzidani. Ban Trpimir darova godine 852. u kmetstvo cielo selo Putalj spljetskomu nadbiskupu, a to sačinjava i dandanas imanje (mensa) spljetskog biskupa. Na zapadu Sućurca u Sustjepanu bila je na glasu crkva sv. Stjepana, često u poveljama spominjana: S. Stephanus ad Salonam. I okolo crkve grobišta sv. Kuzme i Damjana, pokraj Kaštel Gomilice, vide se ostanci starije crkve iz dobe hrvatske narodne dinastije. Sv. Kuzmu i Damjana često puta spominju naše listine. Pa u ovo doba po prilici padaju i crkve sv. Jurja i sv. Nikole poviše Kaštela Staroga; u zadnjoj uzidan je nadpis Ljubomira Tepčije iz jedanaestog vieka. Nad Kaštelnovim pako, u položaju, zvanu na Mirih, ruševine su glasovitog samostana sv. Petra od Klobuka (sl. 8.). Hrvatsko družtvo »Bihać«, utemeljeno god. 1894. za iztraživanje domaće povjesti u ovim predjelima, iztražilo je ovaj položaj, te iznielo na vidjelo ostanke vladarskoga dvora (curtis, villa regalis), koji je bio središtem posjeda hrvatskih vladara od Solina do Bihaća. Naskoro će se iztražiti i sam Bihać izpod brda sv. Nofra (S. Onofrius) i sv. Marte u ovomu polju. Ova zadnja crkva spominje se u našim narodnim poveljama još god. 852. Ante fores ecclesiae S. Martae naši bani izdavali su svoje povelje. Široko je polje radu mladoga družtva »Bihaća«, ali i plodno i uharno!

Ovako je u velikim potezima crtao našim putnicima vodja po ruševinama solinskim o kulturnom radu Hrvata, doseljenih na solinske ruševine, kad su oni, ostavivši grobište solinskih mučenika

u Manastirinama, sumorni, puni svetih osjećaja, koracali dalje prema iztoku laganim korakom po gradskim bedemima. Pripoviedanje svoje podkriepljivao je vodja pokazivanjem dotičnih položaja na većoj arheoložkoj karti solinske okolice. Žalili oni, što nisu mogli sve ove položaje glavom posjetiti. Ali im se srce od veselja razigralo, kad im vodja ponudi, da posjete dva nedaleka mjesta hrvatskih starina u solinskom polju, onaj u Rižinicama, na medji medju Solinom i Klisom, i onaj kod Gospe od Otoka u samomu Solinu.

Sunce baš junački pripicalo, a oduševljena četa napried stupala.



Sl. 8. Ruševine samostana sv. Petra od Klobuka.

U malo časa prevalila ona do preko 300 m. puta do **iztočnih gradskih vrata** (Porta Andetria) staroga Solina. Tu još bacila oko na lievo, na jamu (vallum), koja je branila grad od sjevera; pa na desno na **gradske bedeme** (moenia urbis), ovdje dobro sačuvane i utvrdjene četverokutnim kulama (turres), na koje su kasnije pridodani masivni trokutni bridnjaci na pročelnoj strani (sl. 9.).

I za starije posjetitelje i umornije čekala su na cesti, koja od Solina u Klis vodi, kola, da ih odvedu u Rižinice, dok mladji put pod noge, pa što cestom, što na prečac, ne izostajali kolima, koja la-



Sl. 9. Gradski bedemi staroga Solina prema Klisu.

ganim kasom vozila se uzbrditim putem Klisa. Zajašio vodja Don Frane svoga konjićka, koji ponosit stupio na čelo ovoj povorci.

Kretala kola i hrabra četa pješaka putem lomne Rupotine, upirući oči prema gordomu Klisu, koji, kako cesta uz Rupotinu vijuga i zakreće, sad se pokazuje s ove, sada s one strane, ne znaš s koje ljepše i romantičnije.

I Klis (sl. 10.) ima svoju povjest, i znamenitu povjest, nadoveza vodja, kad se na jednom četa našla na okupu na jednoj okuči puta, jer konji u prenatrpanim kolima laganim korakom hodili, a mladji putnici na prečac kola stizali, dapače kadikad i prestizali, te svi ovako polagano napried stupali. Još za starije rimsko doba bila je po svoj prilici utvrda na Klisu, kao predstraža Solina. Svakako za cara Justinijana bio je Klis u broju onih utvrda, kojim je sva sjeverna Dalmacija bila utvrdjena. Mnogobrojni su nadpisi i ostali rimski spomenici, koji danomice izbijaju na površinu u kliškom polju (ager Salonitanus). U srednjem vieku prvi put se spominje Klis pod imenom Clusan u povelji bana Trpimira godine 852. Konstantin Porfirogeneta (god. 950.) zove ga Κλεῖσα, valjda pogršteno ime Klis, ili od κλείς, t. j. ključ, jer je bio po svojemu položaju Klis ključem medju Primorjem i zagorskom Dalmacijom. God. 1000. spominje se prvim kliškim načelnikom Florinus princeps. Zatim se češće spominje Klis i kliška župa od jedanaestoga vieka sve do pod konac srednjega vieka.

Znatno je utjecao i Klis u ratove dvanaestog vieka izmedju ugarsko-hrvatskih kraljeva i bizantinskih careva. God. 1242. odoli Klis junački obsadi divljih Tatara. U Klis se naime zaklonì kraljica Marija, žena Bele IV., sa dvjema kćerima Katarinom i Margaritom, kada joj muž bježao izpred ovih divljih čopora. Ovdje one i umrieše i bjehu pokopane, a kasnije prenešene u Spljet, te položene u malom sarkofagu nad glavnim vratima stolne crkve. Klis je bio leno slavnih hrvatskih porodica Kačića i Šubića; zatim predje u vlast bosanskoga kralja Tvrdka I. i knezova Nelepića. U narodnoj junačkoj pjesmi najslavniji je kliški kapetan Petar Kružić (g. 1513.), koji ga je sa senjskim Uskocima za kakovih četrdeset godina junački branio. Uza sve njegovo junačtvo Turci ga osvojiše god. 1557. i postaviše u njemu sielo istoimenog sandžakata, koji je obuhvaćao i čest Hrvatske. God. 1596. Ivan Alberti, spljetski plemić, pomoću Uskoka i Poljičana, vodjenih od kneza Pavla Pavića, zamjernom hrabrošću osvoji Klis, ali samo za vrlo kratko vrieme, jer iste godine pade opet u turske ruke, dok ga god. 1640. ne osvojiše Mlečići pod vod-



Sl. 10. Klis.

stvom Foskola. God. 1809., branjen od francuzke posade, bi obsjednut od austrijske vojske, koja ga konačno zaposjednu g. 1813. Od tada do god. 1880., naime do zaposjednuća Bosne i Hercegovine sa strane austrijske vojske, imadjaše neku strategičnu važnost, ali ju od ove godine izgubi svu. Koncem godine 1898. prestade sasvim biti tvrdjavom. Od dvadeset viekova Klis je slovio kano utvrdjeno mjesto, da od sada unaprieda bude povjestnička uspomena. Bilo, pa se spominjalo!

I ne osjetiv truda stigla četa k Crmarićevim kućama u Rupotini. Od ovih do Rižinica (sl. 11.) pet je časa na desnu ceste. Leži ovo mjesto na medji medju Solinom i Klisom, u Rupotini, ondje, gdje se iztočni obronak Kozjaka sasvim spustio, a polje kliško oborilo u uvalu. Po sriedi ove teče potok Rupotina, pitka voda, koja zimi i mline tjera. Ubav je i plodan ovaj kraj. Ovdje bio kneževski dvorac bana Trpimira, koji je okolo g. 850. utemeljio ovdje i samostan Benediktinaca. Družtvo »Bihać« vodilo ovdje godine 1895—96. pa 1899. izkopine, koje će se i nastaviti. Bi odkriven dvorac kneževski uz malu crkvicu, položenu na sjever, sa ulomcima liepo ukrašenoga septuma, t. j. prigrade medju absidom i ladjom crkvice, na kojemu je latinski nadpis (1647 A): PRO DVCE TREPIME[ro . . (sl. 12.). Najstariji je ovo nadpis iz naše hrvatske narodne dinastije. Bi još izvadjeno iz ruševina više arhitektonskih i uresnih komada, pa bi odkriveno više grobova u predvorju ove crkvice. U više prigoda našlo se ovuda i naušnica i drugih nakita.

Na zapad crkvice protežu se sgrade, koje su sudeći po nadjenim predmetima bile obitovalište samostanaca. Stube prema zapadu vodile su u druge prostorije, koje se tek izkapaju, a leže pod naslagom zemlje do blizu 3 m. Veoma je pobožan bio ban Trpimir, kako nam to naše povelje pripoviedaju, i stajaše u tiesnim odnošajima sa tadašnjim spljetskim nadbiskupom Petrom, koga on zove svojim duhovnim otcem. Dalje izkopine, skopčane dakako s velikim trudom i troškom, izniet će jamačno na vidjelo još mnogo ostanaka iz naše davne prošlosti.

I vrcem krene četa na se, da prevali opet put do Porta Andetria. Ostavivši malo koračaja dalje na lievo Gradinu, utvrdu sagradjenu god. 1349. od spljetskog nadbiskupa Ugolina de Branca na obranu svojih težaka i zemalja, stiže do Dioklecijanove kafane. Prema ovoj je »Gospin most«, koji vodi u podžupsku solinsku crkvu blažene Gospe ili Gospe od Otoka.

Tik pokraj ove ležala je starinska crkva istog imena, u atriju



Sl. 11. Rižinice.

koje bi god. 1898. odkriven nadpis hrvatske kraljice Jelene. Pobožno stupila četa preko Gospina mosta na mjesto izkopina. Okupila se ona oko svoga vodje. Niti daha nije bilo čuti.

Crkva Gospe od Otoka, Sancta Maria de Otok ili de Salona (sl. 13.), dolazi više puta pod ovim imenima u starim izpravama. Zvala se ovako, jer je ležala na ostrviću, što sačinjavaju dva rukava rieke Jader ili Solin-rieke. A niti dandanas ne izgubila ona svog imena. Narod zove sadašnju podžupsku crkvu, tik uz staru, istim imenom: Gospa od Otoka. Spljetski kroničar Toma Arcidjakon († 1268.) pripovieda, da je crkve sv. Stjepana i Sanctae Mariae in Salona sagradila neka kraljica



Sl. 12. Ulomak septum-a sa nadpisom: Pro duce Trepime[ro.

Jelena, te da su ove crkve obzirom na kraljevske grobnice, što su se u njima nalazile, bile izručene nekojim redovnicima, koji su u njima obavljali službu božju. Iz drugih povelja pako proizlazi, da je uz ovu crkvu obstojao i samostan. Uz samostan bio i dvor kraljev (villa regalis). U ovomu boravio je kralj Zvonimir god. 1078., jer u jednoj listini izdanoj na blagdan posvećenja crkve sv. Marije iz ove godine pisano je: »u kraljevskom dvorcu, gdje se nalazi već spomenuta crkva sv. Marije«. Uz dvorac spominju se kasnije četiri mlina, dvije kuće i jedna stüpa. A nekoje mlinice u okolici i jedna kuća za stüpu, koje se vide dandanas na ovim rukavima rieke u ruševinama, jamačno su iz one najstarije dobe. Na ninskomu pako saboru, držanu ove iste godine, kralj

Zvonimir povratio je prvostolnoj crkvi sv. Dujma u Spljetu ovu crkvu, ujedno sa crkvom sv. Stjepana, a ovu darovštinu god. 1103. potvrdio kralj Koloman. I kralj Gejza god. 1143. potvrdio je spljet-



Sl. 13. Crkva Gospe od Otoka i ruševine starohrvatske istoimene crkve.

skomu nadbiskupu Gaudiju posjed sv. Marije od Otoka »uz rieku Solinskoga grada sa svim pripadcima, slugama i mlinovima«. I na temelju ovih pisanih dokumenata, i nekoliko uresnih i arhitektonskih ulomaka, koji su virili u zidu pokraj ove crkve, pa i položaja, koji

dandanas sasviem odgovara staromu, družtvo »Bihać« god. 1898. prokopalo ovdje ovu starinsku crkvu uz skup sgrada.

I evo — ovdje vodja pokaziva narise, jer iza dovršenih izkapanja trebalo sve ovo zatrpati sbog blizine sadašnje podžupske crkve — izpred glavnog ulaza u crkvu sila izprekrstanih zidova iz dviju raznih doba, koji idu dalje izpod sadašnje podžupske crkve, te do njih dug vodovod, koji je spajao dva rukava rieke. Ostanci su ovo samostana i dvorca kraljeva, a konao vodovoda služio je po svoj prilici, da tjera mline, koji su ovdje bili.

Prema iztoku je crkva. Bila je na tri broda, razdieljena pilovima, a unakrst poprečnom središnjom čunjastom kubom. Ovakih crkvi imamo još nekoliko iz one dobe u Dalmaciji, kao n. pr. sv. Barbare u Trogiru, sv. Nikole u Velom Varošu u Spljetu, sv. Eufemije (izgorjele godine 1877.) u Spljetu i t. d. Imala je dva mala atrija, od kojih prvi služio je kao narteks, a drugi kao atrij. I u narteksu ili pridvorju bi nadjen nadpis kraljice Jelene. I stara podžupska crkva solinska, izgorjela god. 1875., koja je jamačno bila sagradjena, iza kako je ova naša starohrvatska postradala za provale Turaka u XVI. vieku, imala je vrstu narteksa, naime tezu na jednu vodu, koja je sprieda bila sasviem otvorena, tako da je putnik mimo prolazeći mogao vidjeti, što je u njoj. Tako je bivalo i u staroj. Putnik prolazeći mimo od mosta k mostu na rieci Jader, okrenuvši se na desno, vidio crkvu i narteks, a u ovomu grobnicu kraljice Jelene.

Prigodom izkopina našlo se nekoliko arhitektonskih i ornamentalnih ulomaka, odnosno malo ih, jer temelji crkve ležali su samo za malo centimetara izpod površine zemlje, dapače ovdje i ondje za koji centimetar i virili, što je takodjer dalo povoda izkopinama. Ali najdragocjenije iznašašće u ovoj crkvi jest sarkofag s latinskim nadpisom kraljice Jelene (sl. 14.), nadjen u prvomu pridvorju ili narteksu. Sastoji on samo od prednje strane sarkofaga, i to nepodpune. Dug je 1·25 m., a visok 0·76 m. Nadjen je u 90 ulomaka, od kojih je pošlo za rukom sastaviti do 76, a još 14 što viših, što manjih, t. j. od tri slova do po i četvrt slova ne moglo se još uvrstiti u praznine. Manjka po prilici četvrti dio nadpisa. Ovi ulomci nadpisa bijahu nadjeni raztrkani većim dielom u jednom četvornom metru prostora, izpremješani zemljom, i nose očite tragove, da je sarkofag postradao od ognja. Na mjestu je bilo moguće sakupiti samo šačicu pepela, a nikakve poveće kosti. Nadpis sastavljen i donekle popunjen glasi: In hoc t]umulo q(u i)escit Helena fa[mula Dei?] [quae fui]t ux[o]r Mi-



Sl. 14. Nadpis kraljice Jelene.

haeli regi materq(ue) Stefani r[egis, quae deliciis re]nuit regni VIII Idus m(ensis) Oct[obris]....... an(no) ab incarna[tione Dni] DCCCCLXXVI. [ind(ictione) IV], cic[lo V, luna V] [ep(acta)] XVII... lun(a) V [con]currente VI. Ista[q(ue) vi]vens fu[turo] regn[o] mater fit pupillor(um) tuto[rq(ue)] viduar(um). (H)icque aspicie[n]s vir anime dic miserere Deus. — To u hrvatskom prievodu glasi: U ovoj grobnici počiva Jelena, službenica božja, žena kralja Mihalja, a majka kralja Stjepana. Ona se odreče sjaja priestolja 8. mjeseca Oktobra........ godine od upućenja Gospodinova DCCCCLXXVI.... u četvrtoj indikciji, u ciklu V, u luni V, u epakti XVII, dana petoga, koji pada sa šestim (petak). Ona živeći za buduće kraljestvo (božje), postade majkom sirota i obranom udovica. I ti, čovječe, amo pogledavši, reci joj duši: Bog ju pomilovao!

Neizmjerne je važnosti za hrvatsku povjest ovaj nadpis! Spomenik je to prvoga reda i uzprkos prazninama od svih nam dosad poznatih spomenika na kamenu iz dobe hrvatske narodne dinastije najpodpuniji.

Kako je poznato, Tomislav je bio prvi hrvatski kralj, okrunjen negdje izmedju godine 914—926. Nalazimo ga na prvomu (god. 925.) i na drugomu spljetskomu saboru (god. 928.) još kraljem. Poslije njegove smrti nemamo u dokumentima spomena o našim kraljevima sve do god. 994., kada je bio kraljem Držislav. On se spominje još godine 1000. Ovu prazninu od kojih 70 godina popunjava nam donekle carski pisac Konstantin Porfirogeneta. On spominje za ovo doba na hrvatskomu priestolju dva kralja: Krešimira i sina mu Miroslava. Za ovoga zadnjega veli, da ga je ubio ban Pribina (god. 949.). Nadpis kraljice Jelene popunjuje i razjašnjiva ove viesti. On kaže, da je Jelena bila supruga Mihalja kralja, a majka Stjepana kralja. Umetnimo u ovu prazninu od 70 godina ova dva kralja, pozovimo u pomoć ostale dokumente, obazrimo se i na kronologiju, te smo na čistu glede ovog nadpisa i rodoslovlja naših kraljeva u desetom vieku do 949. godine.

Prema tomu prvi hrvatski kralj Tomislav († 930. po prilici) nije imao mužkoga potomka, nego jedinicu kćer, Jelenu. Ova se uda za Krešimira, koji nasliedi svoga tasta na priestolju, te uz narodno ime primi i kršćansko, evropejsko Mihalj, kako je to bio običaj i kod drugih naših vladara. Supruga mu Jelena utemelji

više bazilika u polju solinskomu, a medju ovim onu sv. Marije od Otoka. Poslije smrti Krešimira-Mihalja (g. 945.) došao je na priestolje sin mu Miroslav, koji je uz narodno nosio i kršćansko, evropejsko ime Stjepan. Bio ovaj, rek bi, oženjen sa rimskom plemkinjom Margaritom, te je sa svojom suprugom pohodio jednom Dubrovnik, darovao republici mnoga zemljišta i ostavio zaklada. Njega god. 949. pogubi ban Pribina. Udova kraljica Margarita zakloni se u Dubrovnik i svrši ondje svoje dane kano koludrica. Njezina svekrva kraljica Jelena, ako ne prije, naime odmah iza smrti muža joj Krešimira-Mihalja, a to sada, povuče se u samostan, od nje u Solinu sagradjen, te živeći za kraljestvo božje, postavši majkom sirota i udovica, proživi u svetosti svoju visoku starost uz crkvu sv. Marije od Otoka, gdje je bila godine 976. sahranjena.

Po smrti Miroslava-Stjepana nastadoše, kako nam okrunjeni pisac pripovieda, nemiri u hrvatskom kraljestvu, koji uzdrmaše cielom državom, dok ju u dvanaestom vieku i ne upropastiše.

* * *

Mnoga suza orosila lice prisutnikâ na ovaj ganutljivi prizor. U grobnoj tišini, koja je vladala, začu se bolni uzdah: Bismo i prodjosmo! — Redom se izredali svi, da poljube žaru pepelnicu, u kojoj se čuva ono malo mrtvih ostanaka hrvatske kraljice Jelene.

Zvona sadašnje crkve Gospe od Otoka zabrecala medjuto na mrtvačku. Četa, odkrivene glave, plačućim glasom odpjeva.



Izь glubinь vьzьvahь kь tebê, Gospodi,
Gospodi, usliši glasь moi!

Svećenik, božji ugodnik, završi:

Pokoi vêčьni darui imь, Gospodi,
I svêtь vêčьni da svêtitь imь!

Tužna povorka, poniknute glave, suzama orošena lica, krenula natrag put Spljeta.

Spljet-Solin.

Don Frane Bulić.

IZ „USPOMENA“.

I.

Tam' na jugu, gdje obalu kršnu
Muklim šumom cjelivaju vali,
Gdje nebeska gorda se vedrina
U bistrome moru nam zrcali . . .

Mjesto sniega gdje se zimi bieli
Mirisavo bademovo cvieće,
Gdjeno limun i naranča raste
A uz vječno, blago pramaljeće...

Svježi lahor gdje vrućinu blaži,
Toplo sunce sve čeliči, jača:
Tam' je raj mi prvom ugledani,
Tamo krasi rodnoga mi Brača.

Mili dome, vodila me sudba
Diljem svieta na sve četir' strane,
Mnoge čarne motrio sam kraje,
Od davnine slavne opjevane...

Divio se obilju krasota
Tudjih mjesta, zemlja udaljenih,
Ali tebe još mi nigdje ne bi,
Sladki dome, dome premileni!

Gajeva ti čednome slavulju
Nigdje tako slobodnoga daha,
Nigdje mojoj posestrimi vili
Tako smjela poleta i maha.

Liepe li su, Dalmacijo moja,
Tvoje gore sure i zelène,
Kad se ono pri zapadu sunca
Kô djevojke s cjelova rumene.

Divno li je primorje ti plodno,
Luke, rti, otoci ti, — kano
Gorostasi bajni utopljeni,
Kô biserje krupno nanizano.

Krasno l' more, hitre l' na njem splavi,
Hrabri l' momci, čarobne li mome!
Zdravo da si, moj zemaljski raju,
Zdravo, sladki moj premili dome!

II.

Malo moje ubavo seoce,
Djetinjstva mi živo spominjanje!
Željno li te oblaze i grle
Misli moje česte, svakidanje.

Sve mi živu davne uspomene,
Sve mi srcu sladkim glasom zbore:
Znam ti pjesme, znam ti šapat tihi,
Na kraj luga granati moj bore!

Zajedno smo, mili druže, rasli,
Prkoseći buri i oluji,
Kadno talas za talasom bjesni,
Te po žalu, pjeneći se, struji.

Jarkog sunca jednako su traci
Grijali nas cielog božjeg danka,
Dok u gustom tvojem zelen-granju
Pjevale su ptice od uranka.

Zviždao je, neven-bore, vjetar,
Tobom drmô... svemu ti odoli:
Zdrav se, krepak, ponosan zeleniš,
K nebu vršak dižući oholi.

Nek i mene vihor kobi vitla,
Nek mi priete sile pakla divlje:
Moje čelo dizat će se većma,
Srce moje kucati će življe . . .

Ne će sustat, ne će klonut noga,
K plemenitom koracajuć cielju:
Neka vihor vije i urliče,
Ne plašim se, druže, učitelju!...

III.

Zimska noć je. Hladna mrka krila
Gusti mrak već naokolo stere,
A kroz tminu sa nebesa sjajne
Sitne zviezde spokojno trepere.

Sve je mirno, udar čut je samo
O obalu salomljenih vala,
Fijuk vjetra kroz konope tanke
I kroz krošnje povitih stabala.

Al gle crkve na proplanku: sva je
Puna svjetla i tamjana dima;
Počuj pjesmu uz orgulja pratnju:
Spas se rodi noćas narodima!

Sabrao se puk pobožni, vjerskim
Zanosom se blaženo opaja,
»Veseli se i raduj se!« pjeva,
Tu molitvu toplih osjećaja.

Hrist se rodi! šapću svi i kliču,
Sve životom sada diše novim,

Sve se mladi, plemèni i kriepi
Porodjenjem slavnim Isusovim.

Divno li je pogledati! Redom
Svi se bratski rukuju i ljube,
Jedan drugom ganuto oprašta
Stare krivde i uvrede grube...

Veseli se i raduj se, puče,
Pjevaj Višnjem pjesme zahvalnice...
Mili moji, kô da slušam, gledam
Božićne vam čarne polnoćnice . . .

IV.

Zapalo je za brežuljak sunce,
Stišali se zapadnjaka vali;
Suton pada, kriesovi su eto
Krajem mora divno zaplamsali.

Šeta momčad krepka, pjesme pjeva,
I s vrh sela sva k obali sadje;
Malom lukom, kô jezerom gladkim,
Poplivale nakićene ladje . . .

Liep taj prizor sa doksata pratim,
Slušam pjesme, zvon ›Zdrave Marije‹;
San je, reć bi, iztočna je priča,
Čar ti neki u srce se lije.

Vedro nebo: vedar li će krasan
Željkovani sutra svanut danak:
Mladjeg svieta ročište i sielo,
Prijateljâ veseli sastanak . . .

Ivanj-dane, sladko spominjanje,
Ivanj-dane mojih mladih ljeta,
Kako l' tebi, k ostrvu mi, k moru
Mašta moja lakim krilim' lieta!

Eno vrvi narod sa svih strana,
Sve se druži i za zdravlje pita,
Otočanin s primorcem se grli,
Zagoraca eno kršnih kita . . .

Plove barke, zastave vijore,
Piev se ori, a kolo se vije;
A to nebo — naše južno nebo
Kao da se od radosti smije! . . .

Dolnja Tuzla.

Ivan K. Ostojić.

POŠTENJAK.

Letos teče dvajseto leto, odkar sem stopil vprvič na raztrgano kaldrmo (tlak) sarajevsko. Lahko se ponašam z zavestjo, da mene ni gnala nevolja niti pohlepnost po mastni službi v Bosno, ker bi bil našel tudi doma skromno službo, sicer z manjšimi dohodki, pa tudi z manjšimi troški. Mene je gnala želja seznaniti se z bratskim narodom in s svojimi skromnimi silami pripomoči, da se zgradi temelj kulturnemu napredku darovitega, čeprav zanemarjenega ljudstva. Saj posel učiteljev je pač izključivo namenjen plemeniti svrhi.

Ko sem se izmotal iz poštnega voza, ki ni bil ničemur manj nego udobni kočiji podoben, me je vže čakal moj predstojnik, ravnatelj nove gimnazije, ter me z izredno ljubeznivostjo spremil v prenočišče v gostilnico k »Orijentu«. Kar sem videl tedaj na potu, pač ni bilo vabljivo za kulturnega človeka, in prav nič se nisem čudil, da so mnogi ljudje drugi ali tretji dan po svojem prihodu pobrali šila in kopita ter se hitro vrnili preko bosenske granice k svojim penatom.

Ker je isti dan precej močno deževalo, napolnjevale so luže one široke rupe med raztrganimi kameni vratolomnega tlaka; kjer pa ni bilo kaldrme, tam se je razprostiralo morje blata, tako da je bilo treba posebne veščine, da si se srečno dokopal zopet trdih tal. Ob obeh straneh ulic so bile siromašne koče, večinoma iz črpiča (na solncu posušene gline) zgrajene; ponajvečkrat niso imele ometa, in gornji leseni del se je bil na stran pomaknil, da se je bilo bati, sedaj sedaj se zrušijo na mimoidoče ljudi. Prodajalnice prav beraške; iz gostilnic je prihajal sumljiv duh. Ljudje so bili sicer lepi, a ve-

liko preveč je bilo videti razcapanih in zanemarjenih. Vmes pa so se podili gladni psi, tako da si se bal, da te vsak čas kak stekel pes popade. Ko mi je ravnatelj povedal, da ima za me najeto tudi vže sobico z nameščajem, sem mu bil jako hvaležen. Ali ko sem to sobo pogledal, sem onemel. Ves nameščaj je bila postelja na kobilah, mizica, en stolec, minder (nizek oder ob zidu), rafa (polica) in dolap (omara) v zidu. Ko sem javil dobremu možu svoje začudenje, da mi je preskrbel tako stanovanje, me je uverjal, da bi zastonj iskal boljšega, ako si nečem sam na svoje troške nabaviti nameščaja. Ako je bila v glavnem mestu taka primitivnost, kakšna je morala biti še le na kmetih.

Materijalna kultura torej v Bosni ni imela imenitne postojbine. Ali temu ni bil narod kriv, nego stoletno robstvo, in ob novih prilikah se je morala ta kmalu povzdigniti. Tudi duševna kultura je bila zaostala, ali bistroumnost narodova je jamčila, da bode tudi ona brzim korakom napredovala, čim se jej odpro prilike.

Ali nekaj je imel narod, česar v naših kulturnih deželah zastonj iščeš. Narod je imel zaklad krepostij, ki so bogato nadomeščale nedostatnost materijalne in — upam se izreči — tudi duševne kulture. Da je mogel narod ohraniti navzlic krutemu robstvu, v kterem je živel, neokaljane svoje moralne kreposti, temu so mnogo doprinesla moralna svojstva njegovih gospodarjev — Turkov. Poštenje je najmarkantnejša poteza v turškem značaju; zato tudi staroselci bosenski v občenju s svojimi pridošlimi silniki niso izgubili svoje pristne poštenosti. Za vzgled navajam to-le dogodbico.

Pritisnila je zima. Treba je bilo misliti na loženje peči. Od svojega gospodarja, španjolskega Žida, nisem mogel izposlovati, da bi on prevzel ta posel. Zató sem šel sam na trg, da si kupim drv. Stalo je tam mnogo seljakov, in vsak je imel po več konj zvezanih jednega za drugim, in vsak je imel na samaru na desni in levi po nekaj debelih polén. Pogodil sem se takoj s prvim, da mi jih proda po petnajst grošev tovor. Pognal je za menoj svoje konje, odložil v dvorišču drva, jaz pa sem pripravil denar. Vprašal sem ga, koliko mu gre. Njegov odgovor je bil: »Saj veš, koliko mi gre!« »Seveda vem«, sem dejal, »ali jaz bi rad, da mi tudi ti poveš! Torej, groš je osem krajcarjev, kaj ne?« »Bo že tako!« »Torej 15 krat 8 je en goldinar in dvajset krajcarjev, in trikrat toliko za tri tovore tri goldinarje in šestdeset krajcarjev.« »Ti vže veš, koliko je!« »Ali je torej prav toliko?« »Če ti praviš, bo vže prav, saj znaš bolje računati od mene, ki niti vašega denarja ne poznam!«

Ta zaupnost v tujega človeka poštenje mi je imponirala. Kako pošten je moral biti on sam! Hotel sem mu roko stisniti in mu glasno čestitati na tej kreposti. Ali pri tej priči sem se premislil; prišlo mi je namreč na um, da ga bode morda v kratkem času kak Švaba prevaril koristeč se z naivno zaupnostjo Bošnjakovo. Morebiti bi potem mislil, da sem se hotel jaz ž njim pošaliti s svojo čestitko.

Dandanes se je v Bosni materijalna in duševna kultura orjaško povzdignila. Ali je pa narod še tako kreposten, kakor takrat, ko ga še ni bila kultura obliznila? Bojim se, da je narod v občenju s svojimi silnimi kulturonosci mnogo britkih izkušenj doživel, ki so ga naučile braniti se z istimi malo poštenimi sredstvi, s kakršnimi je videl Švabe pridobivati si sjajnih uspehov.

Da so seljaki skoro opazili, kake roke ljudi je novo gospodstvo s seboj privelo, priča ta-le dogodek. Nedavno potem, ko je zavladala Avstrija v Bosni, šel je jeden mojih drugov, Srbin pravoslavne vere iz Banata, na trg ter je hotel kupiti par piličev. Kmet je zahteval dvanajst grošev, moj drug mu je ponudil deset grošev. Na to se mu je odrezal kmet: »Toliko mi je vže Turčin ponujal.« Mojega druga je užalilo, da zapostavlja kmet njega, ki je bil ž njim iste vere in istega jezika, zato mu je dejal: »Ali sem jaz morebiti gorji od Turčina?« Tedaj pa se kmet okosi na mojega druga ter mu reče: »He, znaj, da nam je bilo lepše, dokler ni bilo Švabe.«

Uverjen sem, da je bil moža kak prekanjeni Švaba opeharil in mu tako obudil slabo mnenje o kulturnoscih.

Ljubljana.

Rajko Perušek.

USREĆENI.

Crtica iz bosanskog seoskog života.

U Matana Radonića Bog dao, pa mu godina doniela pun hambar klasova, a u kući malo rukû, da okomušaju i da spreme za zimnicu. Matan nije imao od srca poroda i osim brata mu ne bijaše izvan stopanice više ni žive duše u njegovoj kući, a brat mu Ivša bijaše inokosan; neki vele, da je malo luckast i da stoga nije mario za ženitbu. Matan ga pazio kao brata, a stopanica Delfa milovala ga i marila kao jedinog djevera; a Ivša bijaše uviek zamišljen i mučaljiv. Dok je bio mladji, nije bio onaki; ta nije bilo veselijeg momka u Lipnici: je li u kolu poigrati, ili uz karaduz udariti, nitko ga nije nadmašio; ama eto od neko doba postao sasma drugačiji i sviet — kô sviet — veli, da je sulud. Neki opet pripoviedaju svega i svašta. Babe naklapaju, da ga je netko urekao i da su mu bacili čine, a cure na sav mah viču, da ga mora mori. Najbolje je znao o njemu pripoviedati Iljko Goranić, jer mu je jaran baš od srca; a Iljko je po gdjekoju nabacio, da je Ivšu prevarila cura, da su je Doknjani ukrali i od onda da je malo šenuo pameću. Kako bilo, ali Ivša više nije ni za što mario; radio je svoj posao, što je i kako je htio, a nitko mu ni u čemu od ukućana nije zanovetao.

Matan kako tako obrao kukuruz i dotjerao ga u avliju, a sad ga je valjalo okomušati, pa je u oči Miholj-dana pozvao čitavo selo na komušanje, a sviet nešto od adeta, a nešto i radi hatora rado se pozivu odazvao.



MARTIN KRPÀN Z VRHA.

IVAN VAVPOTIČ NOVOMESTO.

Večer bijaše topla i liepa. Matanova avlija puna klasova, a pred kućom pod visokom lipom sjedjaše Matan s kumom Markom Šimićem. Janja pristavila džezvu k vatri, a njih dva povadili duhankese i kamiše, pa zapalili

— Hvala Bogu, kume Matane, — odbivši dva tri gusta dima, reći će Šimić, — ti se ne boj ove godine zime, doniela ti je ljetina izobila!

— Jest, jest, hvala Bogu, — zamišljeno će Matan, — ma znaš, kako mi je u duši. Janja mi danomice vene, jer nema od srca evlada, a bome i meni je potežko; a Ivša zaglavinjao, pa ni tamo, ni amo.

— Jâ, težko je to, težko! — potvrdi Marko. — Ama, bolan, i ne zna se, što je bolje: imati ih, ili ne imati; vidiš, kakav je sviet.

— Kako komu, — uzdahnu Matan, — a vjeruj mi, da se bar Ivša okući . . . e . . . tko zna, možda bi nas naša Gospa* obradovala njegovim porodom, pa bi mi lakše bilo; a ovako: radi danas, radi sutra, tegli ovamo, poteži onamo, a za koga i kome, ma reci, vjere ti!

— Što je od Boga, dobro je! — utješljivo će mu Marko. — A bolan ne bio, pa još niesi ni četerestu prevalio, a tko zna božije pute, à?

— Daj Bože! — uzdahnu Matan i oba ušutiše. Stopanica doniela kahvu, čučnula uz njih i podkučila im findžane. Iz daljine dopirali zvuci dvojnica i razliegala se pjesma čobanicâ. Matan mislio sve o jednoj: kako li bi se obradovao, da ga Bog obraduje od srca porodom; a Marko smišljaše, kako će skucati koju dvaeskicu,** da izplati desetinu; a Janja upiljila bezsvjestno u njih oči, ne misleći gotovo ništa. Njoj je u srcu, da joj Matan bude sretan i zadovoljan.

Sunce je podavno sjelo za goru, a mjesec obasjao bliedim zrakama i brda i doline, a njih dvojica još nepomično sjedjahu pod lipom, izčekujući momke i djevojke na komušanje. I sad s jedne, a sad s druge strane primicale se pjesme djevojačke, a to je bio znak, da dolaze na komušanje. Matan s Markom izišao do na vratnice, da pogleda, tko ide, kad već prispje jedna hrpa ženskih, a za njima momci, pjevajući i podcikujući. Momci u svom bjesnilu preskočiše preko plota i posjedaše po vrhu hrpe kukuruza, a djevojke posjedaše jedna uz drugu naokolo i počeše tiho pjevajući komušati. Matan oblazio sad jednu, sad drugu čeljad i sokolio djevojke, da pjevaju,

* Lipnička Gospa poznata je u čitavoj tuzlanskoj okolici kao čudotvorna i narod joj hodočasti dne 15. kolovoza. — ** Dvaeskica — 4 novčića ili dvadeset para.

a momci zbijali razne šale, nabacujući se klasovima na djevojke. Kad bi koju pogodio klas, ona bi stidno vrisnula i obzirala se, ne bi li uhvatila momka, koji ju je pogodio, da mu i ona vrati šilo za ognjilo. Gazda Matan podsmjehivao se toj veseloj igri, pa bi i on kadkad planuo mladenačkim žarom, te bi okomušao klas i bacio na koju djevojku, pa bi se sam svojoj liepoj šali nasmijao. A kakva bi istom vika nastala, kad bi tkogod našao crvenac ili šarenac, e . . . od njegova vrištanja bi morao svaki začepiti uši, a adet je od starine, da onaj ostavi posao, koji ih nadje šest; Matan je bilježio svakog, i tko bi kog našao, svakom je podkučio findžan dobre kućne pripeke. Ma eto belaja, ploska je uviek puna, tu večer kô uz inad ne nadje ni jednog crvenca momak, već sve cure, a one nešto od stida, a nešto od adeta ni jedna ne pije. Momci da pobjesne od ljutine, a osobito Marko Škvrco, e — nije ovakog šaljivdžije bilo ni u čitavoj tuzlanskoj okolici, a bila mu muka, da ne gucne koji findžan iz Matanove ploske. Ama tko će kô Škvrci na pamet? Sjedio uz djavolkastu Janju Lukićevu, a ona mu podmetnula crvenac. Kad ga vidje Škvrco, ne umjede od veselja ni da vrisne, ni da vikne: »crvenac«, nego ijujuknu:

— Iju . . . findžan, findžan! — a zamahnu crvencem. Svi da popucaju od smieha, a Matan mu podkučio i do dva findžana, kô kodžobaši* momačkom.

I tamo i amo, bome prvi Škvrco ostavi posao, izmaknu se iz hrpe i zakuca uz karaduz, a cure zapjevaše onu svoju starinsku:

Ječam žele, ječam žele
Tuzlanke djevojke,
Ječam žele, ječam žele,
Ječmu govorile:
»Mi te žele, mi te žele,
A mi te ne jele!« i t. d.

Pjesma iz tananih grla mladih seljakinja razliegala se po čitavoj lipničkoj dolini, a na pjesmu očuo bi se s brda momački podcik, te su svi ušutili, ne bi li očuli, tko to još dolazi.

I Ivša Matanov sjedjaše uz hrpu, ali ove večeri bijaše neobično veseo; svatko se živ čudio njemu, a Matanu srce poigravalo od radosti. Ivša bi često naškiljio velikim crnim očima u Mandu Šimićevu, a ni djevojče nije ostalo hladno na njegove poglede. Ivši se učinilo, kao da je Manda čita njegova Luce, što su je Doknjani

* Kodžobaša — prvak.

ukrali, pa mu zapelo oko o nju. A Manda bijaše cura od oka, nije je bilo ni u četiri sela. Visoka, jedra, a rumena kao jabuka, oči joj kao gak, a dvije guste pletenice spustila preko ćurdije do tkanice, liepa, da je se nagledati ne možeš od milina.

Taman Janja skinula bakrač s vatre pun varenih klasova, kad preko vratnica navali u avliju hrpa dokanjskih momaka. Bilo ih je desetak, a svaki prebacio preko ramena nadžak.* Nazvaše po adetu Boga i upitaše domaćina za testir** i posjedaše uz hrpu.

Lipničani ostaše kao okamenjeni, a osobito Ivša Matanov, jer čim bi vidio Doknjane, odmah bi mu krv u glavu udarila; ali ga nekako umiri jaran mu Iljko, a dosta je bilo, da ga je Manda samo pogledala, pa se je umirio.

Malom Škvrci ne dao belaj mira, izskočio na čistac, zakucao uz karaduz i zapjevao:

Tko j' za kolo, hajd u kolo,
Tko ne može, nek ne ide,
A ja mogu, hvala Bogu!

A tko ne bi mogao? Svi kao mameni skočiše, a Iljko povede ledinom kolo i uz njega liepa Manda. Sva se zemlja tresla od igranja, a noć odliegala od glasne pjesme, sve se razveselilo.

Doknjani stajahu po strani i ne smjedoše uljeći u kolo, jer su se bojali kavge; ali malom Škvrci ne dao djavo mira, pa je iz kola bockao kojekakvim šalama Doknjane i to ih razžesti, pa se neki i od njih umiešaše u kolo. Za tili čas nasta metež i mrmor medju Lipničanima, a ostariji su postrance stajali i strepili, da ne bude kavge.

I neki Doknjanin uhvati se do Mande Šimićeve. Ivša je stajao postrance, nije se htio da hvata u kolo; ali kad vidje Doknjanina do Mande, uzavrije mu krv i brže bolje odtrča po nadžak, zadjenu ga za vrat izpod gunjca i prekinu Doknjanina, pa se uhvati do Mande. Lipničani počeše podcikivati i zviždati, a Doknjani da pocrkaju od jeda.

— Haj, haj, došli vrabci na tudje proso, ijuju! — podcikivaše Škvrco, a s druge strane odgovarao mu Iljko:

— Zeleno je za lisicu groždje! — A djavolkasta Janja Lukićeva zapjeva:

* Nadžak — nasadjena mala sjekirica, koju nose momci za obranu. —
** Testir — dozvola.

Tko j' za kolo, hajd' u kolo,
Tko ne smije, nek ne ide,
Naši smiju, pa se smiju! Ijuju!

I Doknjani uzavreše, gdje im i djevojke zanovetaju izvraćanjem pjesme; jedan odmah navali, da prekine Ivšu s Mandom, ali ga Ivša uhvati za prsa i njim tresnu o ledinu, dok i drugi ne navališe. Ivša potegnuo nadžak, te nekog po glavi, a nekog po ledjima zviznu i mnoge smiri, dok se i drugi Lipničani ne umiešaše. Skočiše do plota, počupaše kolje, a neki s ciepališta pograbiše cjeplje i udri na Doknjane.

Kolo se razvrže, cure se sakrile sve u jednu hrpu pred kućom i od straha ni maknuti, a ostariji se umiešali medju mladjariju, mirili ih i razvadjali, ali sve zaludu: kad uzbjesni mladenačka krv, težko ju je umiriti. Kolje se lomilo o ledja, a mnogi su ječali razbijene glave; Ivša je bio sav u krvi, neki ga je od Doknjana dohitio malo nožem izpod ramena u ruku, ali je i opet čvrsto njom mlatio i mahao, nije ni čuo, da je ranjen.

Jedva jednom odklisiše ranjeni Doknjani uzbrežice iz sela, a Lipničani posjedaše po travi i povezaše rane, da se odmore.

— Valaj, djeco, ovo nije nikako hajirli!* — klimao glavom siedi Luka Ilić, bit će, da je i šesdeseti križ preturio preko ledja. — Koljemo se, kô da niesmo braća!

— Eto baš tako! — potvrdiše i drugi ostariji, a mali se Škvrco uzvrtio kao medvjed na ognjištu, kô htio bi nešto reći, a opet ga stid pred starijim govoriti; a baš bi koju i on škvrcnuo, čini mu se, da bi mu odmah prošao onaj čvor na glavi, kud ga je neki od Doknjana pipnuo kôcem, a on njemu tresnuo o glavu karaduz. Nikad ga pušnja ne može zaboraviti, jer onakog karaduza ne bi našao ni usred Travnika, gdje vele, da su najbolji majstori.

Dok su se ostariji razgovarali o kavzi i o osveti Doknjana, jer su znali, da oni ne će tužiti, nego se osvetiti, Matan je podkučivao redom pripeke, a cure su čupkale varene klasove i zbijale šale, jer im je strah izašao iz kostiju.

Po strani stajahu dvoje mladih i jedno uz drugo oniemilo, taman ni probieliti niesu umjeli.

Bijaše Ivša s Mandom Šimićevom.

Srce im bijaše prepuno, a gdje je srce puno, tamo su usta niema. Svilenom maramom povezivala Manda Ivšinu ruku i kra-

* Dobro.

domice pogledala izpod oka na nj, a Ivša bi ju očima pojeo od dragosti.

— E, Mando, — na posljedku će Ivša, dragajući joj ruku, — meni se je svatko čudio, kakav izgledam, a da je itko zavirio u moju dušu, našao bi u njoj uspomenu na Lucu . . . Mando, ti si u svemu slika i prilika Lucina, pa bi li ti bila moja, à?

Djevojka oborila stidne oči, lice joj se kao krv zarumenilo, pa će posve tiho:

— Ivša . . . ti znaš . . . ako tvoji pristaju . . .

U to su sieldžije pošli pjevajući kućama, pa i Manda odtrča medju drugarice, a Ivša ih veseo izprati do na vratnice.

Još dugo je stajao na vratnicama i onda se polagano uvukao u udžeru, da prospava jedan put noć mirno i sladko, odkako mu Doknjani ukradoše prvu ljubav, milu Lucu.

I Matan je i kraj kavge, što se je desila pri komušanju, mirno spavao, smirio se, da će se Ivša povratiti k sebi i okućiti se, — a na kavgu ni mislio nije; znao je, da komušanje ne može proći bez kavge, takav je adet od starina u tuzlanskoj okolici.

* * *

U Lipnici vrvilo svieta po svim šljivicima, kô kad je Gospojina, pa sa svih strana dotrčao narod, da se pokloni lipničkoj Gospi. Tuzlaci i Tuzlanke u svilenim i u atlasli-šeherskim haljinama šepirile se kao paunice izmedju čistih, bielih seoskih košulja sa šarolikim tkanicama. U svakom šljiviku bilo puno svieta, a najviše u Matanovoj avliji, jer je bila ponajšira u selu, a bome je Matan i prvi gazda u selu, pa ga je stoga mutesarif* izabrao i knezom. Po zelenoj travi prostrli bošče, povadili pogače i što je još Bog dao, pa u miru božijem blagovali i šljivom zalievali. Na Matanovu guvnu zasvirali tuzlanski ćemanedžije** domaće kolo, a vesela mladež poigrala veselo i oholo. Uz tanahnu varošanku uhvatio se gojni seoski momak, a uz jedru, punu seljanku kočio se varoški gizdelin, i to sve bilo bez zamjerke, jer je Gospojina, dan seoske slave. Kadkad bi se iz budžaka očuo prasak iz kubure, a lica bi staraca sinula vatrom: sjetili bi se starog vremena, kad su pri ovakim slavama puške graktale kao krupa, a danas druga vremena, pa drugčiji i običaji . . .

Momci i djevojke u kolu, snaše nešto čavrljale pod trešnjom, a ostariji ljudi posjedali u hrpe, razgovarali se uz plosku ljute, a najviše o ljetini i o trgovini.

* Mutesarif — okružnik. — ** Ćemanedžije — svirači.

Iza ićindije počeli se razilaziti svečari, netko u Kalajevo, netko tamo, netko amo, a Tuzlaci do na Strugovnik, da i tamo još kolo poigraju, pa da se o akšamu kućama razidju. Lipnica malo po malo opustila, te izgledaše kao i svaku drugu večer: tiho i mirno seoce. Čobanice spraćale blago, a stopanice muzle krave u kabliće, dok su domaćini oblazili oko kuća i torova, da sve pregledaju, da ne bude tu noć kakve štete.

Istom se spuštao mrak, selo se primirilo, tek se tamo amo očuo zov čobana ili blejanje teladi. Pod velikom granatom lipom sjedjahu i opet Matan i Marko Šimić. Janja im i opet doniela dobre pripeke i pretio batak pečene tučevine.

Kad je malo rakija razgovor otvorila, promjeri okom Marko kumu Janju, pa će knezu, kad je otišla po nešto u kuću:

— Ma kume Matane, a nu, ćuše* ti, što je 'no kuma Janja odebljala, à?

— E, — s osmjehom će Matan, — znaš, o svetoj će Kati i omršaviti!

— E, pa bilo berićetno! A sjećaš li se, što smo 'no lani o komušanju govorili, à? Rekoh li ti ja: valja se u Boga pozdavati, à?

— Pravo si i rekô, kume! Naša me je Gospa obradovala, slava joj i milost. Već jesi li mi vidio Ivšu, bolan ne bio, ne bi rekao, da je lanjski.

— Ma ja, od lani se sve promienilo. Ivša postao radin i veseljak, samo mu još fali kršćanka.**

— E, — veselo će Matan, — pa i to je izabrao, kume!

— Hajde batali! — kô ne vjerujući klimao glavom Marko.

— Ma jest, ćuše mi, i to glavom tvoju Mandu, biva, ako ti pristaješ!

Marko se malo zamisli, gucnu malo iz ploske, pa će:

— A tko ne bi imao takog prijatelja*** i onakog zeta!

— E pa nek bude o svetoj Kati dvostruka slava!

— Taman! — potvrdi Matan, polazeći kući. — Bilo berićetno i na uhar svima nama!

* Ćuše ti — obična medju katolicima zakletva mjesto: »duše ti«. — ** Kršćanka — žena, supruga. — *** Prijatelj — tast.

Mostar.

Ante Jukić.

VERSTVO IN NARODNE ŠEGE — ZLASTI SLOVENCEV.

Kulturna črtica o Slovencih.

Umni pisatelji so se zanimali v vseh časih za narodne šege. Herodot, Cezar, Tacit, Prokop, Helmold i dr. so nam podali slike narodnih šeg. A lahko rečemo, da se je še le novejša doba jela temeljito in znanstveno pečati s šegami narodov; šege narodne so velevažen del one znanosti, kateri pravimo folkloristika. V šegah se nam razodeva narodno mišljenje, narodno srce.

Šege ali običaji izhajajo iz raznih virov. Kar deluje na mišljenje ali na srce, to deluje tudi na šege. Poleg tega delujejo tudi zunanje razmere in zgodovinski dogodki. Na šege deluje priroda s svojimi izpremembami in letnimi časi; deluje kraj ali okolica, deluje podnebje, delujejo žalostne in vesele, domače in tuje dogodbe. Zlasti pa deluje na šege verstvo narodovo, in o tem predmetu bodo nekoliko povedale te vrstice.

Da smo trdili resnico, priča nam bistvo vsakega verstva. Verstvo kaže, kaj misli narod o najvišjem bitju in kako ga časti. Potemtakem pač deluje verstvo na narodne šege, deluje krepko in živo. Nobena druga moč ne sega tako globoko narodu v um in v srce, kakor verstvo. Saj mu verstvo razkriva, kako vlada najvišje bitje nad njim; razkriva mu, kaj je človek, odkod je in kam je namenjen; pojasnjuje mu, katero je najboljše delovanje ali ravnanje, da je všeč najvišjemu bitju, in po kateri poti si pridobi srečo. Pa tudi veleva mu, častiti najvišje bitje z obredi in dejanji, odvračati njegov srd

in pridobivati si njegovo milost. Tako torej uravnava in določuje verstvo narodove šege

One šege, ki izvirajo neposredno iz verstva, ker jih verstvo veleva in določuje, se imenujejo verski obredi. To so vse tiste šege, katere štejejo v bogočastje ali bogoslužje, šege, katere se vidijo na svetih krajih, v templih in svetiščih. Takih šeg ima vsako verstvo veliko; a ne morejo se imenovati narodne šege.

Verstvo ne ustvarja le verskih obredov, kateri živé samo v svetiščih, temveč ustvarja tudi take šege, ki živé med narodom, bodisi v njegovem javnem, bodisi v zasebnem življenju. In take šege so za poznavanje naroda važne. V javno življenje štejemo vse šege, ki se kažejo na javnih prostorih in v skupnem življenju: na cestah in ulicah, na gorah, sredi domačega sela, v obhodih ali procesijah, v shodih in božjih potih; v zasebno življenje pa štejemo one šege, po katerih se ravna domače družinsko življenje: medsebojno vedenje, obedovanje, razvedrilo in počitek i. dr. Obojne šege se ravnajo pri narodih po verstvu, n. pr. pozdravljanje, praznovanje posebnih dnij, začetek in konec dela, šege pri človeškem rojstvu, ob smrti in pokopu, ob sklepanju zakona in drugih važnejših dogodkih našega življenja.

Stari Rimljani so se s ponosom imenovali verni ali religiozni: da so bili taki tudi v istini, kažejo njih obilne verske in versko-nadahnjene šege. Verski obredi in verski oziri so spremljali in vodili Rimljana v javnem in v zasebnem življenju. Tudi stari Slovani so imeli obilo verskih šeg, ki so jim bile tako imenitne, drage in priljubljene, da so se nekatere navzlic krščanstvu ohranile do današnjega dne.

Jako veren narod med slovanskimi narodi so bili vedno Slovenci. Zato je pri njih mnogo verskih šeg, bodisi v javnem, bodisi v domačem življenju. Nekatere šege so jako lepe in kažejo lep značaj našega naroda. Te šege prepletajo narodno življenje, ki je semtertje za nižje ljudstvo dokaj težavno, kakor čista in plemenita poezija. Za prijatelja narodnega mišljenja in življenja omenjamo posebej nekatere versko-navdahnjene šege slovenskega naroda. Opozarjamo pa, da so te šege največ med kmetskim ljudstvom na deželi.*

Najlepše versko-domače šege ima naš narod o Božiču. Na

* Pokojni J. Navratil je v več letnikih »Letopisa Slov. Matice« opisoval verske narodne šege z naslovom: »Slovenske národne vraže in prazne vere«. Ti doneski so jako dragoceni za poznavanje narodnega mišljenja in življenja slovenskega.

božični večer denejo na glavno mizo nekaj velikih hlebov in jih s prtom pogrnejo: to so podprtniki. Okoli mize pa denejo v posodah raznega žita. V tem je izvestno pomen ta, da je bil Kristus rojen v »Hiši kruha« (Betlehemu), pa tudi ta, da si kmet želi blagoslova na žitnem polju. Tudi utegnejo biti tukaj poganski spomini: kakor je Slovan nekdaj daroval svojih pridelkov bogovom (n. pr. Svantovitu), tako jih daruje nekako tudi Izveličarju. — Jednako se miza pripravi pred novim letom in pred Sv. tremi kralji. Na ta dan se naposled hlebi razrežejo in razdelé domačim, od žita pa dobi nekoliko tudi živina. — Na novo leto in v začetku leta hodijo »Koledniki« od hiše do hiše, kar je starodavna ostalina. — Na pustni torek je dan, ob katerem se nič ne dela; pač pa mora biti ta dan vedno pripravljena »potica«, da si je domači in tujci sami urežejo in vzamejo, kolikor hočejo. To je spomin poganskih časov in izraža lepo idejo, da je vsaj jeden dan posel ali služabnik prost in jednak gospodarju. — Sredpostno sredo je pri Slovencih spomin ali rek, da se »baba žaga«, t. j. spomin nekdanje »Babe« Morane, ali spomin odhajajoče zime in prihajajoče pomladi.* — Še lepši verski spomin in spomin prihajajoče pomladi je Cvetna nedelja, ko nesó mladeniči prvo cvetje v cerkev blagoslovit; nesó pa »butaro« ali »vejnik«, t. j. dolg povezek leskovih in drugih tankih vej, ki je ves ozaljšan s pisanimi trakovi, cvetjem, mačicami in tudi kako pomarančo. Mladeniči se poskušajo, kateri bi prej donesel domov svoje breme, in zato ž njim tekó iz cerkve. Palice rabi pastir, ko žene živino past; kar je drobnejšega, to se razseka v kosce, in kadar je poleti nevihta, se dene blagoslov Cvetne nedelje na žerjavico, da prežene hudo uro. — Na Veliko nedeljo nesó dekleta blagoslovit jestvila v cerkev. Ko so blagoslovljena, hité z lepo opravljenimi jerbasi domov; katera prej pride, velja za pridnejšo in ima upanje, da se poprej omoži. Marsikatera si pa ob tem nakoplje bolezen. Od blagoslovljenih jestvin, kakor piruhov, kolačev i. dr., mora dobiti vsakdo pri hiši; celo živini dadó ostankov. Da je pri piruhih, ki so v navadi ne samo v Slovanih, temveč tudi v Nemcih, verska podlaga, je znano. — Binkošti so za Slovenca praznik verski, pa tudi praznik cvetoče pomladi. Deklica naj se umije na binkoštno nedeljo z roso, da bo lepa in njena koža bela. — O Kresu se zažigajo grmade, okoli ognja pleše mladina, hišna okna se prepletajo s kresnicami (cveticami) in z drugim cvetjem. Solnčni in nebeski svetlobi velja to

* Blizo tak pomen je imel pri Rimljanih tudi praznik, posvečen boginji z imenom Anna Perenna.

izredno veselje. — O Vseh svetih se poslavlja prirodna moč, katoličan pa se tudi spominja svojih pokojnikov in moli za verne duše. Nekdaj so menda čuli ob grobeh, zaradi česar se spomin vernih duš imenuje tudi »vahti« (t. j. vigilia), in po nekodi delé po hišah otrokom in ubogim male hlebčke, imenovane »vahtiče« (vahče) ali »preštice« (prešce).

Streljanje čuje Slovenec jako rad, zato strelja ob velikih slovesnostih, zlasti ob Veliki noči. Jako rad prepeva: prepeva iz veselja, iz ljubezni, iz pobožnosti. Ob praznikih in predpraznikih na večer čuješ po slovenskih hišah mnogo petja. Tudi pri mrliču, kadar na večer sosedje čujejo, radi pojó, ali si pripovedujejo strahovite pripovedke.

To so le nekatere ob kratkem omenjene verske navade. Reči se sme o slovenskem narodu, da prešinja vera vse njegovo življenje: vsaj tako je bilo do novejšega časa. Iz tega umevamo, zakaj je katoliška vera v slovenskem narodu tako ukoreninjena, umevamo pa tudi jedno izmed glavnih svojstev slovenskega naroda. Koliko tihe sreče in prave zadovoljnosti to daje narodu, ve le tisti, ki ž njim živi in ga opazuje natančno.

Moderni tok hoče tudi slovenski narod odtrgati od tega stališča. Ne ve pa, kaj bi mu dal za namestilo. Želeli bi, da bi ljubitelji narodovi dobro in temeljito preiskovali in premišljevali versko podlogo narodovo, njegove verske navade in šege, in umevali, da je pač resnična trditev: Vera je slovenskemu narodu v vsakem oziru najboljša vpora!



Ljubljana.

Dr. Fr. Lampè.

JOSIP VOLTIĆ.

I.

Iako poznavaše Istra od pamtivijeka samo tudje gospodare, Talijane i Nijemce — izuzevši donekle kvarnerske otoke i Istru s ove strane Učke — opet nam je ona sačuvala mnogo i vrlo dragocjenih hrvatskih književnih spomenika, pisanih glagolicom i latinicom: zakonika, napisa, urbara, crkvenih i svjetovnih djela. Uzprkos tvrdnji Talijanâ, da je prosvjeta talijanska Istru učinila talijanskom zemljom, ona je ostala do danas pretežno hrvatska.

Prema kraju XVIII. vijeka, kada vladaše po svim hrvatskim zemljama veće ili manje narodno mrtvilo — ta ni književni jezik ne imadijaše jednoga imena! — mrtva bijaše i Istra. Tudjinci biskupi iskorijeniše iz većine župa staru našu svetinju, narodnu liturgiju, te je već glagolicu malo tko čitao. Talijanski jezik postade jezikom svih ugladjenih ljudi, provaljujući i u hrvatska sela.

Dolazak Francuza razbi koliko toliko i narodni san istarskih Hrvata. God. 1797. dobila je Austrija Istru, Dalmaciju i Mletke; god. 1805. morade odstupiti Dalmaciju i Mletke Napoleonovoj talijanskoj kraljevini, a god. 1809. predade Francuzima Kranjsku, Istru, Goričku i Hrvatsku do Save, te je Napoleon od tih zemalja stvorio kraljevinu Iliriju. God. 1813. zaposjela je Austrija opet ove zemlje.

Francuzi uvažavahu hrvatski živalj. Vladine naredbe i proglasi izlažahu i na hrvatskom jeziku. Službeni listovi u Zadru (»Kraljski Dalmatin« od god. 1806.) i u Ljubljani (»Télégraphe Officiel« od god. 1810.) bijahu pisani djelomično hrvatski. Francuzi i ne sanjahu o tome, da isključe hrvatski jezik iz škola i ureda. Oni osnovaše

dapače u Ljubljani stolicu hrvatskog jezika, pozvavši onamo za profesora popa Sjeverića (Sivrića?), Dubrovčanina, što ne bijaše nekako pravo Kopitaru, osobitom zagovorniku jezične samostalnosti svakog pojedinog južno-slovjenskog plemena.

U ovo doba, poučeni francuskom politikom, obazirahu se i u Beču na hrvatski jezik. Poznato je, da i austrijska vlada namjeravaše izdavati hrvatske novine. I visoki austrijski dostojanstvenici učahu hrvatski jezik, n. pr. barun Carnea Steffaneo, carski poslanik po Istri, Dalmaciji i Albaniji, a bijaše mu učiteljem Istranin Josip Voltić.

Tako bijaše u ostalom samo do odlaska Francuza: iza g. 1813. nastaje službeno podupiranje i širenje talijanskog jezika po Istri i Dalmaciji. Austrijska birokracija držaše Dalmaciju i Istru za prave talijanske zemlje.* U tako potištenoj i raznarodjivanoj Istri rodio se Josip Voltić u Tinjanu (Antignana), u pazinskom kotaru, gdje je ugledao svjetlo dana i slavni biskup Dobrila. Doslije nije Voltiću posvetio nitko nikake pažnje do velikoga Čeha Dobrovskoga (god. 1814.). Naše stručne knjige kazuju o njemu jedino to, da je god. 1803. izdao hrvatski rječnik, i ništa više. A Voltić je već kao Istranin zanimljiva pojava, jer je gajio osobite misli o preporodu svoga naroda. Mene je baš ta okolnost živo dražila već odavna, te odlučih, da ga otmem zaboravi.

O životu Voltićevu doznadoh ipak dosta malo. Prvi ga se sjetio kanonik Petar Stanković, Istranin, u djelu: »Biografia degli uomini distinti dell' Istria« (Trieste 1829.) te u II. svesku na str. 411. piše o njemu, spomenuvši njegov rječnik: »Koliko mi znamo, rodio se u Tinjanu, a prezime mu bijaše Voltić, koje je on promijenio u Voltiggi. Malo smo vijesti mogli sabrati o tome našem sugradjaninu, niti znademo, da li još živi; no vjerojatno je, da je umro. Poznato nam je, da je god. 1810. vršio nekaku službu kod policije u Beču, i ništa više.« Ni Šafařik ni Ljubić ne umiju nam ništa novo reći, već samo ponavljaju ono malo, što nadjoše u Stankovića. Samo Ljubić dodaje, da je umro oko god. 1827. Dobrovsky (god. 1752.—1829.) i Kopitar (g. 1780.—1844.) češće spominju u svojim listovima, izdanim trudom V. Jagića a troškom carske ruske akademije (Petrograd god 1885. i 1897.), njegov rječnik; o njegovom životu ipak šute, a Kopitar ga poznavaše lično.

* Za čudo i naš Voltić kaže u svom rječniku, da Istra pripada više Italiji nego Iliriku. U prošlosti gospodovahu medju tim Mlečani samo nad jugozapadnim dijelom Istre. Voltiću se možda činjaše, da je veći dio stanovništva talijanske narodnosti; ili mišljaše na mletačku Istru. Brojni razmjer bijaše onda, kada ono napisa Voltić, nešto nepovoljniji za Hrvate, jer kvarnerski otoci bijahu otkinuti od Dalmacije i pripojeni Istri istom god. 1815.

God. 1887. obratih se iz Rijeke na tinjanskog župnika Antuna Giacomina s molbom, da pregleda matice krštenih i da ispita, nije li se sačuvala u Tinjanu kakova predaja o našem Voltiću. Giacomin (umro pred nekoliko godina) odazvao se mojoj želji, priopćivši mi ljubazno sve, što mogaše doznati. Mnogi se starci — javi mi on — u Tinjanu sjećaju, da neki Voltić življaše u Beču, da je napisao nekaku knjigu, a netko dapače zna, da je sastavio rječnik, koji se nalazi u Šimuna Defara, a ovomu ga bješe poklonio pokojni biskup Dobrila.

Župnik Giacomin je prolistao »status animarum« župe tinjanske, sastavljen g. 1805., ali u njemu ne bješe Josipa Voltića, jer bijahu ispuštene sve odsutne osobe. Da pronadje dan njegova rodjenja, pročitao je sve matice krštenih od god 1703.—1802., ispisavši sve Voltiće, rodjene u to vrijeme. Tako je otkrio dvije obitelji Voltićâ: Dinka i Ivana, od kojih potekoše svi ostali. Dinko Voltić imadijaše i sina Antuna, svećenika, rodjena 21. srpnja god. 1710. Još se čuva oporuka toga popa, napisana 4. lipnja god. 1788. Stari Tinjanci pričaju, da je bila seljačka obitelj Voltićâ mnogobrojna i imućna, a glave njezine nazivahu u selu: z u d i k i, g i u d i c i (suci), ž u p a n i ili d o m i n i (dominus Dominicus, dominus Joannes Voltich), kako se nalazi zabilježeno u raznim maticama. Čini se, da obitelji Dinka i Ivana Voltića življahu medjusobno skladno i patrijarhalno. Od Ivana i Kate Voltić potekoše J o s i p (rodjen 27. siječnja god. 1750.), Ivan (rodjen 26. siječnja god. 1767.) i Antun (rodjen 2. travnja g. 1759.); od ovoga Mate (rodjen 19. veljače god. 1804.) i Antun (rodjen 23. siječnja godine 1797.), napokon od ovoga Geminijan (rodjen 25. veljače god. 1822.), Matija (rodjen 21. rujna god. 1833.) i Antun (rodjen 15. svibnja god. 1836.).

Nijedan starac ne mogaše odrediti, je li bio naš Josip sin Dinkov ili Ivanov. Župnik Giacomin stekao je uvjerenje, da je bio sin Ivanov te se dakle rodio 27. siječnja god. 1750. Živio je doduše još jedan Josip Voltić, ali je dan i njegova rodjenja i smrti unesen, dok dan smrti Josipa, rodjena god. 1750., nije zabilježen. Prestavio se dakle izvan Tinjana.

God. 1887. bijaše u Tinjanu šest obitelji sa prezimenom Voltić; glavna obitelj bijaše Mata Voltića, komu bijaše djed i otac Antun. Ovaj je Mate kazivao župniku Giacominu, da je čitao neke spise Josipove; nego ih rodjaci uništiše, misleći, da su bez vrijednosti. On se sjećaše, da je čitao Josipov list, pisan iz Beča bratu (?) na hrvatskom jeziku, a glasio je od prilike ovako:* »Dragi moj brate!

* Giacomin je meni pisao talijanski; nu ovo, što slijedi, napisa hrvatski.

Radi riči (ričoslovnika?) ja sam zatvoren u tamnici. Prosim te, pošalji mi tri sto dukati, ali dojdi me pohoditi.« Isti Mate čuo je pripovijedati od svoga oca, da je brat (?) doista krenuo u Beč, ali Josa nije zatekao živa. Govorilo se, da ga otrovaše ... Medju starim knjigama Mata Voltića zapisano je na jednoj knjizi (korizmene propovijedi): »Josephus Voltich, poeta Antonianensis, die 12 Maji 1768.«, a na drugoj (Institutiones Logicae): »Ex libris Josephi Voltich, Goritiae, primum annum auditoris 1770.«, onda: »Josephus Voltich, Istrianus, Antonianensis«.

Ono »poeta« od god. 1768. jamačno znači, da je naš Joso učio one godine poetiku, a iz bilježaka od god 1770. razabiramo, da je god. 1770. polazio prvi tečaj filozofije u Gorici (Görz), dakle je bio u 7. gimnazijskom razredu. Bilo mu je 20 godina. To se ne kosi nipošto s godinom rodjenja, jer seljačka djeca i danas redovno stupaju u gimnaziju nešto kasnije nego gradska.

Zašto je Voltić istalijančio svoje prezime? Predaja se sačuvala, kako je čuo Giacomin, da je onda bio u Beču slučajno krvnikom neki Voltić te je naš Joso njega radi zapustio ime svojih djedova, prometnuvši se u Voltiggi-a. Konačno je župnik Giacomin čuo od Antuna Šestana, da je Voltiggi umro u bečkoj bolnici, i da je Josip Corrinaldi, rodom iz Rijeke, župnik u Tinjanu od g. 1823.—1830., odnio odavle u Poreč, postavši ondje kanonikom, različite Voltićeve spise, koje mu bijaše izručio pok. Antun Voltić.

To je eto sve, što bješe doznao o našem Voltiću pok. župnik Giacomin. Ono, što mu se ispričalo, da je bio Voltić otrovan i zašto je mijenjao svoje prezime, bit će jamačno plod seljačke fantazije; dok pričanje, kako je Joso tražio u brata novaca, može odgovarati istini i svjedočiti, da je u Beču katkada i kuburio. Godine 1802. kaže sam na kraju latinskog predgovora svoga rječnika, da ga taru mnoge nevolje. Da je ostavio imutka, njegovi rodjaci u Tinjanu ne bi toga ni do danas zaboravili.

Posredovanjem gosp. dra Dinka Vitezića, bivšeg zastupnika na carevinskom vijeću, dobih služben odgovor od predsjedništva policije u Beču, datovan dne 20. lipnja godine 1887., da se nakon potankog ispitivanja nije moglo pronaći, da je bio Josip Voltiggi namješten kod bečkog redarstva. Stanković bijaše dakle krivo obaviješten. Kopitar javlja 12. siječnja g. 1826. Dobrovskomu posve lakonično: »Voltiggi je umro ovdje u bolnici god. 1825.«, a 12. veljače god. 1826.: »Išti Voltiggi-a u Wiener Zeitungu mjeseca kolovoza god. 1825.« Dobrotom dvorskog savjetnika prof. Jagića doznadoh,

da je u br. 219. »Wiener Zeitunga« od 26. rujna g. 1825., na strani 926., tiskano u čituli mrtvih dne 21. rujna: »Josip Voltić, neoženjen, privatni učitelj, u 68. godini, umro od slabosti«.

Ako je Giacomin pravo odredio godinu rodjenja Voltićeva, onda je imao god. 1825. kada je izdahnuo u bečkoj bolnici, 75 godina. Mi nemamo razloga ne vjerovati Giacominu, jer se oko toga mnogo trudio, te mogaše doći do istine. Čini se dakle, da je u »W. Zeitungu« krivo naveden broj Voltićevih godina, što je razumljivo, ako se uvaži, da je bio neženja te njegova okolina ne moradijaše točno znati, kada se rodio.

Je li Voltić obnašao kada kakovu javnu službu, pouzdano se ne da tvrditi. Lako, da je proživio veći dio svoga života u Beču kano privatni učitelj, valjda živih jezika. U predgovoru svoga rječnika sam priča g. 1802., da je bio njegov učenik barun Carnea Steffaneo, koga učaše hrvatski jezik. Njegov rječnik pokazuje, da bijaše vješt jeziku hrvatskom, talijanskom, njemačkom i latinskom, a sva je prilika, još i kojemu drugom. Je li polazio i sveučilište u Beču, ne možemo ni tvrditi ni nijekati.

Voltić je imao, čini se, širokih poznanstva. Općaše i sa gdjekojim uglednim Slovjenima izvan naše monarkije. Iz Kopitarova pisma, što ga pisa 19. veljače god. 1812. Zupanu u Ljubljanu, doznajemo, da je dopisivao s Rusom grofom Novosilcovim, koji se je sada obratio na Kopitara, ostavivši Voltića. Mislimo, ako pravo shvaćamo jedno mjesto u listu Kopitarovu od 13. svibnja god. 1811., da je općio i s uglednom magjarskom obitelji grofova Széchényi-â.

II.

Naslov Voltićeva rječnika glasi: »Jos. Voltiggi's illirisch-italienisch- und deutsches Wörterbuch und Grammatik«, a na drugom listu: »Ricsoslovnik (Vocabolario, Wörterbuch) Illiricskoga, Italianskoga i Nimacskoga Jezika s jednom pridpostavljenom grammatikom ili pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istrianina. U Beču (Vienna). U pritisctenici Kurtzbecka. I na prodaj ima se kod Rudolpha Sommer.« U VIII°. Rječnik je ugledao svijet valjda g. 1803., jer je latinski predgovor datovan u Beču »mense octobri 1802«. Ima tri nepaginovana predgovora: na dva lista talijanski i njemački, latinski na dva lista, po tom na tri lista članak o izgovoru hrv. slova (njem. i talij.), hrvatska gramatika, pisana talijanski i njemački (I—LIX str.), napokon rječnik (1—610 strana).

U talijanskom i njemačkom predgovoru kaže Voltić, da je latinski predgovor napisao opširno, da ga uzrazumiju učenjaci sviju naroda. Da vidimo, što nam priča Voltić u latinskom predgovoru.

Ugledni Talijanac (barun Carnea Steffaneo), koga je Voltić učio hrvatski, a bijaše velik štovalac ilirskog jezika, zaželje, da dobije osim Della Belle, Belostenca i Jambrešića i takav rječnik, koji bi počinjao hrv. riječima, a bio bi pisan novim pravopisom i latinskim slovima. Pošto takova valjana rječnika nema (Vrančićev, Mikaljin i Habdelićev odviše su maleni i »drugačije pisani«), pozva Voltića, da ga složi, a kako je djelo prilično naraslo, izdade ga veledušno o svom trošku, da se i drugi njime okoriste.

Voltić govori dalje o Iliriku i o ilirskom jeziku, koji da je raširen kao nijedan drugi. Kada postade starim Ilirima Ilirik pretijesan, jedan se dio odseli, prijedje Karpate i nastani se po pustim zemljama. Ovi se Iliri tijekom stoljeća umnožiše te se raširiše prema sjeveru, napučivši i »novu zemlju« (novam zembljam). Kada im bijaše sjever preuzan, krenuše put juga te dodjoše opet u doticaj sa svojim suplemenicima. Sav taj ogromni narod nosi isto glasovito ime ilirsko, a njemu pripadaju: Dalmatinci, Kranjci, Hrvati, Bošnjaci, Slavonci, Srbi, Bugari, Rašani, Slavi (!), Moravci, Česi, Poljaci i Rusi. Zla je samo kob spomenutih pukova, da su nesložni te krivo drže svako narječje za jezik. Da se takovi pogrješni nazori istrijebe, ne bi bilo ništa korisnije, nego da se nadje kaki Muratori ili Tiraboschi ili više učenih Ilira, pa da napišu povjest svega Ilirika od najstarijih vremena do naših dana, a kao vrelo za takovo djelo mogu se upotrebiti: napisi, novci, jezik, predaja, osobito stari grčki i latinski pisci (navodi ih preko dvadeset), a pored ovih i noviji pisci. Za učena i čestita čovjeka ne može biti ništa sladje ni ugodnije od takova posla. Premda nas od početaka Ilirika dijele 32 vijeka, opet će nas veseliti, kada budemo čitali slavna djela ilirskih kraljeva i knezova, kada budimo čuli o pomoći, koju Iliri pružiše grčkim kraljevima i poglavicama protiv Trojanaca, Epirota, Perzijanaca i Rimljana. Zadivljuje nas medjutim najviše deset strašnih ratova s Rimljanima do Julija Cezara, i drugi pozniji za Oktavijana Augusta, Marka Aurela, Trajana i drugih careva. A ne bi bilo manje zanimljivo izlaganje običaja, nošnje, svečanosti itd. starih Ilira. Tko bi sabrao samo ono, što se nalazi u starih pisaca, dogotovio bi bar polovicu djela. Da li ima kakova opća povjest Ilirika ovakova smjera, Voltić priznaje, da ne zna. Noviji pisci bave se samo oko Dalmacije, Panonije, Srbije, oko »Slava«, oko Poljske, Rusije, a zaboravljaju na Ilirik. Trebalo bi, da se tačno prorešetaju

djela ovih pisaca, pa da se zabaci ono, što je krivo. Zar će narod, koji je poznat svijetu istom od sedmoga vijeka, dati ime prastarom plemenu i jeziku? Ili se možda »Slavi« srame, da priznadu prastaro slavno ime (t. j. ilirsko)? »Kakva bi to bila ludost!« kliče Voltić u svetom zanosu svoga uvjerenja.

Pored svih razlika — piše Voltić — Iliri još imadu i danas sličan jezik i običaje. Taj se je jezik seobama mijenjao u oblicima, primao je nove riječi, a neke je stare kvario te tako nastadoše različita narječja; no, kakogod što puci jednog podrijetla nose zajedničko ime ilirsko, tako bi trebalo, da se iz tih narječja načini jedan općeniti učeni jezik. Da se to izvede, trebalo bi, da se sastanu učeni muževi iz svakog kraja, pa da prouče svako narječje, da odrede, koje će narječje biti osnov, da ustanove najbolji pravopis, napokon da propišu, neka se piše i štampa latinskim slovima, jer ona imadu najljepši oblik, jer dostaju za sve glasove, ispuste li se opori i barbarski, jer su zajednička svim narodima, i jer bijahu u porabi odavna u Iliriku, mnogo prije od Ćirila i Metoda, kao što je dokazao veleučeni Katančić na osnovu srijemskih i drugih spomenika. Slova, što ih ta dva slovjenska apostola zbubaše, ne smiju smetati našem boljemu ukusu: »ma što protiv toga iz predsuda brbljali neki popovi i redovnici«. Tako bi se stvorio od riječi sviju narječja jedan učeni jezik poput grčkoga, a sabran u rječniku bio bi pristupan općoj porabi, odakle bi proizašao sjaj i veličina svega ilirskog plemena. Svaka zemlja služila bi se u svakidašnjoj porabi svojim narječjem; dok bi učeni ljudi pisali jezikom, stvorenim onako, kako je prije predloženo. Samo će se ovako zapriječiti poniženje, možda i propast ovoga prastarog i prekrasnog jezika. Što su drugi obrazovani narodi već davno učinili, treba da još učini Ilirik. Ovako složiše talijanski književnici od prilike pred tri vijeka velik rječnik Della Crusca, a Francuzi, ugledavši se na Talijane, sastaviše kasnije rječnik francuske akademije. I Njemačka je dobila sada takav rječnik trudom neumrloga Adelunga. I Magjari nastoje, da dodju do takova rječnika.

Dalje navadja Voltić gramatičare i leksikografe ruske, poljske, češke (ovdje spominje rječnik g l a s o v i t o g a Dobrovskoga, onda skoro gotov poljski rječnik od Lindea), napokon hrvatske rječnike Ivana Belostenca, Jambrešića, Della Belle, Stullia i »besedishe patris a S. Antonio Patavino«.

U Rusiji se, nastavlja Voltić, mnogo nastoji oko izučavanja narodnog jezika i znanosti, te se već petrogradska akademija može

takmiti s drugim glasovitim akademijama. Poradi pretrgnutih književnih veza pod prijašnjom vladom nijesu mu poznati nego neki ruski književnici. Znade Voltić i za poljsko književno društvo u Varšavi i za glavnije zastupnike suvremene poljske znanosti. Ne zaboravlja on ni na češku akademiju, koje da je članom Josip Dobrovsky, »prva zvijezda češke književnosti«. Medju češkim književnicima spominje i ukusni prijevod Homerove Iliade, koji da je načinio »Joannes Negedleho« (mjesto Negedly!), odakle se vidi, da nije znao dobro češki i da je te vijesti crpao valjda iz njemačkih vrela. Ta i »Dobrovsky« pisaše najviše njemački!

I u Raši, Slavoniji, Hrvatskoj, Kranjskoj, Bosni, Dalmaciji, Dubrovniku ima učenih glava, no ne mogu se ponositi ni jednim književnim društvom. Navest će pisce, koje sâm pozna. Maksimilijan Vrhovac, biskup zagrebački, gori od želje, da unaprijedi ilirski jezik. On je podignuo tiskarnu; svoju ogromnu knjižnicu otvora općinstvu; njeguje znanosti i umjetnosti, a veliku razboritost posvjedočava u skupštinama, u hrvatskom i ugarskom saboru. Gotovo sve svoje dohotke namjenjuje napretku domovine, ostavljajući daleko za sobom svoje predšasnike. Antun Mandić, veliki prepošt zagrebački, prvi je poznavalac ilirskog jezika te je pod njegovim predsjedanjem dvorsko povjerenstvo odredilo ovaj novi ilirski pravopis, a proslavio se i u raspravljanju domovinskih posala. Izvrstan je poznavalac ilirskoga, latinskoga, talijanskoga, njemačkoga i francuskoga jezika. Ugledan je križevački biskup Silvestar Bubanović, koji sve svoje prihode troši na odgajanje pitomaca. Učeni su ljudi Gvozdanović i Stanić, kanonici križevački, onda Čolić, kanonik zagrebački. Adam Baričević, župnik u Zagrebu, s kojim već Voltić dugo prijateljski opći, izdat će skoro prijevod Ciceronovih djela: de officiis, de senectute, de amicitia. M. Vory, kanonik zagrebački, izdao je školske knjige na domaćem narječju, A. Vranić (Vranichius) Robinsona, J. Matijević propovijedi, a F. Koretić radi oko prijevoda psalama. Voltić se divi učenosti i revnosti Katančićevoj oko rasvjetljivanja ilirske povjesti i jezika. Šumšić je glasovit ilirski pjesnik, a Paskvić je poznat po Evropi kao pisac i profesor matematike.

Na glasu su još: Stjepan Stratimirović, arcibiskup karlovački; S. Avakumović, biskup temešvarski; D. Popović, budimski biskup (na glasu radi mnogih djela); arhimandrit Luštrina (izdao talijansku slovnicu); Raić (zaslužan kao povjesničar); A. Stojković (na glasu osobito radi izdane fizike i poslanica). U Slavoniji pored toga cvatu: o. Velikanović, pjesnik i govornik, pisac »komedija«; Turković, osječki župnik,

izvrstan pjesnik; o. Marijan Lanosović; o. Parišević, pjesnik i govornik, koji je izdao nekoliko ukusnih »tragedija«; Lakić, odličan pisac.

Voltić ne pozna, sâm priznaje, suvremenih dubrovačkih učenjaka, te spominje samo pjesnika Gj. Ferića, S. Rajčevića (»ispitatelj ilirske povjesti«); dok u Dalmaciji ističe ove: u Šibeniku kneza V. Draga i Castellania, u Spljetu kneza Bajamontia, kanonika Jurjevića, doktora Beninia, Grisogona; u Zadru kneza Stratika, dra. A. Fratia; u Trogiru kanonika Škakoca. O o. Joakimu Stulliu kaže Voltić, da je više nego 40 godina posvetio svome rječniku, kojega je prvi dio već izašao (1801. u Budimu). Jednoć će povjest pričati, kako je mnogo pretrpio s pravom i bez svoje krivnje. Knez Ajala, čovjek uman i znamenit radi izdanih knjiga, dubrovački zastupnik kod cara Franje II., cijelih pet godina pomagaše svaki dan Stullia te je latinski i talijanski dio njegova rječnika muka gotovo samoga Ajale.

Nabrojivši sve ove, kako Voltić mišljaše, dike slovjenske književnosti, zaključuje ponosito: »Eto muževa, koji mogu ujedinjenim duhovima i silama pronijeti ilirsku slavu i čast.« Voltić bijaše romantik svoga vremena!

Voltić se boji, ne razumijemo zašto, da će se naći zavidnika i protivnika njegovu djelu; on se medjutim ne boji pravedna stručnjačkog suda. Priznaje, da ono nije savršeno, ali poraba ilirskog jezika nije odredjena, a značenje je riječi nestalno. Ilirska narječja još nemaju književnosti, koja bi se mogla isporediti sa književnostima drugih obrazovanih naroda te prikazuju stanje, kakovo bijaše u Italiji prije Danta, Petrarke i Boccaccia, u Francuskoj prije Corneilla, Molièra i Raçina, a u Njemačkoj prije Gottscheda, Gessnera, Hallera, Gellerta, Hagedorna, Lessinga. Neka dakle prionu učenjaci, mecenati i viša vlast, pa neka usavrše i raširе ovaj jezik, potreban trgovcima, putnicima, vojnicima i činovnicima. Kao primjer navodi Voltić baruna Carneu Steffanea*, Friulanca, dvorskog savjetnika, carskog poslanika sa najvišom vlašću po Istri, Dalmaciji i Albaniji, koji je došao do uvjerenja, da je pored talijanskoga jezika nuždan i hrvatski.

Voltić mnogo drži do toga, što su u njegovu rječniku prviput obradjena tri jezika. Ako ga budu kakovi zlobni Aristarsi napali: »ut

* Barun S. Carnea Steffaneo bijaše, kako piše Voltić, učitelj nadvojvode Ferdinanda, nasljednika prijestolja. Kao carskom povjereniku izdadoše mu u Zadru g. 1802. slavospjev na talijanskom jeziku u znak »radosti i osjećanja«, kako nalazimo u Valentinellievoj bibliografiji, a grad Motovun (Montona) u Istri pokloni g. 1801. caru Franji II. starinsko žezlo motovunskih načelnika, zamje-

vix nunc natum faciant occumbere nomen«, ne će se s njima pravdati, jer ga svaki dan biju mnoge brige. Ono, što je tvrdio o Iliriku, može dokazati s pomoću grčkih i latinskih pisaca (!). Budu li ga ipak napali psovkama i zakučastim dokazima, odgovorit će im u opširnijem djelu de Illyrico illustrando.

Izložismo hotimično malko obilnije Voltićeve misli, da se vidi, kako to bijaše čovjek širokog pogleda, dosta opsežnog znanja i živoga narodnog osjećanja. Ovomu se posljednjemu najviše čudimo. Odakle Voltiću, rodjenu u istalijančenoj zemlji i odgojenu u tudjem duhu, onolika ljubav k hrvatskom narodu i jeziku? Je li možda i on proveo koju godinu na školama u Hrvatskoj poput svoga užeg zemljaka, slavnog biskupa Dobrile? U Hrvatskoj samoj bijaše medjutim za njegove mladosti malo, vrlo malo narodne svijesti. Germanizatorno doba Josipa II. i francuska okupacija kosnuše se jamačno i njegove duše. Voltić nam sâm kazuje, da je prijateljski općio sa Adamom Baričevićem, župnikom u Zagrebu. Kako se s njime upoznao, ne umijemo reći; no prilično poznavanje književnih prilika u Hrvatskoj i Slavoniji pokazuje na njegove veze s obrazovanim krugovima u Hrvatskoj.

Svojim mislima o Slovjenstvu ne odalečuje se on od tradicije dubrovačko-dalmatinske. On živo vjeruje, da svi Slovjeni sačinjavaju jedan narod, samo je ovaj razdijeljen na mnoga narječja, koja treba da se sliju u jedan književni jezik.

Nauka o jednom podrijetlu i o jednom slovjenskom jeziku javlja se već u XIV. vijeku u čeških i poljskih pisaca, koji učahu, da im je pradomovina Hrvatska. To vjerovanje prešlo je i u Hrvatsku. Poljaci mišljahu ipak, da su oni jezgra svega Slovjenstva; dok hrvatski pisci prisvajahu prvenstvo svome narodu: »ilirski« je jezik najljepši i najčistiji. Fausto Vrančić reče, da je ilirsko narječje krasno kano florentinsko u Italiji.

Gundulić i Palmotić s ushitom pjevaju o slovinskom jeziku, koji da se proteže od jadranskog do ledenog mora. Njihov učitelj bijaše Mavro Orbini, koji je sa svojim djelom: »Il regno degli Slavi« (Pesaro g. 1601), oslanjajući se na stare povjesničare poljske i češke, najviše raširio kod nas ideju o jedinstvu slovjenskih naroda.

nivši na njemu mletačkog lava austrijskim orlom, i to posredovanjem baruna Steffanea. Godine 1802. izabra ga grad Kopar svojim gradjaninom i pokroviteljem, što doznajemo iz Kandlerove povjesti grada Motovuna. Valja da se Steffaneo osobito zanimaše oko slovjenskog jezika, kada Kopitar javlja god. 1826. Dobrovskomu, da je na dražbi Steffaneove knjižnice kupio jednog »Slavina« i dvije »Slovanke«.

I Kačić je pozajmio u njega mnogo krivih nazora, pjevajući veselo o ljudima i dogadjajima, koji se nikako ne tiču Slovjena. Hrvatski pisci s ove strane Velebita ponavljaju u XVII. i XVIII. vijeku sve ono, što naučahu književnici dubrovačko-dalmatinski. Isusovac Jambrešić, rodoljubni kajkavac, uzimlje, istina, poput Kačića Ilirik (južnoslovjenske zemlje) kano jednu cjelinu; njemu je ilirski = slovjenski. Taj mu jezik potječe iz Skandinavije, odakle se raširio na sve strane, a najčištiji se sačuvao u pravom Iliriku. Jambrešić priča s nekom pobožnošću, da se u Krapini rodiše Čeh, Leh i Mosko. On znade i to, da je ilirsko ime tako omiljelo te svi Slovjeni hoće, da im bude zajedničko. I Jambrešić je crpao iz Orbinia, samo on voli ime ilirsko, a Orbini slovjensko, koje dolazi od slava u značenju »gloria«.

Odakle je crpao naš Voltić? I ako ne cituje Orbinia, jasan je savez izmedju njihove nauke. Jambrešića slijedi Voltić dosta vjerno; obojica vole ilirsko ime nego slovjensko. Voltić je pravi učenik starohrvatske povjesno-jezikoslovne škole, koja idealno shvataše sve Slovjenstvo kano cjelinu, poznavajući vrlo slabo faktično stanje Slovjenstva i jezike pojedinih Slovjena. Voltić ne bijaše u povjesti kritičniji od Appendinia, Stullia itd. Ne udaljivaše se on od njih ni time, što ne razlikovaše velike ljude od malih, hvaleći jednako jedne i druge. Koje čudo, ako učeni i trijezni slaviste Dobrovsky i Kopitar ironično govore i o Voltićevim Ilirima i o njegovu prijedlogu, kako da se skrpa učeni jezik slovjenski. Kosi se s povješću, mišljaše Kopitar, ako se upotrebljava ime Ilir za Srbe itd.; a Dobrovsky (g. 1811.) niječe, da bi Poljaci, Česi i Rusi mogli ikada primiti ime ilirsko, koje im nikako ne pripada. I Kopitar i Dobrovsky zabacuju misao o jednom književnom jeziku za sve Slovjene. Dobrovsky se gotovo ruga (1810.) Voltićevu prijedlogu: »Vidi se, da Voltić potječe iz zemlje misionara. Talijani, Nijemci i Židovi uvijek davahu svijetu misionara, blaženih i spasitelja svake ruke. Tko će propisivati zakone starijoj češkoj, onda mladjoj, ali dosta znatnoj ruskoj literaturi? Svaka od ovih literatura ima svoje prednosti, kojih druga nema.« Kopitarov ideal bijahu stari Grci, jer svako pleme pisaše u svojem narječju, a jedni Grci čitahu spise drugih. Kopitar željaše, da bude tako i u Slovjena, samo im je potreban jedan pravopis i alfabet. Ni Leibnitz ne odobravaše rada akademije della Crusca. A što bijaše moguće u malenoj Italiji, ne mora biti izvedivo u slovjenskom svijetu. Voltić se varaše, završuje Kopitar, kada vjerovaše, da je Crusca učinila a ne florentinski klasici, te je zagospodovalo u Italiji florentinsko narječje.

Kritizujući Kopitar g. 1814. »Slovanku« glasovitoga Dobrovskoga, spominje Appendini-evu raspravu: »De praestantia et vetustate linguae illyricae« (god. 1806.) i primjećuje, da u »Ilira« na jadranskom moru, što se tiče kritike o podrijetlu Slovjena, vladaju velike predsude, jer ne poznaju napretka povjesti i jezikoslovlja u Njemačkoj te zaostadoše za dobrih 50 godina... Ovaj sud Kopitarov, na žalost, bijaše istinit. Kopitar učaše već onda, da našemu jeziku pripada samo ime hrvatsko ili srpsko. Voltiću ne bijaše tudj ni njemački jezik ni njemačka književnost pa opet pripadaše starijoj, zaostaloj, nekritičnoj školi hrvatskih povjesničara. Ova se škola nastavlja u Hrvatskoj za idealnog i pjesničkog ilirizma uz prkos temeljitim prigovorima čuvenoga Pavla Šafařika, iskrenog prijatelja naših slavnih preporoditelja. Sladak san o jednom književnom jeziku za sve Slovjene zanimaše već u XVII. vijeku Hrvata Križanića, mnoge Čehe, Slovake i Slovence. Posljednji književnik, koji još i pred dvadesetak godina maštaše o takovu jeziku u smislu Križanić-Voltićevu, bijaše Slovenac Matija Majer (god. 1809.—1892.).

III.

Za predgovorom Voltićeva djela slijedi na njemačkom i talijanskom jeziku tumač hrvatskog pravopisa (3 lista bez oznake stranica). Gramatika zauzimlje str. I—LV. Iliri upotrebljavaju, kaže Voltić, 23 slova. Bio bi rad priložio i ćirilski ili ruski alfabet, koji broji 38 slova prema ruskoj gramatici, tiskanoj u Rigi g. 1778.; a bio bi to učinio za to, da se vidi, kako latinska slova dostaju za sve glasove ilirskoga jezika i kako ova slova, isporedjena s ćirilskima, ugadjaju više oku; napokon željaše pokazati onih 15 ćirilskih slova, od kojih su neka nepotrebna, a neka su već zabačena, ne označujući nikakova glasa. Medju tim u Beču ne ima ni jedna tiskara takovih slova te je morao odustati od toga nauma.

Odavle se vidi, da je bio Voltić napredniji od suvremenih slaveno-srpskih pisaca, koji u opće ne uvidjahu, da upotrebljavaju mnoga zališna slova; no u drugu ruku krivo tvrdjaše, da je latinica zgodnija za pisanje našega jezika nego ćirilica. Ni Reljković ni Gjorgjić ni Dobretić ne bijahu toga mnijenja, izjavljujući, da je teško pisati naš jezik tudjim, latinskim slovima. Ako se uzme u obzir samo estetika oka, onda ima Voltić potpuno pravo.

Pravopis je Voltićev u opće dobar, bolji nego u ma kojega hrvatskoga pisca njegova vremena. To priznaju i Kopitar i Do-

brovsky. On upotrebljava medju ostalim ova slova: c (car), s (suditi), cs = č, ch = ć, dj (sudjen), lj, nj, sc = š, x = ž, z (zabaviti), k (krčiti), g (grmiti); a za *h* kaže, da katkada služi za oznaku duljina: vrimenah = vrimenâ. Slova *q* i *y* Voltić izbacuje iz hrv. alfabeta; no nepotrebno udvajanje suglasnika zadržava i on: dillo kollo itd. Glas *r* bilježi Voltić slovima *er* ili *ar*: dervo, derzalo, argja, art itd. Voltićev pravopis jest usavršeni »slavonski« pravopis; on ga ni sam ne zove svojim.

U gramatici Voltićevoj ne nalazimo osobita napretka prema starijim hrv. gramatikama. Della Bella (njegov je rječnik sa slovnicom izašao prvi put g. 1728. u Mlecima) pozna tri sklonidbe hrv. imenicâ, a toliko ih ima i naš Voltić; Della Bella nalazi u jednini 7, a u množini 8 padeža — tako i Voltić. Evo jednoga primjera sklonidbe iz Voltića: junak, junaka, junaku, junaka, od junaka, s' junakom — junaci, junakâ (junakah), junakom, junake, o junaci!, od junakâ (junakah), s' junacima, u junacih; a iz Della Belle: vjetar, vjetra, vjetru, vjetra (!) ili vjetar, o vjetre, od vjetra, s vjetrom — vjetri, vjetaraa, vjetrom ili vjetrim, vjetre, o vjetri, od vjetaraa, s' vjetrima i s' vjetrimi. Della Bella pozna tri sprege: na *am*, *em* i *im*. Tako i Voltić. Oba jednako sprežu, zadržavajući neke zastarjele oblike, koji se još čuju sporadično u Čakavaca, n. p. u imperfektu: imah, imaše, imahomo, imahote, imahu. Della Bella razlikuje u glagola načine: indikativ, imperativ, optativ i conjunctiv, dok je Voltić izbacio optativ. Obojica miješaju štokavske i čakavske oblike, arhaistične i novije. Sintaksa je takodjer u obojice slična, no dosta mršava. Voltić je samo jezgrovitiji, ali njegovo gramatičko znanje u opće ne prelazi znanja Della Bellina. Kopitar, premda rodjen Slovenac, mogaše zabavljati g. 1812. Voltiću i Lanosoviću, da upotrebljavaju nehrvatske konstrukcije, n. pr. mene samoga krivim mj. sebe samoga.

Voltićev je rječnik sastavljen u duhu slovjenske uzajamnosti. Osnov je njegovu rječniku narječje štokavsko-čakavsko, no on se ne kloni ni kajkavskih riječi. Pisac miješa i riječi i oblike i izgovor sviju naših narječja, koristeći se dotadašnjim rječnicima štokavsko-čakavskim i kajkavskim. U svaku je ruku vrlo nedosljedan. Tako nalazimo u njega: did, ded i djed; dete, dite i djete; grih, greh i grjeh; katkada ipak samo jedan izgovor, najobičnije ikavski. Pored daska, bazg, ćutiti, doći, istući, piše on i kajkavski: deska, bezg, čutiti, doči, istuči. Mjesto *đ* upotrebljava redovno *dj*; katkada mu ipak izbjegne čakavsko-kajkavsko *j*: breja, varmeja. Voltić je pošao

i dalje te je unio u svoj rječnik i riječi iz drugih slovjenskih jezika, naročito iz ruskoga, češkoga i poljskoga, n. pr. kur (a navodi u rječniku pored toga i hrvatske riječi: kokot, pivac, peteh); rjada, smjas, midlo, slovnik, starosta, vozduh itd. Voltić bijaše tako slobodouman u tom pogledu te nije podao ovakim riječima ni hrv. oblika. Svoju misao o slov. književnom jeziku nije eto izvodio najsrećnije!

Njegov njemački i talijanski tumač hrvatskih riječi nije uvijek vjeran, katkada je dapače pogrješan, n. pr. danovati nije tačno: soggiornare, intrattenersi, wohnen, sich aufhalten; čehulica (pravo čehuljica) nije »Weintraube«, već jedan dio grozda; kabao može biti »Wassereimer«, no nije »secchia«.

Voltić bijaše poslao svoj rječnik na poklon Dobrovskomu, koji ga je ocijenio (ne baš najpovoljnije) u »Slovanki« god. 1814. Dobrovsky mu je vratio milo za drago, poklonivši mu godine 1822. preko Kopitara svoju slovnicu crkveno-slovjenskog jezika.

Mi se čudimo, da Istranin, odgojen u tudjem duhu, mogaše napisati i ovaki rječnik. Voltićevu djelu bijaše praktična svrha: on ga je sastavio za svoga odličnog učenika baruna Steffanea, koji ga je ponukao, neka ga izdade o njegovu trošku. Stranac se mogaše njime okoristiti. Prednost njegova bijaše njemački tumač te se doista upotrebljavaše i u Kranjskoj po školama. G. 1810. piše Kopitar Jakovu Zupanu (g. 1785.—1852.), učenomu profesoru teologije u Ljubljani (Zupan bijaše pristaša približenja Slovenaca k Hrvatima), da je već otposlano »15 Voltiggiâ« za popa Sivrića, profesora u Ljubljani. Godine 1812. javlja opet Janez Primic (1785.—1823.) iz Graca Zupanu, da mu je barun Zois poklonio jednog »Voltiggi-a«.

Voltić bijaše obećao godine 1802., da će napisati i povjesničko djelo o Iliriku. Izdao ga nije, već ako je ostalo u rukopisu poput Gajeva. Sva je prilika, da je dobro radio, što ga nije tiskao. Možda se Voltić plašio kritike Dobrovskoga i Kopitara, učenjakâ prvoga reda, kojih znanju ne bijaše dorastao te je bacio u kut svoje povjesničko pero.

Varaždin.

Ivan Milčetić.

KOD RUŠEVINA DREVNIH DVORA.

Ja vas gledam, drevni dvori,
Kako vrieme baca sjenu
Na zidine posivjele
I na slavu potamnjenu...

Suro stienje poisplela
Mahovina, znak starine,
A iz rupa kamenih se
Sa svog gniezda sokô vine.

U znalična prolaznika,
Mrko bulje u me stiene;
Bude mi u duši slike,
Maštam prošle uspomene:

Nježne gospe o ljubavi
Čavrljale po odajam'
Uz svijetle gospodare
Život bio vječni sajam.

Ispred dvorâ u poljani
Na podnevnom žarkom suncu
Kmet se trudan znoji, prži, —
Dvori stoje na vrhuncu.

I sve minu poput sanje,
Vrieme drevne dvore shara,
U nepovrat sjaj im ode,
Nesta gordih gospodara.

Samo unuk davnog kmeta
Blizu dvorâ mirno ore;
Njemu dvori o djedova
Patnjam' ništa i ne zbore.

Al tek zurni u to stienje,
Kô da čuješ, šapću gosti,
Što tu nekad stanovali:
»Kmete, prosti! Kmete, prosti!«

Starigrad u Dalmaciji.

Ante Petravić.

IZVIR SAVE-DOLINKE.

Izmed treh glavnih delov kranjske dežele sloví glede prirodne lepote najbolj gorenjska stran. Stražijo jo v nebo kipeči skalnati vrhovi. Ob goriški meji molé Julijske Alpe svoje ponosne glave visoko gori v sinji zrak, na meji koroško-štajerski pa se vzdigujejo Karavanke in kamniške (savinjske) planine.

Pojdi z menoj, dragi čitatelj, v zgornji konec Gorenjskega. Tu se odpira svet, ki tekmuje z najbolj divnimi prizori goratih Tirolov. Pri Javorniku (523 m) postaja ravnina vedno ožja, ker se približujejo gore druga k drugi. Tu se začenja takozvana »Dolina«, ki je raztegnjena od vzhoda proti zapadu. Vije se dalje proti Jesenicam (585 m), Dovjemu (653 m), Kranjski Gori (804 m) in se končuje na razteku savsko-dravskega povodja v Ratečah (865 m). Tudi prebivalce teh krajev imenujejo »Dolince«. Bistri zelenkasti potok, ki naju spremlja na potovanju, izgubi se polagoma. Pojdiva ga iskat, saj je vreden, da najdeva sled, zakaj to je Sava-Dolinka.

Kakor znano, ima Sava dva glavna izvira: enega v Bohinju, odtod ime Sava-Bohinjka, druzega pa na koncu gorenjske Doline z imenom Sava-Dolinka. Nad Radolico se združujeta v celoto. Voda postaja vedno močnejša, sprejemajoča v svoje naročje ob desni in levi razne dotoke. Ž njimi hiti na Hrvaško, namaka kot mogočna reka slavonsko-bosansko-srbsko obrežje, se združuje pri Belem gradu z Donavo in drvi ž njo spojena svoje valove v krilo Črnega morja. A vrnimo se k njeni zibelki nazaj v bele pečine!

Nekdaj so mislili, da ima Sava svoj početek v jezeru pod Kórenom (Wurzen, Wurzener Save), ker se iz njega izliva. To jezero

je med Rátečami in Kranjsko Goro, pa podobno je bolj velikemu močvirju, porastlo z gostim bičjem, med katerim imajo mnogoštevilne divje race varno skrivališče. Sem ter tje se nahajajo precejšne globočine, katere imenuje ljudstvo zaradi temno-zelene barve »Zeléncе«. A ti tolmuni niso prvotni, ker dobivajo vodo od drugod; oni so le nabiralniki, ki se polnijo iz podzemeljskih vrelcev, te pa obskrbuje močni glavni studenec, ki ima svoj vir 5 km od tukaj proč v veleromantiški »Planici«. Ondi prišumi dokaj krepak iz pečevja, se prekucuje čez skalovje in izgine slednjič v skritih votlinah, da pride pri korenskem jezeru zopet na dan.

Planica je z visokimi gorami obdana dolina in pri vhodu precej široka. Ko smo prestopili železniško progo, imamo na obeh straneh ráteško polje, zavarovano z gosto leseno ograjo. Pot se polagoma napenja, pa le toliko, da komaj poznamo; rdeče zaznamovane skale pa nam kažejo, kje moramo hoditi. Ko smo izven njiv in travnikov, prestopimo velik prod, posut s snežnobelim kamenjem in peskom. Navadno je suh, le ob velikih nalivih začne naraščati, a takrat razsaja silovito. Ta deroči hudournik je — Sava, ki se sicer pretaka v neznanih rovih pod zemljo in le ob dolgotrajnem deževju izstopi na površje ter teče takrat navadno cel mesec. Ljudstvo jej pravi Nadiža ali Nediža.

Dolina se stiskuje bolj in bolj. Iz peščene zemlje ne poganja druzega kakor redko, pritlikavo ruševje. Na obeh straneh nas zajme strmo, razklano skalovje. Od daleč slišiš ukanje pastirjev, žvenketanje živine ali piskanje planinskega tiča. Ako daš s krepkim klicem tudi ti duška svojim čustvom, tedaj ti odzdravi malik z dvojnim ali trojnim odmevom. Sedaj sva prišla po klancu na malo višino, in tu stojé pred nama kakor v amfiteatru ponosni orjaki v vsem svojem veličastju. Glej tam pri sklepu doline siloviti vogelni kamen s pošev odsekano piramido! To je opasni Jálovec (2655 m), za Triglavom in Mangartom tretja najvišja gora v naših planinah. Nanj se naslanja okroglasti Strug (2291 m), ob Strugu pa steguje Ponca svoj trojni vrh v ozračje (2280 m). Na jugu se vleče podolgovat grebén z vertikalno razčesanimi skladi, ki se končujejo v najvišji vrh Mojstrovko (2367 m). Sosed Mojstrovki je veliko Sleme (1910 m), pod katerim pelje skozi ozko sotesko »Grlo« strma pot v malo Peščenico in v Kranjsko Goro. Tu omenjamo še Ciprnik, ki ima sicer le 1763 m, pa je zanimiv radi svoje osti, katero molí rilcu enako v višave. Na okrog in okrog nas torej obdaja veličastno gorovje, da smo vklenjeni med njim kakor v kolobarju. In ravno ta

čudovita razvrstitev, da so postavljene gore v krogu druga poleg druge, je jako redka naravna prikazen. Zato smemo imenovati to gorsko zatišje nek »unicum« v naših planinah.

Čuj daljno šumenje! Ondi pod srednjo Ponco ugleda dobro oko belo nit, vijočo se čez pečine. To je slap — izvir Save. Kakor bi se nam bolj mudilo, pospešujemo korake in kmalu smo na veliki trati. Poprej smo tolkli po trdi poti, sedaj stopamo po mehki podlagi, in škoda se nam skoro zdi, da tlačimo z nogami bele marjetice, katerih je vse polno posejanih na zeleno-baržunasti odeji. Kuštrave ovce nas gledajo tako zvedavo, kakor bi premišljevale, odkod so prišli ti ljudje; tu zalaja njihov varih, sivkasti Švic, in vsa čeda zbeži proti goščavi, mi pa hajdi navkreber k slapu. Ko smo stopili čez preprost mostiček, pod katerim žubori hladna studenčnina, je pot nekoliko težavnejša, a brez nevarnosti. Le pri vrhu je treba korakati previdneje in poprijemati se železnih klinov, ki so vdelani v skalovju. Tu smo sedaj v višini 1203 m pri izviru matere Save! Voda nabira se v razpokah in se izteka tako počasi, da komaj vidiš. Skoro bi trdili, da mora biti znotraj kako jezero. Brez skrbi zalučiš palico v globino, ker priplava počasi zopet nazaj. Takoj, ko pride voda iz votlin, razliva se po strmem pečevju in prši v več oddelkih od skale do skale. Globoko pod seboj gledamo zelene livade, nad nami pa se vspenjajo ali visijo celo čez nas navpične stene, da obhaja človeka misel: Kaj, ako bi se odtrgalo in zvalilo na nas! Pogumnejši pa plezajo še nekoliko višje, česar seveda ni svetovati, ker se lahko spodrsne in zgodi velika nesreča. Sedaj smo se toliko ohladili, da pijemo brez skrbi en kozarec ali dva te žlahtne tekočine, ki je tako mrzla, da še roke ne moreš dolgo časa držati v njej, pa tudi zdrava tako, da ti diši po njej vsaka jed.

Nazaj gredé se oglasimo in odpočijemo v koči slovenskega planinskega društva. Tu se izvrstno prileže malo pokrepčilo, poleg tega nam je v zabavo spominska knjiga, v kateri pregledujemo in kritikujemo beležke turistov in dostavimo tudi sami kako opazko. Ne daleč proč stoji z debelih hlodov stesano domovanje ráteških pastirjev. Obdano je s stoletnimi smrekami, ki so se borile že z neštetimi viharji, a neupognjene odbile vsako nevihto. Pri velikem bakrenem kotlu najdemo pastirja »spravnika«, ki doklada polena k ognju, da čimprej zavré mleko, iz katerega dela okusen sir. Njegovih tovarišev ni doma, ker morajo biti pri živini; šele zvečer pride vsa družina skupaj. Živalco poženó v zunanji ograjeni prostor, sami pa poležejo ob okajenih stenah ter so drugi dan zgodaj zopet na nogah.

Slišal sem, da pravi Hrvat Hrvatu, če mu želi kaj slabega, naj bi bil ondi, kjer Sava izvira. Tega jaz ne želim, pač bi pa želel, naj bi prihajali naši vrli hrvaški bratje pogostoma na naše planine, naj bi prihajali tudi na izvir Save-Dolinke in Save-Bohinjke. Eden in drugi izvir ima svoje krasote, eden in drugi te občara, tu in tam vidiš, da je mila naša Sava, katera napaplja s svojo vodo slovensko in hrvaško zemljo, res bistra hčerka planin. Ob njeni zibelki stoje ponosni gorski velikani, katerih sive stene se odrazujejo v njeni kristalni vodi, zelene smreke in vitke jelke skrivajo jo pred žarki pekočega solnca. Na dolnjem svojem toku pozdravlja ta hitra planinska hčerka bele vasice, vije se mimo ravnega polja, pisanih travnikov, njena struga se širi, njena voda izgublja zelenkasto bojo in drevi se dalje vedno hitreje, hitreje, kakor da se jej mudi tja na prostrane hrvaške planjave, obrobljene od prijaznih vinskih goric. Iz bistrega gorskega potoka postaje mogočna reka, zbira potoke in rečice, a nje sila v slogi raste. Bodi nam ona vzornik in učitelj, nam enokrvnim bratom, kateri stanujemo ob njenih bregovih! Sami za se smo majhni, neznatni, v bratski slogi združeni bodemo veliki, močni, a ta naša moč bode nam oznanjevalka bolje bodočnosti! . . .

Rateče.

Josip Lavtižar.

STARAC LUKA.

Iz Podgorja u hrvatskom Primorju.

I.

Dâm se nagovoriti od Ive, i mi se mjeseca listopada prekrasnog jednog dana uputimo u malenoj barčici duž obale k jugu. — Ovako — reče on meni — od lúke do lúke, od mjesta do mjesta možemo, ako vas je volja, sve do samoga Zadra.

Nije vozikanje morem u malenom čamcu tako neugodno, kako biste pomislili. Vi naime pomišljate to sebi, kako ste se ukočili, sjedeći sav božji dan na jednom mjestu u tijesnoj barčici, kako oskudjevate na društvu i na boljoj hrani, nemate dnevnih listova ni vijesti iz domaćega i stranoga svijeta. A ja kažem, da vam sve to nadoknadjuje jedno čuvstvo, što ga samo na otvorenom moru potpuno uživate, a to je čuvstvo: sloboda . . . sloboda od raznih briga i mnogih tričavih stvari, što vas opletu poput mreže i vi im morate robovati.

Mi ribareći s dobrom srećom ostavismo oko četvrte ure po podne za sobom već i selo Lukovo, kad Iva najedanput za najljepšeg ribolova digne glavu i naćuli uši kao zec, koji je pasući zanjušio nešta sumnjiva. U takvoj prilici badava ćete pitati Ivu: Šta je? Ako nadje zgodno, on će vam i bez pitanja reći, a drukčije odbit će vas zlovoljno, zamrmljavši neke neartikulovane glasove.

Ja dakle počekam, a Iva se, pošto je obišao očima obzorje, javi s jednom samo, ali osudnom riječi:

— Bura! . . .

Obojica smo mučali. Mene je zahvatilo gorko čustvo i pravi prosvjed duše kao protiv kakove nepravde. Iza prvih jesenskih bura

bijaše ovremenilo, svi ljudi, koji su se razumijevali u proricanje vremena, navieštahu martinjsko ljeto, pa zato sam se ja i dao nagovoriti, da poduzmem samòdrug s Ivom taj put u malenom čamcu. A sad eto!... Bilo mi je iza Ivinih riječi kao igraču, koji je na dobru kartu postavio veliku svotu, pa su mu naglo presjekli nadu otkrivši mu drugu kartu: Izgubio si!

No iza toga se u meni probudi ona neslomljiva sila ljudskoga duha, koja često na očigled gotove činjenice još znade bodriti: možda ipak nije tako! — Pa obadjem i ja brzim pogledom jasnu vedrinu i sjajnu pučinu i ne našavši ništa sumnjiva, dignem oči k nebotičnim vrsima gordoga Velebita. Tamo se vrh najviše jedne glavice sabralo na divnoj nebeskoj modrini dražesno društvance malih mekanih, poput srebra bijelih oblačića. I poput bolesnika, koji nepromišljeno zataji liječniku važan koji simptom svoje bolesti, ja bez ikakova uvjerenja rečem Ivi:

— Mislite li one oblačiće?... Od njih nema opasnosti...

— A ja ju već čujem, — reče on uvjerljivo; — prije četvrt ure evo je dolje... Zamotajte povraz.

Prosvjedovati nije se dalo. Ja naime napnem uši i zamjetim jasno u visinama nad kopnom nejasan šum. Oblačići bijahu se već zbili u dugačak, po sredini skroz taman oblak. U tišini mora stao se osjećati neki nemir, uzduh se još nije gibao, ali postao je naglo hladniji. Mi još motamo povraze, a prvi vihor zazuji vrh kamena i namreška tik samoga kopna more. A onda sune hrlo k otvorenom moru, pišući po glatkoj pučini široke, tamne i rašljaste pruge.

Iva je dotle namjestio vesla i upro snažno veslati k obali. Zamasi vjetra bivahu sve češći i jači i, dok smo mi ulovili kraj, crnjelo se već more od jake bure do polovice kanala. — Izadjemo na pijesak male neke dražice, pod golemim i pustim kamenitim krajem, a u svoj nevolji ne zaboravismo ipak na špag, što smo ga nedaleko namjestili u neku pećinu, gdje je Iva sudio, da će biti grug.

U to je bura već razvila svoju punu snagu, a mi s kamena na kamen, s rta na rt dodjemo do mjesta, gdje je Iva oko kamene glavice omotao kraj špaga. Ja se zaklonim od bure ispod crvenkaste litice, a Iva poskoči vješto na oštru »puntu« i čućne na nju ne mareći, što ga more zapljuskava do pojasa. Najednom se on okrene k meni:

— Gospodine, ulovljena je velika riba.

I on stane vući, a nas zaokupi od te lovine tolika radost, te od toga časa nije već za nas duvala bura vrh mrtve pustoši, niti bitisalo pitanje, gdje ćemo probaviti noć. Nije dugo postajalo, a na

kraju bijele napete špage, što je ulazila koso poput pruta u zelenkasto more, zavijuga se pred našim očima grug kao crn kolac. Obijest svlada Ivu, te on stane već izmišljati kojekakove doskočice, ali najedanput spusti ruke, problijedi i zagleda se otvorenih ustiju u more. A onda istisne drhćućim, napetim glasom:

— Pregrizao špagu . . . i pobjegao . . .

Samo tko je lovac, tko je ribar, poznat će ono gorko čustvo, što svlada čovjeka, kad mu lovina izmakne iz ruku. Pohota za plijenom, prava zvjerska pohota, razvijena je u lovaca toliko, te se u njoj u takovu času izgube sve druge misli, nestane svih drugih osjećaja i čuvstava, jer čovjek u vlasti te strasti podlegne jednomu osjećaju, koji nije žalost, nije bol, nije srdžba, nije strah, — ali ima u sebi glavne biljege svakoga od tih čustava.

Mi smo ostali buljeći tupo u rastalasano more i pogledavali muče jedan drugoga.

Sunce je medjutim naginjalo k zapadu, a u to doba obično vjetar ili opet popusti ili se razmaše još jačom snagom. Danas je poskočio i digao iznad valovlja sloj vodenoga praha poput sjajnobijele magle, kojoj se gornja naslaga od sunca na zapadu prelijevala crvenim i zlatnim bojama.

Poskakujući s kamena na kamen vratimo se u našu dražicu, a Iva ne mareći, što mu je bura lepršala košuljom, opetovaše u jedan dušak:

— Kakva riba! Jeste li vidjeli, kakva riba! . . .

Mi sjednemo u dnu dražice pod veliku neku ploču, što nas je štitila od bure, ili — da govorim s Ivinim poredjenjem — gdje nam je bilo kao u sobi. Tu sjedimo mi neodlučni i licem okrenuti k moru. Nad nama grmi bura, pred nama šumi more, zapljuskava s velikim talasima na pijesak i valja ga u žal i niz žal, a onamo dalje razbijaju se brzi valovi s velikom bukom o crnu izdrtu obalu. U kanalu hrle tisuće bijelih valova od obale k otocima. Čini se, kad se dugo zagledaš u taj život, kao da ogromna rijeka izvire ispod naših nogu i brza šumnim tokom u neznane daljine za otocima, kamo moje oko ne može doprijeti. Meni dodju na um riječi velikoga hrvatskoga pjesnika: Ljudski život nije drugo, neg smućeno jedno more — i ta slika, što sam ju sto puta čitao citiranu, bude mi ovaj čas jasnija nego ikada. — Sunce je medjutim taknulo vršak otoka, a nebo oko njega planu divnim vatrenim bojama, kao začaran zračni svijet. Bijeli pahuljasti oblačići sa zlatnim i rumenim rubovima plovili su nestašno po tom zračnom predjelu, po kojemu su se rastakale najdivnije nu-

ance svakovrsnih boja, i koji se hvatao s jednim krajem sunca, a s drugim daleke plavkaste i srebrenaste pučine. Tamo, gdje je bila ta neopisiva čarna ljepota, koje nijesu dostojne ni najsmjelije slike ljudske fantazije, tamo, gdje su u veličanstvenoj vlasti svjetla plovili sjajnim bojama izvezeni oblačići — tamo je kao od čeznuća hrlilo burno valovlje, da se razlije u beskrajnu pučinu, u kojoj je vladao apsolutni mir. Ovako burnom borbom shrvan hrli i ljudski život u carstvo vječne ljepote i mira.

— Što vi velite ovoj buri? — upita naglo Iva, a ja se prenem iz svoga maštanja.

— Ja se bojim, da ne će popustiti.

— To velim i ja . . .

— Pa što ćemo, Iva ?

— Da vi baš hoćete, ja bih se usudio s našom barčicom sve polako uz obalu natrag u Lukovo, pa biste vi prenoćili kod župnika.

— A kako ćemo, Iva, preko dragâ?

— Istina . . .

On se zamisli časak.

— Čujete li ju, kako buči u uzduhu? — upita me onda.

— Čujem.

— Ovdje ne možemo ostati svu noć. Morat ćemo gore, pokaže on u kameno brdo, što se svojom golemom tjelesinom ustubočilo ravno nad nama. — Vi ćete se uprijeti o mene, pa ćemo sve polako . . . sve polako . . . A usta ćete začepiti rupcem.

Po moru se bijahu prosuli posljednji rumeni traci sa zapada, jesenski sumrak stao se vući po dragi; s njim se u toj pustoj samoći uvlačilo u dušu vrlo neprijatno čuvstvo.

Iva izvuče barčicu daleko u obalu na pijesak, složi u nju vesalca i onda reče odlučno:

— Idemo.

— A kamo ćemo doći?

— Samo idite, jer će nas stići noć.

I mi podjemo.

Bura je grmjela oko nas i nad nama, slažući strahovitu simfoniju s morem, što je šumjelo po svem kanalu. Mi stupamo s kamena na kamen i uspinjemo se sporo i teško izmedju širokih, niskih smreka i crnih grmečaka trna, na kom se gdjegdje zabijeli čuperak vune: harač, što ga je ostavila ovca ili koza, da dosegne busen trave, što se zaklonio ispod trna. Sav je kraj oko nas kamenita, grdna pustoš, golemo mrtvo groblje, što svojim mirom besćutno podnosi

mahnita krila bure i bučnu svirku iz zračnih visina. Iva pokušava gdjekada, da će nešta reći, ali bura mu odnese glas k moru, on utone u burnom šumu, kao pljusak sitnog kamečka, bačena u bučno more.

Onda se najedanput nadjemo u zatišju, odahnemo i otaremo oči, zamućene suzama.

— Pitali ste, kamo ćemo? Još nam je pô sata do ceste, a kraj same ceste naći ćete gostionicu, nemate je, duše mi, sred grada bolje. Dobit ćete, što vas je god volja — i krevet, mogao bi na njem spavati kralj.

II.

Već se spuštala noć, kad mi ugledasmo pred sobom uglednu zidanu kuću, kojoj su se izmedju drvenih kapaka vidjele rumene pruge svjetla. Okolo na okolo sterala se u tami pustoš, a ta kuća svojim svjetlom sred tame, svojim mirom sred mahnitoga bijesa bure dirnula se duše neobično prijatnim čustvom. Iva otvori vrata i pozove me, da udjem.

Nadjemo se u prostranoj, pločanoj kuhinji s visokim ognjištem, na kom je veselo plamsala vatra, s dvije velike police pune posudja, s ovelikim ormarom i s klupom, na kojoj su bile dvije fučije s prtenim čepovima i dvije natkrite posude za vodu. S jednoga zida bacala je mala petrolejska svjetiljka slabo svjetlo u zadak kuhinje. Tu je vladala prijatna tišina i ugodan vonj po svježem dimu, što se tankom, prozirnom i plavkastom naslagom složio ispod visokoga stropa.

— Čija je to kuća, Iva?

— Staroga Luke, — odvrati on, i dok sam ja otirao suzne oči, otvori on s lijeva vrata. Iznutra udari topao zrak, pun ugodnoga mirisa po tamjanu.

Iva pozdravi nekoga i odmah nastavi:

— Ulovila nas na moru bura, pa ćemo se s vašom voljom zakloniti ovdje, dok ne popusti.

Na vrata dodje trideset-godišnja žena crnih, poniznih očiju, prijatna, nešto kao da prerano postarana lica i izobličenih kontura tijela; očevidno — kao sve žene u Primorju — prerano istrošene djevojačke svježosti gustim rodjajima i nebrigom za se u vrijeme babinja.

— Tko je to? — upita ona tiho gledajući izmjenice Ivu pa mene.

— Ulovila nas na moru bura, — reče opet Iva.

— Gospodin će dobiti sobu, — reče ona, a ja, razumjevši ju krivo, udjem kraj nje unutra.

Ta je soba bila vrlo prostrana i razdijeljena zasjenjenom svjetiljkom u svijetlu i tamnu polovicu. Svjetiljka je gorjela na stolu u zadku sobe, kod stola je sjedio dvanaest-godišnji dječačić, a pred njim je bio arak pisaćega papira. Kad sam ja ušao, griskao je taj dječačić jedan kraj olovke i upro u me svoje mirne, plave oči. Čisto pobijeljeni zidovi bili su krcati slika u crnim i pozlaćenim okvirima, oko sobe do zidova sjedilo je još pet, šest ljudi tiho i ozbiljno, kao da su se sastali na neko važno vijećanje. U jednom kraju zabavljalo se igrom dvoje bjeloglave djece od tri i pet godina; djeca su se smijala i očevidno mukom gušila u sebi želju, da se jave punim glasom. U prvi sam čas pomislio, da se tu obavlja zajednička večernja molitva u obitelji, pa htjedoh da se komu ispričam, što sam ih u tom svojim dolaskom pobunio. A u to pristupi k meni na prstima četrdeset-godišnji kršan čovjek, prinese mi slamnati stolac i šapne:

— Jeste li vi novi gospodin bilježnik?

— Nijesam . . . Ja sam putnik, a vi molite, pa sam vas nehotice zbunio.

— Stari nam se djed dijeli s dušom, — reče on jednako šapćućim glasom.

Netom je on to rekao, javi se iz tamnog kuta sobe starački, ali dosta jaki glas:

— Napiši: Po pet desetica neka se razdijeli Mandi pokojnoga Jure Tomljenovića, Ivki pokojnoga Nikole Miškulina i Bari pokojnoga Filipa Lukačića, da se mole gospodinu Bogu, neka mi oprosti one grijehe, koje sam u neznanju počinio.

Dječak, koji je griskao olovku, nagne se nad papir, pruži iz usta jezik i stane pisati neravnim centimetar dugim pismenima, što je bolesni starac govorio, prateći pri tom pomicanje olovke vjerno svojim jezikom.

— Napisao sam, — reče dječak iza duge tišine, u kojoj se čulo, kako povlači olovkom po papiru.

Dotle sam ja razabrao u tamnom kutu sobe krevet i na njemu stara čovjeka gola tjemena i bijelih brkova. Oko njega lebdio je svečani mir, a na njegovu licu dostojanstvo; u ruci držao je čislo i spustio na nj pogled poluzatvorenih očiju. Pokraj kreveta gorjelo je u čaši maslinovo ulje malim, žućkastim i nemirnim plamečkom,

a do uzglavlja stojala je neka starica u crnoj nošnji i držala u ruci ugašenu voštanicu. Njezino žuto i nabrano lice pod crnim rupcem bilo je nepomično, oči je držala zaklopljene, te se vidjelo, kako se sva zanijela u molitvu, što ju je prebirući usnama u sebi govorila.

Do podnožja iznosilo se iz polumraka ljepušno puno lice osamnaest-godišnje djevojke. Bila je sva jedra; prječke, što ih je preplela na prsima, kao da će popucati i popustiti talasanju čvrstih grudi. Ali velike njezine oči s dugačkim trepavicama gledale su djetinjim mirom i gotovo čudeći se preda se. I ona je držala sklopljene ruke naslonjene o donji kraj kreveta. — Iza djevojke sjedjele su četiri žene srednje dobe. One bi kadikad maknule očima i obredale pogledom cijelu sobu, a zatim bi, susrevši se očima, kimnule jedna drugoj glavom sporazumijevši se Bog zna u čemu. Tri muškarca u dobi izmedju trideset i četrdeset godina, ljudi nekrupni, ali žilavih mišica, sjedila su s druge strane sobe do zida jedan do drugoga.

Svečanu tišinu prekidalo je kratko, ponešto hropotljivo disanje starca. Dječak s olovkom u ruci ispravljao je pomno svoje zapiske, u kojima sam mogao pročitati medju inim:

— Opraštam tri i po forinta duga Matiji pokojnoga Marka Trčišibe, da se moli za moju dušu . . . Opraštam sav dug djeci pokojne Mare Vukodlakove . . .

Medjutim ovo dvoje malene djece nije već podnosilo tu ozbiljnu tišinu, što ih je okružavala. Njih se dvoje stalo glasno smijati, a jedna od žena ustane i izvede ih iz sobe. A kad se povratila, podigne druga žena iz svoga krila čislo i počne moliti jakim glasom, izgovarajući lagano i s osobitim naglaskom jednu po jednu riječ:

— Zdravo Marijo, milosti si puna, Gospodin je s tobom, blagoslovljena si medju ženama i blagoslovljen plod utrobe Tvoje Isus, koji je slavno iz groba uskrsnuo.

A ostali nastave molitvu do kraja jasnim glasom, ozbiljno, te naglasujući i oni jakim akcentima pojedine riječi u molitvi. — Iza desete zdrave Marije javi se opet starac:

— Jeste li, djeco, govorili »blaženstva nebeska«?

Njegov je glas bio krepči, nego prvi put, i bude mi gotovo nevjerojatno, da bi se taj starac dijelio s dušom. Medjutim se ona starica primaknula k njegovom uzglavlju i potvrdila mu jakim, debelim i neugodnim glasom, koji je zvučio, kao da se otresa:

— Jesmo.

Starac prometne u rukama čislo i zaklopi opet lagano oči.

Ja se primaknem k najbližem muškarcu na prstima i reknem mu u uho:

— Čini mi se, da nije vašemu starcu tako zlo?

— Star je, gospodine; fali mu samo šest godina do stotine. To nam je djed, nas dva smo mu unuci, a ono su nam žene i susjede.

— Boluje li dugo?

— Danas je treći dan u postelji, ali ne ćuti se dobro, od kako je nazebao na prvoj kiši po Miholju.

— Otet će se on.

— U božjoj je ruci, gospodine... Znate, naš svijet drži do toga: lijevao je tri dana olovo u vodu i svaki mu put izašla škrinja... Onda je poslao po župnika i, kad se pomirio s Bogom, legao u postelju.

Dok se mi tako šapćući razgovaramo, najednom se žene stanu kupiti oko bolesnika, a starica, što je molila iznad njegova uzglavlja, pripali voštanu svijeću o plamečak uljenice. Onda potisne od sebe najbližu ženu, klekne pred krevet i podignuvši u vis voštanicu uzme govoriti recitujućim pjevucanjem »Jedinstvo«, osobitu molitvu, što ju katolički dio našega naroda moli kraj umirućih.

— Došao je njegov čas... umire, reče onaj čovjek i podje k podnožju kreveta.

I ja se primaknem bliže i zagledam se u starca. Njegovo je blijedo lice bilo mirno, nijesam pojimao, da bi se takovim mirom mogao čovjek rastajati sa životom. Ćutio sam u tom času neku neobičnu svečanost, što je vladala u toj tišini, a ni iz daleka onoga studenoga čuvstva ili straha, što ga u nama radja umiranje čovjeka. U toj srčanosti očitovala se sila, koja je jača od smrti, u licu umirućega i sviju, što su ga okružavali, živjela je vjera, osvijetljena osobito velebnim časom, koji se prikazivao kao rub izmedju prolaznosti i vječnosti, kao posljednji dodir tijela i duha, njihov mirni rastanak bez boli i bez žalosti. Kao da se osjećala izjava duha, koji se iz uza tjelesnosti širi, kolik je svemir i bude razumu ljudskomu sjajan, velik i nedohvatan poput sunca, u koje bi htio posvijetliti plamečkom one voštanice. Lice starčevo s ozbiljnim i mirnim crtama pod srebrenim sjedinama i s poluzatvorenim očima otimalo se skroz vlasti anatomskoga opisivanja, u trenutku ulaza u vječnost kao da je bilo obasjano zrakama iz onoga svijeta, u kom nema borbe.

Dok sam ja pod dojmom toga svečanoga časa tako uznesen stajao, reče jedna žena:

— Gotovo je . . .

Kao da je pao zastor iza posljednjega čina neke velebne drame. Svi pokleknu, i ja s njima . . . Jedna od žena pokrije mrtvaca bijelom plahtom i onda izidjemo na prstima iz sobe.

— Gotovo je, — rekla je ona žena, ali ja sam osjećao u duši duboki dojam tog svečanog časa tek kao predigru velebnoj drami, kojoj najveći duhovi jedva naslućuju razvoj.

III.

Bura je duvala još jednako, i mene uvedu da prenoćim u oveliku, visoku, čisto pobijeljenu sobu s druge strane kuhinje. U namještaju te sobe bila je izražena težnja, da se povede za gospodstvom gradskih stanova: tako veliki, bijeli i čipkani zastori na prozorima, vučje krzno pred krevetom, dapače i umivaonik sa svim nuzgredicama. Inače sve uzorno čisto i postavljeno u pedantan red, te se nekako bojiš slobodno kretati, da ne poremetiš toga reda, kojim su ukućani očevidno htjeli pokazati svoj smisao za ono, što stoji iznad običnoga seljačkoga shvaćanja. Iz toga se reda osjećala i neka dražesna, naivna opomena; ako ti se naime slučajno strese na pod pepeo s cigare, budi siguran, da će za tobom govoriti: »Ne vidi se, moj dragi, na tebi pravoga gospodstva!«

Tu donese meni ona jedra djevojka večeru, pošto je prostrla stol i obavila sve druge sitnice oko toga, ne podignuvši ni jedanput svojih očiju do mene. I kad sam ju ja nešto upitao, ona je samo trenula okom na me i onda brzo oborila opet oči, kao da se to ne pristoji, te bi ona smjela slobodno gledati meni u lice.

Za toga je rasao u kući žamor. U kuhinji se sakupljalo sve više ljudi, koji su po običaju došli u kuću, gdje je bio mrtvac, da tješe rodjake i spominju pokojnikova dobra djela. Isprva sam mogao vrlo malo razabrati iz njihova govora, jer je govorilo više njih u isti mah. Ali najedanput se izdigne nečiji glas nad sve druge:

— Pusti ti, da ja to kažem, koji sam stariji . . .

Iza kratkih povika nastavi taj glas govoriti:

— Ja sam bio evo ovolišni dječačić, kad je pokojni sagradio ovu kuću. Neki su ljudi govorili, da je negdje iskopao novce, a nije, vidi! Jedanput — otkada je to već! — navrate se neka gospoda ovamo. Ta gospoda, vidiš, ne dadu se u sobu, nego sjednu ovdje. Mi ćemo, vele, posjedati oko vatre. A pokojni im kaže: Kako zapo-

vijedate, poglavita gospodo! — Mi im donesemo stolce i oni posjedaju eto tu gle, pokojni sjedne ovamo na neku klupčicu, a ja se stisnuo u onom kutu, da čujem, što će se gospoda razgovarati. Onda će zapitati jedan od gospode pokojnoga:

— Nu, Luka, kako živiš?

— Hvala na pitanju, gospodine, nije baš loše.

— A pripovijedaj nam, Luka, kako se ti ono dosjeti, da gradiš ovdje na osami kuću?

— Kazivao sam već to ja vama, — kaže pokojni.

— Nu, da i ova gospoda čuju, kako si ti bio mudar čovjek.

— A tako, poglavita gospodo, — nasmija se pokojni. — Nijesam baš bio praznoruk. Ali vi znate, gospodo, kako se živi u našim krajevima. Kad rodi u planini, eto, možeš se protući, a kad udari nerodica, nema narod kud kamo, nego u svijet — u prosjačiju, gospodo, da oprosti vaš čestiti obraz. Kad je došlo, da će se graditi ova cesta, uzmu mjernici nas nekoliko ljudi u službu. Oni tako mjere, a ja sve pamtim, kuda će ići cesta. Onda mi dodje misao: S ovoga mjesta, vidiš, nije daleko ni u planinu ni k moru, a ovaj je kraj od starine osobito pogodan za ribu. Što bude cestom prolazilo putnika, nikamo im se zgodnije svratiti, nego da tko načini ovdje gostionicu, jer na oba se kraja cesta uspinje sve dalje od mora, a ovdje je sredina izmedju najdaljih sela. Što Bog da, velim ja, gospodo, u sebi i zamolim mjernika, da mi načini po svom znanju za kuću plan. Eto, tako je to bilo, gospodo, kad ste željeli znati. A jedan od gospode upita:

— I pogodio si?

— A jesam, Bogu hvala; dok bude pameti u mojih sinova i njihove djece, ne treba im se, ako Bog da, ogledati za tudjim svijetom.

— Eto vidiš, — vikne jače čovjek, što je pripovijedao, — to sam ja slušao od samoga pokojnoga Luke.

— A kako sam ja jedanput s pokojnim! — vikne netko još bučnijim glasom, kakvi se razvije samo u gorštakâ. — Nijesam se, braćo, baš ponio — nu vidiš! Dodje od oblasti, da će se ogradjivati plantaže poradi blaga i da se narodu pomogne kakovom privredom, jer je bila vrlo zločesta godina: ljeti sve sažegla suša, a pod jesen navalile preobilne kiše. Pokojni Luka, kad to čuje za plantažu, sabere nas ljude, pa nam veli: složite se svi skupa, pa se pogodite s oblašću, pošto ćete graditi zid. Jer ako budete vukli svak na svoju stranu, ne će vam od svega posla biti nikakve koristi, nego će se naći tko mudriji od vas, pa ćete se mučiti za nj, kako to već biva

u naśega naroda. — Malo zatim poruči nas nekolicini trgovac, da sadjemo po nekom važnom poslu k njemu u selo. Prve nedjelje mi ćemo saći k njemu sve u misli, što to on po nas poručuje? Kod njega nadjemo pokojnoga Petra Vukušića i strica mu Jurja, pokojnoga Matu Marelića i još nekih ljudi. Stanemo se tako razgovarati, pije se, koliko te god volja, trgovac časti. Onda sjedne k nama i trgovac.

— Nu, ljudi, veli on nama, jeste se već dogovorili, po što ćete graditi zid oko plantaža?

— Nismo, gospodine.

— Hoćete li na svoju ruku, kako li?

— A tko to zna, gospodaru!

— Čuo sam, da vas nešto nagovara stari Luka Luketić?

— A tako, velimo mi njemu, on misli, da bi bilo bolje za nas, kad bi se mi svi skupa u tom složili . . .

— Nije to za vas, veli na to trgovac, a mi:

— I nije, gospodaru, pravo vi kažete: Dašto da nije!

— Jeste li računali, koliko će biti zida? Koliko je erar naumio potrošiti? Tko će ugovarati za vas s erarom? Tko će vam voditi račune! . . .

Sve on tako pita, a mi sve vrtimo glavom:

— Dà! Kako bi mi to! — i pijemo njegovo vino.

— Jedan radi brže, veli trgovac, a drugi sporije; jedan bolje, drugi gore . . . pa kako ćete vi to?

— A nikako, gospodaru! — i pijemo.

— Jedan će zidati, kako je propis, a drugi ne će, pa će erar jedan komad zida primiti, a drugi ne će . . . Kako ćete onda?

— Nikako, gospodaru, nikako.

— Vidiš, da se vi složite, ja bi se za vas pogodio s erarom, vi bi zidali, pošto sam ja pogodio i dok traje radnja, ja bih vam dužio hranu. Tako ćete vi, veli nama trgovac, biti bez ikakve brige.

A mi prihvatismo svi kao jedan: Pogadjajte vi, gospodaru, za nas! Kad mi kod kuća naših dodjemo na dogovor, kako ćemo se nagoditi s erarom, razbijemo se u dvije strane: Jedni su uz pokojnoga Luku, da sami pogadjaju s erarom, a drugi, da se ne nadbijamo kod licitacije, nego da pustimo trgovcu, neka se on za nas pogodi. Riječ po riječ, braćo moja, ljudi se raspaljuju, a najviše ja. Skočim na srijedu i pokažem pred svima na pokojnoga Luku prstom:

— Nije tebi, nebore, do nas sirotinje! Znat ćeš ti, zašto nas odgovaraš od trgovca i navijaš k sebi. Stara je riječ, gdje se magare valja, da ostane i dlake . . .



SV. MARTIN.

JANEZ ŠUBIC KAISERSLAUTERN.

— Děla, brate, děla! — veli na to pokojni Luka. — Vidjet ćemo, hoćeš li i poslije ovako lijepo sa mnom govoriti... I okrene kući, a mi nadvičemo i dademo trgovcu križ na nekakvi pisani ugovor.

— Prevarit će vas trgovac, javi se nečiji glas iz tišine.

— Samo ti slušaj (nastavi prvo stentorsko grlo), kako sam se ja obrukao. Trgovac pogodio s erarom forint i pol po metru, a nami napisao u ugovor sedamdeset novčića...

— Prevari vas!

— Prevari, brate! — Svaki će čovjek — mi računamo — uzidati metar na dan, a ono drugo neka mu je prokleto! — Ali kad mi na posao, a ono ne mogu u gdjekojoj strani ni dvojica uzidati metra od jutra do mraka. Uza to nam šalje trgovac pokvareno brašno i staru hranu, — stali se ljudi buniti. Ne može gdjekoji da izgradi, što je danas pojeo, pa kud će tako? Iskidat će svoje tijelo poslom i još ostati dužan. Osmi dan saberem ja ljude i mi se dogovorimo, da pod tu cijenu i onakovu hranu ne ćemo dalje raditi. Tri dana ne miče se nitko živ na posao, a četvrti dan dodju žandari i dotjeraju nas k sudu.

Vičem ja, vičemo mi svi: Evo, poglaviti gospodine, neka se pita sav narod, kako je on nas prevario... Kidamo se za žuku palentu i stari grah, a kad dodje do računa, izaći će na kraju, da smo mi još njemu dužni. Gdje je tu pravica?

A trgovac, vidiš, ne pobija, što se mi tužimo, no samo upire prstom na ugovor:

— Jesi li svojom rukom napisao križ? Pak što sada vičeš?

— Zašto nisi promislio, što podpisuješ? — upita i sudac.

— On je s nama, poglaviti gospodine, pogodio, da će nam plaćati, po što se god s erarom pogodi, samo da se mi u njega služimo hranom. A on nam, gle, ne daje ni polovicu. Je li to pošteno, da oprosti vaš obraz!

— Svega toga nema u ugovoru. Vi ćete, veli on ljudima, sjutra na posao, a ti, kaže meni, koji si pobunio narod, tri dana u zatvor.

Meni se, braćo, smuti na očigled tolike nepravice i ja viknem na suca:

— Tražit ću ja dalje pravice, jer si se ti dogovorio s ovim lopovom, koji pije našu krv!

(Nastane stanka pred mojom sobom na tu smjelu riječ.)

— A sudac? — upita neko iz tišine.

— Odgovarat ćeš ti za to, što si sad rekao! — veli on meni, a onda me odvedu u zatvor. Sjedim ja, braćo, u zatvoru i mislim, što to uradi! Eto u napasni čas uvalio u zlo sebe i svoju djecu, — a da bi za korist čiju! — Onda, braćo, vode ti mene jednoga dana pred suca. On me gleda mrk:

— Je si li bio pijan, što li?

— I gore, nego pijan, vaša poglavitosti!

— Zahvali se drugima, koji su se za te zauzeli, — veli on onda meni, — drugačije bih ja tebe naučio, kako se štuje slavni sud. I pusti me kući. — A spasio me, braćo, sam pokojni Luka! Putovao ovuda u dobar čas najveći sudac, a on njemu razložio moju stvar. Sve su to meni kazivali ljudi, a ja izaberem najbolje janje i odnesem ga pokojnomu:

— Učinite mi, striče Luka, ljubav, pa uzmite . . . A da mi ne pada pred vama od sramote obraz, sazvat ćemo sve ljude, pred kojima sam ja vas uvrijedio, pa ću vas moliti, kako i Bog zapovijeda, da mi oprostite.

A pokojni:

— Neka ti Bog prosti . . . a janje odnesi svojoj kući. Drugi put poštuj starost, a ne ćeš se kajati, ako je i poslušaš. Meni bi moj otac govorio: Veži, sinko, konja, gdje ti stariji kaže, pa nijesi kriv, ako ugrize vuk.

Eto, braćo! gledali sjutra i mene sred kuće, ako nije tako bilo!

I opet se digne u kuhinji pred mojom sobom opći žamor, svi su govorili u jedan mah. Teško i gotovo nemoguće je bilo iz te mješavine razabrati i jednu jasnu riječ, dok ne bi koje jače gorštansko muško ili koje oštrije žensko grlo izviknulo kakvi usklik, kojim se izražava povladjivanje, čudjenje ili opiranje. Najedanput stane se stišavati opći žamor, a čulo se sve jasnije žensko grlo, ponizna i ponikud žalostiva prizvuka:

— . . . Rekli nam, da će ga pustiti kući, čim izmuštra, jer nam se za starijega sina nije znalo, a moj se Juraj i ja razboljeli, a maloj Mariji bilo je onda jedva deset godina. Mi tako čekamo najprije sve do Miholinja, a onda nam bilježnik napiše drugu molbenicu. Poginut će — napiše on lijepo — sve troje od gladi i zime, ako im ne date kući sina. — A ono opet ništa. — Po Trim Kraljima pridigne se stari, pa će sam glavom u Otočac. Obrasla ga dugačka bijela brada, kosti na licu iskočile, a oči propale — kao da je došao iz groba. — Kad me vide, vjerovat će, veli on, i onako slab sve od kuće do kuće dodje do Otočca. Tri se dana tamo hranio od

sinovlje menaže i išao k predstojniku, kapitanima i oberstarima — bez koristi.

— Propis je, vele oni, da tri godine služi cara. — Kamo god dodje, oni ga tako otpreme, a on, kako je bio nagao čovjek, reče nekomu:

— Ali nije propis, da mu izginu bez pomoći otac i mati, koji su ga digli na noge, da može u carevu vojsku.

A za to malo što ga ne metnuše u zatvor.

Kad se vratio kući, nije se više ni on junačio. Red je, veli on meni, da poginemo.

— Je li pravo, da poginemo, kažem ja, a eno nam sina, prehranio bi nas, da nas je osmero?

— Nije on naš, nego carev, veli stari.

A ja jadna mislîm, da se meni moj Martin na pragu ukaže, ukazalo bi se sunce, sva bi se kuća napunila od njega veseljem.

Jednom u podne dodje k nama kum Jakov Mikovčić:

— Pomoz Bog! veli on s vrata. Eno vam u strica Luke gospodina predstojnika i neke gospode od militara. Nikada zgodnijega časa, da uprosite za Martina, a Luka će vam biti na ruku. On zna s gospodom kô vještac kakvi.

A moj se Juraj opro:

— Ne idem, veli, nikomu, jer znam, da bi bez koristi išao. Kao da već nijesam bio s tom gospodom!

Bio je već takvi — Bog mu prostio! Jednom je rekao bilježniku u oči: Kad prosim milostinju, onda je red, da se ponizim; ali kad tražim od službenika svoju pravicu, onda ćemo se pokloniti zakonu obadvojica.

Ne ide, dakle, on, a i mene nagovara, da ne idem.

— Ne će te, veli, pustiti preda se. A ako te i puste, reći će ti samo štogod, pa kad otidješ, kao da te nikada ni vidjeli nijesu. Baš je njih briga za te!

A mene nagovara srce, da idem. Luka će mene dovesti pred gospodu, mislim ja u sebi, pa će mi se smilovati, kad ja njima kažem, kakvo nas zlo tare u kući. Pa odem.

Pokojni Luka sluša mene časak, pa onda veli:

— Idem vidjeti, može li se govoriti s gospodom, a ti dotle otari suze.

Ja dakle čekam i sve na prekid sad se preporučam svetim zaštitnicima, a sad smišljam, kako ću izkazati sve, što patimo, da ganem u gospode srce.

Pokojni se Luka vrati:

— Ne možeš do gospode. Sjela su igrati karte, pa im ne bi bilo pravo, da ih prekineš u zabavi. Gospoda imaju svoju ćud i svoje navike, kojih ti ne razumiješ, kao što ne razumiju ni oni tvoje. Vrati se kući, a ja ću gledati da govorim za te.

Ja sam znala, da nema u svem našem kraju čovjeka, koji će govoriti s gospodom kao pokojni; ali opet odem nemirna kući: gdje će on govoriti gospodi za me, kao da nema svojte i svojih posala!

— I kako je govorio! javi se mirnim glasom krupno muško grlo.

— Ti si mu unuk, bio si u kući, pa si mogao čuti, što je govorio, — reče ona žena.

— Nu, kako je govorio? — upita nekoliko izvjedljivaca.

— Eto tako... Već su gospoda davno povečerala bila, kad je pokojna baba valjda deseti put sjetila djeda: Luka, još nijesi govorio gospodi za Mašinoga Martina?

— Nijesam, ženo, još.

— Da kad ćeš, Luka?

— Kad bude čas. Koga prosiš, drži ga, da ti je neprijatelj, kojega moraš predobiti. Zato mu ne idi blizu, kad je tebe volja, nego čekaj, da mu dodje slabi čas, pa će biti tvoj...

Oko desete ure noći iznese djed pred gospodu stara dračevca* od devet godina. Bilo je vino kao mlijeko, kad se pije, ali bi se od pô boce užgale uši i najjačemu čovjeku. Još nijesu gospoda od tog vina popila ni dvije boce, pa da je vidjeti bilo, kako su se ugrijala! Pjevaju, grle se, govore zdravice, predstojnik se ulovio s majorom, pa plešu okolo stola, a mlad neki oficirić izvalio se poledjice sred sobe i rita se, duše mi, nogama kao ždrijepčić.

(Pred mojom sobom zvučan, srdačan smijeh.)

Pokojni djed sjedi kod stola, smješka se i natače... Oni ga nazdravljaju, a sam predstojnik dodje k njemu, metne mu na rame ruke i poljubi ga u usta.

— Što ti misliš, Luka, veli on njemu, da ću se ja stidjeti toga, što sam tebe poljubio?

A njemu djed:

— Ne daj Bože, poglaviti! Jer ako bi se morali kada stidjeti, bio bih tome samo ja kriv.

— Po što ćeš nam, Luka, prodati ovo vino?

— Ni po što, gospodo, jer ga nema. To sam ja spravio bio pedeset boca jedne godine, kad je naše vino bilo kao cipar. Davao

* Podgorsko vino.

sam ga na stol samo pred takovu gospodu; sad će ga biti još deset boca.

— Još nam moraš dati dvije boce, pa da je po dukat.

— Dat ću bez dukata, kako ne bi takovoj gospodi dao!

— Da kako ćemo mi to tebi platiti?

— Lako, gospodo. Eno držite u kasarni u Otočcu momka Martina Stipaničića, a stari mu otac i mati pogiboše od gladi i svake nevolje. Nema ih tko zagovoriti, pisalo se već o njihovoj nevolji, ali znate, kako je: napisat se — misli onaj, tko čita — dade svašta. A ja vam velim, gospodo, da vi ne bi široko i daleko našli nevolju, koliku bi vidjeli, da vaš svijetli obraz sadje u kolibu, gdje dvoje staraca umire, a umrijeti ne može . . .

— Kako se zove, Luka, taj tvoj momak? upita predstojnik.

— Martin Stipaničić, kuće broj 8, *** općine.

— Zabilježite, veli major mladomu oficiru i doda nešta njemački, a ja sam samo razumio: Beurlauben* . . .

Kad su drugi dan posjedala gospoda u kola, donese djed tri boce onoga vina i utisne pod sjedalo:

— Evo, gospodo, da ne zebete putem . . . a prazne mi boce pošaljite po momku Martinu Stipaničiću.

Gospoda se nasmiju:

— I bit će tako, Luka! . . .

Za tri je dana stigao Martin kući.

Žena potvrdi svakojakim poklicajima svoga žalostivoga grla, dok se nijesu njezini glasovi utopili u sve to glasnijemu žamoru, što se opet dizao u kuhinji pred mojom sobom. Iz tog žamora povikne opet snažno muško grlo, koje bi se moglo natjecati sa šumom valovlja:

— Samo ga je jedanput nadmudrio Talijan.

— Nije nadmudrio, prevario ga! — reče drugi čovjek.

— Nu! — ponuka nekoliko njih.

— Pristao tu dolje u drägi talijanski brod, — uzme kazivati onaj prvi čovjek svom snagom svoga grla, koje bi nadvikalo šum najjače bure. — Onda dodju gore dva Talijana k pokojnomu Luki: Prodaj nam — vele — dvije dobre ovce. Djed im izabere dvije dobre ovce, oni se pogode, a Talijan dâ nešto kapare i uzme sobom Peru Piškora i Matu Dragićevića, da odnesu ovce k moru. Kad je Talijan ukrcao u brod ovce, veli onoj dvojici, što su mu snesli k moru ovce: kažite vašemu gospodaru, da mi pod istu ci-

* Poslati na dopust.

jenu izabere još dvije ovake glave blaga. — Njih dvojica, ne sluteći prevare, vrate se s tom porukom kući. Djed im izabere dvije ovce, a kad oni s ovcama iznad drage, a Talijan jedri friškom burinom na sva jedra u kanal.

Još je minuo komad noći, a razgovor se o pokojnomu jednako nastavljao. Svi, koji su imali što pripovijedati, bijahu pod jakim dojmom pokojnikova duha, duha, očito punog poštenja i mudrosti, izoštrene samopregaranjem i samoobranom. Kad gledaš tako, kolikom se snagom utisnuo taj duh u život sviju, koji su ga poznavali i s njime općili, onda mu pojimaš veličinu i vidiš u njem onakvoga prvaka naroda, o kom je rekao stari Grk, da je svome puku vodja i pravi otac, koji usrećuje svoje ljude, a oni mu se dobrohotno pokoravaju. — Vidiš, da je to bio od onakih rijetkih ljudi, koji je po ljubavi svoga srca, po visini svoga uma i po snazi svoje volje pozvan, da bude u ovom kraju, udaljenu od kulture, ono, što je bio zadrugama starohrvatski knez, da bude duša svoga puka, jer daje pravac njegovim težnjama i uputu njegovomu shvaćanju. Gotovo ćeš ga bolje pojmiti, kad uzmeš na oko taj zapušteni narod bez škola i velike brige njegovih oblasnika, ako upitaš: što bi od tog naroda bilo, da mu Providnost ne pošalje ovakvoga vodju, puna srca plemenitih ljudskih osjećaja i visoka uma, koji se ne gubi ni u tom jalovom kamenitom tlu, nego otkriva u njem vrelo blagostanja?...

Iza općenitoga razgovora javi se opet visoko i jako muško grlo: — Braćo!

Žamor se utaloži, a to grlo nastavi govoriti svečanim recitujućim načinom:

— Pomolimo se za dušu pokojnoga, koji je digao ovu poštenu kuću na čestiti glas. Da Bog dâ, naužili ga se vi i vaša djeca i vaše djece djeca u zdravlju i svakomu dobru, svijetla obraza, u ljubavi i pravednosti, kako zapovijeda gospodin Bog. Neka vam je svaka sreća na moru i na kraju! A pokojnomu neka sveti Mihovil posvijetli u diku nebesku po svim njegovim dobrim djelima i njegovoj čestitosti, da je se naužije do vijeka vijekova — amen!

— Amen! — ozovu se ljudi kao u crkvi. A onda se zahvali svim posjetnicima stariji unuk pokojnoga onom klasičnom jednostavnošću stila, punom poezije i narodne filosofije, kojom se odlikuju zdravice i odzdravice hrvatskog puka. Mene se osobito dojmio jedan usklik iz te odzdravice, misao, koju često zaboravljaju djeca modernih obitelji, jer iza proglašene punoljetnosti, a gdjekada i prije, popucaju

nježne rodbinske veze i raspline se zlatna poezija, što veje oko domaćega ognjišta.

— Dok nas bude, bit će u našoj kući kao da je i on s nama, — rekao je starčev unuk; — jer on je učinio za nas sve, što vidite, i da nije bilo njega, mi bi i naša djeca obilazili tudje pragove...

Ljudi se zatim stali razilaziti. Na vratima moje sobe netko pokuca, a onda pruži unutra glavu Iva, da upita, u koje ćemo doba odputovati. A zatim doda: — Uredili su staroga, leži kao da spava... Dodjite, da ga i mi poškropimo blagoslovljenom vodom.

Ja podjem za njim. Mrtvac je ležao sred sobe, oko njega gorjele su četiri voštanice, a nedaleko odra molile su dvije stare žene svoje molitve. Samo vonj voštanih svijeća sjećao te, da tu leži mrtvac. Njegove mirne, ozbiljne crte na licu i misaonom čelu bile su iste, što sam ih još pred dva sata za života mu gledao. U ruci je držao propelo i činilo se, kao da mu oči ispod spuštenih vedja upiru u nj svoj pouzdani pogled. — Nimalo me nije obarao taj pogled smrti; naprotiv, nešta me je uznosilo na pogled tog posljednjeg hladnog dodira s ovim svijetom, dodira materije, dočim je duh, ostavivši u njoj sliku svog posljednjeg osjećaja, konačno ušao slavno u zasluženi bolji svijet. — Njegovo je tijelo počivalo, smrt mu se približila u slici svijetla angjela s maslinovom grančicom mira u ruci. Jer on je ovdje svoje poslanstvo ispunio: »On je za nas učinio sve, što vidite... Da nije bilo njega, mi bi i naša djeca morali obilaziti tudje pragove...«



Senj.

Vjenceslav Novak.

SLOVENSKEMU SLOVSTVU MECENI.

Kadar vsadi vrtnar drevesce, mu da trdno oporo, da ne omahne, ko pride vihar. Primož Truber je bil tisti vrtnar, ki je l. 1550. zasadil prvo slovensko slovstveno drevesce. Skoraj bi bil obupal in popustil slovstveno delovanje, toliko truda mu je prizadejal ta prvenec in toliko troškov, a kmalu je prišla podpora: prijatelj razškof Vergerij mu je naklonil pokrovitelja würtemberškega vojvodo Krištofa, na čegar račun se je natisnila druga knjiga Truberjeva: prevod sv. Mateja. Z vojvodo Krištofom se pričenja znatna vrsta slovenskega slovstva mecenov, katerih spominu so namenjene tele črtice.

Slovenski protestantski knjigi je bil jako naklonjen češki kralj, poznejši nemški cesar Maksimilijan II. Najiskrenejši mecen pa ji je bil baron Ivan Ungnad Soneški, poglavar notranjeavstrijskim, slovenskim in hrvaškim deželam. Ko se je bil poluteranil, je odložil visoka dostojanstva in se l. 1544. odtegnil na Nemško v Wittenberg, odkoder se je l. 1558. preselil na Würtemberžko. Vergerij ga je bil priporočil vojvodi Krištofu. Na njegovem dvoru je našel Ungnad varno zavetje. Oba sta si poslej prizadevala pospeševati razvoj slovenske in hrvaške protestantske knjige. Vojvoda Krištof je nastanil Ungnada v Mönchshofu v Urachu. Tu je takoj drugo leto vstanovil Ungnad tiskarno, ki je tiskala jugoslovanske knjige izprva z latinskimi in pozneje tudi z glagolskimi in cirilskimi črkami. V Urachu se je pod voditeljstvom Ungnadovim zasnovala živahna slovstvena družba, ki je stremeč za verskimi uzori čvrsto negovala jugoslovansko vzajemnost. Tu sem je privel Primož Truber z juga Mato Popovića in Ivana Maleševca, ki naj bi prevela novi zakon na hr-

vaški jezik s cirilskim pravopisom. V Urachu se je mudil razškof Vergerij, Stepan Consul, Anton Dalmata in drugi Jugoslovani. Pisatelje in tiskarje je živil in podpiral Ungnad. V knjižne namene je sam žrtvoval svoje imetje in vplival, da so nemški knezi in mesta prispevali z obilnimi darovi za natiskovanje slovenskih in hrvaških knjig. Koliko je storil Ungnad za razvoj jugoslovanske protestantske književnosti, nam pričajo njegovi računi. Iz njih razvidimo, da se je med l. 1561. in 1564. natisnilo v Urachu 25.300 knjižnih izvodov. Ungnad je tako ljubil jugoslovansko knjigo, da je ni pozabil celo na smrtni postelji. Umirajoč je naročal soprogi, naj ne opušča natiskovanja slovenskih in hrvaških knjig, kajti one so njegov zaklad. Po njegovi smrti se je kmalu razkropila slovstvena družba iz Uracha.

Zakaj so podpirali protestantski meceni naše slovstvo? S slovensko in hrvaško knjigo so hoteli pridobiti preprosto ljudstvo za reformacijo, kar se jim pa ni posrečilo.

Protireformacija ni dala Slovenstvu nobenega slovstvenega mecena. V slovenski književnosti je nastala pusta doba. Redki tedanji pisatelji so sicer proslavljali v predgovorih svojim knjigam posamezne velikaše, kakor n. pr. kanonik Matija Kastelec v posveti »Navuku Christianskemu« sitiškega opata Antona de Gallenfels, o. Janez Krst. od sv. Križa Frančiška Alberta Pelzhoverja barona de Schönau, o. Rogerij Codellija de Fahnenfeld, Frančišek Ksav. Gorjup goriškega višjega škofa grofa Karola Mihaela Attemsa itd., — ali ti veljaki so bili najbrže osebni prijatelji in zavetniki dotičnih pisateljev, teško pa, da bi jim bila kaj pri srcu slovenska knjiga.

Pravim mecenom slovenskega slovstva smemo prištevati grofa Ivana Antona G o e s s a, sredi 18. stoletja poglavarja koroški deželi (Supremus Carinthiae Capitaneus). On je l. 1744. pomogel Megiserjevemu slovarju — Dictionarium Quatuor Linguarum — v Celovcu drugič na svetlo, l. 1758. pa je omogočil ponatisek Bohorič-Hipolitove slovnice: »Grammatica oder windisches Sprachbuch«. Obe knjigi sta izšli »opera et studio societatis Jesu collegii Clagenfurtensis«. Goess je menda podpiral tudi slovničarja razjezuvita Ožbalta Gutsmanna, ki piše v predgovoru k »Deutsch-windisches Wörterbuch« l. 1789: »Den vördersten Betrieb und Vorschub bekam das Werk von der thätigsten Mitwirkung und Freygebigkeit eines hochgräflichen Gönners und gründlichen Kenners der windischen Sprache.«

Nova doba, ki je zasvitala slovenskemu slovstvu koncem 18. stoletja, je nerazdružno sklenjena z imenom barona Žige Z o i s a. Malokateri mecen je tako vztrajno svoje dušne in denarne zaklade

obračal v prid svojemu narodu, kakor milijonar Žiga Zois. Po njemu si je priboril naš jezik časten prostor na gledališkem odru. Zois je podpiral slovenskega dramatika in zgodovinarja Antona Linharta, vzgojil je našega prvega pesnika Valentina Vodnika, katerega je osvobodil Pohlinovih knjižnih spon, ter mu pokazal, kako naj poje in piše za ljudstvo. V Zoisovi hiši se je spočela znamenita slovnica Jerneja Kopitarja, ki je bil Zoisu osem let tajnik, knjižničar in nadzornik rudninski zbirki ter si je baš tedaj postavil podlago svoji čudoviti učenosti (monstrum scientiarum). Krog Žige Zoisa se je zbiralo pred sto leti vse, kar je čutilo slovenski. Poleg imenovanih pisateljev so občevali z njim: Japelj, Ravnikar, Debevec, pozneje Metelko. Zois jim je bil voditelj, mentor, mecen. Z Ravnikarjem in Kopitarjem vred si je prizadeval Zois, da se je vstanovila l. 1817. stolica slovenskega jezika v Ljubljani.

Slovenskim slovstvenim mecenom pribrajamo že omenjenega tržaškokoprskega škofa Mateja Ravnikarja, ki je v klasiški prozi spisal mnogo slovenskih knjig. Šesta točka njegove dne 25. velikega travna l. 1844. v Trstu spisane oporoke se glasi: Da se med ljudstvom odpravi vsakojako praznoverstvo in mračnjaštvo, vstanavljam v ta namen 4000 gld. za dobre, v verskem duhu pisane knjige za prosto ljudstvo . . . Obresti od tega denarja se lahko vporabljajo za natisek »knjig za ljudstvo v slovanskem jeziku.«

Naši narodni buditelji so se posluževali zlasti knjig in časopisov, da vzdramijo svoje rojake. Mnogi so žrtvovali v knjižne namene velike svote. Pretesen je pričujočemu spisu okvir, da bi mogel našteti vse te požrtvovalne podpornike slovenskega slovstva. Omenim naj samo nekaterih.

Na Kranjskem je našla slovenska knjiga krepko zaslombo pri odličnem prijatelju Prešernovem Andreju Smoletu, ki je poleg devet drugih knjižic izdal Vodnikove pesmi.

Koroški Slovenci so se ponašali z iskrenim ljubiteljem svojega materinega jezika, s profesorjem Matijem Ahacljem. On je bil radodaren do skrajnosti. Ko je jel spirituval Slomšek l. 1822. poučevati slovenščino v bogoslovju, je nedostajalo ukaželjnim bogoslovcem slovenskih knjig, a našli so mecena, ki jim jih je kupoval. Bil je to profesor Ahacelj. On je delil tudi slovenskim kmetom koristne knjige.

Pozneje je zalagal koroške dijake in kmete s slovenskimi knjigami profesor Anton Janežič, katerega zove slovenska slovstvena zgodovina očeta slovenskega leposlovja in vtemeljitelja sedanje slovenske pisave. Janežič si je pritrgaval od svoje pičle plače, da je

mogel izdajati leposlovne časnike in podpirati nadepolne mlade pisatelje, stradajoče na dunajskih visokih šolah. Kako nesebičen je bil ta mecen slovenskega leposlovja, o tem poroča zanimiv dokaz Josip Stritar. Janežič je izročil Stritarju in Jurčiču svoj »Slovenski Glasnik«. Poslednjemu je pisal, da ostane, ako jima je drago, v zvezi z njima zato, da, če bo pri listu kaj dobička, bode njijin, če bi bila pa izguba, naj zadene njega.

Med koroškimi in štajerskimi Slovenci je blagovito deloval mecen Anton Martin Slomšek. On je hotel že l. 1845. osnovati društvo, ki bi izdajalo knjige za prosti narod, toda ilirski deželni gubernij v Ljubljani mu je zavrnil prošnjo. Slomšekova ideja se je obistinila l. 1851., ko se je vstanovilo v Celovcu »društvo sv. Mohorja«. Slomšek mu je postavil z darom 500 gld. »sklepni in temeljni kamen«, kakor veli društveni prvomestnik šolski svetnik Rudmaš v zahvali. Podpiral je mlado društvo z besedo in v dejanju. Oskrbel je zanj izdajo svetopisemskih zgodb starega in novega zakona, katerim je izposloval pri naučnem ministerstvu medorezne podobe iz c. kr. zaloge šolskih knjig. Več let je poklanjal društvu sv. Mohorja ves dobiček, kar so mu ga prinašale »Drobtince«. V svojih pastirskih listih je škof Slomšek priporočal dobre, ljudstvu primerne knjige. Pod njegovim pokroviteljstvom se je osnovala v Mariboru prva slovenska čitalnica, ki je bila izprva res prava narodna visoka šola, kjer so se redno vršila učena in zabavna predavanja. Slomšek sam je večkrat govoril v čitalnici in poročal o kaki zanimivi stvari.

Na Malem Štajerju se blestita med ondotnimi rodoljubi odlična podpornika slovenskega slovstva: Štefan Kočevar, zavetnik Stanka Vraza, in Božidar Raič, ki je razpisaval darila za najboljše igre rodoljubne vsebine.

Imena naših mecenov so zvezana zlasti z nekaterimi slovstvenimi podjetji. Sv. pismo se v slovenskem prevodu doslej ni moglo natisniti brez izrednih podpor. »Biblia, tu je vse svetu Pismu Stariga inu Noviga Testamenta, Slovenski tolmazhena skusi Juria Dalmatina« je prišla na svetlo l. 1584. z denarno pomočjo kranjskih, koroških in štajerskih deželnih stanov. V brezmecenskem 17. stoletju ni moglo na dan sv. pismo, ki ga je bil poslovenil marljivi pisatelj Matija Kastelec, in katoliški duhovniki so si morali pomagati s protestantsko Dalmatinovo »Biblio«, dokler jim nista konec 18. stoletja Japelj in Kumerdej s tovariši ob podpori ljubljanskega knezoškofa grofa Karola Herbersteina in naslednika mu višjega škofa Mihaela Brigida podala novega prevoda sv. pisma. Najno-

vejše celotno sv. pismo — z Alliolovo razlago vred so ga poslovenili Jurij Volc in tovariši — je izšlo med l. 1856. in 1859. na troške ljubljanskega knezoškofa Antona Alojzija Wolfa. Ta slavni vladika je skrbel tudi za prihodnost. Zagotovil je Slovencem tudi bodoči drugi natisek sv. pisma. Glavnica, ki jo je naložil v ta namen, je sedaj narastla že na blizu 38.000 kron.

Poleg sv. pisma je poklonil mecen knezoškof Wolf svojemu narodu slovar (I. nemško-slovenski del uredil M. Cigale 1860., II. slovensko-nemški del uredil M. Pleteršnik 1894. in 1895., vsak del obsega po dva zvezka, vkupe 243 in pol pole velike slovarske oblike). To ogromno delo je neizčrpna zakladnica slovenskega jezika in »monumentum aere perennius« požrtvovalnosti vladike Antona Alojzija Wolfa. Na slovar ga je opozoril dr. Janez Bleiweis. Dne 28. grudna l. 1853. je nesel vladiki koledarček za l. 1854., ozaljšan z Vodnikovo podobo in z životopisom njegovim. Tedaj se je spomnil Wolf Vodnikovega slovarja, ki je bil napovedan že l. 1813., pa so ga zadržale v rokopisu vojne homatije in nedostatek denarnih sredstev. Na prigovarjanje drja. Janeza Bleiweisa je sklenil Wolf založiti prepotrebni slovar. V svoji oporoki je ukrenil, naj njegov glavni dedič Alojzijevišče poplača vse troške za to delo. Vesten izvrševalec Wolfove poslednje volje je bil poznejši ljubljanski vladika dr. Janez Zlatoust Pogačar, ki se je neumorno trudil, da bi dobili Slovenci čim prej davno zaželjeni slovar.

Ko se je o prvi tisočletnici sv. Cirila in Metoda porodila »Slovenska Matica«, so ji prinašali nekateri rodoljubi uprav mecenske darove. Dekan Jožef Rozman, baron Anton Zois, Fidelis Terpinec, Ivan Vilhar, Jožef Pleiweis in mnogi drugi se bleste med njenimi dobrotniki. »Slovenski Matici« so poklonili lepa volila: dr. Lovro Toman 10.000 gld. in krasno diplomo, prof. Matija Debeljak 8243 gld. (on se je spomnil z obilnimi volili tudi družbe sv. Mohorja, Matice Dalmatinske in jugoslavenskega vseučilišča), župnik Valentin Ravnikar 1200 gld., prof. Anton Lesar 400 gld., Peter Kozler je podaril Matici 707 zemljevidov slovenskih dežel in 470 pojasnujočih imenikov. Dragocene knjižne darove je prejela »Matica« s Češkega od grofa Harracha in od Jana Lega. »Slovensko Matico« je postavil za glavnega dediča vsemu svojemu imetju dne 30. sušca l 1892. umrli rodoljub Anton Knez. Založil je posebno književno ustanovo nosečo njegovo ime; obresti te ustanove, kateri znaša glavnica 30.541 gld. 96 kr., se porabljajo za izdajanje »zabavne« in »poučne knjižnice«.

Nekateri slovenski pisatelji so našli posamezne mecene, ki so jih izdatno podpirali, tako dr. Radoslav Razlag in mnogi drugi pokojnega pesnika trpina Josipa Cimpermana, milijonar Josip Gorup Simona Gregorčiča, občinski svet ljubljanskega mesta Antona Aškerca.

Veledušnemu podporniku slovenskih slovstvenih naprav biskupu djakovskemu Josipu Jurju Strossmayerju se klanjao njegovi petdesetletnici hkrati s hrvatskim tudi slovenski narod. On je ustanovil »jugoslavensko akademijo«, katere je delovanje namenjeno celokupnemu jugoslavenskemu narodu. »Slovensko Matico« je obdaril o njenem rojstvu, in kdo bi mogel prešteti druge darove njegove, ki so se leto za letom vsipali na Slovensko? On je vreden tovariš naših velikih mecenov: Ungnada, Zoisa in Wolfa. Slava mu!

Ljubljana.

Ivan Vrhovnik.

RUKOVET UZGOJNE POUKE.

Za hrvatske majke.

Najsvetija stvar na zemlji
Majčina je zlatna njega.
Sundečić.

Ukupno čovječanstvo podijeljeno je u dvije osebine, u dva roda: muški i ženski; brak je ona zajednica, u kojoj se traži i nalazi njezino jedinstvo. Iz braka nastaje porodica, a porodica je prvotno, najpreče, najnaravnije i najsvetije društvo. »U krilu porodice kreću se«, veli biskup Strossmayer, »sve sile naravne, sila uma, sila ćudoredna, društvena i religijozna, to će reći: sila krvi, nauke, kreposti, požrtvovnosti i na posljetku sila svete vjere i predaje, koja sve ostale oplemenjuje, uzvisuje i posvećuje.«

Porodica je prva i živa slika države i društva. Dijete je početak porodice. Kao tajinstven gost kuca na vrata tihane i blažene sreće. Otac i majka radosno ga pozdravljaju na pragu njegova života. Dijete nije samo nada roditelja, već je i nada naroda. Kao božiji se cvijetak razvija u mirisavoj svježosti, orošeno jutarnjom rosom na sunčanim tracima.

Pred svakom kolijevkom — stajala ona u sjajnoj palači ili u trošnoj koljebi — možemo reći: ovdje počiva nada naroda. Ova nježna ručica pokrenut će — možda — jednom velika djela: mačem, oružjem ili perom; pod ovim čelom, koje cjelivaju majčine usne, žarit će se duboke misli; prsa, koja lagani dah poput talasa uzdiže, napunit će jednom uzvišena čuvstva.

Dijete dolazi na svijet tjelesno tako nemoćno, da mu je pomoć okoline neophodno nužna. Od svih bića, koja živu, treba ono najdulje

tudje brige i pomoći. I u duševnom pogledu nije s djetetom bolje. Na što će dijete u životu naginjati, kakove će biti njegove sposobnosti i težnje, što će ga u životu čekati i snaći, sve se to ne može da nagadja, dok je još u kolijevci. Što će od djeteta biti, stajat će do razvoja. S toga valja nastojati oko njegova tjelesnoga i duševnoga odgoja.

Prva je odgojiteljica djetetu majka. Njezina je zadaća uzvišena, ne samo s toga, što odgaja svoje čedo, put od svoje puti, krv svoje krvi, već i s toga, što odgaja čovjeka i budućega člana ljudskoga društva. Za vršenje ove dužnosti treba znanja i vještine; ali žalibože za tu uzvišenu i znamenitu zadaću slabo su spremljene upravo gdjekoje majke. Majčina se zadaća započinje, čim osjeća plod pod svojim srcem; ona treba da sebe čuva, da tako porodi zdravo i krepko dijete. Uzgoju je početak s porodom djeteta. Ovaj se uzgoj s početka tiče samo tijela; ali kako je tijelo organ duše, valja nastojati, da taj organ, to orudje duše, bude što krepče i zdravije prema onoj: »Zdrav duh u zdravom tijelu«.

Samo zdrav čovjek može sebi, porodici svojoj, državi i cijelome čovječanstvu na korist živjeti, dok je bolestan čovjek sebi i drugima na teret. Što se danas slabo pazi na zdravlje, uzrokom je lijenost, neznanje, praznovjerje i zastarjeli običaji. Zgodna je ona: »Polovica djece nije umrla, već je ubijena s neznanja i nehajstva majka.«

Gledom na tjelesni odgoj treba paziti: na disanje, hranu, čistoću, odijelo, na gibanje i odmor, na njegu osjetila, na njegu živaca i moždana. S prvim dahom počinje život, s posljednjim svršuje, zato bez zraka nema života. Do dobroga zraka stoji i povoljno razvijanje i uzdržavanje tijela.

Sunce i zrak prva su naša potreba.

Sobe, osobito one, u kojima ljudi spavaju, valja zračiti; zrak se najbolje izmjenjuje promajom, ali treba da se djeca i odrasli čuvaju promaje. U sobi se ne smije sušiti odijelo vlažno od znoja i kiše, rubenina djece, pelenice, posteljina i zamrljano rublje. Zimi neka se odviše ne griju peći. Boravak je u pretoploj sobi štetan, jer tijelo omlitavi i lako se nahladi.

Jedemo, da živimo, a ne živimo, da jedemo. Čovječje se tijelo neprestance mijenja, troši, pa da se ne popravlja, istrošilo bi se sasvim i poginulo. Čovjek treba da nadoknadi, što je potrošio, a to biva hranom. Najzgodnija je hrana za malo dijete majčino mlijeko, a može se za nuždu upotrebiti i kravlje mlijeko, ali mu se mora dodati nešto vode i šećera.

Kad dijete prestane sisati, treba mu mokrom krpicom očistiti usta. Od nečistoće u ustima lako nastaje **krupa**, bolest, od koje djeca mogu i umrijeti. Na jeziku i na nepcu pokazuju se kao mlijeko bijele ljuštice.

Hrana mora da bude valjano pripravljena; treba je dobro začiniti, prokuhati i sažvakati. Valja birati zgodna jela, koja odgovaraju ustroju tijela.

Dijete treba priučiti na red i pravu mjeru u primanju hrane. Djetetu treba dati dosta jaja, mlijeka, mesa, kruha i sira, jer ove stvari pomažu graditi organe i mišice, — od njih se razvija mozak. Alkoholična pića nijesu za djecu, jer razdražuju živčevlje i slabe čitavo tijelo.

Od svih ćutila najviše treba njegovati oko; valja ga čuvati od prašine, dima, para, prevelike vrućine i mrzle vode. Škodljivo je oku prejako te nestalno, titravo svjetlo. Oku škodi i prevelik napor.

Naše je tijelo s polja i iznutra pokriveno kožom. Zadaća je njegovanju kože, da je valjanu uščuva kao organ znojenja i isparivanja. S toga valja paziti na čistoću pranjem, trenjem i čistim odijelom. »Čistoća je pol zdravlja«. Čuvati se valja prenaglih promjena temperature, jer se koža prenaglo ohladi, pa nastaju reumatizmi ili srčane bolesti.

Odijelo je od velike i osobite vrijednosti po čovjeka. Ono je svakomu narodu bila prva potreba kulture. Odijelo ima zadaću, da uzdrži jednaku toplinu tijela i ima da zadovolji ćudorednim i društvenim zahtjevima. Odijelo ne smije nigdje sapinjati tijela i priječiti kolanje krvi. Steznik valja svakako baciti, ili ga bar umjereno i shodno upotrebljavati. Odijelo treba da se prilagodi materijalnim prilikama. Narodno se odijelo ne nosi više u gradovima, ali i naše seljakinje već zaziru od njega, te se povadjaju za modom. Moda mijenja kroj odijela, jer je izum pojedinca, dok je narodna nošnja potrebita posljedica fizičnih odnošaja naroda spram njegova zavičaja, podneblja, jezika i obrazovanosti. Pojedinac je ne može po svojoj volji prekrajati, ona ostaje stalna kao zemlja, na kojoj narod živi. Narodnu nošnju danas samo narodni ponos može da drži.

Žena, koja se preko reda kiti, ne zna, što je lijepo, a ona, koja se još liči i maže, nosi laž na obrazu. Ljudi vele: »Sve za obraz, a obraz ni za što«.

Često ljudi misle, da se duševni odgoj počinje tek onda, kad dijete podje u školu; no to je sasvim krivo mišljenje. Istina, u prvom

djetinjstvu valja veću brigu posvetiti tjelesnom odgoju, ali naskoro bit će i duša djetinja u toliko razvita, da se može i duševnim odgojem započeti. Dijete neka posmatra svoju najbližu okolicu: sobu, kuću, vrt, polje, šumu potok itd., neka upoznaje stvari po imenu, po tvari, obliku, boji; neka znade uporabu stvari, neka o njima misli i sudi. Tako se djeca vježbaju u mišljenju. Dobro sredstvo za to jesu i pripovijetke, priče, basne, pjesmice i šaljive igre.

Dok dijete ne doraste za školu, ne smije se od njega zahtijevati trajan duševan rad, jer bi to moglo imati veoma pogubnih posljedica za njegov tjelesni i duševni razvitak.

Umni razvoj potpomaže osobito govor, pa ga s toga treba pomno obrazivati. Govor se razvija polagano. Najprije dijete očituje svoje želje raznim kretnjama, a glasovi znače tek usklike. Ovaj je govor dakako razumljiv samo oku i uhu majčinu. Kad dijete započinje govoriti, tada je valjan primjer najbolje uzgojno sredstvo. Dijete rado sluša, za to valja govoriti valjanim i pravilnim jezikom, jer kako čuje, onako i govori. Tepanja se valja čuvati, da mu se ne nauči. Majke to uzimaju obično na laku ruku, govore kojekako, a ne misle, da je nauka jedna muka, a oduka sto muka.

Vrlo je važan odgoj čuvstava, jer se čuvstva znatno doimaju ljudskih čina, a u djetinje doba čuvstva sasvijem ravnaju voljom. Čovjek se u svojim djelima rado povodi za glasom srca svoga i pristaje uz ono, što mu je ugodno. Tu naravnu sklonost čovjeka valja u odgoju upotrebiti tako, da se u djetetu razvija čuvstva za ono, što je sveto i plemenito, — što je istinito, dobro i lijepo. Valja nastojati, da se kod djeteta razvije vesela ćud, jer nikomu tako ne dolikuje vesela ćud kao mladeži, a ona je i u prilog odgoju. Veselo je srce sklono na svako dobro, ono je izvor zadovoljstvu. Veselost je podneblje, pod kojim uspijeva sve osim otrova. Samo treba paziti, da se djeca sačuvaju od prevelike ćutljivosti. Djeca su mekana srca, pa ih svaka stvarca može da gane.

Djeca neka se čuvaju od prenavljanja. Ne treba dopustiti, da bez potrebe otkrivaju svoja čuvstva ili da ih očituju na neprikladnom mjestu ili pred nepozvanim ljudima. Još manje treba dopustiti, da djeca spoljaštinom iskazuju čuvstva, kojih i nema u njihovoj duši. Takovo je prenavljanje laž — najgora djetinja pogreška. Valja za rana zapriječiti tu pogrešku, a to će se postići brižnim njegovanjem čuvstva istine. Djeca ljube istinu od naravi, dapače svojom iskrenošću dovedu često roditelje i okolinu u nepriliku. Koliko puta upravo roditelji upućuju dijete na laž, jer pred njim nešto tvrde,

za što dijete zna, da nije istina. Valja djetetu predočiti, kako je sramota, ako ga tko zateče u laži, a to je prije ili kasnije neizbježivo sigurno. Neka dobro upamte ove: »U laži je plitko dno«. »U laži su kratke noge«. »Istinu traži, pravicu važi«.

Sućut je u društvenom životu veoma potrebna i blagotvorna. Njom se umnaža radost, blaži žalost, ništi sebičnost i krči put k ljubavi bližnjega, bez koje ne bi moglo biti zajedinstva ni medju rodjenom braćom, a kamo li medju ljudima različne vjere i narodnosti. Sućut se može u najnježnijim godinama neizbrisivo usaditi u djetinja srca. Dijete mora pokazati sućut; treba ga priučiti, da daje milostinju siromahu i nevoljniku, da je uljudno, prijazno i uslužno spram svakoga, a osobito spram družinčadi, da ne muči životinja, da ne čupa bilja, a poimence cvijeća. Treba mu duboko usaditi ljubav spram ljudi, ljubav spram životinja i cvijeća, neka hrani i njeguje životinje, neka gaji cvijeće.

Vrlo je važan u odgoju mar za ljepotu, jer podaje djetetu mnogo prilike za najčišće uživanje, te mu zanosi dušu i privodi ga kreposti. Tko ljubi ono, što je lijepo, taj se odvraća od opačine, jer mu vrijedja ćud. Valja djecu za rana privikavati na pristojno vladanje. Lijepo se očituje u držanju tijela, u hodu, govoru i u uljudnosti.

Glavni je zahtjev ljepote čistoća i red; čistoća tijela i odijela. Sv. Augustin veli, da je čistoća krepost. Iz nečistoće raste samo zlo, a nikada ćudorednost. Djeci treba pokazati lijepe slike, oblike, treba im pripovijedati lijepe priče i bajke, učiti ih pjevati lijepe naše narodne pjesme, ali treba paziti i na skladan i čist izgovor. Treba ih za rana priučati, da primaju dojmove prirodne ljepote, kao što je: večernji žar, sjaj zvijezda, lijepe boje i krasno cvijeće.

Ne samo stvari i vanjski pojavi pobudjuju u nama ugodna ili neugodna čuvsta, već i ljudski čini. Čini, koji nam se i nehotice mile, zovemo dobrima, ćudorednima, a čine, koji nam se ne mile, zlima, nećudorednima. Valja za rana nastojati, da djeca zamrze na ono, što je zlo, a zavole, što je dobro. Čuvstvo, koje se u našoj duši radja, kad sami opažamo dobar ili zao čin, zove se savjest. Ova se pojavlja u duši prije i poslije čina. Prije čina ili čovjeka na čin obodrava ili ga od čina odvraća; poslije čina ili ga veseli ili rastužuje. Budna i istinska savjest najbolji je čuvar čovjeka, jer ga puti na dobro, a čuva oda zla. Nema zaista gore muke od griješne savjesti. Savjest čini svojim gorkim prigovorima, da opaki jače trpi, nego najteža ljudska kazan. Dijete treba za rana tako odgojiti, da vazda sluša glas svoje savjesti, jer je ona vjeran i budan vodić,

strog i pravedan sudac; nitko i ništa ne će mu ušutkati tajanstveni glas savjesti.

Slika ljubezne majke i ozbiljna oca prva je savjest djeteta, jer se ono, kad se zakanjuje na neki čin, ili kad učini u duši pita, šta bi na to rekli ili šta će reći roditelji? Primjer je najmoćnije uzgojno sredstvo. Valja nastojati, da se djeca druže jedino s valjanim drugovima, da ne čitaju zlih knjiga, da ne gledaju nećudorednih slika i prizora, da ne slušaju nećudorednih razgovora. Nije za djecu, da polaze na prela, u kolo i u krčmu. Kolo u Slavoniji nije danas više ni iz daleka, što je nekoć bilo. Nekada bi se mladež sastala poslije objeda nedjeljom i blagdanom usred sela, uhvatila se u kolo, te na izmjenu pjevala narodne pjesme ili bi uz tamburicu zaigrala na narodnu. Roditelji bi stajali kod kola i gledali svoju djecu, gdje se vesele i zabavljaju. To bi potrajalo do pozdrava Gospe, a onda bi djeca pošla s roditeljima kući. No danas više nije tako. U subotu već na večer ili prije blagdana skupe se momci kod seoske krčme, te prolaze selom tuleći i urličući, pjevajući ružne i sramotne pjesme, njima se pridružuju i djevojke, i skupa podju na mjesto, gdje se obično sastaje i započne kolo, koje potraje do kasno u noć.

Ne treba ni spominjati zlih posljedica ovakova odgoja, jer znamo, da zlo dosljedno radja zlim.

Što je biljci svjetlo, to je narodu ćudoredje. Biljka, koju sunčani traci ne rasvjetljuju, ne može napredovati, nego zakržljavi, a s vremenom uvene i pogine. Tako i narod bez morala slabi na tijelu i duši i mora prije ili kasnije propasti. Noćno kolo treba ukinuti ili bar svesti u pravu kolotečinu, da ne bude izvor narodnoga truleža.

Vjerska su čuvsta moćna potpora ćudorednosti i to s razloga, što nam ćudoredne zakone predočuju ne kao zahtjeve uma, nego kao zapovijedi najvišega uma, uma, koji ne može da pogriješi.

Vjera — to je sveti vez, što čovjeka spaja s Bogom, zemlju s nebom, vrijeme s vječnošću. Vjera je silna moć, koja djecu na putovima života, što su često hrapavi i strmi, podupire i tješi starost, koja predusreće pad naš, ili nas, ako se zbio, opet podiže; vjeri pripada vazda u odgoju prvo mjesto; ona je u odgoju, što je sunce u prirodi. »Vjera je svjetlo uma našega, žar je srca našega, zalog je spasa i neumrlosti naše«, veli biskup Strossmayer. Za rana treba nastojati oko uzgoja vjerskih čuvstava. Prvi su naime utisci najmoćniji i što se u prvo doba djetinjstva uvriježi u čovječju dušu, to se ne može tako lako iz nje izbrisati, pa prati čovjeka za cijeloga života. Dobar primjer najmoćnije je sredstvo. Djeca ne smiju

da se druže s ljudma bez vjere, naročito s takovima ne, koji izvrgavaju ruglu svete stvari ili istine vjerske.

Priroda je knjiga božja; iz nje neka proučavaju premudrost i neizmjernu dobrotu božju. Neka se djeci podjeljuje jasna i zanimljiva obuka u vjeri, neka vrše vjerske dužnosti, ali se kod toga treba čuvati pretjerivanja i sile. Valja ih učiti moliti se Bogu, jer je molitva izvrsna potpomoć, da se ljudsko srce oplemeni. Molitva sveta, usrdna i ustrajna — to su angjeoske ljestve, na kojima pobožna duša uzlazi do samoga prijestolja nebeskoga.

Znanje ni čuvstvovanje nema nikakove vrijednosti bez volje. Po radu se naime ljudi cijene, a ne po znanju ili čuvstvovanju. Valja nastojati, da se u čovjeku razvije ne samo jaka i ustrajna, nego i ćudoredno dobra volja. To se doduše ne može za djetinjstva, ali se može položiti prikladan temelj tomu.

Uman se uzgoj volje pripravlja poslušnošću, a očituje se u ljudskom govoru kao istinitost, a u radu kao zdušnost. Poslušnost je nuždan uvjet, da se razvije prava slobodna volja: to je duša uzgoja. Dijete nema još razvita razuma; roditelji i uzgojitelji su mu razum, dijete je rob njihovih zapovijedi, ono mora da ih vrši, da postane jednom slobodno i da ne bude za cijeloga života robom svojih strasti i požuda. Pamtiti valja ovu: »Dozvoljavaj djetetu s veseljem, uskraćuj nerado, no neka tvoja uskrata bude neporeciva.«

Najviši je cilj i najsavršeniji oblik duševnoga razvitka značajnost; ona podaje tek pravu vrijednost čovjeku. Značaj je najveća moć u svijetu ćudorednom. Čovjek, koji je u svim svojim činima dosljedan, da možemo unaprijed kazati, kako će u stanovitom slučaju htjeti da djeluje, zove se značajem. Pravi je značaj dakle onaj čovjek, kojega se volja povodi čvrsto i trajno za ćudorednim načelima. Valja nastojati, da se u duši uzgojenika razvije neka zaliha ćudorednih načela; ali ta načela ne smiju biti puka pravila na pamet naučena, već treba da ih uzgojenik svojim trudom steče, i da postanu za nj životna sila, koja ga neprestance tjera k višem cilju. Stečeno načelo treba da uzgojenik prigrli ne samo umom nego i srcem.

Mladež valja za rana priučati, da zdušno vrši svoje dužnosti. Dužnost obuhvata sve naše biće. Dužnost je onaj vez, koji uzdržava svu ćudorednu zgradu. Mladež valja za rana priučiti k radu, jer je rad najbolji uzgojitelj značaja. U borbi je život, u radu je spas. Rad caruje, — veli narodna poslovica.

Na tlu egoizma, častohleplja i taštine ne niče nikad značaj. Kome se cijeli život kreće oko samoga sebe, taj će upotrebiti sve i

sva i najpodlija sredstva, da svoj cilj postigne. Uzgoj neka u tom učini svoje. Značaj sačinjavaju kreposti. Učimo mladež ljubiti Boga i bližnjega, priučajmo je na pravednost, savjesnost i dobrostivost.

Za uzgoj značaja treba uzora.

Hrvatska majko, nastoj, da u burno more života izašalješ značajeve: — nama ih treba! Zadaća je hrvatske majke napokon odgojiti narodu kćerke i sinove, prožete svetom ljubavi za domovinu. Domoljublje ne samo da je jedna od najvećih, nego je po čovječanstvo jedna od najblagotvornijih kreposti. Domoljublje treba da bude djelotvorno; svaki pojedinac treba da je spreman posebnu svoju korist podrediti općemu dobru, pa i isti život žrtvovati za domovinu.

Narodni se uzgoj promiče u prvom redu narodnim jezikom, koji je najvjerniji tumač narodnoga duha, jer se njim očituju sve misli, čuvstva i težnje naroda. Jezik je duša svakoga naroda, dok je jezika u narodu, dotle i on živi, dotle mu ostaje čista i neoskvrnjena samosvijest. Lijepo li reče biskup Strossmayer: »Ah slatki moj materinjski glase! Ti si mi tako lijep, da je samo Bog ljepši, koji te je stvorio, samo narod krasniji, koji te izumio i sačuvao.«

Materinjski jezik — ma da i sve jezike svijeta znali, ima nam biti najsvetiji i najmiliji prema Preradovićevoj:

> Tudj tudjinu, tebi tvoj doliči,
> Tudji poštuj, a svojim se diči.

Njegovati valja glazbu i narodnu igru, jer će se njom djeca priljubiti narodnom čuvstvovanju. Roditeljska kuća neka bude hram, gdje se štuju i njeguju narodne svetinje, osobito narodni običaji, narodni jezik i narodna knjiga.

Domovina treba poštene, korisne i radine sinove i kćeri — hrvatska majko, nastoj, da ih odgojiš! Majke!

> Oj budite nam sjajne zvijezde,
> Koje sjaju svomu rodu,
> Kad mu uče njegvu djecu
> Ljubit dom svoj i slobodu!

*
* *

Hrvatska majko! Provela sam te letimice kroz najglavnija načela uzgoja — budeš li uvažila ove savjete — uspjet ćeš zaista kod uzgoja svoje djece. Ali prije svega se traži od tebe, da budeš svojoj djeci u z o r o m, da im prednjačiš dobrim primjerom. Djeca vazda više paze na ono, što roditelji čine, nego li na ono, što im kažu,

jer i djela imaju svoj jezik i to rječitiji, nego li su usta. Djela su roditelja knjige, iz kojih se uče djeca. Uzor svih uzora jest sam Krist. Krist je najviše ćudoredno dobro. U Kristu imamo utjelovljene sve kreposti, u njemu se stječu sve ćudoredne ideje. Uzgoj ima zadaću, da uzgajanika Kristu privede, da se u njemu usavršava i u njegovo obličje preobražava. Krajna je s toga svrha odgoja nastojati o tom, da privede uzgajanika Kristu kao izvoru svega savršenstva.

Držim, da ću ovaj rukovet uzgojne pouke najdostojnije završiti riječima velikoga našega Mecene, biskupa Strossmayera:

»Uzorne žene pravi su ures i ponos, pravi blagoslov i spas društva i naroda svoga. Ah Bože sveti! daj, molim te, narodu momu tako čistih, svetih, radinih i požrtvovnih supruga i majka, — i dao si mu tim najpreči zalog oslobodjenja od svih zala, koja ga toliko dandanas tište!«



Zagreb.

Marija Jambrišak.

IZ „KRALJA STJEPANA“.

(Drugoga dijela trilogije: „Petar Svačić“.)

ČIN DRUGI.

PRIZOR DRUGI.

Petar ban i Pavao župan.

Pavao (dolazeći):

Da si zdravo, bane.

Petar:

Što je dobra, župane?

Pavao:

Slabo dobro, kad se ljudi, koji bi ga mogli sijati, sakrivaju kao jazavci u jazbine svoje.

Petar:

A s kakvim ti pravom dolaziš mene vrijedjati pod moj krov, župane?

Pavao:

S pravom iskrenoga rodoljuba, koji je zabrinut za svoju otač-

binu, kao i ti, samo joj ne može poslužiti, kao što bi joj ti mogao pomoći, kad bi htio pregnuti svojim silama.

Petar:

Pa ti me baš prekoravaš, župane, koji mi skupa s mojim neprijateljima lukavo ugrabi najljepšu priliku, da poradim na korist roda? Ta izabraste, okruniste kralja Stjepana bez mene, zašto on moćan s najvišega mjesta ne popravi zlo, ne ukloni opću nevolju? Čemu mene u pomoć zoveš, koga odbaciste kao istrošeno orudje?

Pavao:

Da, možda imaš pravo, — možda pogriješismo, izabravši kralja slabića bez općega sporazuma. Al onda prijeki udes, viša sila htjede, te ne mogosmo drukčije. Nu sada, kad je već Stjepan izabran, valja da ga i svi pripoznamo za kralja.

Petar:

Ja ne! Ja dadoh svoju riječ drugomu, Zvonimiru na samrti, i ne previjam je po volji vjetara. — Moje banstvo samo Radovana priznaje, a kad ozdravi, za njega ću s mojim četama poplaviti čitavo kraljestvo i njemu postaviti očevu krunu na glavu.

Pavao:

Opet ćeš narod udarati na muke za svoje hire i nama svojim hirom kršiti pravo slobodnoga izbora.

Petar:

To nije slobodan izbor, vas je Latin Lovro, nadbiskup spljetski, žedne preko vode preveo, zaslijepio vas. Vi ste svi medvjedi na uzici njegovoj skupa s kraljem vašim, te igrate po Lovrinoj volji.

Pavao:

Mi smo mu na uzici, a ti se pred njim sakri u brlog — i tako kraljestvu ni od nas ni od tebe koristi.

Petar:

Ja ću se skoro pokazati iz moga skrovišta i zapaliti luč u toj tmuši, da se razaberu čisti i šareni.

Pavao:

Bane, ti znaš samo govoriti i osnove zamišljati, ali ih zaboravljaš izvoditi. Dodji na dvor i preuzmi upravu države, pa radi jednom. Mi Hrvati samo govorimo i bučimo, te već to držimo radom. Ne priznavajući Stjepana za kralja, daješ se i nehotice u službu tudjina Vladislava ugarskoga, koji se slično tebi izjavio o Stjepanu, zakidajući pravo našega izbora.

Petar:

Još i tu osvadu na me bacaš, još ću ja za vaše grijehe biti kriv! Što se ne branite, kad imate čast i vlast i moć u rukama? Što radi biskup hrvatski Anastazij, što radiš ti na dvoru, što vaš miroljubivi Jakov brodovodja? Ta eto vas na dvoru kraljskom u vlasti i lasti nesmetanih, pa radite malo bez mene.

Pavao:

Anastazij radi, što može i zna, ali nije dorastao prepredenosti Lovrinoj, kao ni ja drzovitosti Pribimirovoj, a Jakov je morski dobar čovjek, ali je Latin. Lovro ga straši, da će mu admiralsko mjesto preoteti Hrvat, satnik Dobrovid — i on mora Lovri služiti. Da nije Anastazija, ti bi već bio proklet od pape po Lovrinim prijavama, koje sve Anastazij, pozvan od pape Urbana na izvještaj o tebi, pobija . . . Teže se nama boriti na dvoru proti raznim spletkama i potvorama, nego tebi tu junačiti se medju svojima. Malo nas je i nemoćni smo proti premoći Lovrinoj. Kralja je sve novajlijama sebi odanima okružio.

Petar:

Da, da, stara taktika! Novajlijama podjeljuje časti, koji nemaju svijesti ni o svom ni o narodnom dostojanstvu, kojima je lična korist preča, nego opće dobro domovine.

Pavao:

Ima doduše medju njima i valjanih, ali većinom su mladi ljudi, odrasli za ovih meteža i nestalnih vremena naših, te lutaju u tim olujama, ne videći nikakav sjajni svjetionik, komu bi doveslali. To su ljudi bez načela stalnih i bez poštivanja starijih, bez auktoriteta ikakva, drzoviti. Neki bi se dali sedlati i postali bi valjani vozači i

s vremenom upravljači kraljestva; ali mnogi su bez osjećaja i ljubavi za slavnu prošlost, puni prezira za naše težnje, bezbrižni za opće dobro, a gramzljivi za ličnom slavom i častima i koristima. Još nisu prešli mjeru — ti bi ih još jedini mogao svojom ličnošću i dobrim radom zaustaviti i bolji im pravac dati. Od toga bi vreloga mošta moglo još vrlo dobro vince postati, da se tko zna baviti njime — inače će i oni bezglavi, prepušteni sami sebi, svak na svoju ruku državne posle voditi u korist tudjincu, koji će ih lukav znati omamiti ili hvalom ili mitom ili zastrašiti grožnjom, jer su, nemajući tradicija ili ne mareći za njih, nestalni kao valovi.

Petar (prezirno):

Pa da ja medju tu bagru zadjem? Ja da toj dječurliji vodja još budem?

Pavao:

Ne budi ohol, već spasi, što se spasiti dade. Drukčije si odsudjen na nerad izvan dvora.

Petar:

Ja da radim i bdijem!

Pavao:

To nije rad, iz sigurna prikrajka tobož paziti na tudje prste, a kad tamo, na dvoru se neopazice, prepredeno i potajno i javno izdaju naša prava.

Petar:

I opet velim, čemu si ti i tvoji tamo, koji to sve vidite?

Pavao:

Ja nisam tako pronicav, kao ti, ja ne znam tim paucima pohvatati sve niti mreže, jer ako i pokušam, samo se zapletem u njih, kao muha u paučinu, i mjesto da koristim, pokvarim. Ja sam mekan kao pamuk i mene se ne boje, pak — moram biti iskren — ja nisam tako odvažan, a s tobom bih nešto vrijedio. S toga te dodjoh moliti, da nam slabim u nejednakoj borbi pomogneš, da istisneš s dvora Lovru, Stjepanovu moru, moru kraljestva hrvatskoga, zaklinjem te srećom zajedničke nam majke domovine!

Petar (zamišljen i kano ganut):

A zašto Lovru vi meni niste pomogli istisnuti, kad sam ja htio, s dvora Zvonimirova?

Pavao:

Ono je drugo doba bilo — onda smo se još pravici i poštenju od njega nadali.

Petar (mrko):

A tko mi jamči, da sada iskreno mislite, vi prijatelji i zagovornici Latinâ? Tko zna, ne zovete li me iz sebičnih svrha, da vam budem orudje — kliješta za žeravkù Lovru, pa da me se onda opet otresete i sami se u Stjepanovo srce ugnijezdite?

Pavao:

Ja ti praštam to sumnjičenje mojih najsvetijih osjećaja, ali i sad otvoreno kažem, da sam još prijatelj sloge izmed Latina i Hrvata, no im nikad svoga ponosa ni narodne časti ne prodah. A ti radi, kako hoćeš, ali ćeš krivac biti narodnje nesreće, kojoj idemo neminovno u susret uz opći nehaj i uz tvoju neslogu. (Odlazi.)

Pavao (za njim):

Ja dvoličnjak nisam, dva gospodara ne mogu služiti. Pozdravi mi svoje drugove na dvoru. Skoro ću vas doći pročistiti s novim gazdom. (Ulazi Lepa, kraljica.)

PRIZOR TREĆI.

Petar i Lepa.

Lepa:

Rad bih, bane, s tobom razgovarat.

Petar (za se, ugrižljivo):

Valjda opet ljubav očitovat. (Glasno.)
Na službu sam, gospo!

Lepa:

Opet dodjoh,
Da me pustiš u Ugarsku k bratu.

Petar:

Zašto, gospo?

Lepa:

Zašto? Morala bih
Ja pitati, zašto mi to pr'ječiš?

Petar:

Ta Radovan ovdje ostat mora —
Pa kuda ćeš ti bez sina?

Lepa:

Kući!
Nije l' dosta, što mi ubi muža,
Ubi kralja, u crno me zavi,
A sina mi unesreći grozno!
Bezdušniče, i dalje me želiš
Mučit?

Petar:

Nemoj — kraljice!

Lepa:

Da, jošte
Rugaj mi se, kraljicom me zovuć.
»Kraljice«, a lišio me krune!

Petar (trznut):

Umiri se, gospo, ja krîv nisam
Svemu tomu, vjeruj.

Lepa (nježnije, prikorno):

Tugo moja!
I ban Petar to učini meni,

Učini me udovicom sinjom,
Bolnom majkom i robinjom svojom . . . (Zaplače.)

Petar (i nehotice ganut):

Nemoj, gospo! — Ta na dvoru mome
Slobodna si . . .

Lepa:

Kakva j' to sloboda,
Kad mi k bratu ne daš u Ugarsku? —
Pa što će mi takova sloboda,
Dok ljubljene duše nigdje nemam:
Odsvud u me leden vjetar duva,
Sve j' spram mene hladno, neiskreno,
Odbija me, il se žaca mene,
Ti prezireš, jer mi j' srce ludo,
S kojim ja ne mogu gospodarit,
Poželilo za ljubavlju tvojom —
Bane Petre . . .!

Petar (odbojno):

Nemoguće, gospo! . . .

Lepa (ukorno):

Nemoguće? Sada? (Ironički.) Krasan čovjek
A prije si znao me zavodit,
Kano pčelu bezazlenu na med
Ljubaznosti i nježnosti svoje.
Mamio si na ljubav me onda,
Kad — kô tudju ženu — nisi smio;
A sad, kad sam slobodna, sirota,
Sad odbijaš — okrutniče!

Petar (bolno):

Gospo . . .

Lepa (žešće):

Il okrutnik, ili onda bješe
Himben, grješni zavodnik!

Petar (boreći se u sebi):

Ne! Ljubljah...
Beznadno tad ljubljah tudju ženu,
Al i čuvstvo zatomljivah s mukom
U svom srcu, a bez grješne želje.
A što ti ga prozre, nisam krivac —
Povoda ti ne dah.

Lepa (živahno):

Dade, dade!
Pogledi ti žarki i bjegući
Iskre bjehu upaljivoj gradji!
Topla r'ječ ti, uzdah nehotični
Bjehu slatki jaritelji vatri,
Što me b'jednu još razgara...

Petar:

Zalud —!

Lepa (živo):

Al taj požar, komu rasplodnik si,
Lomaču tu, što potpalio si
U mom srcu, i ugasit moraš!
Bane Petre! — To j' jedini oganj,
Koj ne ništi, već povisi ljude,
Čisteć ih od prirodjenih mana;
To j' jedini oganj, što ne hara,
Već je sv'jetu roditelj i hrana,
Slatka sveza najraznijih ćudi,
Most prikladan za committee stališke jaze...
— Klicu dobra ne gazi u meni!
De raspredaj u svom srcu pepel,
Da mom plamu i tvoj odgovara.

Petar:

U mom srcu nema već odziva —
Ono j' sada žrtvenik i žrtva
Samo mojoj otačbini jadnoj!

To j' jedina misô mi i briga.
— A i na svoj ponos gledat moram,
Valjda ne ću ljubavnik bit smiešan
U toj dobi, ruglo okolini,
I pred mladom kćerkom da crvenim
Sa slaboće. — Nij' moguće . . .!

Lepa (moleći):

Bane . . .!

Bane, ti me unesreći ljuto!
Petre, ti ćeš popraviti grijeh —
Oba gr'jeha, što počini meni —
S tobom bit ću sretna i bez krune . . .! (Nježno.)
Ispuni mi davnu želju srca! (On se otklanja. Zamamno.)
Budi barem nježan, kano nekad —
Sjećaš li se onih dana, bane?
Sjajni dani, tugo moja crna!
— Nekadanja kraljica ti, Petre,
I hrvatske krune baštinica,
Žena sjaju i vladanju vična,
Ništ' ne želi, već tebe junaka — (Petar odbije teško.)
Uslišaj me!

Petar (s nutarnjom borbom):

To nije moguće!
Med nama je strašan ponor pukô,
Preko njega slab je most od strasti,
Kad nij' moguć ni od tvrdje gradje,
Od narodnje sreće. — (Odlazi polagano.)

Lepa (moleći za njim):

Bane! Petre! (Ljuta za se.)
Neka, neka! Još ćete mi platit
I Hrvati i ti! — Sve vas mrzim!
Još će danas tajni vjesnik k bratu.

(Petar se na ulazu sretne s Radovanom, koji se blijed i dršćući primiče raskolačenih očiju, a za njim ide Mara zabrinuta.)

PRIZOR ČETVRTI.

Predjašnji, Radovan i Mara.

Radovan (Petru strašljivo):

Bane, onaj strašni vojnik . . .!

Mara (skrbno ocu):

Pazi na nj, jer mu je opet pozlilo jače, danas je neobično uzrujan. Popeo se bio na vrh kule i dugo zurio u bezdan, te ga jedva dozvah k sebi od straha, da dolje ne padne.

Petar:

Radovane!

Lepa:

I to je tvoja žrtva, bezdušniče!

Radovan (gledajući u dalj):

Onaj gadni vojnik . . .

Mara (nježno oko njega):

Nije ništa, kraljeviću, miruj samo.

Radovan:

Gledaj . . . rulja hrli . . . krv, krv! Onaj gadni vojnik i mene će ubiti kao oca moga!

Petar:

Kraljeviću, ne boj se nikoga uza me. — Ja ću onoga (mahnuv rukom tobože), koji bi htio moga Radovana.

Radovan:

Hahaha! Udri, udri!

Petar:

Ne će nitko moga kraljevića.

Radovan (izbuljena oka):

Kraljevića? Hahaha! Rekao sam mu ja, da sluša, a i kralju sam govorio, neka sina posluša. Kazah mu, da je bolje biti sakrivenu u zahvalnim srcima i prnjave sirotinje, nego istaknutu u sjajnim listinama kraljevskim, — na smješkavim usnama ugladjenih dvoranika... Tako mi je nekako Petar šaptao, dok bijah kraljević. — — Sad sam kralj. — Gdje mi je kruna? (Hvata se za glavu.)

Petar:

Imat ćeš ju skoro, ako Bog da.

Radovan:

Uh, to boli, tišti me, ne ću je! (Kan da ju s glave baca). Ne, ne, garavče, nisam ja kralj! Ne ubijaj me! Evo vam krune —! Ja volim samo Maru . . . Oh kako mi je nekada srce krvarilo radi nje. -- A sad? Sad nemam srca, ona mi ga uze. Ali su ga i njoj oteli, razderali. — Gle, ban Petar premeće krpice moga srca — rad bi ih sastaviti — Mara drži iglu, da ih sašije. (Naglo se okrene k Petru, s promijenjenim glasom.) Bane, daj mi Maru.

Mara (ljubezno u strahu, samo da ga umiri):

Tvoja sam ja, tvoja, kraljeviću.

Radovan (široko ju neko vrijeme gledajući):

Aha! Ja se sjećam tebe; ti sličiš kipu, što sam ga isklesao nekad negdje . . . Ali gdje je to bilo? (Dodje do majke Lepe.)

Lepa:

Radovane, sinko!

Radovan (lecnuvši se):

Ne, ne ću krune! Ta puna je crvi od očeve glave mrtve! Na dragulje joj zmije vire! Gle, kako sikću šiljatim jezičcima, kako se oblizavaju pakosno, bââ (s gnjušanjem)! Gledajte, jedna ima Kolomanovo lice, jedna Lovrino. — (Upre oči u nešto.) Koja je ono? Požudna usta Pribimirova. — Što? očevo srce premeću iz usta u usta. — I moje hoćete. — Nä (baca rukom), ta i onako ga ne treba meni kao kralju. Hahaha! Otac tolikoga naroda, pak da srca ne treba? Što još hoćete? — Marino? To srce ne dam, ne dam. (Hoće da bježi.)

Mara (nježno ga uhvativši):

Ostani tu, kraljeviću, s majkom i sa sestrom Marom.

Radovan (uzevši ju za ruku):

Ajdmo zajedno. (Ona se lecne.) Ne boj se, ja ću ih svladati. (Iznenada.) A tko si ti?

Mara:

Ja sam Mara! Zar me ne poznaš?

Radovan (dugo ju gledajući):

Da, da, poznam te. — Ti si moj izgubljeni biser, koji mi pade na dno mora, ja ga gledam, ali do njega ne mogu. Kad zaronim k njemu, zatvori mi ga školjka i otme vidiku.

Mara:

Ta evo me uza te.

Radovan:

Al sad mi ne ćeš iz ruke ispuznuti. Ajdmo, ajdmo. — Glavu ću ti uresiti ljepšom od očeve krunom, salivenom od suhoga zlata poštenja, a okićenom bisercima sviju kreposti, medju kojima se blista najsjajniji dragulj nevinosti. Neka kralja i kraljice ohole, neka traže tudje nevjeste bogate, tudje tulipane, nama će naše ruže mirisati. (Udihava u se, kanda miriše.) Ah, ugodno opaja! . . . (Uhvati se za glavu.) Ajme, boli glava, ajme, majko!

Lepa (popošavši):

Rade! Sinko!

Radovan (lecnuvši se od nje, prikloni se k Mari, koja ga strašljivo pogledava. Na to se on gorko nasmije):

Aj, aj, nemam gdje nasloniti vruću glavu. Idem ju studenom vodom rashladiti. (Ode, a za njim zabrinuta Mara.)



Senj.

Krsto Pavletić.

BILA JE POMLAD.

I.

Josip Resnik je obiskal črez dolgo spet svoj rojstni kraj. Neka skrivna moč ga je vlekla tja črez hribe in doline v tiho, skromno vas, kjer je preživel otroška leta. Polastila se ga je neodoljiva želja, da bi vnovič videl ono nizko, na zelenem holmu se belečo cerkev, one borne, okoli in okoli holma raztresene koče, ono trato, kjer se je bosonog in razoglav prekucaval ter igral s svojimi tedanjimi sovrstniki.

Resnik je bil sedaj sodni svètnik, občespoštovan in priljubljen mož. Toda Resnik je bil še samec. Bog ve, kakšne izkušnje je mož imel, da si ni hotel naprtiti zakonskega jarma. Morda je imel odprte oči ter je videl, koliko je v resnici srečnih zakonov, morda ga je od tega odvračala že kakšna nesrečna ljubezen, morda se je njegovi idealni duši protivila proza navadnega zakonskega življenja. Ali res je bilo, da Resnik ni čutil nikake potrebe, da bi si poiskal družice . . .

Danes torej, na veliko soboto l. 1899., je stal zopet v domači cerkvi. Postavil se je za vrata, tja blizu kropilnika ter se zamislil. Pred priprostim, s pomladnimi cveticami okrašenim oltarjem, je daroval župnik sveto daritev. To ni bil več oni stari častitljivi mož, ki je pred tolikimi leti maševal pred tem oltarjem ter z angeljskim izrazom na svojem obličju poveličaval svetost tega kraja in tudi uplival na srce dovzetnega dijaka, da je bilo tam tako skrivnosto mirno in svečano. Ta blagi mož je že počival pod hladno rušo. A sedaj je zavzemal njegovo mesto mlad duhovnik z vsakdanjim ob-

razom. Malo svetega, nič tajinstvenega, zdelo se je Resniku, ni velo od njegove osebe in celo ta vonj po kadilu in svečah, ki je plul po vzduhu, ni mogel začarati Resnika v one nadzemske sfere, kako nekdaj. Morda pa je to nasprotje med obema župnikoma le navidezno, morda temu občutku, ki me nadvladuje v tem hipu, nisva kriva niti župnik niti jaz; morda je vsemu temu kriv samo čas, ki je tako hitro bežal nad mojo glavo, pomislil je Resnik. In v tej misli ga je potrdilo tudi nekaj drugega. Siloma se je hotel otresti vse posvetnosti, hotel je zopet črez dolgo časa moliti, moliti z vso dušo, z vsako žilico svojega srca. Napel je vse moči, a ni šlo. Samo bridek vzdihljaj mu je izniknil iz prsi. Da, da, čas je storil vse to, dejal si je Resnik nató . . .

Nič več ni poskusil moliti, prevzele so ga zopet posvetne misli. Začel je opazovati ljudi, ki so še posamezno prihajali v cerkev. Pri kropilniku so postajali, desnico pomakali v vodo ter se prekrižavali, a kolena so komaj vidno upogibali. Na črnem kropilniku so se svetile kaplje, ki so pri prekrižavanju padale od prstov ter se počasi cedile nizdoli, puščajoč za saboj polzke, neenakomerne črte. Čveterokotni kamni pod kropilnikom so bili motnovlažni ter umazani od prahú, ki so ga dohajajoči donašali na svojih črevljih.

Resnik je motril prihajajoče, a le malokoga je poznal. Na tem in onem obrazu so se črtali sicer znaki te in one družine, ali ta okorna in okorela telesa so bila ali tako izdelana in postarana, da jih ní bilo mogoče uvrstiti med znance, ali pa so bila še premlada in na obrazih poteze še nejasne in nedoločne.

Tedaj se je pa na vratih pojavil star mož. Bil je visokega stasa in še vedno ravnega hrbtišča. Ali njegovo oko je bilo videti motno in njegove noge slabe, kajti opiral se je ob dve palici ter počasi lezel dalje. Njegov obraz je bil dolg in koža na njem nagubančena. Posebno okoli ustnic je bila ohlapna in viseča, da je bilo videti, kakor bi visela nizdoli prilepljena krpa.

Ko je starec počasi drsal mimo Resnika, je hipoma obstal. Njegovo oko se je uprlo v svètnika ter ga motrilo pazljivo. In neka osuplost se je brala na njegovem obrazu. Videti je bilo, da je spoznal Resnika. Pokimal je z glavo, kakor v pozdrav, ter lezel dalje v klop.

Tudi Resnik ga je spoznal.

— Moj Bog, stari Molek! In še živ! Črez osemdeset jih mora imeti, govoril je sam s saboj. Obiskati ga moram! . . .

Resnik je vrgel še pogled po cerkvi ter takoj nató stopal na plano.

Zunaj je bil krasen dan. Po drevju se je prikazovalo prvo sočno zelenje in pisano cvetje, po zraku so frfotali prvi rumeni metulji. Resnik pa je stopal zamišljen nizdoli po vasi. Tam je bilo vse tiho in mirno. Nemo so ga zrle nekdaj tako dobro znane koče, a nikogar ni bilo na pragu, da bi ga bil pozdravil. Semtertja se je znotraj čulo šumenje, odmevala hoja, zahreščal kak ropot — ženske so bile večinoma same doma ter pospravljale in pripravljale za praznike.

In svetnik je stopal ven iz vasi ter zavil po ozki poti na nasprotni griček. Tam gori je črnelo okrušeno zídovje, oklepajoč zapuščeno vaško pokopališče. Črez njegov rob se je dvigal tu in tam od deževja izpran križ in od časa oglodan kamen. A v kotu ob mrtvašnici je rastla stara, svoje veje globoko pripogibajoča breza. Grobovi so bili zarastli s temnozeleno travo, ki je tukaj prva poganjala že v zgodnji pomladi. Le na malokaterem grobu se je belil posamezen cvet.

Resnik je prestopil prag pokopališča ter nameril svoj korak prav v zadnji nasprotni kot. Tam je stal nizek kamen, iz kraškega mramorja izklesana piramida, katero je bil dal on sam postaviti pred nekaterimi leti. Na sredi je bilo napisano z zlatimi črkami samo ime: Gregor Resnik!

Bil je to grob očeta svètnikovega.

Tu je Resnik postal ter strmel nemo v že upadlo gomilo. Prav ob kamnu je ležala pozabljena mrtvaška kost, dolga, rujava in že luknjičasta nadlahtnica, na katero so se usipali zlati solnčni žarki, a na zidu je čepela taščica ter z bistrim očesom opazovala resnega, dolgobradega moža, ki je bil videti na tak lep dan tako silno otožen.

Dobro četrtinko ure se je svètnik pomudil tukaj. A ko se je obrnil, potegnil je s prsti preko oči Ozrl se je natò okoli sebe po ostalih grobovih ter počasi odšel...

II.

Vrlo davno je že od tega, kar je Resnik sanjal v tem skrivnem kotiču lepe slovenske domovine krasne mladeniške sanje. Žal, da so bile le sanje! In ko se je prebudil iz teh sanj, tedaj je prvikrat občutil bridki predokus resnega življenja, v katero je imel stopiti.

Resnik je bil tedaj abiturijent. Bil je na počitnicah pri svojem starem očetu, ki je bil kočar v vasi. Stari ni imel drugih otrok, a

tudi razen male koče ničesar. V svojih mladih letih je opravljal službo nekakega občinskega tajnika in kmečkega dohtarja ter je živel tako skromno in varčno, da si je še nekaj prihranil za stare dni. Razen denarja so mu ljudje donašali za razne pisarije tudi marsikaterih živil, kar mu je vse prišlo k pridu. Da je mogel sina študirati, pomagal mu je mnogo ženin brat, ki je bil duhovnik v mestu. Ta je skrbel za Josipa do sedmega razreda, dokler ga ni pobrala smrt. No to je bilo še dokaj ugodno, saj leto, ki ga je imel Josip še pred seboj, se bode že kako prebilo. Potem tako ne bode treba skrbeti več, ker Josip je bil določen, da bode pel novo mašo.

Josip je bil tedaj na zadnjih gimnazijskih počitnicah. Maturo je bil dovršil s posebno dobrim uspehom in stari Resnik je bil ponosen na svojega sina. Rad ga je jemal s saboj med ljudi in kazal nanj rekoč:

— Ta bo imel še veliko več v glavi nego jaz! Res ni zastonj študiral. In tak fajmošter bo, da bode veselje.

In tudi Josip je bil popolnoma prepričan, da je vstvarjen samo za duhovski stan. Bil je še popolnoma nepokvarjen, njegove misli in želje so hrepenele po popolnosti.

Že zadnja leta je največ občeval s starim župnikom, a letos je še posebno iskal njegove druščine. A to ni bilo nič čudnega, saj župnik je bil res mož po volji božji, izobražen, vnet za svoj sveti poklic, a zraven vesel družabnik in odkritosrčen svetovalec. Josip pa je bil tudi ponižen in tih. Tako je nastalo med njima neko prijateljstvo posebne vrste.

Josip je imel posebno veselje nad prirodnimi krasotami. Čestokrat je zahajal v bližnji gozd, ki se je razprostiral za vasjo. Tam je navadno legel v mehki mah z obrazom na kvišku in zrl je ure in ure v vrhove temnih smrek in hoj ter vlekel na ušesa njihovo tajinstveno šepetanje. In malo, nežno cvetico, ki je vzrastla ob potu, je zamogel občudovati neprestano ter se veseliti ob njenem drobnem telescu. In roka njegova se ni mogla iztegniti, da bi jo utrgala. Krilato ptico, najneznatnejšega črvička, ki se je vil v prahu, je zapazilo in ogledovalo njegovo oko.

In tako je nekega lepega popoldneva zopet ležal v gozdu. Visok, svetlozelen macesen mu je nudil streho nad glavo, a mehka trava, pretkana s kodrastim nitkastim mahom, ga je pestovala v svojem mehkem naročju. Po gostem malinovju so se preletavale ptice, a solnčni žarki so plesali po njegovi lahki, poletni obleki.

Tedaj pa je nekaj zašumelo za njim. Lahke stopinje so se začule, a še predno se je utegnil Josip zravnati, že je stala pred njim deklica, napol gospodski oblečena. Stara je utegnila biti kakih osemnajst let, a izpod širokega, lahkega slamnika je žarel Josipu nasproti najlepši obrazek, katerega si je mogel misliti. In ta obraz so okvirjali gosti, zlati, vlažno se svetlikajoči lasje, plujoči nizdoli črez tilnik. Izpod kratkega, vijoličastega krila so se svetlikali majhni čreveljčki, odevajoči drobno, skoro otroško nogo. Vsa dekličina prikazen je nosila na sebi pečat nežnosti in milobe, pečat onega »ženskega«, kar človeka blaži in povzdiguje.

Josip je bil omamljen. V mestu je sicer videval dan na dan neštevilno mladih in tudi lepih ženskih obrazov, videval obilo cvetočih lic, drobnih nožic in vitkih, elegantnih životov, a dozdaj ga še ni bil zanimal nobeden. Stopal je mimo njih brezbrižno in apatično, nekako tako, kakor je stopal mimo izložbenih oken, v katerih so se svetile in košatile svilnate robe za damske obleke. Čutil se je varnega pred vsemi in nikdar mu ni srce še zatrepetalo v očigled kake deklice in nikdar se mu ni še na nobeni pomudilo oko tako, da bi jo bilo ogledovalo drugače, kakor vsako drugo lepo božjo stvar.

A danes se je hipoma vse izpremenilo. Ta lepota ga je očarala naglo in nenadoma, da si niti sam ni bil v svesti, kaj se je zgodilo z njim. Obstal je, kakor bi bilo treščilo zraven njega. In njegove oči so slastno pile in srkale ta kras raz njeno lice ter strmele v njo, kakor v kako nadnaravno prikazen. In sam ni vedel, da mu je temna rdečica zalila obraz in vrat. Ko pa je začutil, da se mu je začelo burneje gibati srce v prsih, ko je zapazil hitrejše njegove udarce, tedaj ga je hipoma obšlo spoznanje. Kakor svetel žarek mu je šinilo v dušo, zavedel se je, da bode moral to bitje pred saboj odzdaj ljubiti, ljubiti z vsemi silami svoje duše. A ta zavest je tudi učinila, da se mu je povesilo oko in da je postal hipoma neokreten in zmeden.

Ona pa je stala pred njim ter šegavo upirala svoje velike, modre, zelenkasto se spreminjajoče oči v njega. In ko je zapazila njegovo zmedenost, tedaj se je razveselila in okoli njenih ozkih črešnjevordečih ustnic se je zazibal čaroben nasmeh.

— Ah da, Resnikov študent, kaj ne da? — je vskliknila ter stopila korak proti njemu. Vi me sicer več ne poznate, ali nekdaj sva pa vendarle skupaj letala po vaški trati. In zbirala sva »zlate barvice« in igrala ono, kako se že zove, ah da, »ali je kaj trden

vaš most«. No, res je, nekaj let je preteklo od tega in vi ste veliki in lepi, cel gospod, a tudi jaz, kakor vidite, nisem zaostala.

Resnik je dvignil svoje oči ter jo opazoval. A dasi je mislil in mislil ter si v duhu predstavljal vse svoje tovarišice izza mladih nog, vendar ni mogel uganiti, kdo bi bila ta. Gotovo je bilo, da take lepote ni bilo med njimi. Pozabil je, kaj storé leta in čas.

Približala se mu je še bolj, da je že sapo njeno čutil na svojem obrazu, odrpla še bolj na široko svoje oči ter zrla naravnost vanj.

— Ali me res še ne poznate?

— Za Boga ne, jecal je ter nehoté odstopil za korak.

A ona se je zdaj zasmejala zvonko in glasno, da je glas njen obudil zveneč odmev v oddaljeni gošči. In njeni drobni beli zobje so se zabliščali, kakor dragocen niz pristnih biserov. A tedaj se mu je oživel spomin in spomnil se je, da je enak izraz v očeh res že nekdaj videl, videl o neki priliki v davnih, lepih časih. Udaril se je na čelo ter dejal:

— Ah, Mánica! — Kaj ne, da si Manica Molkova?

— Vendar si me spoznal, ne, hočem reči ste me spoznali, — je dejala veselo ter mu podala svojo majhno, žametasto roko. Njeni beli prsti so se ovili okoli njegovih in iz njih je šinil gorki tok po vseh njegovih žilah.

— Kaj? Le ne vikaj me več! To se pač ne spodobi starim znancem. Le brez skrbi mi reci ti!

— No, pa bom, je dejala ona ...

Sedla sta skupno na mehki mah drug blizu drugega, da sta se skoro dotikala. No pa kaj je bilo to hudega? Saj sta bila »stara znanca«.

In začela sta si praviti svoje dogodke. Povedala mu je, da stanuje že celo vrsto let pri teti v Trstu. Ta teta je precej premožna, a stara in bolehna vdova brez otrok. In ona jej nadomestuje otroke, a zraven jej streže in jo neguje. Zdaj pa je prišla za hipec domov k svojemu očetu, da pogleda, kako je še kaj v teh krajih. Skoro nató mu je začela pripovedovati o Trstu samem, o morju, o solnčnem zahodu na morju, o brezštevilnih ladijah in ladjicah. In on jo je poslušal zvesto in verno, prav tako, kakor je dozdaj vselej poslušal starega župnika, ter zraven jej gledal neprestano v lepe oči. A čudil se je, da jo je tako zgrešil, da ni ves čas svojih študij nikdar povprašal po njej ter da mu tudi nikdo ničesar ni pripovedoval o njej.

Tudi on jej je povedal svojo povest . . .

Ko sta si tako pripovedovala, prigodilo se je večkrat, da sta se njuni glavi sumljivo približali, da sta se njuni senci skoro dotikali. In tedaj so se semtertja dotaknili njegovega čela njeni kodri in ta rahel poljub vlažnih las je učinil, da mu je pod njim vztrepetavalo celo telo.

Nehoté, nevedé, mehanski mu je objela desnica njen vitki pas in stisnil se je k njej, da je bila za hipec preplašena in hotela vstati. Toda takoj se je pomirila, ko je pogledala v njegove oči ter videla tam izraz brezpogojne udanosti, izraz hipoma vzplamtele ljubezni . . .

Dolgo, dolgo sta sedela tako. Ali solnce na nebu se je nižalo in drevje je metalo dolge, temne sence. Tam nekje v gošči se je oglašala mala sova z zateglim svojim piskom in semtertja je zafrfotal med vejevjem kak netopir. Trebalo se je ločiti.

Do tam, kjer se od gozda zagleda vas, sta hodila skupaj, roko v roki. Ko pa so se zabliščale pred njima prve hiše, tedaj sta krenila vsak na svojo stran. Krepko sta si stisnila roki, zašepetala si »na svidenje« ter se razšla. Predno sta izginila za ovinki, sta se še ozrla ter z rokama pomigala v slovo . . .

Josip je stopal počasi proti rojstni svoji hiši. Čutil je, kaka izprememba se je danes zvršila v njem. V svesti si je bil tega prevrata in vedel je, da je en sam današnji hip zadoščal, da je podrl naklepe in načrte njegove, ki jih je nosil v svojih prsih toliko let. In marsikdo drugi bi se bil čutil tesnega, nezadovoljnega sam s saboj, bi razmišljal, kaj mu je storiti. A Josip je takoj vedel, katero pot ima zdaj nastopiti. Videl je vse težave, ki so mu v različnih podobah pretile, a vse to ga ni moglo ozlovoljiti. Tako veselo in praznično mu je bilo pri srcu, kakor še nikdar v življenju in na obrazu, ki je bil že nekaj dni bledikast in upadel, so zopet vzcvetle rdeče rože.

Odzdaj je posečal Josip župnika vedno bolj poredkoma in še ti poseti so bili navadno le kratki in redkobesedni. Stari gospod je to seveda zapazil, toda rekel ni ničesar. Zadovoljil se je s tem, da je svojega mladega prijatelja opazoval kjer in kakor je mogel ter da mu je včasi namignil kak dober svet. V podrobnosti pa se ni spuščal.

Josip pa je postajal čim dalje bolj živahen, njegovo življenje je zadobilo zanj hipoma ves drugačen pomen in namen, bodočnost je bila njegova. Sleharni popoldan je odzdaj bila Josipova pot v gozd. In tja je vedno prihajala i ona in tam jima je cvetla prva osrečujoča ljubezen. In ta ljubezen je bila Resniku tudi zadnja.

Toda dnevi so potekali naglo, prenaglo. Josipu so se nagibale počitnice h koncu, a še vedno ni bil očetu povedal, da ne bode izpolnil njegove želje ter šel v bogoslovje. Matere itak že več ni imel, umrla mu je bila pred dvema letoma. Zadnji čas je tedaj bil, da razodene to očetu ter se posvetuje z njim o nadaljnjih svojih namerah. Prav nič ga ni skrbelo, da bi mu oče ne dovolil, a tudi najbližja bodočnost, študiranje v glavnem mestu, mu ni delalo preglavice, dasi ni imel toliko, da bi se bil tam preživel samo mesec dni. Ljubezen njegova je bila trdna opora, ona mu je pomagala, da se mu je videlo vrlo lahko vse, kar ga je še čakalo . . .

Nekega dne sta sedela Josip in stari pri skromni večerji, katero jima je bila ravnokar pripravila priletna postrežnica. Počasi sta zajemala krompirjevo juho, ki je bila gosta in debela ko sok. Nobenemu se ni prav ljubilo, jed se jima je valjala po ustih in le težko sta jo požirala. Po nekolikih založajih pa položi stari žlico na mizo ter pogleda sina.

— Ti, jaz ti hočem danes nekaj povedati, dejal je nató zateglo ter si brisal usta z žepnim robcem. — Saj poznaš ono beračico Mico tam izpod klanca? Glej, ta je včeraj nabirala dračja po gozdu. A nekje tam v gošči je po naključju zapazila dva mlada človeka, seveda moškega in žensko, ko sta sedela v travi ter grulila, kakor zaljubljena goloba. Skrivaj ju je gledala, zapomnila si njuna obraza ter zopet skrivaj odšla. Kaj meniš, kdo sta bila ta dva?

Resnik umolkne ter zre sinu naravnost v oči. Toda motil se je, ko je mislil, da bode sin zmešan in preplašen. Josipu je sicer šinila rdečica v glavo, a očesa ni povesil.

— Dobro, ako že veste, vam ne bode treba praviti. Prihranjen mi je vsaj vvod, s katerim sem itak mislil še danes na dan. Toraj iz tega spoznate, da se mi dva z Mánico ljubiva. Ker je pa ta ljubezen resnična in globoka, treba se bode z Mánico zvezati za vse življenje, ako hočeva, da nama ga bode ta ljubezen sladila. Ako se pa hočeva zvezati za vse življenje, tedaj je neobhodno potrebno, da opustim misel, da bi bil kedaj duhovnik. In to misel sem v resnici tudi že opustil in tega se prav nič ne kesam. Zdaj tedaj veste, kako stoje stvari.

Stari je nekoliko časa debelo gledal, ko je videl sina hipoma tako odkritosrčnega in odločnega. Takoj je videl, da bi tu bil vsak upor nemogoč. Nagnil je glavo ter nekoliko časa zamišljeno zrl skozi okno. In tedaj je pomislil, da mora s sinom začeti zlepa.

— Dobro me poznaš, sin moj, dejal je črez nekoliko časa. —

Zató ti tudi ni treba praviti, da bi te jaz silil v katerikoli stan. Sam si dovolj pameten, da bodeš vedel ukreniti pravo. Ali meni se zdi, da vzrok, kateri te je privedel do tega sklepa, ni bil dovolj tehten. Moj Bog, ljubezen, in celo prva ljubezen, koliko časa pa traja? Nekoliko tednov, morda par mesecev in potem se jej smeješ. Ostane ti morda prijeten spominček nanjo, ali drugega nič. A če si vsled take mlečne ljubezni zgrešil svoj stan, tedaj ti ostane kes in pokora. Zató je treba stvar pretehtati od vseh strani. Ako se ti ljubi poslušati, pa začniva in oglejva si to zadevo vsestranski.

Josip je očeta poslušal molče, a pri vsaki besedi, ki jo je stari izgovoril, je šele čutil, kako dobrega in pametnega očeta da ima. Večkrat je sicer že imel priliko, da je opazil, kako korenito zna oče vsako reč presoditi, a da je zraven naravne nadarjenosti tudi toliko izobražen, do danes še ni vedel. In čutil je, da ima v svojem očetu tudi pravega prijatelja, katerega je pa šele danes dobro spoznal. Milo se mu je storilo pri tem spoznanju. Poltiho je izpregovoril:

— Govorite, oče!

Stari pa se je nagnil bliže sina ter začel:

— Kakor že rečeno, braniti ali siliti nočem. Vendar premisli najprej to, da visoke šole stanejo mnogo, več, kakor si morda zdajle misliš. Jaz pa, veš, da ti ne morem pomagati. Toda to bi še bilo. Morda bi se kako dokopal do zvršetka, saj se jih je na enak način izučilo že mnogo pred taboj in se jih bode za taboj. Ali recimo, da tudi dovršiš vse izpite. Kaj pa si potem? Ali nisi šele prav na razpotju in hujšem razpotju, nego si to danes? Pojdi in praktikuj, kamor in kjer hočeš, povsod stvar mnogo stane in treba je zopet denarja in denarja, predno dobiš kako mesečno novčno podporo. In koliko časa preide, da te imenujejo pravim uradnikom v kakovem činovnem razredu? Najmanj dve, a tudi več let. Ako tedaj vzamemo, da dovršiš študije v štirih letih, a predno prideš v službo pretečeta dve leti, tedaj je to celih dolgih šest let. In pomisli, kaj se v teh dolgih letih zgodi lahko s tvojo sedanjo ljubico! Tisoč proti eni stavim, da tedaj ne bode med vama več niti sence katerekoli ljubezni. I ako bi tudi bila, recimo bila, da te ne žalim, ali bi se v tem času tvoja ljubica ne postarala za šest let? In kdo bode jemal priletno devico, ko je na ponudbo toliko mladih! Zraven pa ona tudi ničesar nima, a za zakon treba priprav, ki mnogo stanejo. Ako bi jo hotel tedaj vzeti, moral bi se zadolžiti, a dolg je hudo, hudo breme. In ne motim se mnogo, ako rečem, da bi te ravno to breme sčasom tako težilo in ozlovoljilo, da bi si začel očitati, čemu si

storil tako neumnost ter vzel nepremožno ženo, ko bi ti jih bilo lahko najti takih, ki bi imele kaj pod palcem ter ti tako zagotovile složno in brezskrbno življenje. No tako bi bilo konec ljubezni, a začetek domačih prepirov. Kaj ne, tu ti razvijam jako žalostno perspektivo v bodočnost in ti ne moreš nikakor verjeti, da bi bilo kaj takega mogoče; posebno ti ne more v glavo zdaj, ko ti srce prekipeva v najslajših občutkih prve ljubezni. Toda verjemi, da to spričo tega ni nič manj resnično in da bodeš črez nekoliko let tudi ti tako sodil!

— Oče, nikdar, nikdar! Vi me že ne poznate. In tudi, ako bi imel biti nesrečen, skrajno nesrečen, ljubezen moja ne bi nikdar minila!

Resnik se je zasmejal tej sinovi gorečnosti ter nadaljeval:

— No, mogoče. Toda preiščiva stvar še nekoliko dalje. Glej, ako se odpraviš pa tja, kamor si bil namenjen do zadnjega, tedaj odpadejo vse te skrbi. Vsa ta štiri leta bodo lepo drugi skrbeli zate, na drugo ti ne bode treba misliti nego na učenje, in po tem kratkem času bodeš gospod. Ako te zraven opomnim še na to, da ima kmet le duhovnika za »gospoda«, a drugi so mu samo »škrici« in nebodijihtreba, tedaj mislim, da sem prerešetal dovoljno vse, kar govori proti enemu, a ne nasprotuje drugemu!

Nastal je nekoliko časa molk. Stari se je oddahnil ter si prižigal dolgo svojo pipo. Vstal je ter stopil nekolikrat po sobi gori in doli. A ko je videl, da sin ničesar ne odgovori ter razmišlja, vstavi se pred njim ter reče:

— Saj se ni treba precej odločiti, čas imaš še nekaj dni, da vse dobro preudariš!

Toda Josip je vstal, vzel klobuk ter odhajajoč dejal:

— Vse je dobro premišljeno, nazaj ne smem in nočem! Kar sem sklenil, hočem storiti. Hvala vam, oče, da mi ne nasprotujete!

In odšel je . . .

Stari je še nekoliko časa taval po ozki sobi, mrmral med zobmi, majal z glavo ter vlekel goste oblake dima iz svoje pipe in jih spuščal pred se, da je bila vsa soba takoj zakajena. A ko je solnce zašlo za gore, stopil je pred kočo ter sedel na klop in opazoval sence, ki so se začele vlačiti iz doline više, vedno više, dokler niso zagrnile viškov nižjih holmov, pozneje visokih gora.

In nastala je noč in na nebu so se začele prižigati brezštevilne svetle zvezde . . .

* * *

Takoj drugi dan je Josip tudi župniku razodel svoje srce. Stari, blagi mož ni bil kar nič osupel. Vedel je že vse.

— Kar ukrenete, dobro premislite! V takih slučajih se ne more svetovati nikomur. Pri vas sem popolnoma prepričan, da ne krenete s prave poti, bodisi v tem ali onem stanu. Želim vam povsod najboljših uspehov!

Josip mu je bil hvaležen na teh besedah. Molče mu je podal roko ter se ginjen poslovil.

* * *

Bil je zadnji dan Josipovih počitnic.

Zjutraj se je že bil poslovil od nekaterih bolj znanih vaških družin ter od župnika, a popoldne od nje, svoje Mánice. Seveda je bilo slovo najtežje od nje, ki je postala v tako kratkem času luč njegovega žitja.

Ko sta s starim povečerjala ter še nekoliko posedela v živahnem razgovoru, sta se odpravila spat. V celi hiši sta bili samo dve sobi, prva spredaj, a druga zadaj, z oknom na majhen vrtič. V zadnji je spal Josip. Še nikdar mu ni prišlo na um, da bi bil ponoči zapustil svojo celico. Vselej, ko je prišel v njo, je v njej tudi pričakal jutra. Zgodilo se je sicer večkrat, da je pozno še postaval pri oknu, zroč v tiho, bajno noč, a nikdar mu ni prišlo na um, da bi bil še kam odšel.

Toda nocoj mu ni dalo srce miru. Neka silna, neodoljiva moč ga je silila iz te samotne izbice tja ven. Mogočno hrepenenje, da bi še enkrat videl njo, ga je prevzelo ter mu napolnilo dušo. Neki glas mu je pravil, da jo vidi morda zadnjič. In to ga je privzdignilo, da je brez pomisleka skočil skozi nizko okno. Da, moral jo je nocoj še videti, moral jo je še enkrat pritisniti na svoje srce!...

Zunaj je bila temna noč. Le nejasno in nedoločno se je črtala rujava steza pred Josipovimi očmi. Njegove, ponočne hoje nevajene noge, so se semtertja spotaknile in le s težavo je lezel dalje. Toda s časoma so se te teme navadile oči, noge so postale sigurnejše in Josip je imel le še malo korakov do Molkove hiše.

Vsak hipec je postajal ter jemal klobuk raz glavo, da bi si hladil vroče čelo. Njegovi prsti so rili mehanski med potnimi lasmi, a srce mu je vtripalo burno, da ga je bilo slišati.

— Kako se me bode razveselila, ko jej bodem potrkal na oknice, mislil si je Josip. In to toliko bolj, ker me ne pričakuje! Revica, kako jej je gotovo hudo pri srcu, morda še huje nego meni! — In

njene mehke roke se bodo zopet in sedaj še gorkeje ovile mojega tilnika in njena drobna glavica bode zopet počivala na mojih prsih!

In dospel je skoro do hiše. Tedaj je pa stopal tišje in rahleje, da bi ga kdo ne zapazil. Semtertja je sicer poknila suha vejica pod njegovimi nogami, zašuštel vel list, a drugače se ni zganilo nikjer ničesar in tako se je neopažen priplazil do hiše,

Tam je bilo eno oknice še razsvetljeno. Luč je medlo odsevala skozi rdeč zastor. Da je to njeno oknice, je Josip dobro vedel, saj mu je njegovo lego ona sama pred nekaj časom natančno popisala.

Tiho, prav tiho, je Josip pristopil k oknu ter se vzpel nekoliko na prste. Hotel je najprej videti, kaj dela še tako pozno, a potem rahlo potrkati.

Ob kraju se je bil zastor zavil nekoliko nazaj in skozi ozko razo se je lahko videlo po enem delu sobe. In Josip je zrl nekoliko časa skozi to razo tja notri.

A hipoma so se mu začele tresti roke, s katerimi se je držal ob kamen, ki je obrobljal okno. Spustiti se je moral. Hkratu so se mu začela tresti kolena in neopisna bol mu je prešinila dušo. Nekoliko časa je stal kakor okamenel. A tedaj je notri v sobi nekaj zašumelo, luč je ugasnila in tiho se je odprlo okno.

Josip je naglo odstopil nekoliko korakov, ter se skril za debelo hruško, ki je rastla za hišo. Tedaj se je pa v oknu pojavila črna moška postava, skočila tiho nizdoli ter naglih korakov izginila. A okno se zopet tiho, brezšumno zaprlo . . .

* * *

Drugi dan na vse zgodaj se je Josip odpravil od doma. Stari ga je spremil nizdoli do velike ceste ter se počasi vrnil. Kolikor je mogel, mu je dal na pot, a veliko ni bilo.

Josip pa se je še ozrl gori proti vasi, njegovo oko je iskalo še hiše Molkove. In zazdelo se mu je, da se gori na planjavici svetlikajo — znana krila in da mu ona pošilja z mahanjem belega robca svoje zadnje pozdrave. Naglo se je obrnil ter koračil dalje. Niti enkrat se ni več ozrl. Njegov obraz pa je bil bled, kakor bi bil vstal iz groba, in njegov stas se je videl nekam upognjen.

In Josip je mislil in mislil. Najbolj čudno mu se je videlo to, kako da zdaj, ko se mu je tako hitro pripetilo nekaj takega, kakor mu je prerokoval oče, kako da zdaj ne misli več, da bi šel v semenišče. Saj bi bilo po tako bridki prevari vendar to edino najboljše zatočišče. Ali ga je bilo sram pred očetom in župnikom,

da bi se tako hitro skesal, ali ni hotel tega veselja narediti njej, ki ga je izdala, o tem si niti sam ni bil na čistem. Zavedal se je edino le tega, — da ni ustvarjen za službo in stan, kateremu je bil toliko časa namenjen, in to mu je zadoščalo in to ga je gnalo dalje, dalje, v tuje veliko mesto . . .

In stopal je dalje resnega lica, črez noč dozorel v razmišljajočega moža. Obcestno drevje je že trepetalo v prvih mrzlih jesenskih vetrovih, semtertja je že cepnil kak list v jarek, ob potoku se je že upogibala marsikaka opaljena cvetica, a Josip je stopal dalje . . . dalje . . .

Črez dobro uro je bil na železniški postaji. Lokomotiva je zaprhala, dim je bruhnil iz širokega dimnika v gostem oblaku kvišku, kolesa so zaštropotala . . . Z Bogom! . . .

III.

Od pokopališča se je svètnik Josip Resnik počasi vračal proti vasi. Ob poti se je razcvitalo grmovje, po prahu so se valjali vrabci, a po prvih cvetovih so brenčale čebele.

Svètniku je bilo mehko okoli srca. Spomnil se je onih počitnic, predno je bil odšel na vseučilišče. Tistikrat je bil zadnjič v tej vasi, zadnjič doma. Sprva se mu je na Dunaju godilo slabo, zelo slabo. Stradal je, a zraven se učil noč in dan. A še tisto leto mu je bil umrl oče. Zadela ga je bila kap. In videl ga ni nikdar več . . .

Odzdaj je bil sam na svetu. Toda koncem prvega polletja se mu je posrečilo, da je dobil službo domačega učitelja pri neki prav dobri obitelji na Dunaju. To mu je omogočilo, da je dokončal svoje študije. Tu si je tudi toliko prihranil, da je pozneje zamogel vstopiti kot praktikant k sodišču. Imel je srečo, kmalu je postal adjunkt in sodnik. A letošnje leto so ga imenovali svètnikom . . .

In sedaj se je tudi spomnil svoje ljubezni, katere ni mogel nikdar prav pozabiti. Mnogokrat mu je stala podoba Máničina pred očmi, jasna in svetla. Toda samo nekoliko časa. To jasnost in svetlost je navadno hipoma počrnil temen madež, spomin na oni večer. Od tistikrat ni vedel nič več o njej.

Danes pa, ko se je bližal prvim hišam, so ga z vso silo obsuli spomini nanjo. Privzdignil je oko in glej tam gori med drevjem se mu je zdelo da se svetlika njeno krilo, kakor v nekdanjih časih, da se žari njen obrazek, da mu maha njena roka v pozdrav. Ne-

kako čudno mu je hipoma postalo okoli srca. Čutil se je zopet mladega in kri mu je začela burneje plati po nemirnih žilah. In čudno, danes je prvič po tolikih letih začel natančneje razmišljati o onem, zadnjem večeru. In začeli so vstajati dvomi v njegovi duši. Ali je oni večer res prav videl, da je bil nekdo pri njej? Da, to je bilo res! Toda, ali ni mogel biti kak njen sorodnik, ki je imel kaj opraviti pri njej? Čemu bi bila sicer imela luč v sobi? Ali pa ni dotičnik objemal nje, ki je bila njegovo vse na svetu? Da, tudi to je bilo res! Toda, ali ni mogoče, da je bilo to samo slučajno, da se je od nje poslavljal res kak sorodnik? Ako bi bil drugi dan, predno je odšel, še prišel k njej, tedaj bi mu bila gotovo razjasnila to zagonetko. In sedaj se ga je polotil kes, da se ni vrnil tja gori, ko jo je videl, da stoji na planjavici ter zre za njim . . .

Črezdalje bolj je bil svètnik prepričan, da je tistikrat ravnal prehitro, prenagljeno. Toda zdaj, zdaj, ali bi se ne dala ta napaka več popraviti? Ali bi ne bilo mogoče, da bi se še vse razjasnilo in uravnalo? Saj je on še v najlepših letih, a ona . . . toda kaj, ko bi bila že omožena? Ne, tega ne! Ne sme biti, ako ga je ljubila s tako ljubeznijo, kakor on njo! Pa če bi bila?

Resnik ni mogel več misliti, vse mu je plesalo pred duševnimi očmi. Neko hrepenenje ga je prevzelo, hrepenenje, kakoršno se ne polašča več resnih, v življenja borbi izkušenih mož. In to je Resnik čutil. Skusil se je otresti take sentimentalnosti, toda ni šlo. Vedno huje ga je vleklo tja gori, da bi povprašal po njej, da bi jo morda še videl . . . Oh, to bode scena!

Res, ni si mogel pomagati in pospešil je svoje korake. Njegovo srce si ni dalo zapovedati, dasi so mu ustna govorila: Moj Bog, kakšen človek si! Kako si smešen! Ali je kdo drugi še tak tepec na svetu? Oj, ubogi idealist!

Sam sebi ni mogel verovati, da je sam izustil te besede. Stresel je z glavo, pogladil si dolgo brado ter hitel dalje . . .

*
* *

Pri Molku so bila vrata odprta na stežaj.

Resnik je takoj stopil črez prag v kuhinjo. Na ognjišču ni bilo ognja, a po koteh so ležale nakopičene smeti, ki so bile vlažne in na pol trhle. Nekak neprijeten vonj po plesnobi je polnil ta prostor. Na tleh je stal raztrgan košek krompirja. Nekoliko drobnih krompirčkov je bilo že olupljenih, a zraven njih je ležal rjast pipec.



BOGOSLOVJE.

ROBERT FRANGEŠ

ZAGREB.

Resniku so takoj izginile vse iluzije. Srce se mu je stisnilo in nek glas ga je svaril, naj se vrne.

V istem hipu je od nekod pridrsal stari Molek.

— Ah, ah, gospod, dobro da ste prišli, jecal je starec. Videl sem vas v cerkvi in hotel sem vas ravno zdaj obiskati. Glejte, nikjer nič, od vseh kotov zeva lakota in smrt — pomagajte!

Mehanski je segel Resnik v žep, a zraven vprašal:

— Kje pa je vaša hči?

Toda ni bilo treba dolgo vpraševati. Na sobinem pragu se je prikazala ženska podoba. Oblečena je bila v stare, skoro raztrgane krpe in njen obraz je bil črnikast in zamazan. Njeni zmršeni lasje so jej silili po čelu. Z rujavo desnico jih je skušala spraviti v red.

Za njo je stal nekako osemleten fantek, umazan in podolgastega, bledega lica, na katerem se je že poznala sušica.

— Jej, gospod, vi ste? Stopite, stopite tu notri v sobo, je izpregovorila ženska s hripavim, ubitim glasom.

Resnik ni vedel, kaj bi začel.

— Joj, ali nočete? Saj sva se vendar nekdaj ljubila. Ali nočete nič več k svoji stari ljubici, sikala je glasneje in vedno hitreje... Pa seveda nočete, saj ste postali tako imeniten gospod, a jaz sem samo navadna vlačuga. Vla..., slišite, in tukaj je plod mojega življenja!

Pokazala je dečka ter se hripavo nasmejala.

— No morda bi bila postala takšna tudi pri vas. A omožena ženska ni več vlačuga, ona je lahko imenitna in spoštovana gospa. In tako ne bi nosila na sebi znamenja, katero nosim zdaj, in ljudje bi mi ne bežali s pota, kaj ne da, ljubček moj?

In zopet se je ostudno nasmejala...

Resnik je stisnil staremu v roko nekaj denarja ter planil iz hiše.

Za saboj je še slišal njen grozni smeh. In ta smeh je odmeval po njegovih ušesih še dolgo, dolgo potem in odmeva še dandanašnji...

Takoj potem je svètnik zopet odšel iz tega kraja. In ko se je vozil do bližnje postaje, prepevali so mu ptiči v obcestnem grmovju, drevje je zelenelo in cvetelo. Okoli in okoli je bila najlepša pomlad.

Litija.

Josip Kostanjevec.

RELIGIJA I ZNANOST.

»Obje su, vjera i znanost, božji porod, te na medjusobnu ljubav, slogu i potporu bićem i izvorom svojim upućene.«

Strossmayer: Besjeda prigodom otvorenja galerije slika.

Otkada živi rod ljudski na ovoj zemlji, od onda živi u svijesti ljudskoj i religija. Ona je kao historijska i psihološka činjenica najstarija, najopćenitija i najznamenitija pojava u životu naroda i pojedinaca. Ona je s čovječjom biti tako srašćena, da n. pr. A. de Quatrefages po njoj i definuje čovjeka veleći, da je čovjek »biće organizovano ... nadareno moralnošću i religijom«. S čovjekom rodila se na svijetu i znanost; jer, kako lijepo kaže biskup Strossmayer: »Bog je u onaj isti čas, kad je svetom moći svojom prvu iskru misli iz uma čovječjega, kad je prvo čuvstvo iz srca čovječjega, kad je prvu riječ iz usta čovječjih izbio i sv. vjeru i sv. znanje porodio i baštinom cijeloga svijeta i svih vjekova učinio. Ne može čovječanstvo, ne može nijedan narod bez jednoga i drugoga biti.«

Što je dakle religija, što znanost?

*
* *

Čovjek cijelim bićem svojim izlazi od Boga i odredjen je k Bogu konačnoj svrsi svojoj. Ova uzajmica, u kojoj stoji razuman čovjek cijelim bićem svojim s Bogom, izvorom svojim i konačnom svrhom svojom, jest objektivni, ontološki osnov religije, a skup svih istina i dužnosti, koje izviru iz ove uzajmice čovjeka s Bogom, jest religija u objektivnom smislu. Koliko pak čovjek ovu objektivnu i stvarnu

uzajmicu ovisnosti umom svojim spoznaje, voljom je svojom priznaje, pa onda i čuvstva svoja i spoljašnje djelovanje svoje službi božjoj posvećuje: to je religija u subjektivnom znamenovanju.

Religija dakle obuhvata čitava čovjeka. Prvo mjesto u religiji pripada svakako spoznaji, te nema i ne može biti religiozna života, a da ne obuhvata dajbudi nekih religioznih istina. Za to je u svakoj religiji odlučan momenat vjerovanje. Ali se opet religija ne smije stegnuti na samu spoznaju, kako bi to htio jednostrani intelektualizam i racionalizam, već u religiji pripada i htijenju odlučno znamenovanje. Ta već za samo vjerovanje tako je potrebno htijenje, da bez njega i nema vjerovanja. Ne smije se dakle iz religije izlučiti ćudoredje. Ćudoredan je život dapače najočitija biljega prave religioznosti. Nije ipak sva bit religije ni u samom ćudoredju. Ćudoredje ne može opstojati samo o sebi, bez odredjenih vjerskih istina.

Mišljenje dakle i htijenje, ova oba čisto duševna djelovanja naše svijesti, stječu se u religiji, dà, u njoj i postizavaju vrhunac svoga savršenstva. Ali kako čovjek nije samo duša, već je od tijela i duše sastavljeno jedno živo biće, utječe religija i na niža, od tjelesnoga organizma ovisna djelovanja duše; utječe naime na čuvstvovanje i spoljašnje djelovanje. Ovako se religija, sasvim prema naravi ljudskoj, uvijek javljala i očitovala i u čuvstvovanju ljudskom i u spoljašnjim bogoštovnim činima.

Da religija najznatnije utječe na čuvstvo, tako je očita činjenica, da neki, osobito poslije I. N. Tetensa i I. Kanta, koji čuvstva pripisuju posebnoj moći, u religiji čuvstvu dosudjuju prvo i poglavito znamenovanje (H. Ulrici), a drugi u čuvstvo stavljaju svu bit religije. Ovi potonji, ako i ne priznavaju religiji nikakove objektivne vrijedn sti, ipak joj priznavaju neku subjektivnu vrijednost za čuvstvovanje. Religija bi imala biti puko nabožno čuvstvo (pietizam), ili neko neodredjeno čuvstvo apsolutne ovisnosti (F. D. E. Schleiermacher, D. F. Strauss) ili čuvstvo tajanstvene sile, koja se očituje u svemiru (H. Spencer) itd. Ali čuvstvo, premda je toliko znamenito u religioznom životu, samo je za sebe previše neodredjeno i bez cilja, a da bi moglo zadovoljavati potrebama duše i srca čovjeka i upravljati životom njegovim. Slijepi fanatizam i neobuzdana strast lako prevladaju ondje, gdje ne gospoduje sigurna spoznaja razuma, pa su zato počinili upravo i na polju religije mnogo zlo. Za to je potrebno, da spoznaja razuma, koja je osnov svega specifično čovječjega djelovanja, i u religiji imade prvenstvo

i vodstvo: religiozna spoznaja treba da giblje volju i upravlja njome, iz nje treba da vrcaju žive iskre u čuvstvovanje i djelovanje čovjeka. Ovako postaje religija u srcu čovjeka onaj tihi plamen, koji sva čuvstva njegova, i najljuću bol i najveću radost, oplemenjuje i posvećuje: najveći zanos, koji nam daje snage za heroička djela, za mučeništvo, kao i tihi blaženi mir, njezina su čeda.

Religija dakle niti je samo spoznanje, niti je samo čuvstvovanje, niti je samo htijenje, već je sve ovo zajedno, pa za to ona nužno obuhvata i dogme, t. j. istine vjerske, i zakone ćudoredne i čine bogoštovne. A kako divno, isključivši svaku jednostranost, obuhvata sva ova počela ona religija, koju nam je Sin božji dao na križu!

* * *

A znanost? Ne opstoji li neizgladiva opreka izmedju znanosti i religije, poimence vjerovanja? Ne obara li znanost kršćanske dogme? Nije li vjerovanje zapreka napretku znanosti?

* * *

Kad je Bog stvorio ovaj veličanstveni svemir i u njemu razumna čovjek, otvorio mu je beskrajno polje istraživanja, a kad mu je u narav usadio žedju za znanjem, kao da ga je potisnuo na razne putove, koji vode znanju i znanosti. Čovjek gonjen ovim naravnim nagonom za znanjem, što mu ga je Bog usadio u dušu, stao je istraživati sve pojave vidljive prirode, sve pojave duševnoga života, a išao je i za tim, da im spozna i uzroke. Najrazličitije su se već rodile znanosti, a i danas nastaju nove, te još ni danas nije gotov struk svijetlih zraka, što se imadu poput trakova vječne, božanske istine odrazivati u umu čovječjem.

Da znanosti mogu uspjeti u ovom svom nastojanju, da nas mogu voditi sve bliže vječnoj i beskonačnoj istini, potrebita im je prije svega sloboda: zato je sloboda istraživanja njihovo neotudjivo pravo. Svaka znanost imade svoje zakonito područje i u svom području imade pravo, da slijedi svoje zakone, koji izviru iz same naravi stvarî, da se služi metodom, koji najbolje odgovara njezinom istraživanju i svrsi. I ovoga nije crkva katolička nikad poricala. Već sv. Toma Akvinski veli: »U svim tvrdnjama treba da slijedimo narav stvari, osim onih (tvrdnja), što nam ih daje božja objava, te jesu svrhunaravne.« A sabor Vatikanski (De fide c. 4.) veli: »Niti crkva krati, da se pojedine znanosti, svaka u svom

području, služe vlastitim načelima i vlastitim metodom«, te ovu slobodu znanosti zove »opravdana sloboda — justa libertas«.

I zaista, ako svaka znanost imade u svojem području da poluči svoju odredjenu svrhu, kako će je polučiti, ako nema svojih sredstava, kojima se može slobodno služiti, ako nema svojih putova, na kojima se može slobodno kretati, da dodje do cilja? Ili, zar bi tko drugi imao da obavi njezin posao? Zar je možda objava božja već obavila taj posao?

Ali objava nam ništa ne pripovijeda n. pr. o sastavu tvari, o svojstvima tjelesa, o naravi i djelovanju prirodnih sila, kao što nas ne poučava ni o organskom ustroju živih bića; ni o fiziološkom djelovanju organa, ili o veličini, razmaku i gibanju svemirskih tjelesa. Nema objavljene ni fizike, ni kemije, ni fiziologije, ni medicine, ni astronomije; a nije objavljen ni metod, kojim treba da se služe ove znanosti u svom istraživanju. U ovom dakle obziru nemaju znanosti što da se uče od objave ili teologije. »Sv. pismo«, veli kardinal Baronij, »hoće da nas uči, kako se u nebo ide, a ne kako nebo ide.« — Svrha dakle religije druga je, uzvišenija je!

Istina je doduše, da objava govori i o mnogim pitanjima, za koja se zanimaju i moraju se zanimati i znanosti, kao što su n. pr. ova: otkle je čovjek, kamo ide, koje je znamenovanje života njegova, smrti njegove? Nijesu li ovo upravo životna pitanja, pred kojima su svi drugi znanstveni problemi kao dječje sigračke! A ne znače li ova pitanja zapravo: kako stojimo prema božanstvu. Pa ako je znanost lutala i očajala, kad joj je trebalo odgovoriti na ova pitanja, te je i jedan božanski Platon žudio da dodje neko božansko slovo — λόγος τις θεῖος — da nas pouči, sada imademo na ova pitanja jasan i točan odgovor, jer nas je poučilo utjelovljeno slovo božije.

Istina je nadalje, da objava govori i o takovim pitanjima, koja su zapravo čisto znanstvena pitanja, te pripadaju u geologiju, lingvistiku, etnografiju, antropologiju itd. Ali objava u ovim pitanjima samo udara temelje i rasvijetljuje vrške na zgradi znanosti, a samu zgradu ostavlja u sjeni: ostavlja dakle znanostima široko polje, na kojem se mogu slobodno kretati.

Istina je napokon, da se je milostivi Bog udostojao objavom nas poučiti i o tajnama, koje koliko nadmašuju dohvat našega uma, toliko svrhunaravnim svjetlom raširuju vidik duši našoj i otkrivaju nam tajanstveno biće njegovo i ljubav njegovu k nama.

Kako dakle dolazi do opreke izmedju vjere i znanosti? »Ako

opreke kadšto i bude«, lijepo veli slavni naš biskup, »nije je narav stvari porodila, nego strast, slabost i zanesenost ljudska.«

Dogodilo se i dogadja se, da koji bogoslovac, krivo shvatajući izvore objave, svoje subjektivno mišljenje o kojem pitanju znanosti izdaje za nauku vjere. Ovakav čovjek stješnjava znanostima područje slobode i postavlja joj medje ondje, gdje ih nije postavio ni Bog ni crkva. Jalov je posao i vrlo pogibeljan, kad tko hoće da objavom rješava takova pitanja, koja ima da riješi tek znanstveno istraživanje uma ljudskoga. Isto tako ne dotječe apriorno umovanje ni puka dedukcija ondje, gdje se radi o pitanjima, koja se mogu riješiti tek iskustvom, opažanjem i istraživanjem.

Ovo je jedan izvor oprekama, gdje »strast, slabost i zanesenost ljudska«, a ne vjera, suzuje opravdanu slobodu — justam libertatem — znanostima. Drugi je izvor oprekama na drugoj strani.

Pripada upravo na moralno dostojanstvo čovjeka, da ne može ni zamisliti ni izreći: pravo, sloboda, a da se odmah u duši ne javi i druga riječ: dužnost, zakon. »Legum omnes servi sumus«, veli Ciceron, »ut liberi esse possimus.« Ne može biti prave slobode ni na kojem području, ako se ne podvrgnemo zakonu, dakako pravednom zakonu, jer nepravedan zakon zove Ciceron razbojništvo — latrocinium. Ovo vrijedi i za znanosti.

Imade pak takovih istina, koje pripadaju na nerazorljivu baštinu svih vijekova, koje tvore osnov mišljenja ljudskoga i društva ljudskoga, bez kojih nema ni govora ljudskoga, ni zakona, ni moralnoga reda ni javne svijesti ni civilizacije.

Medju ovakove istine pripadaju u prvom redu religiozne istine, koje jednodušnim glasom naviještaju svi narodi kroz sve vijekove, jer bez njih nijesu mogli ni biti ni napredovati. I upravo u tom već stoji i jamstvo njihove istinitosti. Lijepo veli glasoviti učenjak i osnovatelj psihofizike G. Th. Fechner (Drei Motive und Gründe des Glaubens): »Nama ne bi trebalo religiozno vjerovanje, kad ne bi bilo predmeta njegovih. Jer, ako je čovjek stvorio vjerovanje u ove predmete, budući da mu je ovo trebalo, to nije sam stvorio te okolnosti, da mu treba vjerovanje za uspješan opstanak, i prema tomu je potrebom prisiljen stvoriti ga. Što je dakle čovjek stvorio religiju, mora da je osnovano na ovoj istoj zbiljskoj naravi stvari, koja je stvorila i čovjeka skupa s potrebama njegovim. Značilo bi pak i naravi stvari pripisati apsurdnost, i bilo bi protiv svega iskustva, da je narav čovjeka tako udesila, da može uspijevati samo s vjerovanjem u nešto, čega nema.«

Za to kad učenjaci tobože u ime znanosti ruše ove temelje društva ljudskoga; kad uz kosu logike samovoljno pomišljaju čovjeka kao moralno biće, a bez slobodne volje; kad postavljaju dužnosti bez osobne odgovornosti, ćudoredne zakone bez zakonodavca; kad dakle protiv općenite svijesti roda ljudskoga poriču Boga, besmrtnu dušu, slobodnu volju, moralnu odgovornost: ne služe se »opravdanom slobodom«, već se teško ogrešuju protiv dužnosti, protiv zakona same razumne naravi svoje, ne poštujući dostojanstva njezina. Ili, zar ne znači duboko poniziti dostojanstvo razumne naravi ljudske, kad ljudi tobože u ime slobode znanosti hoće da zarobe um ljudski u tijesne ograde osjetne spoznaje; kad spoznaji svojoj poriču svaku sposobnost segnuti iza pojava i dovinuti se njihovim uzrocima; kad poriču svaku mogućnost metafizike, a kad tamo ne mogu ni govoriti, nego govorom metafizike, — kako lijepo veli znameniti francuski fiziolog i biolog Cl. Bernard. Ne ponizuje li zaista čovjek sama sebe, ne krnji li sam snagu svoga razuma, kad ne će da znade za Boga, a ne može ni na kojem polju da dovrši tijek mišljenja svoga, a da ne nadje Boga, osnov svega i svjetlo, koje sve rasvjetljuje i objašnjuje. I s takovim se mišljenjem još hvastaju protivnici vjere, kao s novom slobodnom znanošću, a kad tamo to nije ni kriva znanost, jer nije nikakova znanost.

Isto tako nije djelo ni plod znanosti, kad se tobože u ime znanosti zabacuju tajne, t. j. one objavljene kršćanske nauke, koje nam otkrivaju štogod od tajanstvenoga bića božjega ili svrhunaravno odredjenje naše i sredstva, koja nas ovomu cilju vode. Red je stvari takav, da je Bog nad čovjekom, pa od tuda moralna obveza za čovjeka, da s poštovanjem i zahvalnošću primi naučavanje božje. Ova obveza ne ponizuje čovjeka, jer ga ne može ponizîti, ako Boga, beskonačnu i neprevarljivu istinu, primi za učitelja svoga. Kad se dakle u ime znanosti zabacuju ovakove religiozne istine, onda se prekoračuje područje znanosti i opravdana sloboda njezina, opreke dakle nije sama narav stvari porodila, nego strast, slabost i zanesenost ljudska.

Ne sprečava li ipak objava slobodu znanosti, kad ona govori i o takovim pitanjima, koja nesumnjivo pripadaju u područje znanosti? Nijesu li rezultati znanstvenoga istraživanja već oborili mnoge ovakove tobože objavljene nauke?

Kao što nepromjenljivi i evidentni logički aksiomi i zakoni mišljenja i ontološki zakoni bitka ne sprečavaju slobode znanstvenoga istraživanja, premda im se znanosti moraju pokoravati na svakom

svom koraku; kao što nijedna već pronadjena i neosporivo utvrdjena empirička istina ne sprečava slobode znanosti, premda je očito, da svi dalji uspjesi znanstvenoga istraživanja moraju biti u skladu s njom: isto tako ne sprečavaju slobode znanstvenoga istraživanja ni objavljene istine, niti može biti pravoga spora izmedju objavljenih istina i rezultata znanosti. Samo treba uvijek obzirno i zdušno prosuditi, što je objavljeno, a što znanošću utvrdjeno. Ili možda nije dostojno za učenjaka, da se obazire na objavu? Zar možda ponizuje znanosti i učenjake, ako postupaju poput Balfour-Stewart-a i Taita, koji pišu: »Mi pošteno nastojimo promatrati predmete s dva oka, s okom znanosti i s okom vjere, najprije s onim, onda s ovim, ali s oba. Skrajnoj stranačkoj kritici, dolazila ona sa strane znanstvene ili religiozne, ne ćemo da se dopadamo. Ima ljudi, koji čovjeka s dva oka smatraju čudovištem.« Ne resi li upravo ovakove učenjake ona nepristranost u službi istine, koja je prava dužnost za svakoga čovjeka? Za to i jesu upravo ovakovi ljudi svojim znanstvenim radom stekli najveće zasluge za rod ljudski. S punim pravom veli slavni naš biskup: »Vjerujte mi, sve što se je na ovom svijetu do sada uzvišenoga učinilo, učinilo se složnim radom sv. vjere i znanosti, a ljudi učeni, koji su znali umom i srcem svojim jedno i drugo prigrliti, najslavniji su ljudi, a djela njihova vječite vrijednosti i koristi.«

Ili možda nasuprot treba da pohvalimo s nepristranosti naučnjaka, recimo anatoma, koji poriče bivstvovanje duše, jer je svojim nožem još nije mogao naći razudjujući truplo čovječje, a i ne pita za druge pojave, u kojima se ona nesumnjivo očituje; ili geologa, koji smijući se tare ruke i veselo kliče: »S bogom objava!« čim je otkopao koji sloj pijeska i našao kakove fosilne ostatke; ili historičara, koji brižno skuplja i u crnu sliku sastavlja sve, što je ovdje ili ondje svetinji primiješala strast ljudska, a i ne obazire se na neprecjenive usluge, što ih crkva učinila ljudstvu i uljudbi.

Koliko su već puta ovakovi nadriučenjaci bili poniženi pred sudištem same znanosti! Nasuprot stoji nepobitno, da znanosti nijesu do danas ni u kojem području utvrdile nijedne nauke, koja bi se kosila s kojom naukom kršćanske objave.

Zagreb.

Dr. Ante Bauer.

SLOBODI!

U kaosu tamnom ispred božjeg trona
Ti si mjesto sunca od vajkada sjala;
Odatle si čarna, kad je svijet postô,
Kô najljepši ures na tu zemlju pala.

Ti si vazda bila ponos svih viekova,
Lijek svake boli, melem sviju rana,
Nada, zanos, sreća nad svim srećam' inim,
Iz nebeske bašče ruža odabrana.

Ti si vazda sjala i sveudilj sjaješ,
Nit' ti sunce koje, nit' ti tama udi;
Tebi konca nema; samo gordi mogu
Katkada te časkom potamniti ljudi.

Poznamo te i mi, uzvišena željo,
Grijala si grudi junačkih nam predja,
Kroz stoljeća mnoga nisi nikom dala,
Da nas kada tlači, da nas kada vriedja.

Poznamo te i mi, mukotrpna djeca,
Al iz priče samo, kô iz sanka živa;
Sad je sudba nova, našem oku sada
Nepravice ljudske oblak te sakriva.

Zrako pravde vječne, tješilice sveta,
Zaklinjem te moći tvojih čara istih,
Milosrdjem božjim, bratstvom čovječanstva,
Vatrom plamna srca, miljem duša čistih;

Zaklinjem te jekom prošlosti nam slavne,
Mačem bojovnika, što su za te pali,
Krvlju prolivenom na bojištim' svieta,
Plačem žene mlade, koja vojna žali;

Zaklinjem te suzom ubogih sirota,
Molitvama majke, tajnam' ljubavnika,
Uzdahom i pjesmom, očajem i nadom,
Smrću i životom tolikih nam dika:

Nemoj tako dugo pogleda nam kratit,
Ne zapuštaj tako vjernoga Hrvata!
Kad li ćeš razpršit tamu naše biede,
Kad ćeš opet sinut i pred naša vrata?

Povlje na Braču.

Nikola Ostojić.

STANA.

Iz niza crticâ: »Slavonska sela«.

I.

Crni se gora, zelene se polja, šarene se bijeli i rumeni cvjetci i napunjaju mirni zrak opojnim mirisom; oko ti uživa i ne može da se nagleda božje ljepote . . . vječne, neprolazne. Sve gledaš i gledaš, a grudi ti se nadimlju, kao da će upiti u se svu tu ljepotu i nekako se začaran podaješ glazbi onih posebnih zvukova, što struje zrakom tihi, umilni i daleki . . .

I zaustavlja ti se oko na seocu, malom i bijelom, što je poleglo usred te ljepote kao bijeli golub, i što se čini kao da sniva, uspavano pjesmom bujnih cvjetova. Pa kad ga ovako gledaš, pričinja ti se kao mali, posebni svijet, u kom je sve tiho i mirno, u kom se živi bezglasni život velike, nepomućene sreće . . .

Tek se trgneš i sjetiš, da u selu živu ljudi, da su dobri i pošteni, da su radini i zadovoljni, al kako je u njih srca, tako je i boli.

2.

Petar Panić u svem je selu najbolji gospodar. Sijed je i pošten i sav ga narod u velike cijeni. U njega je lijepa kuća, krasno obradjena polja, puni štaglji i tusti volovi. Al najljepše, što je u gazde Petra, to mu je jedinica kći Stana. U sedam sela nema je takove. Jedra i visoka s velikim, sjajnim očima i dvim divotnim pletenicama ruse kose. Milota od djevojke, s vječnim posmjehom na rumenim, sočnim usnicama. A kad ju onako razgovoriš il kad joj koju prišapneš o njenoj ljepoti — Bože — čini ti se, da gledaš u istok

sunca, tako ju mila rumen oblije. Momci po selu luduju za Stanom, a cure joj zavidjaju i prijekim ju okom gledaju. Al Stana kao da ne mari za momke, a s curama prijazna je i dobra i nikako ne pokazuje, da joj treba zavidjati.

Gazda Petar živi samo u svojoj jedinici i sve razmišlja, kakova li će mu to zeta dovesti njegova Stana u kuću.

No doba prolazi, a Stana sve ljepša i veselija i kao da ni ne pomišlja, da valja poći za muža.

A momci čekaju i sve podrhtavaju, hoće li Stana da svrne na njih svojim očima, što sjaju kao dvije zvijezde na ponoćnom nebu. I rado bi da joj se približe, nešto ih svrbi na dlanu, da ju onako kao i druge cure potreptaju po oblim ramenima, da joj progovore o ljubavi . . .

A opet im se pričinja Stana nedostižna kao visina nebeska, pa onda čekaju i šute.

3.

Jabuke se razcvjetale, a momci potegli cure u kolo i veselo poskakuju, da sve zemlja ječi.

— Bit će svatova, — govore starci i zadovoljno pogledaju, kako se u kolu glave jedna drugoj priklanjaju, kako se lica žare i kako se sve nešta šapuće, da sav zrak odiše ljubavlju. I Petar se našao, pa gleda svoju Stanu, veselu, al ponositu, ni da bi okom maknula. A do nje baš dva momka od oka: Ivo i Dako. Kao dvije gore u proljeću, milota ih pogledati. Ne zna starac gotovo, kojega bi radje za zeta. Zna se po svem selu, da baš njih dvojica najviše obilaze Stanu, al ona ni da bi maknula. Tako i sad gleda preda se i sve se smješka, a nožice poskakuju kao u mlade srne.

Uzdahne starac, nekud mu malko teško, pa se onda izgubi narodom.

A u kolu sve veselije, sve glasnije. Već je i sunce zapalo, kad se razidjoše . . . I gle čuda! Došle djevojke u kolo same, a sad na se vraćaju sa svojim momcima, koji ih obuhvatiše oko pasa i podjedno se još priklanjaju k njima i podjedno im govore, kao da im je ljubav bez kraja.

Samo Stanu nije nitko obuhvatio oko pasa, tek joj se priključio Ivo. I mučke išli su prema njezinom stanu.

Pred njezinim vratima rekli su si laku noć, a Stana pružila Ivi onako od običaja ruku.

— Laku noć, Ivo!

Ivo zadrži časak njezinu ruku u svojoj.

— Tvrda si, Stano, tvrda si kao kamen.

Stana je po njegovoj ruci osjetila, da sav drhće. Onda se je naglo okrenuo i otišao. Stana je ostala još časak na pragu i gledala za Ivom.

»Što mu je samo?« pomisli i nestane posmjeha s njezinih usana.

4.

Kod večere bila je Stana zamišljena i mučaljiva. Stari Petar pogledavao ju ispod oka i nije se mogao da načudi, kako se to najednoč promijenila. Ta u kolu sjala je sva od zadovoljstva.

— A, što je to tebi, Stano?

— A, što bi bilo, oče?

— Ta eto, umukla si i kao da ti nešto nije po volji.

— Nije ništa, ćako, umorna sam.

— E, čuj, golubice, ne će biti tako. I dulje si već plesala, pa se nisi izmorila.

— Kad vam velim . . .

I Stana se zarumenila kao makov cvijet.

A starac sve pomišlja, da joj nije tko šta na žao učinio.

5.

Išla Stana na bunar po vodu, al lagano koraca sva zamišljena i kao da joj se licem tuga razlila Gledaju je cure sa bunara i snebivaju se, kako to Stana ne brza po običaju i kako joj se ne razliježe zvonki glas selom. Ta Stana je pol dana pjevala, a pol se ljupko smiješila.

A onamo s puta pridje k njoj Dako.

— Ej, Stano, koja te žalost ubila?

— Idi, ludo, što bi meni žalost?

Al pri tom ju nešto zaboli u srcu. I podje dalje. A Dako sve za njom.

— Čuj, Stano, ljepota si, pa volim da te slijedim.

— Pusti to, Dako.

— Nisam zao, Stano, vjere mi, nisam.

— Pa ne velim ja, da si zao, al nije mi sada od volje, pa me pusti . . .

— Želja ti, Stano, a ja slušam.

I mladić zastane, pa tužnim okom pogledava za Stanom. Draga mu je u srcu kao sunce, a ovamo mu sve uzalud.

— Eh, tko zna, kako će to sve još biti sa Stanom . . .

I tješi ga, što ni Ivo nije bolje sreće.

6.

Nad selom se razasula mjesečina kao bijeli dan. Večer je topla, mirna, gotovo čuješ, kako pada cvijet sa drveća. Ljudi već pošli na počinak, samo se Stana ukrala u šljivik, sjela na panj pod jedno drvo i zamišljena pušta, da ju ozgo obasiplju padajući cvjetovi. Nešto joj je tako tužno u duši i svu ju obuzimlje daleka čežnja... topla i slatka. Cijeli je dan izgledavala s praga, ne će li se otkud ukazati Ivo; nije ni sama znala, šta ju to obuzela takova želja. A sve joj se pričinjalo, da podjedno osjeća, kako njegova ruka drhće u njezinoj.

Najednoč se Stana trgne. Netko je skočio preko ograde. U mjesečini spazi muškarca. Prestrašena htjede pobjeći, ali se u brzo predomisli, skuči se kraj drveta i zaustavi dah.

Muškarac se približi na dva tri koraka, tiho se šuljajuć.

— Ivo!

Nije mogla da prešuti. Ivo se prestraši i stane kao ukopan.

— Ivo, što tražiš ovdje?

Sva se je tresla, kao trstika na vodi.

— Ne zamjeri, Stano, — prošapne mladić, — otići ću.

— A što si htio?

— Došao sam . . .

Časak je šutio.

— Stano, tako te obilazim svaku noć.

Stana osjeti, kako ju prolaze srsi, al nekuda slatki, topli.

— Stano!

— Idi, Ivo, molim te . . .

— Ne tjeraj me, Stano, kad mi je život biti uza te.

— Ne, Ivo, nije pravo, sad je noć.

— A dan kad svane, Stano, pa da te zaprosim u oca?

Stana je šutjela i sva drhtala.

— Rad toga, što te volim, Stano, kao sunce te volim.

— Idi, Ivo! — prošapne, a ni sama već nije znala, što govori.

— Ići ću, samo dopusti, da opet dodjem.

Takne se njezine ruke i počne ju dragati. Ona je puštala i sva se gubila u nedoglednoj sreći.

— Stano, rano srca moga, budi mi dobra, Bog ti platio.

— Pa jesam, Ivo.

— I dopusti da dodjem, da te odnesem na grudima svojim, kao svoju bijelu golubicu.

A Stani se zalile oči suzama i oslonila svoju glavu na njegova prsa. A on ju dragao po bujnim vlasima i cjelivao ju toplim dahom svoje ljubavi:

— Stano, cvijete moj mirisavi, srećo moja ... nebo moje isplakano ...!

7.

Dogovorili se, da će Ivo sa svojim starim za tri dana u prosce.

— Valja da ćaku pripravim, — rekla je Stana — nije u redu ovako iznenada.

A Ivo je na sve veseo pristao... ta sad mu je ipak granulo zlaćano sunce.

Stana je tri dana od zore do mraka pjevala i sva se žarila u velikoj sreći. Stari Petar ne može da se načudi i sve naslućuje, da joj je netko u srcu drag kao zora. I rad bi da ju pita, al se suzdržaje i čeka, da mu jedinica golubica sama kaže. A Stana sto puta na dan započima: »Oče ... oče ... dragi ...« al dalje ne dolazi, rumen ju oblije i stidna obori oči.

Čim povečeraju, a Stana smuk u šljivik. Tamo ju već čeka Ivo. I samo si govore: »Golubice moja, golube moj ...«

— A jel li, Stano, što veli ćako?

— Nisam mu još rekla.

— E, čuj, zoro moja, sutra treba da dolazimo ...

— Pa reći ću mu, Ivo, u jutro.

8.

Zašla Stana u kuću a Ivo pošao kraj ograde napram svome domu. Sreća ga svega omamila i samo tiho zviždi preda se i tucka rukom po srcu, kao da ga želi umiriti. A noć je topla kao djevojačke grudi i sve nekako drhturi u posmjehu sjajnih zvijezdica. Od nekud laju psi, al daleko, vrlo daleko, da jedva i razabireš. Prolazi Ivo kraj seljačkih kuća, a sve su tamne i tihe i mirne i sve kao da su uronile u proljetni san ... Iz grabika ozvanja tijano pijev slavulja i razlijega se daljinom kao šapat ljubećih usana ...

Zastane Ivo. Kraj ograde oslonio se čovjek kao sjena i poslao pogled u zvjezdano nebo.

— Bog s tobom, Dako, a što zuriš u nebo?

— Dobro ti bilo, baja, al eto, ne mogu da spavam.

— A da ti nije mora na srce zasjela?

— Bit će da je tako.

— Stresi je, brate, — nasmije se Ivo, — tko će da tuguje?

— A ti kao da si s dobra došo, baja?

— Da oprostiš, ravno sa sunca.

Dako kao da je naslutio, nešto se lecne.

— Ono smo, baja, dragi jedan drugome; volimo se kao dva rodjena brata ... Pa nije za zlo, da mi sve kažeš.

— Druže rodjeni, Dako, brate ljubljeni ... ne mogu još danas.

— A kad ćeš?

— Sutra, baja, sve ćeš znati ...

Daku zazébe u srcu, kao da je mraz pao po njemu ...

— Ono znam, da volimo jednu, — promuca teškom mukom.

— Ne brigam, brate, koju voliš, al moja mi je draža od sunca, a i ja sam njoj drag ...

— Da me samo ne obmanjuješ, Ivo?

— Bog mi platio, ako lažem! ... A sad laka ti noć, baja.

Ivo zazviždi i odmakne.

A Dako sve stoji kao hrid i gleda za njim i sve pomišlja, kako su sad sami na cesti i da mu je samo donijeti sjekiru ... pa za čas sve bi bilo drugačije ...

I već nekako tupo zakreće u dvorište, al se onda zaustavi, pogleda još jednom prema strani, kud je nestalo Ive, i nekud bolno prošapće:

— Ne ću ... rad nje ne ću ... i rad Boga ...

I onda se osloni o zid kolibice i zavapi: »Oj, Stano, muko moja, željo nikad ispunjena!«

9.

Ogranulo sjajno sunce, pa zlaćanim tracima miluje bijelo selo. Bude se seljani i spremaju na posao; cure pjevaju kao za inat ptičicama, a pastiri veselo gone stada na pašu. Sve je vedro, sve zadovoljno; vidi se: marno selo, sretno i veselo.

Samo u kući Ivina oca kao da je svetac. Ustao stari, umio se i obukao nedjeljno ruho, onda se Bogu pomolio i zazvao sina.

— Ivo, sinko, idem, i dao Bog, bilo za dobro.

— Dao Bog! — odvrati Ivo i isprati oca na dvorište.

A stari lagano odmaknuo prema Panićevom domu.

Gleda Ivo za njim, a licem mu se razlije blažen i sretan posmjeh . . .

Prošla kraj kuće Mara Andrijina. Nosila škaf na bunar.

— Sretan, Ivo, zar te vile poljubiše u čelo, kad se tako smješkaš?

— Volja me tako, ni briga te.

— Gle, kao da ne znam . . . zna sve selo. Bit će svatova.

A Ivo ne može na taj dan da bude osoran, već prijazno odvraća:

— Bit će, Maro, ako bude Bogu volja.

— A što ne bi? Ljepota je, pa nije za nikog, kao za te.

— Hvala ti, Maro, od dobrote što mi tako govoriš.

— Na malom, Ivo; dobrota je u te, pa ne će nikom biti krivo.

— Samom mi je taka želja, Maro.

— I pravo je. Bog te pomogao!

— S Bogom, Maro! Pozdravi na domu.

— Hoću.

10.

Medjutim približio se Ivin otac Panićevom dvorištu. Na pragu stajala Stana i već ga s daleka opazila. Tamna ju rumen oblije, srce joj zastane, a u grlu nešto ju stegne, kao da je Ivin zagrljaj. Svrati se u kuću, pa će ocu:

— Oče moj rodjeni, ono bi nešto da ti kažem.

— Pa ded, milo moje.

— A opet mi je, kao da ne mogu.

— E, gle, a kako ne bi mogla? Pa otac sam ti.

— Ono nam dolazi u goste Luka Svetnić.

I djevojka porumeni preko ušiju.

— Pa što je na tom takova? Dobro nam došao.

— Ti kao da i ne znaš, oče?

Petar pogleda svoju jedinicu. Stajala je pred njim, mila i rumena kao ružin pupoljak u času, kad će da se rascvate. I nasluti starac. Osmjehne se, a oči kao da mu se orosiše.

— Stano, dijete moje rodjeno!

I zagrle se njih dvoje u velikoj sreći.

U to eto ti preko praga Luke Svetnića.

— Hvaljen Isus!

— U vijeke hvaljen!

I isprosi Stanu za svog sina.

11.

Nastaše dani velike, beskrajne sreće. Pjeva Stana cio dan i čeka, kad će dragi doći. A on dolazi, čim svrši poso na polju il na domu i onda nema šaputanju kraja ni konca.

Stari Petar gleda djecu i sve mu srce poigrava; nikad si boljega zeta nije poželio. Tek ga jedno smućuje. Pod jesen valja da Ivo podje u vojnike, a kako mu je otac samac, a mladji brat istom navršuje osamnaestu, valja da će mu oprostiti, pa će samo na dva mjeseca. Al ako ne bi? I starac sa zebnjom pomišlja, što bi njegova Stana tri godine bez Ive. Njih dvoje u svojoj sreći ni ne misle na to, već se posvema podaju svojoj sreći. Ivin otac bio na općini i molio, da mu za sina isposluju dozvolu ženidbe. Obećali sve učiniti, al tko zna, kako će biti.

Starci se često sastajali, pa snuju i kuju i sve se čudno gledaju, a od općine nikakova glasa.

12.

Prodje ljeto, nadošla jesen. Za njih dvoje, što se ljube kao dva oka u glavi, prošlo to kao jedan dan. A od općine ni traga ni glasa.

Pošao stari Petar sam na općinu i sve mu srce zastaje od zle slutnje. Pokucao i ušao, a tamo mu vele:

— Nema ništa, gazda Petre. Ne znamo ni sami, kako ne odgovaraju. Valja da se Ivo spremi, pa će ga možda odanle pustiti.

Možda!

Stari samo da ne proplače. Zahvali se i krene doma. A u srcu ga nekakov crv grize; muči staroga pomisao, što će na to Stana.

Došao kući; tamo ga jedva dočekali i samo ga obasiplju pitanjima:

— A što je, ćako? A je l šta došlo?

— Nije još, djeco, al doći će skoro.

I glas mu je tužan i pogled beznadan.

A Stani zastalo srce, problijedi kao ponjava i samo jedva promuca:

— Ćako, ako mi ga ne puste?

A stari i Ivo tješe djevojku i tetoše ju, premda im samima srce puca.

13.

Ogranuo vedar danak, ogranulo zlatno sunce. Al u selu kao da ga ni ne vide, svud je tužno, svud se prolijevaju suze. Oci mrki, matere kukaju, a cure kao da će se utopiti u suzama.

Spremaju se na put novaci.

Za Ivu nije ništa došlo, pa mora i on. Pred svima mrk je i zlovoljan, samo u potaji briše suze i teško uzdiše. A Stana već tri dana nit jede, nit pije, samo sjedi nepomično, kao da si joj dušu ispio, a niz lice toče joj se gorke suze.

A kad je Ivo zorom došao k njima, da se oprosti, onda ga je pogledala tako beskrajno bijednim pogledom i tako se očajno privinula na njegove grudi, da su se i starom Petru orosile oči.

— Ivo! . . . Ivo! . . . Ne idi!

A on ju je obasuo cjelovima i pio je s očiju njezinih suze i šaptao joj riječe utjehe, zamiruć i sam od boli.

— Muči, golubice, moja, vratit ću se . . . Dat će Bog, pa će me pustiti, a onda će nam biti sreće dosta . . . Ne tuguj, roso moja . . . sunašce zlaćano . . .

— Oj, Ivo, Ivo, što ću, kad ne mogu bez tebe?!

— Ma doći će on naskoro, — tješi ju i starac.

U to stala pred kućom kola, na kojima je valjalo poći u grad. Na kolima bilo već nekoliko momaka novaka. Nekoji su tužni i neveseli, nekoji pjevaju i ijuču, kao da krikom i vikom žele ugušiti svoju nevolju.

Zagrlio Ivo još jednom Stanu, izljubio se sa starim Petrom i skočio na kola. Konji potegli i odmakli.

Ivo svrne pogled zadnji put prema Petrovoj kući. A na pragu stoji Stana i drži se rukama za grudi . . .

— O, Bože moj, — prošapće momak —. kako je to teško.

14.

Osta selo pusto, pobrali im sve najljepše momke. Idu cure na vodu, al ne pjevaju, već samo uzdišu i šuteć se vraćaju.

Stani kao da je nastala vječna noć Ne može da podnese, već sve blijedne i propada, a pod večer izgubi se u šljiviku i prolijeva suze. Zabrinuo se stari Petar za svoju jedinicu, ne može da ju ovaku gleda; bijeda njezina potresa ga u dno srca. Bio je već i u gradu kod oblasti, pitao i raspitkivao, ali o Ivinoj molbenici nema

*

ni traga. Kad se je vratio, morao je starac da zavara Stanu, pa joj veli: »Obećala gospoda, biti će skoro.« A Stani od toga malo utjehe. Već su prošla i tri mjeseca, otkako je otišao Ivo.

Jednoga dana radila je Stana u dvorištu. Rezala je misirače za krave. U to se kraj ograde pokaže Dako.

— Hvaljen Isus, Stano!

— Uvijeke hvaljen! — odvrati Stana, a da i ne podigne očiju. Bilo je prvi puta, da su se sastali, otkako je otišao Ivo.

— A kako je to s Ivom?... Zar će ostati?

— Ne znam.

I samo da ne proplače.

— A teško ti je samoj, kad ljubiš?

Stana ne odgovori ništa, samo više pogne glavu.

— E, znam i ja, da nije dobro, kad srce boli.

A sad je i njemu bilo, da prolije more suza, rad ljubavi za njom.

— Ej, Stano, bijela si kao snijeg; vidim, gineš za njim, ali ginu i drugi za tobom. Bog zna, njemu je možda lijepo, ali nama... nama...

Stana ga pogleda.

— A što bi njemu lijepo bilo? Zar u soldačiji?

— Nije to najgore, kad se priuči... a momak je, da ga i ne ureknem, lijep kao proljeće, pa će ga zavoliti i oficiri i cure u gradu.

— A što ti to govoriš, ne bilo ti traga? — promuca Stana i oblije ju smrtno bljedilo.

— Ne zamjeri, Stano, nije bilo radi zle namjere.

I ode momak tužno, zamišljeno.

A Stani se čini, da će ju zemlja progutati.

15.

Ušla Stana u kuću, postavila se pred oca, pa će čvrstim, odlučnim glasom:

— Oče, ja ću sutra u grad.

— U kakav grad, Bog s tobom, djevojko?

— Idem k Ivi, hoću da vidim, što radi.

— Ali, Stano, rano srca moga, kud bi to, grad je daleko.

— Naći ću ga, oče.

— Nemoj, dijete, nije ni za što; on će se skoro vratiti.

— Oče, ja moram, ako vam je milo, da ne skočim u bunar.

Stari ju pogleda. Nikad je nije takove vidio. Sva je bila preobražena. Uvidi, da bi otpor bio uzaludan, pa pristane.

— Ali i ja ću s tobom.

— Nemojte, oče, ostanite na domu, volim sama.

— Kćeri draga . . .

— Volim sama, oče, pa me pustite.

A starac uzdahnuo, pa zašutio.

Još prije dana zapregla Stana volove pod lojtre i odvezla se u grad.

16.

Bože mili! Nikad je nije bilo u gradu, pa se sva uprepastila od tolikih kuća i sva se smutila i nije znala ni kud ni kamo. U maloj jednoj uličici spazi borić nad vratima, i tako je saznala, da je to krčma, jer su i kod njih u selu imali borić nad vratima krčme. Zatjera volove u dvorište, saspe pred njih sijena i onda najprije sjedne da založi, jer je putem ogladnila. Kad se je najela, izadje na ulicu i sve gleda na sve strane, u nadi, da će se otkud ukazati Ivo. A onamo ne dolazi nikakov soldat, već sve nekakovi ljudi, što puno naliče trgovcu Mojsiji iz njihovog sela. Kad se je uzalud nagledala, odluči da koga zapita. I zaustavi prvog, koji je prolazio, pa ga lijepo pozdravi i nazove mu »Hvaljen Isus!«

— A, molim vas, gospodine, znate li vi mog Ivu Svetnića?

— Zar si luda? Odkud bi ga ja znao? — odvrati prolaznik dosta surovo.

— Pa on je ovdje soldat.

— Onda ga traži u kasarni.

I čovjek odmakne.

Stana je časak stajala neodlučna, onda sažme ramenima i podje da traži kasarnu. Dodje u veću, prostraniju ulicu sa visokim kućama i sve misli, koja bi to mogla biti kasarna. U to speti nedaleko jednog vojnika. Srce joj zastane, a krv joj udari u glavu.

— Bože, da nije Ivo!

I pojuri mu u susret. Ali s bliza opazi, da tog soldata ne pozna, da nije ni iz njihovog sela. Svejedno se usudi da ga nagovori.

— Molim vas, gospodine soldate, a gdje je tu kasarna?

— Eno ona kuća na čošku, — odvrati prijazno vojnik, jer je odmah opazio, kako je Stana lijepa djevojka.

— Bog vam platio, a hoću li tamo naći svog Ivu?

— A tko je taj tvoj Ivo?

— Ivo Svetnić, iz našega sela.

— Ivo Svetnić ... Ivo Svetnić, — zamisli se vojnik, — hm, taj je kod sedme kumpanije.

— A je li u kasarni?

— Podjite, pa pitajte. Danas je nedjelja, pa nema bešeftigunga.

A Stana pozdravi i kao vjetar odmagli prema kasarni.

I našla ga je. Bože, kako joj je bilo. Smijala se i plakala u isti čas i sva se priljubila uza nj, kao da se želi s njim u jedno stopiti.

— O, Ivo, moj Ivo!

A on ju je nekako zbunjen primio i sav je bio rastrešen i kao nezadovoljan, što je došla. Vojnici naokolo smijali se, kako ga to djevojka grli, pa se on postidio i nije dao, da ga cjeliva.

— Ma, Ivo, to sam ti ja došla.

— Hvala ti, Stano, ali ovdje nije u redu, nismo mi sad u našemu selu.

— Jao, Ivo, kako mi to govoriš?

— Ne zamjeri, nije kod soldačije kao u civilu. Pusti, da se mirno razgovorimo ...

— Pa dobro, Ivo, kad ti hoćeš.

I donekle umirena podje za njim do kamene klupe, što je stajala uza zid. Tamo su sjeli i Ivo počeo da ju ispituje, kako je u selu i što rade na domu. Stana mu na dušak sve ispripovijedi i onda svrati govor na njegovo oslobodjenje. Ivo nije pokazao baš mnogo zanimanja za tu stvar, prem mu ne bi bilo krivo, da se riješi soldačije.

Kad se već podulje razgovoriše, reći će Ivo:

— Sad podji, Stano, doba je; znaš, u kasarni ne smiješ tako dugo biti.

Stana ga pogleda sva preneražena.

— Takav je befel, Stano!

— A zar ti ne ćeš sa mnom? Danas je nedjelja, pa možeš.

— Žao mi je, Stano, al ne mogu. Imam službu.

— Ali kad je nedjelja?

— Kod soldačije nema nedjelje, kad kumpanija mora u službu.

— Pa što ću ja, Ivo, do večera sama?

— A što se ne vraćaš već danas u selo?

— Ne mogu, umorni su mi volovi. Prenoćit ću, pa ću zorom krenuti.

— E, žao mi je, Stano, al nema druge, moram u službu.

Stani se zalile oči suzama. Ivo ustane.

— S Bogom, Stano!

— Ivo, još malo!

— Ne mogu, Stano!

— Pa ni vidjeti te više ne ću?

— Doći ću ja o božiću na urlab.

Rastaše se. Stana, bjednija no ikad, izadje iz kasarne, a u glavi joj sve šumi i bruji.

— O Bože moj, što sam ti skrivila?

I zaplače nasred ulice.

17.

Razmišlja Stana, što bi učinila. Bi li se odmah vratila u selo, kad joj je tako tužno u srcu. Pa i što će u tom velikom, neznanom gradu bez svog Ive? A da ga ipak još jednom vidi? Kojim čudnim slučajem... Možda će se pokazati na vratima kasarne. Stana zastane časak. Možda će se ipak ukazati gdjegod na prozoru velike kasarne... Ali kad ga nikako nije mogla dočekati, uzdahne, zakrene u novu jednu ulicu, što je bila široka kao pijaca. S jedne i druge strane nizali se ogromni kestenovi, a gotovo pod svakim stajala lijepo izdjelana klupa.

U prvi mah nije se Stana ufala sjesti na te klupe, premda je bila silno umorna. Ali kad je vidjela, kako i drugi prolaznici sjedaju, približi se jednoj i nekako bojazljivo sjedne.

S prvine znatiželjno je promatrala lijepo odjevene gospodje i svu silu dječice, što se je igrala po nasadima. Onda se zamisli, a misli bile joj čudne i daleke. Sjetila se presretne dobe svoje ljubavi, svih onih bajnih večeri u šljiviku, kadno je bila uz Ivu, slušajući biljisanje slavulja i pjev seoskih momaka u daljini. Sjetila se i svih onih mekih, toplih riječi, kojima ju je Ivo opsipavao, i nešto ju gorko zaboli pri pomisli, kako je danas s njom govorio...

Zar se je promijenio? Zar mu ona nije više draga kao nekoč, kad je govorio, da bi za nju mogao skočiti u mlinski potok i tamo naći smrt?

Stanu zazebe strah i zla slutnja u dno duše.

Onda se počne tješiti i počne žaliti Ivu, koji ima toliko muke u soldačiji, pa radi toga ne može da bude veseo. Ali nju — svoju Stanu — nju sigurno još uvijek voli.

I ustane nekako umirena, da podje u svoju krčmu i da pri-

gleda volovima. U to se najednoč sva strese, kao da je mraz pao na nju, a licem ju oblije smrtno bljedilo.

— Isuse, moj! Isuse slatki! Oslijepile mi oči, što to moram gledati! Pa zar to meni . . . meni?!

Na drugoj strani kraj kuća išao Ivo, a kraj njega nekaka djevojka, više na gradsku odjevena. On ju obujmio oko pasa, ona se prislonila na njega i nešto se veselo smiju. A Ivi medju zubima nekakav dugi, tanki cigar.

Stani je bilo da umre. Nije mogla da se makne s mjesta, samo je besvjesno buljila u ono dvoje na drugoj strani.

A na to se Ivo malo okrenuo — kao slučajno — i spazio Stanu. Časak je popostao; očito nije znao, što da počne; bio je sav zbunjen. A djevojka kraj njega povuče ga za ruku i odu kao da nije ništa bilo . . .

Stana nije čekala zore. Još iste noći vratila se u selo. A drugi dan zapala u vrućicu i svašta je bulaznila.

18.

Dugo je patila, a napokon je ozdravila. Ali što ozdravila? Pridigla se samo, pa se onako propala, blijeda i umorna vukla po kući i po dvorištu.

Nikome, pa ni samom ocu nije rekla, što se je dogodilo u gradu. Na sva pitanja o Ivi odgovorila je samo, da će doći o božiću na urlab.

I ginula je i venula dalje. Al u svojoj bolesti bila je ljepša no ikada; nježna i tiha sa onim bolnim izrazom oko usana.

Takovu je sreo jednoga dana Dako.

— Stano, ljepoto najljepša, što mi patiš tako?

— Ne patim, Dako, ništa.

— Vjere mi, patiš. Vidim ja to i znam, otkuda ta patnja.

— A otkuda bi bila?

Stana ga čudno pogleda svojim velikim, bolnim očima.

— Od nevjere . . . Ive.

— A što ti to govoriš, Dako?

— Govorim, što mi je na srcu. Dogodilo se nešto, kad si bila u gradu, ali samo tajiš.

— Pa vidit ćeš, doći će o božiću.

— Božić nije daleko, ali tebi kao da nema veselja od njegova dolaska.

— Hm . . . misli, što te volja.

— Nemoj tako, Stano. Govorim ti, jer mi je teško za te, jer i ja patim, kad si ti blijeda i tužna. Nisam ja kao drugi; volim te i volit ću te, dok budem živ. Podji ti za drugoga, ako te je volja, ali mi ne možeš braniti, da te gledam i da rad tebe plačem.

Stana je šutila, samo je poniknula.

— A teške su suze, Stano, što ih plače pogaženo srce.

— Prosti, Dako, nisam htjela da te ražaljujem... Ali i meni je tako teško . . . tako teško, kao da ću umrijeti.

Na njezinim usnicama pojavi se gorak, beznadan osmjeh, a oči joj se preliju suzama.

19.

Došao božić, došao i Ivo. Stana je znala, da će doći, pa je ipak sva protrnula, kad je čula, da je jutros došao. Zatvorila se taj dan u svoju komoricu i nije nikud izlazila. Stari je Petar mislio, da će mu se kći razveseliti, da će oživjeti, kad sazna tu vijest, a ovamo postala ona još bljedja, još porušenija. I čudilo ga to, u velike ga čudilo, kao što ga je čudilo i to, da je već podne, a Ivo ne dolazi. Počne stari naslućivati i sav se smrkne. Poslije podne odluči poći do Ivine kuće, da vidi što je. Stani nije ništa rekao, samo je izginuo.

Ostala Stana sama, ali ne uzdiše ni ne plače, već se samo Bogu moli. U grudima joj je nešto prazno i pusto, kao da zamire.

U to se otvore vrata, a u sobu udje — Ivo. Nazove »Hvaljen Isus!« i onda stane, pa gleda u Stanu. A ona je pred njim mirna i kao mrtva.

— Ono sam došao, da te vidim . . .

— Hvala ti.

— A ti kao da se i ne veseliš?

— Volila bi, da te nisam nikad više vidjela.

— Zar tako?

— Idi k njoj.

— A kojoj to?

— Onoj, koja ti je bolja od mene.

— Ne znam je.

— Sad je ne znaš, ali onda si ju znao, kada si mene otjerao, da možeš s njom biti.

— Baš si luda!

— Nije ludost, kad se vidi svojim očima.

— Mi soldati svi tako radimo.

— Kad tako radite, onda sebi ne birajte djevojke iz sela.

— Pa ti baš zamjeraš? I hoćeš da me kudiš?

— Ne kudim te, svoj si gospodar.

— Ali za me ne mariš više?

Stana je časak šutila, onda je jedva čujno odvratila:

— Ne.

A Ivo je samo sažeo ramenima i rekao:

— Volja te, ako ne ćeš ti, druga će.

I otišao je. A Stana je još uvijek stajala na istom mjestu i nije se micala. Samo usne su joj drhtale i kao da su ga htjele natrag dozvati.

Čas kasnije ušao je stari Petar. Pogleda svoju kćer, a ona kao da nije živa.

— Stano, milo moje, što ti je?

— Zima mi je, oče . . . sve u meni kao da je led . . . a to znači, da ću umrijeti . . .

— — — — — — — — — — — — — — — —

Vele, da su se iste noći negdje našli Ivo i Dako, i da su se potukli do krvi, a Ivo da je Daka ubo svojim bajunetom u trbuh.

Zagreb.

Srgjan Tucić.

KOLO.

— — — — Dok je dana,
Nek i naša cvjeta grana.

Lijepo je vidjeti seosko kolo, što ga narod igra nedjeljom poslije blagoslova, dok ne zazvoni Zdrava Marija. Na prostranoj poljani pred crkvom sakuplja se obično mladi svijet u stajaćem odijelu. Krepka tjelesa u pisanom ruhu odaju žilavost i okretnost, lica se rumene, oči se žare. Djeca, stariji i stari ljudi zaokružuju kićenu mladež, koja se skuplja i sastavlja, dok se napokon ne uhvati u kolo, te s nekom strastvenom ozbiljnošću izvodi prve korake prastare i omiljele joj igre.

Svi su ti ljudi tijekom tjedna vršili više manje teški tjelesni rad, sedmoga su dana duše svoje čistili molitvom u blaženom miru seoske crkvice, i sada se, zaboravljajući u časovitom veselju na prošle brige, kao i na buduće jade, tijelom i dušom podavaju igri. Igra ih bistri i sokoli. U njoj osjećaju, da su snažni, u njoj ćute, da su složni, u njoj uživaju slobodu svoju.

Promatrajući tu bogatu i živu sliku, nehotice se sjetimo djetinstva i našega i narodnoga, pogled nam uroni u dubine vremena, i neko nas čudno čuvstvo obuzme, kad pomislimo, kroz kolika se stoljeća od koljena do koljena ta ista igra vije, vije i vije, i kako bezbrižno ta bujna mladost skače po onom tlu, koje krije prah tolikih naraštaja.

U svojem je temeljnom obliku kolo veoma stari ples. Postankom svojim predočuje nam sliku prvih tijesnih zajednica ljudskih, i njegovo ritmičko gibanje u krugu simbol je vječitosti, simbol kretanja onih bezbrojnih žarkih svijetova, koji, strujeći iz sebe žar za

žarom, neodoljivom se snagom valjaju kroz hladnu, tamnu beskrajnost svemira.

Svećenici Egipćana, najstarijega naroda, koji je u historičko doba utjecao na kulturni razvitak azijskih plemena, zaokružili su oltar, što je imao da prikazuje sunce, te su oko njega, pjevajući svete pjesme, izvodili likove, kojima su oponašali danomične i godišnje kretnje nebeskih tjelesa. I nekim je grčkim plesovima bila svrha, da prikazuju taj divni red i sklad u kolu zlatnih zvijezda. Apolona, boga svjetla, slavio je pjevački zbor, koji se najprije gibao s lijeva na desno, onda s desna na lijevo, slijedeći time smjer noćnoga neba. Hormus (ogrlica) bijaše ples, koji su izvodili mladići i djevojke u vidu kola; jedan im mladić bijaše na čelu kao vodja. Horae, mimički ples, posvećen božicama satova, dao je svoje ime bugarskom oru. Slavensko kolo bit će istoga podrijetla, kojega su i plesovi u obliku kruga kod drugih naroda, te potječe iz poganskoga doba, gdje se kod vjerskih obreda plesalo oko žrtvenika. Ali dok su drugi narodi ove plesove više manje zanemarili i pozaboravili, gojili su ih Jugoslaveni i mimo njihove prvobitne svrhe, spojili ih usko s narodnim pjesništvom, spleli ih čvrsto s narodnim životom, bogato ih razvili i vjerno sačuvali, tako da bi se iz njihove povjesti lakše nego igdje mogli čitati zakoni razvitka pučke umjetnosti i svojstva onih, koji su je stvorili.

»Gdje se kolo naše vrti, naše vile žive tamo«, pravom pjeva Jovan Sundečić. Narodne igre kriju u sebi klicu svih umjetnosti, koje se razvijaju u vremenu, t. j. pjesništva, glazbe i mimike. Riječi su i zvuci još sjedinjeni, tako da jedne bez drugih ne mogu biti, i gipka tjelesa izrazuju skladnim kretnjama ritam života, koji u njima bije. Valovi čuvstva, koja ustalasuju ovaj živi vijenac, svima su zajednički i pod »oplemenljivom stegom ritma« kuca jedno srce sad u svima. Kad se radja novi dan, pramaljeće kada svane, kad »čezne oblast sna i smrti«, onda se mladi hvataju u kolo, »što se vije kano svijet«; zajednička želja ih sastavlja, prva mladost, radost i ljepota. Svečano se na blagdan igra kolo, svečano, — »jer tu Bog bdije, gdje se naše kolo vije.« Zastupnici cvatućega ljudskoga plemena sjedinjuju se, da nevinim veseljem proslave Stvoritelja svjetla i topline.

Svečano je kolo, sudeći po mitološkim tragovima, najstarije, ujedno i najdostojnije.* Igra se na badnjak po bijelom snijegu i o Uskrsu po zelenoj travi. U zametku svojem je izraz vjerskih čuvstava. Junačko kolo, ili muško kolo, u uskoj je svezi s junačkim

* Kuhač: »Narodne popievke« III. knj., 3. sv., str. 223.

pjesništvom, koje u povjesnom razvitku ljudskoga duha redovito slijedi iza mitološkoga tumačenja prirodnih pojava.

Kako se junak, pojedinac, diže iz mnoštva snagom svojom, te ga nadmašuje, na čelo mu staje, tako i kolovodja nadmašuje druge maštom, jakošću i okretnošću. Vjerno ga slijede slabiji i hvalom ga nagradjuju. U nekim krajevima, gdje muškarci još nose oružje, mladići plešući trgaju male i krešu njima u vis. Izvode i likove, koji predočuju ratne i junačke čine. Ovo nas sjeća ratnih i mimičkih plesova drugih naroda. »Pravo se junačko kolo najviše igra, kada se vojnici sakupe u čete, da podju u rat.«

Kad vlada mir u zemlji, i čuvstva se razblažuju. Proštenje, krsno ime, svadbe, moba, žetva i berba seoske su svečanosti, koje se slave plesom i pjesmom. Kod takvih se zgoda igra žensko kolo. Dok se kod junačkog kola narod sjeća prošlosti i slavi uspomenu svojih junaka, pjevaju se kod ženskoga kola ponajviše lirske pjesme. Ovo je kolo najdotjeranije, najbogatije likovima, najslobodnije izvedbom svojom. Vodi ga momak ili djevojka. Tu se u kolu mladež zagleda i zavoli, ljubav njena zabrine i zanima roditelje.

Pojmo, pojmo, družbo draga,
Bježi mladost, leti vrime,
Od proljeća doba blaga
Uživajmo prije zime.

Tako Gundulić slatkim svojim narječjem. Ni danas mladi svijet ne misli drukčije.

Kao što se kod muškoga kola prikazuju kadšto ratne igre, tako opet u ženskom kolu oponašaju prizore iz poljskoga rada. U tim se mimetičkim igrama može vidjeti nagon za dramatskim prikazivanjem. Ovaj je nagon bio vanredno jak kod grčkoga puka; čini se, kao da je slab ili nerazvit kod južnih Slavena. Ali i kod njih se nalazi svježa klica na kraju bogato razlistalih grana epske i lirske poezije. Da se ta klica pučke dramatike kod njih nije mogla razviti do nekoga savršenstva, tomu je glavni razlog kobna njihova politička sudbina. Gdje je sunce sreće i slobode zastrto takovim oblacima, tamo drama ne može da procvate. Ali krepki narodni duh, koji se ne da nikad posvema ugušiti, traži i nalazi oduška u pučkoj satiri.

Tu satiričku žicu njeguje šaljivo kolo ili poskočnica, četvrta i najmladja vrst kola. Pjesmice, koje se pri tom pjevaju, dotiču se najčešće prilika i neprilika sadašnjosti i mijenjaju se s njima.

Dogadjaji iz javnog kao iz privatnog života nalaze tamo svoje suce, tako da čeljad, koja je nešto skrivila, ne ide kolu ni blizu. »Kolo je neki narodni sabor, u kojem je svakomu slobodno misli svoje — dakako pjevajući — izreći bez ikakvog potonjeg ukora«, primjećuje profesor Kuhač i pripovijeda medju ostalim i to, da je sam bio nazočan, kad su u Bosni Turcima, koji sjedjahu blizu igrališta, pripijevali, kako će se jednoć bosanski kršćani i braća Hrvati njima osvetiti. Tako je puk spasavao u veseloj igri, što je bio davno izgubio u tužnoj zbilji.

Kao sve, što je ljudstvo stvorilo, tako su se i narodne igre tu i tamo izopačivale. Promatrajući ovu žalosnu pojavu, treba imati na umu riječi nekog kulturnog historičara, da nije istina, da plesovi kvare ćudoredne običaje, već da je upravo obratno, običaji kvare plesove. Makar se mjestimice i izopačilo — kolo, — kako ga je narod prvobitno namislio, i kako ga još dan danas u nekim krajevima izvodi, ostaje za to ipak, što je bilo, izraz neobično krepkoga narodnoga duha, izraz snage, sloge i slobode.

Zagreb.

Kamila Lucerna.

ODLOMEK IZ OGRSKOSLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI.

Na zapadni strani Ogrskega, med Rabo in Mejumurjem, prebiva še danes črez 70.000 Slovencev. Ker ti Slovenci prebivajo preko Mure, nazivajo jih zato štajarski Slovenci »Prekmurce«, dočim se oni sami zovejo Slovene. Beseda »Slovenec« čuje se v njih le redkokdaj. Za nje se Slovenci dolgo niso zanimali. Odtrgani so od ostalih Slovencev, kakor n. pr. beneški Slovenci, živé za se in občujejo največ z Mažari. Šele ko je Miklošič uvel v svoje znanstvene preiskave jezik ogrskih Slovencev, ki so ostanek starodavnih panonskih Slovencev, začeli so se Slovenci bolj zanimati za svoje brate preko Mure. Nekaj knjig družbe sv. Mohorja roma sicer vsako leto tja, ali tesno občevanje ž njimi je pretrgano in odtrgano kakor vejica od velikega debla.

Ogrski Slovenci se sami dolgo časa niso zavedali svoje slovanske krvi in niso vedeli, da so Slovani, dasi so govorili slovenski. Ukoreninila se je namreč v njih misel, katero je osobito zagovarjal njih zgodovinar in neutrujeni pisatelj Jožef Košič, da so ogrski Slovenci vandalskega rodú! Šafařik jim je to pojasnil in danes ne zagovarja te misli nihče. Vsakdo vsaj ve, da je slovenskega rodú. Te Slovane so imeli tudi za pristne Mažare, zlasti Mažari so to radi trdili, samo da bi utajili narodno sorodstvo Prekmurcev z ostalimi Slovenci. Še do leta 1830. se je imenovala njih krajina »Vandalia« ali »Točak«.

Ogrski Slovenci živé v 22 župnijah, izmed katerih je 18 župnij katoliških, a 4 so protestantske. Vseh slovenskih protestantov je 17.000 duš, dočim so ostali katoličani. Po vaseh so tudi pomešani in

[illegible]

[illegible] hvaležen spomin.

Jaz sem prehodil vse vasi ogrskih Slovencev, živé namreč samo v vaseh; nabiral sem knjige in podatke o življenju in delovanju pisateljev. Kar je bilo možno, to sem zbral, in tako sem mnogo rešil. Tu naj podam in narišem življenje nekaterih pisateljev, da seznanim širši književni svet z ogrskimi Slovenci.

Slovenska književnost na Ogrskem je nabožne vsebine. Pisatelji so bili duhovniki, a ti so skrbeli za svoje potrebe. S časom se je to predrugačilo, in književnost se je razširila na razne stroke. Jožef Košič je že pisal znanstvene in ukovite knjige, a Imre Agustić je bil prvi in bržkone tudi zadnji žurnalist preko Mure. Začel je leta 1875. izdajati v Budimpešti list »Prijatel«, s početka v mažarskem, pozneje pa v slovenskem pravopisu, ker se je uveril, da se ogrski Slovenci morajo v knjigi združiti z ostalimi Slovenci. Umrl je leta 1879., a slovenska stvar na Ogrskem je danes še na slabšem.

Protestanski duhovniki so pisali za svoje ovce; ustanovili so si torej svojo književnost, a katoliški duhovniki so pisali knjige za svoje župljane, ustanovili so si tudi svojo posebno književnost. Vender radi tega ne delimo njih književnosti na dvoje, ker književnosti ne ločimo po veri, nego po jeziku.

Najstarejši pismeni spomenik v prekmurskem narečju je neka kupna pogodba iz 16. stoletja, katero sem našel v župnem arhivu v Martijancih. Martijanski župnik mi jo je podaril. To kupno pismo je jezikovno jako zanimivo, in jaz je svoječasno priobčim.



ZAGREB U SNIEGU.

OTON IVEKOVIĆ — ZAGREB.

živé v ljubezni in prijateljstvu med seboj. Protestantje hodijo molit v katoliške crkve, ako imajo v svoje predaleč.

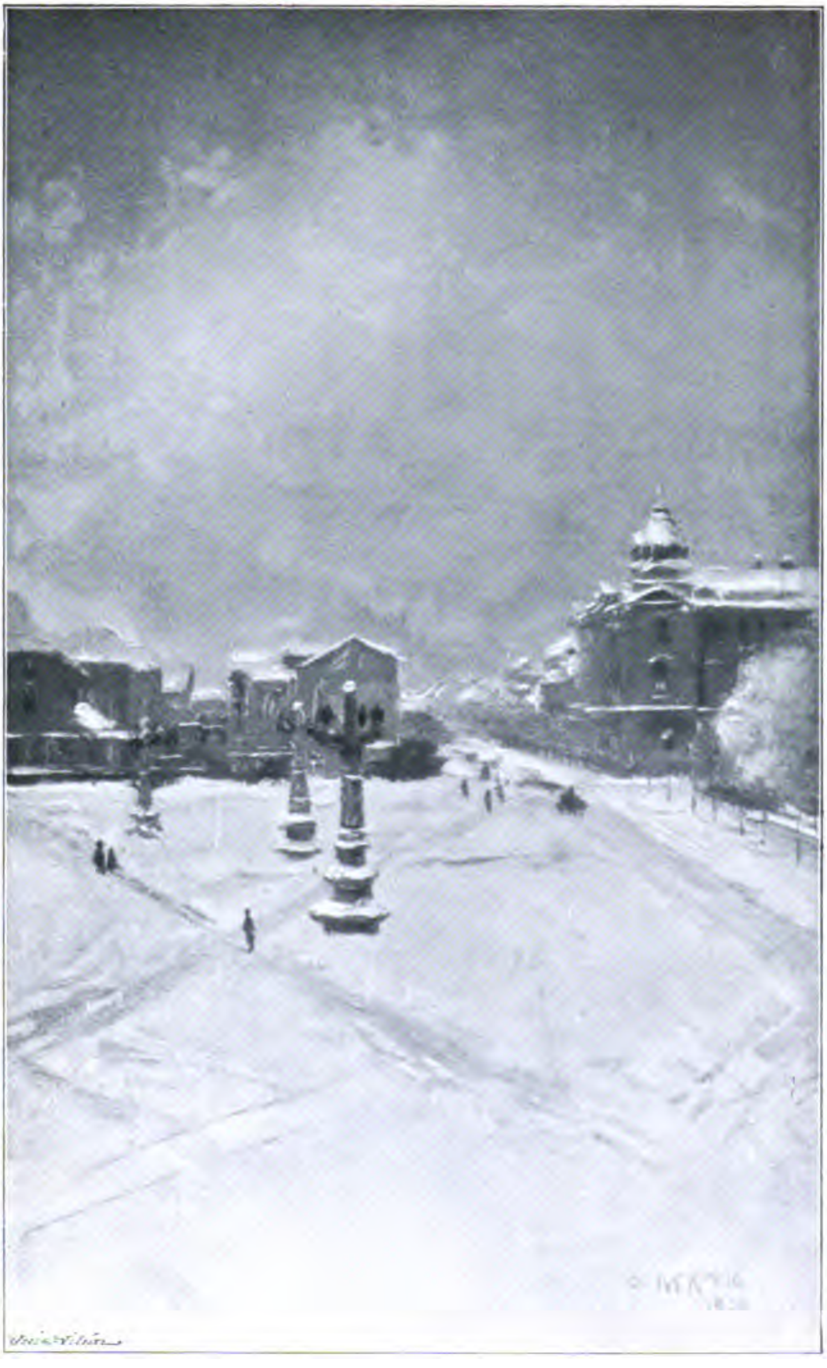
Ogrski Slovenci nimajo svoje posvetne gospode ali inteligencije; to znači, ubogi narod nima svojih inteligentnih voditeljev. Jedini duhovnik se še čuti Slovenca, ali tudi število slovenskih in slovenski mislečih in čutečih duhovnikov se vedno bolj krči in manjša. Vse učiteljstvo je mažarskega mišljenja in ponajveč tudi pokolenja, in tako smemo po vsej pravici reči, da ogrski Slovenci nimajo nikogar, kdor bi zastopal njih narodne koristi. In kaj to pomenja v deželi, kjer besni narodnostni boj, to ve vsakdo. Urad in šola sta mažarska, uradnik je Mažar. Jedino cerkev je še ono mesto, kjer čuje narod svojo besedo. Nadejajmo se, da bo ona ta del Slovenstva tudi rešila one zgodovinske usode, katera nam je raznarodila že milijone Slovanov v Austriji in Nemčiji. V onih časih, ko še ni razsajal in divjal narodnosten boj, zasnovali so rodoljubni duhovniki malo književnost, katera jim bode še pri poznih rodovih hranila hvaležen spomin.

Jaz sem prehodil vse vasi ogrskih Slovencev, živé namreč samo v vaseh; nabiral sem knjige in podatke o življenju in delovanju pisateljev. Kar je bilo možno, to sem zbral, in tako sem mnogo rešil. Tu naj podam in narišem življenje nekaterih pisateljev, da seznanim širši književni svet z ogrskimi Slovenci.

Slovenska književnost na Ogrskem je nabožne vsebine. Pisatelji so bili duhovniki, a ti so skrbeli za svoje potrebe. S časom se je to predrugačilo, in književnost se je razširila na razne stroke. Jožef Košič je že pisal znanstvene in ukovite knjige, a Imre Agustič je bil prvi in bržkone tudi zadnji žurnalist preko Mure. Začel je leta 1875. izdajati v Budimpešti list »Prijatel«, s početka v mažarskem, pozneje pa v slovenskem pravopisu, ker se je uveril, da se ogrski Slovenci morajo v knjigi združiti z ostalimi Slovenci. Umrl je leta 1879., a slovenska stvar na Ogrskem je danes še na slabšem.

Protestanski duhovniki so pisali za svoje ovce; ustanovili so si torej svojo književnost, a katoliški duhovniki so pisali knjige za svoje župljane, ustanovili so si tudi svojo posebno književnost. Vender radi tega ne delimo njih književnosti na dvoje, ker književnosti ne ločimo po veri, nego po jeziku.

Najstarejši pismeni spomenik v prekmurskem narečju je neka kupna pogodba iz 16. stoletja, katero sem našel v župnem arhivu v Martijancih. Martijanski župnik mi jo je podaril. To kupno pismo je jezikovno jako zanimivo, in jaz je svoječasno priobčim.



ZAGREB U SNIEGU.

OTON IVEKOVIĆ ZAGREB.

Književno delovanje Slovencev na Ogrskem se pričenja leta 1715., torej s početkom 18. stoletja, ne pa, kakor se navadno trdi in piše, v početku 17. stoletja. Leta 1715. je prišel na svetlo prvi katekizem za Slovence, in sicer v Halli, torej na Nemškem, kjer so se tiskale i prve slovenske knjige. Kakor pri nas stanovi, tako so bili ogrski plemenitaši goreči pristaši protestantovstva. V župnih knjigah v Gornji Lendavi čita se še danes, kako je grof Szécsy bil unet protestant in kako je neusmiljeno preganjal katoliške duhovnike. Vsi njegovi podložniki na »Goričkom« so postali protestantje. Protestantovska doba na Kranjskem se pričenja z letom 1550.; torej za 165 let pozneje so se uzbudili in oglasili ogrski Slovenci. Trubar torej ni mogel vedeti za Števana Küzmicsa, a da je Küzmics bil dobro poučen o književnem delovanju Trubarjevem, to bodem dokazal in tako dognal stvar, katera dosihdob ni bila jasna in znana. Küzmics je vender krenil svojo pot; ni se naslanjal na Trubarja. A da je to storil, na to so ga prisilile tesne okolnosti, v katerih se je on nahajal z majhnim številom svojih vernih ovčic.

Oglejmo si nekatere ogrskoslovenske književnike.

I. Franc Temlin je prvi izmed slovenskih pisateljev na Ogrskem. O njem vemo malo. Šafařík piše, da je Franc Temlin doma »z Krajne z Le'zenya, was ich wegen der unsicheren Schreibart nicht zu bestimmen weiss.« Mi si to lahko razjasnimo. Krajina je vas blizu Cankove v tišinski župniji, a beseda »z Le'zenya« pomenja »rodom«. O njem ne vemo nič več. Znan nam je samo naslov njegovega katekizma, izdanega v Halli leta 1715.

Števan Küzmics omenja Temlina v predgovoru svoje knjige: »Vöre krsztsánszke krátki návuk ... v Halli 1754.« ter navaja uzrok, zakaj je sam spisal novo knjižico. In sicer je spisal novo knjižico zato, ker so že pošle prejšnje knjige, katere sta spisala »Ferencz Temlin i Vanecsaj Miháo«. V opomnji pod črto navaja namreč Števan Küzmics, da je bil Fran Temlin »Zkrájne zle'zenyà. Od toga je vö dáni zvogrszkoga györszki Katekizmus stámpani v Halli 1715. vido káksiva szem jasz li dvà moje dní.« Stevan Küzmics je torej videl dva primerka Temlinovega katekizma. Iz tega pa, kar nam poroča Küzmics, sklepamo, da je bil Franc Temlin protestanski Slovenec in da je prvi prekmurski pisatelj bil protestant.

II. Mihao Sever z Vaneča. Tudi o tem pisatelju vemo toliko, kar nam je zapisal Števan Küzmics v svoji knjigi: »Vöre krsz-

tsánszke krátki návuk«. V predgovoru tega katekizma piše Küzmics njegovo ime »Vanecsaj Miháo, nácsi: Szever Mihao Zvanecsa. Tè je znémskoga preobrno Réd Zvelicsánsztva i escse nikaj vecs znisterimi molitvami i peszmami, med sterimi szo vnouge nasse, v Halli 1747.«

Iz teh besed Küzmicsevih se vidi, da se je rodil Miháo Sever, ali kakor se je pisal sam po mažarski Vanecsaj Mihály, v Vaneči, občini župnije pečarovske v železni stolici in da je za Temlinom drugi slovenski pisatelj, kateri je prevel katekizem iz nemškega jezika. Iz opomnje Küzmicseve izvedamo nadalje, da je Sever spisal »nekatere molitve in pesmi«, in ker pravi Küzmics, »med sterimi so vnouge nasse«, namreč molitve in pesmi, smemo izvajati iz tega, da je bil Miháo Sever katoliški duhovnik, kateri je med svoje molitve in pesmi uvrstil tudi tiste, katere so imeli protestantje, sicer ne bi Števan Küzmics mogel poudarjati, da je Sever »naše« molitve in pesmi med svoje uvrstil. Pavel Šafařík poroča, da je jeden iztis Sevrove knjige imel profesor Supan v Ljubljani. Evo naslova, kakor ga je zapisal Šafařík: »Réd Zvelicsánsztva, pouleg ednoga znamenüvanya toga najpoglavitejsega recsenya jedro szvétoga piszma, vu sterom sze vöre najvéksi Artikulusi grüntani jeszo, rávno i tak nistere krátke Molitve i Peszmi etc. Stampano v Halli Saxonszkoj v leti 1747. 12°. str. 96.«

III. Števan Küzmics. Tudi o njegovem življenju ne vemo ničesar. Vemo namreč samo to, da je bil župnik v Šurdu, v šomodski stolici, torej v čisto mažarski pokrajini. V Šurdu se je namreč naselilo nekaj trdih slovenskih rodovin protestantskih, katere so osnovale občino in si pozvale slovenskega duhovnika. Prvi slovenski propovednik je bil v Šurdu Števan Küzmics, za njim je prišel Szabó okoli leta 1836. Ali Szabó je že bil trd Mažar, in četudi ni znal slovenski, vender je šurdskim Slovencem moral moliti slovenske formule. Naravno je, da so se ti Slovenci morali pomažariti. Ta proces se je tako vršil. Moški so se hitreje pomažarili nego ženske. Nedavno je še kak starček govoril slovenski, tako da danes tam ne potrebujejo slovenskega duhovnika, ker so ti Slovenci izginili. Da je Szabó moral v cerkvi čitati slovenske molitve, katerih ni umel, to so zahtevale same ženske, katere so v obče bolj zveste ali recimo konservativne.

Prva knjiga, katero je dal Küzmics svojim ovčicam, je bila ta le: »Vöre krsztsánszke krátki návuk csíszte rejcsi bo'ze vözebráni

i na nyou Vszejm vernim vu vszákom szküsávanyi na podpéranje, vu nevouli na pomáganye, vu szmrti na troust, ino potemtoga na vekivecsno zvelicsanye, Pouleg nisteri szem szpodobni Molítev ino Pejszen, Nazaj gori poczimprani. V Halli MDCCLIV. (1754.) 8°.« Predgovor ima XX strani, ostala knjiga pa še 275 strani. Jeden iztis imam sam. Predgovora ni pisal sam Števan Küzmics, ampak neki V. J., torej nekdo drugi, ker je bila taka navada.

Drugo delo mu je prevod Novega zakona na slovenski jezik. Evo popoln naslov: »Nouvi zákon ali testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics z grcskoga na sztari szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmicsi Surdánszkom F. (ta F. pomenja »Farar«) v Halli Saxonszkoj MDCCLXXI. (1771.). 8°.« Predgovor ima XIV strani, drugo 854 strani. Od str. 818—854. so: »Molitvi na vszako nedelo i szvetek zrendelüvanoga Evangyelioma.« Predgovor je spisal M. Torkos Jo'zef prednyeisi Farar Sopronszki, trd Mažar, v mažarskem jeziku, ki ga je potem bržkone prevel sam Küzmics in še temu nekaj pridodal. Simonič prišteva Torkoša slovenskim pisateljem, kar pa on ni, ker še slovenski znal ni. Drugo izdajo novega zakona je oskrbelo biblijsko društvo za evangeličanske Slovence na Ogrskem v Požunu leta 1818. Tretjo izdajo je popravil in preskrbel Aleksander Trpljan v Küszegu leta 1848. pri Karolu Reichardu. A četrto in zdaj najnovejšo izdajo je natisnilo angleško biblijsko društvo na Dunaju, a popravil jo je Ivan Berke.

Raičev Božidar misli, da je »ta knjiga najstarša med doslej znanimi tiskopisi prekmurskimi.« On trdi: »zlog ovaja, da Kuzmič ni vedel za Dalmatinovo prestavo.« To je treba popraviti, ker Küzmics je bil à jour o Trubarjevem delovanju.

V predgovoru k Novemu zakonu, §. 13., piše Torkoš, da je gospod Bog imel in še ima vsigdar, kakor na ves človeški, tako tudi na ves slovenski narod svojo božansko skrb i da, kakor je od Srednjega morja tja do Beloga vso Dalmacijo, Istrijo, Slavonijo, Bosnijo i Bolgarijo, Hrvaški, Kranjski, Štajarski, ogrski, moravski, češki, poljski i »moškovitanski ország« z njimi »napuno«, tako je tudi »v vsakšem toga naroda razločkom jezíki níke nadigno, ki so na svojo materno rejč, v šteroj so se porodili, sv. pismo obrnoli.« Küzmics je torej vedel za vse Slovane. Dalje čitamo: »Te drüge zdaj tà nihávši, zadosta nam bode: či se spomenémo s Krajncov i zdolnji Štajercov, ki so, kak štimamo z našimi Vógrskimi v Železnoj, Sala i Šomockoj stolici bodoučimi Sloveni vrét ostánki ovi Vandalušov; koteri so po Kristušovom rojstvi na pêt stou

(saeculo V.), zete králevčine Vlaški i potom Španyorski orság, odnut pa prejk mourja v Afriko odplavali. Med tistimi je že v leti narodjenoga Kristuša 1562. Primuš Truber Bože rejči v Aurachi . . . vö dáo.« Omenja nadalje glagolske in cirilske knjige in njih pisatelje in nam pripoveduje, da ima sam te knjige.

»Po eti ide Dalmatina Jüri i cejlo, Biblio,« tako nadaljuje v predgovoru, »tou je, Stároga i Nouvoga zákona vso písmo, obrne na Štajerski jezik zvelikim, kak právi, trüdom; i dájo vö štámpati v Wittebergi v 1584. leti zVlaškimi, ali si bojdi zDeačkimi (= latinskimi) pískmi in Folio.« To je res Jurija Dalmatina »Biblia, tu je vse svetu Pismu Stariga inu Noviga Testamenta«, katero je prišlo na svetlo l. 1584. in katero je stalo okoli 8000 goldinarjev. Ni pa bilo pisano v štajarskem jeziku, nego v kranjskem narečju, vender teh narečij ni Küzmics razlikoval. Znano mu je torej bilo sveto pismo Dalmatinovo, kakor je tudi vedel, da je Francel Mihal in drugi lužiškim Slovanom preložil sveto pismo.

Vender se Küzmics ni držal slovenskega prevoda Dalmatinovega, nego je sam prevajal iz grškega izvirnika. Zakaj je to storil pripoveduje in utemeljuje natanko v predgovoru. Tu piše namreč, v §. 14.: »Što de tak kráto našim med Mürom i Rabom prebivajoučim slovenom tè sv. Bože kníge na svoj jezik, po šterom samom li vu svoji Prorokov i Apostolov písmaj gučečega Bogà razmijo, obračati? geto je i nyim zapovidáva Gospodin Boug šteti; da je moudre včinijo na zveličanje po vöri vu Jezuši Kristuši; tou pa ni Truberovòga, ni Dalmatinovoga, ni Francelovoga, niti znikakšega drügoga obračanja (versio) čakati nemorejo. Ar tej naši Vogrski slovenov jezik od vsej drügi dosta tühoga i sebi lastivnoga mà. Kakti i vu naprej zračunani se veliki rázloček nahája. Zâto je potrejbno bilou takšemi člověki naprej stoupiti: kíbi vetom delao Bougi na díko, a' svojemi národi pa na zveličanje. Liki je i Gospodin Boug na tou nadigno Števan Küzmicsa Šurdánskoga Farara: ki je zGrčkoga poleg premouči i pomáganya Dühà svétoga z velikom gyedrnostjom na ete, kakšega šteš i čüješ, jezik cejli Nouvi Zákon obrnyeni i stroškom vnougi vörni düšic vö zoštampani.«

IV. Imre Agustič (Augustič). Imre se je porodil v Murskih Petrovcih v železni stolici dne 29. septembra leta 1837. Izdelal je šest gimnazijskih razredov v Sombotelju. Ker mu šolske klopi niso bile posebno po godu, opustil je nauke in je šel h grofu Antonu Szá-

paryju za gospodarskega pristava. V tej službi je bil samo poldrugo leto. Odtod je prišel k udovici grofa Josipa Batthyányja v Oroszlámos pri Szegetu, kjer je ostal tri leta. Potem je služil na Dolenjem Seniku pri isti gospodi tri ali četiri leta. Tu se je samouk naučil stenografije in je odšel v Pešto, kjer je preživel sedem mesecev ter naredil stenografski izpit. Potem je bil za stenografa v državnem zboru celih petnajst let.

Zadnji čas svojega življenja leta 1875. in 1878. je nastopil kot kandidat za državni zbor v okrožju Murske Sobote proti odvetniku Josipu Berku dvakrat in je obakrat propal. Bil je unet pristaš leve, to je Tiszove stranke. Umrl je v Budimpešti dne 17. julija l. 1879.

Sprva je pisal mažarski, zlasti v novine »Egyetértés« (Jedinost). Pisal je tudi romane in povesti v mažarskem jeziku. Mišljenja je bil mažarskega, seveda s početka svojega delovanja, in bilo bi mu najljubše, ako bi mogel kar vse »Vende« pomažariti; zategadel je škof Josip Szabó, kateri je tudi bil velik Mažar, bil njegov mecen in velik podpornik izdaj njegovih knjig. Pozneje je izprevidel, da se njegove želje ne morejo uresničiti, in ker je svoje ljudstvo ljubil, začel je pisati slovenski in je postal unet narodnjak. Hotel se je prikupiti narodu in je začel izdajati list, to pa največ v to svrho, da bi si pridobil v narodu veljavo in da bi ga potem narod volil za poslanca.

Tako je Agustič zasnoval list »Prijátel — znanoszt razserjüvajôcse mêszecsne novine«. Ta list je izhajal v Budimpešti. Prva številka je izšla dne 15. septembra l. 1875, vsak mesec po jedenkrat, pozneje pa, to je l. 1878. po dvakrat na mesec. Glavni sotrudnik mu je bil ves čas izmed ogrskih Slovencev Fran Čaplovič, notar markuševski, ki je imel Agustičevo sestro za ženo. Dopisovali pa so mu tudi štajarski župani. V početku je urejeval list v mažarskem pravopisu, pozneje pa v našem slovenskem, ker je izprevidel, in to mu je glavna zasluga, da se ogrski Slovenci morajo v pravopisu združiti z ostalimi Slovenci. Agustič je tudi polagoma opuščal, kolikor je smel, mogel in znal, ogrsko narečje in je torej tudi pisni jezik svoj uravnaval po našem slovenskem, tako da njegov jezik ni več prekmurščina. Priznati nam je, da mu je to delo bilo hvalevredno, in ravno radi tega sta imela on in njegov oče, ki je bil v M. Soboti selski sodnik, s Tiszovo vlado mnogo britkih ur.

Agustičeve novine je narod prav rad čital, le škoda, da je z urednikom tudi list umrl in da ni našel naslednika. Kak program

pa je imel Agustič? »Mnogi bi rad izvedel po dokončanem delu«, tako pravi sam, »ka se zvün vési godí. Slišali bodete o ljubezni domovine, o poštenju, o kreposti in o vsem, kar je dolžan storiti vsak »domovinčar«, hižni glavnik i vsak za »počlovečanstvo« delaven človek.« V tem so Agustičeve novine mnogo storile in koristile. Agustič je ljubil mažarsko domovino, ali tudi Slovane, on je hvalil Mažare, ali hvalil je tudi Slovane, in je prinesel sliko črnogorskega kneza in kneginje. Znano mi je, da se je Agustič obračal do slovenskih pisateljev, poupraševal za svet, a nikdo se ni zmenil zanj, nikdo mu ni hotel svetovati in ga oduševljevati v pisateljskem delovanju Iz njega bi se dalo mnogo narediti, ali ker ni imel nobene zveze z nami, potem ni čudo, da ni mogel biti tako zaveden Slovan, kakor smo mi, ki živimo v ugodnejših razmerah.

Čaplovič mi je pripovedoval, da je Agustič spisal slovensko-mažarsko slovnico, katera je ostala v rokopisu. Po istem poročevalcu zložil je tudi slovensko-mažarski slovar. Leta 1876. je izdal v Budimpešti šolsko knjigo: »Návuk vogrszkoga jezika za zacsetnike«. Nadalje je preložil knjigo »O volitvah«, to je nauk, kako se morajo vršiti volitve. Naposled je sestavil šolsko knjigo: »Prirodopis s kepami (podobami) za národne šole. Budimpešta 1878.« Ta knjiga je pisana v slovenskem pravopisu.

*

Ostali pisatelji ogrskih Slovencev so: Mikloš Küzmics, Mihal Bakoš, Števan Szijjarto, Miháo Barla, Juri Čipott, Jožef Košič, Ivan Kardoš, Aleksander Terplan, Števan Slamar, Števan Lülik, Franc Žbüll, Jakob Sabar, Marko Žižek, Jožef Borovnjak, Ivan Berke, Števan Žemljič in Jožef Bagari.

Ljubljana.

Anton Trstenjak.

GJURO II. PALIŽNA, BISKUP DJAKOVAČKI.

I.

Djakovačkim ulicama
Sjetno sije mjesečina;
Ti bi rekô, sve je mrtvo —
Takova je svud tišina.
Povjetarcu niti daha,
Da ponjiše granjem tamnim;
Čuješ samo štropot straže,
Što no korak za korakom slaže
Pred vratima grada kâmnim.

Na sred pustog, tihog trga
Biskupski se dižu dvori;
Poput skrbne, hitre misli
Dršćuć tamo svjetlo gori,
Sam još biskup u noć bdije. —
Kakva li ga briga mori?

Na sred stola, gle, propelo,
A pred njime biskup sjedi, —
Pijest mu se grči, trza,
Smrknulo se njeg'vo čelo.
Snijeg mu je vlas sijeda,
Starost pognu već tijelo —

Što još snage u njeg ključa,
U žarke se oči svelo.
Gledaj, kako plamom gore,
S njih i luči sjaj da strada. —
A usnice grozničavo
U noć tihu šapću sada:

»Sulejman već silnu vojsku vodi,
U daljini duša mi ju zrije, —
Za njom plamen, dim se k nebu diže,
Tragom svojim smrt, sramotu sije.
Pa da i ta draga gruda zemlje
Djece svoje nevinu krv pije?
S tornja mjesto tješitelja krsta
Polumjesec da se nad nju svije,
Pa se muci djece njene smije?«

Hrlo biskup glavu diže,
Iz oka mu suza kane;
Kroz suzu mu pogled s krsta
Na djedovsku sablju pane.
Krvlju nekad rujila cijela,
Sad na zidu prašna traje dane:
Zakopani snivaju već oci,
Koji njome zadavahu rane . . .
S uspomena
Mrk kô sjena
Starac skoči,
K zidu kroči,
Žurno skida posjeklicu,
Nabrekle mu žile snagom,
A ruka mu drhtat presta
Pod oštricom nâgom.

»Paližna mi« — šapće — »slavno ime,
Ime silnih bojovnih junaka;
Al će ime pustom ostat jekom,
Dok nadà mnom zaklopi se raka. —
Pa nek raka zaklopi se bučno!
Zdravo, sabljo dičnih pradjedova!

Još jedàred bojištem ćeš sinut,
Vodit će te stara ruka ova, —
Nek se stide slabe, podle duše,
Neka uče po biskupu starom:
Da na oltar vjere i svog doma
Isti život sitnim tek je darom!«

Teško dahne,
Sabljom mahne,
Gvoždje sine,
Zrak zvižduka, —
Starac šapne od miline:
»Dosta još je jaka ruka!«

II.

Na ravnici pred Mohačem
Bitku biju vojske dvije,
Pa se gone, pa se viju
Kao dvije ljute zmije.

Sulejmanov svilni čador
Na brežuljku zlatom sije;
Tu s dušeka mekanoga
Silni sultan pokolj zrije.

Uza nj sjedi Ali-paša,
Mostarskoga gosô kraja, —
Na sve pute cara prati,
S njim će sjedjet u sred raja.

Do uha im ratnu buku
Lahor nosi iz nizine.
Crnu bradu sultan gladi,
Pa se smije od miline.
Kako ne bi? S polja bojnog
»Alah, Alah!« urla, ori, —
A kršćanski »Pomoz Bože!«
Zaludu se s njime bori.
Oštrim okom sokolovim

Gleda sultan diljem polja,
Gordo usta šapću paši:
»Alahova sad se vrši volja!«
Pa on gleda, kako silan
Iz topova dim se diže,
U kaurskim redovima
K mrtvacu se mrtvac niže . . .
Kliče sultan: »Gle, već bježe!
Krst se više ne susteže
Prorokovu poklonit se znaku! . . .
. . . Ali što je ono tamo? . . .
Još ne vidjeh drskost taku!«
Kriknu, skoči,
Rukom zastre plamne oči,
U daljinu zrije ·
Čini mu se, kô da snije . . .

Krvavijem razbojištem
Čudna jezdi četa mala;
Svi dok bježe — ona tekar
Kao da se borit stala.
Pred njom jaši divni starac
S krstom zlatnim na sred grudi;
Na ramenu plašt bijeli
Prši zrakom — da bi mnio:
Angjel božji lebdi tudi.
Oči njeg've vatrom gore,
Kô da iz njih munja sije,
A oštra mu dimiščija
Janjičarsku krvcu lije.
Kô lavovi svi se bore, —
Al i zadnji pada veće,
Samo jošte starom vodji
Kô da ruka drjemnut ne će.
Ali eto teškog jada!
Vranac pod njim mrtav pada.
Navaljuju janjičari
Sa svih strana kao vuci, —
Ali zalud, dokle sablja
Blista se u jakoj ruci!

Oko starca mrtvi leže
Naslagani preko pâsa.
Turci vičuć udaraju,
On ih smiče bez ikakvog glasa.
Siplju na njeg silnu vatru,
Nu kô Bog da sâm ga brani:
Svako zrno Turčina tek svali,
Ali starca ni da rani.
Janjičari vičuć s jada
Pere na njeg koplja gusta, —
Sada tekar junak susta
I od rana mrtav pada . . .

A sultan se iznenada
Trgnu eto kô odà sna: —
Minu li mu ispred oka
Sad zvijezda možda jasna?

Mahne rukom, paši zbori:
»Čauše šalji! Rad bih znati,
Koji ovo knez je bio,
Koja li ga rodi mati?«

»»Gospodaru, ja ga znadem,
Paližna mu ime bjaše:
Ne bje knez to, nego biskup, —
Djakovo ga svojim zvaše.««

Uzdahnuo sultan sjetno . . .
Kuda misli? Što li snuje?
Čini mu se, kô da mrtvog
S bojnog polja šaptat čuje:

»Nek se stide slabe, podle duše,
Neka uče po biskupu starom:
Da na oltar vjere i svog doma
Isti život sitnim tek je darom . . .«

Zagreb.

Milivoj Podravski.

LJUBINKOVAČKI KLUB.

Iz života zagrebačkoga.

Kad je za mladjih svojih godina u Zagrebu po više dana boravio slavni djakovački biskup, preuzv. gosp. Josip Juraj Strossmayer, običavao bi posjetiti gradskoga načelnika, koji je tada bio, a gradski načelnik bi odmah gradske viećnike sazvao u svoju pisarnu na poklon i razgovor. Mnoga nam je ugodna od onda ostala u pameti. Nismo se doista ni jedanput razgovarali o domaćih političkih prilikah, ali su oni naši razgovori bili ipak živahni i srdačni. U prirode je čudan zakon ponavljanja. Čim se javi pramaljeće, sva se zemlja ponavlja i pomladjuje, zamrla priroda uzkrsne, da nov život živi. Tako je bivalo i s nami. Kadgod nas je slavni biskup posjetio u magistratu (a on bi svaki put izrikom naglasio, da je želio sve nas vidjeti, — i bez dvojbe je on i umolio načelnika, da nas sazove), u nas svakoga se je onda doista biskupovim posjetom i razgovorom duh ponovio i ojačao.

Poznavajuć preuzv. g. biskupa pobliže i od tih magistratskih posjeta, poslije više godina dodjoh 26. travnja g. 1889. iz Osieka do njega u Djakovo, a on u rodoljubnom svom zanosu i nehinjenom veselju s moga pripoviedanja o našem zagrebačkom životu i prilikah, zagrli mene opetovano kao staroga znanca u svojoj djakovačkoj biskupskoj palači. Meni su po tom ostali doista nezaboravni časovi onoga dana, pa i po čitavom skoro dvosatnom razgovoru o nadah za narodnu budućnost. Taj razgovor, kad bi fonografom ili pak brzopisom izdan bio na svjetlo, znam za cielo, da bi i danas oduševio svako ma i klonulo, ali domovini ne još

sasvim otudjeno hrvatsko srce. Velika je moć biskupove rječitosti. Svaki čovjek gleda sviet na svoje oči, pa kakove oči, kakova duša, takav mu se ukazuje i sviet. Onaj dan biskup gledaše sve na svoje blage, dobrostive oči i svojom dobrom dušom, zato je o svemu sudio kano ozbiljni ali blagi otac, savjetnik i narodni zaštitnik. Divno li govoraše o narodnom uzkrsnuću i naglašeno mi reče: »Nema toga pod suncem, što ne može da bude . . .« a Psalmista nam ostavi onu: »Jer ne će odbaciti Gospod naroda svojega . . . i jer će se sud vratiti na pravdu.« Već prije razdragaše biskupa moje viesti i odgovori na mnoga pitanja o zagrebačkom životu, ali kano živa vatra planu i privine me k sebi, kada sam svršavao pripoviedati na pitanje »o Ljubinkovačkom klubu«, koji se već kroz više godina javljao u novinah stalnimi prinosi za hrvatski medicinski fakultet. Onaj uzhit i zagrljaj glasni su bili svjedoci prave mladjahne oduševljenosti srca i duše u biskupa, starca tada od sedamdeset i četiri godine, kojega se, hvala Bogu, netom slavila i osamdeset i peta godišnjica. To je bila radost, koja mi pokaza, što imademo u našem biskupu; kakovo li zlatno srce kuca za narod i za sve, što se naroda tiče, u ovom mužu, ako mu se to napisano na visokom čelu i ne može vazda čitati, jer i njemu ga kadikad naoblače ne materijalne, nego rodoljubne brige i tuga.

I bijaše »Ljubinkovački klub« u Zagrebu, o kojem je biskup toli rado slušao, drugačiji od sličnih udruga; škola je on bio za život. U njem se je zasijalo mnogo zrnce za dobar plod. Svi smo mi »pravi članovi« već od prije bili ljudi pravdoljubivi i u tom ravni, što smo hranili sebe i svoje u znoju lica svoga, ali u klubu ovom postadosmo »braća«, pa nam je bilo u slozi i ljubavi kao braći po otcu i majci, po istoj krvi i naravi:

U slozi je ljudska sila,
U ljubavi božja veća,
U sdruženju obieh pako
Svakom družtvu svaka sreća.

Svi bez razlike, junaci i mučenici na peru, trgovci i rukotvorci, pravnici i nepravnici, strogi Katoni i lahkopoletni »Sokolaši«, svi smo se mi, kadgod i po gnjecavom blatu, žurili u odredjeni hip na sielo u dosta udaljeni »Ljubinkovac«. To je svakomu od nas bio dovoljan, ali mio i ugodan prošet, jer se nije nitko do sustalosti umorio. I kako nam je to bilo drago, kad smo se sav bogoviti dan nasjedili i naradili! Tekar ovdje ostavi nas zvanična ukočenost i

pregnutljivost; ovdje istom ostavi i poslovna briga svakoga, na zraku zdravom, u odmoru sladkom i razgovoru bratskom. Jer ne čitanjem ni predavanjem, nego prijateljskim razgovorom i pjesmom uz brčnu večeru i čašu hrvatskoga vinca svakoga se je četvrtka na našem sielu budila u pravih članova kluba i u »gosti« naših sviest o dužnosti i solidnom radu u svojem zvanju; sviest o pravih pobudah za rod i dom, o trajnoj požrtvovnosti i primjernoj svome imutku podatljivosti za narodne ideale i potrebe; sve je bilo tako udešeno, da se slabi sokole, pali podižu, bludeći i zabludjeli na pravi put izvode, a svačiji udarci, dok se iole može, da se odbijaju hljebom. Učili smo se vještini medjusobno se snositi i zlatnoj sredini za odluke po onoj: sloga u onom, što treba, sloboda u dvojbenom, a ljubav u svemu. Nas je u klub od prvoga časa sdružila i do konca uzdržala »prijateljska uzajamnost«. Svaki nas se je tu očeličio tako, da u prijateljstvu ne trebaš tražiti gvozdenijega značaja. Bijahu to blaženi dani, kadno smo bili još mladenačkom snagom opasani. Zavidjali su nam sreću naši »gosti«, gospoda, koja se voze u karucah; pa nas je, saznavši skromno naše djelovanje, blagoslovio i po meni taj put pozdravio veliki naš narodni prosvjetitelj i, sudeći ga po visokoj starosti, Bogu omiljeli naš biskup sa stolice sv. apostola Metoda.

* * *

Što nas je bilo pozvanika — čestitara dne 10. srpnja g. 1882. na imendan domaćice u Novojvesi k. br. 86. i 88., a bilo nas je dobrani broj iz gradjanskoga, svećeničkoga i vojničkoga staleža, mi svi smo se rada odazvali pozivu čestite gradjanske kuće, da joj budemo na taj dan gosti. Bijaše to pravi hrvatski rodoljubni i gostoljubni gradjanski dom, u koji se je rado zalazilo, a privlačio je svakoga u ovaj dom i poznati prekrasni kućni perivoj, čedno nazvan samo »vrtom«. Ne će biti odrasla Zagrebca, koji ne zna za »vrt Franje Josipa« u Novoj vesi. Ovako ga prozvaše po mramornome poprsju našega kralja, koje se tu nalazi na uspomenu njegova prvoga dolazka u Zagreb god. 1852. i ponosno diže na visokom kamenom stupu u onom dielu vrta, što graniči s domaćinovom kućom br. 88., u kojoj je jošte i danas sa zdrave i dobre kapljice na glasu stara krčma. Na tom dielu vrta one krčme gosti blaguju, kadgod to dopušta vrieme.

I stari i mladi domaćina ovoga doma bijahu politički čelik-prvaci u gradjanstvu trećega izbornoga kotara u Zagrebu, ali se na moje čudo onaj dan ovdje nije politizovalo. Ja sam bio već i u častničkoj

menaži na objedu, pa su se ondje ne samo pričale vojničke anekdote i basne, pripoviedalo se o bitkah i raznih predielih, napijale se domoljubne i privatne zdravice, nego se je čulo i o politici. Kako dakle da dan prodje bez politike u ovom rodoljubnom hrvatskom domu? Pod večer stariji mi domaćina na samu kaza: da »kod ovakovih sgoda ne voli politike zato, što zna, da može brzo doći do svadje ili da se barem koga ozlovolji, što obično pomuti zabavu i zasjenjuje hrvatsko gostoljublje.« — »Težko se je«, nadoveza još, »otresti staroga uvjerenja, još teže otvoreno priznati, da smo svoje uvjerenje promjenili.« To je istina, koju je bilo vriedno zabilježiti.

Već prije objeda razgledavajući razizemnu t. zv. »palaču«, u kojoj je bio prostrt i obilno nakrcan velik stol u obliku podkove, opazismo, da ovaj dom ima svoju neobičnu prošlost. Ovakova dvorana u površini od 38 četvornih metara, a sa svodnim oblukom visoka do 5 metara, jedva se koja nadje i u aristokratskih kućah zagrebačkoga gornjega grada iz osamnaestoga stoljeća; isto tako jedina je ovo u cielom gradu svoje vrsti dvorana, te spada u gradske znamenitosti i starom svojom do danas uzdržanom slikarijom. Mramorni stupovi drže grbove pokrajinâ s naznakom dobe, odkada je tobože koja poznata. Prikazane su ove pokrajine prije Isusa: Ilirija (god. 1363.), Panonija (g. 1200.), Istra (g. 640.) i Sriem (g. 326.); — poslije Isusa: Dubrovnik (g. 446.), Slavonija (g. 600.), Koruška (g. 620.), Česka (g. 624.), Hrvatska (g. 640.), Poljska (g. 650.), Dalmacija (g. 827.), Srbija (g. 827.), nadvojvodina Austrija (g. 1018.), Kranjska (g. 1156.), Štajerska (g. 1180.), Hercegovina (g. 1326.), Bosna (g. 1340.) i Moravska (ali bez godine, jer ju je zub vremena iztrošio, te je nečitljiva). Sgodno je primietiti, da na ovih grbovih nije bilo naslage praha; svi su bili čisti i dobro sačuvani. To je dokaz, da se na njih pazilo dostojnim poštovanjem baštinjene starine. Ne zna se, ni tko je slikao ni tko je dao slikati ove grbove, ali svakako ta grbovna kitica pokazuje, da slikarija spada u ono vrieme, kada se je kod Hrvata već bio prenuo »Genius patriae«, ter ostanice ogledavao se za svojim jednokrvnim slavenskim rodom.

Na naša pitanja rado nam udovolji domaćina, da saznamo što više o tome domu. Vlastnikom postade mu g. 1850. starac domaćina Janko Gorenac. Njegova neposredna predšastnica bijaše vremešna već gospodja, bivša njemačka glumica, Rosa von Thallheim, za mladosti ljepotica na glasu. Ona ga je kupila u bezcienu od zagrebačkoga kanonika Hochreitera, pa je onda ovdje stanovala, dok je svojom razsipnošću sav svoj imutak potrošila i napokon

otišla svome rodu u Koprivnicu. Prije spomenutoga kanonika Hochreitera bijaše ovomu posjedu vlastnik kasniji biskup Aleksandar Alagović. Kad je ovaj god. 1822. od ostrogonskoga kanonika postao velikim predstavnikom kaptola zagrebačkoga, nabavio je ovu kuću s okružnim zemljištem. Sgrade su svakako već od prije postojale; jer se je našao u velikom podrumu uzidan kamen s urezanim latinskim nadpisom i god 1744. Predaja priča, da je ovo nekad bilo vlastničtvo glasovite plemićke obitelji Rafajâ. Ne zna se, što je Alagović na sgradah preinačio, ali o tom ne ima dvojbe, da je on uz kuću uredio i nasadio perivoj, da mu bude mio ljetnikovac, kao što je sebi takov napravio tadašnji zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac u sadašnjem po njemu nazvanom Maksimiru. Gospodski običaj je onda bio, da su »ladanjski« velikaši i vlastela oko svojih dvorova nasadjivali perivoje, pa se što ljepšim uredjenjem istih medjusobno natjecali. Tako su radili i gradski bogataši, naročito dostojanstvenici, gdje je to moglo biti. A nije težko pogoditi, zašto su to činili. Zagrebačka »Luna« n. pr. bilježi, da su biskup Alagović dne 11., a glavni zapovjednik — general barun Radivojević — dne 13. rujna g. 1827. sjajnom razsvjetom svojih perivoja i večernom zabavom u svojih domovih počastili bana grofa Gyulaja, kad se je poslije duga vremena vratio u Zagreb. Radivojevićev dom i perivoj bili su, kako »Luna« izvieščuje, naprama Alagovićevoj »dražestnoj villi« preko novoveške ceste i potoka Medveščaka u Liepojvesi, dakle u prvom susjedstvu. U ovome domu Liepe vesi je potlašnji vlastnik, general i neko vrieme pobočnik bana Jellačića barun Neustätter francuzki napisao četiri knjige »memoara« o narodnom našem pokretu god. 1848., a sada taj dom pripada »sliepačkomu zavodu sv. Vida«.

Radi opažena našega zanimanja i jer je bilo do objeda još vremena, povedoše nas domaćine da razgledamo i sav ostali Alagovićev dom i vrt. Dom je taj dvorištna starinska, ukusna i zanimljiva gradjevina na jedan sprat, dok su dvije prizemnice uz ulicu bile prije gospodarske sgrade, a sada su nastanjene. Mnoge se historijske uspomene vežu na to mjesto kako iz doba, dok je to sve bilo u gospodskom posjedu, tako i iz onoga doba, odkako je zagrebački gradjanin Gorenac ovaj posjed kupio i otvorio ovdje gostionu. Bilo je ovdje i koncerata i predstava i mnogo veselih zabava, a i mnogi važni politički sastanci i dogovori. Od vrtnih vrata kugljane prekrasan je pogled po cielom perivoju, koji je zapremao površinu od dvije i pô rali. Gdje su se nekoč lelijale zasijane njive, tu je Alagović gdje

odkapanjem gdje nasipavanjem zemlje, podzidanjem terasa i uresnimi verandami od klesana sa pavlinskih remetskih bregova dopremljena kamena uredio i nasadio perivoj sa stazami za šetnju. Bila tu i šarovitim cviećem ukrašena bočina stienjaka i naprama njoj još dobro sačuvana umjetno iz sige načinjena špilja; ovu je zasjenjivala ogromna platana, koja je g. 1898., kad je gradska obćina odkupila ovaj dio perivoja za uredjenje potoka Medveščaka, dala preko četiri hvata ciepanica. Na sred perivoja stajala su dva ribnjaka u površini od 200 četvor. metara, oba spojena mostom; u jednom bio otočić sa kipom Živane, boginje ploda, a u drugom otok s umjetnim vodometom, dobivajućim vodu iz zdenca na brežuljku vinogradskom. Brižni domaćina povede nas malne po čitavom perivoju i pokazivaše nam pojedince prekrasne grupe svakakvog domaćeg i inozemnog bilja, rašća, drveća i liepoga voća, tako da smo ostali uprav zapanjeni s velikog obilja i gospodske razkoši, kojom bješe ukrasio Alagović ovaj svoj perivoj, a sadanji vlastnici pomno sve uzdržali, sačuvali i njegovali.

Dok je ovaj perivoj bio još Alagovićev, šetalo je u njem redovito dva dana u tjednu, četvrtkom i nedjeljom, zagrebačko obćinstvo i slušalo promenadne koncerte. Alagović prodao je po svoj prilici (u spisih biskupije nema o tom spomena) ovaj svoj posjed onda, kad si je god. 1829., postavši zagrebačkim biskupom, uredio novi perivoj, t. zv. »biskupski vrt«. Tada ogradi biskup Alagović na sadašnjem »Ribnjaku« i nadbiskupskom trgu, gdje je bila šanačka mlaka, obraštena trnjem i korovom, zloglasno leglo zmija i žaba i zaklonište zlikovaca, sav prostor zidom, te na njem uredi perivoj, da ukrasi vidik sa biskupskoga dvora uz prvostolnu crkvu i poljepša biskupsku varoš »vlašku ulicu«. »Biskupski vrt« uredio je Alagović po uzoru novoveškom. Podigla se i podzidala »gomila«, otvorila se umjetna špilja, izkopao i nadkrio zdenac, iz koga je voda tekla u nizki vodoskok a odatle u ribnjak, u kojem je bilo ne samo riba, nego i labuda i postnih crnonogih »popeka«. Uredjene su zavojne staze i umjetni oblučni mostovi, krasne ptičnice i golubinjak, uresni daždnici i kinezki paviljon. Na ulazu bile su stražarnice, u kojih su biskupski slobodnjaci danju i noći stražili stražu. U ovaj perivoj su vodila troja vrata, mala sa Ribnjaka-ulice, druga spram njih južna od konjušnice, i srednja velika iz biskupskoga grada, pred kojima su bila dva velika topa. Od god. 1836. biskup je Alagović dopuštao i u »biskupskom vrtu« šetati, ali samo onim, koji su od njega izhodili ulaznicu. Njegov nasljednik stožernik-nadbiskup Haulik raz-

pusti poslije god. 1848. svoje slobodnjake i otvori »biskupski vrt« za šetnju obćinstvu bez ulaznice. Na »gomili« je svakoga tjedna, kao i pred Palainovom kavanom na Kipnom trgu u gornjem gradu, svirala glasba. Stožernik-nadbiskup Mihalović odstupi god. 1872. od »biskupskog vrta« jedan dio gradskoj obćini za »nadbiskupski trg«, a znatan dio na sjeveru darova i ogradi za šetnje sjemeništnoj mladeži. U to doba oduze on obćinstvu pravo šetnje u preostalom još »biskupskom vrtu«, — nu to tada ne osjeti osobito ni gradjanstvo, pošto se već uredila gradska šetališta u Tuškancu i na Zrinskom trgu.

*
* *

I sunce se je već sklanjalo prema Okiću, a mi se gosti jošte ne bijasmo počeli razilaziti. Svi smo bili od ljubežljivosti i susretljivosti domaćine i vriedne domaćice uprav začarani. Za objeda u »palači« uz domoljubne zdravice, pjesme i šale, osobito dviju naših drugova, bijasmo preveseli. Vrhunac našega uživanja bio je u vrtnoj hladovini kod crne kave, gdje smo se divili suncem obasjanu zelenilu grmlja i drveća, i opajali mirisom bezbrojna cvieća i veselili se onoj brojnoj četici djece, koja se sigrala oko nas po travi i po piesku i na svojih njihaljkah. U svih nas je to uzbudilo pravu životnu radost: kano da smo novim životom oživjeli; na svakom nas pojedincu se je vidjelo veselje i uzhit. Mi smo varošani sve ovo nekim čudom gledali, za nas je ovo bio nov sviet, — svaki kucaj srca odzvanjao je sad u nas ugodnošću i zadovoljstvom.

Domaćica naša bijaše sva blažena. Njezino se izpod svjetloplave kose alabastarsko čelo sjalo, velike joj se modre oči blistahu, kano da jih potisnula suza radosti; gledala nas tetošnim pogledom, kano što vjerna druga gleda svoga miljenika. U tom je njezinom gledanju bilo nešto srdačna. Pred malo dana nastupila je tek bila tridesetu godinu. Nije više bila djevojački stasita, nego krupna i puna, ali svježa i živa kao u najljepšem cvietu, u punoj snazi i zdravlju. Na rumenom joj licu odsievahu najljepše ruže života; to lice bijaše blago a čisto zrcalo dobrote srca i krieposti, koje nam je u istinu odavalo ženu vrlo čuvstvenu.

U ponovljenom razgovoru o krasoti ovoga gradjanskoga vrta u ovom času, gdje zapadajuće sunce polieva stabla toplom ljubičastom bojom, pozva ona nas bliže oko sebe, pa neki odmah i ustadosmo i podjosmo s njom k ribnjaku, da još vidimo i »njezine« ribice srebrne, crvene i zlatne, pri čemu se dakako sjetismo glasno

Preradovićevih ribica ludih. Mjereći okom visinu ključajućega mlaza iz vodometa, kako se pomamno razpljuskuje, izjavismo: da voda mora da pritiče iz visoka vrela. Na to će domaćica: Teče podzemnom cievi iz nedaleka zdenca na briegu pod vinogradom. Kad smo rekli, da bi željeli još i to vrelo ili zdenac vidjeti, prije nego odemo kući, ljubezno nas ona zavojnimi a nabijenimi za dvojicu stazami povede prama jednoj sjenici na brežuljku izpred vinograda. Na ovoj nas strani prije objeda nije bilo, jer smo se bili iza vinograda južno spustili kraj pinjola i čempresa u voćnjak.

A kada smo se sada popeli na visočinu i pokošenim travnikom idući stupili pred sjenicu i u samu sjenicu zavapismo kao iz jednoga grla: »Ah, kako je tu krasno i ugodno! To je hladovik. To je najbolje zaklonište i od podnevne sunčane žege.« Ravna okrugla izdubina za sigurnost od briega živcem je kamenom obzidana, a baš je prava sjenica, koju naokolo po briegu zaklanjaju hvojke dosta guste i listnate grabrovine. Nema vrelu ni zdencu traga. A ipak je on čas tù bio zdenac dubok dvadeset metara. U istom još i sada ima vode do osamnaest metara, premda je polag njega do 16 metara dublje od njega izkopano novo korito potoka Medveščaka. Okrugli onaj zdenac nalazio se nasred sjenice dvostrukim brvenjem dobro pokriven, a ciela sjenica debelo našljunčena; okolo na okolo je uza stienu klupa od debele daske, na sjevernoj strani kamen stolić, a na južnoj drven poduguljast povlačni stol za dvadeset i pet ljudi. Bez ičijega ponukanja sjedosmo svi, pa i domaćica na klupu, da se malko ohladimo. U istinu onaj hladak i do nas dopirući miris trave i cvieta svakojaka umiliše nam u prvi čas ovu sjenicu. Ne bi sto nabrojio, već smo se složili, da ćemo se ovdje svakoga tjedna jedan dan sastati na kugljani, ako nam domaćina dopusti, o našem trošku blagovati u ovoj sjenici, koju sam ja onaj čas začaran divotom na čast domaćici, onoga dana svečarici, prozvao »Ljubinkovcem«.

Vratismo se veseli k stolu. Tu su još stariji sjedili u razgovoru, a mladji su se u bližnjih skupinah stojeći zabavljali. Na našu prošnju i uputu sama domaćica imadjaše izviestiti, što smo u »Ljubinkovcu« zaključili. Reče: to i to, »dakako uz vaše odobrenje ili kako mi se reklo da vam kažem »salva guardia«, ali ja dijački ne razumijem, za to rekoh hrvatski.« Bijasmo joj rekli, da kaže »salva ratihabitîone«, ali je ona to putem zaboravila. Njezin predlog i nježni poziv prihvaćeni su bez i najmanjega znaka oporbe jednodušno. Za prvi sastanak urekosmo prvi idući četvrtak. Malo za tim oprostismo se običnom tada pjesmom »laku noć!«

Kad smo se poslije toga svi bez iznimke prvi put sastali i oko stola posjeli u »Ljubinkovcu« nad dubokim zdencem, ponajprije izvikaše mene svojim predsjednikom u našem »Ljubinkovačkom klubu«. Još nas ima živih članova i gostova naših, za to ne spominjem ničije ime. Taj prvi put odmah utanačismo družtvena pravila. Imali smo se sastajati svakoga četvrtka u večer, da se na kugljani i uza što štedniju večeru, koju smo po redu plaćali, zabavimo; svaki, koji je onaj dan plaćao, smio je pozvati i goste. Političke prepirke bile su zabranjene. Po redu se je za svaki četvrtak odredjivao predmet razprave; odsudjivalo se je svako »bablje naklapanje«. Tko ne bi — ma u najmanjem — pravila vršio i držao se »propisana reda«, što je u pravilih sve bilo potanko navedeno, nametnusmo mu u svakom pojedinom slučaju kaznu od deset novčića, — i to izključivo u korist: da se hrvatsko sveučilište dopuni liečničkim fakultetom, bez kojega je ono krnjavo, a koji je uz vračare i vračitelje našemu narodu vele potreban. Samo na zdravicu domovini plaćao je nazdravitelj — obično ravnatelj stola onoga dana — 20 a svaki nazočni član 10 novčića. Maleni ali redoviti prinosi »ljubinkovačkoga kluba« ponukaše tada i mnoge druge rodoljube i vesela družtva širom domovine da doprinose u istu svrhu.

Koliko večernjih klubskih siela, toliko je bilo i predmeta za razgovor. Razpravljasmo tečajem godinâ ozbiljno i bratinski o mnogoj našoj narodnoj potrebi i nevolji; sjećam se, da se je već na jednom od prvih siela povela rieč o ljepoti našega hrvatskoga jezika, o bogatstvu naših narodnih poslovica i zagonetaka, a jer smo u obće med nami pazili na čist narodni govor i odvraćali od tudjica, to smo u daljem toku razgovora poveli rieč i o dužnostih, koje imamo prama našemu jeziku, te zaključili: da nam je sveta dužnost u svojoj kući spram svakoga tudjinca neograničeno braniti i samo se služiti svojim jezikom, a prema tomu i onu »svoj k svomu«, da hrvatske obitelji imaju dati zasluge samo onim obrtnikom i kupovati u dućanih onih trgovaca, koji se javno priznavaju hrvatskimi rodoljubi, mi pako Ljubinkovčani da ne ćemo više ići u one gostione i kavane, gdje nije hrvatska podvorba. — Drug naš, ljubitelj umjetnosti, znao nas često oduševiti za umjetnost i kako bi naše domaće umjetnine trebalo čuvati od raznih tudjinskih grabežljivaca. — Član naš učitelj je razvijao onu: kakov čovjek treba da bude kroz sav svoj život, takav da mu treba odmah davati oblik, kada mu se počnu razvijati duša i tielo. — Poučno smo razpravljali i ob onoj: treba svakomu povjerenje u narodu, tko hoće da u narodu

apoštolski djeluje. — Jedan progovori o unutrašnjoj slobodi čovjeka i znamenovanju individualnosti, a na sliedećem sielu razvila se razprava na rieči: ima ljudi bogatih na umu, naobraženih duhom, pravih majstora na peru, ali šteta, što ne će, da se, kako bi trebalo, tim okoriste, te ne će, da svoje od Boga obilato stečene darove ulože na probit, već ih vole zakopati, da ne budu ni njim ni drugim na korist.

Na jednom sielu razpravljalo se o valjanoj kućanici u prisutnosti naše domaćice Ljubice, koju je jedan naš šaljivdžija oponašao, kako nosi svoje ključeve i reda svoju družinu; ujedno je nadovezao, kako je poglavita dužnost ženâ, ljubiti muža, slušati ga i šutjeti mu — ter da se žene nemaju pačati u ono, što na njih ne spada. Govorilo se i o nekoj ekselencijaškoj gospodji, koju su sve gospodje u gradu oponašale, držeć da je samo ono liepo i krasno, što ona učini. — Mladji domaćina i pravi naš član znao bi oponašati razgovor i kretnje poznatog starog bogatog plemića, kojega je nesretna pravda spravila na prosjački štap. Iz male parnice narasla je orijaška, razpala se u kategorije i raztegla se na mnogo godina tako, da joj nesretni klient nije ni doživio svršetka.

Predmetâ razpravam nikad nam nije uzmanjkalo, tako nam nijedno sielo ne prodje bez ugodna i poučna razgovora u Ljubinkovcu, — i nad zdencem i na kugljani. Bijasmo kao bezbrižna djeca zadovoljni. Sadašnjost je bila naša, pak mišljasmo, da će i onaj miris cvieća, koji nas je okružavao, i naša radost vječita biti.

I naši, a prema duhu našega kluba birani gosti, začiniše nam mnogu zabavu duhovitim pričanjem ili dotle nepoznatom pjesmom. Da spomenem samo onoga, koji umije oponašati glasom svojim sve životinje, a fićukanjem sve ptice; on nas je naučio onu zagorsku napjevom svojim prekrasnu pjesmu: »Gospoda su cigani, Cigani su gospoda.« Spomenut ću samo još i onoga miloga profesora glasbe i skladatelja mnogih hrvatskih pjesama pa i one moje »Tebe zlato ja milujem«, koju smo poslije četvrt stoljeća opet prvi put od njega čuli i š njim ju pjevali. Siromah! kako je bio veseo onog dana! Tada bijaše prvi i posljednji put medju nami, a tako mu se svidje, te je opetovano izjavio: da želi više puta u ljetu biti u našem družtvu. Već tri tjedna iza toga mila sastanka uzdahnusmo u Mirogoju dne 3. travnja g. 1891. na njegovu grobu: Jučer mlad i zdrav ko srna, zemljica si danas crna! Na mojoj večeri bile su u našem klubu za njim karmine, na kojih se je skladno i dostojno više puta opetovala pjesma: »Vječnaja pamjat!« Tako smo i drugda pjevali: n. pr. kada smo izgu-

bili dobom medju nami najstarijega pravoga člana, starijega domaćinu († 14. ožujka g. 1890.), i kadgod bi se slučajno četvrtkom vratili sa sprovoda kojemu zaslužnomu rodoljubu ili se poslije takova sprovoda prvi put sastali na sielu i spominjali njegova djela.

Čula se je dakako često i po koja ironička, kojom je prekinuto »krasnoriečje« predlagača; čulo se je po sto puta i ono: »Ti se nalaziš u bludnji«, ali sve to nije našu slogu pokvarilo; — medju nami nije nikada bilo strastvene uzrujanosti, a zna se: strasti su kao požar, koji doduše razsvjetljuje jače nego li obična vatra na ognjištu, ali on zato i kuću uništuje. Vazda su prijateljski nastavci razgovora i pjesme, naročito »rednica«: »Sadila sam bažulek« razbili sve brige naše. Svatko je nastojao da pogodi najbolju žicu, te ona medjusobna odanost i ljubav bijaše sladka kapljica u moru gorčine, kojom smo i mi u svakdašnjem životu bili napajani.

* * *

Početkom g. 1895. opazismo na brižnoj našoj domaćici, da je nujna, pače tmurna. Njezin glas postade plačan. Lice njezino činilo se, kao da je nekom bolesti izobličeno; one nekoć sjajne oči bile su pune tuge, pune onoga izvjestnoga sjaja, koji nas sjeća prolivenih suza. Od sada se je svaki put na sielu tužila na groznicu. U četvrtak dne 28., dakle zadnjega veljače, a na večeri pravoga člana, njezinoga dobra prijatelja i kuma, jedinoga medju nami plemenitaša, baš ona htjede izreći zdravicu domovini. Liepo »po propisu« poče, ali prije svršetka zape joj rieč i padnu dvije krupne suze. Na to ju, videći sveobću zabunu, njezin suprug odvede u jednokatnicu na počinak, ali se više one večeri ni on ne vrati medju nas. Pod težkim dojmom toga žalostnoga prizora, zaključismo jednoglasno: da se više u Ljubinkovcu, a pod tim razumievasmo i kugljanu, ne ćemo sastajati, dok se domaćica sasvim ne oporavi, i dok nas ona, vjerujući u svoju oporavu, sama ne sazove na sielo.

Žalostne su bile viesti, što su nam poslije toga dojavljane. Naša sučlanica ginula je kano cviet, što raste u tamnom prostoru; ona je lunjala i kunjala, dok je napokon sasma ostala na bolestničkoj postelji.

Ja sam ju posljednji put s dva prava člana našega kluba posjetio po podne na Miholjice 8. svibnja. Nadjosmo ju na bielom poput sniega krevetu u sjevernoj kraj »palače« pobočnoj sobi, gdje je prije bio glasovir. Meni se na prvi pogled pričini, kao da je pod

mrtvačkim velom polumrtvo ono nekoć rumeno, zadovoljno i veselo lice. Modrina nebeskih visina doista ne bijaše ljepša od modrine njezinih očiju, a sada se zaklapahu kano ljubice, kadno na njih prvi traci sunca padnu; sada su bile bez zraka i bez sjaja. Na moj pozdrav pogleda me onim svojim blagim očima; gledaše me u čudu, niema. Ipak mi pruži ruku — mršavu, suhu, samu kost i kožu, a ta ruka bila je još pred koji mjesec okrugla i puna. Progovori tiho. Zvuci zamirućega glasa osobito diraju u srce . . . Svi smo se od tuge okamenili. Kad sam ju ovakovu gledao, osjetih neko tamno osjećanje neizmierne boli, koja mi je u jedan mah ubila svaku duševnu snagu.

Svaki dan očekivani glas stiže napokon dne 26. svibnja god. 1895., da je ona razborita gospodja, sa sto vanrednih kriepostî Bogom nadarena žena, Ljubinkovačka vlastnica, u cik zore toga dana svoju dobru dušu predala Bogu. Bijaše to žena puna srca i ljubavi spram roda i domovine, i ostat će joj medju nami trajna uspomena za mnogi rodoljubni čin, komu je ona u svoje vrieme pripomogla! Pokopom vriedne domaćice nestalo je i »Ljubinkovačkoga kluba«, — a od onda je prodajom raztrgan i sam toliko nam omiljeli »Ljubinkovac«.



Zagreb.

Gjuro Stj. Deželić.

IZ ZAJEDNIČKE KNJIŽEVNE PROŠLOSTI BOSNE I SLAVONIJE.

Karlovački je mir za hrvatsku povjest stvarao novo doba. Dobar dio hrvatskih zemalja oslobodi se turskoga gospodstva. Hrvatski se stališi nijesu poslije toga mira morali tužiti, da je njihova zemlja »reliquiae reliquiarum«, jer je ponekle nestalo i onoga vječnoga straha od provala stoljetnoga neprijatelja, i jer je u neki mah proširena medja hrvatskoga kraljestva davala oduška i mira, koji je morao dovesti ili prije ili poslije do takva preokreta, da se pred svijetom pokaže i Hrvatska, te nije baš najmanja i najneznatnija, ma da je morala dugo i dugo raskomadana i pocjepkana stojati na braniku kršćanskome svijetu.

Živa je istina, da je Hrvatska gotovo za čitavo stoljeće poslije karlovačkoga mira pokazivala sliku, koja je bila crtana dugotrajnom borbom i obranom vjere i domovine; ali je i to istina, da su oslobodjeni krajevi u osamnaestom stoljeću htjeli kako tako da pokažu kulturnoga života. Nije ni bilo lako raditi oko prosvjete. Gospodarstvo nije bilo onako uredjeno, da bi moglo odbacivati toliko, te bi ljudi u mirnijem životu mogli ozbiljno pomišljati na kakve druge potrebe osim onih, što ih je tražio svagdašnji život. Škole i prosvjetne prilike bile su gotovo neznatne; trebalo je, da se gradi i zamišlja, kako će se poravnati kuće, polja i druga imovina, ali i kako će se podići onaj duševni, za pravo moralni stepen, koji nije bio osobito visok, dok su Turci kao gospodari o svemu odlučivali. Čini se, da su inteligentniji slojevi dobro shvaćali svoj zadatak, kad su u prvom redu mislili, da im valja podići moralnu stranu u narodu,

jer su može biti i nehotice u tome vidjeli čvrstu obranu protiv eventualnih novih protivničkih i neprijateljskih nasrtaja, koji bi mogli više škoditi nego samo tursko gospodstvo.

Povjest nam pripovijeda grdnih jada, što ih je imala Bosna ponosna sa svojom plačidrúgôm Slavonijom podnositi svoja dva vijeka od krštena i nekrštena neprijatelja. Slavoniju su oslobodili od turskoga gospodstva; drúga njezina Bosna ostade još malo ne dva vijeka u potpunoj vlasti staroga gospodara. Skučena je »srebrna« Bosna davala onoj sirotinji u Slavoniji za osmanlijskoga gospodovanja utjehe, davala joj je kakve takve duševne okrepe. Bosanski su franjevci radili ponajprije za sebe i za svoju najbližu kršćansku braću, da je tješe i jače u borbi i u onim veoma teškim danima života. Ali su i braća franjevci u Slavoniji nalazili i dobivali iz ruku svojih redovničkih drugova Bosne ponosne knjiga i duševne hrane u tolikoj mjeri, u kolikoj im nije stizalo pomoći ni od koje druge strane. Dok je Slavonija došla do slobode, dok je Slavonija pregnula da radi i oko knjige, bilo joj je veoma mnogo pomoći od rada, koji se započeo u Bosni onamo negdje krajem XVI. stoljeća. Ipak, što je podjarmljena Bosna davala svojoj posestrimi u golemoj nevolji, toga nije mogla Slavonija da joj vraća, kad je bila oslobodjena!

Već sama ova pojava je zamamljiva, da nas dovede do pitanja: za što je Bosna pomagala Slavoniji u književnosti, a za što nije primala od Slavonije uzdarja? Drugo je opet zanimljivo razmatranje utjecanja književnosti iz Bosne na knjigu slavonsku, dok se nije Slavonija sasvim naslonila na užu Hrvatsku u devetnaestom stoljeću. S tim su u svezi dakako i prilike životne jednoga naroda, koji je dugo vremena bio pod jednim nominalnim gospodarom, a poslije oslobodjenja Slavonije pod dvije sasvim različne uprave.

I.

Do godine 1659. živjeli su bosanski franjevci s franjevcima u Slavoniji u bratskoj ljubavi i slozi. Mala se nesloga javljala već kod imenovanja biskupa bosanskoga ili djakovačkoga god. 1630. Spomenute 1659. god. nastao je očit razdor medju ovom braćom poradi izbora provincijala. Oni franjevci u Slavoniji (a to je bio jedini elemenat, koji je imao neke naobrazbe) hoće, da se izbor provincijala obavi u Velikoj. Bosanski su franjevci našli izgovora protiv toga mjesta u tome, što je tamo na lijevoj strani Save »bila voiska i

tada bio na onoj strani Nikola Zrinović, mogao je biti sušpet ali sumnja«, ako bi oni birali sebi provincijala u Slavoniji.

Za turskoga su gospodstva dolazili fratri iz Bosne u Slavoniju i opet se vraćali kući. U XVII. vijeku ima dosta svjedočanstva, da su bosanski franjevci dolazili za glavare samostana u Slavoniji. A bijaše običaj, da se medju narodom sakupljala milostinja, koju su onda fratri odnosili u Bosnu. Doista je pravo sijelo franjevaca dugo bilo u Bosni, i kao da su slavonska braća »srebrne Bosne« priznavala, da su bosanski franjevci bili veći po časti od njih — što bi se iz sačuvanih vijesti moglo naslućivati. Ljudi, koji su podržavali sveze izmedju naroda i gospodara, koji su svagda nastojali, da u narodu kršćanstvo čuvaju, nalazili su najviše moralne potpore u Bosni — jer je kolo bosanskih franjevaca onamo od druge polovine XVI. vijeka, a još više u XVII. stoljeću, počevši od Matije Divkovića svojim književnim radom i svojim naučanjem u crkvi katolički svijet toliko krijepilo u vjeri, koliko su oskudne prilike mogle samo da dopuste.

I medju franjevcima je bilo veliko siromaštvo, budući da su ih Turci svojim posjetima znali upravo izjesti, a uza to za nagradu još i izbiti. K tomu su se s Turcima udružile pravoslavne vladike, da fratrima ne samo smetaju kod Turaka gospodara, već da i sami porade oko toga, kako bi, radeći po volji Turcima, što više puka preveli u pravoslavlje. Da su fratri mogli svemu tomu odolijevati i da su narodu čuvali vjeru otaca, samo se onda može razumjeti, ako se spomene, da su »živjeli u najtješnjem odnošaju sloge i ljubavi pored puka, kojemu su bili učitelji, upravljatelji i pravi prijatelji. Oni su sa svojim narodom dijelili — kako veli Zlatović — radosti i žalosti.« Oni su s narodom i igrali u kolu, jer su bili iz puka i jer su ostali pravi pučki prijatelji. Franjevci su na ime sami sebi stvarali podmladak kako u Bosni tako i u Slavoniji. Čitava je franjevačka provincija imala običaj, kako knjige pišu, »da uzdržaju u svakom samostanu dosta mladića, svaki samostan po svojoj mogućnosti. Momci služe u zboru kao klerici, izvan zbora kao poslužitelji, a osim toga to su samostanski djaci. Na veče ih uče obrede, poučavaju u latinskom jeziku, osobito u gramatici, učeći ih uz to da na pamet upamte neke stvari u latinskom. Kad se zarede, onda ih pošlju u Italiju, gdje im valja izučiti više nauke. Redovno ih veoma lijepo izuče. Ova je provincija puna vrsnih i sposobnih fratara, koji svaki dan raspravljaju o kakvu pitanju.« Mladež su sakupljali franjevci za svoj podmladak najviše medju svojim rodjacima, to su

»najvećim dijelom nećaci ili rodjaci fratara. Svakoga mladića osim redovita učitelja za sve učenike podučava i njegov ujak.« Najveća čast, koju je mogao dobiti pučanin, bila je kod katolika, da su mogli ovako u samostanima uzgajani postati fratrima. Kad u Slavoniji nije bilo sve do u XVIII. stoljeće ljudi, koji bi se isticali iznad fratara, nije čudo, da se i u ono doba radilo najviše u samostanskom duhu oko naobrazbe naroda, pošto se našao i po koji svjetovnjak, da poradi oko prosvjete medju hrvatskim narodom. Budući opet da je Slavonija s Bosnom bila u neprekidnoj svezi, zanimljivo je pregledati smjer, što se javlja u dva vijeka u Bosni.

II.

Nekako mi se čini, da je stepen obrazovanosti, a uz to i interesa bio medju bosanskom braćom franjevcima takav, te bi u društvenim i političkim povoljnijim prilikama bilo drukčijih uspjeha: sigurno onakvih, kakvih je mogla u XVI. vijeku pokazati n. pr. hrvatska Dalmacija. Istina je, da je prvi radnik na književnom polju u Bosni fra Matija Divković iz Jelašaka pisao knjige, koje su bile namijenjene u prvom redu pouci kršćana u njihovoj vjeri. Pored upute u vjerske istine on je htio i u stihovima da narodu pokaže ono, što mu je potrebno za učvršćivanje u vjeri, na koju su sigurno udarali očiti i sakriveni neprijatelji. Nikako mu nije bilo moguće, da stvori kakvo kolo književničko oko sebe, koje bi ma i u posve religioznom smjeru pomicalo prosvjetu medju pukom. Onako što, kako je bilo u XVI. već stoljeću n. pr. u Dubrovniku, da se sastave kakve družine, koje bi radile oko prikazivanja kojega religioznog djela, nije se moglo poradi nepovoljnih prilika nikako dovesti do života -- ta za takav se rad hoće onakih životnih prilika, kakvima se mogao najbolje da podiči stari hrvatski republikanski grad Dubrovnik.

Meni se čini, da je Divković poznavao bar u glavnome dubrovački rad oko književnosti, jer nas Divkovićeve religiozne pjesmice sjećaju sličnih radova u dalmatinskih pisaca. Može biti, da je sam Divković bio prijatelj kojemu Dubrovčaninu i s njime dopisivao; samo tako iz dopisivanja moglo je doći do toga, da je bosanski franjevac medju svoje verse mogao uzeti Posvetilište Abrahamovo, što ga je složio Marin Držić po svoj prilici god. 1546. Nije moguće, da bi na koji drugi način mogao bosanski franjevac doći do rukopisnoga djela dubrovačkoga pisca, nego po svezi i poznanstvu s republikanskim književnim krugom XVI. stoljeća.

Ova nam je pojava veoma karakteristična za drugo stvaranje u Bosni. Zna se, da se i u Dalmaciji radilo oko religioznih spisa; no nije toga rada bilo toliko u hrvatskom jeziku. Glavna učilišta za višu naobrazbu bila su za Dalmatince u Italiji, a već je spomenuto, da su i franjevci iz Bosne i Slavonije slali svoje drugove na više nauke u Italiju. I tako mi donekle vidimo, kako je u onim slojevima, koji su u knjizi vodili glavnu riječ, bilo zajednice u duševnom radu, samo što su domaće prilike bile u jednom kraju toliko povoljne, da se moglo s uspjehom raditi u savremenu pravcu literarnom, a u drugom je kraju odsijevnula samo koja krijesnica od one općene naobrazbe. Moralne religiozne stvari pisali su bosanski franjevci; oni su morali poradi stanja svojega kraja i poradi stanja narodnoga života pribirati takvu gradju, koja nije bila samo za zabavu čitaocu, nego ga je mogla okrijepiti u teškim danima. Dosta je spomenuti »Sto čudesa«, što ih je bez sumnje narod rado slušao, jer mu se tu izlažu one utjehe, koje je živa vjera mogla da nadje u razgovoru o Bogorodici. U »Nauku kršćanskom« se može naći potvrde iz legende i priče, koju je bogoljubni otac pripovijedao narodu, a narod je mnogo puta dalje raspredao i stvarao po svojoj fantaziji svoju poetičnu priču, te je sačuvao s njezinim književnim podrijetlom do današnjega dana kao lijepu narodnu pripovijetku. Bogoljubni otac Matija sigurno nije imao na umu, da zabavi dokone čitaoce ni s Držićevim versima Abramovim, jer u Bosni nije bilo kruga ljudi, koji bi se iz dokolice bavio knjigom, već je on kao i drugi svojim spisima htio, da u pobožnu slušaocu probudi pokornost spram Boga. Narodu je toga trebalo; on je primao sve kao najozbiljniju stvar, kako nam to pokazuju narodne pjesme, koje pjevaju o poslušnosti pojedinca čovjeka spram Boga. Dok se bogati Dubrovčanin sâm sa svojim prijateljima nasladjivao čitajući svoju pjesmu, dok je rad i patricija i pučana dubrovačkih XVI. i XVII. stoljeća bio namijenjen samo odabranu krugu prijatelja, dotle je rad bogoljubnoga bosanskog franjevca imao zalaziti u dušu pučana. I premda nam sveze, kako ih spomenuh, po naobrazbi i po radu izmedju do sad poznatih pisaca Držića i Divkovića pokazuju prilično sigurno u jednom smjeru istu struju, ipak vidimo golemu razliku u utjecanju jednoga i drugoga rada na puk. Same prilike, čini se, da su najsigurnije utirale pravce ovomu jednome i drugom piscu hrvatskom. I po obliku i po sadržini znali su franjevci, odrasli medju pukom, svoju naobrazbu obrnuti na korist puku, a gradjanin i vlastelin pisac hrvatski u Dalmaciji nije se mogao da otrese

tudjinskoga talijanskog mišljenja, već je nastojao, da svoju doma krojenu kabanicu sastavi i modernizira onako, kako je naučio i vidio, da se radi u najbližoj susjednoj prosvijetljenoj Italiji. Dok je tek gdje koji pisac dalmatinski pisao za puk, i to samo neznatnije stvarce — jer su to tražile osobite zgode — dotle je svakome pojedinom bosanskom piscu bilo na pameti u prvom redu da puku koristi, da puk u njegovoj knjizi nadje ono, što je svagdje usko svezano i s njegovim životom i s moralnom naukom.

Kakvo je kolo poveo Matija Divković (rodjen g. 1563, umro g. 1631.), takovo su nastavljala njegova braća franjevci u Bosni sve onamo do hrvatskih ilirskih vremena, dakako ovdje s više ondje s manje uspjeha, ali služeći se svagda čistim narodnim govorom i pišući spise korisne puku.

Spomenuo sam književnu zajednicu, koliko su je dopuštala vremena, izmedju Bosne i Dubrovnika. Ne mogu kazati, da je bilo u XVII. i XVIII. stoljeću poznato što rada dubrovačkih pisaca u Bosni, jer se tomu ne nalazi tragova onako očitih, kako je to kod Divkovića. No ako nije bila svaka sveza prekinuta, ipak Bošnjaci poznajući preče potrebe narodne ne htjedoše da podju istim smjerom sa svojom braćom Dubrovčanima. Kad oni ne bi znali za rad u Dalmaciji, ne bi bilo nikakva čuda, jer mi danas uza sve u svijetu poznate komunikacijne spojeve više puta ne znamo, što nam se dogadja u jednome kraju, a što u drugome. U prijašnjim je stoljećima bilo to još kud i kamo teže, a osobito izmedju tako heterogenih političkih elemenata, kako je bila Herceg-Bosna i Dalmacija. Nema sumnje, da su bili mnogo rjedji oni putovi, koji su vodili dubrovačke i ostale dalmatinske trgovce po Bosni u prijašnjim vijekovima. Ako je taj most za trgovinu bio porušen, teško je bilo dolaziti do poznanstva — a to je sprečavalo i književno upoznavanje.

III.

U mnogom su pogledu bili plačidruzi hrvatski glagolaši bosanskim i slavonskim franjevcima. Oni su imali da čuvaju u narodu vjeru otaca, a glagolaši su morali da brane ne toliko vjeru, koliko samu narodnu svetinju — slovensko bogoslužje i hrvatski jezik. Samo je popovima glagolašima bila jedna velika nevolja na putu, te nijesu mogli gotovo ni onoliko raditi, koliko su radili franjevci. Za glagolaše se nije nitko brinuo, kako bi podmirili najpreče

svoje potrebe, koje se nijesu ticale lih crkvenih knjiga. I za njihovu naobrazbu nije se ništa radilo; najveći je dio ovih branitelja hrvatske svetinje u crkvi bio na istom stepenu obrazovanosti u XVII. vijeku, kao i u prijašnjim stoljećima, a ipak su zahtjevi i u njihovoj službi bili veći nego prije. Kad nije bilo glagolskih knjiga, koje bi pomagale svećenstvu, da može što bolje svršavati svoje dužnosti, glagolaši su posezali za knjigama bosanskih fratara i njima se služili. Kršćanski nauk Divkovićev, njegovih »Sto čudesa« i druga slična djela mnogo bi nam znala pripovijedati, kad bi mogla govoriti, kako je siromašni glagolaš prevraćao te knjižice i kako je iz njih vadio uputu za svoj rad oko spasavanja pravovjernih duša. Oni primjerci starih knjiga bosanskih franjevaca, što se nalaze u Jugoslavenskoj Akademiji imaju kojekakovih bilježaka od popova glagolaša. Te su bilješke, pisane glagolskim pismom, na oko neznatne, ali kad se uoči stanje glagolaško, pa se nadje ovakvih zapisa u knjigama tiskanim ćirilskim pismom, tad nam puca pred očima ona zajednica, koja je u knjizi bila izmedju siromašnoga plovana glagolaša i izmedju »ujaka«, koji se po svojim silama trudio, da nadje i stvori što ugodnije štivo za se i za svoju braću fratre i pučane. Hrvatski su glagolaši prepisivali iz knjiga bosanskih franjevaca osobito mnogo propovijedi, i u XVII. i XVIII. vijeku medju glagolašima cvjeta rukopisna literatura upravo onako, kako je nekad bilo u svim krajevima, dok se još svijet nije mogao služiti obretom tiska. Najveći dio toga rukopisnoga književnoga rada glagolaškoga podudara se gotvo u svemu s radom bosanskih fratara, a to nam je dokaz, kako je hrvatski narod u Bosni i u Hrvatskoj trebao iste hrane i kako su glagolaši bili u svezi s Bošnjacima. Držim, da će za ovaj zajednički rad bosanskih franjevaca i hrvatskih glagolaša biti dosta svjedočanstva i u narodnim umotvorinama. Koliko mi je samo iz letimična bilježenja poznato, nalazi se mnogo više sličnosti onih motiva, koje nastaju prema književnoj kakvoj sujeti, u krajevima, gdje je bilo zamjenitosti izmedju svećenstva jednoga i drugoga, nego li u onim pjesmama, gdje toga nije bilo.

Ne ću da navodim pojedine primjere za ovaj jednaki duševni stepen izmedju najbližih, ali politički razdijeljenih susjeda, već ih za sad samo ovako spominjem; ali moram istaknuti superioritetu bosanske tiskane knjige pred glagolaškim rukopisima. Hrvatski su glagolaši imali svoj prirodni i jeziku narodnome prilično dotjerani pravopis sve onamo do u XVI. stoljeće. Kad je bosanski franjevac sa svojom knjigom došao glagolašu u ruke, tad je priprosti glagolaš

vidio u tiskanoj knjizi nešto drugo, nego li je ono, što je nalazio u svojoj crkvenoj knjizi. Baš u doba ovoga upoznavanja ćirilskih knjiga kod glagolaša, crkvena je glagolska knjiga nekako udarila u jezičnom pogledu nešto naopakim putem, koji se našim svećenicima, što su medju pukom odrasli, nije mogao svidjati. Bosanska je knjiga u tom pogledu bila čista, a to je samo moglo da privlači popa glagolaša, koji je odrastao pod utjecanjem narodnim i kojemu je život pučki već po njegovoj odgoji srcu prirastao. Primajući crkvenopoučnu knjigu, pisanu čistim narodnim govorom, primao je i sve one pogrješke, što su se javljale. Tako je i u glagolaški pravopis nadošla po koja promjena, koje prijašnja stoljeća nijesu poznavala. Daleko bi nas odvelo, kad bi se utjecanje književno iz Bosne, što se pojavilo u Hrvatskoj, crtalo onako, kako se ono odražavalo u narodnom tradicionalnom stvaranju; ali se može mirne duše reći, da su glagolaši ono isto u narod donosili, što su franjevci u Bosni s velikim uspjehom širili. S jedne nam je strane knjiga vezana na potrebe vjerske, ali je s druge strane bila s toga jaka veza, koja je spajala književne slojeve s priprostim pukom, pa ako i nemamo u toj bosanskoj i glagolaškoj književnosti savremenih pretenzija, ipak nam s te strane mora biti mio taj rad, koji je u puku ostavio mnogo dubljih tragova, nego li n. pr. savremeni rad, što se razvijao u prosvjetljenijim dalmatinskim gradovima. Ovakvi nam je rad i s tim miliji, što je pored vjere otaca čuvao i njetio svijest narodnu. Zna se naime, da su se i papinski ljudi morali — osobito u Bosni — preoblačiti po običaju zemlje »alla Croata«, što je moglo ostati pod turskom upravom u živoj pameti samo po nastojanju zaštitnika naroda i branitelja vjere. Kako su radila braća na bojnome polje ruku o ruku za kakvu takvu slobodu, tako su im pomagala braća, brinući se opet za ono malo duševne okrepe, što su je držali potrebnom kršćanskomu narodu.

IV.

Vele mnogo nemamo knjiga, što su nam ostavili pisci iz Bosne. Uzrok je tomu lako naći. Službeni izvjestitelj o stanju kršćanstva u Bosni i Slavoniji piše ovako: »Nije manji progon ovdje u Slavoniji nego što je bio u prvo doba kršćanstva«. God. 1635. napisao je otac Simon pismo u Rim, da propagandi ocrta, što je sve on imao da podnese. »Mnokrat otio sam pisati vašemu gospodstvu, ali nijesam mogao od velika progona i napasti, kojima nas muče i gone,

koje patimo od Cirila patriarke vladike. Kako bude ova persekutia durati jošte do tri godišta, znajte vaša gospostva, da se ne će moći katolik u Bosni i u Slavonskoj i Ungerii održati. Sadanji vezir, koji poradi Cirila patriarke na to ufati nas tri sacerdota i drža nas od mladoga božića do kandelore na ledu i snijegu, da nam su spali nokti od nogu, gvozdje na ruku i na grlu, po jedan put s ledom vode pismo i po malo kruha crna uzesmo; jesmo, gdi nabijaju na kolje ljude, a druge pod palicama more, a treće sijeku, koje sam potpomagao pred smrt ispovedju i ponukavao, da umiru veselo, i sam sam bio odlučio karvahu (krv) proliti, ali ne ktiše nas gubiti, nego naopako saopače konopcem svezali biući strangom po žila i po koljenu govoreći: ti si obratio od Dunava do Kaniže, kamo ti popovi i biskup od Rimpape?« Oca Simeona nijesu pogubili, već su ga stavili na otkupe — dvije tisuće i petnaest škuda za nj i za njegova dva druga. »I sada u Sarajevu — veli Simon — od Turaka uzimamo na kamate i zalažemo braću i rodike, a popovi i fratri iz Srijema pobjegoše.« Dakle da se izbaviš od smrti, treba da plati samostan za svoga brata veliku ucjenu. Dobro su znali protivnici fratara, da će ih ucjene prije izjesti nego mučenička smrt pojedinca!

Nije lako bilo pisati pod ovakim prilikama, koje su se u različnim varijacijama javljale dugo i dugo za turskoga gospodstva. Biskup je zagrebački slao svoje ljude, da ogledaju, kako njegovi vjernici žive pod turskim gospodstvom. Takov je poslanik bio Fabijan Vidoc, koji nam živim bojama riše, što je on prekuburio. »Sigetvarski zatrimi, spahije i age kada začuše, da sam ja u Vašku sv. Martin hodil i da su se vsa okolo sela onde k meni skupila bila, moj dohodak na veliko zlo razvrgoše i velikim zlom mene obnesoše, ter me nevernikom i izdajnikom turskoga cara imenovaše. Dogovor učiniše, ter kajmakama, koteri je u Sigetu največi poglavica, na zlo navrkaše. Koteri za menom u Turbet nemilosrdne Turke posla, a ovi hižu pritisnuše, ladicu mi razbiše, kaj sam gde malo dobra imel, to mi sve uzeše, knjige mi porazderaše, a listove pokupiše i mene listmi zajedno u Siget odpeljaše i kajmakamu u ruke daše.«

Eto to se dogodilo čovjeku, koji je došao da pregleda, kako žive katolici. Kako je tek moralo biti onima, koji su uvijek živjeli medju ovakim haračlijama! Sigurno je bilo slučajeva, da su i fratri izgubili svoje knjige, da su im ih neprijatelji uništili. U nesigurnosti, što će dan a što noć donijeti, nije čudo, da u Slavoniji prije oslobodjenja nije bilo nikakova književnoga rada. Povjest franjevaca u



OPRAVLJANJE NEVESTE.

ANTON KOŽELJ KAMNIK.

Bosni sva je puna vijesti o njihovoj braći u Slavoniji. Već sam spomenuo, da je medju njima do druge polovine XVII. vijeka bilo svagda potpune sloge u radu. Radeći opet oko zajedničkih interesa vjere i crkve i svojega reda, ne može biti nikakve sumnje, da je Slavonija svu svoju duševnu potrebu u ranije doba, prije oslobodjenja, podmirivala u prvom redu bosanskom knjigom. Fratri nijesu htjeli da napuste interese za svoje osobitosti narodne ni onda, kad su učili u stranim učilištima. Bosanski su franjevci čuvali kao osobitu svoju svetinju staru bosansko-hrvatsku azbuku, upotrebljavajući je gotovo svagda u svojim knjigama i spisima. »Bosna Argentina« je obuhvatala i slavonske franjevce; što su jedni dakle imali, dobro je bilo i za druge.

U XVIII. vijeku ima mnogo književnih tragova, koji nam očito dokazuju, da je bosanska knjiga znatno utjecala na pisanje u Slavoniji. Dok u drugim krajevima hrvatskim pisci pišu gdje više gdje manje ne obazirući se na sam narod, u Slavoniji se može reći, da u ponajglavnijim književnim radovima vidimo ovakovu tendenciju, kakvu je moći susresti na svakom koraku kod susjeda Bošnjaka. Slavonija je svojim oslobodjenjem došla u sasvim drugu sferu od one sfere, u kojoj je ostala Bosna još dobar vijek i pô dulje, ali za narodni kulturni i moralni stepen jedva da je u čitavom osamnaestom vijeku bilo moguće što drugo raditi, osim upućivati narod na ono, što mu je korisno, i odvraćati ga od pogrješaka, u koje je zapao u doba zatiranja od svake ruke neprijatelja. — Slavonija ide svojim novim putem i ne brine se za Bosnu.

Isporedimo li smjer bosanske knjige XVII. i XVIII. stoljeća s onim radom Hrvata iz Slavonije do ilirskoga preporoda u XIX. vijeku, naći ćemo u glavnom, da su pisci najvećom većinom svećenici. Tim je značaj njihova rada u neku ruku odredjen. Pisci su izašli iz prostoga puka, pa se služe čistim pučkim govorom onako, kako su to nalazili i kod starijih bosanskih pisaca. Bosanski franjevci pisahu upravo dijalektom, što su ga naučili od matere: jedan put pišu ikavskim narječjem, drugi put u istom djelu ima i jekavskoga govora. Ni medju spisima hrvatskim iz Slavonije ne ćete nigdje naći onakva na priliku dotjerana jezika u dijalektičnom pogledu, kako se to čita kod Kačića. Ne samo da je narodni govor kod toga bio odlučan, već je bez sumnje utjecala i starija knjiga, koju je mogao osobito poznavati član stare Bosnae Argentinae.

Književnici su u Slavoniji u XVIII. stoljeću pisali više pjesama nego oni u Bosni, ali je pjesma samo imala da zamijeni prozu bo-

sanskoga franjevca. Hrvatska je knjiga dugo zaostajala — izuzevši Dalmaciju — za savremenom kulturom drugih naroda. U nas su bile i prilike takove, da je mišljenje srednjega vijeka godilo samomu životu i naroda i pisaca. Za to se ne treba čuditi, ako se u bosanskih franjevaca nalazi »pïsâmâ od pakla«, a u slavonskih pisaca ima sedmoglavih aždaja, čime se hoće u pjesmi prikazati puku sedam aždaja — sedam glavnih grijeha. Za vojnika M. A. Reljkovića (1732.—1798.) znamo, da je u svojem najglavnijem djelu »Satiru« htio popraviti one rugobe i poroke, što su se u stoljećima uvukli medju narod. Može biti da su i bosanski Franjevci kad sa svojim učenicima mislili na prikazivanje onakih drama, kaki su oni Držić-Divkovićevi versi Abramovi. Za Slavoniju se zna, da je u početku devetnaestoga stoljeća prikazivan »Josip, sin Jakoba patrijarke u narodnoj igri«, a prikazivali su ga učenici vukovarski u slavu biskupa djakovačkoga Emerika Raffaya. Do duše to je bilo u XIX. vijeku, kad je u Slavoniji moglo biti poznato prikazivanje zagrebačkih klerika, no može biti ne bi bilo smiono reći, da bi se već i prije možda moglo naći gdje kakovih tragova takova posla, kad se zna već do sad, kako je bilo dosta mladića »ilirskih« biskupija, koji su učili u različna vremena u tudjem svijetu, gdje su mogli doznati i za dramatski rad. Religiozna prikazivanja nijesu bila obična samo u Dalmaciji; ona su godila svagdje religioznom duhu, pa će biti valjda da je što došlo i u naše strane razmjerno dosta rano.

Isusovac Kanižlić sa svojom »Svetom Rozalijom« pokazao je, da su mu bili poznati dubrovački pisci. Po vremenu se on odnosi prema Dubrovčaninu Gjorgjiću kao Divković Bošnjak prema Držiću. No ako je po predmetu Gjorgjić († 1737.) bio izgled Kanižliću († 1777.), to u ovoga djelu ima i takovih pričanja, kakvih se nadje u Divkovića, u rukopisima glagolaša, a i u kajkavskoga pisca, krapinskoga župnika S. Fučka, kojega je djelo izašlo prije, nego li je mogao nastati spis Kanižlićev. Sigurno je utvrdjeno, da je dubrovačka knjiga bila poznata nekim slavonskim piscima; neki su se za njom gdješto u obliku povodili, ali svakako je prije onaj stih prema narodnoj pjesmi uveden preko bosanskih pisaca nego uzet od Dubrovčana, koji se nijesu mogli da otresu zavedenih oblika od starijih pisaca. Da se jedan pisac, a u istinu učitelj »priprostih«, u svojem radu držao drugoga, ne treba osobito spominjati.

Samoj je državi bilo stalo, da bude u zapuštenoj lijepoj Slavoniji školâ. Za to i jesu Slavonci u nekim stvarima više od svojih učitelja Bošnjaka. No mislim, da su uza svu nauku, što su je ljudi

donosili kući s tudjih učilišta, nastojali preudesiti što više prema narodnome shvaćanju svoj rad i nastavljati ono, što se od prije poznavalo. Tako, ako se i vidja u Slavoniji tudjinskoga duha, ipak mu se nastoji podati odora, koja nam je bila u kojem hrvatskom književnom kraju poznata. I sam je pravopis, koji se osobito ističe kod M. A. Reljkovića označivanjem duljine slogova, imao dosta izgleda u prijašnjem radu hrvatskih, osobito bosanskih pisaca od prvih početaka. Taj gramatik slavonski dakako da je što šta naučio od Nijemaca, ali se ne smije sve uzeti samo kao tudjinsko utjecanje, već je pozajmio što i u domaćih pisaca.

* * *

Bacivši oko ovako u ono doba, kad su nam u književnom pogledu bili dijalekti za svoje krajeve književni govor, nadjosmo i letimice sveza, koje su spajale Bosnu s Dalmacijom, Slavoniju s Bosnom i Dalmacijom, a Hrvatska je i onako već po svojem političkom položaju gledala na te krajeve, pa nije nikako čudo, što su se Slavonci upoznali s Kačićem, Hrvati kajkavci u početku XIX. vijeka povodili gdješto za ovim narodnim »pisnikom«, pjevajući ono svojih prigodnica. Duševna sveza nije bila doista odviše jaka u svim ovim krajevima, ali je bila svakako jača od političke zajednice. Ono doba, koje je i u nas nastojalo da prikupi sve poraskidane dijelove jednoga naroda u jednu cjelinu, imalo je već u ovim književnim, ma i slabim oslonima zaledja, i onda nije za razumna posmatrača nikakvo čudo, što su se baš Slavonija i Bosna našle već u prvi osvit zore zajedno s hrvatskim Ilirima na okupu, da porade oko svojega jedinstva — oko knjige hrvatske.

Zagreb.

Dr. Gjuro Šurmin.

KONČAN JE SÈN...

Pred lepim spomenikom stal,
»Končan je sèn« na njem sem bral;
»Postavil ljubljeni nevesti
Ta spomenik sem ženin zvesti«.
Odšel naprej sem — vrh grobóv
Nebrojno vencev in trakóv,
In rože sveže in umetne
Sadijo ženice priletne
In deve cvetne po grobéh.
Vsem tem neznan je danes smeh.
Solzi se danes starček siv
In mož resán, neupogljiv.
Ozri se danes kamorkoli,
Povsodi nema žalost moli! . . .
Pred mnogim grobom sem postal,
Napisov mnogo sem prebral.
Pa jeden vedno mi je v glavi,
Da lepi sèn končan je, pravi.
Kateri sèn? — al sèn življenja?
Saj to življenje sanja ni!
Resnica bridka, čas trpljenja
V dolini solz je to vse dni . . .
Kateri sèn? — o zemski sreči,

Ko rosa jutranja blesteči?
Ta sèn, ki hip ga spremeni
V resnico grenko: »Sreče ni!«
Oj bridko srcu dé spoznanje,
Da svet nebrojnih zmot je dom,
Kjer nam srcé razdvaja dvom
In muči ga, skeli kesanje.
Življenja med — oslajen strup!
Prevare nas drvé v obup . . .
A kdor junak si, trdno stoj!
Življenja viher se ne boj!
Ni sèn življenje, ti ne sanjaj,
In z delom sanje si preganjaj!
Za brate delaj in za dom —
Kaj mar ti zmote in kaj dvom!

Celovec.

Fran Neubauer.

IZLET IZ GOSPIĆA NA SVETO BRDO.

Velebite, naša goro stara,
Ljubim tvoje šume, pune čara,
Ljubim orla, kad se k nebu vije
I junaka, kad se za dom bije.
Ti vilo Velebita,
Ti našeg roda diko!
Živjela premila
Ti vilo Velebita!

(*Prema narodnoj pjesmi.*)

Godine 1887. početkom kolovoza bijasmo se dogovarala nas dvojica gospićskih učitelja — pokojni profesor Ivan Kos i ja, kako ćemo zajedno putovati iz Gospića u Zagreb. Školska se godina bijaše dovršila — meni prva kao učitelju —, ispit zrelosti prošao, pa sada mogasmo izvesti svoj naum, da školske praznike — onda još oba neženje — sprovedemo kod svojih u Zagrebu. Na šetnji poslije večere uglavismo, da ćemo prekosutra zorom udariti na Senj. U to nas sastane i pridruži se k nama naš drug, pokojni profesor i pjesnik Janko Kamenar.

— Upravo sam vas tražio, reče, da vam nešto predložim. Mi smo se često razgovarali, kako bi bilo lijepo, da izletimo na Sveto brdo. Evo sada zgode: učinimo to sutra! Vrijeme je stalno, iza onomadnje kiše nije suviše vruće, pa je tako za izlete u Velebit najzgodnije . . .

Ivan i ja pogledamo jedan drugoga, pa onda obadva Janka. Časak stanemo šuteći.

— Što ti veliš na to? upitat će me Ivan.

— Brate, reci prije ti, što misliš, ti si stariji, odvratim mu ja.

— Pa hajdemo! sjekne Ivan odlučno i zamane glavom. Sramota bi bila, biti godinu dana u Gospiću, a ne uspeti se na Sveto brdo. Što bi nam rekli u Zagrebu?

Na to sva tri pospješimo šetnju i uglavimo u živom razgovoru, da ćemo sutra poslije podne u dva sata krenuti kolima na Mali Halan, ondje prenoćiti, a prekosutra u cik zore gorom i planinom pa na Sveto brdo. Put u Zagreb odgodismo za dva dana, a kola za Halan naručismo još istu večer.

* * *

Tome sam se izletu veoma radovao; sav sam bio sretan, što smo se tako lijepo dogovorili i jedva sam iščekao čas, kad je trebalo krenuti. Tako sam bio uzbudjen, kao da će se nešto vanredna dogoditi. Od prvoga časa, kad sam ga vidio, Velebit je moju dušu osvojio i napunio za vijeka moga nekom osebitom ljubavi i svetim počitanjem. Ja se divim Velebitu i ljubim ga kao kakova velika narodnog junaka. Za moga boravka u Gospiću ja sam često sâm izlazio tamo iza jasikovačke šume na polje široko, sio na kamen-živac i gledao sate i sate u gordi Velebit pred sobom. U svako je on doba godine: i zimi svojom bjelinom, i ljeti svojim surim plavilom pobudjivao u velike moje zanimanje. Ali me je opet najviše zanimao s proljeća: gornji su slojevi još bili bijeli, sredina tamna, da ne kažem crna, a donji dijelovi već su se zazelenjeli mladim lišćem. Ovo sam zelenilo dan na dan promatrao, kako se penje sve to više. Tako je privlačio i uzdizao i moju dušu Velebit u visinu. Dà, uzdizao i čistio i srce i misli. Za takova posmatranja Velebita ja sam kao boravio u nekim višim sferama vječne istine, ljepote i dobrote. Ma što da je tištalo moju dušu, ja sam se iza toga pomiren i umiren vraćao u ljudsko društvo. Sada više nisam ljudima ništa zamjerao, ako mi se i jest mnogo što u malogradskim prilikama još tričavijim činilo. I kad mi je bilo svisnuti radi pakosti ljudske, ja sam samo pogledao Velebit i smirio bih se odmah do dna srca. Nije čudo dakle, da sam se tome svom prvom izletu na jedan od najvećih vrhunaca Velebita toliko radovao. Moja se je radost uvećavala time, što ću taj izlet učiniti sa dva tako vrla i mila prijatelja.

* * *

Kratko iza dva sata po podne sjedosmo u lagana kolica, iza kako je naš kirijaš Rade dobro smjestio ponesenu zairu. Rade bijaše visok momak od kojih dvadesetak godina, lijep, crnomanjast,

crnih, živih očiju, veseo i dobar. Kad sam god trebao prilike, najvolio sam njega uzeti, jer mi je bio simpatičan i jer je imao lagana, sprećušna kolica, kao stvorena za izlete, i dva jaka, mlada žerava. Rade pucne bičem, a žeravi polete kao gorske vile uz jasni zveket svojih zvonaca i praporaca.

Bijaše divota od ljetnoga dana, što znadu nastupiti na visokoj ravnici ličkoj iza kratke, ljetne oluje, kakova se je onomadne nad Likom razasula. Uzduh čist, bistar, a lagan, topao i ne prevruć sve se bliješti i treperi na zlatnim zrakama jarkoga sunca. Bilo mi tako voljko, tako milo u duši. Sjedio sam kao najmladji sučelice drugovima Janku i Ivanu, ledjima okrenut smjeru vožnje. Janku bijaše tada kojih tridesetak godina, Ivan je bio tri do četiri godine mladji od Janka, a isto toliko ja od Ivana. Janko, čovjek lijep i pristao, srednje veličine, pun, ali ne debeo, kestenjaste, kratko potstrižene kose i isto takove potstrižene brade, obukao se u sivu platnenu kabanicu protiv prašine, pa se samo prijatno smiješi svojim zelenkastim očima. Ivan je bio vitka rasta, viši od Janka, plavkasta kosa bijaše mu s lijeve strane razdijeljena i na desno ugladjena, prijatni, plavkasti dugi brci lijepo su pristajali njegovoj krasnoj, punoj i gustoj, nešto tamnijoj bradi. Svi bijasmo odjeveni u lagana ljetna odijela, Ivan i ja sa slamnatim bijelim šeširima, a Janko s laganom kapom na glavi. Kraj nas u kolima bijahu za noć i zoru pripravni ogrtači i pledovi.

Brzo odmicasmo na jugoistok Gospiću prema Metku krasnom cestom, koja se lako ispinje i spušta preko valovita kraja, a onda se upopreči ravnicom. Desno i lijevo od ceste vidiš, gdje se izmjenjuju oranice, rodile žitom i krmom, pa pašnjaci i pusta vriština. Amo tamo poljem razasula se lička sela sa svojim daleko raštrkanim kućicama. Tamo dalje (desno od smjera vožnje) ispeo se Velebit kao orijaški bedem, a na njegovu području zabjelasa se ovdje ondje kao kakova ptica po koja seoska crkvica sa svojim crvenim ili sivim zvonikom. Dalje tamo lijevo ponad sela Vrepca okupila se mala i pusta gorska kosa — Vrebačka staza, koja dijeli Liku od Krbave.

Za vožnje mi smo sebi kratili vrijeme šalama i pjesmom. Žeravi na našu pjesmu naćuliše uši, pa još brže, rekao bih, još radosnije zagreboše.

U to mi projurismo kroz Novoselo i kraj podrtine Bilaj-grada, krvave uspomene turskoga gospodstva; prijedjosmo preko lijepa kamena mosta iza Novosela rijeku Liku, koja u to doba ima malo

vode u svom dubokom, kamenitom koritu. Visočina lička spada naime u područje proljetnih i jesenskih kiša. Ljetne su kiše ovdje rijetke i kratkotrajne, pa tako je i rijeka Lika malena ljeti, a mnogi njeni pritoci presuše onda sasvim. Od Novosela dalje ide cesta uz rijeku Liku, a čim se bliže prikučujemo Metku, to smo sve bliže izvoru Like, koji sred polja ispod Velebita ključa živo iz zemlje i nikada ne presuši. U Metku smo se ujedno već sasvim blizu prikučili Velebitu, od koga se cesta, što vodi preko Sv. Roka u Dalmaciju, više ne odaljuje, nego već pače izmedju Metka i Raduča prolazi preko velebitskih ogranaka, a iza Sv. Roka počinje se uzvijati uza sâm Velebit. Ni u Metku ni u Raduču nismo se htjeli zadržavati, nego projurismo kroz ta sela, sve to jasnije razabirući cilj našeg izleta: veličanstveno Sveto brdo, koje se u južnom dijelu Velebita nedaleko medje dalmatinsko-hrvatske ispinje do 1753 metra visine nad morskom razinom. To nije najviši vrh u Velebitu; ima ih više, koji ga za nekoliko metara nadvisuju, ali je vidik sa njega slavan sa svoje ljepote, a uspon lakši, nego li na druge glavice.

Kraj stare pošte iza sela Raduča dijeli se cesta naša na dva traka: jedan ide preko Ričice i Štikade na Gračac pa dalje zrmanjskom dolinom kraj Zvonigrada u Dalmaciju, a drugi preko Sv. Roka i velebitskog sljemena u dalmatinsko Primorje. Ovim je potonjim trakom bilo nama krenuti.

Kad dodjosmo u selo Sv. Rok, stade naš Rade pred krčmom, da nahrani konje, a i nama je bilo nužno, da se malo okrijepimo i protegnemo. Uz to nam je valjalo naći u Sv. Roku vodića na Sv. brdo, koji će nam ujedno i zairu od Halana dalje nositi, jer odanle će nam trebati pješačiti do na vrhunac. Mi tek sadjosmo s kola, kad ali pristupi k nama umirovljeni kapetan i vlastelin u Sv. Roku A. B. i pozdravi nas. Mi smo se znali s njime iz Gospića, kamo je on često dolazio — osobito zimi na zabave — sa svojom gospodjom i dvima lijepim kćerkama. Kad saznade od nas, koja nas je sreća nanijela, ne dade nam mira, van da idemo s njime u njegov nedaleki dom. Zaludu se mi izvinjavasmo, da ćemo odmah dalje, čim se konji nahrane, da nemamo vremena, da ne ćemo smetati u kući itd., on je bio tako ljubezan, da smo mu se morali pokoriti.

Naš je kapetan bio pravi Ličanin: visok, plećat, s izbočenim, orlovskim nosom sred osmagla, obrijana lica, kome i jaki, prosjedjeli brci podavahu junačan izgled. Ali je zato u tamnom njegovu oku bilo nešto tako mila, što te je odmah osvajalo. S njegovom gospodjom i kćerkama takodjer se od prije, od zabava u Gospiću,

poznavasmo. Gospodja je kapetanica bila još snažna, punana crnka, srednjeg rasta, a veoma prijazna; kćerke — Anka i Milka — bijahu na mater: lijepe crnke rumena lica, žarkih očiju i vitka, srednjeg rasta. One su bile poznate u Lici sa svoje ljepote. Bijaše to mila i veoma ugodna obitelj, u koju udjosmo, uvedeni kapetanom. Stanovali su u razizemnoj, zidanoj kući, ali prostranoj i urednoj. Lijepo nas, baš srdačno primiše majka i kćerke. Tek se je razgovor raspleo, kad al se stvori pred nama na stolu maslaca i sira i svinjske butine i voća. Izvrsno dalmatinsko vino, točeno i nudjeno onako krasnim ručicama, još je veći čar tome svemu podavalo. Mi smo se tu osjećali, kao da smo došli k svojim rodjacima ili starim znancima. Tako nam je tu prijatno i toplo bilo u tom hrvatskom domu s jednostavnim, ali ukusnim pokućstvom, sa slikama Jelačića-bana, Strossmayera, Preradovića i Mažuranića na zidu.

U to poslaše po poznatoga dobrog vodića u selu, starčića Peru, koji odmah dodje i ugovori s nama, da će nas voditi na Sv. brdo i stvari nam nositi. Bio to malen, ali krepak starčić prosjede već kose, »carske« brade i brkova, a nemirnih, crnih očica. Dogovorismo se, da ćemo sutra u jutro, kada mi krenemo na Sv. brdo, poslati s Halana prazna kola natrag u Sv. Rok, gdje će nas čekati, a nas će prijekim putem dovesti sa Sv. brda u selo sutra po podne Pero. Morasmo i to obećati, da ćemo sutra doći opet kapetanu na večeru, koja da će se za nas rano spremiti.

U ugodnu razgovoru, šali i pjesmi prodje nam vrijeme brzo. Živo se začudismo, kad vidjesmo, da se stao hvatati sumrak. Rade je doduše već dugo pucketao pred kućom svojim bičem, a žeravi nemirno zveketali praporcima; ali nama ne pade na um, da se dijelimo, dok ne dodje Rade u sobu, pa nas sjeti:

— Ote noć, gospodo, a Halan je daleko na vrh planine!

— Eto, Rade, eto! Samo će gospoda nešto još topla popiti, pa onda u ime božje! — oglasi se kapetan.

Mi ustasmo i stadosmo zahvaljivati, ali već donesoše pred nas crne kave i čaja, pa neka biramo. Na to se srdačno zahvalismo i oprostismo od gostoljubive obitelji, posjedosmo u kola kao i prije, samo je sad uz Radu sio i Pero, naš vodić. Gospodja nas prisili, da sada obučemo ogrtače, jer sa planine propuhava hladjan povjetarac, a onda naši žeravi potekoše natječući se s povjetarcem. Na vedrom se nebu pomaljahu prve zvijezde, kad krenusmo iz Svetog Roka. Spustila se svježa lička večer, navjesnica skore hladne noći, jer u Lici su noći i sred ljeta hladne.

U živom razgovoru i ne opazismo, da su nas konji stali lagano vući uz planinu. Rade i Pero skočiše sa svojih sjedala, pa će sa strane uz kola pješice. Na to se povedosmo i mi za njihovim primjerom, pa podjosmo pješice iza kola.

Unoćalo sasvim. Bijaše prekrasna ljetna noć s milijunima sjajnih zvjezdica, što su nas svojim treperenjem tako milo pozdravljale sa onih tamnomodrih visina. S jedne i druge strane ceste, koja se zmijoliko penjala uz goru, crnjela se duboka šuma velebitska u veličajnoj, tajanstvenoj tišini. Povjetarac prestao duvati, pa je tako tišina bila još veća. Samo ovdje ondje čuo se po koji cvrčak, ili bi strelovito proletjela koja noćna ptica, valjda leganj, a katkad i šišmiš ispred nas. Na jednom smo mjestu pače čuli sovu-ušaru, a onda bolni, piskutljivi cvrkut neke ptice — i opet mir: valjda ju je ščepala ušara.

Nas trojica idjasmo uporedo nijemi sred nijeme gorske noći. Samo zvonca i praporci žerava ozvanjahu jednoličnim jekom, u koji se miješao glasan razgovor naših ljudi. Pero je pripovijedao Radi o svom sinu, koji mu služi kod pionira u Klosterneuburgu. Sretosmo i nekolika kola, što su išla iz Dalmacije, natovarena kožama i vinom: putuju radi vrućine više po noći, nego po danu.

Kad se nešto umorismo, sjedosmo opet u kola, a Janko uze deklamovati Preradovićeve »Noćne pjesmice«, čime nam je veoma ugodio. Na to nadovezasmo razgovor o Preradoviću i njegovoj poeziji, pa o drugim pjesnicima i hrvatskim i tudjim, dok ne dodjosmo na sami Mali Halan. Ovaj je velebitski prijesrt visok 1045 m. nad morem, a stoji tik medje dalmatinsko-hrvatske. Cesta, kojom se dovezosmo i koja preko ovoga prijesrta vodi u Dalmaciju, izgradjena je god. 1832. Tu su same dvije zgrade: jedna je pošta, a druga je lugarija. U pošti ne bijaše više mjesta, jer je poštar imao mnogo gostiju tu večer, pa moradosmo buditi lugara i moliti ga za konak. Bilo nam to doduše neugodno, jer je već bilo blizu pônoći; no lugar je — mlad još, ali ogroman čovjek — bio dobričina, pa nas rado primio i odveo kroz veliku sobu, u kojoj su spavali njegova žena i djeca, u drugu sobu srednje veličine, u kojoj bijaše jedan krevet i dugačka velika škrinja, zatim velik stol, ormar i nekoliko stolaca. Umolismo lugara, da nas u tri sata probudi, jer da ćemo onda krenuti dalje. Naš nam domaćin obeća učiniti po volji, onda baci na škrinju nešto jastuka, rekavši, neka se uredimo, kako znamo, nazove nam »laku noć« i ode. Janko izjavi, da se on ne će svlačiti, nego da će za stolom na stolcu obučen koji sat prespavati. Ja sebi priredih ležaj na škrinji i legoh na pola obučen, a isto tako Ivan

na krevet. Prozor ostavimo otvoren, jer nam je bilo u sobi sparno, ugasimo svijeću i da ćemo spavati. Jest dà, ali nema sna nijednome na oči. Pred prozorom su naši žeravi griskali sijeno i zvonili mašući glavama a u kolima su spavali Rade i Pero. Ipak poslije nekog vremena ja zaspim, a kad se probudih, učini mi se, kao da sam samo tren spavao. Još je bila noć. Konji su se podjednako čuli, kako griskaju sijeno i zvone, Janko je duboko dihao, a Ivan se sve nešto okreće u krevetu. Kad sam uvidio, da više ne ću moći spavati, ustanem i polagano se obučem, pa podjem k prozoru. Vani još vladala mukla tišina, samo zvijezde jednako blijeŝtale, a šumski miris zastruji mi u lice, nošen predjutarnjim, svježim povjetarcem. Rade i Pero odvezivali konje, da će ih napojiti Pogledam na sat: bijahu blizu tri. U to se digoše i moja dva suputnika. Bijasmo radosni i vedri, kao da smo svu noć na najkrasnijim dušecima prospavali. Sada se ukaza i lugar na vratima i ponudi nam, da će nam skuhati crnu kavu, što mi rado prihvatimo. Dok je lugarica priredjivala kavu, mi se umismo i poredismo odijelo, kako smo znali i mogli, a onda izadjosmo na cestu.

U to je s istoka ružoprsta zora stala pucati, a pred njenim pomolom uzeše gasnuti rane zvijezde. Pijevci kao za okladu pozdravljahu iz lugareva i poštareva dvorišta već dulje vremena vile. Ja podjoh cestom malo dalje, da vidim, gdje počinje dalmatinska medja. O, kako sam pohlepno srkao u sebe onaj svježi, gorski, jutarnji uzduh. Bio sam uzbudjen divotom velebitske šume, koja nas je okružavala, krasotom neba i zore, prisustvom milih prijatelja i izvjedljivim, slatkim iščekivanjem, što li ćemo još toga dana vidjeti i doživjeti. Osjećao sam, kako mi življe kuca srce od milja i sreće. Uvijek se živo sjećam onih čuvstava i misli, što mi onda projuriše dušom. Historijske se uspomene gonile u duhu jedna za drugom. Kad sam se bio primakao dalmatinskoj medji, silno sam poželio, da je čim prije nestane bez traga i glasa, a usta mi i nehotice prošaptaše Preradove stihove:

> Bože živi i sjedini
> Troju zemlju jednog roda,
> Tudja radost, naša škoda
> Da imala bude kraj.
> Kad smo jednog oca sini
> I jednu nam majku daj!

Kad se vratih natrag do lugarije, bila je kava gotova i konji upregnuti. Kava je bila slaba, ali barem vruća, a kad smo joj pri-

lili malo konjaka, dobro nas je ugrijala. Namirivši svoj dug kod lugara, sjednemo u kola, pa hajde krasnom šumskom cestom sjeverozapadnim smjerom od Maloga Halana; a kad cesta presta, uprti naš Pero torbake i bisage sa zairom na se, kola krenu natrag u Sv. Rok, a mi planinskim nogostupom naprijed. Pero pred nama, a mi za njim.

Još dok smo se u kolima vozili, stalo se sve većma daniti, a novi su dan pozdravljale pjevice sa grančica svojim glasnim milopojem. Najranije se oglasila crnoglavka, nešto kasnije crvendać i stjenjak. Kad smo dalje u planinu zamakli, čuli smo svaki čas kliktanje orlova, kojih imade sva sila u Velebitu, i to raznih vrsti, ali najveći je suri orao. Uz to ima ovdje i sokolova, mnogo raznih jastrebova, planinskih onih plavkastih jarebica-grivnja s crvenim kljunom i alpinskih čavka sa žutim kljunom. Od korisnih ptica osobito su zanimljivi tetrebi (Tetrao urogallus), te veoma plašljive i lijepe životinje, koje Ličani nazivlju planinskim pijevcima.

Kad smo s kola sašli, pozlatilo je sunce vrhunce gorske. Bijaše prekrasno jutro: nebo jasno-modro i vedro, samo ovdje ondje razasuli se mali, pahuljasti, bijeli oblačići, a lak povjetarac potitravaše se tihano sa lišćem veličanstvene one velebitske šume, u koju smo mi sada sve dalje prodirali. Šuma, kojom smo prolazili, sastojaše najvećim dijelom od bukve, a vidjeli smo mnogo i veoma velikih javorova, dok tise — sa crvenom bojom — ima manje i to više kao grmlja. Ovdje ondje nailazili smo i na jele i smreke, ali nam Pero reče, da su tamo dolje na desno i lijevo čitave velike šume same crnogorice. Često smo nailazili na stabla podsječena, a mnoga i na zemlju oborena. Pero reče, da su to Dalmatinci učinili, jer ih je valjda lugar ili tko drugi zatekao, a oni pobjegli.

— Možda su to Ličani bili? dobacit će Janko.

— Nisu, gospodine, — odlučno odvrati Pero. — Amo je nama daleko, a Dalmacija je blizu. Ovuda je sva sila Dalmatinaca sa svojim blagom; vidjet ćete ih kod ovaca na Svetom brdu.

Na malim šumskim čistinama nailazili smo na velike, lijepo složene hrpe sijena. Pero nam rastumači, da su to Dalmatinci sanijeli na mazgama sa planinskih livada, a kad budu u jesen salazili s blagom dolje u Dalmaciju, ponijet će i sijeno sa sobom. Mi smo se čudili, kako se može toliko sijeno na mazgama tako daleko odnijeti po uzanim planinskim stazicama.

— Eh, a nužda to čini, gospodo, — odvrati nam Pero. Nemaju šuma ni pašnjaka na svojoj strani, pa dolaze amo k nama. A blaga imadu dosta, ali blago treba hraniti.

Put naš nije bio naporan, jer smo neprestano išli krasnom šumskom hladovinom, a nismo se mnogo trebali ni uspinjati, dok nismo došli do pod samo Sv. brdo. Pero nam je točno kazivao za svaki vrhunac, što ga vidjesmo, kako se zove, za svaku je dulibu, svaki klanac, svako vrelo on znao točno, gdje se nalazi, koliko po prilici ima do njega i kako se zove. Mi smo dakako sve to potražili na našoj specijalnoj karti, i tako smo se veoma dobro orientirali. Kod dva smo vrela podulje posjeli i pili vode, prekrasne one, bistre i pitke gorske vode, koja nam je tako ugodno razgonila vrućinu. Kratko vrijeme iza našega pješačenja šumom mi smo morali radi vrućine svući svoje ogrtače, koje je htio Pero da će nositi; no mi mu ih nismo dali, jer je i onako imao dosta hrane i vina na sebi vući, nego je svaki od nas svoj ogrtač o ruci nosio. Gdjegdje bi malo popostali, da se naužijemo vidika na koji blizi vrhunac, osobito na Veliki Golić (1372 m. nad morem), koji smo dugo obilazili, ili da slušamo pijev ptica i čudne one razne glasove velikih i malih grabilica. Za svaki je glas Pero znao, od kake je ptice, i kako ta ptica izgleda i kako žive, a znao je za svaku vrst i po više imena. Kakva to divna pamet u našega prostoga svijeta, i kakvo to veliko bogatstvo našega hrvatskoga jezika!

Kad smo došli pod Sveto brdo, prestade šuma, a mi se stadosmo uspinjati preko planinskih pašnjaka prema vrhuncu, koji smo sada istom jasno mogli vidjeti, jer nam je prije kao i vidik na more bio zaklonjen. Vidik smo na more pozdravili glasnim klicanjem i dulje se vremena nasladjivali gledajući mnoge one barčice, jedrenjače i parnjače. Ravna uzdušna crta, što nas je dijelila od mora, nije doista bila velika, ali bi opet još dugo trebali, kad bi htjeli prispjeti do njega, pa bilo to i prečacima.

Sunce je već bilo visoko na nebu odskočilo: bijaše blizu 9. sat. Sad nam je još vruće bilo, jer smo bili sasvim izvrženi toplim sunčanim zrakama. Često smo nailazili na zakržljalo planinsko grmlje klekovine, male azalee i na osobite vrste grm, koji je polegnuo sasvim k zemlji (Prunus prostrata), a koji je baš za Sveto brdo karakterističan, jer se inače ni u Alpama ni na Kršu više ne nalazi, nego samo još na grčkim brdinama. Uspinjući se mi smo udisali u sebe onaj divni miris planinskih trava, kojima su pristranci Svetoga brda obilno obrasli; mi smo ih pun rukovet nabrali. No nigdje ne nadjosmo ni crvene alpinske ruže ni baršunastoga bijeloga runolista, jer ih u tom dijelu Velebita ni nema. Uz put smo našli i nekoliko karakterističnih kukaca (od roda Carabus).

Ovdje ondje bijaše više stabala na okupu, gdje bi u hladu ovce plandovale. Vidjeli smo na tisuće ovaca, gdje pasu uza strane Svetoga brda, a medju njima dalmatinski pastiri sa diljkom o ramenu. Eh, mogao bi vuk ili medvjed, pa treba! Kad smo se na jednom ovčijem plandištu više od vrućine, nego li od umora odmarali, stvore se na jedared pred nama tri dalmatinska pastira. Bijahu to ljudi srednje veličine, ali lijepi, jedri, zdravi. Najstarijemu je moglo biti oko 50 godina, srednjemu oko 30, a najmladjemu oko 20. Odjeveni bijahu u modre, široke dimlije i kratak, modar haljetak, za kožnim pojasom kubura i nož, na nogama laki opanci, a na glavi crvena, mala, dalmatinska kapa. Bijahu to uredni, čisti ljudi; njihov izgled bijaše ozbiljan i kao nešto zabrinut, no nimalo neprijatan.

— Pomozi Bože, gospodo! pozdrave nas.

— Bog pomagao i vas, planinski pastiri! odvratimo im.

— Hoće Bog, gospodo, slava mu! samo da ljudi ne odmognu, — reče najstariji pastir sa gustim plavim brkom i glatko obrijanom bradom.

— Ee, što kome ne pripada po pravu, lako će i izgubiti! dovikne im naš Pero, na što mu najstariji mrko zapovjedi, neka muči, o tom da će gospoda odlučiti. Mi se samo zgledasmo, jer nismo znali, o čem se to radi. Ali kad najstariji pastir uze dokazivati, da su to njihovi pašnjaci od starine, razabrasmo, da nas ti ljudi drže za komisiju, koja je doista u one dane imala izaći u planinu, razvidjeti preporne pašnjake i odrediti, koji će biti Dalmatincima, a koji Ličanima. Mi ih uvjeravasmo, da mi nismo ta komisija, ali oni nam pravo ne vjerovahu.

— Pa zašto su dakle gospoda došla amo? upita nas najstariji, a kad smo mi sve jasno rastumačili, uze pomalo nestajati njihove zabrinutosti.

— Bih li gospodo, da vam ispečem janje? — ponudi najstariji.

— Hvala, rekosmo, imamo dosta jela uza se.

— A što bi stajalo, da nam ispečeš janje? upita ipak Janko.

— Ništa, ništa, gospodo, imamo ih mi dosta! — odvratiše i odmah potekoše, da će klati, a mi ih jedva zaustavismo.

Iz razgovora, koji se je na to raspreo, razabrasmo, da je srednji pastir, koji je bio nalik najstarijemu, njegov sin, a najmladji sinovac.

— Ej da mi je vode! — zaželi Ivan.

— Odmah će je biti, gospodine! reče najstariji pastir, pa će najmladjemu, koji još ne imadjaše ni brkova: Dede, brže poteci, pa

donesi! Taj zbilja poskoči odmah kao divokoza i za kojih desetak minuta donese tikvicu vode iz dosta daleka vrela.

Na to podjosmo dalje i za neko vrijeme uzesmo se penjati uza sâm kameniti vrhunac Sv. brda. Dalmatinci su nas dabome pratili sve do gore. Kad smo na vrh stigli, još ne bijaše 11 sati. Prilično jak vjetar duvaše na vrhu, tako te obukosmo ogrtače. Vrh je Sv. brda obla glavica, koje se strane lagano spuštaju prema moru, dok se prema Lici ruše kao propast, u koju je strašno i pogledati. Kad smo oveći kamen niz onu strminu odvalili, čuli smo ga još dugo, gdje tutnji kršeći povaljano drvlje i rušeći kamenje, dok se ne sustavi u dolini. Ozdo onda zaviču iz svega grla drvari i pastiri: »Ej, po Bogu braćo! Ne rušite kamenja!« Glas im se iz one daljine tako slabo čuo, da smo jedva razabrali, što viču, dok njih ni ne vidjesmo.

Tada uzesmo sebi pariti oči onim divnim, nezaboravnim vidikom. S jedne strane — na zapad — puklo naše jadransko more s većim i manjim otocima i bijelim gradovima po njima, a dolje na jug pitomo dalmatinsko Primorje, — s druge pak strane na sjeveroistok slavna Lika i Krbava izgleda, kao da je sva prekrita orijaškim sagovima, kojih se raznobojne pruge od žitorodnih polja i livada prekidaju — kao u slikama na sagovima — kućama, šumicama i pojedinim osamljenim brdima, od kojih se lijepo ističe Zir (852 m. nad morem) na sjeveroistok od Raduča. To brdo stojeći potpuno osamljeno baš usred ličke visoke ravnice izgleda odavle iz visine kao kakav pastir, koji je sio nasred polja. U Ziru ima pećina, u kojoj se mnoge divlje pčele roje. U Lici nema popularnijega brda od Zira, o njem govore Ličani:

Da je mlika, kolika je Lika,
Bio bi sir, kolik je Zir.

Okrenuvši se opet k moru, uzesmo promatrati brodice i parnjače; dalekozorom mogasmo točno razabrati pojedine dijelove parnjača i pjenu morskih valova iza njih. U nekim dalmatinskim i otočkim mjestima razabirasmo pače na dalekozor pojedine ulice i kuće. U Gospiću su nam doduše govorili, da se sa Svetoga brda za vedrine u zoru pred sunčev izlaz ili u veče odmah poslije sunčeva zalaza može vidjeti italijanska obala. Mi je dakako ne vidjesmo, jer bijasmo gore za velika dana, no naši nam pratioci rekoše, da italijanske obale nisu odavle nikad opazili. Dabome da nas je i sam Velebit sa svojim vrhuncima i dragama mnogo zanimao, a osobito s onom svojom strašnom oprekom: prema Lici sav

obrasao bujnom i gustom šumom, a prema moru pokazuje pusta i gola svoja rebra — sivi kamen-vapnenac, od koga se najvećim dijelom ova gora kao i sav Krš sastoji.

Dojam vidika sa ovako visoka planinskoga vrhunca ostaje neizbrisiv u duši. Tu tek pravo osjetiš, kako je maleno sve, što je ljudsko, a kako je velika i krasna priroda, naša sveopća majka i kako je silan Bog, naš sveopći otac, koji u prirodi neprestano gradi i razgradjuje. Mi smo ljudi kao crvi zemaljski maleni i neznatni, ili kao jednodnevne muhe, koje na svijetlom suncu polijeću u visine, a u tamnoj ih noći nestaje za uvijek. Da se žalostimo radi toga? To ne bi koristilo. Ljubimo se radje svi ljudi medju sobom, jer je ljubav ono, što ljude najviše približuje božanstvu. Prije svega ljubimo svoj dobri narod i svoju lijepu domovinu, i poradimo o njihovoj sreći. To je bio i tema našega razgovora za promatranja lijepoga vidika, pa onda zapjevasmo »Lijepa naša domovina!« Pero i dalmatinski pastiri udariše s nama u slogu, i tako zaori naša himna sa vrhunca Svetog brda kao naš pozdrav domovini miloj i svetoj, kao izraz naše ljubavi i udivljenja radi ljepote naše zemlje, radi miline našeg mora i radi svijetle vedrine našeg neba.

Sada istom, — baš je podne bilo, — spremismo se, da jedemo. Za čudo prije nismo osjećali glada, samo smo žedni bili, — valjda radi vrućine i umora. Ali sada, kad se odmorismo i ohladnismo, otvori nam se na ovom čistom gorskom zraku silan glad, kome ljudski udovoljismo. Bilo je dosta toga, pa smo mogli ponuditi i Peru i Dalmatince, koji iza nekoga nećkanja bratski prihvatiše. Kako nam je tek svima iskričavo dalmatinsko vino sladilo!

Kad založismo, diže se Janko s punom čašom u ruci i nazdravi uz poklik: Živjela Hrvatska! prvu zdravicu biskupu Strossmayeru, spram koga bi pokojnik veliko svoje štovanje rado svakom zgodom isticao. On reče, da mu godi na ovoj ponajvišoj glavici velebitskoj sjetiti se, kako je biskup Strossmayer jedan od najvećih Hrvata XIX. stoljeća, baš s toga, što je tako mnogo uradio oko prosvjete našega naroda. Kako je vidik sa Svetoga brda velik i jasan i krasan, takav da je i duševni vidik našega biskupa. Hrvatski učitelji treba prije svega da budu pioniri prosvjete svoga naroda. Njemu, velikom prosvjetitelju hrvatskom, treba da pošljemo u duhu pozdrav sa ovoga Svetoga brda mi učitelji hrvatski, okruženi zastupnicima dobroga našega puka s jedne i druge strane Velebita. Janko završi svoju zdravicu s poklikom: »Živio biskup Strossmayer!« — što mi svi oduševljeno prihvatismo skočivši na noge i kucnuvši se sa Jankom.

Kad opet posjedosmo, reći će Pero:

— Ja sam mislio, gospodo, da ste vi profesori, a sad rekoste, da ste učitelji?

Mi se nasmiješismo, a Janko mu razjasni:

— Mi smo i jedno i drugo; ali mi se ponosimo imenom učitelja, jer je to ponajdičnije ime na svijetu.

Te riječi pobudiše Ivana, te nazdravi učiteljstvu. On izrazi želju, da bi on sâm i svi hrvatski učitelji uvijek bili vrijedni svog dičnog imena i sasvim proniknuti veličinom svoga poziva: da budu graditelji bolje budućnosti svoga naroda, da budu vjerni svećenici u službi hrvatskoga genija, da u nebučnom, ali ozbiljnom radu polože temelj narodnoj zgradi. To da će postići naši učitelji, ako budu svom dušom ljubili svoj narod i njegov napredak, ako budu ljubili omladinu našu i ako se budu medju se svi ljubili kao braća — »kako se i mi evo ljubimo, braćo draga!«

Tima je riječima završio pokojni Ivan svoju zdravicu, a izgovorio ih je tako milo i sa tako puno ljubavi, da smo se sva trojica izljubili i zagrlili. Tako smo časak postojali šuteći. Poslije smo se u razgovoru o tom uvjerili, da smo sva tri taj čas podjednako osjećali i mislili. Sve misli i sva čuvstva, što su nam tada razdraganom dušom strujala, splinjavahu se u jednoj živoj želji: da ozbiljnim i poštenim radom za svega života poslužimo milom rodu svome. Ta je želja bila kao neki zavjet i žrtva, učinjeni u srcu samom Bogu na visini Svetoga brda.

Kad smo u razgovoru malo posjedili, reče Janko, a Ivan mu potvrdi, da je sada na meni reći zdravicu, pošto su i oni to učinili. Ja na to ustadoh i rekoh po prilici ovo:

— Braćo! Nazdravljam našem novom milom zavičaju, Lici, domovine dici, zavičaju nerodjenom, ali dragu kao i rodjenom. Lika nije kulturom zalizana, ali je njena romantična gordost od neodoljiva čara. Želio bih, da bude naš učiteljski rad od koristi Lici kao i svemu rodu našemu. Želio bih, da iz junačke krvi, kojom je Lika obilno natopljena, nikne divni cvijetak ljubavi za slobodu duha, za prosvjetni rad, za djela mira. Neka vila Velebita bude angjeo rata, kad neprijatelj zaprijeti domovini, ali u mirno doba neka bude navjesnica sloge i ljubavi svemu rodu našemu! Da živi Lika, da bude ponos i dika domovine hrvatske!

Prijatelji rado prihvate moju zdravicu, a na to nam se vine iz grudi pjesma vili Velebita. Kad se napjevasmo, polegosmo i uzesmo se razgovarati. Najviše nas je zabavljao najstariji od dalmatinskih pastira.

— Zna se, gospodo, reče on, da smo mi bili nekad jedno, ali nas je dušmanin rastavio.

— Kad smo to bili jedno, — htjedoh ga ja iskušati.

— Pa za kralja našega Zvonimira, — odvrati on ponosno.

— Otkud vi to znate? — upita ga Ivan.

— Naš plovan nam to reče, izjavi on prostodušno i odmah nastavi: Gospodo! Ovamo je od vajkada dolazilo mnogo gospode, pa i gospodjâ ali nikada nisu govorili hrvatski, a nas nisu ni gledali. Oni su iz Gospića govorili njemački, a ovi amo iz Zadra talijanski. Mislio sam već, valjda ni nema hrvatske gospode. Hvala Bogu, što sam to dočekao, e su se i naša hrvatska gospoda ovamo na Sveto brdo uspela!

Nas su ove priproste, ali tople riječi obradovale, no i ražalostile. Kad li će biti kraj tudjinstvu u našoj zemlji i zašto naš svijet još uvijek tako slabo mari za svoje?

Poslije ispitivasmo Dalmatince o njihovu životu na planini kod ovaca i o njihovim prilikama kod kuće. Oni nam rekoše, da prije jesenskih kiša silaze kući u Dalmaciju, a čim gora lista u proljeću, eto ih s blagom u planinu. Onda nam mnogo pripovijedahu o medvjedima, vukovima, divljim mačkama, risovima i drugim zvjerovima, te o svojim borbama s njima. Za divokoze izjaviše, da ih u onom dijelu Velebita nema, nego samo po čuvenju znadu, da ih u sjeverozapadnom Velebitu ima, ali i tamo rijetko. Mi ih pitasmo za bijelog alpinskog zeca, ali toga nisu poznavali. U opće nam tako bistro i jasno odgovarahu na sva naša pitanja, da nam je njihov život postao sasvim poznat. To je život mukotrpan, pun borbe i rada, ali ima u njem i poezije. Kad se razgovaraš s ovim ljudima, moraš ih zavoljeti i poštivati radi velike njihove moralne snage, što izbija iz svega njihova bića, i radi prirodne njihove i bistre pameti.

Ja sam slušajući pastire ležao na ledjima i zurio u nebo, pod kojim je u taj par veličanstveno i mirno plovilo nekoliko orlova. Osobito se je jedan krstaš-orao vio u krug u priličnoj blizini upravo nad nama, tako te ga mogasmo lijepo posmatrati. Pastiri nam pripovjediše, kako orao hoće i janje iz stada da odnese, a najveću će zmiju ščepati velikom lakoćom. Orao mi je simbol duha slobodna čovjeka, ali i slobodna, ponosna i jaka naroda. Ja bih želio, da i moj narod bude kao orao, pa da ščepa i usmrti zmiju nesloge i janje mlitavosti svoje.

Bio je blizu 4. sat, kad se digosmo, da ćemo natrag, no ne putem, kojim smo bili došli, nego drugim, poprečnim, ali veoma

strmim, ravno prema Svetom Roku. Mi smo morali radi strmine najprvo s vrha saći prema morskoj strani, a tek kasnije okrenusmo prema Svetom Roku. Dalmatinci su nas pratili sve do zaokreta, a onda se rastasmo kao prijatelji, mi im pružismo ruke, a oni nam mnogo zahvaljivahu za jelo i vino, dok se mi njima zahvalismo, što su nas pratili i lijepo nam pripovijedali.

Kad smo već gotovo do podnožja Velebita došli bili, dovede nas Pero do jednog ponora, da u nj pogledamo. To je bio silan jaz, pukao sred zemlje, strane su mu od velikih ploča vapnenca, koji od vlage izgleda sasvim taman. Mi bacasmo kamenčiće u taj ponor, pa smo još koji časak poslije čuli, kako se bačeni kamenčići odbijaju od stijena, dok napokon ne pljusnu u vodu. Ovakih kamenih prodora, podzemnih pećina i rezervoara za vodu ima u Velebitu kao u opće u Kršu vrlo mnogo, jer se vapnenac lako krši i puca od uzduha i vode.

Dalje malo naidjosmo u dolini na močvare, od kojih je jedna izgledala kao malo jezero. Pero nam reče, da to sve ljeti obično presuši, ali sad je bilo vode još od zadnje kiše.

— Ovamo, — tako nam je pripovijedao naš Pero, — zabludi katkada i po koji labud. To biva, gospodo, kad se vile ovdje na dogovore i igranke sastaju.

— A, nema vila! — dobaci mu Ivan.

— Ima gospodine! ozbiljno će Pero. Ja sam vidio.

— Što si vidio? upitamo ga.

— Vilu sam vidio, gospodo! — sasvim nam odlučno uzvrati Pero. Idem ja jednom noći o ponoći tamo dolje niže cestom kraj Velebita, ali ona sjedi na kamenu uz cestu. Vidio sam točno, bila mjesečina kao dan. Sjedi ona, pa češlja svoju dugačku, crnu kosu zlatnim češljem, sve se prelijeva o mjesečini. A lijepa je kao i najljepša djevojka, samo su joj noge kao u koze, tek krila ima kao angjeo, a bijela kao i labud. Ja joj nazovem »dobar veče, posestrimo!« — a ona mi samo namigne, neka idem s mirom dalje.

Mi se nasmijasmo, pa krenusmo naprijed. Još je bio dan, kad dodjosmo u Sveti Rok, premda smo išli polagano i često otpočivali, jer nas je spuštanje niza strmu vododerinu veoma umaralo. Kapetan nas je čekao na cesti kod prvih kuća u selu i odmah nas uveo u svoj dom. Tu nas odvede u posebnu sobu, da se umijemo, i posla nam slugu, koji nam očisti odijelo i cipele. Kad smo se tako uredili bili, odvede nas kapetan u blagovaonicu, kamo naskoro dodjoše i gospodje s kćerkama. Dabome da smo sada i poslije za ve-

čere morali mnogo pripovijedati o svojim doživljajima toga dana i o utiscima našega izleta. Lijepo društvo, dobra večera, pa izvrsno vino tako su nas okrijepili, da nismo osjećali nikakova umora. Kapetan nazdravi nama izletnicima vrlo srdačno, a Janko mu odgovori u ime nas oduševljenim govorom.

Iza toga se još mnoge zdravice obredaše, popraćene pjesmom našom i oduševljenim klicanjem. Svi smo bili veseli, a prijatelj Ivan bijaše upravo sav razdragan.

Poslije je kapetan pripovijedao o svojim doživljajima u ratu od god. 1848., o banu Jelačiću i o pokojnom pjesniku Lavoslavu Vukeliću. On pače donese »Književno cvijeće« ovoga Ličanina, pa umoli Janka, da nam koju pjesmu njegovu izdeklamira, čemu se ovaj rado odazva. Osobito nas se sviju dojmio čuvstveni Vukelićev »S bogom Lici!« u Jankovoj čuvstvenoj deklamaciji. Pa kako i ne, kad je već početak tako lijep:

Srce mi puca, licem suza teče,
Liko mi majko, s bogom ostaj, s bogom!
D'jelit se s tobom sudbina mi reče;
Al ti se d'jelim klecajućom nogom:
Što dalje, — snaga više ponestava.
Srce što gubi, sve više poznava.

Na to je kapetan prípovijedao jedan svoj diživljaj s Vukelićem:

— Bilo nas desetak, — reče on, — najviše časnika, u uglednoj porodici hrvatskoj, pa govorili, kako je to već bila naša slabost u pokojnoj granici, svi njemački. U to bane medju nas Vukelić, onda je bio i on časnik, pa zagrmi: »Sramota! Zar ćemo i u našim kućama i medju se, kad smo sâmi, švapčariti! Ta jesmo li Hrvati!« I nitko više ne smjede u našem društvu da probesjedi ni cigle njemački!

Kasnije skrenuo naš razgovor na nekadanje ličke hajduke, a kapetan će reći:

— Gospodo, hajduke je u Lici rodila nepravda i nevolja. Tamo su u Bosni Turci, a ovamo vojnički časnici počinjali često mnogo zuluma, a narod ponosan, pa se ne da! I ne dao Bog, da bi nam ikad narod na to spao, te bí mogao od njega svak raditi, što bi htio. Ali kažem vam gospodo, u ličkih je hajduka bilo uvijek mnogo viteštva i junaštva uza sva ona nedjelja, što ih katkada počiniše. Vukelić je ono po istini prikazao u svome »Hajduku Radi«.

Uzesmo se jadati, kako je Lika i danas na zlu glasu ni kriva ni dužna, a amo nema kraja u monarkiji, gdje bi putniku bila veća sigurnost, nego li je danas u Lici.

Kad se tako zabavismo i razgovorismo, skoči Janko na noge, a mi za njim, pa da se zahvalimo gostoljubivoj obitelji i od nje oprostimo. Bijaše već jedanaest sati. Na rastanku smo još ispjevali: »Junak sam iz Like«, na to popismo čaj, pa se spremismo u kola.

Žeravi su veselo jurili kroz tihu, ambrozijsku noć, kao da ih dusi nevidljivi gone: valjda su se i oni zaželjeli svoje kuće. Mi smo svak čas uza sjaj zvijezda pogledali na Velebit, a osobito na glavicu Svetog brda, dok nam se god nije iz očiju izgubila, i raspredali uz to doživljaje prošloga dana. Iz daleka se čuo lavež pasa, a kad bi naša kola zagrmjela kroz koje zaspalo selo uz topot konjski i zveket zvonaca i praporaca, popraćivala bi nas lavežom čitava rulja pasa. Kad smo bili uz Bilaj, već su se pijevci u sav mah čuli, a nebo na istoku počelo sijeriti navještajući novi krasan dan. U Gospiću se pred Jankovom kućom rastadosmo.

*

Priličan je broj godinica prošao od toga izleta, ali meni je ostao u pameti kao mila uspomena na pokojne mi vrle prijatelje. Ima uspomena, koje mi dušu, kad hoće da klone pod teretom života u zemaljsko blato, uzdižu u svijetlu vedrinu. Medju takove uspomene spada i ova.

Zagreb.

Robert Pinter.

POČETEK GAJEVIH „NOVIN“ IN „DANICE“.

Po novih virih.

Doba preporoda jugoslovanskih plemen, posebno pa doba ilirizma, njegovega največega in najzanimivejšega pojava, predstavlja se nam še danes kot nekak čudež. Vendar tudi ta čarobni čas mladeniške navduševnosti in plodovite delavnosti je le rezultat velikih evropskih dogodkov in idej na začetku 19. stoletja. Primer sosedov, posebno Nemcev, in pa napredek severnih slovanskih bratov sta vzbujala poleg še drugih vzrokov tudi Slovence, Hrvate in Srbe k novemu življenju, in ni slučajno, da se je novo književno in narodnostno gibanje začelo okoli l. 1830. ob enem v Ljubljani, v Zagrebu in — v Gradcu, odkoder je ilirizem dobil več moči, posebno pa svojega glavnega pesnika, Stanka Vraza.

Prvo periodično delce je začelo izhajati v Ljubljani že l. 1830., namreč almanah »Kranjska Čbelica«, Zagreb pa se ponaša s prvim časnikom in književnim časopisom. Z njih postankom v l. 1835. se veže začetek ilirizma, vendar ne popolnoma pravilno, še bolj pa se precenjuje vpliv Lj. Gaja na početek nove dobe v življenju hrvaškega naroda.* Gaj je zares širil ideje pesnika »Slávy Dcere« po Hrvaškem, ali do l. 1835. je izdal samo svojo »Kratko osnovo« in v njej predložil nov »organičen« pravopis po češkem vzoru, katerega pa ni nikdo rabil in še on sam se je moral držati starega, ko je začel izdajati svoje »Novine« in »Danico«. Bolj temeljito in uspešno so nove ideje širila dela Šafaříkova in Kollárjeva**; marsikaj so

* Posebno v P. Kulakovskega velikem delu »Ilirizm«. — ** Tudi imenitno trikrat izdano brošuro: »Sollen wir Magyaren werden« (Karlstadt 1833. 8° 92 str.),

prinašali hrvaški dijaki naravnost iz Gradca, Dunaja in Pešte, kjer so se seznanjali s književnim napredkom Čehov, Poljakov in Rusov, še bolj pa z nemško književnostjo, ki je pod vplivom romantizma še vedno gojila ljubezen k materinskemu jeziku in k domači zgodovini (»Vaterländerei«); na Hrvate (in Slovence) je vplivala tudi srbska književnost,* posebno Letopis »Matice Srbske«,** še bolj pa slava srbskih narodnih pesem*** in vsa delavnost Vuka Karadžića, katero je vzbudil Kopitar na Dunaji, ter slavil sam in pa s pomočjo Jakoba Grimma in Goetheja; izmed političnih dogodkov moramo misliti ne samo na antagonizem proti magjarskim težnjam, ker n. pr. Slovenci so se brez njega prebujali, ampak tudi na osvobojenje Srbije in Grške, na rusko-turško vojsko l. 1829., na hrepenenje po svobodi po celi Evropi, na julijsko revolucijo na Francozkem, na poljsko ustajo, na delovanje »Mlade Italije«.

Brez Gaja in poleg Gaja je nastopala v novem duhu tudi na Hrvaškem cela vrsta domačih pisateljev in navdušenih mož, posebno mladih, kakor P. Stoos, Rakovac, Kundek, Jos. Marić, Smodek, Der-

ki je napravila toliko šuma, je napisal gotovo Kollár. Pri Hrvatih se je ta brošura pripisovala raznim pisateljem (Gaju, Draškoviću); nazadnje je Tkalac v svojih »Jugenderinnerungen aus Kroatien« (str. XIII.) odkril kot pisatelja Antona Vakanovića, kar se od tega časa veruje. Vendar sam pogled v predgovor brošure kaže, da jo je Vakanović mogel le izdati; iz vsebine pa se vidi, da v brošuri ni nič hrvaškega in da jo je spisal protestantski Slovak, ki je poznaval tudi Srbe. Ideje in slog te zares sijajne brošure pa kažejo odločno na Kollárja, kakor se je že iz začetka mislilo. Lahko se trdi, da ta brošura nikakor ne zaostaje za imenitnim Kollárjevim spisom: »Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation« (Pest 1837.). Paralela pa gre še dalje, kajti okostje tudi te brošure nahajamo že v prejšnjem slovanskem članku, in sicer v »Lêtopisu Matice Srbske« III. (1827.) str. 132—152. pod naslovom: »Нѣколико рѣчій о томъ, како се Славени у Венгерской мађаризирају«, ki je prešel potem tudi v »Danico« I. (1835.) br. 23—25. V »Lêtopisu« se sklicuje brezimeni pisatelj na »Ueberlieferungen zur Geschichte unserer Zeit« von Zschokke, Aarau 1820. V letniku 1821. (a ne 1820.) Zschokkejevega časopisa nahajamo res na str. 552—558. članek: »Etwas über die Magyarisirung der Slaven in Ungarn«, ki je predelan in dopolnjen prešel v »Lêtopis«. Da sta oba Kollárjeva, se da po vsebini jasno dokazati. Literarna zgodovina Hrvatov in Srbov nam torej podaje tri neznane Kollárjeve spise, ki bodo pomnoževali njegovo zasluženo slavo! — * N. pr. na Jos. Marića, Brlića, Babukića, Topalovića; grof J. Drašković je pisal celo svoj dnevnik v cirilici, od Srbov so sprejeli Hrvati tudi mnogo rusizmov in »slavenosrbskih« besed (pr. že Draškovićevo »Disertacijo«). — ** Še I. letnik »Danice« br. 23—25. (kakor je gori rečeno) prinaša članek Kollárjev: »Nekoliko rečih o tom, kako se naša braća Slavenci u Vugerskoj magjariju« iz »Srbskega Lêtopisa« god. III. (1827., str. 132—152.). — *** N. pr. St. Vraz brez njih ni hodil niti spat.

kos, Vakanović, Brlić (on je dal Ilircem nemški pisano slovnico že l. 1833. pred Bakukićem, ta pa je svojo že l. 1832. pripravljal) in dr. V krogu teh narodnjakov ali rodoljubov, da rabimo sedanji izraz, ki so staremu »domorodec« dali skoro popolnoma drug pomen, ne moremo dovolj visoko ceniti blagega grofa Janka Draškovića, ki je s svojim državniškim umom jasno izrazil ves ilirski književni in politični program že l. 1832. v svoji prekrasni »Disertaciji« Da je ta starec z mladeniško dušo bil že takrat pravi vodja Ilircev, priča nam Lj. Vukotinović, ki mu je posvetil svoje »Ruže i trnje« l. 1841. »na uspomenu godinah 1833... 1834«. Škoda, da grof Janko Drašković ni bil več bogat, kajti drugači bi hrvaški narod lahko že takrat dobil svojega Stefana Széchenya in prednika J. J. Strossmajerju.

Vrelo je torej takrat povsod med Hrvati v domovini* in na tujem; Babukić, Kurelac, oba Mažuranića, Vukotinović, Vraz in drugi mladeniči so se pripravljali za svoj poklic, tako da je imel Gaj, ko je nastopil, naenkrat veliko število izvrstnih sodelavcev, ki so, kakor natančno vemo, večinoma zanj pisali. Izvrstno pa je Gaj igral ulogo agitatorja in celo preroka ter navzlic vsem slabostim prvega hrvaškega žurnalista ostane njegova velika zasluga, da je stvaril novim idejam in mladim močem primerno poprišče: po njem je zasijala »Danica« vsem Hrvatom in drugim južnim Slovanom.

Jeli Gaj sam sprožil misel hrvaških »Novin«, ne vemo; rodila se je lahko v krogu hrvaških rodoljubov, ki so l. 1832. stvarjali ilirski program, kajti potreba hrvaškega javnega glasila se je povsod čutila, ko se je bližal in še bolj ko je zboroval znameniti ogrski državni zbor od l. 1832. počemši, na katerem so Hrvati morali braniti svojo samostalnost in celokupnost ter se boriti proti širjenju magjarščine na Hrvaško. Gaj se je bil torej lahko lotil tudi dela, katero so mu drugi svetovali, vendar zdi se mi, da je on tudi iznašel »Kolumbovo jajce«, kakor prav dobro imenuje njegovo početje E. J. Tkalac.** Na vsaki način pa mu te misli niso vdahnili dunajski dvorni krogi, kakor so trdili Magjari,*** še manj pa je bilo k temu treba ruske »panslavistične« agitacije, o kakoršni se tudi Magjarom blodi.† Dosedanja poročila, še bolj pa uradne listine

* Lepo pripoveduje M. Bogović (Kolo IX, 47.), ko je naštel Šafaříkova, Kollárjeva in druga »večinoma nemški, toda v slovanskem duhu« pisana dela, tako-le: »Uz to se domorodci po raznih domovine naše gradovih dogovorahu o naprědku duhovnom, kojega potrěbu je svaki jur živo osećao ...« — ** Jugenderinnerungen aus Kroatien (Leipzig 1894.) str. 248. — *** Tam. — † Gl. Horváth Mich., Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns,

iz arhiva dunajskega ministerstva za notranje reči* pripovedujejo nam precej jasno, s kakimi težavami in po kakem potu je prišel Gaj k svojemu cilju.

* * *

Ko je Gaj končal pravniške študije v Pešti, je vstopil po takratni navadi kot »juratuš« pri banski stolici v Zagrebu: t. j. moral je bivati pri sejah banske stolice, da se seznani s pravniškim postopanjem, in prakticirati dve leti pri kakem odvetniku, da se pripravi za kako javno službo.** V pravniških krogih si je pridobil Gaj dobro ime, kajti zagrebški odvetnik Mirko Delivuk poroča 28. maja l. 1834. na Dunaj predsedniku najvišega policijskega urada, grofu Sedlnitzkemu, »dass er schon lange als Tabulae Banalis Juratus beeidet zu werden verdiente, und bei der bevorstehenden nächsten Banal-Tafel-Sitzung als Fori utriusque Causarum Advocatus zweifelsohne beeidet werden wird«. Ta javni položaj Gajev, dobro ime njegovega pokojnega očeta, ki je zapustil svojo lekarno v Krapini staršemu sinu, dedščina kakih 2000 gld. in pa primerno vedenje, zaradi katerega je bil povsod priljubljen, vse to je Gaju lahko dalo pogum k njegovemu podjetju im mu je po tem mnogo pomagalo, da mu je bilo dovoljeno.

Prošnjo za »privilegij«, da sme izdajati v hrvaškem jeziku »novine« (Zeitung) politične in slovstvene*** pod naslovom »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska« je vložil Gaj pri kr. ogrskem namestniškem svetu (konziliju) v Pešti l. 1832., kar nam je po zagrebških virih razjasnil Tade Smičiklas.† Na vprašanje konzilija so vse županije na Hrvaškem prošnjo priporočale; jako lepo jo

I, 460., 463. sl. Kako pišejo resnobni možje kakor Horváth v narodni zaslepljenosti zgodovino, naj pričajo te-le besede (tam, str. 463.): »Im Jahre 1835. weilte unter dem Vorwande des Studiums der kroatischen Sprache ein russischer Agent mehrere Monate lang in Agram, der mit L. Gaj und dem Grafen Johann Drašković in häufigem Verkehr stand. Wahrscheinlich hatten diese Conferenzen jenes gemischte politisch-belletristische Blatt zum Resultat, welches Gaj in diesem Jahre herauszugeben begann.« Vse to je izmišljeno. Gaj pa je že l. 1832. prosil za dovoljenje, da sme izdajati »Danico«. — * Pod signaturo: Polizeiakten Nr. 5749. ex 1834. — ** Poročilo Jurija Zlatarovića grofu Sedlnitzkemu z dne 30. maja l. 1834. — *** Ta hrvaški izraz za »politisch-litterärische Zeitung« rabi sam Gaj v pismu na St. Vraza 3. aprila 1834. Gl. Děla Stanka Vraza V, str. XVIII, br. 11. — † Rad jugosl. akademije knj. 80, str. 50—51. Prošnja in priloge morajo biti v Pešti, ako so se ohranile, kajti tudi listine ogrske dvorne kancelarije, ki je imela po tem posla z Gajevo prošnjo, so prenesli iz Dunaja v Pešto.

je podprla zagrebška z razlogi, ki so popolnoma v duhu takratnih romantičnih patriotičnih teorij; samo Dane Josipović, komeš turopoljskega kmečkega plemstva, ki je po tem igralo tako žalostno ulogo v zgodovini hrvaškega naroda, se je že takrat branil proti naprednejšim željam svojih rojakov. Iz pisma, ki ga je pisal prof. Moyses grofu Sedlnitzkemu 27. maja l. 1834., pa še vemo dalje, »dass sich der bessere Theil der hiesigen Einwohnerschaft wirklich zu Gunsten einer in der kroatischen Sprache herauszugebenden Zeitung erklärt hat. Alle königl. Freistädte Kroatiens, alle Komitate dieses Landes, der Hh. Bischof sammt vielen Gliedern des Domkapitels, ja selbst die angesehensten Mitglieder der letzt abgehaltenen Regnicolar-Versammlung haben sich zu Gunsten einer solchen Unternehmung offen ausgesprochen«.

Vendar vsi ti glasovi merodajnega hrvaškega javnega mnenja niso prepričali ogrskega konzilija, ki na noben način ni hotel dopustiti »političnih novin«, zaradi literarnega časopisa pa je od Gaja zahteval, naj dokaže, da ima sposobnost za taki posel in dovolj kapitala, s katerim bi jamčil, da bodo naročniki dobivali list vsak teden ali mesec.* Tudi ti pogoji ne pričajo o dobri volji ogrskega konzilija, ki je potreboval za ta odgovor celo leto; vsebina zadnjih besed pa je bila za Gaja naravnost razžaljiva, kajti on je hotel svoje novine izdajati dvakrat na teden.** Vendar Gaj je gotovo dal take garancije, proti katerim konzilij ni mogel ugovarjati: ni namreč res, da je Gajevo prošnjo odbil, ampak dal mu je samo »die Bewilligung zur Herausgabe einer litterarischen Zeitschrift in kroatischer Sprache, jedoch mit Ausschluss politischer Tagsneuigkeiten«.***

Ogrska vlada je torej dovolila tako »Danico«, kakoršna je pozneje izhajala enkrat na teden kot literarna priloga »Novin«. S tem pa Gaj in njegovi rojaki niso bili zadovoljni, v razburjeni politični dobi, ki je nastala, čutili so najbolj potrebo političnih novic. Na ogrskem državnem zboru se je razpravljalo o tak mnogih in tak važnih predmetih, da ni več zadoščevalo staro sredstvo političnih brošur, tem bolj ker se je sploh razširilo občno zanimanje za politične dogodbe po celem svetu. Gaj sam je tudi na to mislil,

* Smičiklas, Rad l. c. 51. — ** Grof Sedlnitzky v pismu z dne 19. maja 1834., pisanem odvetniku Delivuku in prof. Moysesu v Zagrebu, J. Zlataroviću v Samoboru. — *** Sedlnitzky v omenjenem pismu in v svojem »prezidijalnem

da se bo njegov list s političnimi novicami bolj širil,* in sam grof Sedlnitzky je potem priporočal cesarju Francu njegovo prošnjo s tem, da bo s političnimi novicami, katere lahko jemlje iz drugih časnikov, toliko prihranil, da bo mogel plačevati za druge prispevke in pa listu postaviti kolikor mogoče nizko ceno, da bo imel tem več naročnikov.

Gaj se je torej obrnil s »prošnjo na dvor« (Hofgesuch) naravnost do cesarja in kralja Franca I., pri katerem so hrvaški politiki z grofom Jankom Draškovićem že iskali zaslombe proti magjarskemu pritisku. O tej prošnji je ogrska dvorna kancelarija poročala cesarju že 29. avgusta l. 1833., bržkone ugodno za Gaja, kajti v kabinetskem pismu z dne 12. novembra l. 1833. je dobil grof Sedlnitzky, predsednik c. kr. policijskega dvornega urada (Präsident der k. k. Polizei-Hofstelle) nalog: »Mir bald möglichst** charakteristische Notizen über Ludwig Gay vorzulegen, und sich unter einem gutächtlich zu äussern, ob es keinem Bedenken unterliege, dem Gesuche und dem hierauf gestützten Antrage zu willfahren, und im Bejahungsfalle, unter welchen Modalitäten es allenfalls zu geschehen hätte«. Ako je ogrski dvorni kancelar grof Reviczky res cesarju priporočal, naj ugodi Gajevi prošnji, moremo si to tako razlagati, da je kot pravi državnik hotel tudi Hrvatom privoščiti naroden razvitek, za kakoršnega se je v korist svojega naroda uspešno boril proti nemški dvorni stranki, še bolje pa tako, da je kot ljubimec cesarjev*** znal njegovo mišljenje. Da so cesarja — in morebiti tudi Reviczkega — pridobili za Gajevo prošnjo vplivni Hrvati in njih prijatelji na Dunaji, vidi se iz tega, da je Franc I. zahteval nujno poročilo od svojega ministra za notranje reči (ta urad je imel po sedanjih pojmih grof Sedlnitzky), ki je proti volji Magjarov bil najviša policijska in cenzurna oblast za vso monarhijo.

Grof Sedlnitzky se pa s svojim poročilom nikakor ni požuril ter več nego šest mesecev ni ničesar storil, kar bi se dalo zasledovati po aktih. Vsegamogočni mož sploh ni bil hiter pri delu, in Gajeva prošnja mu gotovo ni bila tako na srcu kakor njegovemu

poročilu« za cesarja Franca I. z dne 15. junija 1834. — * Sedlnitzky pravi v omenjenem pismu, da Gaj prosi »auch die politischen Tagsneuigkeiten aufnehmen zu dürfen, als sich hiefür der Wunsch des besseren Theils der dortigen Einwohnerschaft aussprechen soll, und er nur dadurch dem Blatte mehr Eingang verschaffen, sohin den zur Aufrechthaltung des Unternehmens erforderlichen Absatz erzielen zu können behauptet«. — ** Podčrtano v izvirniku. — *** Pr. M. Horváth o. c. I, 163—164., 397—398.

gospodarju. Magjarska legenda, da so dunajski merodajni državniki s posebno hitrostjo izigrali Hrvate proti veliko-magjarskim težnjam, po takem ni utemeljena. Na vsak način državni kancelar grof Metternich uradno nikakor ni vplival na rešitev Gajeve prošnje, v državni kancelariji (Staatskanzlei) ni o njej nikakega sledu.* Radi verujemo, da je Gaj imel pri njem dolgo avdijencijo in si pridobil tudi njegovo podporo, ali da je prebrisani diplomat razlagal komaj polnoletnemu »juratušu«** svoje načrte, o katerih je ta nasproti svojim najboljšim znancem (seinen Intimsten) vselej molčal,*** nikakor ni verjetno.

Vpraša pa se, kedaj je bil Gaj na Dunaji ter imel ono imenitno avdijencijo pri cesarju Francu I., ki ga je vprašal, imajo li Magjari novine, ter po svoji prosti zdravi pameti razsodil: »Ako morejo Magjari pisati novine, zakaj ne bi mogli tudi Hrvati«?† Po vseh poročilih moramo soditi, da je bil na Dunaji samo enkrat. Misliti pa se more na jesen l. 1833. ali pa na spomlad l. 1834. Po pripovedovanju Tkalčevem†† bi se to bilo zgodilo l. 1833. Zdi se res verjetno, da je Gaj po svojem neuspehu v Pešti šel takoj na Dunaj, kamor je imel Kollárjevo priporočilo na grofa Jana Kolovrata, »predsednika splošne dvorne kancelarije«, ki je bil dober slovanski rodoljub, kolikor je to pri birokratu bilo mogoče.††† Ako k njegovim in Metternichovim priporočilom vzamemo še avdijencijo pri cesarju Francu I. in pa zanimanje vplivnega nadvojvode Franca Karla (očeta cesarja Franca Jožefa), ki se je takrat češki in hrvaški učil, za Gajevo podjetje, potem pač ne bi mogli razumeti, zakaj se Sedlnitzky celega pol leta za Gajevo prošnjo ni nič brigal. Bržkone so tukaj tudi pomešani razni vplivi ter vsi postavljeni že v ono dobo, ko so dosedaj neznani ljudje pridobili cesarja Franca in morebiti že tudi nadvojvodo Franca Karla na toliko za hrvaške novine, da je cesar od Sedlnitzkega zahteval poročilo o njih in Gaju.

Gaj sam je bil na Dunaji gotovo l. 1834., ker M. T(opalović) mu je pisal »iz Beča 24. prosinca 1835.« tako-le: »kada ste prošaste godine ovde bili, razgovarali smo se ustmeno o poprav-

* Koncipist c. in k. domačega, dvornega in državnega arhiva dr. T. Stokka, kateremu izrekam svojo zahvalo, je na mojo prošnjo mnogo iskal, vendar zastonj. — ** V listinah ni nikjer sledu, da bi Gaj bil že doktor, kakor se že v jesen na »proglasu« in potem v svojih novinah podpisuje. Kje je sploh dosegel doktorsko čast? Morebiti je bil v Lipsku promoviran »in absentia«, ako l. 1834. ni bil sam tam. — *** Tkalac, Jugenderinnerungen aus Kroatien, str. 249. — † Smičiklas, Rad l. c. 52. — †† Jugenderinnerungen, str. 248—249. — ††† Tkalac, o. c.

ljanju pravopisa našeg.«* Da je to bilo proti spomladi, sodim iz Smičiklasovega mnenja, da je Gaj dobil dovoljenje v aprilu l. 1834., in pa iz pisma, v katerem ta sam javlja 3. aprila iz Krapine St. Vrazu o novinah,** »kojeh vandavanje meni teda negda od dvora bečkoga (kak čujem) z premilostivum odlukom dopitano jest«.

Vendar o taki »odloki« še tudi sedaj ni bilo govora, pač pa so Gajevi osebni koraki imeli nasledek, da se je tudi grof Sedlnitzky lotil rešitve njegove prošnje. 19. maja l. 1834. se je obrnil do treh zaupnikov, kakoršnih je po takratni navadi imel tudi na Hrvaškem, namreč do zagrebškega odvetnika Mirka Delivuka, do Jurija Zlatarovića v Samoboru in do St. Moysesa, profesorja filozofije na zagrebški »akademiji«, z enakim pismom. Ko je načrtal Gajevo namero, javlja, da ima »aus Anlass der über dieses Hofgesuch gepflogenen Verhandlungen« priliko poročati Nj. Veličanstvu o Gaju in njegovem podjetju, ter prosi za to potrebnih natančnih poročil. Najbolj je seveda hotel vedeti, zasluži li Gaj popolno zaupanje v političnem oziru, in kaj se naj zgodi, da se novine ne bodo zlorabile, ako so res potrebne.

Pri takratnih poštnih razmerah so vsi zaupniki neizmerno hitro odgovorili in vidi se jim, kaka čast je bilo za nje zaupanje vsegamogočne dunajske Ekscelencije.

Mirko Delivuk poroča 28. maja l. 1834. jako ugodno o Gajevih osebnih razmerah, o njegovi veliki izobraženosti in njegovem jako dobrem glasu (in einem sehr guten Rufe stehet). Zanimivo je, da pri tem pravi, kako je Gaj poleg nemškega in latinskega jezika popolnoma zmožen »der Croatischen und Slavonischen Sprache«. Zloraba novin ni mogoča, saj ima Zagreb svojega cenzorja. V korist prošnje pa še navaja dosedaj neznani moment, »dass schon vor 36 Jahren eine croatisch-slavonische Zeitung existiret«. Kako se je zval ta list in kje je izhajal? Ne morem si misliti, da bi se bil Delivuk motil. Po takem ni bil prvi hrvaški list »Kraljski Dalmatin«, ki je izhajal pod francozko vlado v Zadru, ampak že Vodnikove »Ljubljanske Novice« so imele istodobnega tovariša pri Hrvatih. Zopet lepa paralela, kako sta se slovenski in hrvaški narod v duhu časa enako razvijala!

Juri Zlatarović,*** načelnik finančnega urada (Dreissigamt-Vor-

* Danica I, str. 19. — ** Děla St. Vraza V, str. XVIII. — *** G. župniku Fr. Forku v Samoboru, ki je moral mnogo poizvedovati, se zahvaljujem za poročila o tem možu. Zlatarović, pred krstom Goldschmied, je bil jako strog uradnik, pravi strah in trepet trgovcev. Pri umirovljenju je dobil plemstvo. Med

stand) v Samoboru, je bil gotovo star gospod, kakor sodim po njegovi tresoči se pisavi in po njegovih — nazorih. O Gaju, katerega je osebno znal, pravi (30. maja), da je v nravstvenem in verskem oziru brez madeža, ali prave politične omike si ni mogel pridobiti, »weil er ausser Agram und Karlstadt die Welt nur vom Hörensagen (!) kennt«, takozvana »Bücherwelt« pa vodi samo na kriva pota. Sploh njegovo literarno znanje ne more biti veliko in z gradivom, katero bi ponujal svojim rojakom v pouk ali pa v zabavo, bi bil torej skoro pri kraju. V uradu ali zunaj urada se ni mogel odlikovati, vendar med svojimi tovariši, ki navadno zgrešijo svoj poklic, si je v javnosti pridobil dobro ime. Zlorabe novin se torej ni bilo bati, ali težek je odgovor na vprašanje: »was eine politische Zeitung in kroatischer Sprache bezwecken soll?« Vendar poslušajmo dalje izvirne besede tega konservativca: »Denn es versteht sich, und die Erfahrung bestättiget es, dass derjenige, der bloss der kroatischen und keiner anderen Sprache mächtig ist, sich wenig um die ihn umgebende politische Welt kümmert; ein besser Gebildeter hingegen findet aller Orten des Landes nur mehr als zu viel Zeitschriften, politisch- und unpolitischen Inhalts, um seine Neugierde zu befriedigen. Bisher schlummert noch der Nationalwunsch Kroatiens und Slavoniens in seiner eigenen Sprache, auf Kosten aller übrigen glänzen zu wollen, und es wäre unheilbringend aus blosser Geldgierde diesen Schlaf zu stören, in so lange man nicht eine strenge Zensur hinzustellen hat, die dem gewöhnlich erwachenden Nationalparoxysmus im Wege zu treten vermag.«

Ako bi obveljalo mnenje domačega nasprotnika naprednih idej, še Hrvati ne bi bili dobili svojega časnika! Zato pa je napisal najlepše poročilo tujec prof. St. Moyses, ki je Hrvatom v ilirski dobi toliko dobrega storil, kakor pozneje kot škof svojim slovaškim rojakom na Ogrskem. Branil je mnogokrat pravice hrvaškega jezika in hrvaške narodnosti javno in uradno, mnogo pa je pisal izvrstnih tajnih poročil grofu Sedlnitzkemu pod šifro V. W. V takratnem jako obširnem poročilu (z dne 27. maja l. 1834.) v nasprotju z Delivukom in Zlatarovićem najprej razpravlja vprašanje, so li hrvaške novine potrebne. O tem je imel že dolgo svoje utemeljeno mnenje, da bi bile posebno koristne duhovništvu na Hrvaškem in v Slavoniji, ki nima prilike za izobrazbo v materinskem jeziku in vsled tega ne more

zaupnike Sedlnitzkega je prišel pač po svojih sposobnostih in pa po svojem uradnem položaju, ker poglavar finančne straže na meji je imel mnogo prilike spoznavati ljudi in razmere.

naroda tako poučevati, kakor bi bilo treba. Veselilo ga je torej neizmerno, ko je od zagrebškega škofa Aleksandra Alagovića slišal na svoja ušesa, da bi on iz istega vzroka hrvaške novine s vsemi močmi podpiral.

In zares, najboljši učitelji zanemarjenemu hrvaškemu narodu so duhovniki, ki so sami nekoliko napredovali v svojem jeziku, kakor Miklоušić, Krizmanić in Kristianović. V tem oziru bi bile torej hrvaške novine jako koristne. Pri tem bi pa še duhovnike vzpodbujale sploh h koristnemu čitanju, kajti »gewöhnlich liest man in seiner Muttersprache am liebsten; ja viele der hiesigen Geistlichen können nicht einmal in einer anderen der lebenden Sprachen etwas lesen, weil sie solches nicht verstehen«. Novine bi torej razširjale koristno znanje in preganjale pri duhovnikih lenobo, ki ima toliko slabih nasledkov.

Diplomatično previdno in prav bistroumno razlaga Moyses politično korist hrvaških novin s temi-le besedami: »In der nächstens anzuführenden Ansicht kann Unterzeichneter leicht irren; dies fühlt er selbst, da seine Prämissen zu wenig positiv sind, doch fühlt derselbe die Pflicht, diese Ansicht Eurer Excellenz treulich unterzubreiten, da er sie einmal hegt, und hofft, dass sie ihm von Euer Excellenz auf jeden Fall zu Gute gehalten wird, da sie von der reinsten Ergebenheit gegen das A. h. Herrscherhaus motivirt wird. Der Magyarismus nehmlich, wie er sich bei dem unbesonneren, jedoch leider vielleicht dem zahlreicheren Theile der privilegirten Bevölkerung jenseits der Drau in den neuesten Zeiten offenbart, scheint überall in engster Verbindung mit einer Art von Radikalismus und Akatholicismus aufzutreten, und vielleicht würde man dieser Art von Propaganda — denn übrigens giebt es gewiss sehr viele besonnene Ungarn -- nicht zu nahe treten, wenn man annähme: ihr letzter Zweck sei, die Bande mit den kaiserlichen Erblanden möglichst locker zu machen. Nun ist aber bei dem jetzigen Schwung und Richtung der Dinge gar nicht unmöglich, dass wenigstens mit der Zeit dieser magyarische Ultraeifer sich auch auf Provinzialkroatien erstrecke. Diess kann man umso leichter annehmen, je gewisser es ist, dass oft ein Comitat eigentlich nur durch ein paar beherrschende Stimmen geleitet wird, -- dass z. B. in den Thuroczer und Lipthauer Gespannschaften, wo doch die magyarische Sprache nicht mehr einheimisch ist als in Kroatien, dennoch jetzt für den Magyarismus wesentlich mitgewirkt wird, — dass das Veröczer und Poseganer Komitat in Slavonien schon ein Beispiel hierin liefern — und

letztens, dass schon selbst in Provinzial-Kroatien die Keime des Magyarismus und Akatholicismus bei einigen Advokaten sich zu entwickeln anfangen. — Sollte nun die allgemeine Verbreitung des Magyarismus nicht in den A. h. Planen liegen, so wäre gewiss die Belebung der kroatischen Nationalsprache das natürlichste Mittel dagegen. — Dies Mittel wäre um so leichter anwendbar, je gewisser es ist, dass sich der bessere Theil der hiesigen Einwohnerschaft wirklich zu Gunsten einer in der kroatischen Sprache herauszugebenden Zeitung erklärt hat . . .«

S temi razlogi je zadel Moyses struno, ki je morala v oni dobi posebno simpatično zveneti dvoru in dunajskim državnikom. V dokaz nam bo poročilo grofa Sedlnitzkega, ki je cesarju navajal iste nazore in večkrat z besedami prof. Moysesa. Politične zlorabe se pa ta ni bal: za to so mu jamčile osebne lastnosti Gajeve, z »ultraliberalnimi načeli« sploh ne bi imel sreče pri Hrvatih, in cenzura ima tudi dovolj moči in volje, da brani njih razširjanje, naj postane kdorkoli cenzor po prof. Jos. Jurjeviću, ki je bil iz Zagreba prestavljen na vseučilišče v Pešto; za to jamči tudi viši ravnatelj zagrebškega šolskega okroga, grof Karl Peter Sermage, ki cenzuro nadzira.

Kratko ali jako ugodno poroča Moyses o Gajevih osebnih lastnostih in sklepa, da je Gaj »bei den vornehmsten, öffentliche Aemter verwaltenden Männern Kroatiens sehr gut aufgenommen«.

Koncept obširnega »prezidijalnega poročila« Sedlnitzkega je bil gotov že 8. junija. To je bilo vendar hitro, ali cesar in kralj Franc I. je že predolgo na nje čakal ter je v biljetu z dne 16. junija zahteval, da je »ohne weiteren Verzug sogleich zu erstatten, und die Ursachen der bisherigen Verzögerung statthältig auszuweisen«. To je gotovo oster in ravno takrat nezaslužen opomin, ki pa jasno dokazuje, kako mogočni vplivi so podpirali Gajevo podjetje! Opravičeval se Sedlnitzky ni, datiral je samo na mnogih mestih lastnoročno popravljeno in dopolnjeno poročilo z dne 15. junija l. 1834.

Prezidijalno poročilo grofa Sedlnitzkega je imelo 14 prilog, izmed katerih je on dodal samo prepise omenjenih treh poročil svojih zaupnikov na Hrvaškem. Da ugodi Najvišemu povelju, se je pred vsem trudil dobiti od zaupnih dopisnikov natančna poročila »über die Persönlichkeit des Bittstellers, und vorzüglich über jene Eigenschaften und Verhältnisse desselben, welche bei der Würdigung der Zulässigkeit seines neuen, auf die Nationalbildung und die öffentliche Meinung unbezweifelt Einfluss gewinnenden Unternehmens beachtet werden müssen«. Nadalje se je hotel prepričati gledé »des

in dem vorliegenden Gesuche und in den darüber gepflogenen Verhandlungen geltend gemachten wesentlichen Umstandes, dass durch die beabsichtigte Herausgabe eines eigenen politisch-literärischen Blattes einem wahrhaften Bedürfnisse oder doch wenigstens einem lebhaft gefühlten Wunsche der kroatischen Nation begegnet und entsprochen würde«. Prilaga svoja poročila, »welche, wenngleich hinsichtlich des Bedürfnisses für die Erscheinung einer eigenen kroatischen Zeitung von verschiedenen Ansichten ausgehend, dennoch die Persönlichkeit des Unternehmers im Wesentlichen mit einer beruhigenden Uebereinstimmung schildern«.

Pohvalna slika Gajeve osebe ima sklep, da ni nikakega pomiselka »hinsichtlich der persönlichen Eigenschaften, Qualification und Vertrauenswürdigkeit des Unternehmers«.

Najvažnejši odstavek govori seveda o potrebnosti Gajevega podjetja in moramo priznavati, da dela čast grofu Sedlnitzkemu, ki je večinoma razširil in še bolje utemeljil nazore prof. Moysesa. Glasi se v izvirniku tako-le: »Wenn es nicht in Abrede gestellt werden kann, dass die kroatische Nation hinsichtlich ihrer intellektuellen Bildung den Bewohnern der übrigen, durch die weise Regierung Euerer Majestät beglückten Provinzen Allerhöchst ihres gesammten Kaiserstaates bisher noch zurücksteht, so dürfte es ebensowenig einem Zweifel unterliegen, dass wenigstens zum Theil die Ursache hievon in der Mangelhaftigkeit ihrer Kenntnisse und in der geringen Ausbildung ihrer Nationalsprache lieget. Nicht nur dass der gemeine Mann in Kroatien, sobald er dem Schulunterricht entwachsen ist, zu wenig Mittel findet, durch Selbstbildung seine Kenntnisse zu erweitern, so haben selbst jene Klassen von Staatsbürgern, welche zunächst zur Ertheilung des Unterrichtes, zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse, zur Belebung des moralischen und religiösen Gefühles und zur Befestigung echter patriotischer Gesinnungen im Geiste der Regierung zu wirken berufen sind, daselbst schon deswegen mit mancher Schwierigkeit zu kämpfen, weil sie auf die, ihrer Leitung zugewiesenen Individuen in einer Sprache wirken sollen, welche sie bei ihren Vorbereitungsstudien nicht kultiviren und worin sie sich zu ihrem Berufe zu vervollkommnen, wegen des Mangels an anziehenden Hilfsmitteln ebenfalls nicht besonders aufgemuntert sind. Wird mit dieser, von sachverständigen Männern anerkannten Rücksicht noch die Betrachtung verbunden, dass es nicht in der Allerhöchsten Absicht Euerer Majestät liegen dürfte, die Nationalsprache der Kroaten durch jene der Magyaren

verdrängen zu lassen: so möchte die Herausgabe eines geeigneten periodischen Blattes in kroatischer Sprache wohl allerdings zeitgemäss erscheinen, besonders nachdem es sich durch die von mir veranlassten Erhebungen bestättiget hat, dass wirklich der Wunsch eines grossen Theils der Einwohnerschaft jener Komitate und Kommunitäten, wo die kroatische Sprache einheimisch ist, sich für die Existenz eines solchen Blattes ausgesprochen habe.«

Po Gajevem programu naj bi prvotna »Danica« dvakrat na teden prinašala »Mittheilungen aus dem Gebiete der Land- und Hauswirthschaft, der Naturgeschichte, der Geographie, der Völker- und Staatengeschichte, der Literatur überhaupt und der Philologie insbesondere, dann philosophische Aufsätze, Gedichte, endlich einen Auszug aus den politischen Tagsneuigkeiten« in kot dodatek še »Intelligenzblatt« (tako ponosno ime je v takratnih nemških listih nosil — »Oglasitelj«!). Ker je za literarne predmete imel Gaj že dovoljenje od kr. ogrskega namestništva, šlo je samo za to, da sme »auch ein Compendium der politischen Tagsneuigkeiten aufnehmen, somit dasselbe (sc. Blatt) als eine politisch-literärische Zeitung ankündigen und herausgeben«. Sedlnitzky priporoča to, da bo Gaj mogel svoj list po kolikor mogoče nizki ceni prodajati in ga bolj razširiti. Pri tem pa mora seveda samo take članke sprejemati, »welche bereits in einem andern inländischen, somit nach den k. k. Zensurnormen zensurirten politischen Zeitungsblatte erschienen sind«, kakor se to godi pri dunajskem tudi politično-literarnem listu »Der Wanderer« in pri mnogih drugih v c. kr. deželah izhajajočih listih; nadalje pa mora biti cenzura lista natančna in stroga.

V smislu teh pogojev je stavil Sedlnitzky svoj predlog, naj se Gajevi prošnji ustreže, ali prosil je Nj. Veličanstvo še posebe, naj kr. ogrski dvorni kancelariji naroči, da se mora novi list popolnoma v smislu cenzurnih pravil presojevati, posebno pa ni dovoljeno, da se v čemkoli predloženi načrt in pa navedeni pogoji izpremené.

9. julija l. 1834. je Franc I. v Weinzierlu (pri Kremsu) predlog Sedlnitzkega v celem obsegu potrdil i ogrska dvorna kancelarija je dobila primerno latinsko resolucijo. Kako nenavadna je bila latinščina za pisarje dunajskega najvišega policijskega urada, kažejo mnogi pogreški v prepisu te resolucije, ki se je ohranil na Dunaji.

Črez Pešto je prišlo dovoljenje v Zagreb ne v novembru l. 1834., kakor poroča Smičiklas,* ampak vsaj že v oktobru, ako ne še prej.

* Poviest hrvatska II, 442.

Svoj imenitni »Oglas«, v katerem vabi Gaj na naročilo »Novin Horvatskih«, je namreč izdal 20. »listopada«, kar je po prvem letniku »Danice«, v katerem se rabijo kajkavska imena mesecev (prosinec = januar, sečen = februar, sušec = marc) treba tolmačiti »20. oktobra«* ne pa novembra.**

Gaj se je takoj v »Oglasu« obračal do vseh južnih Slovanov brez Bolgarov in do ostalih »Slovencev« (t. j. Slovanov), vendar po svojem načrtu in dovoljenju je mislil v prvi vrsti na svoje »Horvate« in na ves narod trojedne kraljevine. Zanimivo je opazovati, da se že v »Oglasu« približuje poznejšim naslovom svojih listov. Oglaša namreč za l. 1835.: Narodne na dve posebne strani razdeljene Novine Horvatske pod napisom: »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska.« Tu se Gaj torej še drži od njega izprošenega in dovoljenega mu imena, vendar dalje pravi: »Prva stran, iliti tak zvane: „*Novine Horvatske*“ zadržavale budu vse najnovejše političke dogodjaje, — dvakrat na tjeden, vsaki put na pol arkuša; — druga pako stran, ista najmre: „*Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*“ jedenput vu tjednu Novinam Horvatskem na pol arkuša zoseb priklopljena — zadržavala bude ne samo vu Horvatskom, nego i vu drugeh ilirskeh narečjah vnogovrstne, tak na lahku zabavu i razveselenje, kak na primerno razsvečenje i vugodno, ter hasnovito podvučanje spadajuče stvari«.

Gaju so pri tej razdelitvi gradiva služili za vzor takratni nemški listi, v prvi vrsti pa »Agramer Zeitung« z njeno literarno prilogo »Luna«. Vendar že v prvem letniku je odstopil od dovoljenega mu imena, ker njegov politični list se zove le: »Novine Horvatske«, prvotno ime: »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska« pa nosi samo literarna priloga. Je li imel za to posebno dovoljenje zagrebških uradov (cenzure), ne vem. V še bolj izpremenjenem naslovu drugega letnika »Ilirske Narodne Novine« (in »Danica ilirska«) pa nahajamo iz prvotnega »Oglasa« izraz »narodne«. Vse te izpremembe naslova in nekoliko tudi vsebine obeh listov niso bile v zmislu niti predloga Sedlnitzkega niti prošnje samega Gaja,

* V I. kajkavskem letniku se glase imena poslednjih treh mesecev: listopad, studen, gruden, v II. že popolnoma ilirskem pa: listopad, studen, prosinac. Že ta zmešnjava kaže, kaka nesreča so »narodna« imena mesecev pri Hrvatih, Slovencih, Čehih in Poljakih, ki rabijo nekatera imena za različne mesece in se s tem oddaljujejo od sebe in še bolj odtujujejo Rusom, Srbom i Bolgarom, kateri so v tem oziru bili tako pametni, da so ohranili v vsem omikanem svetu navadna latinska imena. — ** Smičiklas, Rad 80, str. 53.

vendar pri dobri volji zagrebške cenzure so bile tem bolj mogoče, ker v latinski rezoluciji cesarja in kralja Franca I. se Gajevo podjetje imenuje vedno le »Ephemerides«, kar se je pač nahajalo tudi v odloku, ki ga je Gaj dobil.

Politične novice prvih letnikov »Novin« seveda nimajo posebne veljave, ker so se morale sprejemati iz že cenzuriranih drugih listov, ki pa tudi niso uživali velike svobode. Vendar tudi tukaj je bilo življenje bolj mogočno nego vse zapovedi in prepovedi. Novine so morale poročati o domačih hrvaških in sploh jugoslovanskih dogodkih ter so prinašale večkrat izvirne dopise s turške meje in dajale prostora celó polemičnim glasovom belgradskih strank. Zanimivo je, kako je Gaj v početku svoje rojake najprej seznanjal s historično-statističnimi poročili o evropskih državah, iz katerih je prinašal novice. Treba je tudi omeniti, da so »Novine« večkrat prinašale poročila o napredku slovanskih literatur. Važna so tudi njihova oznanila domačih književnih in glasbenih proizvodov, ker kritik takrat niti »Danica« ni prinašala. Kdor hoče književno gibanje pri Ilircih zasledovati, mora torej tudi v »Novine« pogledati, ki so danes drugači precej pozabljene, dasi so o svojem času delale največ šuma.

Stalno vrednost je pa ohranila »Danica«, ki je v vsakem oziru skoro presegala vse Gajeve načrte. Glavno zaslugo za to so imeli Gajevi navdušeni sodelavci, ki so se takoj zbrali okoli njegovega glasila, katero je bilo samo izraz novih idej in teženj: ako ga ne bi bil stvaril Gaj, storil bi bil to prej ili pozneje nekdo drugi, ki bi bil morebiti boljši literat nego Gaj, vendar to ne krati njegove zasluge, da je začel novo delo, katerega potreba se je obče čutila, prav dobro in uspešno.



Dunaj.

Dr. Matija Murko.

RUŽA POŽRTVOVNOSTI.

U kitnjastom Gvozdu izdahnu plemenitu dušu svoju Petar Svačić. Sva Hrvatska proplače za njim. Golemu mogilu digli nad njegovim trupom vjerni Hrvati; a kad bi noći o ponoći, zasja nad mogilom neobičan sjaj. Zlatokosa vila se pojavi, zakuka ljuto, a vrela joj suza pade na svježi grob. I gdje je njezina suza pala, — nikne bajna ruža.

Vila zadrhta s udivljenja i reče: »Ti ćeš se, ružo, zvati ružom požrtvovnosti; a jer si nikla iz moje suze, moći će samo rijetki da se tobom okite. Tek jednom svakoga vijeka procvast ćeš bujnim cvatom i to u času, kad će se Hrvatskoj roditi muž, koji će sve žrtvovati za slobodu i sreću doma svoga. Ja ću te tada ubrati i tobom okititi grudi novorodjenika, da mu tvoj miomiris prožme i srce i dušu.«

I nesta vile, — a ruža docvate.

Prolazila godina za godinom i vijek za vijekom — noseći u svom krilu teške kušnje i patnje. Hrvatski se narod nije samo udilj morao boriti za rodjenu grudu, nego je dugo bio štitom i bedemom čitave Evrope. Za zasluge mu u svakome vijeku na Svačićevu grobu nikla ruža požrtvovnosti, kojom se redom zakitili Pavao Šubić, Stjepan Tvrtko, Nikola i Petar Zrinjski i drugi velikani. Njihovu se junaštvu i žarkoj ljubavi za dom treba da zahvali, što nam narod u dugim i krvavim borbama za svoje i ljudske ideje nije podlegao.

U to svanu i devetnaesti vijek.

Mrtvilo širilo svuda svoja tamna krila. Sunce zlatne slobode kao da je za uvijek zašlo. Jad i tuga pritisli kao móra sav hrvatski

narod. Ali iznenada usred ciče zime ogrija sunce sreće Hrvatsku i napuni sva srca divnom slutnjom . . .

To bi 4. veljače god. 1815. U cik zore vinu se sa Svačićeva groba vila s ružom požrtvovnosti put ravne Slavonije, a u skromni osječki dom. Tu se nadvi nad kolijevku, u kojoj je novorodjenče snivalo prvi san. Tihano ljubnu vila dijete. Mališ se prenu, otvori oči, a vila mu stavi miomirisnu ružu na grudi uz poklik: »Budi dika Hrvatstva i Slavenstva!«

I vila iščeznu; a osječki je mališ rastao i postao mužem. Braneći neumorno svetu vjeru i radeći uporno oko boljka hrvatskoga naroda izvojštio je sebi jedno od prvih mjesta u nizu hrvatskih velikana, nadarenih ružom požrtvovnosti sa Svačićeva groba. Zato se danas doista ne ponosi njime samo Hrvatska, nego i čitavo Slavenstvo! . . .

Ivanec kraj Varaždina.

Božidar Kukuljević Sakcinski.

ASTRONOM D. M. BOGDANIĆ.

Već od vremena preporoda naukâ i umjetnosti -- od početka petnaestoga stoljeća ovamo — nalazila je astronomija, po dosta raširenom mišljenju kraljica medju naukama, revnih prijatelja i radnika medju sinovima naroda hrvatskoga.

Oko polovine petnaestoga stoljeća nalazimo već u Dubrovniku, gdje su svim matematičkim naukama osobito voljeli, graditelja matematičkih i astronomskih instrumenata. U to se doba na sasma drugom kraju ističe kao gojitelj astronomije naš slavni pjesnik Ivan Česmički (g. 1434.—1472), nazvan Janus Pannonius, koji g. 1466. piše pismo dubrovačkomu matematiku Gazoliju, da mu naruči o njegovu trošku »armilarne sfere Ptolomejeve« i druge instrumente, jer da ovdje »u kraljevini Ugarskoj« nema vještakâ, koji bi umjeli graditi takove instrumente. Burattini spominje pače u jednom pismu astronomu Bouillandu, da su već onda upotrebljavali u Dubrovniku nekakov tubus sa zrcalom, na koji da su se vidjeli 25—30 milja (morskih) daleki brodovi tako točno, kao da su u luci.

Na početku se je sedamnaestoga vijeka u Dubrovniku opet pojavio na polju astronomije revan radnik, jedan od najvećih muževa, što ih je ovaj slavni grad dao svijetu, Marin Getaldić (g. 1668. do 1726.). Baveći se oko konstrukcije sferičkih i paraboličkih zrcala u optičke svrhe i motreći nebo na tek izumljeni teleskop, boravio bi po čitave dane u svojoj »Betinoj špilji« na podnožju brda Bergata nasusret Lokrumu. Ovaj mu je studij unio ime zloglasnoga vrača »Bete«, kojega su se ribari u ono doba osobito bojali.*

* Ispor. moju raspravu: »O Marinu Getaldiću (Rad jugosl. akademije Knjiga 117/I. Zagreb 1896.).

Stotinu gotovo godina poslije izišao je iz Dubrovnika slavni Rugjer Bošković (g. 1711.—1787.),* utemeljitelj još danas glasovite zvjezdarnice u Milanu, kojoj je do konca god. 1900. bio na čelu poznati astronom Schiaparelli.

Godinu dana prije smrti Boškovićeve — g. 1786. — pojavio se je prvim svojim književnim radom i Dane Mirko Bogdanić na horizontu nauke, koji je nikao gotovo na protivnom kraju kraljevine hrvatske — u Virovitici. I on je postao astronom, pa da bude bolje sreće u životu, sva je prilika, da bi se bio popeo medju tadašnje prvake u toj nauci. No i po onom, što je zaista uradio, zavrijedio je, da mu se ime otme zaboravi i uskrisi u uspomeni narodnoj.

Godine 1760. dne 5. studenoga rodio se je naš Dane Mirko od roditelja Nikole i Ane Bogdanić, rodjene Damjanić, kao drugo dijete po starosti. Obitelj je naglo rasla i roditelji su imali brigu oko desetero djece, medju kojom je bio naš Dane (ili po krsnoj knjizi Mirko) najstariji sin. Odrasao je u siromašnim prilikama, pa se čini, da je očeva želja bila, da se posveti svećeničkomu staležu, jer se je već u mladim godinama pokazivao njegov sjajni um, kojemu se je pridružila tiha skromnost srca i duše. No on se je odlučio posvetiti matematičkim naukama, koje je izučavao najprije u sveučilištu peštanskom pod znamenitim tadašnjim profesorom matematike i astronomije I. Paskvićem (g. 1759.—1829.). U 25. godini (g. 1785.) ga već nalazimo kao izvanrednoga profesora matematike u kr. akademiji u Velikom Varadinu, gdje se uz svoju struku s velikim uspjehom bavi i latinskom poezijom: pojav, koji se dosta često pokazuje, da su na ime astronomi i dobri pjesnici.

Kao profesor u Velikom Varadinu izdao je Bogdanić g. 1786. svoju prvu stručnju radnju: formule za dijeljenje ravnih likova (»Formulae pro spatiis rectilineis, aut quae in haec resolvi possunt, per lineas parallelas dividendis. Pestini. 1786. 8°. 28 str. i 1 tabla«). Izveo je u toj raspravici jednostavne formule, koje pokazuju stalan zakon, te su sasma općene i dozvoljavaju jednostavnim izvlačenjem drugoga korijena riješiti pitanje o dijeljenju likova na jednake dijelove ili na dijelove, koji su u zadanu omjeru, a crte dijelenja da budu sve paralelne. Želja, da se usavrši u matematici i osobito u astronomiji, prinukala ga je, da ostavi mjesto u Vel. Varadinu i podje u Beč, gdje je svoje znanje u astronomiji raširio i usavršio kod poznatoga astronoma Triesneckera. U Beču je bio Bogdanić sve

* Ispor.: Život i ocjena djelâ Rugjera Josipa Boškovića (Rad jugosl. akademije. Knjiga 87.88.90. Zagreb 1887.—88.).

do god. 1796. Tu je izdao knjižicu pisanu hrvatskim jezikom: »Dogodjaji svieta. Dio I.«, u kojoj jednostavnim jezikom pripovijeda glavne dogodjaje iz historije svijeta. Kako je ovo jedina radnja Bogdanićeva pisana na hrvatskom jeziku, vrijedno je, da o njoj zabilježimo nešto, makar da i ne ide u red njegovih stručnjih radnja matematičkih i astronomičkih. Knjižica ova ima 132 strane u maloj osmini, te je samo prvi dio veće radnje, no nastavak nije nikada izašao. Izašla je god. 1792. u Beču kod Jos. Baumeistera. Iz posvete: »Nikoli Bogdaniću, precienjenomu roditelju svojemu«, razbiramo povod ovomu djelu. Ocu, »koji je sveudilj nastojao, da njegovo biće bude ne samo njemu ugodno, veće i općenomu domovinstvu našemu prudno« posvećuje svoj rad i moli oproštenje, »ako nije odlučenju i ufanju njegovomu odgovorio«. »Samo volja i prignuće duše jesu vlastnost njegova, i ova su jur davno prikazana domorodstvu« i ocu. Djelo njegovo nije ni »stvar dostojanstvu domorodstva prikladna«, niti može da bude »podpor starosti očeve; ona tek služi za osvietlanje sina, koji ne traži čest svoju u uživanju stvarieh, prid kojim zablišteno mložtvo pada na lice svoje, veće u krepkoj uzdanosti«, da je otac zadovoljan »s ćudi i prignućem sina«. U »pridgovoru« razlaže, za što se je dao na pisanje ovoga djela. Njemu je zemlja tek jedan dio svijeta, svemira, no on uzima »sviet« u užem značenju: on »ne gleda niti zemlju svu, veće samo plemeniti jedan dio, to jest čovičanstvo«. Nada se koristi od ovoga svoga djela: svaki je dužan svoja djela onako upravljati, da družtvo može svoj »kraj« dokučiti; družtva kraj ne može drugi biti, nego čest cieloga, i ona čest stoji »u namjerenju i tvornom uživanju dobara«, kao n. pr. blaga, slobodnosti, slave. »Dogodjaji svieta treba da pokažu u izgledu, kako je općena čest slučena s česti svakoga gradjana, pa da svaki pučanin, koji ljubi napredak, bude spravan sveudiljno tvoriti o napredku cieloga družtva.« Na koncu se ispričava Bogdanić radi jezika, koji mu ne ide, kako bi sam htio, s razloga, što je već 20 godina udaljen »od rodjene države« i što je veći dio života »proveo u teegu mathematskomu«. Prvi je dio djela po sadržaju, štampanom ispred knjige, bio razdijeljen na 20 »poglavja«, od Adama do vladaoca Egipta, no štampano je samo prvih 15 poglavja do kralja Cyrusa. Knjižica je ova za tadanje vrijeme svakako zanimljiv pojav u hrvatskoj knjizi, već i radi svoga doista širokoga pogleda u shvaćanju povijesti.

Godine 1796. pozvan je Bogdanić za drugoga pristava na zvjezdarnicu u Budimu s plaćom od 400 for. na godinu, a dvije godine

kasnije postao je prvi pristav sa 600 for. plaće, i tu počinje njegov stručni astronomički rad. Resultate svoga motrenja i mjerenja priopćivao bi svake godine u bečkim »Ephemerides Vindobonenses« od Triesneckera i drugim stručnim časopisima njemačkim, francuskim i engleskim. Tu je zasnovao i druge naučne radnje, koje je djelomice izdao u Zachovu časopisu »Monatliche Correspondenz«, djelomice su pako ostale nedovršene, kao n. pr. njegova »Mechanica coelestis«, koja je dospjela tek do desetoga arka, a za koju se kazivalo, da se u njoj javlja duh poput Laplacea.

Po nalogu cara Josipa pošao je Bogdanić, koji je već bio stekao glas vrsna astronoma, u društvu s kapetanom Lipszkyjem g. 1798. na dvogodišnji put po Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, da astronomički odredi geografski položaj raznih mjesta na granicama i u nutrinji ovih zemalja kao nužne predradnje za poznatu Lipszkyjevu kartu ovih zemalja, koja je g. 1806. zaista i izišla u Pešti. S jednostavnim instrumentima dao se je Bogdanić na taj teški put, koji je trajao sve do konca g. 1799. i svršio je svoju zadaću neobično točno kraj svojih slabih instrumenata. Na prijedlog Zachov nabaviše barun Josip Podmaniczky i grof Franjo Széchenyi izvrstan Hadley-jev sekstant (sa zrcalom) i točan engleski kronometar, kako bi Bogdanić s tim savršenijim pomagalima svoja astronomička mjerenja mogao nastaviti, raširiti i usavršiti. No do toga žalibože nije ni došlo, jer ga je prije zatekla smrt.

Na tom astronomičkom putu proputovao je Bogdanić cijelu Hrvatsku i Slavoniju od Karlobaga i Rijeke pa sve do Zemuna. Tako ga po njegovim pismima Schediusu nalazimo dne 13. siječnja g. 1799. na Rijeci, gdje odredjuje na osnovi svoga astronomičkoga mjerenja geografsku širinu i dužinu Rijeke. Dne 26. ožujka g. 1799. motri u Karlobagu izlaženje prvoga Jupiterovoga Mjeseca iz sjene Jupiterove Dne 8. srpnja je već u Oršovi, a u prosincu je iste godine u Skalici na sjeveru Ugarske.

Resultati ovoga astronomičkoga putovanja imaju trajnu vrijednost i učvrstili su glas Bogdanićev u astronomičkim krugovima još više; no to je putovanje poradi velikih poteškoća usadilo i klicu smrti u tijelo mladoga još čovjeka. Tako n. pr. piše iz Skalice dne 17. prosinca g. 1799.: »Nestrpljivost me načinila skeletom; tako nepovoljnoj se klimi nijesam nadao. Sva pokrića zvijezda i sve pomrčine Jupiterovih trabanta u ovom mjesecu prodjoše neupotrebljene . . .«

Već godine 1800. pokazaše se počeci sušice. U veljači g. 1801. bolest okrenula na gore a u ožujku ga iste godine uhvatio krvav

kašalj, koji ga je srušio u postelju. Peštanski ga je knjižar Killian primio u svoju kuću, jer bi na budimskoj zvjezdarnici samac i bez ičije pomoći morao bio skapati. Punih ga je osam mjeseci besplatno njegovao, dok ga nije smrt riješila muka dne 31. siječnja g. 1802.

Posljednje Bogdanićevo djelo bio je epitaf povjestničaru opatu Prayu, prijatelju iz dana u Velikom Varadinu, koji je ispjevao nekoliko dana prije svoje smrti. Evo ga:

Prayus hic situs est; Prayum si nosse cupido
Paullum prisca anima secla revolve tuo;
Invenies quondam exstinctas nunc vivere gentes,
Divinae hoc Prayi est mentis et artis opus.

U nekrologu, što mu ga je napisao njegov suradnik kod spomenute karte i mnogogodišnji prijatelj Schedius, daje ovu karakteristiku njegova značaja: »Njegov izvrsni genij, sastavljen s poštenim i dobrim srcem, koje nije moglo nikoga da uvrijedi, njegova izvanredna snaga duha, koju je pratila osobita delikatesa i skromnost, učiniše ga čovjekom, kojega su svi njegovi prijatelji štovali i kojega za stalno ne će zaboraviti.«

Koliko su ga cijenili suvremenici, neka pokažu i ove dvije tužaljke nad preranom smrću njegovom. Jedna glasi:

Astronomia suas in quo firmare volebat
Vires et vitam ducere, mortuus est
Vir juvenis Daniel! Vitam labor improbus illi
Rupit et in luctum sidera nostra dedit.

Drugi opet prijatelj žali za njim ovako, nazivajuć ga sinom zemlje Ugarske:

Er mass mit unsterblichem Auge
Des Himmels unendlichen Raum;
Doch messen drei kurze Schritte nun,
Wanderer, ach! sein frühes Grab.
Es nannte die Seine und Themse ihn
Ungariens werdenden Herschel;
Und doch vermisst es ihn so leicht
Das undankbare Vaterland!

Zagreb.

Dr. Oton Kučera.

VANDA.

Pomlad je trosila po drevju svoje prve cvetove, nad mestom se je plavílo nebo, po zraku pa je trepetala razkošna, oplodujoča gorkota. Iz gozda sèm se je čul klic kukavice, a na bohotno zelenem kostanju je popeval neutrudni ščinkovec svojo svatovsko pesem ter klical koketno nevestico. Mlada črešnja poleg okna je trepetala ob poljubih nagajivca vetra v deviškem svojem plašćku. Ljubezen, toplota, hrepenenje med nebom in zemljo . . .

Tam v skromni sobici pa sta gospodarili trpkost in malodušje.

— . . . Vidiš, in sedaj sem zopet na cesti! Nenadoma je prišlo . . . Glej, koliko vencev, koliko trakov visi po stenah, — in onile kovčeg je poln samih svilenih manšet nekdanjih prekrasnih šopkov. In vendar! Danes sem na cesti — brez doma — sama sredi sveta.

— A če bi hotela, Vanda, — če bi bila taka kakor marsikatera . . . ah, kako podli so ljudje!

— Dà, samo če bi hotela! Tu je roka, steza se po meni . . ., »na, na! — primi, drži, in brezskrbno življenje se ti odpira na iztežaj . . .« Toda nočem! — nočem! — nikdar ne! — Ah, mati moja!

Mlada bleda igralka še malone otroškonežnih oblik je sedela na odrgnjenem divanu. Male, drobne, ozke ročice si je pritiskala na še nerazcvele prsi, njene velike, črne, z dolgimi vejicami obdane in vedno temno obrobljene oči pa so strméle mrklo pred se.

Te oči! Kakor bi plaval črn biser v belem jezercu . . . In ta biser je včasih žarel in plamenel . . . ta drobni, ozki, bledi obrazek sredi venca bujnih kodrov je pokrila včasih bajna rdečica vzleta in zanosa.

Tedaj pa je bilo to šibko telesce živa posoda najkrepkejše umetnosti . . . Kakó je gorelo nje oko . . . kakó je igrala na njenem obrazu in na njenih rokah vsaka mišica . . . kakó je govorilo vse

telo . . . kakó je trepetal vsak živec! — In plakala je, da si plakal z njo, — solnce blaženstva pa ti je posijalo tako gorko v srce, kadar se je zatopilo tisto bledo njeno lice v razkošen smehljaj . . .

Umetnica je bila Vanda, — a druzega nič.

Zato pa si je pritiskala tistega pomladnega dne male, drobne, ozke ročice na svoje še nerazcvele prsi in mrklo so zrle njene velike, črne oči pred se.

— In ti praviš, da si poskusila že vse?

— Vse, prijatelj! Povsod prekasno. Ne rabijo me . . . Zdi se mi pa, da so ravnatelji v mejsebojnem kartelu.

— Prisilijo te, da se udaš ali pa se odpoveš gledališču!

Divja je planila pokonci, krčila pesti, oči so se ji bliskali kakor besni tigri, ko je sikala: »Nikdar, nikdar! Gledališče je moj svet, moj raj! Ah, kako bi se pač mogla odpovedati umetnosti, ki je pogoj mojega žitka, — kako odreči se razkošju, ki me navdaja, ko stojim razburjena na odru, predno se dvigne zastor! In tisti čut, ko se obrne hipoma name tisoč oči, — ko vidim, kako uživajo vsak moj gibljaj, vsako kretnjo, vsako besedo, — ko obliva luč z vseh strani samó mene, da se zdim duša, srce vse tiste ogromne množice, ki se joka in smeje z menoj, pa mi ploska, me glasno pozdravlja, kliče ter obsipa s cvetjem in lovorjem! — Prijatelj, in tej sreči naj bi se odpovedala!? Ko blazna se bom borila za oder in zmagati moram — moram!«

Omahnila je na divan in strastno ihtela . . . Prijatelj pa je primaknil svoj stol k njej in ji položil roko na bujne črne kodre.

— Ne plakaj, Vanda! Saj svet je velik — mlada si, vztrajna, odločna! Pogum! Tvoja umetnost prodre vse kartele in vse ovire.

Pogladila si je kodre raz obraz, si obrisala vlažno lice ter se melanholski nasmehnila.

— Dà, tudi vse nove ovire premagam, je dejala. Saj sem jih že nebroj! — Še otrok sem bila, ko sem že igrala . . . S tovariši in tovarišicami sem predstavljala na trati, po skednjih, ropotarnicah Sneguljčico, Rudečo kapico, Pepeljko, Alenčico, kralja Matjaža nevestico, pa lepo Vido, pa Bredo, Zoro, siroto Jerico in še marsikaj. Zavijala sem se v stare rjuhe, prtove, ponošene materine obleke ter igrala kraljice, princesinje, sirote in mačehe. O, maskirati sem se znala izvrstno in moj repertoar je bil velik že takrat! Pretaknila sem vse očetove knjige ter se učila na pamet pesmi, pravljic in pripovedek. In krasnoslovila sem jih neštetokrat vsakomur, kdor me je le hotel poslušati.

— Poslušali pa so me radi vsi, samo oče ne . . . Ta me je

natepel neusmiljeno, če me je zalotil našemljeno. Igralcev ni trpel, in kakor besen je klel, ako ga je kdo podražil, da mu uidem med komedijante, ki so hodili skozi našo vas . . . O, kolikokrat me je kaznoval radi tega mojega veselja do gledališča! Tepel pa me je kruto, neusmiljeno, kakor surov kmet, dasi je bil — učitelj! A tepel je tudi mojo mater, tiho, mirno, bledo ženo, ki ni govorila skoraj nikdar. Ah, tepel jo je, a ona ni zinila med tem niti besedice. In tudi oče je molčal. Nikdar nisem čula prepira med njima, ali vendar, koliko je pretrpela moja mati! Tega pa ne odpustim očetu nikdar . . . Nikdar ga nisem ljubila, ne ljubim ga niti danes! In če bi izvedela, da je umrl, ne mogla bi za njim potočiti solze. Oh, sovražim ga, — tako strašno sovražim!

— Ali, Vanda! Ti blago srce, — ti nežna dušica, kako li govoriš?!

— Vse ti razložim, prijatelj! — Ko sem imela sedemnajst let, sem pobegnila z doma. Surovosti očeta in mučeništva matere nisem mogla prenašati več. In srce me je gnalo h gledališču! Ko sem povedala materi, da grem v mesto, kjer postanem igralka, je v prvem hipu otrpnila, pobledela smrtno . . . a skoro se je pomirila in se vedla, kakor bi bila mojega sklepa že dolgo pričakovala. Pripravila mi je obleke, mi dala denarja in pismo ter me poslala k neki potujoči gledališki družbi. O, neutolažno je plakala, ko me je odpravila ponoči z doma, med tem ko je oče popival v gostilni! — Poljubila me je neštetokrat ter šepetala vedno in vedno: »Vanda, ostani poštena! — ostani poštena!« — —

— In prišedša k tisti družbi, sem izročila materino pismo ravnatelju . . . Kakó me je sprejel! Objel in poljubil me je ter plakal srečen, kakor bi našel izgubljeno hčer . . . Poslej sem stanovala pri njem in učil me je igranja neutrudno, vztrajno in natančno. Dve leti sem ostala ondi. Iz kraja v kraj, iz vasi do vasi, od trga do trga, mesteca do mesteca smo hodili kakor cigani, igrali po skednjih, na odrih, stoječih na sodih ter prebili mnogo bede, mraza, tudi lakote, skrbi in spletek. Srečna pa sem bila vendarle, če me ni žalostil spomin na mučeniško mojo mater.

— Nekega dne pa mi je dejal ravnatelj: »Vanda, tvoj čas je prišel. Iti moraš dalje na svoji poti k umetnosti. Pripravil sem ti brezplačno mesto pri najboljšem gledališkem učitelju v P . . . Tam ostani, dokler ne dobiš engagementa pri kakem gledališču. Moj prijatelj je in skrbel bo za te, kakor sem skrbel jaz. Z Bogom, Vanda, in ostani — poštena!« — In objel me je, poljubil in plakal . . .

Le nekaj mesecev sem ostala v P.; — napredovala sem naglo in kmalu sem dobila engagement, — na Moravsko.

— Takrat pa sem šla domov, k materi po slovo... Skoraj tri leta nisem videla mater in očeta. Od radosti in hrepenenja mi je drhtelo srce, ko sem se bližala domači hiši. Jesen je bila. Po poljih je mrgolelo golorokih žanjic s pisanimi robci na razkuštranih, razvnetih glavah, ki so se glasno smejale in prepevale, da je odmevalo tja doli na travnike, kjer so vriskali veseli kosci s šopki za klobuki in z ljubeznijo v srcu. Povsod radost in sreča! Drevesa so se priklanjala k tlom in klicala rešilcev. Vse se je lomilo od sadja! Po vasi so se pojali otroci s polnimi žepi ovočja in zagledavši mene, so mi pridirjali nasproti ter vriščali: »Naša Anda se je vrnila! Naša Anda!« In vzeli so mi ročni kovčeg, se me prijeli za krilo okoli in okoli ter me v trijumfu spremili do domače hiše. Na prag pa je prihitela moja maminka ter se mi od sreče trepetaje zgrudila v naročje. Izpregovoriti ni mogla niti besede; samo smehljala se je in plakala... plakala. — Moj Bog, kako sem bila takrat srečna! Zdi se mi, da še nikdar tako.

— Tedaj pa je stopil črez prag moj oče. Vztrepetal je in pobledel ko krpa. Potem pa je zaškrtal z zobmi, dvignil pest in me udaril, da sem omahnila.

— Vlačugarica! — je zahropel. — Vlačugarica! Kakor mati, tako hči. Vun — vun!

— In surovo me je zgrabil za ramo ter me pahnil preko praga. Otroci so se razpršili in jokaje zbežali. »Gorje!« zaječala je mati trepetaje, »Rudolf, Rudolf!« Oče pa je planil nanjo ter jo bil — bil — bil kakor divjak, kakor zver... Tiho, brez besede je obležala mati, ko je odšel. Dvignila sem jo ter prenesla na postelj... To je bil moj sprejem v domači hiši... Tisti dan in skoraj vso noč sva z materjo preplakali. Očeta ni bilo doma do jutra. Tedaj pa je prihrumel pijan. In zopet naju je psoval z najostudnejšimi priimki ter nama grozil, da naju ubije. Bežati sva morali...

— Oče se je bil tista leta, ko me ni bilo doma, udal popolnoma pijanstvu. Zanemarjal je šolo in posurovel docela. Mati moja pa je postala samo okostje. Pretepanje moža, žalost in tudi pomanjkanje jo je malone uničilo. Oh, živ mrtvec se mi je zdela mati!

— Dnovi, ki so sledili prvemu, pa so bili še strašnejši. Kakor bi bila očeta razbesnela moja prisotnost, je trpinčil mater uprav rafinirano. Tepel jo je vsak hip! Mene pa ni smel niti videti.

— Sklenila sem torej, da odidem na svoje mesto, dasi sem



OPLAKIVANJE ISUSA.

BELA ČIKOŠ ZAGREB.

imela še par tednov časa. Tisto popoldne, predno sem se nameravala odpeljati, sva prebili z materjo skoraj ves čas molčé. Mati je zrla zamišljeno skozi okno in le včasih je glasno vzdihnila. Bila pa je silno bleda. Tolažila sem jo, da jo pokličem takoj k sebi, ko mi ravnatelj vsaj nekoliko zviša gažo. Mati se je melanholski nasmehnila, a odgovorila ni ničesar.

— Zvečer pa se je oblekla v svoje najboljše oblačilo ter me povabila seboj. Šli sva v cerkev. In kleče pred sv. Bogorodico sva premolili celo uro. Ko pa sva stopili iz cerkve, mi je dejala: »Molila sem tudi za te, otrok moj!« In dotaknila se je mojega čela s prstom, ki je bil moker od blagoslovljene vode ter me prekrižala. »Srečna boš, ako boš poštena«, je dostavila. »Ne pozabi Boga in tudi on ne pozabi na te! Kadar pa boš v izkušnjavah, spomni se svoje matere! Stori le to, kar bi storila bez srama pred menoj!«

— Zvečer sva še dolgo sedeli. Moj kovčeg je stal pripravljen, in naslednjega jutra bi se imela odpeljati na kolodvor . . . Mati je čitala iz molitvene knjižice, zame se ni brigala več. Vstala sem, poljubila mater ter šla počivat. Prav ko pa sem se hotela vleči, je vstopila v sobo mati. Obstala je pred menoj s povešenimi rokami, trudna, kakor da se hoče zgruditi na kolena. Ustne so ji trepetale, teško je sopla in oči, mrtve in brezizrazne, so se kopale v solzah. Komaj je prestavila noge, da je stopila k meni. In strastno me je objela, pritisnila na prsi ter ihtela krčevito, da se ji je stresalo vse telo. Potem pa me je gledala dolgo — dolgo — dahnila »Lahko noč« in odšla . . .

— Dolgo sem še plakala v svoji postelji, končno pa utrujena zaspala.

— Zbudil me je naslednjega jutra na vse zgodaj očetov hripavi glas. Klical je mater. A ni se mu oglasila. Togoten je tekal oče po vsej hiši, pretaknil vse kote, a ni je našel. Toda v hiši je morala biti, kajti vsa vrata so bila zaklenjena. Prestrašena sem se naglo oblekla in prišla trepetaje iz sobe. Stopila sem na dvorišče. Prav tedaj pa je dirjal oče pod streho. Spodaj stoječ sem začula njegov klic »Ana, Ana«, takoj nato pa mozeg in kosti pretresujoč, kri ledeneč vzkrik . . . v zraku nad menoj je nekaj zafrfotalo . . . in na tleh je ležala mati.

— Ležala je vznak . . . bleda kakor vosek . . . a mirnega obraza. Niti kapljice krvi ni bilo videti, toda bila je mrtva . . . —

— Odtlej nisem videla več svojega rojstvenega kraja . . . Očeta pa sovražim ko ubijalca srca, ki me je edino ljubilo na svetu. Umetnost mi je bila poslej vzor, kateremu sem se posvetila z vso dušo, — gledališče je moj poklic, katerega se oklepam z vsemi nervi svojega bitja.

— Toda naročilo moje matere in mojega prvega ravnatelja mi ni doneslo karijere. Zaman je vsa moja umetnost . . . poštenje me preganja kakor Ahasverja slaba vest iz kraja v kraj. Nikjer me ne trpé dolgo . . . povsod me dvigne neka nevidna sila . . . neki tajni vpliv, ki — zdi se mi — prihaja iz prvih lož in prvih vrst v parterju. Na ulico me mečejo iz vseh gledališč, in naj si ugovarja občinstvo in naj si protestuje kritika . . .

— Danes pa sem zopet brez kruha — toda celó brez nade, da najdem še kje kako mesto . . . Kdo li bo jemal igralko, katere ne marajo nikjer . . . katero so odslovili povsod in ki je prav brez vsakega — »življenskega humora«! Kateri ravnatelj naj bi bil tako nespameten, da bi angaževal umetnico, ki mu odganja iz gledališča najtežje mošnje — stebre podjetja! Kaj umetnost! — Ta je za naivneže, prismojene literate, otročje dijake in suhoparne profesorje! — Subrete, kankán, trikó, kuplé . . . tega želé odločilni gledališki posetniki, a tudi večina intendantov. Gledališče bodi beznica, kafé-šantán, tingl-tangl, orfej . . . Dà, dà, maminka moja, slabe nauke si dala za življenje svoji hčerki!

Grenak ironski smehljaj je švignil preko Vandinega obraza in molčala je.

Tudi prijatelj je molčal. Potem pa vstal, vzel klobuk ter ji ponudil roko.

— Ostani zdrava, Vanda! — je dejal. Ljudje tvojega značaja ne propadajo. Pogum, srečna se zopet vidiva.

— Hvala za tvoje prijateljstvo! — je odvrnila Vanda in tiho dostavila: Do svidenja!

Ko pa je odšel, se je zgrudila kakor uničena na ogoljeni divan in sredi kovčgov, zabojev, pripravljenih za voznika, je začutila Vanda toliko osamelost, da je plakala kakor osirotelo dete . . .

* * *

Vandina usoda se ni izpremenila . . . Povsod spoštovana — a pójana iz kraja v kraj, — saj je bila samó umetnica! — —

Prijatelja pri tem vendar le ni pozabila. Dopošiljala mu je izrezke sijajnih ocen, mu sporočala svoje trijumfe in naštevala dobljene vence, šopke in zlate darove.

Toda nakrat je umolknila, in črez nekaj časa je dobil obvestilo: »Zopet sem pod kapom. Baron X. me ni mogel trpeti; — stara pesem!« — Ali: »Danes sem dobila odpoved. Priložila sem predrznemu nadporočniku Y. zaušnico.« — Ali: »Intendant, ki me

je hotel imeti za domače predstave, mi je pokazal duri.« I t. d. — Včasih pa je dostavila: »Moj Bog, kakó teško je maminkino naročilo! — Oj, mati moja, prosi zame!« —

Potem pa je zmanjkal vsak glas, vsak sled . . . In minila so leta. Zaman je poizvedoval Vandin prijatelj po njej, — izginila je, kakor bi se bila vdrla v zemljo . . .

Lani v velikih počitnicah pa sva se peljala s prijateljem na Dunaj po opravkih. Pri tej priliki sva posetila nekdanjega tovariša, dr. G. v deželni blaznici.

Razkazoval nama je posamezne oddelke ter naju privedel tudi na vrt, kjer se mirni bolniki izprehajajo.

In tam, na klopici pod nizkim kostanjem je sedel par: bledo dekle drobnega, ozkega obrazka sredi venca bujnih črnih kodrov si je pritiskalo suhe, tanke ročice na svoje udrte prsi, njene velike, črne, z dolgimi resastimi vejicami obdane in temno obrobljene oči pa so strmele topo pred se. Poleg nje je ždel gospod gladkobritega obraza in kodravih, že precej sivomeliranih las.

— Vanda! — je vstrepetal prijatelj, ko je zagledal blaznico.

— Ti jo poznaš? -- je strmel dr. G.

— Dà, prijatelj sem bil njen.

— Danes ne pozna nikogar več ko svojega očeta, ki jo hodi posečat vsak mesec.

— Njen oče — učitelj? — je strmel prijatelj.

— Ne, igralec je — ravnatelj potujoče gledališke družbe.

V tistem hipu je padla Vanda na kolena in stegnivši roteče svoje roke proti svojemu očetu, ga je jokaje prosila:

— Odpusti — odpusti! Siloma so mi ukradli poštenje, — oropali so me, dasi sem jih kleče prosila, naj mi ga pusté! — In moja maminka joka zategadelj neprestano, ker jo boli glava. Vrgli so jo s hiše, a jaz jim nisem branila. Oh, odpusti — odpusti, oče!

Starec je pritisnil njeno glavico k sebi, jo poljubil na čelo ter jo miríl:

— Vanda, moja dobra Vanda, umíri se, saj te ljubim! — Čuješ, tvoj oče te ljubi, kakor je ljubil tvojo nesrečno maminko.

— Kakor sem te ljubil jaz! — je dejal prijatelj in si otrl solzo.

Ljubljana. Fran Govékar.

*

PAVIĆEVO „NADODANJE“ KAČIĆEVU „RAZGOVORU UGODNOM“.

Jedinstvo narodne duše najbolje se očituje u književnosti. Gdje sav narod s kraja na kraj diše jednom snažnom dušom idući svijesno za istom svrhom materijalnom i moralnom, ondje se prema gibanju u životu nužno podižu i talasi na moru književnosti narodne. Život narodni sa svojim gibanjem utječe na književnost, a ona opet zahvalno vraćajući, što je primila, ne ostaje bez znatnoga utjecaja na razvoj i smjer narodnih misli i nastojanja. Taka je organička sveza izmedju života narodnoga i književnosti. Odatle veliko značenje književnosti za sudbinu svakoga naroda. Tek onaj narod zaslužuje ime naroda u pravom, etičkom smislu, koji je sebi stvorio domovinu misli u književnosti, koja je jedna za sav narod, gdje ga god ima, jer narod je prije svega skup ljudi, što se drže narodom, duševno djelo onih, koji ga neprestano stvaraju; njegovo je biće u svijesti, kako lijepo veli Fouillée u svojoj psihologiji naroda francuskoga. Prema tome književnost taki je elemenat u životu narodnom, koji se najteže ruši. Književnost diže život narodni nad slučajeve u povjesti, nad materijalne dogadjaje; ona ga produljuje stoljeća i stoljeća, kad se narodu otme sve ostalo, dapače i zemlja domovinska. Nije li biblija od dvije hiljade godina bila jedina prava domovina Židovima? A narodnost grčka bi li živjela bez Homera? Narodu je zaisto zajamčen život, ako je književnošću mogao dokazati jedinstvo srca i duše, istovetnost čuvstava i težnja.*

I narod hrvatski dokazao je svojom književnošću iedinstvo

* Paris Gaston, La poésie du moyen âge I.

srca i duše, ali tek u ovom vijeku. I za naš narod može se reći, da ga je upravo književnost stvorila, te je svijest narodna, gotovo posve mrtva, živareći samo u uskom krugu odabranih ljudi stala na punu snagu nastojanjem nekih književnika.

Književnost hrvatska stoljeća je i stoljeća starija od probudjene svijesti narodne u ovom vijeku. Ali za onu književnost ne može se reći, da je narodna književnost u pravom smislu, jer se ne diže na krilima jedne, jake narodne duše. Ta je književnost od najveće česti aristokratička zabava malenoga kola odabranih ljudi bez sveza sa širokom bujicom narodnoga života. I ako se javljaju gdjekoje zaisto svijetle pojave jedne narodne svijesti u različitim krajevima, ipak se općenito govoreći književnost naroda hrvatskoga razvijala osobito i bez svijesti o zajednici, kako i ne može drukčije biti, kad književnost nije odjek jedne narodne duše.

Najljepše stranice književne povjesti hrvatske ispisane su bez sumnje književnošću, što se kod zgodnih prilika lijepo razvila u Dalmaciji, osobito u Dubrovniku. U 18. vijeku javlja se u Dalmaciji jedan od najznatnijih književnika hrvatskih prije 19. vijeka Andrija Kačić Miošić sa svojom »pismaricom«. Malo je koji pjesnik tako ugodio narodu hrvatskomu u najširem smislu kao starac Milovan, jer je skitajući se s guslama od »Skadra do Zadra, od Mostara do Kotara« i ne misleći »zla ni ptičici u gorici« pjevao siromasima težacima, »koji izvan slovinski drugim jezikom govoriti ne znadu«. Kačić je čuo bilo narodne duše, pa je za to tako i uspio; on je shvatio ideal narodne duše, istina tužni ideal, što je ispunjao sav život naroda našega vijekovima — da u boju velikom ili još više u »malenom« poodsijeca što više turskih glava.

Kad se Slavonija koncem 17. vijeka riješila Turaka, razvila se i ondje u 18. vijeku lijepo književnost nastojanjem vrijednih Franjevaca, koji su sve do g. 1757. zajedno s bosanskim i dalmatinskim Franjevcima bili članovi iste redovničke države »Bosnae argentinae«. To je i razlogom, što se opažaju neki tragovi utjecaja književnosti dalmatinske i bosanske na književnost hrvatsku u Slavoniji. Tako je Kanižlić poznavao i čitao Gjorgjića, dok ga spominje u »Kamenu smutnje velike«, a pjevajući sv. Rožaliju u dubrovačkom dvanaestercu s dvostrukom rimom (u sredini i na završetku) bez sumnje mu bješe izgledom Gjorgjićeva Mandaljena. I Reljković pjevajući »Satira« možda se ugledao u Kačića, a gramatika njegova izradjena je u prvom dijelu (u oblicima) očevidno po Kašićevoj i Dellabellinoj. I Krmpotić poznavao je Dubrovčane.

Posljednji put štampao je sam Kačić potpunjeno izdanje svojega »Razgovora ugodnoga« g. 1759. u Budimu. Već pet godina kasnije štampa g. 1764. u Budimu Emerik Pavić (P. Emericus a Buda) svoj latinski prijevod odabranih pjesama Kačićevih (»Descriptio soluta et rythmica regum, banorum, ceterorumque heroum Slavinorum seu Illyricorum ab a. r. P. Andrea Cacics, in vernacula lingua Illyrica proposita«), a g. 1768. izlazi u Pešti: »Nadodanje glavni dogadjaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga, ne odavno na svitlost danomu; na slavu božju i za razgovor Ilira u verze složeno po jednomu sinu sv. Frane, države sv. Ivana od Kapistr.« Ime se piscu ne spominje, ali je utvrdjeno, da je isti pisac, koji je napisao onaj latinski prijevod, t. j. Emerik Pavić. On se istina nije rodio u Slavoniji, ali je ondje mnogo djelovao, pa se s pravom broji medju pisce iz Slavonije.* Pisao je više djela latinskih i hrvatskih, prozom i stihom. Najznatnije mu je djelo »Jezgra« nauka kršćanskoga, iz koje su budući svećenici učili najnužnije, što im je trebalo za službu. Taki su se svećenici zvali »jezgraši«.

Literarno-historijski svakako je veoma zanimljiva pojava, što se tako brzo našao čovjek na drugom kraju hrvatskoga naroda, koji je shvatio veliku vrijednost Kačićeva pjevanja i nastojao poći njegovim tragom. U tri smjera pokušao je Pavić raditi u duhu Kačićevu: 1. opjevao je na način Kačićev neke dogadjaje iz Slavonije; 2. obrnuo je u deseterce nešto Kačićeve proze o kraljevima »slovinskim iliti iliričkim«, i 3. preveo je na jezik latinski 12 pjesama Kačićevih i nešto proze.

»Nadodanje« ima dva dijela. U I. dijelu (str. 1—118) ima 28 pjesama (članaka), u kojima se opisuje većinom djelovanje reda franjevačkoga u Slavoniji, a drugi dio ima osobit natpis »Brojnica sviju stari kraljah slovinski iliti ilirički, iz Kačićevih historijah izvadjena«. U ovom dijelu ima pet pjesama (člana). Svaki dio ima svoj »pridgovor« u stihovima. U prvom apostrofira Dalmaciju:

Dalmacijo, stari zavičaju!
U tebi se pisci zadržaju,
Pisci reko od slovinski stvari,
Od kraljeva i njiovi stari.
To svidoči knjiga glasovita,
Ne odavno u jedno složita,
Ime joj je Razgovor ugodni.
U njojzi su kralji i slobodni
Od staroga slovinskog naroda
I viteškog njiovoga ploda.
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
A što knjigi rečenoj manjkaje,
Moje pero njojzi nadodaje;
Baš podrilo od istoga naroda
I duhovnog njegovoga ploda.
I još druge nike glavne stvari
Ostavljene nam od naši stari

* Forko: Crtice iz književnosti slavonske u XVIII. stoljeću.

U drugom »pridgovoru« zove »Razgovor ugodni« knjigom plemenitom:

Ne odavno, pria devet lita
Bi pisana knjiga plemenita
Po Kačiću fra Andriji imenom,
U slovinskoj državi rodjenom.
On iz stari knjigah talijanski
U naš jezik prinese bosanski
Svekolike kralje dalmatinske,
Dalmatinske, zvane i slovinske.

Kačić pjeva o junacima i mejdanima, a Pavić o djelovanju Franjevaca u »Slovinskoj«, o čudesima itd. Već time gubi se ona epska živahnost Kačićeva. Gdje će biti epskoga života u pričanju o pokrštenju Slovinaca i o župnicima slovinskim (3), o prijenosu kućice, u kojoj je Marija rodjena, u državu slovinsku (4), o sv Franji i nasljednicima njegovim u Slovinskoj (5), o Porciunkuli (6), o biskupima i misnicima sv. Franje u Slovinskoj (11), o trudu službe redovničke u Slovinskoj (12), o čudesima sv. Gospe u Radnoj (16, 17), u Brodu, Osijeku (18, 19), o čudu sv. Antuna u Budimu, Baji, Našicama (20, 21, 22), sv. Bone mučenika u Vukovaru (23) itd.

Kad pjeva o vojnama sv. Ivana Kapistrana (9), ni onda mu zgodan predmet ne može podati života, da zapjeva poput starca Milovana.

U nekim pjesmama istinito nam riše tužno stanje kršćana pod Turcima i velike patnje čestitih Franjevaca, koji su u ono jadno doba narodu jedini tješitelji. Tu kao da se i prozaički inače pisac nešto zagrijao, te mu nevolje narodne i slava reda, kojemu sam bijaše članom, izmamiše gdjekoji snažniji akcenat.

Kad se prosuše turske čete od istoka i njihove paše zauzeše naše države,

Još ni vila nije nigda snila,
Kakova je tad nevolja bila.
Viruj meni, pošteni štioče!
Mlogo hiljad tad sablja posiče.
Sablja reko slovinski junaka
Mlogo hiljad isiče Turaka.
— — — — — — — — — — —
Tad osvoji Turčin svu Bosansku
Jošter tomu zemlju Servijansku,
Za tim malo osvoji Madžarsku,
Slavoniju jošter i Hrvatsku.
Sve su tada crkve porušene,
Knjige jošter jesu sažežene,
Uspomene biše satrvene
I po svitu štokud raznesene.
Vas naš narod pod njima ostade,
Kud bi bižao, on tada ne znade.
A ostali štokud izmakoše,
U slobodna mista pobigoše.
Čete ljudske biše pribrojene
I medj Turke jesu udiljene.
Jedan s drugim većat ne smidjaše,
Već u strahu život provodjaše.
Kod nji biše virni redovnici,
Mala braća svetog Frane sinci,
Koji službu duhovnu činiše

Sto godina i pedeset više.
U skroviti misti oni sta(h)u,
Rič im božju udilj navišta(h)u,
Puk kršćanski sveto slobodja(h)u,
Virno njima dan i noć sluša(h)u.
Da je komu tada vidit bilo,
Što se njima činjaše nemilo,
U njemu bi srce proplakalo,
Kad bi samo promotrilo malo.
Zatvarani biše u tavnice,
Gdi primiše mloge zaušnice.
Nji na kolac nike natakoše,
Oštrim mači ruke isikoše.
Ljutovito nike silovaše
Šerbetašće* kad od nji iskaše.
Buzdovanom pleća razbijaše,
A andžare u prsa turaše.
Tad se mladež učaše skrovito,
Jer slobodno ne biše očito
Skule držat i tom mudrovati,
Knjige pisat i na svitlost dati. (pj. X.)

Kako je to istinito i vjerno prikazano, treba samo zagledati krasan nacrt prof. Smičiklasa o Slavoniji pod upravom turskom.** Naš pjesnik veli, da »uspomene biše satrvene«, a u historijskim spomenicima doista čitamo, kako se ni najstariji ljudi koncem 17. vijeka ne mogu sjetiti, tko im je nekad bio kršćanski gospodar. Samo jednom na Dunavu opominju se nekoga Stjepana bana, a u Valpovštini spominju Gereba bana i palatina. Još jednom znamo, da je biskup zagrebački zadržao svoje podanike i pod Turskom u Vaški. Ali i to je sve — — —*** Tako je turska sila zatrla svaku uspomenu na predjašnja vremena.

Fratri bili su upravo apostolski revni u vršenju svoje službe. Evo kako naš pjesnik dramatički opisuje tu njihovu revnost:

Vazdan oni tada hodia(h)u,
Kudgod ljudi iste zovia(h)u.
Jedan veli: »Hodi oče k meni,
Gdino onaj zid jeste rumeni,
Ota(j) će mi sad ispustit dušu,
Jer u usti on imade sušu.«
Drugi za njim eto istom dodje,
On ga moli, da za njime podje:
»Moja, reče, mater zanimljuje
Hodi, oče, dok još ona čuje.«
Zasopivši treći sebe stiže,
Koji moleć glas ovako diže:
»Poteži se, oče prislatki!
Moja kuća jeste ovdi taki;
Sva mi gori moja domaćica,
A po kući plaču sitna dica.«
On na vrata istom podje k njima,
Službu svoju da učini svima,
Ali eto još dvojica stigoše,
Koji njega takodjer moliše,
Da se k njima on friško poteži,
Jer po kući sve širimce leži.
Sasvim time niko ne ostade,
Svetotvorje da on ne imade (XII.).

Nije u to tužno doba bilo jasnih zvona, kad su se ljudi kupili na službu božju u priprostu kućicu.

Nije tada jasni zvona bilo,
Nit se od nji tad govorit smilo
Zvona isti domaćini biše,
Jer medj sobom oni se kupiše
Na misicu i službu duhovnu
U kućicu priprostu svitovnu.
Ondi jošter pričestiše duše,
Pak za time i prediku čuše (XIV).

* šèrbetâšće, četa = dar na šerbe (medovinu). — ** Smičiklas: Dvjestagodišnjica oslobodjenja Slavonije. Zagreb 1891. 8°. — *** Smičiklas o. c. str. 2.

To se sve dobro znade, jer je još u piščevo vrijeme bilo ljudi, koji su poznavali fratre pod Turcima. Fratri nijesu nipošto bili sigurni od bijesa turskoga. Tako je siloviti vezir janjičarski uhvatio »poglavnoga« manastira šaren-gradskoga, pa mu je sadr'o kožu »gdi iločka tad kapija biše«.

A vikara na kolac metniše
I ostale fratre sve smakniše.

Dva psetanca iz manastira javiše tu žalosnu novinu u Bosnu, u selo »Sutinsku«, gdje je bio poglavar od države.

Stvar nemilu njemu navistiše,
Oko njega žalosno lajeći,
Domaćine vlastite žaleći.
Rasuše se i ljudi štokuda
Utekavši u šume i brda.
Ondi dugo u strahu živiše
I za time natrag se vratiše
Zafalivši Bogu privičnjemu
Na kućištu svojem prijašnjemu (XIII).

Janić Andre htjede da popravi crkvicu porušenu u Radnoj, »kod Moriša tekuće vodice«, u kojoj je bila slika Marije djevice. Za to ga begovi u falake postaviše i nemilo nagrdiše. Kad je prebolio boli i opet zdrav ustao na noge, ode u Carigrad, da mu dadu »slobodu i knjigu«, da smije popraviti crkvu. Isti taj siromah fratar već je kolac nosio, na koji ga je kadija osudio, ali ga izbavilo »pismo«, što ga je imao. Na njegovo mjesto došao je fra Ivo od Olova. On je bio srećniji, jer je umio turski.

Turski jezik dobro jest umio,
Za to Turkom jeste mio bio.
Kad i njega Turkom optužiše,
Opravdat se po turski znadiše (XV).

Poznato je, da je narod volio čudesa. I u našoj knjižici ima više pjesama o čudesima. Za primjer naivne vjere u ovaka čudesa da spomenemo koji opjevani slučaj. U pj. XVIII. veli se za nekoga varošanina iz Novoga Sada, da je svezao u maramu sto forinti i metnuo ih u svoju dolamu. Kad bijaše na Savi, padnu mu novci u vodu. On se poče žalostiti, a bogomoljni mu ljudi rekoše, da ima u Brodu Gospa u crkvi novoj, koja će mu pomoći. I zaisto on se vruće pomoli Gospi, a ona mu u snu objavi, kako će vaditi svoje blago.

Za tim ode i Gospi zafali,
Fratri isti to jesu gledali:
Svidočanstvo od istog uzeli
I u knjige domaće uneli.

U pj. XXI. ženi nekoj moleći se Bogu u samoći prikaže se duša, koja je zamoli, neka reče komšiji svomu, a bratu njezinu, da se već deset godina muči. Izbavit će se od muka, ako uzme »baš četiri sviće« od voska salite »i za službu božju pripravite« i ako odredi za nju misicu kod oltara svetoga Antuna. Čovjek ne htjede odmah vjerovati, već sazove »glavne« ljude, neka čuju, što ona govori. Kad je to pred njima govorila, pozove dušu na mejdan, da je ta napast prodje. Čim je to izustila, zapali joj se marama u ruci i izgori do polovine »i brez vatre i brez sviće sama«. Kad to vidi komšija, ode i plati misu za dušu i ona prestade dolaziti.

Maramice dilak spomeniti
I sad ima otac poglaviti
Manastira mista rečenoga
Za zlamenje čuda osobnoga (XXI).

Treba samo misu platiti, pa će sv. Antun odmah pokazati izgubljene stvari.

Blizu mista imenom Našica
Lipi ima u vodi ribica.
Čovik pustiv konje na travicu,
Ode tamo da lovi ribicu.
Fatajući biše zadrimao,
Zadrimavši ondika zaspao.
On od sanka kad se prenuo biše,
Svoji konja već ne nadje više.

Kod kuće se potuži komšijama, a oni mu kažu od sv Antuna »bolesnike koji svud pomaže, svakomu stvari izgubljene kaže«. On plati misu i podje žalostan u polje tražiti konje.

Fratar prid njim u habitu stade,
Njem rekavši, da za konje znade.
Baš gdi piva u šumi grlica,
Ondi, reče, pasu dva konjica (XXII).

To je bio sv. Antun.

Sv. Bono u Vukovaru pomogao je pisaru »kad proguni klinac iznenada«.

Tri bo klinca u usti držaše,
Kad mu drugi ništo besidjaše.
Hotiv njemu on odgovor dati,
Nji u usti sva tri priobrati.

Progunivši i doli spustivši,
U želudac jednoga proždrivši
Dva u grlu zapeta ostaše,
Njeg pomoći niko ne mogaše.

A kada se mučaše ovako,
Zakašlja se, štogod može jako,
Jednog iz seb' biše izbacio,
A drugi ga vrlo jest mučio.

U ovomu stanju nesrićnomu
Uteče se svecu rečenomu
Kad učini molitvu ovako,
Njeg iz grla za tim baci lako (XXIII.)

Fra Augustin Benković imao je od Boga milost, da goni nečiste duhove iz tijela čovječjega. Jednom dovedoše preda nj ženu siroticu, da bi je izbavio vraga.

Uzam knjigu on u crkvu dodje
I nečistog zaklinjati podje.
Prid otarom on Boga moljaše
I za time vraga zaklinjaše.
Duh nečisti uplašen od njega
Sebe sabra baš u klupko svega,
Ode kano da vitrovi pušu
I ostavi tad u miru dušu (XXV.).

U dvije pjesme ima i književnih bilježaka. U pjesmi (članku) XXIV. spominje književnika Lovru Bračuljevića, fratra. Pet je jezika dobro poznavao. Napisao je »slovinskim« jezikom knjigu »Uzao Serafinski«, u kojoj su lijepa tumačenja za bratinstvo »od uzlova sv. Pojaska«, koje je on digao, a sv. Pojaska znade »skoro varoš svaka«. Bio je jubilarac u redu. Kako je bio pobožan, sav svijet se htio kod njega ispovijedati. Umr'o je na Gospino blago prikazanje u Budimu, gdje se rodio i živio »tomu ima trideset godina, triest, reko, i k otom jedina« (1768—31 = 1737.). Kakav je to »uzao Serafinski« i »sv. Pojasko«, vidi se iz natpisa spomenute knjižice, koji po Šafaříku glasi: »Uzao Serafinske, naški goruće ljubavi triput svezan, to jest kratko ali temeljito popisanje početka, ukorenenja i raširenja davnašnjeg poglavitog ili arhibratinstva konopnoga pojasa patriarke sv. Franceska, uzdignutog odavna u crkvi i manastiru male braće redovničkog opsluženja, sinova istog patriarke, provincije srebrno-bosanske u kraljevskomu i slobodnomu gradu Budimu — — — 1730.«

U pj. XXVIII. »od slovosložja slovinskoga« složio je u stihove ortografička načela franjevca Stjepana Vilova.*

Iz primjera, što smo ih naveli, svak će odmah razabrati, da stihovi Pavićevi nipošto nijesu onako ljupki kao deseterci Kačićevi. Dok Kačić svuda nema rime, jamačno i iz toga razloga, što mu tanko osjećanje njegovo za skladnost nije dopuštalo, da rimi za volju nanosi silu smislu i jeziku, Pavić uvijek rimuje prvi stih

* O tom Vilovu ispor. Forka: Crtice iz slavon. književnosti. III.

s drugim, ali za to je i učinio zid rumenim, da ima rimu za riječ meni:

> Jedan veli: »Hodi, oče k meni,
> Gdino onaj zid jeste rumeni (str. 67.).

Kačić veli »pripoljubnomu štiocu«, da u njegovim pjesmama ne će naći »retorike ni poezije, nakićena ni napirlitana veza.« To je istina, ali opet — tko se toga ne sjeća već iz djetinjstva svoga? — stih i jezik teče mu milo i ljupko poput gorskoga potočića, obraštena miris-cvijećem lijepih slika i poredaba. Pavićeva dikcija suha je i kroničarska, gola proza u stihovima. Nigdje, ama upravo nigdje ne nahodiš ni najmanje oaze kakove slikovite pjesničke prikaze na način Kačićev.

Kod njega nije grad bijel, niti je soko siv, zemlja crna, glava rusa, jabuka rumena, puška svijetla; kod njega nijesu oči crne, ruke bijele, dvori bijeli, ovce bijele, livade zelene — — — Ovih lijepih epiteta, tog krasnog cvijeća iz vrta naše narodne poezije, nema u Pavića ni za lijek! S kakvim je on osjećanjem i razumijevanjem čitao starca Milovana!

Nema niti lijepih poredaba Kačićevih. Junaci se ne isporedjuju sivim sokolovima i orlovima krstašima. Mi smo zabilježili tek dvije tri poredbe u Pavića i ne mislimo, da nam je koja umakla. Premudre »predike« Ivana Kapistrana isporedjuje »bistrim i medenim rijekama«, (str. 38.); dušice kršćanske, što su ih fratri izveli iz Bosne u »slovinsku državu« pretihim ovčicama (str. 57.), a junake jakim lavetinama (str. 179.).

U Kačića kao i u narodnoj pjesmi često ćeš naći vilu, gdje dozivlje junaka i odvraća pogibao od njegove glave. U Pavića tek sam jednom zabilježio, gdje spominje vilu veleći:

> Još ni vila nije nigda snila,
> Kakova je tad nevolja bila!

Kačića svagda prati njegov idealni pobratim, kojemu kao pripovijeda junačka djela naroda slovinskoga. Ispor. Viruj, pobre, kako ti je drago! 167. Još ti kažem, pobratime dragi! 346. itd. To podaje njegovu pjevanju osobit neki intimitet i srdačnost, pa dramatički oživljuje pričanje. Od toga poetičnoga pobratima ostade u Pavića posve prozaičan »čitatelj.« Ispor. str. 48.: Viruj meni, pošteni štioče!

Osobito subjektivno dražesno obilježje podaju Milovanovu pričanju ovaki umeci, što ih obilno poznaje i narodna pjesma: Privari se, ujide ga zmija! 233. Ej neviro, nigdi te ne bilo! 236. Poštena

mu sablja i desnica! 266. Ter uteče, vesela mu ljuba! 327. Pak uteče, poštena mu majka! 349. Ter pobiže, žalosna mu majka! 410. Pod Gabelom, ognjem izgorila! 342. itd. I tako što uzalud ćeš tražiti u Pavića.

Ne ćeš naći niti humora Kačićeva. Ispor. u Kačića: Istina je, živa moja brada 259. Guleć brade nazad pobigoše 297. Već im rusu svu oguli bradu 351. Viruj brate, jer brade ne lažu 363.

Drugi dio s natpisom »Brojnica« još je suši od prvoga. Tu se jednostavno u desetercima bez ikakoga nakita izbrajaju vladari i kraljevi »slovinski iliti ilirički« počevši od prvoga kralja iliričkoga »Ilirika«, kako to prozom pripovijeda Kačić u izd. 1889. str. 6—91.

Kako u Pavića nije bilo baš nikake pjesničke snage, nijesu mu ni latinski prijevodi pjesama Kačićevih uspjeli. Prevodio je posve slobodno u mjerilu poznate crkvene pjesme:

Stabat mater dolorosa
Juxta crucem lacrimosa,
Dum pendebat filius.

Ispor. n. pr. početak 1. pjesme »Rhytmica prolusio de gente slavina«:

Omnes gentes sunt donatae
Et a Deo exornatae
Variis virtutibus.

ili početak pjesme »de Caesare Basilio«:

Exercitum copiosum,
Militemque numerosum
Congregat Basilius (str. 128.).



Velika šteta, što se posla Pavićeva nije prihvatio pjesnik kova Reljkovićeva! Ovako, koliko godj je nastojanje Pavićevo svake hvale vrijedno i literarno-historijski zanimljivo, gotovi smo reći, da nemamo baš mnogo razloga žaliti, što »papira ne kti čovik dati«, da on svoj posao nastavi . . .

Zagreb.

Dr. Stjepan Bosanac.

V HIŠI SLOVENSKEGA MECENA.

Na Bregu ob Ljubljanici v trinastropni hiši, po koje 17 sobah se je v svojem stolu vozikal ohromeli baron Žiga Zois, je bilo koncem 18. in začetkom 19. stoletja središče slovenskega kulturnega delovanja, kakor je Kopitar vzkliknil v svoji »Slavins Rückbotschaft aus Krain«: »Baron Z(ois) ist das Centrum der Cultur in Krain« (I, 9).*

Dočim so se domači plemenitaši izneverili in odtujili svojemu narodu ter gledali nanj in na njegov jezik z zaničevanjem in preziranjem, je usoda naklonila bornemu slovenskemu narodu tujca po rodu, ki se je z ljubeznijo in navdušenjem oklenil svoje nove domovine ter postal pravcati mecen slovenskega naroda. Ne iz častihlepnosti — saj je imel vsega, kar je poželel — temveč iz pravega zanimanja in ognjevite navdušenosti se je zavzel baron Zois za razvoj slovenske literature in kulture.

V hiši veljaka, kakršen je bil Zois, se je zbiralo vse, kar se je prištevalo dostojanstvu, »alles was sich nach interessanter Ansprache sehnte, Gouverneur, Militär-Commandant, Fremde z. B. Lord Duckworth, selbst Fürst Metternich und Erzherzog Johann« pripoveduje Kopitar v svoji autobiografiji.** V njegovi hiši pa so se zbirali tudi slovenski veljaki Penzel, Japelj, Linhart, Kumerdej, Vodnik, Kopitar, Župan, in tam se je ukrenilo marsikaj v korist slovenstvu.

* Citate, pri katerih ni kaj drugega omenjeno, sem vzel iz Jagićevih »Источники для исторіи славянской филологіи: I. Briefwechsel zwischen Dobrowsky u. Kopitar. 1885.; II. Новыя письма Добровскаго, Копитара и другихъ Югозападныхъ Славянъ. 1897.« Arabske številke pomenjajo stran. — ** Miklosich: »Kopitar's kleinere Schriften« str. 8.

Znano je, kako je skrbel Zois za slovensko gledališče s tem, da je prevajal italijanskim opernim pevcem priljubljenejše arije na slovenski jezik, katerega so celo Italijani imenovali »cantabilissimo«; viharno ploskanje je odmevalo vselej po parterju, kadar se je zapela taka pesem. Znano je, kaj je storil Zois za Vodnika, ko je služboval še v Koprivniku; najjasnije odseva to iz njegovih pisem, in po pravici piše Levec, da »se milo stori človeku, ako prebira ta najlepši spomenik slovstvene zgodovine naše ter vidi, kako je baron Zois, milijonar, velike trgovske hiše gospodar ter cvetoče obrtnosti voditelj, neozdravno bolan, po dovršenih trgovskih opravkih o pozni polnočni uri s čudovitim mladeniškim ognjem in gorečo domovinsko ljubeznijo Vodnika navduševal, tolažil, učil ter izpodbujal, kaj in kako naj piše, da bode koristil narodu slovenskemu«.*

In ko mu je smrt ugrabila Linharta — »ich werde dem unvergesslichen Freunde Thränen opfern und ihn bald im Grabe besuchen«** piše Vodniku (1794.) — čutil se je Zois osamljenega; Vodnik mu je bil predaleč, hotel ga je imeti bliže, in na njegovo prizadevanje je prišel Vodnik za kaplana k sv. Jakobu v Ljubljani, »um Bücher und guten Rath etc. bei der Hand zu haben«, pravi Kopitar (II, 309). Vodnik je postal Zoisov »Hausslavist« ter Penzlov naslednik na gimnaziju. Kakor poprej Penzel, obedoval je tudi Vodnik za Zoisovo mizo. Penzla je odslovil, ker je bil, dasi sicer učen in pošten mož, vsak večer pijan. Zoisu samemu in posebno njegovi materi so se silno gnjusili pijanci, in v nadeji, da vsaj ublažita to Penzlovo slabost, sta ga vabila za svojo mizo ter vselej postavila predenj buteljko dobrega »tržačana«, — a Penzel je ostal pijanec! Nekega dne ga je poslal Zois po Ljubljanici na Ig kopirat stare rimske napise. A v svojem klasičnem navdušenju se je dobri mož v gostoljubnem župnišču preveč nasrkal sladke kapljice, in ko je vrnivši se v Ljubljano kljub svoji pijanosti hotel svojemu mecenu pokazati uspehe tega pota, mu je na gladkih tleh spodrsnilo in telebnil je pred Zoisa. Od tistega časa ga Zois ni maral več, in Penzlovo mesto je zavzel Vodnik (1798. l.).

Za Zoisovo mizo se je Vodnik seznanil tudi s Kopitarjem, ki je prišel 1799. l. v hišo za domačega učitelja Zoisovega nečaka ter ostal tam potem za tajnika in knjižničarja. Sedaj je imel Zois, ki je bil vedno priklenjen na svoje sobe, vsaj zopet družbo in zabavo; zakaj dovtipni Kopitar je rad podražil dobrodušnega Vodnika, in kadar sta se sporekla u slovničnih stvareh, je moral Zois nastopiti

* »Ljublj. Zvon« 1879. l. str. 4. — ** Vodnikov spomenik, str. 51.

celo za sodnika. Kopitar pripoveduje v svoji autobiografiji: »Da kam er nun mit Vodnik an eine Tafel; V**s Plattheiten und pedantische Kurzsichtigkeit ärgerten ihn, und gaben seiner grammatischen Logik reichliche Übung, aber doch waren sie gute Freunde, wiewohl ewige Opponenten« (II, 310).

Ko je leta 1806. kontesa Bellegarde na posetu pri Zoisu prosila naj bi ji preskrbel dobrega učitelja za slovenščino, češ da znajo najboljše kuharice samo slovenski, in je guvernanta v veliko veselje Zoisovo pripomnila, da bi bila gospôda baje še »lepša«, ako bi znala slovenski, jim je Zois odkazal Kopitarja. Pouk se je vršil vspešno, in kontesa je kmalu čitala Linhartovo »Županovo Micko«. Kopitar je pri tej priliki predelal slovensko slovnico »en detail. Immer mehr verliebte sich Kopitar in seine Muttersprache«, pravi sam. Napisal je torej nekaj pol slovenske slovnice v francoskem jeziku.

Nekega dne je Kopitar podražil Vodnika, ki je hotel napisat slovensko slovnico, češ: Jaz bi sedaj lahko napisal slovnico, in če bodete še dalje mudili, Vas prehitim. Vodnik se je smejal rokopisu 5—6 francoskih pol in je vračal Kopitarju s tem, da ga je vsak dan ironsko popraševal, ali je njegovo mojstersko delo že pri tiskarju. Kopitar mu je prvič odgovoril: Ne dražite me! Potem pa se je raztogotil, govoril s knjigarjem Kornom, ali bi vzel v tisk slovensko slovnico, in kmalu mu je izročil rokopis. Vodnik je skušal intrigirati pri Kornu češ, da slovnica ni popolna, in zopet je moral posredovati Zois, ki je tiskarju priporočal Kopitarjevo slovnico. Od tega časa si Kopitar in Vodnik nista bila nikdar več prava prijatelja. Še večkrat je moral Zois miriti ognjevita gramatika in nekoč je celo konfisciral ostro Kopitarjevo pismo, namenjeno Vodniku, samo da bi ublažil napetost med njima.

Kopitar sam priznava Zoisovo zaslugo, da je postal slavist češ »aber dass er ein Slavist geworden, ist weniger sein als seiner Lage Verdienst«.* Zois torej nima samo zaslug za slovensko literaturo, temveč njegovo ime sega tudi globlje v zgodovino slovanske filologije. Zois je bil izobražen mož tudi na tem polju. Kopitar piše v že omenjeni »Slavins Rückbotschaft aus Krain«: »Er ist nicht nur Freund und Förderer, sondern auch im hohen Grade Kenner des Slavischen. Glagolitisch und cyrillisch lieset er fertiger als die Herren vom Métier selbst« (I, 9).

Ko je Kopitar odšel na Dunaj, ostal je vedno s Zoisom v najožji zvezi, saj je bila Zoisova knjižnica bogata zakladnica, iz katere

* Miklosich: »Kopitars kleinere Schriften« str. 8.

je rad zajemal še pozneje. Zoisova knjižnica igra sploh v zgodovini slovanske filologije važno ulogo. Kdor je hotel, jo je smel rabiti. »Bei B. Zois gehörte mir und jedem Slavisten die ganze Bibliothek (vom Kumerdej Z. B. hat er, der Baron, post mortem seine eigenen geliehenen Bücher in der Auction erstehen müssen)«, piše Kopitar dne 21. aprila 1810. l. Dobrovskemu (I, 136). Veselje je bilo Zoisu, da je razne slaviste obskrboval s knjigami; tako so imeli pri njem svojo zalogo Japelj, Linhart, Kumerdej, Vodnik in dr. Na Veliko soboto 1812. l. je pisal Kopitar Dobrovskemu: »Befehlen Sie was? B. Zois will so lange mit seinen Bestellungen warten. Von den Appendinischen und Stullischen Sachen lässt er 6 Exemplare kommen, um sich, Sie und Novosilzov, mich u. a. zu versehen. Aber langsam geht's mit ihm, weil er oft krank (podagrisch), immer gestört und die Communikation mit Ragusa doch noch nicht so bequem ist, wie die Zeitungen posaunen. Aber kommen wird's am Ende doch« (I, 252). In v januarju 1813. l. mu že poroča: »Diese Appendiniana und Stulli schickt Ihnen B. Zois (der nun sehr krank liegt am Podagra) zum Beweise seiner Verehrung und Dankbarkeit, utere felix!« (I, 320).

Z Dobrovskim si je Zois dopisoval večinoma po Kopitarju. Koj s početka je pisal Dobrovský Kopitarju: »Wenn Sie es schicklich finden, bitte ich mich Hrn Baron v. Zois a l s a l l g e m e i n v e r e h r t e n s l a v i s c h e n M ä c e n zu empfehlen. Seine Bibliothek zieht mich sehr an« (I, 28). In že 6. marca 1810. l. predlaga, da bi se naredil zaznamek slavističnih knjig Zoisove knjižnice, češ: »Wäre es denn von Se. Excell. dem Baron v. Zois, dem ich meine ungeheuchelte Verehrung zu melden bitte, nicht zu erhalten, dass er seine S l a v i c a kurz, aber vollständig verzeichnen liesse und mir ein solches Verzeichniss zuschickte. Wo ist leicht eine solche Sammlung zu finden und wie bequem ist es nicht, in solchen Verzeichnissen nachzusehen, wenn man über ein Datum einen Zweifel hegt. Ein Catalogus variorum Slavicorum ist ein desideratum« (I, 126).

Zois je spoznal pomen, veljavo in vpliv Dobrovskega ter ga je visoko čislal; pisal je Kopitarju: »Machen Sie dem verehrungswürdigsten Dobrovský das verbindlichste Kompliment auch in meinem Namen, und wenn er noch Lust hat zu reisen, laden Sie ihn gerade zu mir ein! M e i n H a u s, m e i n e B ü c h e r, u n d w a s i c h v e r m a g, s t e h t i h m z u G e b o t h e u n d D i e n s t i m g a n z e n E r n s t e« (I, 30). To vest je Dobrovský sprejel z velikim veseljem pišoč Kopitarju: »Dies ist eine wahre Aufmunterung für einen slaw. Literator,

der sonst nicht auf den Beyfall Vieler rechnen kann. Ich werde vielleicht doch von dem gütigen Antrag einst Gebrauch machen« (I, 43).

Zanimivi so citati iz pisem, katere je pisal Zois Kopitarju n. pr. (v februarju 1809. l.) ponudivši se za posredovalca med Kopitarjem in Dobrovskim ter Appendinijem v Dubrovniku: »Nachdem mein 30 jähriges Sammeln, welches eine ganze Generation von slawischen Pfuschern überlebt hat, endlich doch zu einem logisch-kritischen Gebrauch etc. gediehen ist, will ich gerne noch mein letztes Schreiben beitragen« (I, 58).

Kopitar je navadno pošiljal Dobrovskega pisma Zoisu, da jih je tudi on čital, in na eno tako je odgovoril Zois: »D**s Brief, den ich nicht oft genug lesen konnte, lege hier de retour bei. Gott gebe bald Ruhe den slavischen Musen, und dem Meister Lust — auch den Sitz der Gorjuscherinnen zu besuchen!« (I, 71).

Ko je bil Zois zbral toliko zakladov v svoji knjižnici, začelo ga je skrbeti, kam naj bi po smrti sporočil svoje knjige, da ne bi zgrešile svojega namena. Kopitar piše Dobrovskemu: »Bar. Z. jammert, dass er nicht weiss, wohin seine Bücher zu stiften, dass sie nicht verschleudert werden!« (I,244). In Dobrovský je odgovoril: »B. Zois soll so lange leben, bis Illyrien wieder an die übrigen Slaven angeknüpft wird, und dann wird sich wohl ein Institut errichten lassen, bey welchem man seine und andere Sammlungen wird niederlegen können. Dass er zur neuen Bibel grossmüthig beytragen will, hat mich sehr gefreut . . . Der vortreffliche Mann und Patriot« (I, 247).

Zois je mnogo žrtvoval za knjige: kupil je vse, kar mu je prišlo pod roke. V službi je imel dva kmeta, ki sta hodila po deželi ter kupovala stare slovenske knjige; ta dva sta sporočila, da je še 10 Dalmatinovih biblij, ki bi se dobile po 30 gld. (I, 35). Dne 2. avgusta 1812. l. je pisal Kopitar Dobrovskemu: »Quoad libellos glagoliticos Schnurreri, baro Zois dicit, se velle omnes emere, tantum pretium dicite« (I, 277). Toda vsled raznih nezgod, katerih so bile krive zlasti politične razmere, je bil primoran pisati Kopitarju: »Ach! welchen Schmerz kostet es mir, gestehen zu müssen, dass ich Schnurrers Truberiana nicht mehr zu kaufen vermag, und diesen Schatz der Hofbibliothek oder der Ossolinskischen überlassen muss« (I, 287). To je odkritosrčen izraz bolesti plemenitega moža!

Kako je čislal Dobrovský Zoisa, katerega je imenoval »vere excellentissimum virum« (I, 216), kaže to, da mu je poslal prepis odlomka brižinskih spomenikov »Glagolite po naz redka zloveza«

pišoč Kopitarju: »Ich glaube wohl Hrn Baron Zois ein Vergnügen zu machen, wenn ich ihm vom ersten kurzen Stück eine Abschrift zuschicke« (I, 282). Zois se je silno razveselil tega odlomka ter z Vodnikom vred trdil, da je jezik v njem slovenski ; užaljen pa je bil radi ceremonijalnega tona, v katerem mu je pisal Dobrovský, ki je bil vajen samo čeških aristokratov. Kopitar poroča o tem Dobrovskemu: »Baron Zois schreibt mir, dass er vor Ärger geweint hat, dass E. H. mit ihm einen solchen Ceremonienton angestimmt. Er habe die Excellenz etc. ausgekratzt. Er hätte gewünscht als Ihr Verehrer behandelt zu werden«, in v prihodnjem pismu: »dolor enim ipse testatur, quanti ducat in amicorum apud te numero esse, non in potentiorum, quorum tu limina spernis« (I, 295 in 297).

Znano je, kako je Kopitar silil Dobrovskega, da napiše staroslovensko slovnico; skoro v vsakem pismu ga je nadlegoval in opominjal. Nekoč mu je obetal, da spodbudi Zoisa, škofa Verhovca, Stratimirovića, Novosilcova in druge za subskribente, in čez nekaj časa je tudi Zoisa vpletel v svoje želje: »Addit Zois preces suo et omnium Slavorum nostrorum nomine, ut Gramm. slavica tua tandem prodeat!« (I, 377).

Občudovanja vredna je udanost, ljubezen in spoštovanje, katero je gojil trdi in po večini robati Kopitar do svojega mecena; kadar govori o Zoisu, je mehak in nežen, da ga je težko spoznati. »Nur gegen Baron Z. und gegen den slaw. Meister ist mein Vertrauen unbeschränkt« (I, 182.), je vskliknil nekoč v pismu Dobrovskemu. Ko je l. 1810. prisegel kakor cenzor, je pisal Županu: »Tandem baronis liberalitas eo me provexit, ut sim aliquid, sicut vos dicitis practici« (II, 206). V pismih do Župana, ki je oskrbel omenjeni zaznamek slavističnih knjig Zoisove knjižnice, in katerega je imenoval Kopitar »Slavina« barona Zoisa, naroča za Zoisa, »den unvergleichlichen velki ozha«, v vseh jezikih (II, 207): »osculare a me manus divini baronis«, »velkimu ozhetu roko kushnem« (II, 215) in »dem Hr. Baron küsse ich die Hände« (II, 237). Skrbno pristavlja v pismu od dne 9. julija 1812. l.: »ne baro sine necessitate incommodetur« (II, 244). Kako je Kopitar cenil Zoisovo znanje slovenskega jezika, kaže naslednji citat iz njegovega pisma Županu: »Übrigens bin ich auf die Krainischen Schulbücher natürlich sehr begierig! Baron Z. wird sie wohl in die Kritik bekommen; sonst wehe dem Krainischen dialecte« (II, 201). Ko je bil Župan na deželi, v Šmarju, ga je Kopitar ponovno spominjal, naj se trudi, da pride v Ljubljano »ut cum barone sis, apud illum discas et illi subservias, ut ego et Vodnik olim«.

Tako neomejeno, globoko spoštovanje je Zois užival povsod; vsi slovenski literati so gledali nanj kakor na zvezdo-vodnico ter ga obožavali kakor očeta. In to je tudi po pravici zaslužil. Zoisova hiša je bila res središče kulture na Kranjskem, in Zois sam je častna in redka prikazen ne le med domačimi plemenitaši, temveč v plemstvu sploh. Tako vsestransko izobraženih mož, hkratu pa tako požrtvovalnih in plemenitih, kakor je bil Zois, je bilo in jih je malo. Slovenci po Zoisu nismo imeli več takega mecena, in težko, da ga kdaj še dobimo!

Dunaj.

Dr. Fr. Vidic.

NA SOLINSKIM RAZVALINAMA.

Kroz viekova tminu, obasjanu rujem
Mučeničke krvi hrvatskih junaka
Gledam u davnini veličajnu borbu
Osvita kršćanstva i poganskog mraka.
Imperiji rimskoj klonula su krila,
Poštrapana krvlju svetih mučenika,
Što kô lovor sjaje iz davnih viekova
Sa veličja strtih rimskih spomenika.

Vidim i tvoj priestol, Dukljanine silni,
Porfira je tvoja krvlju pokapana,
A sjaj ti i slava zagasnu u moru
Mučeničke krvi nevinih kršćana.
I vidim te, gdjeno kraj solinskog polja
Veličajne gradiš orijaške dvore,
Ne bi l tu bar mogo pokojišta naći
I sahranit brige, što ti dušu more.

Al silniku, care, nigdje mira nema,
Mučitelje vječne čekaju tek muke,
U raskošnom sjaju pokojišta svoga, —
Slušao si strašne iz daljine zvuke.

Kroz ponosne kule odmorišta tvoga
Orila se strašne grmljavine jeka:
Osvetnica pravda za odmazdom vapi
I budućnost grudi raskriva daleka.

Je l ti na čas, care, pričula se na snu
Lomljavina strašna imperije tvoje,
Jesi l slušo kroz tu lomljavu rasula
Pobjednog kršćanstva svete slavopoje?
Je li slutnja kad god potresla ti dušu,
Da solinski tvoji survat će se dvori
I kršćanske iz njih graditi se crkve,
Da slavopoj krsta u njima se ori?

Je si l mogo slutit, Dukljanine gordi,
Kakvi l će ti glasi stići u tom sjaju,
Da ćeš s kule svoje palače solinske
U more se bacit u teškom očaju;
I da ne će proći ni tri puna vieka,
A palača tvoja bit će razvalina,
Velebna i divna i u svom rasulu
Kano i slomljena tvoja veličina;

A na njenih da će podići se mirih
Hramovi hrvatskog kraljevskoga Spljeta,
I u njima orit hrvatska se pjesma
Djedova hrvatskih ostavina sveta;
Ostavina sveta, za koju i danas
Sa nepravde ljudske borit nam se treba,
I jer bez nje i nas ne bi više bilo,
Sve dušmanstvo na nju zavidno nam vreba.

Što l do danas, care, od tvog sjaja osta?
U rasulo tvoje survalo se djelo,
Na grobnici tvojoj za olujne noći
Vjetar samo pjeva strašno mu opielo;
Bljesak munje na njoj plamnim piše slovi:
Svako ljudsko djelo nestaje i gine,
Ako li ga božja ne zaštiti ruka,
Ako l nije odsjev pravde i istine.

Na grobnici tvojoj, Dukljanine silni,
U prosvjete cvieću latinskoga svieta
Usadjen je korjen kraljevstvu hrvatskom
I povjest hrvatska počinje da cvjeta.
Posred uspomena rimske veličine
Grobnice nam leže hrvatskih kraljeva,
Milotužno svjetlo s njihovih grobova
Kroz patničku našu povjest se razlieva.

Od kamena Klisa, ubavog Solina,
Preko Velebita do Djakova ravna,
U hrvatskom srcu pohranjena leži
Uspomena sveta i povjest im slavna.
Čuvajući vjerno njihov poklad sveti,
Spojit će se opet udi rastrgani; —
Združenu pod geslom: »Sve za dom i vjeru«
Hrvatstvu će ljepši osvanuti dani.

Zagreb.

Jovan Hranilović.

PŠENIČNO ZRNO.

Slika.

Kar seješ, ne oživí, če ni umrlo.

1 Kor. 15, 36.

Sumničeva Minica je bolna . . .

Tam zadi za gozdom — kakih dvajset korakov nad Klopinjskim jezerom — stoji Sumničeva kočica. Majhna je, krita s slamo. In stara, vrlo stara je, da se že nekoliko na stran nagiba.

V nizki, zakajeni izbici leži Minica — bolna. Mlada je, jedva ima petnajst let. Lice ji je upadlo in bledo — kakor prozorno. A vendar je lepo, ker je skladno. Velike oči ji zro zamišljeno, nekako otožno. Diha enakomerno, a iztežka . . .

V sobici je tiho. Le zdaj in zdaj zabrenči kje ob oknu kaka muha, se zažene v steklo, včasih tudi v debeli, z lojem napojeni papir, ki deloma nadomestuje steklo . . .

Tam ob peči včasih nekdo vzdihne. V poltemnem kotu sedi stari Sumnič, ded Miničin. Skljućen je v dve gubi, neprenehoma zre v tla. Zdaj in zdaj pa vzdihne . . . Kaj misli, čemu vzdihuje? Bog ve — Starček je preživel gotovo že devetdeset let. Sedaj pa je že vrlo slaboten; in na pol slep je. Starost ga je popolnoma pootročila, in pamet ga zapušča . . .

Veliki petek je danes. In zunaj je vse tako nekako slovesno in resno. Tudi Minica čuti to. Dozdeva se ji, da smreke in bori ob koči šume bolj veličastno, bolj skrivnostno kakor sicer. In spodaj pod bajtico enakomerno pljuska jezero, a nekako žalobno, z bolnimi, jecajočimi vzdihi.

Sicer pa povsod mir, tišina. Zvonovi ne pojo, jek sekire ne odmeva po gozdovih. Le kaka penica zapoje včasih zunaj pred oknom svojo kipečo pesmico, kakor bi hotela potolažiti mlado bolnico. In ta jo sluša tako rada. In tako hvaležna ji je za njen spev...

Veliki petek je... Minica se spominja, kako zdrava je bila še lani v tem času. Še dobro ve, da je bila tega dne v Škocijanu pri božjem grobu. In na materinem grobu je bila. Okrasila ga je z vijolicami — lani so cvetele na veliki petek že vsepovsodi: bilo je topleje.

In Minica misli na mamico — pet let je že mrtva. Da je morala umreti! Kako rada je imela svojo Minico! Kako lepo bi sedaj skrbela za njo v tej mučni bolezni... Da, če bi mamica še živela, morda niti ne bi bila tako bolna. A sama z dedom — toliko je morala trpeti in se mučiti!

In bolnici se orose lepe črne, le nekoliko preveč goreče oči...

Semkaj iz kota pri peči pa zdaj in zdaj zazveni tenek vzdih ali pa jecljajoč glas, mrmrajoč nejasne besede...

*
* *

Krog poldneva je prišla Povodnova Treza z nadučiteljevo Pavlinko... Pavlinka — drobno, enajstletno napol gosposko dekle — je prinesla Minici juhe.

Treza pa je prihajala vobče vsak dan — še povečkrat, zdaj ona, zdaj sestra Katra. Vsa ta leta, odkar je umrla Miničina mati Meta, najmlajša Sumničevih hčeri, sta sestri Povodnici pomagali Minici skrbeti za deda in za samo sebe.

Bili sta sicer tudi sami ubogi. Tam na severni strani gozda, na Selu sta imeli malo kolibico. In jajca sta kupovali in jih vozili v Celovec. S tem sta se živili.

S Sumničevimi so se računali še nekak rod. Koliko koleno — kdo bi vedel povedati! A pri naših ljudeh se sorodstvo dolgo ne pozabi.

Tudi Treza je že bila dokaj stara. Lica je bila suhega. Samozatajevanje, trpljenje in trud so mu vtisnili resen, malone rezek znak. A oči, ki so ji gledale tako milo in sočutno na bolnico, so to ostrost zelo ublažile...

Minica se je razveselila njunega prihoda. Posebno Pavlinko je imela tako rada. In vsakokrat jo je njen prihod vzradostil...

Pavlinka je pristopila k postelji. Božajoč drobno desnico bolničino, jo je taložila:

— Minica, nič ne bodi žalostna! Kmalu ozdraviš! . . . Zunaj postaje toplo . . . pomlad prihaja . . . ta te ozdravi!

Minica ni odgovorila. Le nasmehnila se je.

— In glej, Minica — tukaj sem ti prinesla vijolic. Vem, da, jih imaš tako rada — a sama jih ne moreš iti trgat . . .

— Vijolic? Bog ti povrni, Pavlinka! Ti si tako dobra . . .

Ljubeče in hvaležno jo je gledala z velikimi črnimi očmi.

— Ali še veš, Minica, kako sve lani o tem času nabirale vijolic?

— Vem! In materin grob sve okrasile . . . Letos pa je zapuščen . . .

Hip je molčala.

— Pavlinka, ali mi izpolniš eno prošnjo? — Da? — Daj, naberi vijolic ter okrasi grob moje mamice . . . Ali boš Pavlinka? . . .

— Rada! — — Tja v maju pa skupno nabereve šmarnic ter ga okitive s šmarnicami . . . Dotedaj gotovo okrevaš!

— Bog ve! — Težko!

Treza pa je mislila: Njen grob okrasimo v maju . . . Vedela je, da so Miničini dnevi šteti. Ravno pred poldnevom je bila v Škocijanu — v župnišču, pri nadučiteljevih, pri gostilničarju. In povsod je pravila, važno in obžalovaje kimajoč z glavo:

— H koncu gre . . . Kmalu ji bodo zvonili . . .

Treza je bolnici prerahljavala posteljo. Vmes pa je zdaj in zdaj tiho, šepetajoče — kakor bi na postelji ležal že mrlič — pripomnila kako besedo. Potem pa je spet umolknila. Premišljevala je, kako cvetoče da je bilo to dekletce še pred letom dni. Res, nežna je bila vedno. A vedno je bila kakor mleko in kri. Nekaj gospodskega je tičalo v njej. Njen oča je bil baje imeniten mož. Mati Meta je namreč služila v mestu. Bila je mlada in vrlo lepa — in nekdo jo je zapeljal. Kdo — tega Treza zagotovo ne ve. Meta o tem ni marala govoriti. Vobče je bila od tistega časa, odkar se je vrnila iz mesta, vedno zamišljena in žalostna. Nekaj ji je težilo srce. Mir je našla še le v grobu: — umrla je mlada, stara jedva trideset let . . .

In mlada mora umreti tudi Minica.

— Zakaj da mora tako mlada umreti? — je pomišljala ženica . . . Zakaj? Bog ve — On je gospod, On določa meje življenju človeškemu . . .

No, saj so vse poskusili. Vse korenine in cvetje in druga skrivnostna zdravila, ki jih pozna sama, ali ki so jih drugi nasvetovali, je poskusila. Zaman! . . . Hodila je tudi prek na Reberco, v gorovje,

po neko posebno proslulo starko. Ta je prišla, je zagovarjala dekle, jo kadila in kropila . . .

— Sedaj pa mora biti bolje! — Če ne bo, ji je naredil kdo, do katerega nimam moči — ali pa je dekle stopilo na »vražji koren«.

Tako je govorila, ko je svoj posel opravila . . . A bolje ni postalo. In Treza si je z dvomi in vprašanji trla glavo; ali je pač deklici kdo »naredil«, do katerega zagovarjalka nima moči, ali pa je stopila na »vražji koren«?

A zadnji torek so se ji vzbudili prav močni dvomi o besedah starke zagovarjalke.

Prišel je namreč škocijanski kaplan z Bogecem, da previdi mlado bolnico. In ta je trdil, da je bolezen podedovana, da je to že »v rodu, v krvi«.

In o besedah kaplanovih Treza vendar ni marala dvomiti. Treza je pobožna žena . . . In gospod so učeni — je pomišljala.

V teh raznovrstnih premišljevanjih je popravila Treza posteljo. Potem pa je privzdignila bolnici glavo. In z žlico ji je polagoma vlivala v usta juhe. A Minica je ni mogla dosti . . .

— Dajte to dedeku! — prosila je bolnica.

— Stric Peter — je poklicala Treza starčka. — Ali boste juhe? Gotovo ste lačni! . . .

— Kaj — ka-aj praviš? — starec je govoril z jecljajočim, nekako meketajočim glasom . . . — Ka-aj — da sem lačen . . .?

In umolknil je, kakor bi šele pomišljal, ali je res lačen ali ne.

— Tukaj je juha . . . malo topla še je . . .

— Aha — daj . . . sem daj!

Hlastno je segel po piskrčku. Naglo je zajemal in cmokaje je jedel . . .

* * *

Za kake pol ure je Pavlinka odšla . . .

Treza pa je ostala malone do petih. Tedaj je tudi ona odšla. Ob šestih je bila pri fari pridiga. In Trezi bi bilo do smrti žal, če bi je ne slišala — na veliki petek!

A ker je bilo nevarno, da Minici vsak hip postane še slabeje, je poslala Treza Jurjanovo Zefo. Ta je bila gluha kakor kamen na cesti. Tej pridiga ne bi kaj pomagala . . .

Za večerjo je skuhala Zefa malo mleka, ki ga je prinesla s seboj. Po večerji je spravila starega Sumniča spat Sama pa si

je z nekimi starimi jankami, ki si jih je tudi prinesla s seboj od doma, postlala na klopi pri peči. Legla je in kmalu trdno zaspala.

Bolnica pa ni spala. Bilo ji je zelo slabo. Nekolikokrat je klicala Zefo. A ta ni slišala. Minica bi lahko umrla, a Zefa bi niti ne vedela za to . . .

* * *

Drugo jutro je prišla Trezina sestra Katra.

Bila je nekoliko mlajša kakor Treza, sicer pa ji zelo podobna.

Govorila ni mnogo. Ustnice pa so se ji gibale venomer. Molila je . . .

Nekdaj — v mladosti — je živela baje precej veselo. A nekoč je nevarno zbolela. In odtedaj je živela povsem drugače — spokorno, pobožno . . .

Minici je postajalo vedno slabeje. Katra se je že resno bala, da se bliža zadnja ura. Prav vesela je torej bila, ko je o poldne spet prišla Treza.

Ta je bila danes že vsa nekako polna prazničnega duha. Takoj po prihodu je napeljala govor na včerašnjo župnikovo pridigo.

— O smrti Gospodovi so pridigali in o vstajenju Njegovem... Kakor je naš Gospod in Zveličar umrl, tako moramo umreti tudi mi. Vsi moramo trpeti, nositi svoj križ, vsi križati sami sebe, svoje slabosti, strasti svoje, da bodemo z Gospodom tudi vstali . . .

Ženico so oblile solze. In glas ji je trepetal.

— Da vsi — vsi moramo trpeti in umreti . . . a vsi bodemo tudi vstali . . . vsi . . . Zrno se mora položiti v zemljo, da strohni — so rekli gospod. In šele potem požene kal, pronikne iz zemlje . . .

Bolnica je napeto poslušala. Ko je Treza utihnila, vpraša tiho, malone brezzvočno:

— Kako pravite, tetka — kako so rekli?

— Kako . . .? Da se zrno mora zakopati v zemljo, kjer strohni — in potem šele vzklije . . . Zrna smo mi! Tudi nas morajo zagrebsti . . . strohneti moramo, šele potem bodemo vstali . . .

— Zrna smo torej . . .?

Bolnica se je zamislila . . .

* * *

Minici je prihajalo vedno slabše. Nekako dremala je že — pogrezala se je v nezavest.

Katra je tiho molila. Treza pa je pripravljala svečo in blagoslovljeno vodo.

Pri fari je ob štirih vabilo k vstajenju... Minico je zvonjenje prebudilo. Postala je pozornejša. Tiho je prisluškavala...

Veliki zvon je pel, kakor bi čutil pomen trenutka, ki se bliža. Zvoki so se trepetaje zibali nad gozdom... vrhovi smrek in borov so pošepetavali... pošumevali... Bilo je, kakor bi koprneče drhteli v neki veliki slutnji, kakor bi pričakovali nekaj izrednega, mogočnega... Spodaj od jezera pa je vdarjal jek. Odbijal se je nekje na nasprotnem hribu... Bilo je, kakor bi v globini vodâ zvonilo pet, deset zvonov — počasi, veličastno, pojoče...

— Tetka — ali vabi k vstajenju?

Govorila je težko.

— K vstajenju!

Bolnica se je spet zamislila. Ustnice so se ji gibale. Molila je...

* * *

Ob petih je vabilo drugič... Minici pa je tedaj že pohajala sapa. Dušilo jo je.

Treza je prižgala svečo. Glasno je molila. Molila je tudi Katra. Polagomą je tudi stari Peter tam za pečjo začel moliti — s slabim, pojemajočim glasom... počasi, v odmorih in vzdihoval. Morda niti vedel ni, zakaj da molijo... ali na čast vstajenju Gospodovemu, ali čemu...

Ob šestih pa so zapeli vsi zvonovi. In topiči so zagrmeli. To je Minico vzdramilo še enkrat.

Dozdevalo se ji je, da je kakor sladka godba završelo črez gozd, črez jezero... v vrhovih pa je zašumelo kakor mogočna pesem. To je bila pesem veselja, spev zmagoslavja — to je bila aleluja nebeskih sfer, himna korov angeljskih...

— Gospod je vstal! — je šepetala Treza. In trikrat se je pokrižala...

— Vstal! – je hipoma ponovila za njo Minica z jasnim, veselim glasom. In blažen nasmeh se ji je razlil po licu, ki je postajalo od hipa do hipa prozornejše, jasnejše, veselejše...

Bolnica je slušala spev angeljev, himno zmagoslavja, alelujo vstajenja — in tudi sama je vstajala k boljšemu, lepšemu življenju... umirala je...

* * *

Ko so zvonovi pri fari utihnili, ko je nad gozdovi, na jezerom nad hribi mrak sprostiral svoj dremotni pajčolan, in so po hribih zablesteli kresovi — zdaj tu zdaj tam, ta naglo oni počasi: — tedaj pa je bila Minica že mirna, tiha — mrtva.

Sveča je trepetaje brlela. Zunaj je glasno šumel gozd, in spodaj je pljuskalo jezero — veter je postajal močneji.

Ded Peter je plakal kakor otrok. Ko mu je Treza povedala, da Minica umira, je dolgo ni mogel umeti. Ko pa je slednjič spoznal in umel, kaj se godi, je jecal in plakal kakor malo dete.

— Ko bi jaz umrl, jaz! . . . O ti moj Jezus, moj Bog — mene vzemi, ne nje . . .'

In starček se ni dal potolažiti . . . Slednjič sta ga ženi pustili njegovi boli.

— Naj se izjoka — lažje mu bo!

Plamen mrtvaške sveče je trepetal, se zibal nemirno. Ob postelji je stala Treza. Zamišljeno je zrla mrtvi Minici v lepi obraz, ki je še bil zalit z ono čudovito rdečico, ki se takoj po smrti pojavi na licu mrličevem. In kimajoč z glavo je šepetala:

— Zrno . . . položiti se mora v zemljo, da strohni, šele potem vzklije! . . . In vzklilo bo! — Vstala boš krasna, ker si plemenito zrno, čisto, neomadeževano . . . pšenično zrno . . .

Klopinjsko jezero na Koroškem.

Fr. Ks. Meško.

IZVANREDNA POČAST LEONA XIII. BISKUPU J. J. STROSSMAYERU.

Kad je u veljači g. 1898. naš biskup J. J. Strossmayer slavio šezdesetgodišnjicu svoga misništva, obradovao je i njega i sav hrvatski narod slavno vladajući papa Leon XIII. davši mu povlasticu, da smije doživotno nositi pallij, t. j. vanjski znak crkvene vlasti, koji po pravu smiju nositi osim pape samo patrijarhe, primasi i nadbiskupi, a koja se povlastica veoma rijetko daje biskupima, i to samo onima, koje hoće papa da na osobit način počasti. A zašto je papa odlikovao biskupa Strossmayera s tom povlasticom?

Na ovo nam odgovara kao nepristran sudija najljepše sam papa Leon XIII., kad piše: »Preodlična slava Tvoje učenosti i pobožnosti, divna briga za spas duša, Tvoj život, koji si sproveo dobro čineći, kao što i biskupska čast, koju obnašaš na najveću diku, — lako nas sklonuše, da čestitkama sviju prigodom šezdesetgodišnjice Tvoga misništva pridamo takodjer zalog papinske blagohotnosti.« Bi li ikoji Hrvat mogao ljepše govoriti o biskupu Strossmayeru, nego li govori papa Leon XIII.?

*

A što je to pallij?

Već smo spomenuli, da je to vanjski znak crkvene vlasti, a taj znak je tri prsta široka vunena tkanina s dva okrajka, jedan s prijeda, a drugi otraga, na kojoj je uvezeno šest križeva, i koja se nosi na ramenima oko vrata. Pallij se pravi iz vune onih janjića, koji se na dan sv. Agneze u crkvi iste svetice prikažu i blagoslove. Taj dan

naime donesu apostolski podjakoni u crkvu sv. Agneze dva bijela janjeta, i dok se na koru pjeva »Agnus Dei«, metnu ih na žrtvenik, gdje ih blagoslove, zatim je predadu dvjema kanonicima lateranskim, koji ih opet vrate apostolskim podjakonima, da paze na njih, dok dodje vrijeme, da se strigu. Vuna ovih janjića pomiješa se s drugom vunom, i odatle satku duvne tkaninu, iz koje se prave palliji. Priredjeni već palliji donesu podjakoni u crkvu sv. Petra i ovdje se metnu u predvečerje blagdana apostola sv. Petra i Pavla na grob apoštolskih prvaka (odatle: »sumitur pallium ex corpore s. Petri«), gdje ostanu preko noći, a zatim se sprave do potrebe.

Prve vijesti o porabi pallija sižu u rano doba kršćanstva. Tako se spominje kao pradavni običaj, da je novoizabrani biskup Aleksandrije, bdijući kraj tijela svoga predšasnika, na sebe metnuo pokojnikov pallij. Ista ova predaja upućuje nas i na evangjelistu Marka, koji da je od sv. Petra njemu predani pallij u baštinu ostavio crkvi u Aleksandriji, koje je on prvi biskup bio. Svakako istina je to, da je poraba pallija o mnogo starija, nego li sižu naše pismene vijesti o tom.

Pallij je dio papinoga svečanoga odijela, s toga ga on i uvijek nosi kod svečanih zgoda, kao znak svoje vrhovne vlasti u crkvi. Akoprem je dakle isključivo pravo papino nositi pallij, počeše ipak pape dozvoljavati i nekim nadbiskupima, da ga mogu nositi, po svoj prilici s toga, što su bili apostolski namjesnici. Tako je n. pr. medju ostalima i solunski nadbiskup imao pravo nositi pallij. Tek pod konac osmoga vijeka zavladao je običaj dozvoljavati svim nadbiskupima, da mogu nositi pallij kao znak, da u ime papino izvršivaju neka primacijalna prava.

Svaki nadbiskup treba da za tri mjeseca iza svoga zaredjenja za biskupa, ili ako je već bio biskup, poslije kako je bio potvrdjen za nadbiskupa, moli ili sâm ili po svojem zastupniku papu u tajnom konzistoriju za pallij. Poslije obećane papi poslušnosti i odanosti dobiva molitelj pallij. Ako nadbiskup moli po namjesniku pallij, onda obećaje namjesnik, da će ga čim prije predati nadbiskupu, i da ne će na putu prenoćiti, nego samo jedan put, osim ako bi to bilo neophodno nužno, a kad bude noćio, da će pallij preko noći pohraniti u crkvi, i to, ako bude moguće, u prvostolnoj crkvi.

Nadbiskup ne smije prije, nego li dobije pallij, izvršivati nikakove vlasti, koja mu pripada kao nadbiskupu. Pallij se daje nadbiskupovoj osobi, s toga ga ne može drugomu uzajmiti niti na samrti ostaviti, već ga treba s nadbiskupom pokopati. No pallij se daje i



VJERUJEM!

IVAN RENDIĆ TRST.

za odredjenu samo nadbiskupiju, s toga treba da na novo moli pallij onaj nadbiskup, koji prijedje iz jedne nadbiskupije u drugu. Ako je jedan nadbiskup na čelu dvjema crkvenim pokrajinama, onda treba da za svaku na pose moli pallij, i oba se imadu š njime pokopati.

Ako nadbiskup umre, a ne može se u zemlji pokopati, ako n. pr. izgori ili se utopi, njegov se pallij imade na pose zakopati; ako nadbiskup, koji je već dobio pallij, umre prije, nego mu se pallij uruči, pallij se spali i pepeo baci u svetohranište.

Pallij smije se nositi samo u crkvi, kod svečane sv. mise ili kad se obavljaju drugi važniji biskupski obredi, dakle ne kod tihih sv. misa, kao što niti kod misa za pokojnike, niti kod ophodâ. Izvan crkve smio bi se nositi samo u jednom slučaju, kada bi se naime sv. misa služila pod vedrim nebom, inače nikada.

Već i u ono vrijeme, kada su samo neki odličniji nadbiskupi, koji su obnašali čast apostolskoga namjesnika, imali pravo nositi pallij, nalazimo primjera, da su to pravo podjeljivali pape i jednostavnim biskupima. Spominje se, da je prvi podijelio to pravo papa Marko (g. 336.), suvremenik cara Konstantina, biskupu od Ostie. Taj naime biskup imade tu povlasticu, da izabranoga papu, koji nije još biskup, posveti za biskupa, i kod toga sv. čina imade pravo nositi pallij, kao što se to vidi iz riječi, s kojima mu se podjeljuje pallij i koje glase, da se s njime služiš kod posvete pape (»ut eo utaris in consecratione summi Pontificis«). Isto tako čitamo, da je papa Gregorij Veliki na molbu kraljice Brunehilde podijelo Syagriju, Augustodunskomu biskupu, i njegovim nasljednicima ne samo pravo nositi pallij, nego i pravo, da mu pripada mjesto umah iza nadbiskupa pred ostalima, starijim biskupima, koje pravo nije skopčano s pallijem, već treba da se naročito podijeli. S istom povlasticom nagradio je i papa Aleksandar II. nastojanje biskupa halberstadskoga o slozi izmedju Henrika III. i istoga pape.

Kada se jednostavnom biskupu daje pravo nositi pallij, može se to pravo podijeliti ili biskupiji ili biskupu. Biskupiji radi mjesta, biskupu radi osobnih vrlina i zasluga, kao što je učinjeno kod biskupa Strossmayera. U prvom slučaju prelazi to pravo na svakoga biskupa one biskupije, u drugom slučaju prestaje ta povlastica sa smrti biskupa, komu bješe podijeljena.

*

Mi Hrvati katolici imademo i u najnovije vrijeme mnogo uzroka, da budemo zahvalni sv. Stolici i da s ljubavlju pogledamo

na nju. Ta papa Pijo IX. hoteći nagraditi zasluge hrvatskoga naroda, koje si je stekao u stoljetnoj borbi za katoličku vjeru i otačbinu, podigao je g. 1852. zagrebačku biskupiju na čast nadbiskupije i metropolije, a biskupije zagrebačku, djakovačku, senjsku i grčko-sjedinjenu križevačku izuzeo je ne samo od metropolitanske vlasti nadbiskupa kaločkoga i ostrogonskoga, nego i od svake druge prevlasti i sudske vlasti, i utemeljio novu, sasma odijeljenu i različitu hrvatsko-slavonsku crkvenu pokrajinu. Prva dva zagrebačka nadbiskupa zaodio je Rim grimizom, imenovavši ih kardinalima, a evo u najnovije vrijeme časti papa Leon XIII. našega biskupa Strossmayera čašću, koja se samo rijetkima podjeljuje.

Zagreb.

Dr. Ferd. Belaj.

PATNIK.

I.

Obučena jednostavno, u priprostu haljetku smedje boje, koji ipak ne sakrivaše nježnosti njena struka, sa uskim tamnocrvenim šalom, što ga je, pokrivši njime crnu kosu i sakriv bjelinu svoga vrata, zabacila na rame, unišla je Vjera Barčić u dućan k »Zlatnomu plugu«. Duga je to, oniska i ne dosta svijetla prostorija, zapremljena po svim stijenama, pa i na istom stropu željeznom robom razne vrsti. Naučnici i pomoćnici, kojima već u kretnje ušla težina njihova posla, bijahu zabavljeni dvorbom na različnim stranama, pa je pred Vjeru Barčić izašao sam gospodar, onizak gospodin, ugojen, dobroćudna lica. On poznavaše Vjeru Barčić. Nazad deset godina bio je on jedan od njenih tihih obožavatelja. Tada je ona znala doći u njegov dućan sa svojom tetom. Obje otmene: teta u skupocjenoj napravi, a ona mladjahna, sva ukusno odjevena. Njen pogled, njene kretnje, njeno držanje odavaše, kako ona u svojoj neobičnoj ljepoti osjeća neku premoć i kao da iščekuje nešto veliko od života. Mladi gospodar tvrtke »K zlatnomu plugu« nije se onda ni usudio, da joj svoje nježne osjećaje oda, — tako mu se činila ona u svom društvenom položaju visoko. A sada — dolazi redovito triput u tjednu u njegov dućan, da kupi za četrdeset filira drvenog ugljena i sama ga nosi kući. A gospodara tvrtke »K zlatnomu plugu« to uzbudjuje. On je dobar čovjek, pa ga dira ta opreka: ona otmenost nazad deset godina, i ova sadašnja skromna pojava njena.

I danas opazivši je, gdje je opet unišla, uzbudi se i poćuti u duši saučešće, — no nije ničim odao svoga ganuća. Osjećao je, da bi time povrijedio Vjeru Barčić, i premda je znao, po što je došla, ipak je zapitao, što izvoli? — To je pitanje za gospodara tvrtke

»K zlatnomu plugu« bilo u ovom slučaju od neprocjenive vrijednosti, — on je njime sakrio svoju zabunu, — i pogledao je nekako slobodnije, trgovački u lice Vjere Barčićke.

A u njenome licu ne bijaše ni traga kakovoj smetnji, ona nije bila ni potištena. Nešto zanosna bijaše u njenim lijepim crnim očima, u krasno izdjelanim, no nešto bolnim crtama lica. Bijaše vidjeti, kao da je nije stigla nesreća, nego kao da je u životu našla nešto veliko. I toga nije dobri trgovac razumio. Načinom, koji odavaše, da joj se žuri, isplati svojih četrdeset filira za ugljen i sve: njene riječi, njen pogled, njeno držanje, njezin hod odavaše, da se ona ne obazire na ljude, na okolinu, ona misli na nešto veliko i bolno. Kad je izašla, još je dugo gledao gospodar tvrtke »K zlatnomu plugu« u vrata, na koja je nje nestalo.

A ona izišavši i pokoračiv tek nekoliko koraka na asfaltnom pločniku, sretne mladog domobranskog kapetana. Činilo se, da ju prepoznao, — nedužno poznanstvo iz prošlih dana. No ona stisnuvši k sebi svoj zamot s ugljenom, ne obazirući se podje dalje. Iza nekoliko koračaja dodje joj u susret još mlad odvjetnik sa cvikerom na nosu, važno koracajući, — i kako ju je iznenada zagledao, nehotice je pozdravio; zalazio je u njihovu kuću. I prolazeći dalje tom ulicom, kojom je nekoć kao djevojka šetala, puna nada, puna iščekivanja, prolazeći drugim i trećim sokakom, susretala je poznata lica, koja su je mogla podsjetiti na prošle dane, na dane, koji su joj mnogo obećavali, — no ona prolazeći tim ulicama nije mislila na te dane. Tek kao daleka uspomena na čas bi se pred njenom dušom pojavili, a ona ne žaleći za njima, brzo se od njih odvrnula. I stisnuvši jače k sebi svoj zamot s ugljenom brzo idjaše dalje. Njoj bijahu sasma blizu, njenu dušu ispunjahu drugi dogadjaji. Ponajprije u njenoj duši neobično jaki, nimalo poblijedjeli bijahu dogadjaji još onih dana, kad je ona poklonila svoje srce zanimljivome poručniku Marku Barčiću. Ona istom sada znade da pravo cijeni njegov značaj, kad je on, jer nije imala kaucije, volio ostaviti svoju službu, nego nju, pa je primio priprosto mjesto općinskoga bilježnika u malenu trgovištu, samo da se uzmogne vjenčati. I sada još ne može Vjera Barčićka sebi oprostiti, što je onim časom, kad je on svukao časničku odoru, osjetila spram njega nešto, kao da je on nešto od svojega »ja« izgubio. Njoj je sada jasno, da je tada za nju život bio tek spoljašnost, sjaj izvanji. Ona se još nije mogla uzdići nad obični svijet i primati život u njegovoj ozbiljnosti. I tako je došlo do toga, te je ona taj teški život samo ogorčavala i sebi i svome mužu, koji je kukavno zasluživao. Bila je tako razmažena.

te se po čitave mjesece ne bi pokazala iz kuće samo za to, jer se nije mogla odjenuti, kako je željela. Kad se je smoglo za šešir, nije bilo za nove cipele, a u malo izgaženim cipelama ne bi mogla ni za živu glavu na ulicu, — radje ne izlaziti. Kad su se kupile cipele, evo već nove mode za haljine, — a za to nije bilo otkud uzeti, — i nije izlazila, plakala je u kutu svoje sobe. I znala mu reći, čemu ju oženio, kad ne mogu pristojno živjeti? — dapače jednom u plaču kaza, što i treba siromašnomu bilježniku žene, kad ne može, da je uzdržaje. No iza toga znala bi mu se na grudi baciti i jecajući govoriti: »A ipak te ljubim, ipak te ljubim!« A on bijaše čudan, — tada ga nije razumjela. Njene ga suze nijesu raznježile, a čelo bi mu se smrknulo. A dolazio je često naoblačena čela iz ureda i znao bi joj reći: »Teška je to služba, teška«. I toliko joj puta pripovijedao, što sve mora progutati, ali ona kao da je u duši krivila i njega, »on da je sam nepopustljiv«, nije odstupao od svojih načela. A to ga dotjera dotle, te je napokon izgubio službu.

Jedne večeri, kad je bio otišao na glavnu skupštinu, što ju držaše mjesna čitaonica, vrati se kući neobično ozbiljan.

— Bit će zlo!

— Zašto?

On je kod izbora odbora došao u sukob sa svojim glavarom, i glasovao sa strankom glavaru protivnom, sa većinom gradjana. Držao je, da kao čovjek mora da po svome uvjerenju i radi, ne obaziruć se ni na koga... Iza toga prodje koji mjesec dana, i on je bio na jednom . . . bez službe.

U onaj čas držaše Vjera to gotovo za neko oslobodjenje. Tà kakav je to život i provodila uz muža! Opet ju htjela primiti teta, koja se medjutim bila preselila u drugi grad. I još nešto se tu sada javilo, nešto nevaljalo. Jedan se gospodin iz susjedstva tetina za nju zanimao. I mislila je na to. No u dnu duše bijaše nepokvarena. Već u snu, kad bi samo sanjala, da joj dolazi koji tudji muškarac u susret, ona bi stala stenjati i zvati svoga Marka. A dogodilo se tako i noć prije njena naumljena odlaska. Sanjala, kako je htio neki lijep čovjek, da se njoj približi i s užasnim naporom stenjanja dozivaše svoga muža.

A on je još bdio, i bila je sva sretna, kad se probudila, i on bio uza nju. Drugi dan otprati je Marko na željezničku stanicu i tu se ona posve preobrazi. Sve do tada bijaše u njenoj duši puno nezadovoljstva i mišljaše: — lako će se rastati s mužem. No ona se rastati nije mogla. Već su bile kupljene željezničke karte za nju i za dijete i njena prtljaga predana, — i zvao kondukter na odlazak, a ona se nije mogla

oprostiti od muža. »O ponoći, plačući pošla bih u svijet, da te potražim«, šaptaše mu, vozeći se s njime natrag i privijajući se uza nj.

I one iste riječi: »O ponoći, plačući pošla bih u svijet«, kao da su onda udarile svoj biljeg u cijelo njeno biće. Vidjela je, da je njen Marko patnik, da trpi, što je htio da ostane čovjekom, — no on ne prigiblje glave; to ju pripelo uza nj.

Nekoć joj pripovijedao, da je kao djak ostavio jednu gimnaziju i otišao na drugu, jer mu se ondje nešto krivo učinilo, — otputovao pješke, bez novčića u džepu, a dva dana hoda. Ona ga tada nije razumjela. Nije ga posve razumjela ni onda, kad on nije mogao podnijeti uvrede, što mu ju glavar nekoliko dana iza onog glasovanja nanio u uredu, izderav se na nj, kad mu je nešto u posve službenom poslu prema zakonu htio dokazati —: »Šutite!« A sada sve to shvaća. On bez kruha u svijetu ostao je neslomljen, slaveći u svom uvjerenju dostojanstvo čovjeka. I u bijedi u njemu bilo nešto veliko, što ju zanosilo.

Kako nuzgredna stvar bijaše sada za nju odijevanje. Nije se obazirala više na modu. Pred njome otvorio se svijet nutarnji i njezin muž bijaše u njenoj duši velik. Ona bi znala prići k njemu i gledati ga dugo, a onda bi se privila uza nj govoreći: »Kakva muža ja imam«, a glas joj bijaše pun udivljenja i topline. A ta joj zanesenost pomogla, te nije ni osjećala svu težinu njihove bijede, — i bilo je to poštovanje i ta ljubav tako velika, te je nije nestajalo ni pred strahom, što no joj ga zadavaše bolest njegova. Medjutim se ona podavaše nadi, da će on ozdraviti, — tek pobolijevaše. Ova posljednja dva dana, istina, gore mu je i ne može ni u ured (ovdje u gradu dobio je napokon mjesto dnevničara), no ona najposlije ni ne vjeruje, da bi to bila smrtna bolest. On je tek oslabio, — pa je li i čudo, nakon svega toga, što ih je stiglo. Nahlada, bronchitis — i to će proći.

I ona se požurila sa svojim ugljenom. Glačanjem košulja zaslužuje nešto, — i to mnogo vrijedi. Brzo je unišla u svoju kuhinjicu i odložila zamotak. Tu je bilo prostora tek, da se moglo prolaziti. Uz prozor podulji stol, na njemu glačalo. U košari čekaju košulje, od njih se širi svjež, vlažan odah. Iz dvorišta, zatvorena visokim stijenama, medju kojima sjena neprestano leži, ulazi na prozor oslabljeno svjetlo dana. Tu će se ona umah primiti posla, treba da se žuri. Samo će prije zaviriti k njemu u sobu i odložiti haljetak.

I unišav k njemu, — jak miris po terpentinu prhnu joj u lice. U sobi kao da se već mrak hvatao, tako malo svjetla dopiraše iz dvorišta. Marko Barčić sjedio tiho u kutu sobe i sjena ga svega obavijala. Prenuo se i podigao glavu. A ona bijaše zadovoljna, po

zaduhu terpentinova ulja znala je, da je inhalirao. Vjerovala je, da će mu to pomoći.

— A sada ću se brzo dati na posao, — pridje ona k njemu, i prihvativ mu ruku snažno ju stisnu, te ode da odloži haljetak, pa da se vrati u kuhinju.

II.

A Marko Barčić ostao sam. I njemu bijaše nekako ugodno, što je ona izašla. Čudnovato, njega je upravo bolilo, kad bi ona bila uza nj. To se čuvstvo pojavilo tek od jučer. Od jučer stala se u njemu drmati i vjera u njegove ideale. On je slutio, da će teško preboljeti, a ta slutnja izazva u njemu osjećaj blize smrti, i pod tim osjećajem klonuo je, — ne od straha pred smrću, nego sa straha pred životom, kojemu ostavlja svoju ženu. Za svojim životom i nije žalio. To, što je inhalirao, činio je samo za to, da nju razveseli. A danas i nije udisao pare, — tek je terpentinovo ulje izlio u vruću vodu, da je prevari. I upravo to, što je on osjećao, da će teško preboljeti, bijaše uzrokom, da je ćutio bol, kad je nju gledao. Bez ičega će ju ostaviti. Da je ostao bilježnikom, zapalo bi je barem nešto mirovine. A napokon Bog zna, da li bi bio i spao tada na te grane. Da je ostao, — jedno je sigurno, da je ostao, njihovo dijete ne bi bilo svršilo onom užasnom smrti . . . Ah kakova smrt! Držali su u pokrajnoj sobi do ulice podstanara. Bijeda je bila i u tome, što su podstanara od njihove sobe dijelila tek vrata. Samo da ne ozlovolje svoga podstanara, morali su biti u svom stanu mirni. Jedan ih je gospodin i ostavio za to, jer se u njegovu sobu odviše čulo jecanje njihova djeteta, kad je bilo bolesno. Samo pô mjeseca nijesu dobili drugoga podstanara, i to se u njihovu kućanstvu teško osjetilo. Za to su bili odsele još oprezniji.

Nijesu skoro nikad punim glasom govorili, vrata otvarahu i zatvarahu tiho, hodahu na prstima, te bi dapače znali u sebi i kašalj ugušiti, jer kroz vrata sve se to čuje u drugu sobu. I njihovo se dijete uz njih već priučilo, te i ono potiho govoraše, tiho pomicaše stolicu, dapače i žličicom znalo je potiho uzimati iz zdjelice hranu. A kad bi se zaboravilo, te gdjekad glasnije uskliknulo, ono bi se umah sjetilo, da ne smije, i uvuklo bi se. I tako se dogodilo, kad ih je jedne noći oda sna probudilo jecanje njihova djeteta, da i ne pomisliše, što je djetetu, već se prepanu, »ne će li mala probuditi gospodina u drugoj sobi«, i taj strah obojici na usta protisnu riječ: »Šuti!«

Koliko nemilosrdja u toj jednoj riječi! Marko Barčić ne može je zaboraviti. A jadna djevojčica je ušutila. I nastao muk. Kako je

to teška šutnja bila, što je u njihovoj kući vladala, samo da ne uznemire gospodina u pokrajnoj sobi.

Ali taj muk nije potrajao dugo. Naskoro poče mala tiho, tiho plakati. Tada su ustali, da upale svjetlo, — i pazili su, da ne zaštropoće stolica. Tri dana iza toga, i mala je umrla, a da gospodin u pokrajnoj sobi nije znao, što se dogodilo.

Da su znali, da je djetetu umrijeti, ipak to ne bilo prošlo u tolikoj tišini. Bili bi je pustili, da si jaukom olakša boli. No tako ju svedjer utišavali: »Ne plači« — »molim te, šuti« — »miruj« — »tiho«. A dijete je gušilo u sebi bol.

Ah i to je učinila bijeda. A on ih je sam u nju bacio. On sam!...

I Marku Barčiću bijaše pri toj pomisli, da mu se iz grudi otkine teški: ah!.. no u taj čas unidje k njemu njegova žena, — bila je gotova sa glačanjem. I ćuteći on u sebi krivnju prema svojima, osjećajući i bolest, koja sve jače na nj navaljivaše, čisto se pobojao, da ona u njegovu licu ne opazi pogibao, što ju njegova bolest nosi. On pomisli: »Ovdje je tamno, — i u kutu sam eto, kako je to dobro. Ona ne vidi jasno moga lica ni očiju«. I nehotice se još malo povuče u kut.

A njoj se žurilo, odnijet će izglačane košulje i dobiti za posao novaca... »A što bi, da mu donese«, — pitaše. — »Bi li teletine ili govedine da ispeče...«

A on joj zahvaljivaše, njemu da je dobro, i čemu da se toliko troši, posve je nepotrebno.

— Ali, ne, ne — ti moraš! — došla je k njemu, pa ga po običaju prihvati za ruku i stisnu je onim toplim načinom, koji odaje iskrenu odanost.

A Marku Barčiću to nije godilo, on je osjetio dapače silnu bol, i samo da bude čim prije opet sam, reče joj, neka donese, neka ide.... I ostade sam, a bol, što ga bila obuzela, nije se njenim odlaskom smanjila, ona tek novom snagom potjera njegove misli na rad. Ni fizički bolovi u grudima, nestajanje daha i gušenje ne odvratiše tih misli s udarena puta. Ah, on sam, sam on bacio ih u tu bijedu. On sam... I sumnja, da li je imao pravo, da to učini, rasla, prodirala sve dublje u njegovu dušu.... Žrtvovao ih je sve, da obrani neko pravo, dostojanstvo čovjekovo... To pravo, to dostojanstvo od jedared pričini mu se, da ga je shvaćao dosele nekako krivo... Otkud to pravno osjećanje, otkud dostojanstvo čovjekovo? Zar se nije rodilo u borbi za opstanak? A ne upućuje li borba za opstanak njega kao činovnika, da zataja sebe, svoje osjećaje? Zar ta borba njemu činovniku ne nalaže poniznost, da-

pače i puzanje? Pa napokon zakon! Jedni ga u toj borbi životnoj stvaraju za sebe, drugi ga u istoj borbi ruše radi sebe. Nije li ono, za što se on žrtvovao — zabluda, utvara, a tek život je istina! A kakav život je on pripravio svojima? A njegovo dijete! . . . i misli mu se vratiše k djetetu.

A Vjera je puštala gdjekad malu Zlatu u sobu podstanarevu, — a to se sakrivalo. I jednom, — bilo je to nekoliko dana prije smrti njene, — kad se je Marko vraćao o podne iz ureda, opazio je i gospodina, gdje u to neobično vrijeme ide u svoj stan. I pobojao se on, da ne zateče u svojoj sobi njihovo dijete. I požurio se uzrujan. U istinu bila mala u sobi, — i on tek dospije, da je za vremena povuče u njihovu sobu i pri tom uzbudjen oštro se osječe: »Što tražiš tu?«

A malo siroče dolazilo tamo, da vidi sunca; u njihovu sobu nikad sunce nije zavirilo. Kako presenećeno, kako bolno bijaše lice u male sirotice. Povukla se u kut, a u njem se srce ganulo. Uzeo je u naručaj i pritišćući je na grudi, odnio je na šetalište.

Ali što to sada koristi? Tim se ne može utješiti. On samo čuje svoje nesmiljene riječi: »Što tražiš tu?« — i one mu razdiru srce i gleda ono malo, bolno lice dragoga djeteta, — i baca se nemoćno na istrošeni kanape. Na njemu je i mala umrla . . . Karakteri, ideali! Kakovi karakteri, ideali? — On se čudio — otkud karakteri i ideali. Što je to? Kakvi ideali! Morat će u krevet, osjeća. Ne će zasluživati, izgubit će i to dnevničarsko mjesto . . . I pred njim se otvori bezdan, tama . . . A onda kao da je sve iščezlo ispred njega, svi dogadjaji, sav život, — samo mu žila kucavica na čelu neobično kucaše.

Ustao je i pošao k prozoru. Netko je tamo preko dvorišta u drvarnici cijepao drva. Pogleda onamo, — no ne bijaše nikoga. — Čudno, a on je ipak čuo. Ili to možda bijaše prije, jučer, kad su cijepali drva. On se nije mogao sjetiti. A najednom nije znao ni što je danas, koji dan, koje doba. Pokušao je da misli, što bijaše jučer, — ne ide — prekjučer — i opet se ne može nikako sjetiti. Čudno se to njemu činjaše. Hvataše se za čelo . . . Morao bi ipak nekoga pitati! Mora! I ustane, izadje potiho, gologlav. U hodniku sretne kuharicu iz drugoga kata, okrene se za njome, no ona već umaknula na stube. I on se uputi na ulicu.

III.

A kako izadje na ulicu, stade pred kućom. Bijaše oblačno, a jesenski dan već pri kraju. Niz ulicu popuhivaše hladan vjetar i

poigravaše se njegovom bujnom kosom. Ljudi prolazili, a on ih sustavljao i pitao, koji je to dan, koje doba. A ljudi ga začudjeno gledahu. I jedni rekoše: »Predvečerje, božji čovječe!« — a bilo ih, koji se našališe s jadnikom: »Jutro je!« A on se ne mogaše snaći i hvataše se za čelo.

I vjetar udilj duvao i tjerao mu kosu u čelo, a njegove oči lutahu niz ulicu. Tad se iznenada trgnu, oči mu se široko otvoriše i zagleda se k uglu ulice.

Otud dolazio čovjek. Marko ga Barčić prepoznao, dolazio otud onaj isti čovjek, zbog koga je službu izgubio.

Kako ga je zagledao, sjetio se svega i on se uspravi. Izgubila se iz njegove duše malodušnost, koja je bila njime ovladala. Tu, gdje je vidio pred sobom čovjeka prazne duše, vrati mu se sva moralna energija i na patničkom licu zasja onaj izražaj, koji je toliko zanio njegovu ženu.

I čudnovato, prolaznici taj čas nijesu vidjeli na njemu njegovo neugledno iznošeno odijelo, nijesu svratili pozornosti ni na njegovo bolešću istrošeno tijelo, nehotice upirahu oči u njegovo preobraženo, patničko lice, na njegove velike sjajne oči. A on je mirno stojeći čekao, dok dodje do njega onaj gospodin. Nije čekao kao očajnik, nego kao sudija neki, i ne kao sudija, što dosudjuje zadovoljštinu ovoga svijeta, već kao sudija, koji jednim pogledom drma savješću.

I onaj gospodin došavši do toga čovjeka, koji je u sebi osjećao skoru smrt, — nije mogao izdržati pogleda, već se zabuni, odvrnu od njega oči i u neprilici stade natezati svoga psa, što ga je vodio na uzici.

A tada se netko blago dotakne ruke Barčićeve. Pred njim uskrsla njegova žena u svom starom haljetku, sa onim šalom na glavi i zabrinuto podignu oči k njemu. Ali kad je zavirila u njegovo lice, ona se primirila. A iz duše Marka Barčića nestalo je onog očaja, što ga od dva dana obuzimao, i u kojem već nije mogao podnijeti, da si ženu gleda uza se. Vratila se u nj toplina, i primi je nježno za ruku i podjoše tiho u njihov stan. A unišav u sobu, on je privuče na svoje grudi, i šuteći cjelivaše joj čelo i tihe suze mu potekoše niz lice.



Karlovac.

Janko Leskovar.

U NINU NA GOSPU OD ZEČEVA.*

(Sa osam slika.)

Tri su crkvena običaja u Dalmaciji zamjerita radi karakterističnih osebnosti: badnja večer u Vrgorcu, noćni obhod na veliki četvrtak na Braču, i blagdan Bl. Gospe od Žečeva u Ninu. Dok su prva dva, što se saučešća vjernika tiče, užega mjestnoga značaja, ninska je svečanost prava narodna svetkovina velebitskoga područja. Po svoj je prilici to još jedini obstojeći trag najstarijega područja negdanje narodne hrvatske ninske biskupije.

Uvriežila se je ninska svetkovina u narodu tako, da se vjernici sve od Senja do Knina, pa kadkada i preko Dinare, mimo toliko promjena obsega ninske biskupije, barem jednom na godinu okupe k svojoj starodavnoj matici. Dapače to nije lih katolička svetkovina, nego i grčkoiztočnjaka, koji učestvuju brojimice i obredima. Tada u Ninu sajma nema, a da bi ih trgovanje priteglo; priteže ih ona drevna zajednica s katolicima, kad ih i u Dalmaciji nije dielila posebna hierarhija. Ninska svetkovina nije lih pučka, jer se tamo s crvenkapom mieša i škrljak, kao što s jašmakom gospojinski šeširić ili varoške ukosnice. To je prava narodna blagdanica.

Podloga ninskoj svetkovini jest doista obični crkveni obred za molitvenih dana ili Rogacija; ali mu je primiešan dvostruk

* Sr. »Uspomena o Gospi od Zečeva, koja se štuje u Ninu.« Zadar 1896. (iz pera ninskog nadžupnika Pavla Zankija); uz to i izletnu crticu Mihovila Pavlinovića (u »Narodnom Listu« XII. 1873. br. 43.): »Prijateljska poslanica franjevcu Gabrielu Puratiću« (U Ninu na Gospu od Zečeva 1873.).

obhod s prenosom kipa Bl. Gospe od Zečeva iz grada na poluotočić Zečevo i natrag. Nu, puk se za tu svečanost na svoj način pripravlja, te se i za pojedinih česti obreda na svoj način vlada. I tako je štovanje Bl. Gospe poglavitim dielom svečanosti, te su narodni običaji, kojima puk to svoje štovanje izkazuje, doista prezanimljivi.

* * *

Gospinom blagdanu i Ninjanin i Kotarac bez razlike vjeroizpoviesti pripravlja se višednevnim postom. Grčko-iztočni Kotarac obično posti čitavu osminu prije blagdana; a u tom je tako strog, da ne će u katolika na radnju doći, ne pripravi li mu se postno jelo.

Već koji dan prije molitvenih dana ninske djevojke jatomice po polju beru »gorko«, t. j. divlje cvieće, kojim će okititi Gospine Stôce. Pri tom poslu pripievaju neprekidno sliedeću »Gospinu« pjesmicu:

Stan' veselo, cviće moje!
Dat' ćemo ti tihe rose,
Tihe rose, hladne vode;
Da ne vehne lišće tvoje,
Kano lišće divojačko.
Tebe beru, cviće moje,
Mladi momci i divojke.
Gorko cviće progovara:
»Puno mene naberite,
Po kolu me raznesite,
Divojkam me razdilite;
Divojke me lipo nose,
Bilim danom za listankom*;
U večer m' u vodu meću,
Da im cviće više cvitam.
Ženam mene ne dajite;
Žene mene ružno nose,
Bilim danom za pasankom**;
U večer me dici daju,
Dica mene u lug preću.
A ja jadno cviće vehnem.«

Napjev je na dva glasa u (minor) moll; te je svršetak posve istovjetan svršetku obične popjevke dipala ili svirala na sekundu. Započinje prvi sam, dok ga drugi prihvati unissono i pravi trille; na pola stiha izmjene uloge, te prvi prosliedi sekundirajuć, i svrše na sekundu. Osnova napjeva je više po duhu koralnog nego li figuralnog pjevanja. Ovaj napjev je običajan za sve pjesme na početku kola, do poskoka naime, za koga se ništa ne pjeva. No, ta je razlika, da su kolne poskočnice u desetercu, dok je Gospina pjesma u osmercu. Ovaj napjev je običajan u svoj kolikoj sjevernoj Dalmaciji, i na kopnu i na otocima, osim Silbe i Ista; i kod Ličana je napjev iste osnove, ali patetičniji i teži. Dapače i u Bosni je navadna poskočnica sličnog sadržaja:

* Vezeni oprsni nakit, posut novcima i pucetima. — ** Pojas, tkanica nazvan.

Sitan kamen do kamena
Zelen' trava do koljena.
Poslaše me cvieće brati;
Vas dan brala, jedva stručak,
A za heftu jedva kitu.
I ta kita progovara:
»Berite me, nosite me,
Ne dajte me oženjenu:
Oženjen me ružno nosi
Po vas danak .....;
Već me dajte neženjenu:
Neženjen me liepo nosi:
Po vas danak za fesićem
A u veče' pod jastukom.«

U crkvenoj kući ili zvoniku pak pletu djevojke vience i kite, kojima će nakititi Gospine Stôce. Mužka glava ili udata ženskica ne smije se cvieća dotaknuti; dotakne li se, biva izlučeno, jer je smatra opoganjenim. S toga pletenje vienaca i kita obavljaju djevojke, dakako svedjer uz pripievanje navedene poskočnice, zatvorene; a zvonar pazi, da se mužko ili udato ne približi.

Ranom zorom u molitveni ponedjeljnik okite djevojke viencima i kitama dva Gospina Stôca, na koja će pri obhodu biti postavljen Gospin kip. A da ih se tko drugi izim djevojaka ne dotakne, uhvate oko njega kolo uz pripievanje spomenute poskočnice; te kolo traje, sve dok Gospin kip s obhodom ne prispije.

No svetkovanje počinje već u nedjelju u večer u župnoj crkvi. Tada se već i prvi hodočastnici pomaljaju najskoli zadarskom cestom, koja će sutra vrviti od pješadije, radi zavjeta bosonoge, od seljačkih i gospodskih kola; a kroz vrevu će napoprjek projuriti vatreni Arbanas na svojim žeravima, a za njim u potjeru sedlenik, kao da se spremaju na obdulju. Već kod Kožina puca pogled na ravne Kotare od Velebita do Otres-planine, jer ih oku ne otimlju riedki i polegušni ostanci stare dubrave. Na jednom raztvori se spram zapada tiho more, gdje se otoci sveli u kolo do kopna; a sprieda, rek bi tik gordog Velebita, puklo ninsko polje. Na toj silnoj površini poput oplakana strništa na lievo strši na umjetnom humku od golice zemlje crkvica sv. Nikole u Prahuljama (sl. 1.), koja se neobično doimlje svojom oblicom, što se ravno svršava. Vršak podaljeg zvonika bilježi ti Nin, što se još svedjer oku otimlje za mrtvim poljem, koje se povilo pram Velebitu. Narod priča, da su se na prahuljskom humku tri kralja krunila; dočim se drži, da je crkvica sv. Nikole zadužbina bana Stjepana i banice Marije od god. 1042. I brdašce Obrovica, što se spram Privlake orisuje na obzorju, spominje nam još stariju zadužbinu Jelenice, sestre bana Godimira. Ona je god. 1029. sagradila crkvu sv. Krševana. Svakako su u Prahuljama i Obrovici za najstarije dobe naše povjesti obstojali dvorovi hrvatskih velmoža; te nije sveosve na odmet narodna predaja, da su se tu i vladari krunili. Sva je prilika, da se

je na prahuljskom polju vršilo biranje banova ili župana ninskih za najstarije dobe; a kasnije i hrvatskih kraljeva onim običajem, kako se je docnije slavilo na Rakošu i Požunu krunjenje zajedničkih ugarskih i hrvatskih kraljeva.

Nin leži na otočiću posred sujatne luke sa svih strana zatvorene, te bi rekao, da je jezero. Grad je godine 1646. propao svojevoljnim požarom, da ne padne u turske ruke. Niti pokušanim obnovljenjem godine 1669. nije Nin uskrisio više. Blato zadušilo gradske ostanke, iz kojih strše podrtine gradskih mira i mnogih crkava; a po sredini župna crkva i starohrvatska dvorska kapela sv. Križa. Dva kamena mosta vežu grad s kopnom, pa uvode na još kako tako sačuvana gradska vrata.



Sl. 1. Crkvica sv. Nikole u Prahuljama.

Naša slika (sl. 2.) predstavlja grad s juga u svoj dužini. Ulice sieku grad gotovo ravno od zapada k iztoku. Ušavši na Donja vrata glavnom ulicom, na kojoj se po gdjekoja pristalija kuća ugniezdila medju podrtine, eto te na sredini grada, koja se još svedjer Kreljevac zove. Stare sredovječne zidoderine, o koje je naslonjen ogroman mletački lav, kažu, gdje je negda bio dvor hrvatskih vladara. Tu je bilo kraljevsko blagovalište, gdjeno je kralj Petar Krešimir godine. 1069. izdao poznatu povelju zadarskom samostanu sv. Krševana; a još čitava crkvica sv. Križa svjedoči, da je tu stolovao još osmoga vieka župan Godeslav, koji ju je podigao. Na trgu kod ruševina vladarskoga dvora, a sučelice razorenoj palači ninskih biskupa, uz koju danas stoji župska kuća, diže se negdanja ninska katedralka.

Popodne u oči svetkovine sve vrije od naroda oko crkve (sl. 3.), a crkva zatvorena; jer crkovnjaci pripremaju potrebito za današnji i sutrašnji obhod. Za to hodočastnici, da ne dangube, hvataju se u

kolo oko zelenilom i zastavama okićene crkve. Obično su to većim dielom djevojke po dodolsku izkićene, riedko se gdjekoji momčuljak umieša; a onda i po koje vremešnije čeljade, mužko ili žensko. Kolo počimlje potiho i potahano, te dvije a dvije uporedo pjevaju po duhovnu i po pčelinsku spomenutu »Gospinu« pjesmu uz ovaj uvod:

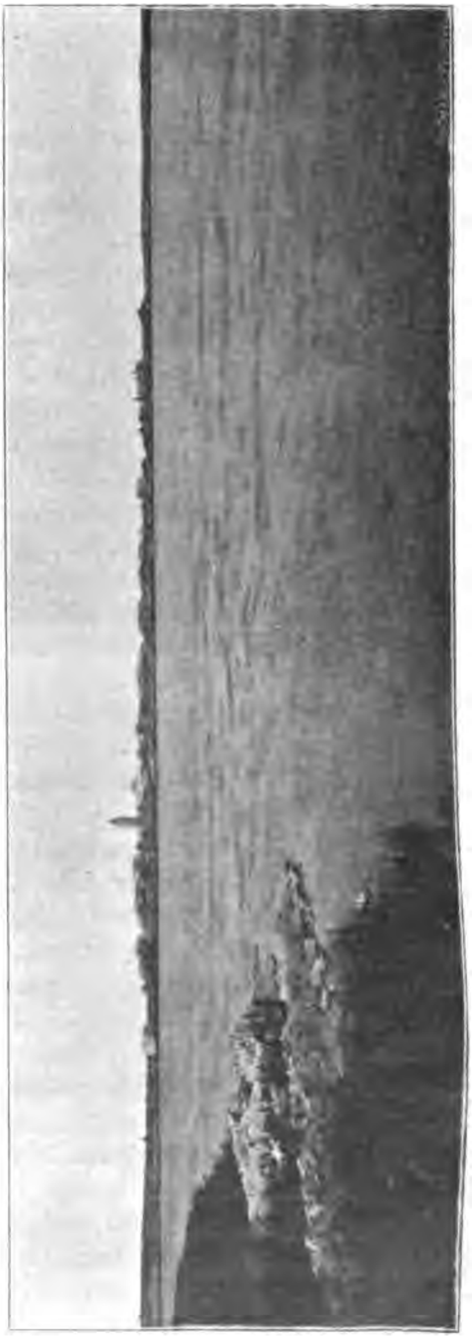
Hajde kolo da idjemo,
Sve u strahu Boga velikoga!

Je li vremešnije čeljade u kolu, najskoli hodočastnik iz daljega, to je iz zavjeta. Gospino kolo je takodjer čest zavjeta; i kola se, da se iztrese daljak ili groznica. Takov zavjetnik ili zavjetnica ne će ni stisnuti oka čitavu sliedeću noć, već od kola do kola neumorno će pjevati i poskakivati, dok ne iztrese svoju boleščinu.

* * *

Medjutim će odličnijeg hodočastnika velečastni župnik nadpop Don Pave Zanki uvesti u crkvu, da mu pokaže znamenitije stvari, koje se baš tada mogu najzgodnije vidjeti.

Crkva je sujatna, inače malo ukusna, gradjevina



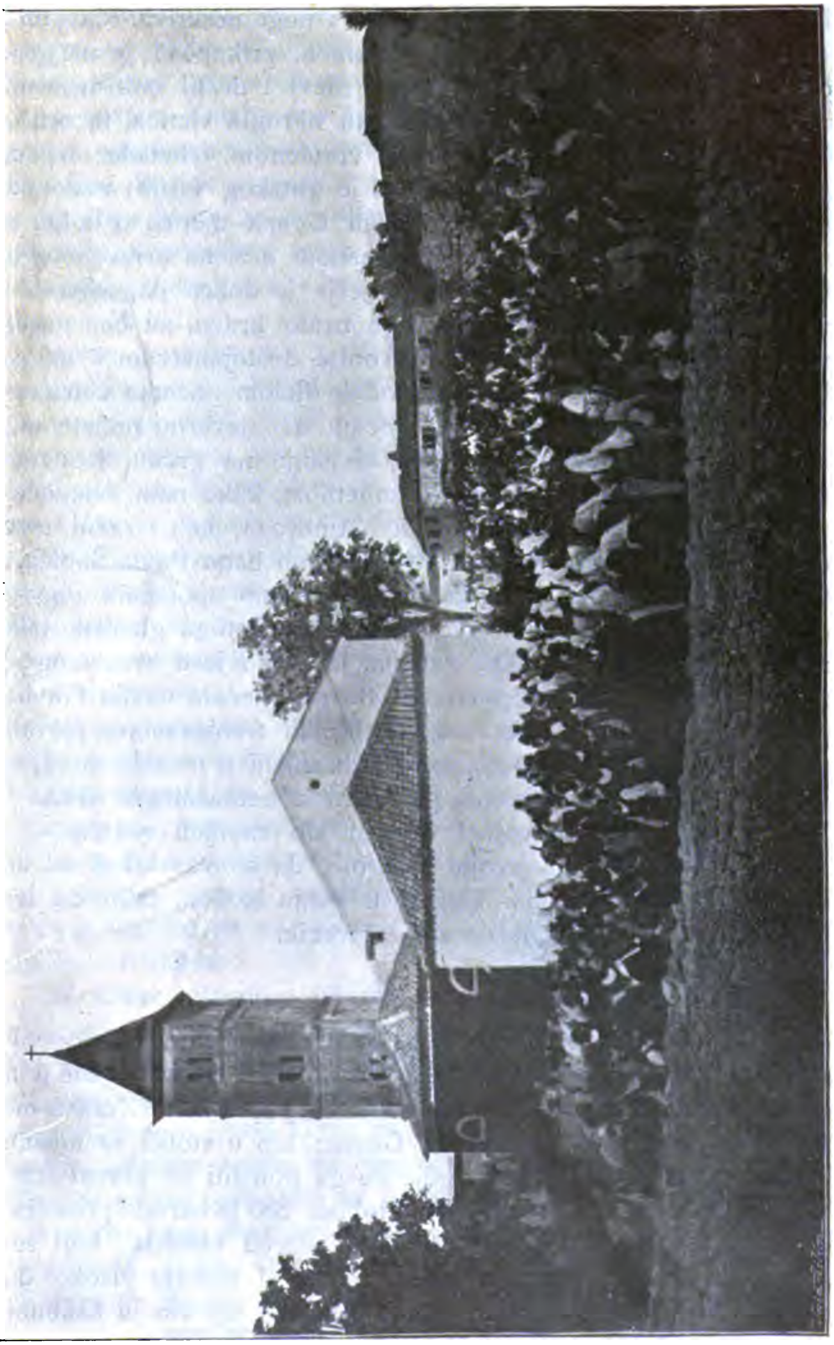
Sl. 2. Grad Nin (s juga).

od godine 1673., na jednu ladju s više žrtvenika. Sama sgrada ne p
ništa znamenitijega, izuzmeš li dva nad iztočnim vratima uzk
kamena kipa, sv. Asella i Ambroza, ninska svetitelja, iz konca
naestoga vieka po prilici. Tragovi zidova stare katedralke nazir
razi zemlje oko današnje crkve osobito s iztočne strane, kao i okn
krstione, iz koje bi g. 1746. prenešena u Mletke glasovita mramo
krstionica s nadpisom kneza Višeslava i svećenika Ivana iz devet
vieka. Ali moćnik ninske crkve ima takovih dragulja s povjest
umjetničkoga gledišta, da ga nedvojbeno iznose ne samo prvin
Dalmaciji, nego ga stavljaju o bok najglasovitijim svjetskim sbirka
ove vrsti. Osim srebrenih ploča, urešenih vajarijama još iz star
kršćanske dobe, ima više predmeta iz razdoblja od sedmoga
jedanaestoga vieka, koji su u svojoj vrsti jedini. Prava riedko
pak je drvena škrinja sa vajarijama na propup u polihromiji s na
pisima, što sadrži kosti sv. Marcele, te se valjda temeljito pripisuj
kralju Zvonimiru. Ima i srebrena ruka s nadpisom bana Pavla Šubić
(† 1312.); dvije srebrene noge, od kojih jedna Radoslava Utušanc
Skradinjanina, kancelara bana Pavla od godine 1308., te zlatn
prsten, 35 dekagrama težak s nadpisom, dar pape Pija II. (1458.–
1464.) ninskom biskupu Bošku. Naša slika (sl. 4.) predočuje ruku
sv. Asella i prsten Pija II.

Sa zapadne strane uz crkvu održala se je kapela sv. Marcele, sredovječna sgrada sa križnim svodom, štono od godine 1674. dobi ime Bl. Gospe od Zečeva, te bi tada takodjer pročeljem proteg-nuta. Slike na nebištu, djelo prošloga vieka, dosta dobro izvedene, predstavljaju neke prizore o prikazanju Gospe od Zečeva. Tu se čuva takodjer Gospino blago, koje sadrži množinu zavjeta, većim dielom zaista skupocjenih. Prava riedkost je ljeveni srebreni pojas, »Gospin Pancir« nazvan, što ga je g. 1448. namr'o crkvi sv. Marije Pavao Škornić. Oblik mu je istovjetan s pojasom rimskih vojnika, te se je tradicijonalno održao kao čest junačke opreme.

No, što u današnji dan priteže narod k Ninu, jest kip Gospe od Zečeva, sahranjen u oblastom izdubku nad žrtvenikom ove ka-pele. Baš su ga crkovnjaci snimili, da ga zaodjenu u svečano ruho, te ga smijemo iz bliza pregledati. Taj kip je zaista umjetnina, koja zaslužuje osobito uvaženje.

Kip (sl. 5.) predstavlja Bl. Gospu stojećke s Isusom djetićem na krilu. Visok je 1 m. na podnožku 6 cm. visokom, od orahovine u dva komada točno sljubljena; a čitav polihromovan vodenim bojama na sadrenom dnu. Zlatna tunika bezpojasna na uzporedne nabore pre-



Sl. 8. Kod crkve u Ninu u oči Gospe od Zečeva.

kriva čitavo tielo, te pada do tla, da i noge prekriva. Plavetni plašt sa zlatnim obrubom, crvenih zašaknica, prikopčan je na grudima okruglom zaponkom, te se spušta o lievi i desni bok arhaističnim naborima. Glavu resi kruna u obliku okrugla vienca, izvorno urešena na razne boje, koje su se vremenom izhabale; izpod nje pak na pleća pada koprena. Poza je gotskog kroja; napobedrena na desnu nogu, drži desnom rukom Gospa djetića o boku, a ljevakom noge mu. Djetić je gol; desnom drži na krilu jabuku, ljevakom blagosivlje na grčku. Razmjerje je dobro pogodjeno, samo što je donja trećina Gospine glave nešto kraća, ali bez narušenja sklada; oči su na mendjušu. Kip odiše dostojanstvom i miloštom; lica su najskoli prenježna, te se odaje djelom početka četrnaestoga vieka. Dočim kroj i razmjerje sjećaju na sjevernu umjetnost, lica odaju južno porietlo, što i blagosivljanje na grčku. Koncem trinaestoga vieka je u Ninu cvala umjetnost, kako nam svjedoče spomenuti kameni kipovi sv. Asella i Ambroza, kao i razni moćnici, od kojih i spomenuta već ruka s nadpisom bana Pavla Šubića. Najvjerojatnije nam se čini, da je Gospin kip spomenik one sjajne dobe Nina, kad su mu Šubići knezovali. S toga gledišta takodjer nas ova umjetnina u velike zanima, jer u povjesti hrvatskog drvorezbarstva nadopunjava prazninu, što se osjećala medju Guvinovim portalom u Spljetu (god. 1214.) i starijim franjevačkim pjevalištem u Zadru (kojega su ulomci sada pohranjeni u muzeju sv. Donata), i medju tolikim dalmatinskim pjevalištima petnaestoga vieka.

Medjuto su crkovnjaci Gospin kip zaodjeli sajnim svitama, uresiv ga najbiranijim svojim blagom, da se vas kriesi od dragocjenih kovina i dragulja. Uložen u svoju stolicu, tako da izgleda kao da sjedi, položen je na sam žrtvenik.

* * *

Primakao se sunazahod, te se uz slavljenje i pucnjavu raztvaraju vrata crkve i kapele; kola se razvrgla te narod grne u crkvu, ali ga tek mali dio može u nju stati. Uz popievku: »Zdravo morska zviezdo« nose četiri svećenika Gospin kip u stolici sa nosilima iz kapele preko trga u crkvu, gdje će ga položiti na glavni žrtvenik. Čudan prizor se tada razvija pred tobom. Što je naroda pred crkvom, sve dvoje i dvoje uporedo pokleklo posred obhoda, koji se razdvaja, da klečeće ostavi u sredini; nosioci moraju visoko dignuti nosila, da kip predje svima preko glave. I taj čin je osebunjština ove svetkovine i čest zavjeta.

Noć hodočastnici većim dielom provadjaju bdijuć pod vedrinom oko crkve, te dočim mladjarija kolo vodi, starije zabavlja guslar i Kačićev pismar; prizor pak razsvjetljuju ognjišta, na kojima se peku janjci na ražnju. Zorom sve to življe, jer stižu pod svojim barjacima župe negdanje ninske županije, dobrim dielom današnje političke obćine. Barjak se zasadi u tle, te svaka župa hvata se u svoje zavjetno kolo. Gruvanje s mora javlja pak dolazak Podgoraca, Otočana i Ličana.



Sl. 4. Ruka sv. Asella i prsten Pija II.

Jutrom je težko ući i izaći iz crkve, jer se u njoj i oko nje sgrnulo do osam tisuća duša. Svak hoće da lizući obadje Gospin kip te pokloni darak: srebrenu krunu (tima je polovina Gospine bogomolje obložena, toliko ih je!), voščani kipić ili svieću, tamjana, cvieća; a zavjetnici: zlatan prsten, gjerdan, dekoraciju, križ s draguljima itd.; a riedko tko, da ne naredi po koju misu.

Kad je odpjevana svečana misa uz prigodnu pohvalu Gospi, koju pobožni puk poprati, na svaki pomen Marijina imena, srdačnim hukom, uzdišuć prema Pomoćnici kršćana, onda se o podnevu razvija najslikovitiji obhod (sl. 6.), što ga na našim stranama možeš vidjeti.

Od crkve glavnom ulicom na Gornja vrata, mimo dvorske kapele sv. Križa i starohrvatskog benediktinskog samostana sv. Ambroza, pak ravnom poljanom izpod Grba na tri kilometra dalečine oteglo se obašašće. Dočim župljani ninskog područja pod svojim barjacima uz Gospine pohvale stupaju pred kipom, koji u stolici nose četiri svećenika, vas narod natječe se, da predje Gospa povrh njega. Dvoje a dvoje uporedo klečeć posred obhodnika dočikaju kip, da im prodje povrh glave. Čuješ često, kako je pobožnik i glavom hotomice lupnuo o nosila, a komu su nosila za-

pela i o ovratnik. Ovaj prizor po drugi put budi izvjedljivost, tim više, što klecanje pred Gospinim kipom biva i s nekim preotimanjem, tko da prije ugrabi mjesto; a jao ti ga se onomu, koji bi se usudio iztisnuti onoga, što je već poklekao. I za to narodna garda, kolunaši, imaju dosta muke, da uzdrže gomile naroda, što se natiskiva usred obhoda. Značajno je pripoviedanje starog pametara, koji je doživio ovaj čudni prizor još za zadnjeg biskupa ninskoga.

Kolunaši su običavali narod u stegi držati kundakom i psovkom, te prije nego će obhod krenuti, dozove biskup kolunaškoga serdara i upeli mu, da se stražari blago vladaju, a svakako da se okane psovke. Jedva je na to serdar privolio, prepuštajuć presvjetlomu svu odgovornost za posljedice. No, zapovied se biskupova doista ovršila, dok najednom ne odjekla puška posred obhodnika uz jaukanje ranjenika. Pred brkata Kotarca, koji bijaše već s drugom u red klekao, da povrh njih predje Gospin kip, zaletio se malo obziran Otočanin te ga s mjesta iztiskao; uvriedjeni Kotarac opalio iz male, da osvjesti nametnika. To je, dakako, izvabilo ne malu pobunu, i obhod sustao. Kad se ranjeniku pomagalo, serdar biskupa izvjestio o dogadjaju, pravdajuć svoj stari način držanja reda, na što mu biskup sav uznemiren odpovjedio, da goni opet svoju bivalicu, samo da krv ne pada. Tako pametar.



Sl. 5. Kip Gospe od Zečeva.

Puk tvrdo vjeruje, preko koga Gospa predje, da ne će na zlo nagaziti sve do dojduće svetkovine. Odatle jagma za udesnijim mjestom; a kod nekih i sujevjerje, da lupnuv glavom o nosila, blagoslov će biti još silniji. Odatle oni neredi, koji se sad tek spominju. Danas se više takova šta ne čuje i ne vidi; no uz kolunaše oružnici dapače moraju posredovati kod prizora pri Gospinom Stôcu.

Gospin Stolac je veliki rimski kapitel na lapatu rudine na razkrižju medju putevima, što vode na more k Gospinu Mulu i na

Grbe, te su ga djevojke zorom ovjenčale viencima gorskoga cvieća, pak uhvatile kolo (sl. 7.) oko njega, da ga nitko ne oskvrni. I sve jutro neprekidno kolaju eto do podne. Već je sila izvjedljivaca, najskoli gospodske ruke, zaposjela prikrajke oko Stôca; a stigavši obhodnici pod svojim zastavama, sustali uz put te se poredali. Stižu svećenici s kipom, koji napokon lazeć svedjer povrh glava lâk po lâko prispije do Stôca, na što se djevojačko kolo razvrgne, te ga nadomješćaju oružnici i kolunaši. Medjuto se izpjevalo evangjelje s blagoslovom polja, te svećenici digoše kip na ramena, a u



Sl. 6. Obhod na dan Gospe od Zečeva.

taj mah zatalasaše se s muklim šumom glave poustajale gomile ljudstva ka Gospinom Stôcu. Oko Stôca svećenici prosiplju gorko cvieće s raztrganih vienaca, a za njim se u zraku jagmi na stotine šaka. Nastaje jagma s trganjom, te jedva pomoću oružnika obhod se opet uputi, te Gospin kip opet stane lâk po lâko laziti nad glavama bogoljubnih hodočastnika. To se opetuje i kod drugoga Stôca pri morskoj obali.

Prizor jagmenja za gorkim cviećem vienaca s Gospinih Sto laca je zazbilja ganutljiv, premda na prvi mah u velike začudan. Puk drži svetinjom gorko cvieće, koje su djevičanske ruke utrgale i oki-

tile, i očuvale od doticaja oženjenih, te ga sobom raznosi kao blagoslov radi doticaja s čudotvornim kipom Gospe od Zečeva.

Kod drugog Stôca usredotočuje se sav žar svečanosti; tu se narod razstaje s Gospinim kipom, te hoće da izkaže najsvečanije zadnju počast. Kako obhod tu svršuje, sve što je od volje hvata se u zadnje kolo, i tako, dok se kip polako primiče, roje se kola, kao da iz zemlje niču, jedno za drugim, a poskok i pjesma su sve to jači i življi. Sve se okuplja oko svog barjaka, a oni iz daljeg okoliša uskaču, gdje im se prije namjeri.

Čim je kip na Stolac posadjen, raztrgnu se kola; iza obreda, kad se Gospa digla, sliedi već opisana jagma o gorko cvieće. Svak leti na obalu, odakle će kip s Gospina Mula u ladju.

Baš tu se luka svija na obrvu, izsred koje viri Muo; a obala se naglo spušta k moru, koje je nanielo tamošnjim valuškom mekušne pržine, čiste kao pjena. Ćuh s Velebita oskorupljuje modrinu, u kojoj se inače pri mirnom moru odrazuju zeleni vinogradi. S protivne strane, rek bi u podnožju gordog Velebita, bjelaska se crkva od Zečeva. Podgorske, pažke i vinjeračke dvojedrice i trojedrice krstare pod zastavama na sve strane, dok se po luci razliega puškaranje. To je počastna straža, koja jedva da izčeka, da odprati Gospin kip do prvobitnog prebivališta, na Gospin otok.

Čim Gospa na Muo, narod listom gazi u more, tko do čičaka, tko do koljena, a ženskadija i gospoštija, kojoj se ne da izuvati, razredila se tik skorupa morskog. Tako nekako mora da je bilo i na Jordanu! I doista, netom Gospa u vinjerački trabakul, koji tradicijonalno od koljena do koljena tu častnu vožnju uzimlje na se, sva ona gomila hiljada i hiljada, stara i mlada, mužka i ženska, katolika i grčko-iztočnjaka: Kotarac, Ličanin, primorac i otočanin, Arbanas i Šibenčanin, crvenkapa i gospodski škrljak, sve pod gizdavom opravom, puno veselja, ljubavi i vjere, objeručke grabi more, da plače oči, — kroz očinji vid lieči svoju vjeru, kroz more slavi Majku Božju! (Sl. 8.) Uzdišuć pak prati pobožnim pogledom odmičući trabakul, na kom se vihori zapovjednička trobojnica, dok se pjevanje litanija razliega s krme mu, na kojoj razabireš još svedjer bielu košuljicu svećenika i pratilaca. Počastna straža od trijestak krstarica na jedan mah skladnim puškarenjem daje glas, da je pomorska povorka upravila prove pram Gospinom otočiću.

Ovakova prizora težko da Hrvat zapamti u svom vieku drugdje, nego li u Ninu! Valjda u toj prigodi samo može se vidjeti slabi trag negdanje starohrvatske mornarice!

Običaj pranja pri nekim crkvenim svetkovinama, a da i ne govorimo o lustracijama davnih naroda, održao se je kod nas još na Bielu subotu. Kad zaslave zvona na »Slava v' višnjih Bogu«, tko je u crkvi blagoslovljenom vodom, a tko van crkve, čim se sgodi, pere lice. Tako mornar mije se morem, a na istarskom otočju imućniji težaci i vinom. Djeca pak otvaraju kupanje skačuć u more.

Pobliže se sudara s ninskim pranjem prastari običaj njemačke ženskadije u Kölnu na Rajni, što nam ga je u svojim poslanicama zabilježio očevidac, glasoviti talijanski pjesnik Petrarca. U oči sv.



Sl. 7. Kolo oko Gospina Stóca.

Ivana Krstitelja pri zapadu sunca, žene i djevojke, izkićene cviećem i miomirisnim biljem, zagrnutih do povrh lakata ruku i poredane na obali, naizmjenice bi uronjivale u rieku ruke te bajale neke rečenice, da se očiste od grieha, e tako otresti se svake nesreće. I ninski hodočastnici tvrdo vjeruju, da je pranje morem u čas, kad je Gospin kip stupio u ladju, od osobite kreposti, najskoli za očuvanje od očinje bolesti.

* * *

Izašav pobožnjačka mornarica iz luke kroz uzko ždrielo u ninsku dragu, kojom svršava razširujuć se Povljanski konal, jadre-

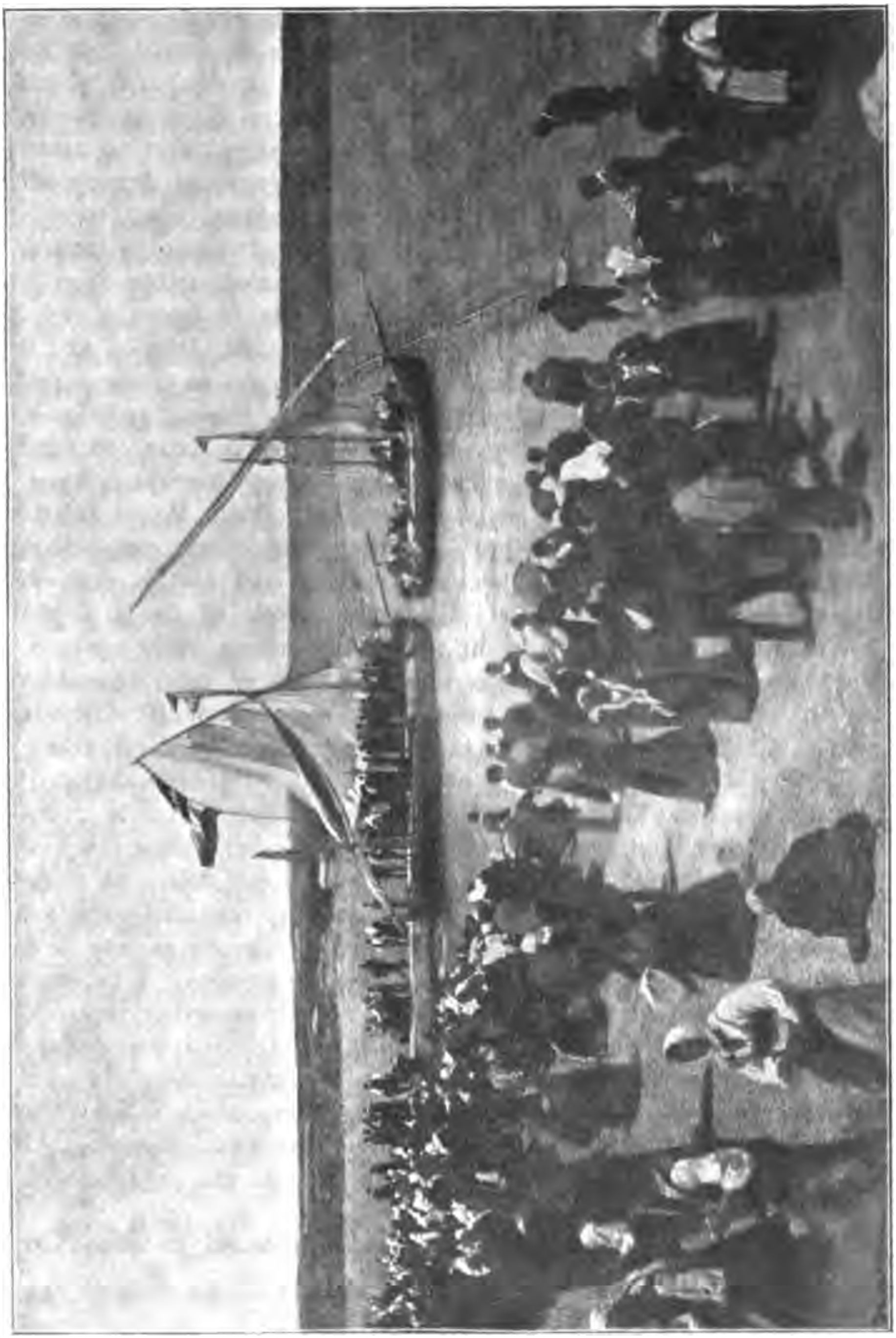
njače se razrede hitrim krstarenjem rek bi u bojni red, tako da vinjerački trabakul jadri posred njih. Uz to se sve natječu krstarenjem i manevriranjem, da, držeć se svoga pravca pram rtu Jasenovac, proizvedu što levnije kretnje. Dakako da je tu natjecanje uz utakmicu, često i uz okladu. Gruvanjem s rtine Velebit hodočastnici, okupljeni kod Gospine crkvice na Zečevu, pozdravljaju Gospinu mornaricu, koja pak svojim dževerdarima odvraća. Taj prizor naliči pomorskoj bitci, te bi rek da se Zečevo brani od pomorske navale.

Zečevo je glavina, kojom ninski poluotok prodire u Staru Povljansku dragu, razstavljena od kopna jarugom, što za oseke presuši, i tako umjetno pretvorena u otočić od 6 klm. obsega. U sredini se nadiže do 25 m. nad morem, te se preugodnim položajem oku pričinja kao posred ovelika jezera, na sve strane rtima i otočićima izpresjecana, na pol puta po prilici od Uskočkih vrata k Privlačkom ždrielu; dok ga osam draga, i to većim dielom duboko zaogranjenih, sa svih strana okružava. To je onaj put, kuda su se senjski Uskoci najradje zalietali, odatle i ime Ždrielu u Podgorski kanal, na kojem stražari na pažkoj strani tvrdja od Mlečića sagradjena. Ovoj k jugoiztoku odgovaraju slikovite ruševine grada Ljubča, na rtini Ljubina.

Gospina crkvica bjelasa se na sjeverno-zapadnom rubu otočića tik mora, tako da je na dogled pažkoj i ninskoj strani. Do nje su kuća za crkovnjaka i stara kula. Već od g. 1335. spominju se redovnici pustinjaci, za cielo Pavlinci, koji su dvorili zečevačku crkvicu, ali je crkvica starija od te dobe. Češće se crkva i samostan zečevački spominju petnaestoga vieka, i znamo, da je tada bio nad zečevačkim samostanom jedan prior. Baš godine 1500. turski čopori oplieniše sjevernu Dalmaciju i 9. srpnja orobiše zečevačku pustinju, odnesav sobom Gospin kip. Kad ga Ninjani odkupiše, biskup Juraj Divnić dade popraviti crkvicu, pretvoriv ju u mirsku nadarbinu, koju je uživao svećenik boraveći u Ninu. Radi toga rek bi, da je žečevačka crkvica ostala zanemarena, te da se niesu u njoj vršile zadužbine na čast Gospi. S tim stoji nedvojbeno u uzročnom savezu čudan dogadjaj, koji je, nešto iza obnovljenja, razglasio Žečevo na sve strane. Opetovano prikazanje Bl. Djevice bijaše naime zviezdom danicom Ninu u ona burna doba.

* * *

Udovica Jelena Grubišić u Jasenovu selu, što se je potezalo Lovrinskom dragom na podnožju Vrhâ, medju Zečevom i rtinom



Sl. 8. Prizor na moru na dan Gospe od Zečeva.

Velebitom, osta iznenadjena vidjenjem Pavlinca s gorućim duplirom, koji joj reče, da pohiti k zečevačkoj crkvi, te će čuti, što će joj biti objavljeno za štovanje i čuvanje Gospino, a da božji bič ne sastigne ljude i polja. To je bilo u gluho noćno doba 9. travnja godine 1516. Ustrašena udovica, zaziruć od poruge, da ju ne uzmu na usta kao sanjaricu, oglušila se poruci. Nego za devet noći susljedice prikaza joj se Bl. Djevica krvavih koljena, a 20. travnja u puklo podne opet Pavlinac držeći u rukama dva goruća duplira, a sliedeće noći opet tri puta opetujuć istu naredbu. Napokon u ponedjeljak 26. travnja u 11 sati u jutro, dočim je Jelena u svom vinogradu pod Velikom Gredom radila, ugleda Bl. Djevicu svu u bjelini na trsovom panju, koja joj naredi, kako da se okaje zanemarenje njezina štovanja u zečevačkoj crkvici. Jelena, zadivljena, pohiti za vidjenjem te prispije crkvici, na što samo zvono od sebe triput zazvonilo. Kad ušla u crkvicu, sgleda opet Gospinu prikazu, kao i u vinogradu, te joj se razpline pred očima. Pohiti Jelena u Nin, te u stolnoj crkvi pod svečanom zakletvom izpripovieda objavljenje, o čem ninski kancelir Nikola Vlami sastavi redoviti zapisnik uz mnogo svjedoka i crkovnjaka. Rek bi da je doista Jelena bila smatrana vidogonjkom, jer njezina prijava ne bi uvažena.

Dne 4. svibnja je Jelena žarkim srcem klečeć pred Gospinim kipom u zečevačkoj crkvici prosila, da se udostoji Bl. Djevica pružit joj kakvo znamenje, kojim bi potvrdila njezino čudno prikazanje i naredbu, a slomila malovjernost ljudsku. Na to Gospin kip prosuzi na oba oka. Na Jelenino klicanje »čudo! čudo! čudo!« pritetekoše k crkvi ljudi, što su se tu desili, tko na ladjama, a tko kod bunara, medju njima i sam ninski primicerij, te oni doista na svoje oči vidješe i dotakoše suze, što su po grudima i rukama Gospinima prokapale iz očiju. Sliedećeg dana svi pod svečanom zakletvom u stolnoj crkvi u Ninu pred mnogo odličnih svjedoka i rečenim gradskim bilježnikom potvrdiše dogadjaj, o čem bi sastavljen zapisnik, gdje su točno navedena imena sviju.* Bl. Djevica pri svojem objavljenju Jeleni u vinogradu bijaše dala ovu naredbu: »Ja sam ostavila podpuno proštenje griehâ svakog ponedjeljka u crkvi na Zečevu, ali za to valja postiti jedan ponedjeljak o kruhu i vodi, dati misu u crkvi sv. Jakova, u kojoj mi je drago, da me štuju, kao i u crkvi na Zečevu.«

Biskup Juraj Divnić, ovjeroviv čudo, ustanovi za svukoliku

* Izvornik u aktima ninskoga kneza Ivana de Molino fol. 846., odatle i suvremeni prepis bilježnika N. Vlami.

biskupiju blagdan prikazanja Gospe od Zečeva na 5. svibnja, a po tom se je, po svoj prilici radi objavljenja Gospina Jeleni u ponedjeljak 21. travnja 1516. godine, uvela svetkovina Gospina na ponedjeljak molitvenih dana, koju opisujemo.

Kad je pako potla ciparskoga rata (god. 1570.—73.) s turskog provaljivanja prietila ozbiljna pogibao Zečevu, Gospin kip bi prenesen godine 1587. u Nin, i postavljen u kapelu sv. Ambroza uz stolnu crkvu, zečevačka nadarbina utjelovljena kaptolu, koji je pak povjerio crkvicu na Zečevu brizi jednog pustinjaka. Premda je tako štovanje Gospe od Zečeva preneseno u Nin, ipak je zečevačka crkvica i nadalje ostala središtem hodočašća, te se je svečana služba božja slavila najskoli 5. svibnja i 8. rujna.

Kad se je pako u oči groznoga kandijskoga rata g. 1645., da ne padne u turske ruke, Nin morao svojevoljno požarom uništiti, uz ine crkvene dragocjenosti, bi 16. travnja godine 1646. i Gospin kip prenesen u zadarsku Stolnu crkvu. Iza obnovljenja grada bi kip opet godine 1674. veličanstvenom svečanošću prenešen u Nin, i stavljen u kapelu sv. Marcele. Od tog doba zna se za stalno, da je spojen s obhodom molitvenog ponedjeljnika i prenos Gospina kipa na Zečevo, ili krajem pješice ili brodovima.

* * *

Na obali se već nagomilala množina Ličana, Podgoraca, Pažana i Ražančana, da izčekaju Gospu. Prenos kipa u crkvicu i natrag biva kao i u Ninu. Pala žrtvenika, godine 1623. naslikana, predstavlja Gospino prikazanje udovici Jeleni Grubišića. Po svečanoj misi i propoviedi vraća se obhod opet u Nin, te pristaje ladja na Gospin pristan posred sjeverne gradske obale. Svečanim obhodom izčekan, biva kip unešen na veliki žrtvenik, gdje ostaje do Gospina uzasašća sliedećeg četvrtka. Toga dana potla službe božje nosi se kip svečanim obhodom kroz grad, za koga se opetuje klečanje hodočastnika, najskoli iz zadarskog i ninskog područja, i postavljanje na okićeni Gospin Stolac, što je iza crkve. To je krasan rimski kapitel, pokriven velikom pločom, s napisom od godine 1673., koji se odnosi na popravak kneževskog dvora. Za zadnji blagoslov kod toga Stôca obhod svršava i kip je unešen u svoju kapelu, gdje ostaje svedjer do dojduće zečevačke svetkovine.

* * *

Tko je svoj zavjet u redu ovršio, te kolom iztresao bolešćinu, more gazio ili se prao, pred Gospom za obhoda klečao, smatra se obezbjedjenim od zla do dogodišnje svetkovine. Tko se kipa dotakao, ili lupio glavom o nosila za klečanja, taj ne će tako lako kroz svu godinu nastradati. Grčko-iztočnjaci, kojih je obično na hodočašću obilata trećina, te se njihove ženskinje razlikuju po svietlomodroj suknji ili modrini, osobito drže, da preko svakog mora kip barem tri puta proći, a da bude obezbiedjen od bolesti. Za gorkim cviećem s Gospinih Stolaca, koga po rukovet svaki hodočastnik nosi sobom, željkuju sretenici u putu, susjedi i rodbina; velikom škrtošću hodočastnik odcjepit će ovomu ili onomu stručak blagoslova, što ga meće nad krevet, na polja i stoku.

U narodu je rieč, da kad Gospin kip ima sto godina, da onda u nj udje duh, biva, tada kip tvori čudesa i mienja boje. Po mienjanju boja narod sudi, da li je Gospa s njime zadovoljna. Je li narod složan te je kroz godinu hvalio i slavio Gospu, onda je i kip veseo, t. j. rumen, na njezin blagdan dade Gospa liepo vrieme, da se narod može veseliti. Nosiocima u obhodu je tada kip lagan. Nasuprot Gospa tuži, tija i suze roni, kad joj se narod ne moli ili je izopačen bio, kip je nosiocima težak, ružno vrieme je na blagdan, niti je dobro, niti će ljetina roditi.

* * *

Samo jedanput na godinu eto Nin ožive svojim starim životom, inače je to pusto, poharano selo od kojih 200 duša; s tikvenjastih lica žitelja zrcali se groznica. Slavni grad za liburnijske i rimske dobe, sjedište hrvatskih vladara, točka preotimanja medju Venecijom i ugarsko-hrvatskim kraljevima za četiri vieka, a za dva sliedeća šićar turskih nabodica Like i Kotara, do god. 1807. biskupska stolica, — starodavni i bogati Nin žive sad lih od svoje stare slave, zapušten od svakoga. Ne, — samo Bl. Gospa i pobožni hodočastnik još niesu Nina zaboravili!

Arbanasi kod Zadra.

Dr. Luka Jelić.

GDJE JE ŠTO.

Strana

PISCI OVE KNJIGE.

(Abecednim redom.)

UMJETNIČKI PRILOZI.

Strana

Papir »Dioničke tvornice papira« u Zagrebu

Umjetničke priloge izradila i tiskala: Česká grafická společnost »Unie« u Pragu.

Tisak K. Albrechta (Jos. Wittasek) u Zagrebu.

